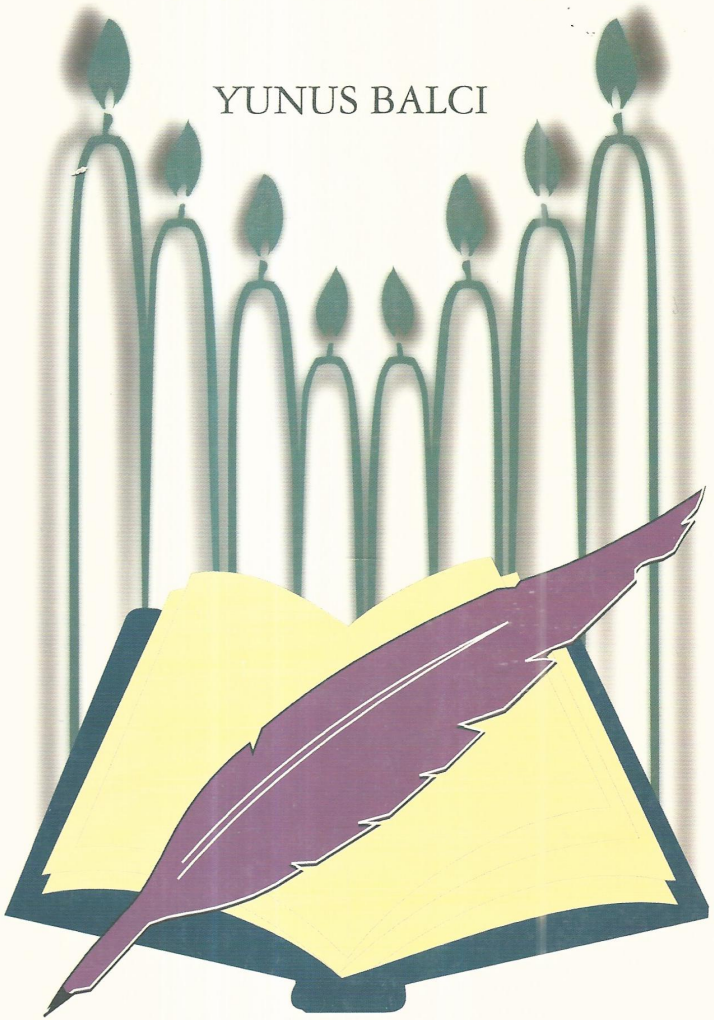
T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
KÜLTÜR ESERLERİ

TÜRK ROMANINDA AYDIN PROBLEMİ (1908-1950)

YUNUS BALCI

TÜRK ROMANINDA AYDIN PROBLEMİ (1908-1950)

Üzerimde Hakkı Bulunan
Hocalarıma ve Arkadaşlarıma.....

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 2881
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Kültür Eserleri Dizisi / 372

TÜRK ROMANINDA AYDIN PROBLEMİ (1908-1950)

Yunus BALCI

© T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI, 2002 - ANKARA
ISBN 975-17-2899-1
Kapak Düzeni / Canan BAYRAM

Balcı, Yunus
Türk romanında aydın problemi : (1908-1950) / Yunus Balcı. - Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002.

XI, 352 s. ; 24 cm. - (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2881. Yayımlar Dairesi Başkanlığı kültür eserleri dizisi ; 372)
ISBN 975-17-2899-1

I. k.a. II. Seriler: .
813.4109

www.kultur.gov.tr
E-posta: yayimlar@kutuphanelergm.gov.tr

Birinci Baskı 5.000 Adet

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA

SUNUŞ

Bugünü iyi anlamak ve yarına ışık tutmak için dünü iyi bilmek gerekmektedir. Bugünkü dünyayı kuran her büyük gelişmenin arkasında dünün bir "büyük adam"ının düşünce filizleri vardır. Bu bakımdan toplumların ilerlemelerinde aydınların payları büyüktür.

Modern dünya içerisinde hak ettiğimiz yeri alabilmenin yolu, dünü bilip bugünü anlamak ve yarına ışık tutacak düşünceler üretmekten geçmektedir. Bunun için de kendisini iyi yetiştirmiş, evrensel gelişmelerin ve süreçlerin farkında olan aydın bireylere ihtiyacımız vardır.

Düşünce gücüyle topluma yön veren insan, en ilkel kabilelerden en modern toplumlara kadar bütün insan kütlelerinde var olmuştur. Kültür tarihimizde bu çizgi oldukça değişkendir. Orta Asya göçebe kültüründen, Müslüman kültür ortamına, oradan da Avrupa kültür ortamına geçen bir değişim çizgisi, bize aynı zamanda zengin ve derin bir görünüm kazandırmaktadır. Bu, dünya üzerinde pek az topluma nasip olabilecek bir ayrıcalıktır.

Modern Türkiye'nin bugününü anlamak ve yarınına ışık tutabilmek için de batılılaşma yolundaki dinamikleri iyi bilmek gerekmektedir. İşte bu noktada, toplumun aynası durumundaki edebiyat ve yazar birer temel taş olarak karşımıza çıkar. Edebiyatın önde gelen türlerinden olan romanın gerçek hayatla birebir ilişkisi, onu anlamaya veya anlatmaya ya da yönlendirmeye çalışması, hem yazarı hem de kahramanlarını birer yönlendirici insan konumuna sokmaktadır. Diğer bir anlamda roman, yazar/kahraman olarak aydını ve toplumu bir araya getirmektedir.

Bu çalışma, hem gerçek yaşamdaki aydınlarımızı, hem de romandaki aydınları ele almakta, aynı zamanda düşünce dünyamızdaki değişimi ve romanımızdaki aydın insanın durumunu ortaya koymaktadır. Yarına ışık tutabilmek için bu tarzdaki çalışmalara ihtiyacımız olduğu bir gerçektir.

Bu değerli çalışmasından dolayı Yunus BALCI'yı kutluyorum.

Prof. Dr. B. Suat ÇAĞLAYAN
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IX
GİRİŞ 1

I.BÖLÜM

AYDIN: Kelime-Kavram-Tip-Fonksiyon

1- BATIDA AYDIN 7
2-TÜRKİYE'DE AYDIN 21
A-OSMANLI AYDINLARI 29
B-TANZİMAT DEVRİ TÜRK AYDINLARI 36
C- CUMHURİYET AYDINLARI 46
3-AYDIN TİPİNİN SINIFLANDIRILMASI 49
1-Toplumda Oynadıkları Rol Açısından 50
2-Zihniyet Açısından 51
3-İdeolojik Açıdan 52
4-Meslekî Açıdan 52

II. BÖLÜM

ROMANDA AYDIN

1- II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ ROMANLARINDA TÜRK AYDINLARI . 53
2- II. MEŞRUTİYET SONRASI ROMANLARINDA TÜRK AYDINLARI (1908-1950) 63
A-ROMANDA KLÂSİK OSMANLI AYDINLARI 63
B- ROMANDA BATILILAŞMA DEVRİ TÜRK AYDINLARI 72
I- TANZİMAT DÖNEMİ AYDINLARI 72
II-MEŞRUTİYET DÖNEMİ AYDINLARI 87
1-Olumlu Özelliklere Sahip Jön Türk Aydınları 87
2- Olumsuz Özelliklere Sahip Jön Türk Aydınları 96
3-II. Meşrutiyet Döneminin İdareci Aydınları 125
4-"Ara"daki Aydın 127
III-ROMANDA CUMHURİYET DÖNEMİ AYDINLARI 168

a- Geçiş Dönemi Aydınları (Kurucu Aydınlar) 169
1- Anadolu'ya Akın 169
2-Cumhuriyet'in Getirdiği Yeni Değerlerin Suistimali ve Yozlaştırılması 212
b- Cumhuriyet Sonrası Türk Aydınları 218
1- Evrenselleşme Arzusu 218
2-Tereddüdün ve Arayışın Genç Aydınları 237

III. BÖLÜM

ROMANDA AYDININ NİTELİKLERİ ve BAKIŞ AÇILARI

1-Almış Oldukları Eğitim Bakımından Aydınlar 255
2-Toplum Meseleleri Karşısında Aydınlar 260
3-Aydınların Anadolu'ya Bakışları 268
4-Aydınların Avrupa'ya ve Batı MedeniyetineBakışları 282
5- Atatürk'e, Kuva-yı Milliye'ye ve İnkılâplara Bakışları 288
6-Aydınların Edebiyata ve Tarihe Bakışları 292
7-Aydınların Dine ve Din Adamlarına Bakışları 296
8-Aydın ve Halk İlişkisi 298
9-Aydın-Siyaset İlişkisi 301

IV.BÖLÜM

ROMANDA AYDIN TİPİNİN SINIFLANDIRILMASI

1-Toplumda Oynadıkları Rol Açısından 305
2-Zihniyet Açısından 308
a - Batı Medeniyeti Taraftarı Aydınlar 308
b - Sentezciler 314
c - Geleneğe Bağlı Aydınlar 322
d - Kendini Arayan Aydınlar 324
3-İdeolojik Açıdan 325
4-Meslekî Açıdan 326
a - Devlet Memuru Aydınlar 326
b - Devlet Memuru Olmayan Aydınlar 330
c - Bir Mesleği Olmayan veya Mesleği Belirtilmeyen Aydınlar 331
SONUÇ 333
BİBLİYOGRAFYA 343

ÖNSÖZ

Sosyal hayattaki her türlü değişmenin edebiyatta yer bulduğu, edebiyatın değişmesine yol açtığı bir gerçektir. Bundan dolayı her devirdeki edebiyat ürünlerinin, ne kadar kişisel olurlarsa olsunlar bir yönelişi aksettirdiklerinden, kendi dönemlerini yansıttıkları açıklıkla söylenebilir. Edebiyatın bu özelliğinden yola çıkılarak bu çalışmada, Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatına giren batılı türlerden olan romandan hareketle toplumun itici gücü durumundaki aydınları ele alınmaya; Türkiye'de düşünen insan adına toplumda büyük bir yeri bulunan, toplumu şekillendiren aydınların 1908-1950 arası Türk romanında nasıl yer aldıkları, bu süreçteki yetişme ve değişme çizgileri, hangi tip aydınların romana girdiği, yazarların hangi tipleri öne çıkardıkları, bu öne çıkarma ve geride bırakmanın hangi problemlerden kaynaklandığı, roman aydınlarının hangi konularda ne düşündükleri, bunların topluma ne şekilde bir önderliğe soyundukları, toplum problemleri karşısındaki tavırlarının ne olduğu üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde konunun temellendirilmesi için roman dışındaki kaynaklara baş vurularak kelime, kavram, fonksiyon ve tip bakımlarından aydın incelenmiş; ardından, Türk aydınlarının değişmesine yol açması dolayısıyla batıda aydın tipinin oluşumuna ve gelişmesine yer verilmiştir. Bu bölümün ikinci başlığı Türk aydınlarına ayrılmıştır. Önce, yeni bir toplum ve insan tipinin ortaya çıkmasında etkili olan İslamiyet'in kabulü ile gelen kurumlar ve çevreler içinde yetişen klasik aydınlar üzerinde durulmuş; batılılaşma gayretleriyle bu aydının değişmesi, batılılaşmaya başlaması ve zaman içindeki farklılaşması, Tanzimat aydınlarında söz konusu edilmiştir. Cumhuriyet'in yepyeni bir toplum ve insan anlayışıyla ortaya çıkması, başlangıcını Tanzimat anlayışında bulan aydın tipinin bir devamı olmalarına rağmen Cumhuriyet aydınlarının farklı bir başlıkta ele alınmasını gerektirmiştir.

Eserin amacı sadece hangi tipteki aydınların romana girdiğini tespit değil, aynı zamanda aydınlar etrafındaki problemleri ve bunlar karşısındaki tavırlarını da ortaya koymaktır. Romanlardan seçilerek çalışmaya alınan aydınlar, "I.BÖLÜM"'de söz konusu edilen örneklerine bağlı olarak değerlendirilmişler; bunların aydın tanımına uygun olarak romanda ele alınmaları ya da alınmamaları, aydın/yazar- sosyal hayat/örnek tip ilişkisi bakımından önemli bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle kültür tarihi-

mizde kendi dönemlerinde birer aydın fonksiyonuyla yer alan kimselerin sonraki dönemlerde yazarlar tarafından bu fonksiyonlarının dışında gösterilmeleri, yazarlarımızın bu konudaki problemlerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Çünkü bu çalışma sadece bir roman incelemesi değil, aynı zamanda yazarın da bir aydın olarak tutumunu ortaya koymak, yazar -eser ve dönem ilişkisine ışık tutmak niyetindedir. Bu bakımdan söz konusu edilen roman aydınlarının incelenmesinde çalışmanın bilimsel temelini oluşturan birinci bölüm dikkate alınmalıdır.

Yani Ahmet Midhat Efendi'nin Felatun Beyle Rakım Efendi romanında kalem efendisi Tanzimat aydınını ideal bir örnek olarak göstermesine karşılık Reşat Nuri'nin Yaprak Dökümü romanında veya Yakup Kadri'nin Kiralık Konak romanında Tanzimat'ın bu kalem efendisi aydınlarını bilgili ama iradesiz, sosyal gelişmeleri yönlendiremeyen kimseler olarak göstermeleri; Halide Edib'in Yeni Turan romanında Jön Türk aydınlarını ideal aydın, yine kendisine ait Sinekli Bakkal'da aşırı batıcı, ateist, geleneksel değerlerden kopuk; Midhat Cemal'in Üç İstanbul'da yine bir Jön Türk aydınını çıkarcı, Yakup Kadri'nin Bir Sürgün'de ise bu tip aydını kendi toplumundan ve değerlerinden kopuk göstermesi romanımız bakımından tip tarihimizdeki problemi ortaya koymaktadır.

Şüphesiz, bir toplumda yaşayan roman yazarı, yaşadığı dünyayı, duygularını, düşüncelerini; toplumda şu veya bu şekilde ilişki kurduğu diğer insanları ve onların dünyalarını, oluşturduğu kurmaca roman dünyasına aktarır. Dolayısıyla romandan hareketle aydınlar üzerinde bir inceleme yapmak, beraberinde bir takım zorluklar getiriyor gibi görünse de, yazarın gerek kendi düşüncelerini ve gerek karşısında bulunduğu görüşleri bulabilmenin yanında, devrinin bir aynası durumunda olmasından dolayı diğer aydınların dünyasını da anlayabilmek mümkün olmaktadır.

Yukarıda bahsedilen süre içinde çıkan bütün romanların ele alındığı düşünülmemelidir. Çünkü beş yüz kadar roman üzerinde çalışmak hem amacın kaybedilmesine, sık sık tekrarlara düşülmesine yol açacak; hem de ortaya konan çalışmada alıntı yığınları ortaya çıkaracaktı. Bu yüzden genellikle birinci sınıf romanlar ve bunlarda da ele alınan konu açısından malzeme olabilecek içeriğe sahip eserler seçilmiştir. Daha kısa bir dönem içindeki bütün romanların ele alınabileceği gibi bir alternatif akla gelse de böyle bir çalışmada malzemenin çeşitliliğinin sınırlı olma olasılığı, bundan vazgeçilmesinde rol oynamıştır. Diğer taraftan, bahsi geçen tarihler arasındaki romanların tercih edilmesi de açıklamaya ihtiyaç göstermektedir. Birinci olarak böyle bir konu, teknik bakımdan kusurları en aza indirilmiş bir roman anlayışını gerektirir. Her ne kadar Servet-i Fünun'la artık

teknik açıdan batı standartlarına yakın romanlar yazılmaya başlanmışsa da bu dönem romanında malzemenin çeşidi açısından bir zenginlik olmadığı gibi ardından gelen nesilde de roman açısından bir devamlılık yoktur. Ancak II. Meşrutiyet'ten sonra bu sahada bir çeşitliliğe ve devamlılığa rastlanmaktadır. Yine de bir temel oluşturması ve başlangıç olması dolayısıyla romanın Türk edebiyatına girişinden II. Meşrutiyet'e kadar olan macerasında, aydının ele alınışı ve etrafındaki problemler üzerinde durulmuştur. Ancak asıl çalışmanın dışında olduğu için bu devir romanlarına kısmen başvurulmuş; çoğunlukla bunlar üzerinde çeşitli edebiyat araştırmacılarının yazmış oldukları makale ve kitaplar dikkate alınmıştır. 1908- 1950 arasının hem edebiyat, hem siyasi ve sosyal açıdan sürekli değişen, farklılaşan bir dönem olması da bir başka tercih sebebi olmuştur. Tanzimat'la başlayan yenileşme çabaları, II. Meşrutiyet'le farklı ve daha zengin bir görünüme bürünmüştür. Cumhuriyet yılları buna yepyeni bir çeşni katmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonraki yıllar ise, yeni yaklaşımlar dönemi olarak dikkat çeker.

Bu eserin ortaya çıkmasında büyük emeği bulunan, gerçek bir aydın sorumluluğu göstererek çalışmalarımı sürekli takip ve teşvik eden Hocam Prof. Dr. Necat BİRİNCİ Beyefendi'ye, tenkit ve tekliflerinden faydalandığım Doç. Dr. M. Fatih ANDI'ya, bu çalışmanın son şeklini almasında katkısı bulunan mesai arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

YUNUS BALCI

DENİZLİ-2001

GİRİŞ

XVIII. yüzyıldan sonra değişen dünya şartlarına ve kuvvet dengelerine bağlı olarak Türk aydınları, modern olmanın veya geleneğe bağlı kalmanın getirmiş olduğu ontolojik, psikolojik, sosyolojik, fikri ve estetik uyumsuzluklar göstermeye başlarlar. Fakat, batıdan alınan yeni dünya görüşünün, yeni toplum ve yeni insan arayışı içindeki Türk aydınlarına mutlak bir model gibi görünmesi ve bunun elit tabaka tarafından taşınması, sosyal alanda batılılaşmanın gelenek karşısında derece derece galibiyetine yol açar.

Yeniliği halka yayma görevini yüklenen Tanzimat aydınlarının hemen tamamının edebiyat, sanat ve kültürle yakından alakalı kimseler olması, bu türden eserlerin yenileşme adına hayatımıza girmesine yol açar.[1] Bir kısmının bizim dünyamızda benzerlerinin olmadığı bu yeni kültür ve edebiyat eserleri, beraberlerinde, alındıkları uygarlığın bazı özelliklerini de taşırlar.

Gazete gibi bir iletişim aracı ve tiyatro, hikâye, roman gibi yeni edebiyat türleri, beraberlerinde kültür hayatımıza ait olmayan bir tecrübeyi de getirirler. Özellikle gazete, tiyatro ve romanın toplumu değiştirmeye yarayacak imkânlarının çok olması, bunların yaygınlaşmasına yol açar. Ancak batı kaynaklı bu yeni ürünlerin gözde duruma gelmesi, eski türlerin bunlar karşısında geriliklerini iddia etmek gibi bir antitezi de ortaya çıkarır. Nitekim çoğunluğu edebiyatçı olan Tanzimat'ın ilk aydınları yeninin kurulabilmesi için eskinin ömrünü tamamladığından sık sık söz açmışlardır. Ayrıca, kendimize ait yeni bir dünya görüşünün oluşturulması için eskinin, kendilerince faydalı buldukları taraflarını devam ettirmek gerektiğini de düşünmüşlerdir. Bu noktada Şinasi'nin *"Garb'ın fikr-i bikri ile Şark'ın akl-ı piranesi"*ni birleştirmek isteyen sentez düşüncesinin, Tanzimat aydınlarının etrafında birleştikleri ortak görüş olduğu görülmekte ve bunu, romana geçildiğinde, bütün hayatı içine alacak bir uygulama şeklinde bulmak mümkün olmaktadır.

---

[1] Tanzimat'ın bu ilk edebiyatçı aydınları, sadece birer edebiyatçı olmaktan öte, aynı zamanda birer gazeteci, politikacı, fikir adamı ve hatta ihtilalci portresi çizerler. Dolayısıyla meydana getirdikleri edebiyatın sosyal ve politik yönü oldukça kuvvetlidir. (Birol Emil, **Türk Kültür ve Edebiyatından 1-Meseleler-**, Ankara 1997, s.137.)

Çünkü Tanzimat aydınları sadece batının edebiyat kültürünü almakla modernleşilemeyeceğini bilmektedirler. Bundan dolayı da halkın zihniyetini değiştirebilecek, bütün sahaları çerçeveleyebilen bir yeniliğin peşinde olmuşlar ve bu yüzden de romanı önemli bir tür olarak görmüşlerdir. Çünkü onlar için en temel problem, halkın eğitilmesidir ve halka ancak bu çeşit edebiyat türleriyle ulaşılabilir.

XIX. yüzyılın batılılaşma politikaları, batı edebiyatları içinde ortaya çıkan roman türünün Türk edebiyatında da yer bulmasına yol açar. Bunda, romanın sosyal bir fonksiyonunun olması, birinci derecede etkilidir. Bu durum Tanzimat'ın batılılaşma zihniyetiyle paralellik gösterir. Çünkü Tanzimat devrinin ister idareci, ister edebiyatçı olsun, düşünen insanları, uygarlaşmanın ancak halkı aydınlatmakla, batılı bir toplum oluşturmakla mümkün olacağına inanırlar. Halka ulaşmayı sağlayacak her aracı bu maksatla kullanmak isterler. Etkileyiciliğinin fazla olması dolayısıyla edebiyat eserlerini, bunlar içinde de düşüncenin rahatlıkla ifadesine meydan veren nesre dayalı türleri tercih ederler. Böylece Tanzimat'tan sonra edebiyatımıza roman, tiyatro, makale gibi yeni türler ve gazete girer.[2] Bunlar dolayısıyla edebiyatımızın çehresi değişir; bu yeni türlerin taşıdığı batılı değerler, toplumda yer etmeye başlar. Tanzimat'ın özünü oluşturan yeni bir insan tipi ve yeni bir toplum anlayışının temelleri atılmış olur.

Bu yeni türler içinde roman, öncelikli bir yere sahiptir. Gazete ve tiyatronun belirli sınırlar içinde kalması, romanı ön plana çıkarır. Çünkü romanda kişiyi ve toplumu ilgilendiren her şey yazılabilmekte, toplum ve fert için yeni roller belirlenebilmektedir. Zaten ilk yerli romanlarımızın çoğunlukla sosyal içerikli oluşları bunu gösterir.[3] Ancak, bu ilk romanlarda ortaoyunu, meddah, halk hikâyesi gibi geleneğe bağlı türlerden gelen etkiyi de unutmamak lazımdır.

Roman, batı edebiyatlarında Ortaçağ'dan beri görülegelen ve bütün hayatı kucaklayabilen bir türdür. Batılı roman kuramcılarına göre bu tür, batıda yeni bir ideoloji olarak kabul edilen liberalizmin ve yeni bir epistemoloji olarak ortaya çıkan ampirik pozitivizmin temel ilkelerini taşımak-

---

[2] Robert P. Finn, **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)** (Çev. Tomris Uyar), İstanbul 1984, s.9-10.

[3] Fakat bu sosyal içeriğe sahip romanlar, realist olmaktan ziyade idealisttir. Romanlardaki ideal sosyal yapı kurgusu, aynı zamanda gerçek hayattaki yenilmişliğin kabulü anlamına da gelmektedir. Bu kabulleniş ise Tanzimat yazarlarının batının sosyal ideal model olduğu görüşlerine bağlanabilir.

Batıya karşı duyulmaya başlanan bu hayranlık, içinde haset ve rekabet duyguları taşıdığı gibi, zaman zaman bir kendine güvensizliğe ve öz kimliğin inkârına da yol açar.(Sadık Tural, **Edebiyat Bilimine Katkılar**, Ankara 1993, s.197.)

tadır[4] ve arkasında Ortaçağ'dan itibaren batının geçirmiş olduğu sosyal mücadeleler, bilim ve felsefe alanlarındaki gelişmeler yatmaktadır.[5] Bir devrin bütün psikolojik, ahlaki, felsefi, dini, sosyal, estetik, siyasi ve hatta ekonomik özelliklerini vermek, tanıtmak; insanı, toplumu, tarihi yargılamak; öğüt vermek, yönlendirmek gibi daha da arttırılabilecek pek çok özellikleriyle roman, Tanzimat yazarlarının dikkatini çeker. Gerçi Halk Edebiyatı'nda ve Divan Edebiyatı'nda buna benzer nesir ve şiir türleri vardı ama bunlar klasikleşmiş yapıları içerisinde gerçek insanı ve toplumu ifade etmekten uzak oldukları gibi, ilahi aşk veya romantik aşk, ahlaki öğüt vermek gibi klişeleşmiş konuların dışına da çıkamıyorlardı. Belirsiz zaman ve mekânlarıyla, psikolojik derinliği ve canlılığı olmayan kişileriyle, mazmun ve secilerle yüklü dilleriyle yüzyıllardır kendini tekrar eden bir manzara gösteriyorlardı.

Dolayısıyla roman türü böyle bir ortamda kendisini gayet kolay kabul ettirir. Nitekim Fenelon'un Telemak'ı ile başlayan çeviri çalışmalarını Victor Hugo'dan, Daniel Defoe'dan, Alexander Dumas Pere'den, Lesage' dan, Chateaubriand'dan, Bernardin de Saint Pierre'den yapılan diğer çeviriler takip eder. Bu romantik özellikleri ağır basan ilk çeviri romanların ardından, yine bunlara benzetilerek yazılmak istenen yerli romanlar gelir. Şemsettin Sami'nin Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat; Namık Kemal'in İntibah ve Cezmi; Ahmet Midhat Efendi'nin ise bu sahada oldukça büyük bir sayıya varan eserleriyle başlayan yerli romanlar, batıdaki örneklerine gerçek anlamda ulaşamasa bile, hem sayıca hem de teknik bakımdan günümüze kadar büyük bir gelişme gösterir.[6]

Tanzimat romanı, Ahmet Midhat Efendi ve Namık Kemal'in etkisinde gelişir. Özellikle Ahmet Midhat Efendi'nin popülist bir tavırla eski hikâye üslubunu ve batılı hikâye tarzını birleştirmeye çalıştığı romanları, halk arasında bir okuma kültürünün oluşturulması bakımından da etkili olur. Ahmet Midhat Efendi, romanı bir halk okulu, herkes için bir ansiklopedi, bir *rahle-i tedris* kabul eder.[7] Bu bakış, Tanzimat'ın diğer roman yazarlarında da ana özeliktir. Tanzimat romancıları, batılılaşma yolunda önemli saydıkları problemleri ve konuları halka aktarmak isterler. Bu konuların daha çok eğitim, toplumdaki yanlış âdetler ve batılılaşma etrafında kümelenmesi, Tanzimat'ın bu edebiyatçı aydınlarının içeriği ve bunun halk üzerinde yapacağı etkiyi dikkate aldıklarını göstermektedir.[8] Ahmet Mid-

---

[4] Jale Parla, **Babalar ve Oğullar- Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri-**, İstanbul 1990.

[5] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler,** İstanbul 1992, s.57.

[6] Mustafa Nihat Özön, **Türkçe'de Roman,** İstanbul-1985, s.111;

[7] Ahmet Hamdi Tanpınar, **19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi,** İstanbul 1985, s.459-460.

[8] Osman Gündüz, **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I**, MEB. Yay., İstanbul 1997, s.21.

hat Efendi'nin meddah üslubu ile anlattığı romanlarında bir üçüncü şahıs gibi sık sık araya girip botanikten halk âdetlerine kadar ansiklopedik bilgiler vermesi; Namık Kemal'in İntibah'ın sonunda çıkarılması gereken dersi açıkca belirtmesi, bu tavrın delilleridir.[9]

Sokağa tutulan bir ayna olarak kabul edilen romanın, ister doğrudan konu olarak seçsin, ister kişisel bir problem etrafında dönsün, toplumumuzun batılılaşma sürecini yansıtması tabiidir. Nitekim Türk toplumunda meydana gelen değişmelerin toplum ve fert üzerindeki etkilerini, bu değişmelerin kabul ediliş şekillerini, ilk örneklerden itibaren romanlarımızda görebilmekteyiz.

Bu ilk romanlarda, kurulması düşünülen yeni toplumda yer almaması gereken değerler ve insan tipleri yerilirken, onlara alternatif olanlar yüceltilir. Görücü usulü evlilikler, birden çok eşli evlilikler, yasak aşklar, esaret, yanlış eğitim yeni toplum hayatında yer almaması gereken konulardır. Bu ilk dönemde yazarlar kendilerini halkı aydınlatmak ve bilgilendirmekle görevli saydıklarından çoğu zaman bu ilk örnekler, didaktik bir özellik gösterirler.

Bu romanlarda ideal özelliklerle yer alan kişiler, yeni toplumun bir yol göstericisi olması beklenen insan tipleridirler. Gülünçlükleri, toplum içinde düştükleri kötü durumlarla işlenenler ise beklenenin dışında bir değişime uğrayan tiplerdir. İşte bu noktada karşımıza topluma yön vermesi beklenen bir kişi olarak aydın çıkar. [10]

Edebiyat ürünleri ile toplum arasındaki birebir ilişki düşünüldüğünde, İslamiyet öncesinde de İslamiyet sonrasında da bu ürünler aracılığıyla taşıyıcı, aktarıcı ve yönlendirici rol oynayan tipler var olmuştur.

---

[9] Namık Kemal romanın sonunda eksik ve yanlış eğitiminden dolayı tam bir kişilik oluşturamayan romanın kahramanı Ali Bey'i, pek çok belalara uğrattıktan sonra "... Ne faydası var ki bu nedamet zavallının altı ay içerisinde kederle mahvolmasından başka hiç bir şeyi mucip olmadı. Meşhurdur ki son pişmanlık fayda vermez." diyerek okuyucuya yönelen bir ifadeyle romanını bitirir. (Namık Kemal, **İntibah,** Hazırlayan: Yakup Çelik), Ankara 1997, s.169).

Aynı tarzda halkı eğitme ve sonuçta bir ders verme endişesini bir roman olmasa da Şinasi'nin **Şair Evlenmesi** komedisinde de görüyoruz. Eserin son diyaloğunda başkişi Müştak, "Adam hiç unutur muyum? ben o dersi alıncaya kadar az zahmet mi çektim..." (Şinasi, **Şair Evlenmesi,** Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, İstanbul 1982, s.50.) diyerek dolaylı yoldan izleyicilere ders alınması gerektiğini hatırlatır.

[10] Tanzimat döneminde yazılan romanlardaki aydınlar, genellikle birer katip olarak karşımıza çıkarlar. Birinci bölümde tekrar üzerinde durulacağı gibi katipler, batılı kültürün, ülkemize taşınmasında önemli bir role sahip olmuşlardır.

Bu tipin Tanzimat dönemindeki durumu ve Tanzimat romanında ne şekilde yer aldığı konusunda ayrıca bak. Hıdır Eren, **Başlangıç Dönemi Türk Romancılığında "Kâtibim" Tipi,** İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

İslamiyet öncesinin destanlarının alpleri, İslamiyet sonrasının ise halk hikâyeleri ve mesnevilerinde yer alan alperen, gazi ve veli tipleri, ait oldukları dünyanın özelliklerini en üst seviyede üzerlerinde taşımışlar ve ferdin, içinde bulunduğu toplumun bir üyesi haline gelmesinde birer örnek tip görevi görmüşlerdir.

Kavim döneminin alpi de, ümmet döneminin alperen ve gazisi de dışa dönük kahramanlardı. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren geleneğe bağlı bu kahraman, içe kapanır; konformist ve pasif bir insan olur. Mesela Nabi, Hayriyye isimli mesnevisinde oğluna ve devrin gençlerine öğüt verirken, kültürlü olmasına rağmen sosyal problemler karşısında kayıtsız, dış dünya ile bağlantısını koparmış, rahatını düşünen bir insan portresini örnek gösterir.[11] Fakat batılılaşmayla beraber farklı bir metin ve insanla yüz yüze gelinince, dışa dönük bir toplum ve insan olma ihtiyacına bağlı olarak ister istemez geleneğe bağlı olan metin ve insan, değer kaybına uğramaya başlar.

Yeni bir toplum kurma isteği, beraberinde bu topluma liderlik yapacak, ona yol gösterecek, tercihler sunacak, yeni temelleri anlatacak bir kahramana olan ihtiyacı da beraberinde getirir. Tabii olarak batılılaştırılmak istenen toplumda bu rolü, batı aydınına benzeyen özellikler taşıyan aydınlar yüklenir. Bu kahraman artık, formasyonu, kültürü ve dünyaya bakış açısı bakımlarından kaynağını batıdan alır.[12] Bu noktada aydın ve roman kader birliği yapmış olur. Yazar, bir taraftan, roman vasıtasıyla toplumu bilgilendirmeye çalışırken, diğer taraftan batılılaşmış bir aydın olarak yine romanı kullanıp kendi tipinin devamlılığını da sağlamak ister. Çünkü, romanın hayatın realitesini yansıttığı kabul edilmekle beraber, kimi zaman fiktif dünyasının gerçek dünyaya yön verdiği de inkâr edilemez. Diğer bir anlamda, sokağa tutulan bu ayna, bir noktadan sonra sokak için alternatif bir model olmaya, hayatı yeniden kurmaya başlar.[13]

Edebiyatımızdaki ilk roman örneklerinden itibaren yazarlar, yeni bir hayat biçimini ve bunun taşıyıcısı durumundaki batılı aydın tipini okuyucu karşısına çıkarırlar. Bu aydın tipi, Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat romanında toplumun geleneğe bağlı değerlerini karşısına alarak hayatımıza girer. İntibah'ta yanlış eğitimin bir kurbanı olarak bize ders vermek ister. Felatun Bey ve Rakım Efendi'de yeni toplumun batılılaşmayı doğru ve yanlış kavrayan sembollerine kavuşur. Doğruyu bulmuş aydın, hem ba-

---

[11] Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-I,** İstanbul 1995, s.214-215.

[12] Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-III -Tip Tahlilleri-**, İstanbul-1985, s.6-7.

[13] M. Fatih Andı, **Roman ve Hayat,** İstanbul 1999, s.11-15.

tının hem de doğunun üstün özelliklerini kendisinde bulundururken, yanlışa yönelen aydın sadece batının dış şekille ilgili özelliklerini alır ki bu aydın tipi "alafranga" adı altında romanımızda sıkça işlenmiştir. Ardından, teknik kusurlardan arınan Servet-i Fünun romanının aydını, doğulu özelliklerini bir tarafa bırakarak içiyle dışıyla bir batılı aydın olur...

Dolayısıyla romanımızdaki aydının bu değişkenliğini anlayabilmek için, kurmaca dünyanın dışında gerçek hayattaki macerasını batıdaki ve doğudaki süreçleriyle bilmek gerekecektir.

I. BÖLÜM
AYDIN:KELİME-KAVRAM-TİP-FONKSİYON

1- BATIDA AYDIN

Bilme, öğrenme, aydınlanma isteği insanın yaradılışında var olan bir özelliğidir.Tarih boyunca en basitinden, en karmaşığına kadar bütün insan topluluklarında düşünce yönü ağır basan, insanları fikirleriyle etkileyen, onlara yön veren, karşı çıkan, onaylayan kişiler hep var olmuştur.

İlkel toplulukların büyücüsünden, modern çağların siyasetçilerine kadar her devirde, her toplumda hayata düşünce gücüyle yön vermeye çalışan bu insanlar, kendi toplumları ve zamanları içinde birer aydındırlar. Ancak farklı toplumlarda ve hatta aynı toplumda bu tip insanların başka başka özellikler taşıması, toplumları birbirinden ayıran sosyal yaşayış ve anlayış değişikliğinden ileri gelir. "Doğu Medeniyeti" veya "Batı Medeniyeti" diye iki farklı dünyadan; "Cumhuriyet Öncesi" ya da "Cumhuriyet Sonrası" diye iki farklı zamandan bahsedişimiz de yine aynı sebeplerden kaynaklanan ayrılığı işaret içindir.

Günümüzde batı dünyası, öğrenen, düşünen ve fikir üreten bu insanı tanımlamak için *intelligence* (zekâ)dan türetilmiş olan *intellectuel* kelimesini kullanır. O halde batı toplumunun tarihi gelişimi içerisinde zekâ ürünüyle karşımıza çıkan herkes bugünün entelektüelinin oluşmasında pay sahibidir. Fakat, ileride görüleceği gibi, bu kelimenin son yüzyıllarda bu anlamı kazandığını da vurgulamak gerekir.

Esasında *entelektüel* kelimesi Rönesans devrinde, en son kazandığı anlamdan farklı olarak, akıl ve idrakla bağlantılı manasına Latince *intellectualis* şeklinde vardır. Bu kelimenin fikir üretme misyonuna sahip olanlar için kullanılması XVIII. yüzyıldan sonradır.[14]

Batı dünyasında *intellectuel* kavramıyla doğrudan ilgili olarak kullanılan *intellect, intellectuals, intelligentsia* kelimelerinin yanı sıra ona manaca

---

[14] Şerif Mardin, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul 1983, s.46; Mehmet Ali Kılıçbay, *"Türk Aydınının Dünyasını Anlamak"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul-1995, s.175; Doğan Özlem, *"Felsefe Geleneği ve Aydınımız"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, a.g.e., s.207.

yakınlık gösteren *eclare, literati (literatus), les clercs, clericus (clergy)* kelimelerini de saymak gerekmektedir.

İntellect, intellectuals, intelligentsia kelimeleri aynı kökten (zekâ) gelmekle beraber, *intelligentsia*, 1860'lı yıllarda Rusya'da ortaya çıkmıştır ve kavram olarak entellectuelden ayrılmış gibi görünmektedir.[15] Bu kelime batı düşüncesinin Rusya üzerindeki etkisi sonucunda *aydınlanmış, okumuş, düşünceleri rasyonalleşmiş* anlamına yine batı dillerindeki *intelligence* (zekâ) kelimesinin Rusça'da yeni bir şekle girmesiyle doğmuş; Rus edebiyat ve kültürünün Avrupa'da tanınmasıyla batı dillerine de geçmiştir.[16]

Buhr/Kosing sözlüğü, *inteligentsia*yı toplumun, âlim, doktor, sanatçı, öğretmen, mühendis gibi meslekleri gereği zihni faaliyette bulunan üyeleri olarak tarif eder.[17]

Hugh Seton-Watson da Alvin W. Goldner gibi *inteligentsia*yı *entelektüel* den ayırırken, onları, toplumun siyasi ve sosyal problemleriyle daha içli dışlı, genel seviyenin üzerinde insanlar olarak görür.[18] Bugün batı dillerinde bu iki kelime arasında var olan anlamca ayrıntının yanı sıra, nicelik bakımından da bir farklılığın teşekkül ettiği görülmektedir. *Entelektüel*in tekil bir içeriği bulunmasına karşılık, inteligentsiya daha ziyade toplumun belli bir kategorisini belirttiğinden kollektif bir anlam taşır.[19]

Nikolai Berdiayef, ihtilal öncesi Rus aydınlarından bahsederken *inteligentsia* hakkında daha ayrıntılı bilgiler verir: *"Rusya'da inteligentsia denilen şeyi batılılar, bir aydınlar topluluğu sanmak yanlışına düşebilirler; aydınlar, yeni entelektüel yaratıcılık ve çabayı üstlenen kişiler: Profesörler, bilginler, yazarlar vs. Oysa Rus inteligentsiası bundan mutlak surette farklı bir oluşumdur; öyle ki, uğraşıları hiç de entelektüel olmayan kişiler ona dahil olabildiği gibi; okumuş, yazmışlar, bilginler vs. tamamıyla dışında kalabilirler. İnteligentsia, mukayese edilse edilse, daha çok herhangi bir keşiş*

---

[15] Alvin W. Goldner, **Entelektüelin Geleceği**, İstanbul-1993, s.92.

[16] Raymond Aron, **Aydınların Afyonu,** (Çev. İzzet Tanju), yer ve tarih yok., s.261. Carle C. Zimmerman, "*Aydınların Ortaya Çıkışı*", (Çev. Nezahat Arkun), **Sosyoloji Konferansları 4. Kitap**, İstanbul 1964, s.2; Carle C. Zimmerman, **Yeni Sosyoloji Dersleri,** (Çev. Amiran Kurtkan), İstanbul 1964, s.77; Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, İstanbul-1985, s.247; Martin Malia, **What is The Intelligentsia?**, In Richard Pipes, ed. **The Russian İntelligentsia**, 1961, s.5'ten naklen Orhan Türkdoğan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul-1996, s.59; Türkdoğan kelimenin aslında 1840'lı yıllarda Almanya'da uyduruldu-ğunu kaynak belirtmeden söyler.

[17] Attila İlhan, *"Aydınların Affedilmez Kopukluğu"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, a.g.e., s.381.

[18] **Nationalism and Communism** adlı eserden naklen Baskın Oran, *"Az Gelişmiş Ülkelerde Aydın ve Milliyetçilik"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, s.387.

[19] Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları**, İstanbul-1985, s.247-248.

tarikatı, ya da dini bir mezheple mukayese edilebilir; kendine göre uzlaşma bilmez bir ahlakı, hiçbir üyesinin vazgeçemeyeceği bir dünya anlayışı, özel âdet ve usulleri olan bir mezhep ya da tarikat ki mensuplarınını kılık kıyafetlerinden bile ayırdetmek mümkündür.(...) İnteligentsiayı oluşturan kişiler, çokluk, toplumsal bir fikre saplanmış, kendilerini tamamen o fikre adamışlardır."[20]

Eclare sıfatı, *entelektüele* yakın bir mana taşımaktadır. Sözlüklerde "aydın, bilgili, görgülü" anlamlarının verildiği bu kelime, XVIII. yüzyılın ürünüdür; bilgi ve eğitim aracılığıyla zihnen aydınlanmış manasına kullanılmıştır.[21]

Clericus ve *clergy*, Orta Çağın *entelektüeli* kabul edilen ruhban sınıfı için kullanılır. *Literatiye* (*Literatus*) gelince, toplumun temel değerlerinin devamlılığını sağlama gibi bir görev yüklenmiştir.[22] Bu kavram, daha eskilere dayanmakla beraber, zamanımızda teknik alanda çalışanları ifade eden bir anlam kazanmıştır. Geleneğe bağlı bir hayatı yaşayan topluluklarda kendilerini *bilme*ye veren kişiler, edindikleri bilgileri *entelektüel*lerden çok farklı bir şekilde kullanmaktadırlar. Bunların bilgiyi muhafaza etme ve topluma *iyi*yi gösterme yolundaki sorumlulukları, *les clercs* tabirinde vurgulanmıştır. Değerleri koruyucu ve aktarıcı bu insanın yerini, değerleri sorgulayıcı insanın alması ortaya *entelektüeli* çıkarmıştır.

Bunların yanı sıra XVII. yüzyılın *nazik adam*ını ifade eden *honnete homme*[23] ile XIX. yüzyılın ortalarında *yazar-çizer* takımı manasına kullanılan *La repuplique des lettres*[24] kavramları, batı dünyasının *entelektüeli* ile yakın anlamlar içermektedir.

Batı Orta Çağ tarihçisi *Jacques Le Goff*,
olarak ortaya çıkışını şehirlerin kurulmaya başlamasına bağlar: Kentlerde ticaret ve endüstrinin gelişmesi, *entelektüeli* meslek adamlarından biri olarak karşımıza çıkarır. Kentlerin oluşumundan önce Avrupa'da rahip,

---

[20] **Rus Komünizminin Anlam ve Kaynakları**'ndan naklen. Attila İlhan, a.g.m., s.381-382.

[21] Mehmet Ali Kılıçbay, *"Türk Aydınının Dünyasını Anlamak"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, s.175.

[22] Konu üzerine daha geniş bilgi için bk. Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, (Çev. Taha Parla), 3.Baskı, İstanbul 1993, s.346-372.

[23] Bu kavrama Descartes, herkesin, faydalanabileceği bir genel kültür birikiminden feyz alarak kendisini geliştirebileceği anlamı kazandırmıştır; Şerif Mardin, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, a.g.e., s.46.; Şerif Mardin, *"Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi"*, **Toplum ve Bilim**, nr.24, Kış 1984, s.10-12.

[24] Namık Kemal ve o devir edebiyatçıları, bu ifadeyi *"cumhur-ı üdeba"* veya *"erbab-ı kalem"* terkipleriyle karşılamışlardır. (Necat Birinci, *"Mehmet Kaplan'a Göre Aydın"*, **Ölümünün X. Yılında Mehmet Kaplan Toplantıları**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 29-30 Ocak 1996.

soylu ve serfler arasında da zihni faaliyetle iş görenlerden bahsedilebilir. Ancak XII. yüzyıldan itibaren şehirlerin kuruluşuyla yazmayı ve öğretmeyi yani; zihni faaliyette bulunmayı meslek edinen insanlar ortaya çıkar.[25]

Le Goff'un "modernler" adını verdiği bu XII. yüzyılın *entelektüel*leri, *"yeniyi yapmak"* ve *"yeni insanlar olmak"* arzusuyla Bizans, Şam, Bağdat, Kurtuba gibi yerlerden gelen Yunan-Arap ticaret kervanlarının beraberinde getirdikleri kültürün birer profesyonel taklitçileri olurlar.[26] Kimi zaman Arapça ve Yunanca eserlerin asılları, Yunanca metinlerin Arapça versiyonları, ya tek başlarına kişiler ya da sıklıkla rastlandığı gibi tercüme heyetleri tarafından çevrilir.[27]

Aslında Avrupa, daha Endülüs devleti zamanında Arap kültürünü tanımaya başlamıştır. İslam bilim ve kültürünün yayılması öncelikle katedrallerin aracılığıyla olur.[28] X. yüzyılda bizzat kilise mensupları, Endülüs medeniyetinin etkisiyle İslam düşüncesine ilgi duymaya başlarlar ve bu etkiyle yeni müesseseler kurarlar. Buralarda verilen eğitimin ağırlığını Aristo ve Eflatun'un Arap düşünürler tarafından yapılan yorumları oluşturur. Daha da önemlisi İslami medreselerin bir benzeri olarak kurulan bu okullarda ders veren ilk hocaların büyük bir bölümü, Endülüs medreselerinde matematik, tıp, felsefe ve astronomi eğitimi almışlardır.[29] Avrupa'nın bu ilk yüksek eğitim veren kurumlarındaki çeviri faaliyeti ve özellikle de İbni Rüşd'ün Aristo yorumlarının ve diğer eserlerinin gördüğü ilgi dikkate değer.[30]

Le Goff, XII. yüzyıldaki bu çeviriler sayesinde, Avrupa'nın Yunan ve Arap kültürünün bilim eserleriyle tanıştığını; Grek kültürünün Müslümanlar üzerinden ve onların katkılarıyla[31] Avrupa'ya yönelmesiyle Avrupa insanının felsefeyi, matematiği, astronomiyi, tıbbı, fiziği, mantığı, ahlakı, özellikle de merak ve akıl yürütmeyi öğrendiğini belirtir.[32] Bu yüzyıl *ente-*

---

[25] Jacques Le Goff, **Ortaçağda Entelektüeller**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul-1994, s.21-22.

[26] Jacques Le Goff, a.g.e., s.31-32.

[27] Jacques Le Goff, a.g.e., s.33.; Bu çeviri ekiplerinden en meşhuru Pierre tarafından Kur'an-ı Kerim'i çevirmek için kurulmuş olan *Cluny*'dir. Pierre, Müslümanların askeri sahada değil de entelektüel sahada bozguna uğratılması gerektiği fikrindedir.

[28] B. Karlığa, **İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri**, İstanbul-1993, s.166.

[29] A. Gülnihal Küken, **Doğu-Batı Felsefesi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması**, İstanbul-1996, s.6-7.

[30] İbni Rüşd'ün görüşlerinin Avrupa'daki tesirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. A. Gülnihal Küken, **Doğu-Batı Felsefesi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması**, İstanbul-1996.

[31] Aydın Sayılı, Avrupa'nın XII. yüzyıldaki bu kültürel değişmesini, bir "Doğululaşma" hareketi olarak görür. (Aydın Sayılı, *"Batılılaşma Hareketlerimizde Bilimin Yeri ve Atatürk"*, **Erdem**, C.1, nr.2, Mayıs-1985, s.315).

[32] Jacques Le Goff, a.g.e. s.34-35.

*lektüel*inin ortak niteliği, "**akıl ile imanın faal birlikteliği**" olur. *Entelektüel*, bu birlikteliği, düşünce sanatlarının incelenip öğretilmesi için kullanır.[33] Zira, ilk belirtilerini İspanya ve İtalya'da gösteren bu *entelektüel* faaliyetin asıl parlayışı Chartres ve özellikle Paris'te olmuş; buralardaki katedraller, manastırlar hocaların, öğrencilerin uğrak yerleri haline gelmiştir. Bu yolla Avrupa, Yunan ve Arap kaynaklarından beslenerek zihni faaliyetin temellerini atar.[34]

Ortaçağın bu ilk üniversitelerinde Donatus ve Priscian'ın Latince gramerleri, Boethius'un matematik, Çiçeron'un belagat, Aristo'nun mantık, Batlamyus'un astronomi, Euclidis'in hendese, Phisagor'un musıki, Plinius'un tabiat felsefesi ve Seneca'nın ahlak felsefesi ile ilgili kitapları okutulur.[35]

XIII. yüzyılda Yunan ve Arap eserlerinin çevirisine devam edilmesine rağmen, kilisenin baskısı, Aristo'nun ve İbn-i Rüşd'ün eserlerinin yasaklanmasına kadar varır.[36] XIV. ve XV. yüzyıllarda kıtlıklar, salgın hastalıklar ve savaşlar dolayısıyla *entelektüel* faaliyet zayıflar.[37] Entelektüalizm aleyhinde bir hava oluşur; dini bilgiler, kilisenin gücüne bağlı olarak yaygınlık kazanır. Bu münasebetle Ortaçağın *entelektüel*leri olarak ruhban sınıfının gösterilmesi genel bir düşünce şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hatta Avrupa'nın ilk *entelektüel*leri sıfatını bu ruhban sınıfına verenler vardır. Mesela Seymour Libset-Asoke Basu, "*toplumun vicdanı*" görevini üstlendiklerini belirttikleri ruhban sınıfının (clergy) dünyayı, spiritual değerler açısından muhakeme ettiklerini söylemektedirler.[38] Ortaçağ Avrupa'sında bilgi (bilim değil) üretmenin din adamlarının (clericus) himayesinde oluşunu, "*merkezi formasyonlarda dini kastların bilgi ve ideoloji üretme tekeline sahip olduğu*" ana fikriyle açıklayanların bulunduğunu da ekleyelim.[39]

Ruhban sınıfının Avrupa'nın ilk entelektüelleri olarak gösterilmesi, entelektüelliğin artık bir sınıf veya grup realitesi olduğunun kabul görmesi, ya da zihni yönleriyle ön plana çıkmış insanlar topluluğuyla ilişki-

---

[33] Jacques Le Goff, a.g.e. s.74,84.

[34] Jacques Le Goff, a.g.e., s.38-39.

[35] A. Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, C.1, İstanbul-1944, s.116; Ayrıca Adıvar, bu tahsilin ilahiyat tahsiline hazırlık olduğunu; o vakit okuyup yazma fırsatını ancak kilise mensuplarının bulduğunu; papaların, istedikleri ilmi okutma veya menetme imtiyazına sahip olduklarını da belirtir.

[36] A.Adnan Adıvar, a.g.e., s.118-120; Jacques Le Goff, a.g.e. s.98,126.

[37] J. Le Goff, a.g.e. s.159.

[38] Ali Yaşar Sarıbay, *"Türkiye'de Postmodern Ulema"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, a.g.e., İstanbul-1995, s.333.

[39] Mehmet Ali Kılıçbay, *"Osmanlı Aydını"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, a.g.e., s.55.

lendirilmesine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, ruhban sınıfının Ortaçağın *entelektüel*leri şeklinde ifade edilmesi doğrudur, ancak bundan sadece kilise mensuplarının anlaşılmaması gerekir. Unutmamalı ki bu çağın ladini hocaları da ruhban sınıfından sayılmakta idiler ve XII., XIII. yüzyıllar, entelektüalizm açısından oldukça çeşitlilik gösterir.[40]

Avrupa'da asıl entelektüel gelişme Rönesans devrinde oluşur. XV. yüzyıldan başlayıp XVI. ve XVII. yüzyılları da içine alan bu devir entellektüalizmi, bir taraftan eski Yunan ve Latin kaynaklarından beslenirken, matbaanın bulunması, deneye dayalı bilimlerin gelişmesi ile bütün Avrupa'da bilgiye karşı gösterilen bir ilgiye ve sürekli ilerleme fikrine dönüşür.[41] Günümüzdeki batı kültürü, dünya görüşü, zihni yapısı, kozmos anlayışı varlığını bu yüzyıllara borçludur.[42]

Rönesans aydını, zihni (intellectuel) faaliyetten hoşlanan, her şeyden mümkün olduğu kadar haberli olmaya çalışan, kişiliğini ve dünyaya bakış açısını genişletmek isteyen insandır. XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı ise bu insana daha iyi bir toplum hayatı ve daha iyi bir insanlık için düşünce üretme ve gerektiğinde politika yapma görevi de vermiştir.[43] Fakat aydın (*entelektüel*) kavramının toplumun genelinden ayrı farklı bir toplum grubunu tanımlaması, XIX. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. *Entelektüel* kelimesinin bu tanıma kavuşması, fikir üzerinde çalışmanın bir uzmanlık dalı haline gelmiş olmasına bağlıdır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru oluşan *fikir uzmanları* kavramı, bir müddet sonra fikirle uğraşanların, toplumdan ayrı bir sınıf oluşturdukları anlayışını da beraberinde getirmiştir.[44]

Batıda bugünkü *entelektüel* insanın ortaya çıkışında XVII. ve XVIII. yüzyıl Avrupası'nın oldukça etkili olduğu muhakkaktır. O halde, bu yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeyi biraz daha ayrıntılarıyla belirlemek, Tanzimat'tan günümüze kadar kültür hayatımızda kendisini gösteren yüzünü batıya yöneltmiş münevver/aydın insanın fikir kaynaklarını anlamak bakımından önem arzetmektedir.

XVIII. yüzyıl, batı dünyasının hemen her sahada fikri bir gelişme gösterdiği çağ olmuştur. Bu yüzyılın onu önceki yüzyıllardan ayrılan özelliğini vurgulamak için İngilizler *enlightement*; Fransızlar *lumieres*, *siecle*

---

[40] J. Le Goff, a.g.e., s.43-45; J. Michelet, **Rönesans**, İstanbul-1989, s.5.

[41] A. Adnan Adıvar, a.g.e., s.142; J. Michelet, a.g.e., s.6; J. L. Goff, a.g.e., s.211.

[42] Fritjof Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Çev. Mustafa Armağan), İstanbul-1992., s.53.

[43] Doğan Özlem, a.g.m., s.207.

[44] Şerif Mardin, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, a.g.e., s.46.

philosophique (felsefi yüzyıl), *siecle des lumieres, siecle eclaire* (aydınlanmış yüzyıl); İtalyanlar *illuminismo*; İspanyollar *illustracien*; Almanlar aufklarung; Ruslar *prosvetit, prosvescenie, svet* (ışık) kelimelerini kullanırlar. Bunların hepsi aydınlanma anlamı taşımaktadır. Halbuki *aydınlanma*, anlam derinliği birkaç kelimeyle anlatılabilecek derecede dar bir kavram değildir.[45]

Aslında *aydınlanma*, XVIII. yüzyıl Alman gravürcüsü Daniel Chodowiecki'nin üzerinde karanlıklarla örtülü bir ormanın içinden yükselen bir şato ve arkasında yavaş yavaş doğan güneşin tasvir edildiği sembolik anlam taşıyan gravürünün adından gelmektedir.[46] Bu gravür üzerinde birleşilen nokta, şatonun Orta Çağ'ı, güneşin de aklı simgelediğidir. Zira, Aydınlanmayı en doğru tanımladığı söylenen Kant da aynı noktaya temas etmektedir: *"İnsanın kendi suçuyla içine düştüğü bir ergin olmayış durumundan kurtulması", "aklının her yanını, her yerde kullanma özgürlüğü"*[47] Bu sebeple "Aydınlanma Çağı"na kimi zaman "Akıl Çağı" adı da verilmektedir.

Otuz Yıl Savaşları'ndan yorgun ve ümitsiz çıkan Avrupa, Hristiyanlığın sunduğu mistisizmin, öbür dünya iktidarının kendilerine fayda sağlamadığını görür ve hakikatin ancak aklın yol gösterdiği metodlu şüpheyle bulunabileceği anlayışını geliştirmeye başlar.[48] Akıl Çağı olarak XVIII. yüzyılın işaret edilmesine rağmen, daha XVII. yüzyılda Descartes[49], *insan-düşünmek- varlık* üzerine dikkatleri çekerken, yazmış olduğu ***"Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Aramak İçin Metod Üzerine Konuşma"*** adlı eseriyle aklı bir mihenk taşı olarak gösterir.

Descartes, hakikatin, dinin ve otoritenin tahakkümünde olamayacağını; insanların hepsinde aklıselim veya akıl olmak üzere iki meleke bulunduğunu; bu melekeler sayesinde insanların kendilerine göre itiraz götürmeyecek bazı hakikatler çıkarabileceklerini belirtir. Descartes'ın ifade ettiği hakikat ise "Düşünüyorum, öyleyse varım." görüşüdür. Daha sonra buradan Allah'ın varlığını ispat eden; insan düşüncesini, kâinatı açıkla-

---

[45] Fehmi Baykan, aydın tanımında olduğu gibi aydınlanma felsefesinin de bir modadan ortaya çıkan efsane olduğunu, birbiriyle benzeşen noktalarının bulunmadığını, kendi içinde çelişkiler taşıdığını, hatta "aydınlanma felsefesi" diye bir felsefeden bahsedilemeyeceğini belirtir: Fehmi Baykan, **Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar**, Ankara-1996.

[46] Ulrich Im Hof, **Avrupa'da Aydınlanma,** (Çev. S. Şanar), İstanbul-1995, s.11.

[47] M. Buhr- A. Schroeder- K. Back, **Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi,** (Çev. Veysel Atayman), İstanbul- 1984, s.7.

[48] Gürsel Aytaç, **Yeni Alman Edebiyatı Tarihi,** Ankara-1983, s.53.

[49] Descartes ve Newton'un Batı düşüncesinin bu dönüm noktası üzerindeki etkileri için bk. Fritjof Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Çev. Mustafa Armağan), İnsan Yay., İstanbul-1992.

yan bir sistem oluşturmaya çalışır. Bu hakikatlere ulaşmada aracılık yaptığı için de aklı mükemmel bir alet olarak görür ve ona gerekli olanın sadece iyi bir metod olduğunu belirtir.[50]

Konuyu dağıtmadan ifade etmek gerekirse, Avrupa'daki aydınlanma hareketi[51], insanlığı mutluluğa götüreceğine inanılan aklı yüceltir; tabi-

---

[50] Daniel Mornet, **Fransız Edebiyatı Tarihi**, (Çev. Nevin Yürür), İstanbul-1946, s.62.

[51] Genellikle aydınlanma hareketinin İngiltere'de başladığı kabul edilir. Francis Bacon, İngiliz emprizminin oluşumunda, tecrübi ilimlerin yaygınlık kazanmasında bir ilk isim olarak görülmektedir. Ondan sonra gelen Thomas Hobbes, Bacon'ın fikirlerini sistemleştirir; İsac Newton ise matematiğe dayanan tabiat ilmi anlayışıyla mekanikçi maddeciliğin mimarı olur.

İngiliz aydınlanmasının bir diğer büyük ismi John Locke'dur. Bacon ve D. Hume'u temel alan Locke, sansüalist (duyumcu) maddeciliğin yolunu açar, akılla birlikte tecrübenin önemini vurgular. Böylece metafiziğe, dini bilgilere karşı başlatılan ilgisizlik, yerini akla, tecrübeye ve tabiat ilimlerine bırakır. David Hume ise tam olarak maddecilere katılmasa da kendisine has şüpheciliğiyle İngiliz aydınlanmasında yerini alır.

Aydınlanma hareketi asıl gelişmesini Fransa'da bulur. Denis Diderot ve Jean R. D'Alembert tercüme-telif ansiklopedileri ile aydınlanmanın temel prensiplerini belirlerler. *L'Encyclopedie* bilimden tekniğe, toplumdan siyasete içine aldığı altmış bin iki yüz maddesiyle "Akıl Çağı"nın bütün bilgisini kucaklar. Ansiklopedi sayesinde aydınlanma, maddecilik veya deizm şeklinde bütün genç Fransızların ortak fikri olur. Ansiklopedi etrafında François M. A. Voltaire, Denis Diderot, Jean Le Rond D'Alembert, Turgot, Charles de Secondat Montesquieu, Jean Jaques Rousseau gibi isimlerce oluşturulan *entelektüel* grup, iktidarı elinde bulunduran dini ve siyasi otoritenin varlığını tehdit eder.

Özellikle Denis Diderot, din konusundaki radikal tenkitleriyle militan bir tavır sergiler. Mevcut din anlayışının insanın korku ve güçsüzlüğü üzerine bina edilmiş yanlış düşüncelerden oluştuğunu ve bu sayede teologların kendilerine dokunulmazlık temin ettiklerini; asıl dinin, insanın iç âlemiyle uyumlu ve aklıyla ters düşmeyen bir din olduğunu belirtir. Deizmden panteizme yönelen din anlayışıyla, tabiattaki her şeyin temelinde sürekli bir değişim gösteren maddenin bulunduğunu, düşüncenin de maddenin değişmiş bir şeklinden başka bir şey olmadığını ifade ederken determinizme ve sonsuz değişim fikrine ulaşır.

François Voltaire ise, aydınlanmanın özü sayılan aklın ve ilerleme fikrinin kurucusu kabuledildiğinden, "Aydınlanma Devri"nin "Voltaire Çağı" diye de adlandırılmasına sebep olmuştur. Denis Diderot gibi akla uygun tabii din veya tabiat dini fikrini benimser ve bilhassa batıl inançların kaynağı olarak gördüğü Hristiyanlığı ve Fransız kurumlarını tenkit eder; Tanrı'nın varlığı, toplum ve siyaset görüşlerini akla dayandırır.

Fransız aydınlanma hareketi içerisinde bilhassa siyaset ve toplum üzerine görüşleriyle, François Voltaire ile beraber isminden en çok sözü edilen bir isim de Charles Montesquieu'dür. Krallığın meşruti yönetime dönmesi gerektiği ve kuvvetler ayrılığı fikirleri, kaynaklarını, dini ve siyasi hürriyetleri savunan Montesquieu'den alır.

Denis Diderot'nun öğrencisi J.Jaques Rousseau ise, Aydınlanma Çağı içerisinde yukarıda bahsettiğimiz filozofların iyimser akılcılığına karşı bir tepki geliştirmiş olsa da tabiata yöneliş konusunda onlarla ortaklık gösterir. Ancak Rousseau'nun tabiata yönelme aracı akıl değil, hisler ve tutkulardır. Tabiat adına bütün topluma, bilimlere, sanatlara karşı çıkar; medeniyeti reddeder; siyasi iktidarı milli iradede arar; dini inançların çeşitliliği içerisinde cihanşümul bir dinden bahseder. Aydınlanma felsefesiyle ters düşmesine rağmen toplum hayatının yapısı üzerine söylediği fikirlerle oldukca ilgi çeker. Bilimlerin insana getirdiği huzursuzluğun tabiata dönülerek dengelenebileceğini; topluca yaşamanın zorluklarının kişisel mutlulukla telafi edilebileceğini ifade eder; demokrasiyi yüce bir yönetim tarzı olarak görür.

atın kanunlarını gözlem ve deney yoluyla inceleyip hayata uygulamak ister. Artık Descartes'ın "cogito"sunun arka planını oluşturan metafizik, tamamen dışlanmıştır. İnsanlığın huzurunu, maddenin imkânlarını sonuna kadar kullanmakta arar; olaylar karşısındaki tecrübe ve gözlemler determinizm fikrini ortaya çıkarır.

Aydınlanmanın kimi zaman bir sınıf hareketi niteliğine sahip olduğu, *"...burjuvazinin bir sınıf olarak kendisini gerçekleştirebilmesi için giriştiği kurtuluş hareketinin ve buna bağlı ideoloji ve edebiyatın belirli bir tarihsel biçimi..."*[52] şeklinde ifade edildiği de görülmektedir. Siyasi olarak monarşinin yerine meşruti idare, demokrasi, şahsi hürriyet fikirleri geliştirilir; Hristiyanlığın ve krallığın otoriteleri kırılmaya çalışılır.

Ancak, gerçek olan şu nokta var ki, "Aydınlanma" hareketi politik bir cephe taşımakla birlikte hayatın her safhasını, "kötü" ve "köleleştirici" olarak görülen dini kaynaklı her türlü mit, önyargı ve hurafeden kurtarıp "iyi" ve "özgürleştirici" gözle bakılan "aklın düzeni"ne nakletme maksadı taşır.[53] Siyasetten, felsefeye, edebiyata, mimariye, resime, müziğe kadar bu düşünce bir hareket noktası olur.

Bu düşünce tarzının Avrupa'da yayılmasında akademilerin, okuma topluluklarının, *entelektüel* grupların, ekonomik ortaklıkların, mason lo-

---

Aydınlanma hareketi Almanya'da, İngiltere ve Fransa'da olduğu kadar etkili olmaz. Ancak, XVII. ve XVIII. yüzyıl Almanya'sındaki fikri hareketlilik diğer ülkelerden aşağı seviyede değildir. Alman aydınlanmasının temelinde 17. yüzyılda Leibniz'in ortaya attığı fiziğe ve matematiğe dayanan monadoloji felsefesi vardır, ama asıl gelişme XVIII. yüzyılda Leibniz'in öğrencisi Wolf'la başlar. Wolf, felsefeden pratik faydalar temin etmek üzere sağduyu ve erdemle temellendirdiği bir anlayış geliştirir. Alman aydınlanmasının en büyük ismi Kant, aydınlanmanın "aufklarung"un en beğenilen tanımını yapar: "İnsanın kendi suçu demek olan reşit olmama durumundan kurtuluşu..." der ve insanları, akıllarını kullanma cesareti göstermeye davet eder.

Fransız aydınlanmasının kendi içerisinde akıl karşıtı bir hareketi doğurması gibi, Alman aydınlanması da kendi tezadını ortaya çıkarır: *Sturm und Drang* (Fırtına ve Gerilim) hareketi. Alman rasyonalizmi kadar güçlü olan bu hareket, Hamann, Herden, Goethe gibi isimlerle güç kazanırken, Alman romantizminin ve idealizminin de temeli olur.

Görüldüğü üzere, Fransız aydınlanmasındaki Hristiyanlığa karşı tavır alış, İngiliz ve Alman aydınlanmalarında aynı kesinlikte yer almaz. Alman aydınlanması, akla uygun "iyi bir toplum" projesi yerine, tabii dinin var olan güç odaklarının ne kadar "rasyonel" olduğunun gösterilmesine hizmet eder. Din konusunda ise Alman aydınlanması panteist bir tavır sergiler.

Aydınlanma Felsefesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Copleston, **Felsefe Tarihi -Aydınlanma-**, İstanbul-1996; M. Buhr- A. Schroeder- K. Back, **Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi,** (Çev. Veysel Atayman), İstanbul- 1984; Gürsel Aytaç, **Yeni Alman Edebiyatı Tarihi,** Ankara-1983; Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Felsefesi,** İstanbul- 1993; Berke Vardar, **Aydınlanma Çağı Fransız Yazını,** Ankara-1985; Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul-1995; Macit Gökberk, **Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları,** İstanbul 1997.

[52] M. Buhr- A. Schroeder- K. Back, a.g.e., s.5.

[53] Ahmet Çiğdem, a.g.e., s.11.

calarının, salonların, kulüplerin, kahvehanelerin büyük bir katkısı vardır.[54]

Aydınlanmacıların büyük bir kısmı dindar bir çevreden gelmelerine rağmen aydınlanmanın akılcılığı, hurafelerin kaynağı olarak görülen Hristiyanlığa karşı kimi zaman bir karşı tavır, çoğu zaman da bir ilgisizlik göstermelerine, deist ve panteist bir din anlayışının gelişmesine yol açar.

*Entelektüel*i günümüzde kazandığı anlamıyla ele aldığımızda, XVIII. yüzyılın ansiklopedistleri ve XIX. yüzyılın Dreyfus yanlısı yazarları olmak üzere iki farklı kaynak gösterilmektedir. Denis Diderot ve Jean R. D'Alembert'in neşrettiği L'Encyclopedie, felsefeden bilimin ameli taraflarına, diğer sanatlara, fabrikalara, çeşitli bilim araştırmalarına kadar uzanan içeriğiyle, *"XVIII. yüzyılda dünya efkârı üzerine en vasi ve en şamil bir tarzda tesir eden ve âdeta bir devir açan eserdir."*[55] Ansiklopedistlerin kaynak olarak gösterilmesinin sebebi, bu yüzyılda L'Encyclopedie etrafında nisbi bir hürriyete sahip bilgili yeni bir insan tipinin ortaya çıkmasıdır. *"Oluşmaya başlayan tip, clericus evrenselciliğinin yerine kendi evrenselciliğini getirmektedir. Bu yeni türün özellikle görüldüğü ülke olan Fransa'da onlara Les Philosophes adı verilmektedir. Bu terim felsefeyle uğraşan kimseler anlamına asla gelmemekte, esas olarak resmen görevlendirilmedikleri halde ve doğrudan çıkarları olmadığı halde toplumsal sorunlar hakkında fikir beyan eden kimseleri ifade etmektedir."*[56] Görüldüğü üzere ansiklopedistlerin otorite karşısındaki sınırlı hürriyetleri, onları günümüz *entelektüel*lerine yaklaştırır ve tarih sahnesine birer put kırıcı olarak çıkarır.[57]

"Yazı veya söz aracılığıyla toplumun şuurlanmasına yardım eden; yol gösteren, aydınlatan, itham eden kişi" anlamlarına ancak Dreyfus davası sonrasında ulaşır. 14 Ocak 1898 tarihli L'Aurore gazetesinde Zola ve arkadaşları, neşrettikleri *"Manifeste des Intellectuels"* (Entelektüellerin Beyannamesi) adlı yazıda, vatan hainliği ile itham edilen Dreyfus'un yeniden yargılanmasını isteyerek kurulu sisteme karşı bir savaş başlatırlar. Clemenceau da Dreyfus yanlısı yazarların bu özelliklerini belirtmek için onları *"Les Intellectuels"* ifadesiyle tanıtır. Bu tarihten sonra *intellectuel* kelimesi, yukarda bahsettiğimiz özellikleri taşıyan kimseler için kullanılır.[58]

---

[54] Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ulrich Im Hof, a.g.e., s.102-148; Berke Vardar, a.g.e., Ankara-1985, s.11-12, 59-60.

[55] A. Adnan Adıvar, a.g.e., s.308.

[56] M. Ali Kılıçbay, a.g.m., s.55-56.

[57] Cemil Meriç, **Mağaradakiler,** İstanbul-1978, s.348.

[58] Şerif Mardin, *"Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi"*, **Toplum ve Bilim**, nr.24, 1984, s.10; Hilmi Yavuz, *"Aydın, Entelektüel ve Münevver Üzerine Konuşma"*, **Kültür Üzerine**, İstanbul-1987, s.118; Cemil Meriç, a.g.e., s.380-381.

Meselâ T.X. Bianchi'nin 1836'da hazırladığı sözlükte, *intellectuel*in *aydın/münevver* veya toplumda böyle bir rol oynayan insanlara karşılık kullanılmadığını, "akla, anlayışa mü-

Batılı araştırmacıların, entelektüelin son iki yüzyılda kazandığı anlamın yanı sıra, toplumda entelektüelin fonksiyonunun ne olması gerektiği veya kimlerin entelektüel sayılıp sayılamayacağı noktasında da ortak bir fikirleri yoktur.

Entelektüeller üzerine yazılarıyla tanınan Edward Shils, onları *meslekî entelektüeller, mesleğinin yanı sıra entelektüel olanlar, yeniden üreten yaratıcı entelektüeller* ve *tüketici entelektüeller* şeklinde gruplara ayırırken; sıradışı bir hassasiyete sahip, insan, toplum, tabiat ve kâinat üzerinde başkalarından daha fazla düşünen, genel muhtevalı sembolleri ve soyut referansları oldukça sık kullanan kişiler şeklinde tanımlar. Entelektüelliği, üniversite eğitimine bağlar; fakat bunu gerçek entelektüelin bir mecburiyeti olarak görmez.[59]

Shils'e göre aydınların başlıca beş fonksiyonları vardır: *Yüksek bir kültür yaratmak ve bunu yaymak, millî ve millî sınırları aşan modeller oluşturmak, ortak kültürler geliştirmek, sosyal değişmeleri etkilemek, siyasi roller oynamak.*[60] Bütün bu fonksiyonların yerine getirilmesinde birinci derecede rol, yaratıcı entelektüele aittir. Yaratıcı entelektüel, toplumda geçerli bulunan bazı değer ve inanç sistemlerini reddedip yeni alternatifler sunarken tekrarlayıcı entelektüeller ise okullar, dini kurumlar aracılığıyla toplumda ortak bir kültürün oluşmasına yardımcı olurlar.[61]

Julien Benda ise entelektüellerde manevi tarafları ağır basan özellikler belirler. Onlar için "...bu dünyaya ait olmayan ebedi hakikat ve adalet standartlarının bayraktarlığını yaparlar." der ve "...insanlığın vicdanı olan süper yetenekli, ahlaki donanımları gelişkin filozof krallardan oluşan bir avuç insan olarak..." tanıtır.[62]

Alvin W. Goldner, Hugh Seton-Watson ve Nikolai Berdiayef gibi *entelektüel* ve entelijansiayı iki farklı kategori olarak ele almakta; entelijansiaya toplumda teknik bir görevi bulunan insanlar; *entelektüel*lere ise daha serbest, toplum problemlerinden kopuk, her şeyi yorumlama, tenkit etme hürriyetine sahip kişiler nazarıyla bakar. Teknik entelijansia, içinde bu-

---

teallik, kuvve-i müdrike" anlamları veren bir sıfat olduğunu görüyoruz. (T.X. Bianchi, **Dictionnaire Français-Turc,** Paris-1836)

[59]Tatyana Seyppel, **Oğuz Atay'ın Dünyası,** İstanbul-1989, s.11-12; Edward Said, **Entelektüel** (Çev.Tuncay Birkan), İstanbul-1995, s.45; Sabri F. Ülgener, **Zihniyet, Aydınlar ve İzmler,** Ankara-1983, s.68; Cemil Meriç, a.g.e., s.384; Alvin W. Goldner, **Entelektüelin Geleceği**, İstanbul-1993, s.92.

[60] Shils, **International Encyclopedia of Social Science**'dan naklen Toker Dereli, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, İstanbul-1974, s.120.

[61] Shils, a.g.e., s.124.

[62] Edward Said,a.g.e., s.22-23.

lunduğu paradigmanın geliştirilmesi ve problemlerinin çözümü için uğraşır. Entelektüel ise herhangi bir değer sistemine bağlı değildir, onun için birden fazla paradigma söz konusudur ve bağlayıcı hiçbir sistem tanımaz.[63]

Antonio Gramsci, bir toplumda *entelektüel* faaliyette bulunanların iki kısma ayrıldığını söyler: Bunlardan birincisi, nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren öğretmenler, papazlar ve idareciler gibi *geleneğe bağlı entelektüeller*; ikincisi ise entelektüelleri, kendi çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflarla ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantısı bulunan *organik entelektüeller*dir. Entelektüelleri, gelenekçi ve organik olmak üzere ikiye ayıran Gramsci, her insanın, yaptığı iş ne olursa olsun kafa gücünü de ihmal etmediğinden biraz aydın sayılabileceğini, fakat herkesin toplumda aydının gördüğü işi göremediğini de söyler.[64]

Edward Said'in tarif ettiği aydın ise tam bir isyankardır. Herşeye tenkitle bakan, şüpheci, marjinal, sürekli muhalif, ancak kendisine göre belli doğruluk ölçüleri olan bir amatördür. O, bir sistemin, bir ideolojinin, bir inancın adamı değildir; ne söylemesi ve ne yapması gerektiğini belirleyen hiçbir kural tanımaz. Onun görevi, *"...insan düşüncesini ve insanlar arası iletişimi kıskacı altına alan klişeleri ve indirgeyici kategorileri kırmak..."*; klikleşmiş her türlü düşünceyi, sınıf, ırk ve cinsle ilgili öncelikleri muhakeme etmektir.[65]

*Entelektüel*ler konusunda Edward Said'in, W. Goldner'a yaklaştığını görüyoruz. Russell Jacoby ve Maulnier'nin de entelektüele yüklediği misyon hemen hemen aynıdır. Jacoby, entelektüeli, *"...kimseden medet ummayan, iflah olmaz ölçüde bağımsız bir ruh olarak..."* tespit ederken; Maulnier, entelektüelin görevinin *"Düşünmek, doğruyu aramak, nesnel bilgiye ulaşmak"* olduğunu söyler. Entelektüel insan, *"...hiç kimseye ahmakça bir saygı göstermemeli. Müesseseleşen doktrinlere kuşku ile bakmalı. Nasslara bağlanmak, kısırlaşmaktır. Gelenekle savaşa evet; modaya teslimiyete hayır. Entelektüel, hükümlerini aklın ışığında vermelidir, tutkuların değil."*[66]

Entelektüele, tenkitçi özellik yükleyen bir başka batılı araştırmacı Raymond Aron'dur. Ona göre aydın, toplumun eski ve yeni değerlerini yo-

---

[63] Alvin W. Goldner, a.g.e., s.49-50,78-79; Tatyana Seyppel, a.g.e., s.13; Edward Said, a.g.e., s.26.

[64] Edward Said, a.g.e., s.22; Antonio Gramsci, **Aydınlar ve Toplum,** (Çev. V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran), İstanbul-1967, s.17-23.

[65] Edward Said, a.g.e., s.11-15.

[66] Cemil Meriç, a.g.e., s.382; Edward Said, a.g.e., s.72.

rumlayan, bunları tenkit süzgecinden geçiren, yeni değerler yaratan, topluma şekil veren bir sosyal yorumlayıcı ve uygulayıcıdır.[67]

Alfred von Martin, entelektüellere, *"...sosyolojik açıdan üretken olmak anlamında, yalnızca -resmî (ve geçimlerini sağlayan) mesleklerinin ne olduğundan bağımsız olarak- hayatlarının esası itibariyle kişisel olmaktan çok manevi bir saikle, (toplumsal, kültürel, siyasal) anlamlılığından emin oldukları taleplere, mesleki ve toplumsal yükselmenin aracı olarak değil, sırf bu taleplerin kendisi uğruna bağlanan..."*[68] insanlar gözüyle bakar.

Sosyolog Libset'e göre entelektüeller, bilim adamı, sanatçı, yazar gibi kültür yayıcılarının oluşturduğu bir kümedir. Fakat bunun içerisine bu kültürü uygulayan serbest meslek sahibi, hukukçu, hekim gibi kişiler de girer. Onlar, kendilerini toplumun eleştiricileri olarak görürler; sosyal düzeni değiştirme eğilimi gösterirler ve çoğunlukla da topluma yabancılaşırlar.[69]

David Barchard, *entelektüel* denilince, *"..soyut sorunlara ilişkin, kamuya kapalı olan kamusal tartışmalara katılan veya bunları izleyen topluluk mensuplarının..."* anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.[70] Bu arada Barchard'ın askerleri entelektüellerden ayırdığını; Geofrey Lewis'nin ise onun hilafına *entelektüel* derken, okumuş insanları kastettiğini ve subaylarla, güvenlik güçlerini de bu gruba kattığını ifade edelim.[71]

Zimmerman bilimlerin ilerlemesi sonucunda *entelektüel*lerin ortaya çıktığını, yüksek eğitim kurumlarının da bunda katkısı bulunduğunu ve entelektüellerin toplumda zekâlarıyla iş gören kimseler olduklarını söyler.[72] Bottomore, aydınların ortaya çıkışları için daha genel bir çerçeve çizer ve onların sanayi yöneticileri ve yüksek hükümet görevlileri ile beraber XX. yüzyılın büyük toplumsal ve siyasal değişmelerinin ortaya çıkardığı bir grup oldukları fikrini ileri sürer.[73]

Entelektüel konusundaki yorumlarıyla tanınan Joseph A. Schumpeter'in *entelektüel* anlayışı, konuya bir başka boyut getirir. O, avukat, doktor gibi meslek adamlarını, meslekleri dışına çıkmadıkça *entelektüel* say-

---

[67] Raymond Aron, **Aydınların Afyonu**, (Çev. İzzet Tanju), yer ve tarih yok, s. 264-266. (Bu eserde aydınların siyaset, tarih ve din karşısındaki tutumlarını da bulmak mümkündür.)

[68] Tatyana Seyppel, a.g.e., s.11.

[69] Libset'ten naklen, Önal Sayın, **Sosyolojiye Giriş**, 2. Baskı, İzmir-1994, s.137.

[70] Tatyana Seyppel,a.g.e., s.12.

[71] Tatyana Seyppel,a.g.e., s.12.

[72] C. C. Zimmerman'dan naklen, Önal Sayın, a.g.e., s.136.

[73] Tom Bottomore, **Seçkinler ve Toplum**, (Çev. Erol Mutlu), Ankara-1990, s.73.

maz. Ne zaman ki mesleki bilgileri dışında kalan sahalarda konuşup yazarlarsa *entelektüel* olurlar.[74] Shils gibi, yüksek öğrenim görmüş kişileri potansiyel birer *entelektüel* olarak kabul eder ve benzer bilgilerle techiz edildiklerinden, anlaşmalarının ve dolayısıyla bir sosyal grup oluşturmalarının kolay olduğunu dile getirir.[75] Manheim ise, onlara çağın eğilimlerinin mümkün olduğu kadar yoğun ve toplu bir sentezini ortaya koyma görevi yükler.[76]

Valery'ye göre *"entelektüelin işi, her nesneyi remzine yani kelimeye ve sembole bakarak irdelemek, gerçek eylemlerle tartmamak. Sözleri, bunun için şaşırtıcı, politikaları tehlikeli, zevkleri sathi. Sosyal birer uyarıcıdır entelektüeller. Ve her uyarıcı gibi hem yararlıdır, hem zararlı"*dır.[77] Oysa Grigoriy Petrov, aydınlar, bir milletin tutuşmuş fikridir, halkın beynidir[78] derken onlara daha güvenilir insanlar nazarıyla bakar.

Bir batılı olmamasına rağmen aydın konusuna batılı bir yaklaşım gösteren doğu dünyasının günümüz düşünürlerinden Ali Şeriati, aydını, kendi insani durumunu tarih, mekân ve zaman içinde kavrayan, toplum içindeki yerini ve durumunu idrak eden, aynı zamanda çağına karşı da sorumluluk taşıyan kimse[79] olarak tanımlar; aydın, entelektüel ve bilgin arasındaki farka da dikkat çeker.

Ona göre entelektüel, beyni ile çalışan kimse iken aydın, toplum içinde bir sorumluluk almış insandır; fedakârdır, topluma gerçekleri gösterir. Aydın, bilginden de farklı bir role sahiptir. Bilgin, açıklar, analiz yapar, var olanı keşfeder, gerçekleri kavrar. Buna karşılık aydın, gerçekleri gösterir.[80] Onların görevi, halkta bir bilinç yaratmak, ortak bir inanç oluşturmak ve çağlarındaki ideal insan tipini tespit etmektir.[81]

Şeriati, doğu ve batı toplumlarının farklı değerlere dayanmalarından ötürü *entelektüel* tiplerinin de farklı olması gerektiğine dikkat çekerken, batı kültürünün son yüzyıllardaki gelişmesi dolayısıyla doğu toplumla-

---

[74] J. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy** adli eserden naklen, Sabri F. Ülgener, a.g.e., s.70.

[75] J. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy** 'den naklen, Toker Dereli, a.g.e., s.18.

[76] Karl Manheim, **Ideologi and Utopia**, s.138'den naklen, O. Türkdoğan, a.g.e., s.69.

[77] Cemil Meriç, **Mağaradakiler,** İstanbul-1978, s.382.

[78] Grigoriy Petrov, **Ak Zambaklar Ülkesinde-Finlandiya,** (Çev. Türker Acaroğlu), 3. Baskı, İstanbul-1976, s.87.

[79] Ali Şeriati, **Medeniyet ve Modernizm,** (Çev. F.Selim- A. Arslan), İstanbul-1980, s.128.

[80] Farsça'da *ruşen-fikr* ve *münevverü'l-fikr* kelimeleri, "*entelektüel*" karşılığında kullanılmasına rağmen, Türkçe'ye "*aydın, entelektüel* ve *bilgin*" şeklinde aktarılan sözcüklerin hangi kelimelerin tercümesi olduğu belirtilmemiştir.

[81] Ali Şeriati, a.g.e., s.127-131.

rında geleneksel ve batı zihniyetli iki tipin belirdiğini de dile getirmektedir. Birinci tip kendisini, batılı normlarla sınırlandırmak istemezken, ikincisi batıyı taklit edilecek bir model olarak düşündüğünden kendi toplumunun asıl değerlerinden uzaklaşmış; şaşkın, kudretsiz ve zayıf bir kimsedir.[82]

2-TÜRKİYE'DE AYDIN

Türk medeniyet tarihinde *entelektüel* kavramının tam karşılığını bulmak mümkün değildir. Zira, daha önce de belirttiğimiz gibi bu kavram, farklı bir medeniyet anlayışının ürünüdür ve batılılaşmaya yönelmiş diğer toplumlarca da kabul görmüştür. Bu sebeple, bizim literatürümüzde yer alan *münevver/aydın* kelimeleri, *entelektüel* kavramına karşılık olarak düşünülen ve kültür hayatımıza sonradan giren kavramlardır. Münevver kelimesinin dilimizde kullanılışı için 1925, aydın kelimesinin kültür hayatımıza girişi için de 1935 tarihlerini belirtebiliriz.[83]

Mustafa Şekip'in 1923'te Milli Mecmua'da çıkan *Münevverlik Mefhumu* adlı yazısında *"Münevver kelimesinin muhtelif isimlere sıfatlık etmekten yorularak müstakil bir isim halini alması kaç sene oldu bilmiyorum..."*[84] demesi, "münevver" kelimesinin *entelektüel* karşılığında kültür dünyamızda kullanılışının 1923'ten birkaç sene daha geriye götürülebileceğini göstermektedir. Ama bu, söz konusu kavramların bizde XX. yüzyılın malı olduğu gerçeğini değiştirmez.[85]

Kültür tarihimizde fikir yönüyle toplumda kendini kabul ettirmiş kimseleri ifade için âlim, mütefekkir, mütebahhir, molla, ulema, şeyh, derviş, hoca, bahir, allame, hakim, ârif, efendi, güzide, müstağrib, kalem erbabı, kalem efendisi, edip, bilgin, okumuş adam, büyük adam gibi kelimeler ve tamlamalar kullanılmıştır. Fakat bunların hiçbiri *entelektüel*

---

[82] Ali Şeriati, **Kültür ve İdeoloji,** (Çev. Orhan Bekin), 2. Baskı, İstanbul-1995, s.15.

[83] "münevver" kelimesinin aydın karşılığında kullanılışının yeni olduğunu görmekteyiz". **Kamus-ı Türki** (1900)'de ve **Resimli Kamus-ı Osmani**'de (1908) yer almaz.

1935'te Türk Dili Araştırma Kurulu tarafından çıkartılan **Osmanlıca'dan Türkçe'ye Cep Kılavuzu** ile **Türkçe'den Osmanlıca'ya Cep Kılavuzu** adlı küçük sözlüklerde "münevver" karşılığı olarak 1.Aydın (eclairé), 2.İdemen (intellectüel) denilir. (**Türkçe'den Osmanlıca'ya Cep Kılavuzu**, TDK.Yay., İstanbul 1935; **Osmanlıca'dan Türkçe'ye Cep Kılavuzu,** TDK.Yay., İstanbul 1935.) Fakat *entelektüel* karşılığı *idemen*in kullanılmadığını, daha doğrusu benimsenmediğini, onun yerini *aydın*ın aldığını görüyoruz.

[84] Mustafa Şekip, *"Münevverlik Mefhumu"*, **Atatürk Devri Fikir Hayatı-II** (Hazırlayan: Mehmet Kaplan, Necat Birinci, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Abdullah Uçman), KTB. Yay., Ankara-1981, s.455.

[85] Nitekim Ziya Gökalp de aynı yıl neşredilen "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde *münevver* kelimesine yer vermektedir.

kelimesindeki anlamı vermediğinden, buna karşılık gelmek üzere önce "münevver" ve daha sonra da "aydın" ile "idemen" kelimeleri kullanılmaya başlanır. Kimi sözlüklerde "münevver" ve "aydın"ın Fransızca *eclairé* (aydın, bilgili, görgülü) sıfatına, "idemen"in ise *intellectuel*e karşılık olarak verildiğini de belirtelim.[86]

Entelektüel kavramının kültür hayatımızda tam bir karşılığının bulunmadığı hususunda H. Hüsrev Hatemi, Şerif Mardin ve Mustafa Şekip fikir birliği içindedirler. *"Dilimizde öteden beri âlim, bilgin, mütefekkir, mütebahhir, okumuş adam gibi kelimeler kullanılmıştır. Bunların hiçbiri "aydın" veya "münevver" anlamını karşılamadığından, önce "nur-ışık" kelimesinden münevver türetilmiş, daha sonra Türkçeleştirilerek "aydın" kelimesi doğmuştur."*[87]

"Aydın kavramı bize batıdan intikal etmiştir.Geleneksel Osmanlı topluluğunda "âlim"(bilgin) ya da "arif"(derin veya gizli bilgileri kavrayabilmiş olan) olarak tanınan kişilerin nitelikleri batıda "aydın"la birlikte telaffuz edilen, onun uzantısı sayılan intellect, intellectuel, le siécle des lumiéres (aydınlanma yüzyılı) gibi ifadelerdeki vurguyu vermez."[88]

Mustafa Şekip ise bu kavramlar arasındaki farklılıklar hakkında daha teferruatlı bilgiler vermeye çalışır: *"Din ile ilmin yek vücut olduğu zamanlarda münevverlere "ulema" ve bunların çömezlerine "softa"" denilirdi. Muallim Naci'ye bakılırsa müderrisliğin fevkinde bir nevi rütbe-i ilmiyeye de molla denirmiş.(...) Rumca'dan alınmış olan efendi tabiri de buna yakın bir mana ifade etmektedir. "...münevver tabirinin Fransızca intellectuel ve güzide tabirinin élite mukabili oldukları malumdur.(...) Fransızca'da münevver lafzından evvel "mütefekkir=panseur" kelimesi müstameldi.(...)zekânın ameli ve mahsüs neticeler istihsal etmesi ve bu neticelerin günden güne artması, bugünkü sınai ve iktisadi Avrupa'yı bu melekemizle daha çok alakadar ediyor. İşte bu alakayı en vazıh bir surette ifade edecek kelime intellectuel olur."* Mustafa Şekip, *mütefekkir* kelimesinin de *intellectuel* anlamı taşımadığını, bu kelimenin felsefi bir yönü bulunduğunu belirtir. *"Çünkü mütefekkir nefsini tamik ve kendini mevzu ittihaz eden hakim kimselere deniyor"*, demektedir. İntellectueli ise *"insani şeyleri tamik ile bunlardan dürus-ı hikmet çıkaran bir mütefekkirden ziyade, âlemi tecdid ve istihalelere uğratacak keşfiyat ve mesaide bulunan bir insan manasını mündemicdir."* şeklinde açıklamaktadır. *"Görülüyor ki intellectuelin saha-i faaliyeti daha geniş ve vaziyeti daha canlıdır. Şimdi bu telakkiye göre intellec-*

---

[86] Mehmet Ali Kılıçbay, *"Türk Aydınının Dünyasını Anlamak"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, a.g.e.

[87] H. Hüsrev Hatemi, **Türk Aydını, Dünü/Bugünü,** İstanbul-1991, s.7.

[88] Şerif Mardin, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, a.g.e., s.46.

tuel mukabili olarak kullandığımız münevver tabiri aslındaki mefhumu ne dereceye kadar ifade ediyor? "Güzide"nin mukabili olarak aldığımız élite tabiri de intellectueller arasında temayüz etmiş bulunanlara deniyor."[89]

Mustafa Şekip, batıdaki ve bizdeki kavramların bir karşılaştırmasını yaparken, batıda *entelektüel*i sanayi ve ekonominin gelişmesine bağlı olarak zekâ mahsülleriyle alakadar olan, dünyayı yeniliklerle değiştirecek keşifler peşinde koşan insanlar olarak tarif eder ve bu sebeplerden dolayı münevverin intellectueli karşılayamayacağını belirtir. Öte taraftan *entelektüel*ler arasında öne çıkmış olanları karşılamak için kullanıldığını belirttiği élite (güzide) ifadesinin ise dilimizde bu anlamda kavramlaşmadığını, 'seçkin' (güzide) kelimesiyle uygun olan her isme sıfatlık yapabileceğini görüyoruz.[90]

Bugün de fikir adamlarımız arasında *münevver* ile *aydın* kavramlarının *entelektüel*i tam olarak karşılamadığı yaygın bir düşüncedir ve bu kelimelere yüklenen anlamlar arasında farklılıklar vardır.

Mesela kimi araştırmacılar, münevver/aydının fikir üretimiyle bir ilişkisinin bulunmadığını, sadece var olan bilginin öğrenilmesi görevi yaptığını, bu sebeple *entelektüel*in üretici, münevver/aydının ise tüketici bir özelliğe sahip bulunduğunu dile getitirken[91], kimileri de toplumumuzda batılı değerleri temsil edenlere *entelektüel*, gelenekten gelen değerlerimize bağlı olanlara münevver, yaşadığı ülkenin ve insanlarının problemlerine dikkatleri çeken, batılı ve gelenekten gelen değerlere tenkitçi yaklaşanlara aydın denmesini teklif eder.[92]

Aydın kavramı, "kafa emekçisi" olarak anlamlandıranlar da vardır. Bunlara göre aydın, insani değerler bakımından tüketici olarak görülen *entelektüel* ile yine aynı değerler bakımından üretici kabul edilen *kültür adamı*nın birleşiminden ortaya çıkmış hem tüketici, hem de üretici durumundadır.[93] Bu açıklamalar, konunun kültür dünyamızda ne kadar dağınık bir manzara içinde yer aldığını ortaya koyar.

---

[89] Burada Mustafa Şekip'in "münevver"i "ulema" karşılığında kullanırken geçmiş yüzyılların ilmen yüksek mertebedeki insanlarını kastetmektedir. (Mustafa Şekip Tunç, a.g.m., s.455.)

[90] Fakat sosyolojide oldukça sık kullanılan bu kavramın tıpkı aydın kavramında olduğu gibi üzerinde birleşilmiş bir tanımının bulunmadığını da belirtmek gerekir. Bu konuda Vilfredo Pareto, Mosca, Wright Mills gibi sosyologların tanımları bulunmasına rağmen daha çok Max Weber'in ayırımı bir ölçü olarak gösterilir. Seçkinler (Elit) konusunda bahsi geçen sosyoloğların tanımları ve diğer değerlendirmeler için bk. Önal Sayın, **Sosyolojiye Giriş**, İzmir-1994.

[91] Mehmet Ali Kılıçbay, a.g.m., s.175.

[92] Kemali Saybaşılı, *"Münevver, Entelektüel, Aydın"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, a.g.e., s.158.

[93] Hilmi Yavuz, *"Aydın Kavramı ve Tanpınar'ın Huzur'u Üzerine"*, **Kültür Üzerine**, İstanbul-1987. s.62-63.

Türk aydınlarının bizzatihi aydın hakkındaki görüşleri, aydınların görevlerinin ne olması gerektiği, hangi tip aydınların var olduğu noktasındaki ifadelerinin çeşitliliği de batılı fikir adamlarından pek farklı değildir. Mesela Celal Nuri, *entelektüel*leri toplumun umumi kitapları okuyan tabakası olarak görürken, bu tabakanın da bölümlere ayrıldığını, medeniyet adına bu tabakanın oldukca önemli olduğunu ekler. *"Tenevvür bir diyarda harc-ı âm olunca seviye yükselmiş addedilebilir; matbuat inkişaf eder; hulasa o memleket umumi medeniyete iştirak ettiğini ispat edecek fikri mahsulat yetiştirir."*[94] diyerek *entelektüel*-münevver-aydınların toplumda ansiklopedik bir görev görmeleri ve memleketlerinin umumi medeniyete ulaşabilmesi için ileri seviyedeki bilginin edinilip yaygınlaşmasını sağlamaları gerektiğini ifade eder.

Peyami Safa'nın aydını, sosyal rollerden biraz sıyrılmış epistemik bir varlıktır. Onun için gerçek aydın bütün bilimlerin ve felsefe sistemlerinin özünü, tarihi gelişme seyirlerini bilen, son verileri hakkında bilgi sahibi olan ve bu bilgiyi kendi ilgi ve ihtiraslarının etkisinden kurtarıp objektif bir planda düşünce haline getiren insandır. Herhangi bir okulu bitirmiş olması şart değildir. Onun kültürünü tecrübe ile pişmiş, yaşanmış bir bilgi oluşturur.[95]

Bu farklı değerlendirmelere rağmen düşünce adamlarımız aydının toplumdaki misyon sahibi kişi rolü üzerinde fikir birliği etmiş görünmektedirler. Keza, Sabri F. Ülgener de aydından toplumda lider fonksiyonuna sahip, topluma kılavuzluk eden bir insan olarak bahseder ve ilaveten ondan "kültür değişimine öncülük etmek, değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek, yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek, halkın politik ve sosyal tercihlerini etkilemek, (Shils'in sıralamasıyla) ***yüksek kültür yaratmak ve yaymak***, ***milli ve milletler üstü modeller kurmak***, ***ortak kültürler geliştirmek***, ***sosyal gelişmeleri etkilemek***, ***politik roller oynamak***[96] gibi görevler bekler. Kimlerin bu gruba girebileceği konusunda ise şu görüşleri ileri sürer:

"...aydınlar diye ayrı ve homogen bir sınıf yoktur. Toplum hayatının çok geniş bir kesimi aynı başlık altında yan yana sıralanmış görünür: Akademik meslek mensupları, bürokratlar, mimar ve mühendisler, avukatlar, gazeteciler ve yazarlar, tiyatrocular ve sanatçılar. Saydığımız ve daha da genişletebileceğimiz bu gruplar arasında bir ortak taraf bulmak kolay değildir. Maddi durumları farklı olduğu gibi menşeleri ve formasyonları da birinden öbürüne değişir (...) Entelektüel ve "intelligence"

---

[94] Celal Nuri, *"Münevverlerimiz"*, **Atatürk Devri Fikir Hayatı-II**, a.g.e., s.483.
[95] Peyami Safa, *"Münevver Kime Derler?"*, **Milliyet**, 27 Nisan 1955.
[96] Sabri F. Ülgener, a.g.e., s.66-67.

deyimlerine bakıp da söz konusu grupların üstün bir istidat ve yetenek sahibi olduklarını, hele bu yeteneğin yüksek öğrenim ile kazanılmış olacağını düşünmek yanlış olur. Yine baştan ilk iki grup (akademik meslek mensupları ve üst çizgide bürokratlar) ile serbest meslek sahiplerinin bir bölümü yüksek öğrenim noktasında birleşmiş görünmekle beraber, geride kalanlar daha aşağı eğitim kademelerinden gelmiş olabilirler."[97]

Cavit Orhan Tütengil, ***Yeni Ufuklar*** dergisinin aydınlar konusunda yapmış olduğu röportaja verdiği cevapta, aydını içinde bulunduğu toplumun faal bir üyesi olarak görür: Aydın sağduyu ve olaylar arasında bağlantı kurmaya yetecek kadar geniş bir kültür sahibi olmalı; ülkenin yönetilmesi ve gidişi konusunda yarına uzanan sorumluluk duygusu taşımalı; bilgi ve kültürü yaymada, soylu eserler yaratmada çaba göstermeli; doğru, iyi ve güzel adına ortaya atılmaktan çekinmemeli; kendini yetiştirme amacı yanında çevresini yükseltme ülküsü, doğru bildiği yolda yalnız kalmaktan yılmayan iradesi, ülkesine ve halka karşı namuslu davranışları, dünya görüşü ve hayat felsefesi bulunmalı.[98] demektedir.

Aydına oldukça çeşitli sosyal roller yükleyen bu görüşler içerisinde Mehmet Kaplan'a ait olanlar daha toparlayıcı görünmektedir. Kaplan, aydın kelimesinin Fransızca "intellectuel" karşılığında kullanıldığını belirttikten sonra, asıl özelliği düşünce olan kimselere bu adın verildiği düşüncesindedir: *"...Bu manada aydın, sadece muayyen bilgilere sahip bir kimse değil, düşünceyi bir çeşit itiyat haline getiren, hiçbir şeyi peşin olarak kabul etmeyen, her şeyin aslını araştıran bir şahsiyettir. Muayyen bir ideolojiyi ve hayat görüşünü kafasına şapka gibi geçiren ve onu hakikatin ta kendisi zanneden bir insan bizce aydın değil, bir nevi portmantodur. Descartes'ın metodik şüphesine sahip olmayan bir kimse kelimenin gerçek manasıyla düşünen insan değildir. Onun muayyen bilgileri ve inançları olabilir, fakat o, bu bilgi ve inançların efendisi değil, kölesidir. Aydın, karşılaştığı her meseleyi yeniden soran insandır. Fikirler, üzerinde düşünülmeyince basmakalıp hale gelirler; bir nevi batıl inanç şekline girerler. Aydın, başkalarından önce kendi kendisine karşı hür olan insandır. Onun için hakikat en üstün kıymettir. Bunun içindir ki o insan, fikirleri menfaat, propaganda, mevki, prestij değil, hakikat zaviyesinden ele alır."*[99]

---

[97] Sabri F. Ülgener, a.g.e., s.65-66.

[98] Cavit Orhan Tütengil, *"Cevap V"*, **Yeni Ufuklar**, C.3, nr.16, Şubat 1955, s.289.
Bahsi geçen derginin iki sayı devam eden soruşturmasında ayrıca Adnan Adıvar, Avni Başman, Sabahattin Eyüboğlu, Melih C. Anday, Ferhat Sılacı, Atalay Yörükoğlu, Macit Diren, Halil Aytekin, Râna Kartal, Gilbert Highet gibi isimlerin de aydınlar konusundaki görüşlerine yer verilmiştir. Ancak bunlardan çoğu konuyu gündelik meseleler ve olaylar etrafında anlatmaya çalışırken, kalan bir kısmı da aydını, yukarıda söz konusu ettiğimiz fikirlerin paralelinde, toplumun önünde faal bir kimse olarak görürler.

[99] Mehmet Kaplan, **Büyük Türkiye Rüyası,** İstanbul-1992, s.247.

Entelektüel / münevver / aydın kavramlarıyla ilgili olarak entelijansiya kelimesini tercih eden Cemil Meriç, *entelektüelin* görevinin çağdışı olan herşeyi yıkıp yenisini inşa etmek olduğu söyler ve onları içinde bulundukları toplumun "hür düşünmek isteyen bir parçası", "yükselen bir sınıfın şuuru" olarak görür; ayırdedici özelliklerinin *tenkit* olduğunu belirtir ve niteliklerini şöyle sıralar:

"1-Entelektüel, zamanının irfanına sahip olacaktır. Ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır.

2-Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir.

Başlıca vasıfları dürüst, uyanık ve cesur olmaktır. Yani bir bilgi hamalı değildir entelektüel. Hakikat uğrunda her savaşı göze alan bağımsız bir mücahittir."[100]

Aydınları, *gerçek aydınlar* ve *yarım aydınlar* diye ikiye ayıran Enis Batur, gerçek aydını, akıl yürüten, bel bağladığı değerlere sahip çıkan, bu değerlerden hareketle tavır alan ve doğacak sonuçların sorumluluğunu taşıyabilecek cesarete sahip insan diye tanımlar. Gerçek aydın, kendisini daima aydınlatmayı düşünür; çünkü kendisini aydınlattıkça, başkalarının karanlık noktalarını daha güçlü bir şekilde aydınlatacağını bilmektedir. Bunlardan hareketle de Batur, gerçek aydının yerinin daima muhalefet olduğunu belirtir. Yarım aydın ise, kendisini şu veya bu grubun temsilcisi seçmiştir ve bu grubu, gerekirse doğru olmayan yollardan iktidara taşımayı düşünür. Yarım aydın için taktik ve strateji, tutarlılık ve dürüstlükten daha önemlidir. Yeterince aydınlandığını düşünür ve ışığını başkalarına tutmaya bakar. Onun için iktidara giden her yol mübahtır. [101]

Aydınlar üzerinde oldukça hacimli bir çalışma yapan Toker Dereli, onlar için şu ortak nitelikleri söz konusu etmektedir:

1-Kabullenilmiş, benimsenmiş fikirler, görüşler, tanımlar üzerinde tahlil ve tenkit yapabilme, bunlara bir şeyler ekleyebilme gücü,

2-Az gelişmiş ülke aydınlarında toplumun temel yapısı ve değerleriyle meşgul olma, belli başlı sosyal, ekonomik ve politik problemler karşısında tenkitçi bir tavır takınabilmek,

3-Somut şeylerin ötesine geçip soyut düşünebilme, soyut tahliller yapabilme gücü.[102]

---

[100] Cemil Meriç, a.g.e., s.361, 348, 390-391.

[101] Enis Batur, **Alternatif: Aydın**, İstanbul 1985, s.14-20.

[102] Toker Dereli, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi,** İstanbul-1974, s.29

Dereli, aydın kabul edilebilmek için yüksek öğrenim görmenin yeterli olmadığını söyler. Bu öğrenimi görmüş olanların, ancak yukarıdaki özelliklere sahip oldukları taktirde aydın kabul edilebileceklerini dile getirir. Aynı şekilde siyasi ve idari bir sorumluluk sahibi olmanın yanında mesleki statünün de kişiyi *entelektüel* yapmaya yetmediğini belirttikten sonra, bunların ışığında şöyle bir *entelektüel* tanımına ulaşır:

Aydın, somut vakaların üzerine çıkıp soyut düşünebilen, toplumun temel problemleriyle, değerleriyle ilgilenen; sosyal, ekonomik, politik gelişmeler üzerinde düşünüp tahlil ve tenkit yapabilen, yeni yorumlar getirebilen insandır. Formel bir eğitim görmüş olmak, edebi üslup sahibi olmak, mesleki, idari, siyasi sorumluluk taşımak *entelektüel*likten ayrı özelliklerdir.[103]

Konu üzerinde en çok fikir beyan eden düşünce adamlarından Erol Güngör, öncelikle aydın olmayı bir çeşit meslek gibi algılar. Güngör'e göre bu mesleğin de bir nizamı ve ahlakı vardır.[104] Aydınlar, ahlak ve zihin disiplinine ermiş, sosyal sorumluluğa sahip kimselerdir. Onlar için hakikat endişesi bütün diğer hususlardan daha önemlidir. Çıkar ilişkilerinin dışında düşünebiliyorlarsa, şu veya bu zümrenin içinde olmalarının bir önemi yoktur.[105] Aydın insan, gözü kapalı kalabalıkların dışında olan insandır. Aydın olmanın gerektirdiği zihin disiplini onu bilinçsizce hareket eden kalabalıklardan uzuk tutar. Bilakis o, kitle ruhunun emniyet süpabıdır. İhtiyatlı ve tenkitçi bir tavra sahiptir. Düşüncelerini duygularının emrine vermez.[106] Aydın, gördüğü şeyler arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurarak halkın dar ve derinliksiz dünyasının ötesinde değişmez gerçekleri, gelecek hakkında en sağlam sonuçları bulmaya çalışır.[107] Ayrıca Güngör, günümüzde çok hızlı bir şekilde gelişen teknolojinin ve bilimlerin kendi ihtiyaçları olan insan tipini de yetiştirdiklerini ve buna bağlı olarak bütün dünyada aydın tipinin bir değişime maruz kalmaya başladığını, hatta ortak bir alan gibi görünen sanat ve edebiyatın da birer uzman işi olmaya başlayarak aydınların ortak malı olmaktan çıktığını belirtir.[108]

Pek çok araştırmacı ve düşünce adamımız, aydına toplumda misyon sahibi insan gözüyle bakar. Aydınlar, kişide ve toplumda oluşan problemleri, gelecekte ortaya çıkacak sıkıntıları görüp gerekli zihni hazırlığı yapmak, tenkitçi bir tavra sahip olmak ve içinde bulundukları kültürün te-

---

[103] Toker Dereli, a.g.e., s.30-31.
[104] Erol Güngör, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar,** İstanbul-1993, s.372.
[105] Erol Güngör, a.g.e., s.373.
[106] Erol Güngör, a.g.e., s.374.
[107] Erol Güngör, a.g.e., s.254-255.
[108] Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak,** İstanbul-1995, s.195.

mel niteliklerini ve problemlerini iyi bilmek durumundadırlar.[109] Çünkü, hayatın yükünü bütün fertler beraber taşır. Ancak tarih karşısında bu yükün hesabı sadece aydından sorulur. Aydın, kendi bünyesine yabancı etkilerden vazgeçmek ve sürekli soyut alanda bulunmamak şartıyla pek çok şey yapabilir.[110] O, mensubu bulunduğu milletin tarihini, tarihi şahsiyetlerini, medeniyet ve kültür değerlerini bilmeli; yaşadığı devirdeki sapmaları farkedip toplumu uyarmalı, milletinin geleceğe hazırlanmasında yol göstermeli, günü birlik fikirlerden uzak durduğu gibi, bunlardan nesilleri korumalı, iktidara yol göstermelidir.[111] Zira aydın, toplumu ayakta tutan sağduyuya en uç noktada sahip olan kimsedir. Onun yanılması bütün bir toplumun kaderine etki eder. Toplumun kritik zamanlarında aydınlar, yeni bir bilinç, heyecan, hamle gerçekleştirdiklerinde toplumun talihi yön değiştirir.[112] Aksi taktirde toplumun geri kalmasının sorumlusu aydınlar, tarih karşısında hesap vermek zorunda kalırlar.[113]

Fakat kimi zaman aydına yüklenen bu misyonu, çeşitli siyasi görüşlerin ve inanışların şekillendirdiği de görülür. "Zengin bir bilgi birikimine sahip düşünce üreten, sorgulayan, değerlendirme yapan insan" hemen bütün tariflerin karar kıldığı nokta olmasına rağmen, faaliyet sahasına çıktığında beklentiler, sahip olunan dünya görüşü doğrultusunda değişiklik göstermektedir. Böyle bir tavrın da yukardaki ortak fikirle ne kadar uyuştuğu, şüphe götürür bir konudur.

Mesela bir aydın, *"ilerici, devrimci, laik, sosyal adaletci, dilde özleşmeci, anti emperyalist ve tam bağımsızlıkçı"*[114] olmalı mıdır? ya da "insanları Allah'ın birliğinde birleşmeye teşvik etmeli.."[115] mi? veya aydın, kelime, kavram ve tip olarak bir efsaneden mi ibarettir?[116]

Ancak bu durum yine de bizi bir sonuca götürmektedir: Siyasi, ahlaki, dini, milli beklentilerin çeşitliliği, aydının toplum içindeki fonksiyonu noktasında birbiriyle çatışmakta ve her yaklaşıma göre farklı bir aydın anlayışı ortaya çıkmaktadır. Böylece Türkiye için genel bir aydın tipi ve fonksiyonundan bahsedemeyeceğimiz kendisini açıkça belli etmektedir.

---

[109] Ayhan Bıçak, *"Zihniyetin Yenilenmesi Sorunu"*, **Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi** 5-8 Ekim 1994, Van-1995, s.17-19.

[110] A. Hamdi Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, (Haz. Birol Emil), İstanbul-1970, s.36-39, 45.

[111] Kazım Yetiş, *"Türk Aydınının Çilesi"*, **Edebiyat Gazetesi**, nr.12, Eylül 1996, s.3.

[112] Sezai Karakoç, *"Millet Kaderi ve Aydın"*, **Diriliş**, nr.73, 8 Aralık 1989, s.1.

[113] Necmettin Hacıeminoğlu, **Milliyetçilik, Ülkücülük, Aydınlar**, İstanbul-1995, s.281.

[114] Turan Altuntaş, **Aydın Kime Denir?**, İst.-1991, s.8.

[115] Turan Kurtulmuş, **Aydın İhaneti**, İstanbul-199, s.24.

[116] Fehmi Baykan, **Türkiye'de Aydın Efsanesi**, Ankara 1996.

A-OSMANLI AYDINLARI

Batı toplumlarında gelişen ve bugün *entelektüel*-münevver-aydın dediğimiz insan tipi Türk kültür hayatında Tanzimat yıllarından sonra kademeli olarak yer almaya başlar. Fakat, Tanzimat öncesi Türk kültür ve düşünce tarihinde ve toplumsal hayatın tarihi seyrinde bu bağlamdaki kavram, olgu ve fonksiyonların mevcut olmadığı söylenemez. Bilgiyle alakası göz önünde bulundurulduğunda İslamiyet öncesinde de, İslamiyet sonrasında da "bilgi"nin sağladığı iktidara sahip olan; çeşitli problemler karşısında insana, topluma, devlete fikirleriyle yol gösteren, çözümler sunan kimseler var olagelmiştir. İslamiyet öncesinin şamanları, baksıları, ozanları, bilgeleri bu daire içinde düşünülebilirler. İslamiyet'in kabulü ile bu yeni dinin hayatın her yönünü etkilemesi dolayısıyla farklı bir toplum yapısı ve farklı bir insan tipi oluşur.[117]

Bilindiği üzere X. ve XI. yüzyıllar, Türk milletinin coğrafya ve medeniyet sahalarında büyük değişmeler yaşadığı yüzyıllardır. İslam medeniyeti dairesine giren Türkler, bu ortak kültür içerisinde İslam dininin gerektirdiği bütün akidelere gönülden bağlanarak onları yerine getirmişlerdir. "Şarap içmeyecek kadar dini hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslamiyet'i aşk ve hararetle savunan ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir hürmet ve riayet..." gösterirler.[118]

İslamiyet öncesinde büyük çoğunlukla sözlü olan Türk kültür hayatı, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra başta Kur'an-ı Kerim'in etkisiyle yazılı mahsuller de vermeye başlar. Kur'an'ın anlaşılması, tefsir edilmesi ve öğretilmesi ihtiyacına bağlı olarak İslami bilimler de Türk kültürüne girer. Böylelikle Türk toplum yapısı yeniden şekillenirken, yeni zihniyeti temsil eden "bilici" insan tipi de toplum hayatında belirmeye başlar; yeni medeniyete uygun insanı yetiştirmek için medreseler açılır; Arapça, Farsça ile birlikte bu dillerde yazılmış eserler kültür dünyamıza hızla girer ve yayılır, Türkler arasında büyük bir *entelektüel* faaliyet baş gösterir. Bu tür faaliyetlerin saray çevresince de taktir ve teşvik edilmesi, âlim, şair ve ediplerin himaye edilip desteklenmesi, yüksek bir kültür hayatı oluşturur. Girilen dünyanın istediği yeni insan tipini yaratmak, yeni dünya görüşünü toplum hayatına yaymak için tıptan edebiyata kadar çok çeşitli ve zengin bir zihni faaliyet alanı doğar.

---

[117] İslamiyet'in kabulünden sonra Türk toplum yapısında ortaya çıkan tipler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-III -Tip Tahlilleri-**, İstanbul-1985., Kaplan, bu eserinde İslamiyet'in Türklere kazandırdığı yeni dünya görüşünü de açıklamaktadır.

[118] Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Ankara-1981, s.18.

Mesela Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**'le yeni bir din ve medeniyet sahasına giren Türk toplumuna, sarsılan eski değerlerin yerine yeni sentezler, yeni siyasi ve ahlaki hedefler gösterirken[119] arzulanan sistemi kurmak ve istediği insanı yetiştirmek için yol gösterici bir rol oynar.

XIII. yüzyıldan itibaren Türkler arasında yoğun bir tercüme ve telif faaliyeti görülür. Devlet adamlarının doğrudan telkinleri yanında, müelliflerin kendi sahalarında yeni vadiler açma isteklerine kadar pek çok sebeple Anadolu Türkleri arasında bilim, edebiyat, fikir, tarih gibi çok çeşitli sahalarda eserler yazan, tercüme eden "bilgi sahibi" insanlar topluluğu oluşur.[120]

İslamiyet sonrası Türk toplum yapısında bu tür insanların, padişah etrafındaki birer iktidar merkezi olarak ***ilmiye, seyfiye*** ve ***kalemiye*** adı altında[121] bilgi sahibi, bilgi üreten ve sistemi bu bilgi sayesinde devam ettiren bir fonksiyonla karşımıza çıktıklarını görmekteyiz.

Osmanlı toplumunda bir ruhban sınıfının varlığından bahsedilemez ancak, dini problemler hususunda uzman olan ve ***ilmiye*** içerisinde *ulema* adı verilen bir kesim sürekli var olmuştur.[122] Kısaca İslami bilimlerde bilgi sahibi kimseler olarak ifade edebileceğimiz *ulema*, bir taraftan devlet iktidarının bir ayağını da oluştururken, ilmiyye kanadının devamlılığını sağlamak yanında, nasıl iyi bir Müslüman olunacağını göstermek görevini de yüklenir.

Karşımıza toplum içinde etkili bir *entelektüel* grup olarak çıkan ilmiyye sınıfı, sistemin bilgi ve ideolojisini kontrollerinde bulundururken, otoritelerini "peygamberin mirasçıları"[123] fikrinden kaynaklanan ve toplum hayatının her yönünü içine alan dini kanaldan alırlar.[124] İlmiye mensuplarının dini ve manevi otoritenin temsilcileri gibi görülmeleri, sosyal

---

[119] Mahmut Arslan, **Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul-1987, s.4.

[120] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Yavuz, *"XIII.-XVI. Yüzyıl Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri"*, **Türk Dünyası Araştırmaları,** nr.27, İstanbul-1983, s.9-55.

[121] İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,** Ankara-1993, s.4.

[122] "*Ulema*", *âlim* kelimesinin çoğulu olmakla birlikte, toplumun belli bir bilgi sahibi kesimini belirttiğinden, kollektif bir mana içermektedir. (Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları,** İstanbul-1985, s.248-249.)

[123] Peygamberlik silsilesi sona erince topluma kılavuzluk yapmak için kendisini yetiştirmiş bilgi ve irfan sahibi kimseler ortaya çıkmıştır. (İ. Hüseyin Kureşi, *"İslam Toplumunda Ulemanın Konumu"*, **Modern Çağda Ulema**, (Haz. Ebubekir Bagader), a.g.e.

[124] Necdet Subaşı, *"Din, Aydın, Meşruiyyet"*, **Türkiye Günlüğü,** nr.35, Temmuz-Ağustos 1995, s.82.; Murat Belge, *"Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul-1993, s.123.

olayları kontrol ve yönlendirme gücüne sahip olmaları ve yanı sıra maddi desteklerinin büyük ölçüde evkafa dayanması, iktidar karşısında nisbi bir hürriyete sahip olmaları sonucunu doğurur ve devamlılıklarını da güvence altına alır.[125] İslami eğitim kurumları, evkaf ve halkın desteği, toplum içerisinde ilmiye mensuplarına büyük bir güç sağlar. İlmiye, esasen iktidarın bir ortağı olarak sultanın hizmetindedir, ancak asıl fonksiyonu itibariyle o, bir yandan kendi mevkiini idame ettirirken, diğer taraftan hem toplumu hem de sultanı İslami normlar içerisinde kalmaya zorlar.[126]

Öte taraftan tekke ve dergâhlarda tasavvuf terbiyesiyle yetişen şeyhler, dervişler, Osmanlı toplumunda kabul görmüş, özellikle halk üzerinde büyük etki yapmış tasavvuf düşüncesiyle başka bir bilici insan grubunu oluştururlar. Bunlar devletin bürokratik yapısının dışında olmakla birlikte Anadolu'nun yurt edilmesinde ve yerleşik hayata geçişte önemli roller oynamışlardır.[127]

Osmanlı toplumu içerisinde yukarıda bahsi geçen gruplar dışında onlar gibi bir grup niteliği taşımasalar da İslami kültür çerçevesinde ortaya çıkıp XIX. yüzyıla kadar varlığını koruyan, çoğu çeşitli devlet kademelerinde bulunmakla birlikte ilmiye, seyfiye ve kalemiye mensuplarına göre daha hür bir zihni faaliyet alanına sahip olan şairler, edipler; ortaoyuncular, hayal ve gölge oyuncuları gibi sanatkarlar da birer aydın zümresi olarak görülebilirler. Zira bahsi geçen zümreler ilmiye, kalemiye ve seyfiye gibi olmasa da sınırları belirlenmiş kalıplar içerisinde bir hayat görüşünü, bir medeniyet anlayışını, bir estetik ve sanat zevkini kendilerinden sonra gelen nesillere aktararak bir anlamda entelektüel faaliyetin tekrarlayıcı ve yayıcı fonksiyonunu yerine getiriyorlardı. Hatta kimi zaman bu sanatkâr zümresinin idari elite ve devrin aydınlarına yol göstermeye çalıştıkları da olmuştur.[128]

---

[125] Ebubekir Bagader, **Modern Çağda Ulema,** İstanbul- 1991, Önsöz, s. IX.

[126] Toker Dereli, a.g.e., s.251.

[127] Osmanlı toplumunda tekke ve dergâhların faaliyetleri ve etkileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Lütfü Barkan, **İslam ve Türk Memleketlerinde Kolonizatör Dervişler;** Annemarie Schimmel, **Tasavvufun Boyutları,** İstanbul-1982; Mustafa Kara, **Bursa' da Tarikatlar Tekkeler**, Bursa-1990; Abdülbaki Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler,** İstanbul-1969; İrfan Gündüz, **Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münasebetleri**, İstanbul-1984.

[128] Mesela, XVII. yüzyıl şairlerinden Sünbülzade Vehbi, *Lutfiye-i Vehbi* adlı eserinde kendi zamanının aydınlarına hitap ederken onların mutlaka edebiyat, tarih ve siyer bilmeleri gerektiği fikrindedir. Zira bu ilimleri bilmek onları, kendi milletlerine yabancılaşmaktan kurtaracak, millî ve manevi değerlere vâkıf olmalarını temin edecek, bir fert olarak cemiyette nasıl yaşanacağını öğretecektir. (Kâzım Yetiş, *"Münevver Denilen Neleri Bilmeliydi?"*, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, nr.2, Nisan 1988, s.8-12.)

Bürokratik yapı içerisindeki "bilgi sahibi" insan, X. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında görülmeye başlayan medreselerde[129] yetiştirilir.Bu eğitim kurumlarında fıkıh, akaid, usul-i hadis, tefsir, kelam gibi dini bilgilerin yanı sıra bina ve maksut (gramer), mutavvel, bedii, beyan, meani (retorik), şerh-i şemsiyye, şerh-i isagoci, şerh-i metali (mantık) gibi derslere yer verilir.[130] Medreselerdeki alt kademedeki öğrencilere "softa" veya "suhte", üst kademedekilere ise "danişment" denilirken, öğretim kadrosunu XVI. yüzyıla kadar "molla", bu yüzyıldan sonra "müderris adı verilen öğreticiler ve onların yardımcılığını yapan "muid"ler oluşturur. Böyle bir yapı içerisinde medrese hem kendisini devam ettirir, hem de bilginin sürekliliğini sağlayacak insanı yetiştirir.

Osmanlı devletinde medreselerin yanında bürokrat yetiştiren bir okul olan Enderun, medreselerden daha yüksek seviyede bilgi verilen eğitim kurumlarıdır. Enderunda yetişenler, medreselerde verilen eğitimin yanı sıra dil, edebiyat, coğrafya, harita yapımı, tarih, siyaset, muharebe sanatı, hattatlık, cilt, tezhip, oymacılık, minyatür yapımı, mimarlık, musıki gibi konularda da bilgi sahibi olurlar.[131]

XVII. yüzyıldan itibaren devletin sosyal ve ekonomik yapısının zayıflaması, vakıfları ve ona bağlı olan eğitim kurumlarını da etkiler; medreseler bilim yuvaları olmaktan çıkar, pozitif bilimlere kapılarını kapatır; müderrislerin de gittikce siyasete bulaşmaları, çıkarları için bilimi, sanatı ve medreseyi kullanmaları çöküşü hızlandırır.[132] Batı, Rönesans, Aydınlanma gibi hareketleri gerçekleştirirken Osmanlı devletinde Kâtip Çelebi,

---

[129] Medreselerin müesseseleşmesinden sonra felsefenin ve dinin uzlaştırılması bir mesele olarak zuhur eder. Aristo'nun felsefi ilahiyatını El Kındi, Farabi ve İbni Sina İslami akidelere uygulamaya çalışır; fakat Gazali bu anlayışa karşı çıkar. Ardından İbni Rüşd, aklın ve felsefenin gerekliliği fikri ile Gazali'nin karşısında yer alır ise de İslam dünyası, Gazali çizgisini takib eder. Farabi, İbni Sina ve İbni Rüşd Batı dünyasında büyük taraftar bulurlar ve XIII. yüzyılda Saint Thomas Aquino, felsefe ve din arasındaki uzlaştırıcı görüşü ile Avrupa'da rasyonel fiziğin ve modern ilmin ilk filizlerinin verilmesini sağlar.

Gazali'nin çizdiği yolu takip eden medreseler, nakli ilimlerle iştigal edip Kur'an'ın ve nasların zahiri anlamıyla ilgilenirken tekkeler ise batını bilginin geliştiği yerler olur. Medreselerin daha sistemli bir hale geldiği Fatih devrinde bile aritmetik, hendese, heyet (astronomi) gibi akli ilimlere yer verilmesine rağmen akıl ile İslamiyet'in uzlaştırılmasında bir formül ortaya konmaz.(İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.12-17; A.Adnan Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din,** İstanbul1944, s.,90-98; J. Le-Goff, **Ortaçağda Entelektüeller,** İstanbul-1994, s.142-149.)

Osmanlı medreselerinin yapısı ve fonksiyonu için bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiyye Teşkilatı,** Ankara-1988; Süheyl Ünver, **Fatih Külliyesi ve Zamanının İlim Hayatı,** İstanbul-1946; Cahit Baltacı, **XV., XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,** İstanbul-1976; Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul-1984.)

[130] İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.21-22.; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.16-17.

[131] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.19-20.

[132] Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,** Ankara-1991, s.X-XI.

İbrahim Müteferrika, Gelenbevi İsmail gibi az sayıdaki çoğu medrese dışında yetişmiş bilim ve fikir adamı hariç tutulursa, ulema bu gelişmeleri yeterince kavrayamaz.[133] Böylece zamanla devlet desteğinden mahrum olan ve bürokrasinin dışında kalan ilmiye, maddi ve manevi çöküntüye uğrar. Sosyal ilgilerin farklı bir bilgi alanına ve dünya görüşüne kayması, ilmiyenin temsil ettiği değerler sistemini ve hayat tarzını ikinci plana itmesinin yanı sıra, geri kalmışlığın da bir sebebi gibi görülmesine vesile olur. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra peş peşe meydana gelen gelişmeleri geriden takip edebilen ilmiye, zaman zaman bu yeniliklere karşı çıksa da[134] siyasi, idari, eğitim ve hukuk alanlarındaki etkisini kaybettiğinden yavaş yavaş sistemin dışına itilir.[135] Bir zamanlar bir ayağını oluşturduğu iktidarın artık farklı niteliklere sahip bir aydınlar zümresine dayanması, medreseli aydının tamamen yenilgisini hazırlar; Cumhuriyet sonrasında da sosyal ve siyasi yapı içerisinde yer bulamaması bu kanalı tamamen kurutur.[136]

Ortaya çıkan yenileşme ihtiyacı, ilmiyenin yanı sıra devletin yönetici kadrosunu oluşturan kalemiye ve seyfiyede de bir değişmeye yol açar. Babıali'nin fonksiyonlarının çoğalması, İmparatorluğun karşılaştığı yeni problemlere ilmiyenin yeterli çözümler sunamaması, devletler arası diplomasinin ön plana çıkması, kalemiye[137] mensuplarının önemini ve sayısını arttırır. Çoğunluğunu kâtiplerin ve batılı bilgi kaynaklarına doğrudan ulaşabilen, batı kültür ve düşüncesinin yayıcıları olan tercümanların oluşturduğu kalemiye mensupları, ilmiyenin karşı çıkmasına rağmen batı felsefesinin ve bilgi anlayışının Osmanlı toplumuna taşınmasında büyük rol oynarlar.[138] Osmanlı devletinde hükümet yazışmalarını yapan, mali ve toprak mülkiyet kayıtlarını tutan kalemiye mensupları, seyfiye ve ilmiye ile birlikte idarenin bir kolunu oluşturmaktayken, XIX. yüzyılın mülki idaresinin şekillenmesini sağladığı için kâtipliğin ve Avrupa ile münasebetler daha da önem kazandığı için, XIX. yüzyıla kadar Müslüman olmayan tebanın, özellikle de Rumların elinde bulunan tercümanlığın kale-

---

[133] Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Ankara-1994. s.3; A. Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,** İstanbul-1985, s.39-40.

[134] Ş.Mardin, aslında ulemanın çokca bilindiği gibi bu yeniliklere karşı çıkmadığı, büyük bir kısmının yeniliklerin uygulanmasında faal rol aldıklarını çeşitli argümanlarla ortaya koymaya çalışır. (Ş.Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** s.243-253.)

[135] Ahmet Cihan, **Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması**, (Basılınamış Doktora Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul-1994, s.281.

[136] Erol Güngör, **İslamın Bugünkü Meseleleri,** İstanbul-1993, s.173-175.

[137] Kalemiyenin bölümleri ve gelişimi için bk. Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Ankara-1994.

[138] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.39.

miye içinden sivrildiği yönetici elitin ön saflarında yer almaya başladığı görülür.[139]

Seyfiyenin ihtiyaclarına cevap vermeyi amaçlayan mühendishaneler, işleyiş bakımından medreselerle hemen hemen aynıdır. Öğretim üyelerine "hoca" ve yardımcılarına "halife" veya "kalfa" denilir. Bir taraftan batıdan bilgi aktarımı hızlandırılırken bu, geleneksel eğitim kurumlarının işleyiş tarzı içinde yapıldığından bir taraftan da bu aktarım sınırlandırılmış olur.[140]

Fakat yenileşme ihtiyacına cevap verebilmek mecburiyetinden dolayı kendini yenileyebilme, hem kalemiye, hem de seyfiye için bir problem olarak ortaya çıkar. Kalemiye bu ihtiyacı kalemlerde usta-çırak ilişkisi içerisinde gidermeye çalışırken, bu tarz bir devamlılığın mümkün olmadığı seyfiye[141], ilmiyenin etkisinin sınırlı kaldığı askeri okullar açıp buralarda yabancı mütehassısların ders vermesini sağlayarak ve bazı Türk subaylarını da eğitim için Avrupa'ya yollayarak aynı ihtiyaca cevap vermeye çalışır.[142] Şunu da ilave etmek gerekir ki seyfiyeye yönelik bu okulların maksadı, batı bilimini yaymak olmayıp teknik eleman yetiştirmektir.[143] batılılaşma süreci içinde *entelektüel* gücün daha çok askeri ve ekonomik alanlara kaydırılması, seviyeli bir aydınlar grubunun teşekkülünü de engellemiştir.

Bütün bunların yanı sıra batıdan bilgi akışı, beraberinde bir dil problemini de getirir; Arapça ve Farsça'nın yerini Fransızca almaya başlar. Bu durum kendisini bilim zihniyetinde de gösterir. İlmiyenin eski ilim taraftarlığı karşısında, mühendishanelerin ve diğer batı tarzı okulların etkisiyle ortaya çıkan batılı bilim taraftarları ikili bir durum sergilerler.[144] Fakat II. Mahmud'un 1826'da vakıf gelirlerini merkezileştirerek denetim altına alması, yeniliklere karşı çıkan ilmiyenin ekonomik kaynaklarını sınırlar[145] ve yüzyıl boyunca daha da zayıflamalarına sebep olur. Ancak, kurumlarda yapılan her yenilik, buralarda istihdam edilecek insanlara

---

[139] Carter V. Fındley, **Kalemiyeden Mülkiyeye -Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,** (Çev. Gül Ç. Güven), İstanbul-1996, s.5; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.25-26.

[140] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.46.

[141] İslamiyet'ten sonra ortaya çıkan gazi ve veli tiplerinin yerine tüccar, üretici, sanayici insan tiplerinin ikame edilememesi veya bunların birlikte yaşatılamaması, batıyla mücadeleyi sadece askeri planda görmekle sonuçlanmış; bu da kalıcı çözümlere ulaşılmasını engellemiştir. (Mehmet Doğan, **Tarih ve Toplum, Ankara-1989**, s.204-205.)

[142] A.H. Tanpınar, a.g.e., s.48-49; Bayram Kodaman, a.g.e.; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.28-30.

[143] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (Çev. Metin Kıratlı), TTK. Yay.,6. Baskı, Ankara 1996, s.48-49

[144] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.52.

[145] B. Lewis, a.g.e., s.95.

ihtiyaç gösterdiğinden bürokrasi de gittikce genişler.[146] Böylece Tanzimat öncesinde gelişen eğitim kurumları askeri alanda kalırken, Tanzimat sonrasında sivil bürokrasinin yaygınlaşmasına paralel olarak sivil eğitim kurumları da ortaya çıkar.[147]

Yeni bir dünya görüşü, geleneğe bağlı olandan farklı yeni tip bir medeniyet oluşturma düşüncesi taşıyan insanların ortaya çıkmasında etkili olan bu sebeplere, Avrupa'da kurulan daimi elçilikleri de dahil etmek gerekmektedir. Zira bunlar, Avrupa ile doğrudan temasa geçmenin yanı sıra, batı medeniyetini yakından görmüş, batı dillerini öğrenmiş insanların, devlet adamlarının yetişmesinde, batılı kurumların, batılı yaşayış tarzının, sanat zevkinin ve pozitif bilim zihniyetinin[148] toplum hayatımıza girip tanıtılmasında oldukça önemli bir fonksiyon icra ederler.[149]

Yenileşme çabaları sadece saray ve çevresinde kalmaz; değişmeye başlayan zihniyet[150] imparatorluğun her tarafını, her alanda yabancı etkilere açık hale getirir, Osmanlı devletindeki yabancılar, Avrupai hayat tarzlarıyla her tarafta bir örnek oluşturmaya başlarlar.[151] XIX. yüzyılın başlarında yenileşme fikri bütün topluma yayılır. Artık söz konusu olan sadece askeri ve teknik yenilikler değil, bizzat toplumun bünyesi ve kıymet hükümleridir.[152] Harbiye, tıbbiye, mühendishane gibi batılı okullar, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Avrupa'dan gelen hocalar, mürebbiyeler, elçiliklerde görevli devlet adamları, kalemler, Tercüme Odası gibi etkilerle değişme bütün toplumun içine yerleşir.[153]

---

[146] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.55.

[147] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.63.

[148] Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ve burada açılan elçiliklerde görevli memurlar, batının ilerlemesinin sebebi olarak "ulum ve fünun" u görürler. Etkisi altında kaldıkları bu durum ister istemez, Türk kültür hayatında daha önce çeşitli şekillerde dinin yaptığı görevi, bir bilim zihniyetine terk etmesine daha doğrusu seküler bir din anlayışına bırakmasına yol açar. (Şükrü Hanioğlu, *"Osmanlı Aydınındaki Gelişme ve Bilim"*, **Toplum ve Bilim,** nr.27, Güz-1984, s.183-190.)

[149] A.H. Tanpınar, a.g.e., s.54; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e.41; Ercüment Kuran, a.g.e., s.11-20;

Ayrıca, II. Mahmud'un giyime kuşama yapmış olduğu müdahale, medeniyetin bir algılanma şeklini göstermesi bakımından kayda değer bir noktadır. Çünkü bu, batılılaşmayı sadece dış görünüşün değiştirilmesinde sanan tiplerin ortaya çıkmasında önemli bir sebeptir.

Modaların zihni yapının değişimi üzerindeki etkileri için bk. Fatma K. Barbarosoğlu, **Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet**, İstanbul-1995.

[150] Weber, kurumlara dayanan zihni yapıların ve insan tutumlarının değişmesini, büyü öğelerinin ortadan kalkması, düşüncelerin sistematik tutarlılık ve tabiata uygunluk kazanması dediği rasyonelleşme isteğine bağlar. (Max Weber, **Sosyoloji Yazıları,** (Çev. Taha Parla), 3.Baskı, s.52.)

[151] A.H. Tanpınar, a.g.e., s.59.

[152] A.H. Tanpınar, a.g.e., s.64.

[153] Türkiye'deki çeviri faaliyetleri için bak. Taceddin Kayaoğlu, **Türkiye'de Tercüme Müesseseleri**, İstanbul 1998.

B-TANZİMAT DEVRİ TÜRK AYDINLARI

Tanzimat öncesi toplumumuzda aydının prototipi diyebileceğimiz Osmanlı bürokrasisini oluşturan molla, müderris, kadı, kazasker, şeyhülislam, kâtipler, reisülküttaplar, defterdarlar gibi seyfiye, kalemiye ve ilmiye mensupları yer alırken; bunların dışında, şeyhler, dervişler gibi tasavvuf ehli ve aralarında açıkça belli olmayan bir hiyerarşinin bulunduğu ozanlar, saz şairleri, divan şairleri de "âlim ve ârifler" topluluğu olarak bir başka aydınlar grubunu idiler.[154] Klasik Osmanlı aydınları genellikle mali ve siyasi bakımdan etkili kimselerdi ya da yine devlet memuru sıfatı taşımaktaydılar. Tanzimat sonrasının memur-aydın tipi de yine bu temelde oluşur.[155]

Toplumda tuttukları yer itibariyle klasik Osmanlı aydını ile Tanzimat aydını arasında bir fark olmamasına rağmen, dünyaya bakış ve anlamlandırışta her ikisi arasında artık uçurumlar vardır. Başka bir ifadeyle, Türk aydın zihniyeti, kendi içinde çatlamış ve birbirine tezat ikili varoluş biçimine dönüşmüştür. Nitekim batıda "Aydınlanma" ile ortaya çıkan "tenkitçi zihniyet" sahibi aydınlara Tanzimat sonrasında rastlayabilmekteyiz. batı tipi aydınların yine devlet eliyle açılan okullarda yetişmesi, uzun seneler aydın oluşla memurluğun (kalem efendiliğinin) yanyana ilerlemesine yol açar.[156]

Tanzimat Fermanı, Osmanlı devletinin batıya yönelişinin resmi bir belgesi özelliğini taşır. Fakat Tanzimat hareketi, aynı zamanda batı medeniyetine yönelip modernleşmekle, imparatorluğun siyasi bütünlüğünü korumak arasında bir çelişkiyi de beraberinde getirir.[157] Batı karşısındaki gerilemeyi ulema, dini inançların ve geleneğe bağlı değerlerin gücünü kaybetmesine, askeriye ve bürokrasinin ileri gelenleri ise bozulan devlet mekanizmasına bağlarlar. Yeni devlet kurumlarında ortaya çıkan bürokratların gücü XIX. yüzyılın ilk yarısında daha da artar ve değişimlerin pek çoğu bu sınıf eliyle yapılır. Bu sınıfın maksadı, Avrupa'da "Aydınlanma" hareketini sağlayan kurumları Türkiye'ye getirmektir.[158]

Tanzimat'ın ilk fikri akımı "medeniyetçilik"i, Tanzimat aydınları, *civilisation* karşılığı kullanırlar ve çeşitli yazılarında tarife çalışırlar. Cevdet Paşa, tarihine "medeniyet ve bedavet"in mukayesesi ile başlar. Şinasi, Reşid Paşa'ya "medeniyet resulü" diyerek bu fikri bir din mertebesine yükseltir. Daha sonra Meşrutiyetçilik, Osmanlıcılık, İslamcılık gibi ide-

---

[154] Erol Özbilgen, **Pozitivizmin Kıskacında Türkiye**, İstanbul 1994, s.48.
[155] Erol Özbilgen, a.g.e., s.48.
[156] Şerif Mardin, a.g.e., s.269.
[157] Hilmi Ziya Ülken , **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi** , İstanbul 1994, s.56.
[158] Şerif Mardin , **Türkiye'de Din ve Siyaset** , İstanbul 1992 , s.44-45.

olojiler çıkmalarına rağmen, Medeniyetçilik hepsinin üstünde bir etki gösterir.[159] Çünkü Tanzimat aydınları, medeniyetçilik ve terakki fikirleri sayesinde, Osmanlı devletinin siyasi bütünlüğünün korunabileceğini düşünürler. Halbuki medeniyetçilik ve terakkinin bir parçası olarak görülen meşrutiyet fikri, bu bütünlüğün parçaları üzerinde aksi etkiler yapar.[160] "Meşrutiyet" görüşünün Osmanlı devletini oluşturan unsurlar üzerinde meydana getirebileceği olumsuz etkileri yok etmek için de "Osmanlıcılık" düşüncesi yine Tanzimat'ın bu ilk aydınlarınca geliştirilir.[161]

Tanzimat aydınlarının yanıldıkları diğer bir nokta ise getirmek istedikleri "Aydınlanma Devri" fikirlerinin, Rönesansla başlayan ve "Aydınlanma" ile devam eden bir tekâmül devresinin bulunduğunu görememeleri ve bu fikirleri böyle bir tecrübeyi yaşamamış Osmanlı toplumuna yaymaya çalışmaları olur.[162]

Batılılaşma çabaları, sadece aydınlar arasında kalmaz; Tanzimat Fermanı ile bu çabaların bizzat devlet tarafından yürütüleceği tasdik edilir. Bu değişimi sağlayacak kadroları oluşturmak için de 1850'li ve 1860'lı yıllarda sivil okullar kurulur. Rüştiyelerin ve Mülkiye Mektebi'nin açılması bu yıllara tesadüf eder.[163] Böylece hem batılılaşmayı benimsemiş bir yönetici sınıfın, hem de Avrupai kültür almış, okumuş bir toplumun oluşturulması hedeflenir.[164]

Tanzimat sonrasında karşımıza çıkan aydın gruplarından ilki Yeni Osmanlılar'dır.[165] Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğini sağlayan Yeni Osmanlılar, (Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve arkadaşları) hürriyetçi

---

[159] Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,** İstanbul 1985, s.152.; Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3,** İstanbul 1985, s.

[160] Hilmi Ziya Ülken, a.g.e. , s.64.

[161] Avrupa Aydınlanması'nda gelişen devlet anlayışının Tanzimat aydınları üzerindeki etkisi için bak. Kâmuran Birand, *"Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri"*, **Kâmuran Birand Külliyatı**, Ankara 1998.

[162] Hilmi Ziya Ülken, a.g.y.

[163] Şerif Mardin, a.g.e., s.269;

Günümüz Türkiye'sinde yer alan pek çok okulun temeli o yıllarda atılmıştır. Askeri okullar, mülkiye rüştiyeleri, Darülmaarif, Kız rüştiyeleri, İptidai Mektepler, Mahrec-i Aklam, Mahrec-i Mekatib-i Askeriye, ilk idadiler, askeri rüştiyeler, Ziraat Mektebi, Darülmuallimin, Orman ve Maadin Mektebi, Mekteb-i Mülkiye, Telgraf Mektebi, Mekteb-i Sanayi, Lisan Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Eczacı mektebi, Kaptan ve Çarkcı mektebi, Kız Sanayi Mektebi, Müze Mektebi....gibi okullar, memleketin ihtiyacına cevap vereceği düşüncesiyle açılmışlardı. (Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri,** İstanbul-1972, s.250.)

[164] Osmanlı devletinin son yüzyıllarında sivil bürokrasinin oluşumu ve kalemiyenin mülkiyeye dönüşümü için bk. Carter V. Fındley, **Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, (Çev. Gül Ç. Güven), İstanbul-1996; Carter V. Fındley, **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform -Babıâli (1789-1922),** (Çev. L. Boyacı, İ. Akyol), İstanbul-1994.

[165] Yeni Osmanlıların ortaya çıkışları, fikirleri, tesirleri ve etraflarındaki diğer meseleler için bk. Ş.Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** İstanbul-1996.

ve siyaseten meşrutiyetçi idiler.[166] Onlar, Mustafa Reşid Paşa'dan sonra sadarete gelen Âli ve Fuad Paşa'ya hürriyetin ancak anayasaya dayalı bir parlamento tarafından sağlanabileceği, Islahat Fermanı'nın ekonomik emperyalizme sebep olduğu ve Avrupa kültürünün taklid edilmesinin toplumu kökünden sarstığı şeklindeki fikirlerle karşı çıkarak her türlü yenilikte İslamiyetin esas alınmasını isterler.[167]

Böyle bir tavır, Yeni Osmanlıların fonksiyon itibariyle ulemanın mirasını devraldıklarının bir delilidir. Zira ulema, padişahın yetkilerini İslami esaslar çerçevesinde sınırlarken, son yüzyılların gelişme ruhuna paralel olarak onların mevkilerini kapan Tanzimat aydınları, özellikle Yeni Osmanlılar da, İslam hukukuna aykırı olmadığını savundukları batılı kanunlarla bunu sağlamaya çalışırlar.[168] Bu grup, geleneğe bağlı aydından farklılılaşan yeni bir aydın tipinin de ilk nüvesini oluşturmaktaydı.

Bu tip, mütevazi bir toplumsal kökenden gelen, orta seviyede bir servete sahip fakat, sınırsız hırsları bulunan bir *edebiyatçı* tipi idi.[169] Bu tipin başlangıçta bir edebiyatçı kimliğiyle ortaya çıkması ve edebiyatın, bu değişim sürecine aracılık etmesi, diğer sahalara göre daha büyük bir etkileme gücü ve fonksiyonuna sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Toplumun zihni yapısının değişimini, yeni bir dünya görüşü ve anlayışı taşıyan edebi eserler sağlar.[170]

Tanzimat'ın edebiyatçı aydınları içerisinde "aydınlanma" hareketinin etkilerini açıkça gösteren ilk isim Şinasi'dir.[171] Onda Tanzimat'ın aydınmemur (kalem efendisi) tipinin yanı sıra, çıkardığı gazeteden şiirlerine, tiyatrosuna, nesirlerine kadar eserlerinde batıdaki tenkitçi aydın zihniyetinin bir örneğini bulmak mümkündür.[172] Özellikle Auguste Comte'un Reşit Paşa'ya gönderdiği mektuplarda belirttiği Türkiye'nin doğu ve batı medeniyetlerinin birleşmesinden oluşacak yeni bir toplum ve yeni bir medeniyet imkânlarına sahip olduğu görüşü, Şinasi'nin, dikkatini batı toplumuna çevirmesine vesile olur.[173]

---

[166] H.Z. Ülken, a.g.e., s.57.

[167] Ş.Mardin, **Türk Modernleşmesi,** İstanbul 1992 , s. 86-88.

[168] Ş.Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** İstanbul-1996, s.121; Ercüment Kuran, *"XIX. Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi"*, **Erdem,** C.6, nr.16, Ocak 1990, s.217.

[169] Ş. Mardin, a.g.e., s.141.

[170] M. Fatih Andı, **İnsan-Toplum-Edebiyat,** İstanbul-1996, s.141.

[171] Şinasi'nin fikri yapısının oluşumu incelendiğinde, Paris'e gitmeden önce görev yaptığı Tophane kaleminin büyük bir etkisi olduğu anlaşılır ki bu durum kalemlerin o dönem aydınları üzerindeki rolünü göstermesi bakımından da önemlidir.

[172] Şerif Mardin, a.g.e., s.270-271.

[173] Ömer Faruk Akün, *"Şinasi"*, **İslam Ansiklopedisi,** MEB. Yay., s.546.

Şinasi, Avrupa'nın gerçekleştirdiği gelişmenin özünü akıl ve kanunda bulur. Yeni dünyanın değerlerinin başında adalet, hak, hikmet gelmektedir. Yeni toplum sisteminde hak ve adalet başta olmalıdır. Adalet, aklın ve onun yapmış olduğu kanunun himayesine verilmelidir. Şinasi, bu yeni ilkelerin İslamiyet'in esaslarıyla çelişmediğini de belirtir. Onun batı kaynaklı fikirlerinin temelinde, Aydınlanma devri filozoflarından Fontenelle, François Voltaire, Charles Montesquieu, Condorcet ve Ernest Renan vardır.[174] Bu çerçevede o, Tanzimat'ın "medeniyet elçisi" aktarıcı aydınlarının da başında gelmektedir.[175]

Fransız aydınlanma devri aydınlarını kendisine örnek alan Şinasi, yeni aydın tipinin bir nümunesi olarak gördüğü Reşit Paşa'yı "medeniyet resulü" diyerek yüceltir. Reşit Paşa'da timsalini bulan bu aydın tipi, batıyı örnek almakta; batılı gibi akla, tabiata, insan iradesine güvenmekte, batıl inanışlara karşı çıkmakta, toplum yapısını kanuna dayandırmakta; halkın, görevlerinin yanı sıra özellikle memleket problemlerinde fikir beyan etme hakkına sahip olduğunu bilmekte; çalışmayı ve yardımı yüce bir değer olarak görmekte; dış dünyaya açık olmakla birlikte vatanına da bağlılığını korumaktadır.[176]

Şinasi'nin *Aydınlanma* filozoflarına benzeyen tavrını, Tanzimat aydınlarının pek çoğunda görürüz. Bu anlayış, Şinasi'nin yanı sıra Münif Paşa, Sadullah Paşa, Ali Suavi ve Ahmet Midhat Efendi'yi de etkilemiştir. Romantik edebiyat anlayışıyla birleşerek Namık Kemal'de de devam eder.[177] Başlıca maksatları öğretmek ve *Aydınlanma* fikirlerini, memleketimizde bilinmeyen yeni bilim dallarını yaymak olur.

Ercümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye; Münif Paşa'nın *L'Encyclopedie*'yi örnek aldığı **Mecmua-i Fünün**'u, François Voltaire, Fontenelle ve Fenelon'dan yaptığı çevirilerinin yer aldığı **Muhaverat-ı Hikemiye**'si; yine Tanzimat aydınları arasında oldukça yaygın olan salon toplantıları, Fransız aydınlanmasını hatırlatan diğer yönlerdir.[178]

Sadullah Paşa, Avrupa'nın XIX. yüzyılda ulaşmış olduğu medeniyet seviyesinin hayranıdır. Bu medeniyetin temelini, insan aklının kudre-

---

[174] Hilmi Ziya Ülken, a.g.e.,s.66-67; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü** , Ankara 1993 , s.165.

[175] Bedri Mermutlu, **Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi,** İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s.67.

[176] Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3,** İstanbul 1985, s.176.

[177] H.Z. Ülken, a.g.e., s.64.

[178] H.Z. Ülken, a.g.e., s.68; Ş.Mardin, a.g.e. , s.272-274; İsmail Doğan, **Tazminatın İki Ucu; Münif Paşa ve Ali Suavi**, İstanbul 1991, s. 122; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 165.

tinde, bu aklın yapmış olduğu bilim ve teknikte, "terakkiye iman"da, sosyal sahadaki eşitlik ve hürriyet fikirlerinde bulur.[179]

Tenkitçi bir zihniyete sahip olan Ali Suavi, Türkçü ve modernist İslamcı çizgi göstermesinin yanı sıra meşrutiyet görüşü, halifeliğin kaldırılması, Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi gibi radikal fikirlerle Aydınlanmacılara benzer bir tavır sergiler.[180] Batıdan aldığı demokrasi ve hürriyet kavramlarını İslami bir temele dayandırır. İslami kaynaklı görüşlerinin büyük bir bölümünü ise Seyyid Şerif Cürcani'den alır. Doğu ve batı dillerinden yaptığı çeviriler, ansiklopedist tavrının bir başka yönünü göstermektedir.[181]

Ali Suavi, siyaset işlerinde coğrafi, iktisadi ve ahlaki özelliklerin esas alınmasından yanadır; bunu Kuran ve Hadislere bağlamayı manasız bulur. Tekke ve zaviyelerin İslam memleketlerini medeniyet, sanat ve ekonomi bakımından geri bıraktığı düşüncesini taşır. Eğitimin yaygınlaştırılması fikrindedir. Öğretimde birlik görüşünü ileri sürer; medreselerin skolastik öğretimlerinin zararlarını göstermeye çalışır. Mutlakiyet yerine meşrutiyeti istemekle beraber, bunun ancak kökten değişmiş bir sosyal yapıyla mümkün olacağını belirtir.[182]Siyaseti dinden ayırmasına rağmen batılılaşma ile İslamlaşmayı birbirlerinin tamamlayıcıları olarak görür. Batıcılık ve İslamcılık ancak Türkçülükle birleştiğinde batıya karşı bir güç oluşturabilirler.[183]

Namık Kemal'in[184] devlet ve insan hakları konularındaki fikirleri, Jean J. Rousseau ve Charles Montesquieu'da kaynağını bulur. Ancak bu fikirler, İslamiyet'in aynı konulardaki uygulanış şekilleriyle bir aradadır. Şeriat esaslarına dayanan Meşruti bir sistemin gerekliliğini savunurken, İslamiyet'i Osmanlı Devleti'ni yaşatacak bir güç olarak kabul eder.[185] Namık Kemal üzerinde V.Hugo'nun liberal ve rasyonel romantizminin de büyük etkisi vardır.[186] Namık Kemal'i etkileyen fikirlere ve sahip olduğu

---

[179] Mehmet Kaplan, **Şiir Tahlilleri-1**, İstanbul-1985, s.70.

[180] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.165.

[181] Hüseyin Çelik, **Ali Suavi ve Dönemi,** İstanbul-1994, s.550, 559, 593; İsmail Doğan, a.g.e. , s.279, 288.

[182] H.Z. Ülken, a.g.e. , s.83-86.

[183] H.Z. Ülken, a.g.e, s.90-91.

[184] Namık Kemal'in batı bilimine ve aydınlanma filozoflarına karşı olan ilgisini Şinasi uyandırmıştır. Tasvir-i Efkâr'a girişinden beş ay sonra Montesquieu'dan çeviriler yapması; Leskofçalı Gâlib'e gönderdiği bir mektupta belirttiği üzere Voltaire'in Dictionnaire Philosophique'i üzerinde çalışması; Avrupa'ya gittiğinde de sanat hareketlerinin yanı sıra batının yaşayışı, idari durumu, ekonomik seviyesi, hukuku, siyasi kurumları ile ilgilenmesi bu etkiye bağlanabilir. (Ömer Faruk Akün, *"Namık Kemal"*, **İslam Ansiklopedisi**, MEB., s.58-59, 61.

[185] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e. , s.165-166.

[186] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 166.

görüşlere Ziya Paşa'da da tesadüf etmekteyiz. O da batıdan alınan yeni fikirlerin ancak, İslami esaslara dayandırılmasıyla bir fayda sağlayacağını düşünür.

Ansiklopedist tavrı ile görülen bir başka aydın ise Ahmet Midhat Efendi'dir. Okumayı, halk arasında bir alışkanlık haline getirmeye çalışmış olması, bu özelliğinin bir sonucudur. Midhat Efendi'nin çıkardığı "Dağarcık" mecmuası, Münif Paşa'nın Mecmua-i Fünün'unun geniş halk kitlelerine yönelik bir benzeriydi. Dağarcık'ta Avrupa bilimi ve pozitivist felsefesi ile, Lamarkizm ve İslami esaslar yan yana yer alır.[187]

Tanzimat aydınlarının çoğunda batı medeniyeti taraftarlığı ağır basarken, Cevdet Paşa, Tanzimat devri insanının ikili dünya görüşünün tam bir örneğini verir. Medrese tahsilinin yanı sıra, batı dillerine ve bilimlerine de meyl eder. Diğer Tanzimat aydınları gibi Avrupa'ya hayran ve medeniyetçidir. Fakat inandığı ilerlemenin din ve şeriat dahilinde gerçekleştirilmesine taraftardır.[188] Bu münasebetle Ahmet Cevdet Paşa, mensubu olduğu ulema ile Tanzimat'ın batı tipi aydını arasında bir organik bağ gibidir. Ancak o, batılılaşma adına yapılan yeniliklerden pek memnun değildir. Bu tür değişiklikleri, bir binanın temeline bakmaksızın tavanını süslemeye benzetir. Avrupa fenninin ve sanatlarının yayılmasını sağlamak yerine, medeniyet nehrinin getirdiği çamurlara aldanılmaktadır. Halk da yüksek tabakanın bu gidişinden nefret ederek her türlü yenilikten ürkmekte ve yeni olan her şeyi kötü görmektedir.[189]

Yeni Osmanlılar'ın ardından gelen bir başka aydınlar grubu, Jön Türklerdir. Yeni Osmanlılar'a mensup aydınların düşünce yapılarının oluşumunda *kalemler*in ve doğrudan Avrupa kültür çevrelerinde bulunmalarının etkilerine karşılık Jön Türkler, fikirlerinin temellerini harbiye, tıbbiye, mülkiye gibi Avrupai tarzdaki okullarda alırlar ve daha çok yurt dışında yaptıkları yayınlarla etkili olurlar.

Sadece Jön Türkler değil, o devir aydınlarının hemen hepsi üzerinde harbiye, tıbbiye[190] ve mülkiyede verilen eğitimin bir sonucu olarak pozitivizmin, Darwinciliğin ve biyolojik materyalizmin büyük etkisi görülür.[191]

---

[187] A.H. Tanpınar, a.g.e , s.459.

[188] Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s.164-165.

[189] **Cevdet Tarihi-1**, s.67'den naklen, Orhan Türkdoğan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul-1996, s.64-65.

[190] Şükrü Hanioğlu, Tıbbiyede verilen eğitimin o dönem aydınlarında, dini, gelişmenin önünde bir engel görmek ve pozitif bilim yöntemlerini sosyal olaylara uygulamak gibi bir anlayışın gelişmesinde etkili olduğunu belirtir. (Şükrü Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul-(Tarih yok), s.8-12.)

[191] İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.167-68.; Bir anektod olarak Tıbbiye'yi ziyarete gelen Mac Farlane'in burada okutulan kitaplar arasında Fransız İhtilali'ni hazırlayan materyalist filozofların eserlerini görmesi karşısındaki şaşkınlığı hatırlatılabilir. (Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.205.)

Sivil bürokratları yetiştirmek için açılan Mülkiye Mektebi (1859), bu devir aydınları üzerinde, pozitivizmin yeni tabiat anlayışının ve realizmin çalışmayı esas alan iktisadi toplum anlayışının yaygınlık kazanmasında etkili olur...[192]

Buna rağmen Jön Türklerin hiçbiri derin bir teori, siyasi formül veya ideolojiyle karşımıza çıkmazlar. Genellikle büyük fikir adamlarıyla halk arasında aracı görevi gören ikinci sınıf düşünürleri nakletmişlerdir.[193] Zaten, bu noktaya ulaşıncaya kadar da uzun süre fikirsizlikten dolayı bocalarlar.[194] *Hürriyet* konusunda pek derin fikir sahibi değillerdir.[195] Bahsi edilebilecek bir diğer problem de Jön Türk aydınlarının Fransız kültürü ve Paris şeklinde özetlenebilecek batıya ve batı kültürüne olan bağlılıklarının had safhaya varmış olmasıdır.

Mülkiyede okuyan Ali Kemal'in "Ömrüm" adlı hatıratında, üçüncü sınıftayken Paris'i görme isteğinin dayanılmaz bir hal aldığını belirtmesi ve Paris'e kaçması,[196] o devir aydınları üzerinde özellikle Fransa'nın ne büyük bir cazibe merkezi olduğunu da göstermektedir.[197]

Mülkiye Mektebi'nin edebiyatımızdaki eskilik yenilik tartışmalarındaki rolüne de işaret etmek gerekmektedir.[198] Özellikle burada ders veren Recaizade Mahmut Ekrem'in eserleri etrafında başlayan kavga, aydınlar arasında ilericilik-gericilik münakaşalarının kökleşmesinin sebeplerinden biridir.

Tanzimat sonrasındaki fikir hareketlerinin önemli bir ismi de harbiye[199] mezunu Beşir Fuad'dır. İngilizce, Almanca ve Fransızca bilen Beşir Fuad, batıdaki pozitivist felsefeyi takibe çalışır; bilim, felsefe, edebiyat ve

---

[192] Ş.Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İstanbul 1989, s.43.

[193] Ş.Mardin, a.g.e., s.24.

[194] Ş.Mardin, a.g.e., s.30.

[195] Ş.Mardin, a.g.e., s.35.

[196] Ş.Mardin, a.g.e., s.45. Ali Kemal, Paris'te St. Germaine kahvelerinde gördüğü edebi toplantıları, İstanbul'a döndüğünde babasının konağında düzenlemeye çalışır.

[197] Aynı konuya Mehmet Ali Aynî'nin Daru'l-fünun Tarihi adlı eserinde de değinilmektedir: "Mülkiye mektebinde tahsil yapan gençler bilgi ve kabiliyetleri geliştikçe, heyecanlı ve münevver olup çıkıyorlardı. Kimisi Robes Piyer'i taklid ediyor, kimileri Danton rolünü takınıyor, Mara gibi hareket edenler, Mirabo gibi nutuk atıp bağırıp çağıranlar, okul bahçesini seyre değer bir hale getirirken kimse bunlara başını çevirip sesini çıkarmazdı...

Bunlardan Ali Kemal, Avrupadaki talebe hareket tarzını taklit ederek ilmi bir cemiyet kurmayı düşünmüş ve bazı arkadaşlarını etrafına toplamayı başarmıştı..." (Mehmet Ali Aynî, **Daru'l-fünun Tarihi**, İstanbul-1995, s.12).

[198] Ş.Mardin, a.g.e., s.46.

[199] Orhan Okay, Beşir Fuad'ın Harbiyede okuduğu yıllarda, orada okutulan derslerin fen ağırlıklı olduğuna işaret eder ve bunun o devir aydınlarının pozitif bilim zihniyetine sahip olmalarındaki etkisine dikkat çeker. Orhan Okay, **İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad**, İstanbul-(Tarih Yok), s.59-61.

filozoflar üzerine yazılar yazar. Auguste Comte, D'Alembert, Gabriel Tarde, Claude Bernard, François Voltaire, Denis Diderot, Spencer, Schopenhauer ve L. Büchner gibi bilim ve felsefe adamlarının etkisinde kalarak pozitivist görüşleri yaymak ister.[200]

Jön Türklerin başta gelen isimlerinden olan Ahmet Rıza, pozitivizmin Türkiye'de en yakın takipçilerinden biri sayılır. Materyalizmin kurucusu d'Holbach'ın etkisini taşımakla birlikte onun üzerinde Auguste Comte'un fikirlerinin ağırlığı daha fazladır.[201] Ahmet Rıza, "Fransız Pozitivist Cemiyeti"ne reislik yapan Comte'un öğrencisi Pierre Laffitte'in derslerini takip ettiği gibi bu kuruma üye de olur. Bir mürid tavrıyla Laffitte'e bağlanır; Comte felsefesinin özü olan "Ordre et Progres"(Nizam ve Terakki)i Meşveret'in Fransızca adının altına kaydeder. Yine bu veciz ifade yerine geçen "İttihat ve Terakki", arzulanan meşrutiyeti gerçekleştirmesi beklenen bir teşkilat olarak düşünülür.[202]

Pozitivizmin ve Materyalizmin, manevi yönü ağır basan Mizancı Murad'ı da etkilemiş olması, bu fikirlerin Jön Türkler arasında ne kadar yayıldığını göstermektedir. Yazılarında ve Mekteb-i Mülkiye'deki hocalığı sırasında pozitivist bilim ve modern toplum anlayışlarını yaymaya çalışan Mizancı Murad, en çok Jean J. Rousseau, Guizot, Charles Montesquieu ve Draper'in etkisinde kalmıştır.[203] Bunların yanı sıra, İslamiyet'i siyasi bir kaynak olarak gören pan-islamist fikirleri onu, Yeni Osmanlılara yaklaştırır.

Jön Türklük hareketi içerisinde adından çokca söz edilen bir diğer isim de ansiklopedist bir yaklaşımla "modern fikirleri ve terakki fikrini, Müslüman ruhuna sokmanın çarelerini" arayan biyolojik materyalizm taraftarı Abdullah Cevdet'tir.[204] Çıkardığı İçtihad dergisiyle Münif Paşa'nın Mecmua-i Fünun'u gibi bir rol icra etmeye çalışır. Reform tekliflerinin çoğunu Le Bon'dan alır. Pedagojiye ve psikolojiye önem veren görüşlerinde Emile Boutmy ve Edmond Demolins'in etkileri vardır. Bunların yanı sıra Abdullah Cevdet[205] üzerinde Leon Bourgeois'nin ve Elysee Reclüs'ün

---

[200] Orhan Okay, a.g.e., s.217; Ş.Mardin, a.g.e., s.48.

[201] Ş.Mardin, a.g.e., s.134-135; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.168.

[202] Z. Fahri Fındıkoğlu, **Auguste Comte ve Ahmet Rıza,** İstanbul-1962, s.11-12; Ş.Mardin, a.g.e., s.130; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.168.

[203] Ş.Mardin, a.g.e., s.96; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.169-170.

[204] Ş.Mardin, a.g.e., s.164; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.171.

[205] Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi adlı çalışmasında Abdullah Cevdet'in düşünce yapısının değişmesinde Mekteb-i Tıbbiye'de verilen derslerin ve pozitivizmin Fransız aydınları arasında oldukça yaygın olduğu bir dönemde bu ülkeden getirtilip okutulan kitapların büyük tesiri olduğunu belirtmekte ve bunun günümüzde dahi görülebilen, dini toplumun gelişmesinin önünde bir engel olarak gören aydın tipinin oluşmasında etkili olduğuna dikkati çekmektedir. (Şükrü Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İstanbul-(Tarih Yok), s.8-9.)

anarşist fikirlerinin etkilerini de görmek mümkündür.[206] Onun, batılılaşmak için dini ve millî değerlerin bütünüyle değiştirilmesi gerektiği şeklindeki görüşleri bu etkiye bağlanabilir.

Prens Sabahattin, Jön Türkler içerisinde batılı bilgiyle yakından ilgilenen bir diğer aydındır. Haeckel, Büchner, Fouille, Le Play ve Edmond Demolins'in etkisinde kalan Prens Sabahattin, Haeckel ve Büchner'den biyolojik materyalizmi; Fouille'den siyasi fikirleri; Le Play ve Demolins'den toplum üzerine görüşlerinin kaynağını alır. Özellikle Demolins'den gelen kişisel hürriyet düşüncesi, Anglo-Sakson eğitim anlayışı, onun adem-i merkeziyet fikrini geliştirmesine yol açar. Tıpkı Demolins gibi, memur sınıfıyla gelen merkeziyetçiliği reddeder. Fakat bu görüşleri, çoğunluğunu mülkiyeli ve askeri tıbbiyeli memurların oluşturduğu İttihat ve Terakki'ce benimsenmez. Parlamentoyu millî iradenin temsil edildiği yer olarak değil, bir denetimler silsilesinin üst kademesi gibi görmesi, Prens Sabahattin'in Jön Türklerden ayrıldığı bir diğer nokta olur.[207]

Cumhuriyet öncesinin fikir dünyasında olduğu kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarında da düşünceleri ile yol gösterici olarak benimsenen Ziya Gökalp, Osmanlı toplum yapısı ve İslamiyet öncesi hayatımız üzerine tedkikleriyle sosyoloji biliminin de ülkemizdeki ilk büyük kurucusudur. Başlangıçta bir Osmanlı milliyetçisi iken[208] Genç Kalemler'e geçtikten sonra Ziya Gökalp'i Ömer Seyfettin ve Ali Canip'le beraber Türkçülüğün ateşli bir taraftarı olarak görürüz.[209] Yeni hayat tarzının bir siyasi ve sosyal değişmeyi gerektirdiğini, siyasi değişmenin meşrutiyetin uygulanmasıyla sağlanabileceğini, fakat sosyal alandaki değişikliklerin, pek çok unsurdan oluşan Osmanlı toplumu için zor olduğunu belirtir.[210] Nietzche'den gelen etkiyle, Osmanlı toplumu içinde en önemli yeri tutan Türklerin üstün özellikler taşıdığına inanır ve "*yeni hayat*"ın ancak Türklükten doğacağı fikrini geliştirir.[211] Gabriel Tard ve Alfred Fouillee'den Durkheim sosyolojisine geçen Ziya Gökalp üzerinde, Durkheim kadar olmasa da Bergson'un etkilerinden de bahsetmek mümkündür.[212]

Görüldüğü üzere batılılaşma hareketinde rol alan aydınlar, öncelikle medenileşmenin batılı askeri kurumları almakla sağlanabileceğini düşünürler. Fakat bu, Avrupa karşısındaki geriliği telafi etmediğinden, batılı

---

[206] Ş.Mardin, a.g.e., s.167-168; İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s.171.
[207] Ş.Mardin, a.g.e., s.171.
[208] H.Z. Ülken, a.g.e, s.304.
[209] H.Z. Ülken, a.g.e, s.307.
[210] H.Z. Ülken, a.g.e, s.309.
[211] H.Z. Ülken, a.g.e, s.310.
[212] H.Z. Ülken, a.g.e, s.312-313.

bilgi ikinci bir ilgi ve hareket noktası olarak değer bulur. Ancak, o yüzyıllarda Avrupa'da yaygınlık kazanmış olan pozitivist felsefenin şekillendirdiği bilim anlayışı bu devir aydınlarımız üzerinde bir hayli etkili olur.

Tanzimat aydınlarının batı bilimi karşısındaki eklektik tavırları da dikkat edilmesi gereken bir başka noktadır.[213] Bu durum, herhangi bir öncelik veya değer belirlemesi yapılmaması sonucunda, bu dönem aydınlarının batılı bilgi namına bir alanda uzmanlaşmak yerine hemen her konuda fikir beyan etmeleri sonucunu ortaya çıkarır.

Batıya yönelişle başlayan medeniyetçilik, meşrutiyetçilik; devleti idari alanda kurtarmayı amaçlayan Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirleri, bir değişim süreci içerisinde zihni yapının aldığı yeni şekle bağlı olarak yerlerini, daha kesin çizgilerle sınırları belirlenmiş olan düşünce şekillerine bırakırlar.Yeni Osmanlılar'ın, Şinasi'nin belirlediği doğu ve batı kültürlerinin birleşiminden ortaya çıkmasını bekledikleri medeniyet anlayışı, bazı Jön Türk aydınları arasında "bütünüyle batı" şekline dönüşen yeni bir çehre kazanır.

Batının kendisine has sosyal ve ekonomik yapısının yüzyıllar süren bir değişim süreci içerisinde ortaya çıkardığı kurumların taklit edilmesiyle batı benzeri bir sivil toplum oluşturulabileceği düşünülür.[214] Büyük çoğunluğunu Jön Türklerin oluşturduğu ve daha çok bürokratik bir özellik gösteren Meşrutiyet aydınları kimi zaman iktidarı ellerinde bulundurmuş olsalar da münasebetlerinin büyük bölümünü elit tabaka ile gerçekleştirirler ve halkla organik bir bağ oluşturamazlar.[215] Bu durum onlarda ister istemez jakoben bir tavır geliştirmelerine sebep olduğu gibi, Türk entellektüalizminin de bir özelliği şeklinde gelenek halini almasına yol açar.

Tanzimat sonrası Türk aydınlarının siyasi alanda savundukları Osmanlı milleti oluşturma görüşünün yine batıdan gelen hürriyet, eşitlik, meşrutiyet fikirlerinin etkisiyle Müslüman olmayan halk arasında tutmaması, bir kısım aydınları Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerini aşıp günümüze kadar gelen bir İslam Birliği idealine yöneltir.[216]

---

[213] Tanzimat aydınlarının Batılı bilgi karşısındaki eklektik tavırları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Çelik, *"Tanzimat Aydınlarının Eklektizmi"*, **Türkiye Günlüğü**, nr.35, Mayıs-Haziran 1995, s.21-24.

[214] İdris Küçükömer, **Batılılaşma -Düzenin Yabancılaşması-**, İstanbul-1994, s.14.

[215] İdris Küçükömer, a.g.e., s.13-15.

[216] Burada şunu da ilave etmek gerekir ki Tanzimat sonrasında beliren Osmanlıcılık, İslamcılık ve daha sonra ortaya çıkacak olan Türkçülük düşüncesini savunan aydınların gayelerinin temelini bu idealler etrafında Batı medeniyetine ulaşmak oluşturur. Yani "medeniyetçilik" hepsi için bir üst idealdir. Dikkate alınabilecek bir diğer nokta da bahsi geçen bütün bu görüşlerin, ülkenin şartları ile değil, Batılı düşünürlerin etkisi altında ortaya çıktığıdır.

Bu fikri taşıyan aydınlar, bazı batılı fikir adamlarının ortaya attığı İslamiyet'in ilerlemeye engel olduğu görüşünü çürütmek, Avrupa karşısındaki gerilemeyi klasik Osmanlı kurumlarının zamanla bozulmasında bulup bunları yeniden canlandırmak, oldukça büyük bir nüfus potansiyeline sahip Müslümanların bu gücünden faydalanıp batı karşısında bir kuvvet oluşturmak ve idari alanda batıdan alınan fikirleri, İslami esaslara dayandırmak isterler.

Tanzimat döneminde Türk aydınlarının zihninde yer edip günümüze kadar gelen bir diğer önemli fikir Türkçülük'tür. Tanzimattan sonraki aydınlarımızın bir kısmında ideoloji olarak prensipleri henüz tam teşekkül etmemiş olsa da bir duygu olarak izlerine tesadüf ettiğimiz Türkçülük düşüncesi, en çok Jön Türk aydınları arasında taraftar bulur ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da aktif devresine girer; siyasi ve fikri hayatı işgal etmeye başlar. Özellikle Cumhuriyet idaresini kuran aydınlarda, Avrupa'da gittikçe gelişen Türkoloji çalışmalarının, Rusya'dan Türkiye'ye gelen bazı Türk asıllı aydınların, Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi kuruluşların ve bunların çıkarmış olduğu gazete ve dergilerin siyasetten edebiyata kadar pek çok sahada kendisini göstermesine vesile oldukları Türkçülük fikrinin etkisi büyük olur ve yeni Türkiye Cumhuriyeti, temellerinin pek çoğunu, prensiplerini Ziya Gökalp'in koyduğu bu görüşten aldığı ilhamla atar.[217]

C- CUMHURİYET AYDINLARI

Osmanlı Devletinin son yüzyıllarda girişmiş olduğu değişim hareketlerinin Cumhuriyet sonrasında da aynıyla devam ettiği gözlenmektedir. Şu farkla ki Osmanlı devletinin başlatmış olduğu ıslahat fikri Cumhuriyet sonrasında toplumun geleneğe bağlı hayat tarzını bütünüyle değiştirmeye dayanan bir inkılap hareketine dönüşür.[218]

Cumhuriyet'in kuruluşunda rol alan bürokratik aydınlar, daha çok XIX. yüzyıldaki bazı Osmanlı aydınları gibi almış oldukları eğitimin tabii

---

Tanzimat sonrası Türk aydınlarının zihnini meşgul eden bu fikir hareketleri ile ilgili toplu bilgi için bk. Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset,** Ankara-1991; Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul-1993; Ahmet H. Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, 6. baskı, İstanbul-1985.

[217] Ziya Gökalp milliyetçiliğinin Cumhuriyet üzerindeki etkisi, daha çok ilk yıllarda kendisini göstermektedir. Çünkü Gökalp'in dine, tarihe, gelenekçi toplum yapısına dayanan milliyetçiliği, Cumhuriyet sonrası inkılaplarının akılcı ve laik ruhuna aykırı bulunduğundan bu ruha uygun bir milliyetçilik benimsenir. Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi** (Sosyal-Ekonomik-Kültürel Temeller), İstanbul-1967, s.48-49.

[218] Kemal H. Karpat, a.g.e., s.1.

bir sonucu olarak "Aydınlanma" ve "Pozitivizm"den etkilenmişlerdir.[219] Zaten, Cumhuriyet idaresinin Comte öğretisinde yetişen asker ve sivil Osmanlı bürokratlarınca kurulduğu[220], dolayısıyla Cumhuriyet'e geçişte bir kopukluğun olmadığı pek çok araştırmacının genel düşüncesidir.[221]

Bu dönemde pozitivizm, batıcılığın resmi ideolojisi halini alır. Başka güçlü toplum sınıflarının yokluğu sayesinde Cumhuriyetin bürokrat aydınları tek etkili güç olarak karşımıza çıkarlar.[222] Resmi ideolojinin aydınları, kendilerini, cahil halkı aydınlatmakla görevli sayarlar.[223] Bunun yanı sıra Comte pozitivizminin merkezci otoriter devletçilik anlayışı, Cumhuriyet ideolojisindeki "terakki" (ilerleme, progres) ve bilimin evrenselliğini kabul edip tek yol gösterici olarak görmek fikri, akli din anlayışı, pozitivizmin etkilerini gösteren diğer noktalardır.[224]

Cumhuriyetle birlikte Türk aydınları, Tanzimat aydınlarının "eskinin yanında yeniyi var etme" düalizmini tamamen terkederek, eskinin tasfiyesine dayanan bir monizmi tercih eder.[225] Oysa, resmi ideolojinin kurulmasında yer alan Cumhuriyet aydınlarıyla Tanzimat aydınları, mevkileri bakımından paralellik gösterirler.

Aydınların bürokrasi ile iç içeliği Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet sonrasında da büyük bir çoğunlukla devam eder. Fakat çok partili hayata geçişte avukat, noter, doktor gibi bazı serbest meslek sahibi aydınların bürokrasi dışı bir entelektüel grup oluşturmaya başladıklarını, Demokrat Parti hareketinin yaygınlık kazanmasında da etkili olduklarını görmekteyiz.[226]

Cumhuriyet döneminde ilkokulların köylere kadar yaygınlaştırılması, orta aydın gruplarından "öğretmenler"i ön plana çıkarır.

---

[219] Murat Belge, "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans., C-1- İstanbul 1993, s. 126.

[220] Burada, bir değişim süreci içindeki aydınlarımızı, aydınlanmacı tavırları veya pozitivistlikleri dolayısıyla toptan suçlamak gibi bir niyetimiz yoktur. Maksadımız Batılılaşma süreci içerisindeki aydınlarımızın zihniyetindeki değişmeyi ortaya koymaktır.

Fakat köhnemiş ve köleleştirici olarak düşünülen Hristiyani mitlerin karşısına çıkarılan bu sekülarize hareketlerin, gelenekçi olmasına rağmen daha farklı özelliklere sahip bir toplumda yaşayan Türk aydınları üzerindeki tesirlerinin büyük olması bir değişimden ziyade, bir zihniyet kırılmasına benzemektedir.

[221] Erol Özbilgen, **Pozitivizmin Kıskacında Türkiye**, İstanbul 1994, s. 118.

[222] Murat Belge, a.g.m. , s. 126.

[223] Mümtazer Türköne, *"Modernitenin Son Ürünü: Müslüman Aydınlar"*, **Türkiye Günlüğü**, nr. 35, Temmuz-Ağustos 1995, s.37.

[224] Erol Özbilgen, a.g.e., s. 114-115.

[225] Süleyman Seyfi Öğün, *"Türk Aydınları ve Siyaset"* , **Türkiye Günlüğü**, nr. 35, Temmuz-Ağustos 1995, s. 31.

[226] Murat Belge, a.g.m., s. 126.

Yeni ideolojinin köylere kadar yerleşmesi ve eski ananevi değerlerin değiştirilmesi noktasında Cumhuriyet idaresi, öğretmenlere önemli bir görev yükler.[227] Fakat batılı eğitimin akılcı ve evrensel zihniyetiyle beraber kabul edilmesi, İslami ve gelenekçi bir yapıya sahip Türk toplumuyla aydınlar arasında bir çatışmaya,[228] aydınlar açısından bir yabancılaşmaya dönüşür. Fakat entelektüel endişe bürokrasiden sonra gelince, tabii olarak Cumhuriyet aydınlarının büyük çoğunluğunun ürettiği kültür de resmi-bürokratik yapının dışına çıkamaz.[229]

Bu bürokrasinin işleyişi içerisinde yer alan aydınların yanı sıra, bir grup oluşturmasalar da orta sınıf bürokrat aydınlara nisbeten daha üst seviyede bilgi birikimine sahip, bir kısmı bürokrat olsa da önemli bir bölümü bürokrasinin bağlayıcılığından azade çoğunluğu bilim, edebiyat, sanat, felsefe ile meşgul aydınlar arasında başlangıcı Cumhuriyet öncesine dayanan ruhçu ve maddeci görüşlerin çekişmesine tanık olmaktayız.

Dergah dergisi etrafında toplanan ruhçu aydınlar, bazı fikir nüanslarına sahip olmakla birlikte, pozitivizme karşı ortak bir tavır içine girerler. Batı felsefesi ile halk sufiliğini birleştirmek maksadı taşıyan bu aydınlar zümresinin mensuplarından Yahya Kemal ve Yakup Kadri edebiyat, Fevzi Lütfi ise tenkit yönünü oluşturur.[230]

Dergah etrafındaki aydınlar arasında başlıca iki fikir yaygındır; Bergsonizm ve Pragmatizm. Mustafa Şekip ve İsmail Hakkı, Bergsonizm'i temsil ederken; Pragmatizm kanadında M. Emin Erişirgil ve Avnı Başman yer alır.[231]

İsmail Hakkı, sosyoloji ile Bergson felsefesini birleştirmek isterken, Mustafa Şekip Dergah'tan sonra da Bergson etkilerini genişleterek devam ettirir. Asıl maksadı, doğuyu ve onun değerlerini yeni metafizik görüşe göre aydınlatmak olur.[232] M. Şekip üzerinde Bergson'un etkilerinin yanı sıra Ribot'yu da unutmamak gerekir.

William James, J. Dewey ve Nietzche'den etkilenen M. Emin Erişirgil ve Avni Başman gibi pragmatistler ise, Türk eğitim sistemine de bu görüşe göre bir yön çizmeye çalışırlar.[233]

Ruhçu aydınlar karşısında maddeci materyalist aydınların ortaya çıkışı daha önceki yıllarına dayanmakla birlikte asıl gelişmeyi Mütareke'den

---

[227] Murat Belge, a.g.m., s. 127.

[228] Kemal H. Karpat, a.g.e., s.115-116.

[229] Murat Belge, a.g.m. , s. 129.

[230] H.Z. Ülken, a.g.e, s.376; Yahya Kemal'in "Üç Tepe" si bu hareketin beyannamesi sayılırken, İsmail Hakkı'nın Kerbelaya Giden Derviş'i, Mustafa Şekip'in Hakiki Hürriyet'i, Y.Kadri'nin Erenlerin Bağından'ı batıdan gelen metafizik düşünceyle, halk ruhunu birleştirmeyi amaçlayan eserlerdir.

[231] H. Ziya Ülken, a.g.e., s.376.

[232] H.Ziya Ülken, a.g.e. , s. 377.

[233] H. Ziya Ülken. a.g.e. , s. 433.

sonra gösterirler. Bu yıllarda özellikle sosyalizm ve komünizm yanlısı yayınların arttığını görmekteyiz.[234]

1931 yılında neşre başlayan Kadro dergisi[235], "İsmet Paşa'nın iktisadi devletçilik teşebbüsünün ideologları sıfatıyla Cumhuriyet ideolojisi ile sosyalist dünyayı birbirine yakınlaştırmaya çalışır, marksist terminolojiden sık sık faydalanır.[236]

Öte taraftan Sebilürreşat etrafında birleşen modernist ve Türkçü-İslamcı aydınlar grubundan da bahsetmek gerekir.Bu dergi etrafında yer alan aydınlar, çağdaş düşünceyle aydınlanmış İslam'ın kurtarıcı olabileceği fikrinden hareket ederek Türklük ve İslamlıkla ilgili eserler neşrederler.[237]

Cumhuriyete geçişte bir büyük aydınlar grubunun etrafında toplandığı bir başka fikir de memleketçilik olur.Türk Ocağı içinde "Türkiyecilik" olarak başlayan bu hareket mensupları, Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak görürler;[238] özellikle Türk kültürüne, tarihine ve Anadolu insanına dair fikir ve eserleriyle fikir tarihimizde yerlerini alırlar.

3-AYDIN TİPİNİN SINIFLANDIRILMASI:

Aydın tanımında olduğu gibi aydın tipinin tasnifinde de her zaman ve her yerde geçerli olabilecek bir belirleme yapmak oldukça zordur. Çünkü aydınların içinde bulundukları toplumların ayrı ayrı özelliklere sahip olması, ortaya çıktıkları zamanın imkânlarının değişkenliği, aydınların bulundukları alanların veya grubun beklentilerinin farklılığı, her zaman ve her alanda kabul edilebilecek bir aydın tipolojisini zorlaştırmaktadır. Tabiatıyle bu konuda yapılan tanım ve fonksiyon belirlemesindeki sıkıntı tip tasniflerine de yansımaktadır.[239] Ancak yine de çalışmamız çerçevesinde aydınların tarihi seyir içinde göstermiş oldukları değişim, aydınlar konusunda belirtilenler ve bu araştırmaya kaynaklık eden romanlar göz önünde bulundurulduğunda, Türk aydınları için şu şekilde bir aydın tipolojisi yapmak mümkündür:

---

[234] H. Ziya ülken, a.g.e. , s. 382; Mesela Doktor Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal gibi isimlerin neşrettiği diyalektik materyalist dergi Aydınlık, popüler yazılarla halkı etkilemeye çalışır. (H. Ziya Ülken, a.g.e. ,s. 483.)

[235] Y.Kadri, Ş.Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf, İsmail Hüsrev gibi aydınlarca çıkarılmaktadır.

[236] H. Ziya Ülken, a.g.e. , s.383; Yalçın Küçük, *"Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri"*, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi**, iletişim Yay. C.1- İstanbul 1993, s. 139.

[237] H. Ziya Ülken, a.g.e. , s. 395.; M. Şemsettin Günaltay, Şerafettin Yaltkaya, Halim Sabit gibi aydınlar, bu grup içinde bulunmaktadır.

[238] Hilmi Ziya, H. Nihat Pepeyi, Ahmet Refik, Rauf Yekta, Hamit Sadi, Necip Asım, Mehmet Emin, Mükrimin Halil, Z. Fahri, Ahmet Kutsi, Remzi Oğuz vs. aydınlar, bu hareket içinde yer alırlar.

[239] Necdet Subaşı, **Türk Aydınının Din Anlayışı**, İstanbul 1996, s.44.

1-Toplumda Oynadıkları Rol Açısından:

a-Yaratıcı Aydınlar:

Toplumun var olan değerlerini reddedip yeni ve orijinal alternatifler sunarlar. Toplum değerlerinin yerine yenilerini sunduklarından ve eskisini bütünüyle değiştirmek istediklerinden bunlara ***radikal*** aydınlar da denilebilir. Ancak bu radikallik, toplumda var olan modeli, dışarıdaki bir modelle değiştirmek değil, tamamen orijinal ürünler sunmaya dayanmaktadır.

Günümüz batılı düşünür ve araştırıcıların aydına yüklediği anlam, daha ziyade onlardan sürekli bir yaratma beklentisi doğrultusundadır. Edward Shils'in yüksek bir kültür yaratan, millî sınırları aşan modeller oluşturan, sosyal değişmeleri etkileyen, yeniden üreten aydın anlayışı; Alvin Goldner'in her şeyi yorumlama, tenkit etme hürriyetine sahip *entelektüel* düşüncesi; Edward Said'in hiçbir sistemin, düşüncenin adamı olmayan, her şeye tenkitle bakan bakan aydın görüşü; Molnier'in gelenekle savaşarı, modaya da teslim olmayan aydın yaklaşımı, yaratıcı aydın tipini vermektedir. Mehmet Kaplan ve Cemil Meriç'in görüşleri de tip bakımından bu başlık atında yer alabilecek aydını vermektedir.

b-Aktarıcı-Yayıcı Aydınlar:

Yaratıcı entelektüellerin sunduğu veya kaynağı başka bir kültürde bulunan orijinal modelleri, taklit yoluyla topluma uygulamaya, aktarmaya çalışırlar; yayılmalarına vesile olurlar. Bunlar, yaratıcılıktan tamamen mahrum değillerdir. Yaratıcı aydınların sunduğu fikirleri, çoğunlukla yorumlayarak uygularlar. Bunların aynı tip faaliyetlerinin devamlılığı sonucunda toplumda bir gelenek oluşur.

Alvin Goldner'in, içinde bulunduğu sistemin problemlerini çözmeye çalışan entelijansiyasını, Libset'in kültür yayıcılarını, bu aydınlar grubuna katabiliriz.

Özellikle Türk düşünce adamı ve araştırıcılarının modernleşme problemi yaşayarı Türk toplumu için belirledikleri, toplumu batı modeli bir topluma dönüştürebilecek aydın tipi, bu grupta düşünülebilir. Bu araştırıcılar, batılı düşünürlerin belirlediği yaratıcı aydın tanımına katıldıkları gibi diğer yandan, bu aydına içinde bulunduğu toplum karşısında bir sorumluluk da yüklemişlerdir. Bu tip aydın, kendisini görevli kabul eder, orijinali dışırda bulunan bir modeli, yeni bir yorumla uygulamak ve aktarmak ister. Batılılaşma ihtiyacıyla ortaya çıkarı ve Cumhuriyet sonrasına da taşan Türk aydınları, büyük oranda bu tip içinde yer alabilirler.

2-Zihniyet Açısından:

a- Geleneğe Bağlı Aydınlar:

Bu tip aydınlar, toplumda bir geleneği bulunan modelin, ortak kültürün ve zihniyetin, yüzyıllar boyunca sürekli olmasını sağlamak maksadıyla okullar ve dini kurumlar aracılığıyla devamlılığı sağlarlar. Geleneğe dayalı bu model üzerinde herhangi bir yorum yapmaktan ziyade, sınırları yüzyıllar öncesinde oluşmuş ve sürekli tekrar ederek gelmiş bir anlayışı devam ettirirler.

Batı toplumlarındaki ruhban sınıf (clericus) ve Türk toplumunda İslamiyet'ten sonra teşekkül eden medreselerde, tekke ve dergâhlarda veya usta-çırak münasebeti etrafında kültür, sanat ve edebiyat çevrelerinde yetişen aydınlardır. Bunlar içinde bulundukları paradigmanın sorgulanmasını yapmaktan çok onu en iyi biçimde ifade etmeyi amaç edinirler ve sonraki nesle aktarılmasına çalışırlar.

b-Batı Medeniyeti Taraftarı Aydınlar:

Toplumun ilerlemesinin, batılı ülkelerin refahına aracı olan her türlü müessesenin aynen alınmasıyla sağlanabileceği görüşünde olan, batı taraftarı bir zihniyete sahip bulunan aydınlar. Bunların Modern olmayı, çağdaş olmayı sadece dış görünüşün değiştirilmesi olarak anlayanları *alafranga aydınlar* başlığında toplanabilir.

c-Sentezciler:

Bu aydınlar, eski değerlerle, ileri olduğu kabul edilen yabancı modellerin oluşturacağı sentezin faydasına inanmaktadırlar. Özellikle batılılaşma probleminin ortaya çıkmasından sonra Türk aydınları, önce teknik bilgi ve daha sonra diğer alarıları da içine alacak şekilde yerli ve batılı modelleri birleştirmeye çalışmışlardır. Tanzimat'ta Şinasi'nin, batının yeni fikirleriyle doğunun tecrübesini birleştirmek isteyen tavrı, bu tip aydın için bir örnek oluşturmuştur. Tanzimat sonrası Türk toplum hayatında en çok rastlanan ve günümüze kadar ulaşan sentezci aydınlar, zaman içinde değişime uğramışlardır. Bu aydınlar, Osmanlı dönemi içinde oluşan değerlerin veya İslami esasların ya da özünü İslamiyet öncesi millet hayatından alan millî modellerin batılı temellerle birleştirilmesi gerektiği şeklinde üç farklı görünüşe sahiptirler.

d-Kendini Arayan Aydın:

Bir değişim dönemi içerisinde kendisine bir yol belirleyemeyen aydınları bu grup içinde düşünmek mümkündür. Her ne kadar bir arayışın insanı olmak dışında ortak özellikleri bulunmayan bu aydınlar, bir tip özelliği göstermeseler de materyal romanlarda sayıca fazlalıkları, böyle bir başlıklandırmaya yol açmıştır. Doğu ve batı, inanmak ve inanmamak, beşeri aşk ve vatan aşkı arasında gidip gelen bu aydınların tek ortak taraftarı iki uç arasındaki gerilimi yaşamalarıdır.

3-İdeolojik Açıdan:

İdeoloji, zihniyetin bir alt kümesi olmakla birlikte aydınlarımızın büyük bir bölümünün bir zihni anlayıştan ziyade politik bir tavırla ön plana çıktıkları görülür. Mesela Tanzimat'ın getirdiği modernleşme eğilimiyle ortaya çıkan aydınların büyük bölümü zihni anlamda medeniyetçi aydınlar iken, bunlardan ideolojik açıdan yeni toplum ve yeni devlet idealini, Osmanlı milleti fikri etrafında teşekkül ettirmek isteyenler birer Osmanlıcı; İslamiyet'in kazandırmış olduğu değerleri ön plana çıkararak benzer özellikler gösteren diğer milletlerle iş birliğine gidip modernleşmeyi ve bu şekilde batı karşısında bir güç elde etmeyi düşünen aydınlar, İslamcı; Türk milletini esas alan bir fikirden hareketle, bütün uğraşlarını, bu milletin faydasına harcamak isteyenler Türkçü; ferdin ekonomik ve sosyal hürriyetini, maddi çıkarlarını toplumun manevi değerlerinin üstünde tutanlar, sosyalist aydın olabilmektedirler.

4-Mesleki Açıdan:

a-Devlet Memuru Aydınlar:

Bu grup içerisinde devletin işleyiş mekanizmasında yer alan idareciler ve onların altındaki memurlar bulunmaktadır. Bunların entelektüel faaliyetleri, bürokrasinin amaçları doğrultusundadır. Ürettikleri kültür de tabiatiyle, bu bürokratik yapının çizdiği sınırlar dahilinde kalır. Osmanlı devletinde ilmiye, kalemiye, seyfiye mensupları, Cumhuriyet'ten sonra da öğretmenler, askerler vb.

b-Bürokrasi Dışı Aydınlar:

Bunların aydın olmak bakımından devlet memurluğu gibi bir endişeleri yoktur. Devlet kontrolünde olmayan bir meslek sahibi ya da sanatkardırlar. Entelektüel faaliyetlerini, hiçbir bürokratik kurumun amaçlarına tabi kılmazlar. Osmanlı devletinde tasavvuf ehli; şairler, edipler; orta oyuncular; hayal ve gölge oyuncuları; Cumhuriyet'ten sonra da yazarlar, gazeteciler, sanatçılar bürokrasi dışı aydınlardır. Fakat, bir kısım yazar ve şairin aynı zamanda devlet memuru olmaları halinde memurlukları, sanatçılıklarının önünde yer alır.

c-Bir Mesleği Olmayan Aydınlar:

Bu grupta, bir yüksek okul bitirmelerine veya yurt dışında ileri derecede bir eğitim almalarına rağmen, herhangi bir meslek sahibi olamayan ya da hangi meslek mensubu olduğu, yazar tarafından belirtilmeyen, ancak entelektüellerin ilgi alanına giren konularda fikir beyan eden, faaliyette bulunan aydınlar yer alır.

II. BÖLÜM

ROMANDA AYDIN

1- II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ ROMANLARINDA TÜRK AYDINLARI

Bu dönem romanına yansıdığı kadarıyla, Tanzimat sonrası aydınlarının etrafında birleştikleri tek fikir, batılılaşmanın gerekliliğidir. Bu münasebetle, geleneğe bağlı bir hayatı temsil eden orta sınıf insanları saymazsak, II.Meşrutiyet'e kadar yazılan romanlarda ulema tipi hemen hiç yer almaz. Batılılaşmayı bir ihtiyaç olarak gören aydınlar ise, bunun derecesi ve nitelikleri noktasında birbirlerinden farklılıklar gösterirler.

Genel bir yaklaşımla bakıldığında Tanzimat devrinde ve Servet-i Fünun devrinde yazılan romanlarımızda zihniyet bakımından iki ana tip Türk aydınına tesadüf etmekteyiz:

1-Sentezci Aydınlar

2-Medeniyetçi (Batıcı) Aydınlar

Burada gelenekçi bir hayatı temsil eden aydın tipinin (Ulema) birinci planda yer almaması, yukarda da bahsedildiği gibi bilinçli bir tercihin sonucudur. Bu tercih, Tanzimat aydınlarının medenileşme düşüncesi ile de paralellik gösterir. Aksi taktirde bu tipin toplum karşısına bir örnek tip olarak çıkarılması, onun beraberinde taşıdığı değerleri de yeniden canlandırmak anlamına geleceğinden ve yenileşme fikrinin özüne ters düşeceğinden Tanzimat romanında böyle bir tiplemeden uzak durulmuştur.

1-Sentezci Aydınlar: Bunlar, çoğunlukla yazarlarının medeniyet anlayışına bağlı olarak idealize edilen, Şinasi'nin ifadesiyle "Garbın fikr-i bikri ile Şarkın akl-ı piranesini" birleştirmeye, bir sentez oluşturmaya çalışan aydınlardır. Romanlarda, toplumumuz için gösterilen yeni dünya görüşünün de temsilcisi durumundadırlar. Tabii olarak sürekli yüceltilen, tasdik edilen, beğenilen bir anlayışı öne çıkarırlar.

Bu tipin en başında Ahmet Midhat Efendi'nin Rakım Efendi'si (Felatun Beyle Rakım Efendi) gelir. Nasuh Efendi (Paris'te Bir Türk), Resmi Efendi (Karnaval), Necati Efendi (Vah),Subhi Bey ve Hicabi Bey (Acaib-i Alem), Siranuş (Müşahedat), Şinasi (Bahtiyarlık), Vahdeti (Para), Mustafa Kamereddin (Demir Bey), Ahmet Metin (Ahmet Metin ve Şirzad), Rasih Efendi (Taaffüf), Abdullah Nahifi (Mesail-i Muğlaka), Nurullah Bey

(Jön Türk) aynı tipin Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında ortaya çıkan değişik şekilleridir. Mizancı Murat'ın Mansur'u, Doktor Mehmet Efendi'si ve Zehra'sı (Turfanda mı Turfa mı?); Hüseyin Rahmi'nin İffet ve Latif'i (İffet) ile Razi Efendi'si (Şık) farklı yazarlarda devam eden aynı sentezci aydın tipleridirler.

Tanzimat yazarları, batı medeniyetini tanımanın bir batı dilini öğrenmekle kolaylaşacağını düşündüklerinden bu ideal aydınların hemen hepsi özellikle Fransızca'yı ve Fransız edebiyatını çok iyi bilirler.[1]

Tanzimat yazarlarının batılılaşma açısından önemli gördükleri diğer bir konu eğitim olduğundan, bu devir romanlarında görülen aydınların büyük bir bölümü özel yabancı hocalardan ders almışlar veya Avrupa'da eğitim görmüşler ya da ülkemizde yeni açılmış olan Avrupai eğitim veren okullardan mezun olmuşlardır. Fakat bu tarz eğitim, her zaman ideal, sentezci aydın yetiştirmemiş, istenmeyen özelliklere sahip aydınların da ortaya çıkmasına yol açmıştır.[2]

Sentezci aydının ilk örneklerini gördüğümüz Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında bu tip, doğu ve batı kültürleri arasında tercih yapmaksızın her ikisinin olumlu yanlarına sahip olmak isteyen bir aydındır.

Mesela Felatun Beyle Rakım Efendi'de olduğu gibi bu tip, İslami bilimlerin yanı sıra doğu kültürünün klasiklerini; öte taraftan Fransızca'yı, kimya, anatomi, coğrafya, tarih, batı edebiyatı[3] gibi Avrupa kaynaklı bilgi alanlarını da kavrayan, kendi devri için ideal bir aydındır:

"Sabahleyin Süleymaniye'ye medreseye gidip saat dörtte oradan çıktıktan sonra kaleme, bade kalemde aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata'da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve badet-taam Kazancılar mahallesinden Beyoğlu'na çıkıp yine hariciye kaleminden refiki bulunan bir Ermeni'ye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil birçok Fransızca kitaplarını karıştırmak..."[4] şeklinde özetlenen bu günlük faaliyeti Ahmet Midhat Efendi, daha ayrıntılı bir şekilde açarak Rakım Efendi'nin doğulu bilimlerin yanı sıra batılı bilgiye olan ilgisini şöyle anlatır:

---

[1] Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi,** İstanbul-1989, s.300-301; Necat Birinci, *"Ahmet Mithat Efendi'nin Önemli Bir Romanı : Müşâhedât"*, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**,Yıl 9 , nr.2,s.57.

[2] Orhan Okay.a.g.e.,s.327.

[3] Mehmet Kaplan, *"Felâtun Beyle Rakım Efendi"*, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-2**, İstanbul-1987, s.100; Berna Moran, *"Felâtun Bey ile Rakım Efendi"*, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1,** 4.Baskı, İstanbul-1991, s.40.

[4] Ahmet Midhat Efendi, **Felatun Bey ve Rakım Efendi,** (Hazırlayan: M.Emin Ağar) , İstanbul 1994, s.10.

"...Fransızcaya gelince. Bir kere lisanda rüsuh peyda eyledi. Bade, Galata'daki dostundan hikmet-i tabiye, kimya, teşrih-i menafi-ül azayı oldukça tahsil edip Beyoğlu'ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve muahedat-ı düveliyeye dair lüzum derecesinin fevkinde dahi malumat topladı. Hele okuduğu Fransız romanlarının ve tiyatro-namelerinin (...) nihayeti yok gibi idi."[5]

Çalışıp para kazanmak[6], mesut olmak, sürekli ilerlemek arzusu, onu Avrupalı insana yaklaştırırken ağırbaşlılığı, efendiliği, şahsiyetini muhafaza edişiyle aynı zamanda bir Osmanlıdır.[7] Avrupa'nın taktire şayan bilimine ve tekniğine sahip bir salon adamı olmasının yanı sıra yaşayış tarzı, örf ve âdetler karşısındaki tavrıyla tamamen millîdir.[8]

Tanzimat romanında yer tutan aydınların çoğunluğu, yazarların teklif ettiği sentezci aydınlardır. Bunlar batılılaşma hareketinin getirmek istediği dünya görüşünün paralelinde bir fonksiyon taşırlar. Bunların kötü alışkanlıkları yoktur; aşklarına sadıktırlar. Büyük bir bölümü Avrupa'yı yakından görmüştür. Fiziken, ruhen, fikren oldukça sağlıklıdırlar. Ağırbaşlılıdırlar. Doğunun bilimine, kültürüne, ahlak değerlerine sahip olarak batının pozitif bilim ve tekniğini almak gerektiği fikrine sahiptirler. Bu görüşü, hayat tarzları ve konuşmalarıyla savunurlar.[9]

Sentezci aydının, Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarındaki macerasında, zaman içinde İslamiyet'e karşı bir kayıtsızlığın geliştiğini görüyoruz. Ahmet Midhat Efendi'nin son ideal aydını Nurullah Bey (Jön Türk), Rakım Efendi çizgisini takip eden aydınların bütün ideal özelliklerine sahip olmasına rağmen "eli değerse" namaz kılan, "halk hatırı için" oruç tutan, "lüzumu görülürse" konyak, mastika, bira içmekten çekinmeyen bir değişiklik gösterir.[10]

Halbuki Mizancı Murad'ın sentezci aydınları millî ve dini özelliklerinden asla taviz vermezken, batıya da oldukca temkinli yaklaşırlar. Şüphesiz Tanzimat romanındaki sentezci aydınlar, yazarlarının yeni insan görüşüne göre idealize edilmişlerdir. Mansur'un (Turfanda mı Turfa mı?) romandaki fikirlerinde, aksiyonunda Mizancı Murad'ın kendisini bulmak gayet tabiidir.

---

[5] a.g.y.

[6] Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde çalışma ve para kazanma çok önemli yer tutar. Bu konu için bk. Erol Ülgen, **Ahmet Midhat Efendi'de Çahşma Fikri**, İstanbul-1994.

[7] Mehmet Kaplan, a.g..m.,s.100.

[8] Mehmet Kaplan, a.g..m.,s.118; Necat Birinci, a.g.m., s.58; Orhan Okay, a.g.e., s.395.

[9] Orhan Okay, a.g.e.,s.396.

[10] Orhan Okay, a.g.e.,s.385.

Mansur da yazarı gibi aslen Kafkasyalıdır. Annesinden Türkçe, bir Fransız hocadan Fransızca öğrenmiş, Fransa'da tıp tahsil ettikten sonra İstanbul'a dönmüştür.[11] Batılı bir kültüre sahip oluşunun yanı sıra Osmanlı devleti ve hilafeti hakkında kişisel fikirleri vardır. Mesleğinin otoritesi ve dini inançları kuvvetli bir aydındır.[12] Osmanlı devletindeki geriliğin, cehaletin sebebini kültür ve sosyal terbiye eksikliğinde bulur. Dünyadaki bütün Müslümanların, kültür yoluyla İstanbul'u merkez alan bir İslam birliği çerçevesinde toplanması gerektiği fikrindedir.[13] Mansur'un fikirleri ile aksiyonu birbirinin paralelindedir. Fikirlerini gerçekleştirmekten geri durmaz. Bu münasebetle, aynı idealleri paylaştığı Anadolulu Doktor Mehmet Efendi ile açtıkları muayenehanede fakirleri bedava tedavi ederler.[14] Devletine ve milletine hizmet gayesi ile girdiği Babıâli Hariciye kaleminde diğer memurların laubaliliğine, başıboşluğuna, yolsuzluklara, kayırmalara tahammül edemez, amirleriyle çatışır; mizaç ve idealine ters düşen bu yerden ayrılır.[15] Bir aydın olarak sık sık Osmanlı devletinin çöküş sebepleri ve kurtuluş yolları üzerinde düşünür.[16] Bu münasebetle İslam birliği fikri etrafında Beyrut'ta bir millî okul açmak ister. Manisa'da yerleştiği köyde, köylüleri bedava tedavi eder. Türk halkının zeki ve istidadlı olduğunu görür. Osmanlı-Rus savaşında doktor olarak cepheye gider.[17] Oğlunun da kendisi gibi namuslu, devlete ve hilafete bağlı birisi olarak yetiştirilmesini vasiyet eder.[18]

Mizancı Murad'ın romanındaki bir ideal aydın da Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirdikten sonra iki yıl Paris'te kalmış, fakat karakter ve inançlarında bir bozulmaya uğramadan geri dönmüş olan[19] Anadolulu Doktor Mehmet Efendi'dir.

Mansur'un ideologluğu karşısında Mehmet Efendi, daha çok memur tabiatlı, inanç yönü kuvvetli bir orta aydındır.[20] Romanın kadın kişilerinden Zehra da Mansur'un kadınlar arasındaki bir örneğidir. Sentezci aydınlar içerisinde Mansur, diğerlerinin doğu ve batı arasında bir tercih yapmamalarına karşılık, millî ve özellikle İslamî fikirlerinin ağırlığıyla ayrı bir özellik gösterir.

---

[11] Birol Emil, **Mizancı Murad Bey-Hayatı ve Eserleri-**, İstanbul-1979, s.475; Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı? romanı için ayrıca bak. Robert P. Finn, **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)** (Çev. Tomris Uyar), İstanbul 1984.
[12] Birol Emil, a.g.e.,s.486-488.
[13] Birol Emil, a.g.e.,s.492.
[14] Birol Emil, a.g.e.,s.476.
[15] Birol Emil, a.g.e.,s.476.
[16] Birol Emil, a.g.e.,s.478.
[17] Birol Emil, a.g.e.,s.479.
[18] Birol Emil, a.g.e.,s.480.
[19] Birol Emil, a.g.e.,s.498.
[20] Birol Emil, a.g.e.,s.499.

Mansur, sosyal bilincinin daha kuvvetli oluşu, toplum problemlerine çözümler sunabilmesi ve bunları uygulaması, kültür ve ideoloji bakımlarından Rakım Efendi çizgisinden ayrılır.[21] Rakım Efendi grubu, belli belirsiz bir Osmanlılık fikri taşırken, Mansur, "İslam birliği" düşüncesini, ideallerinin kuvvetli bir temeli olarak kabul eder, dış dünyaya bu anlayışla şekil vermeye çalışır.

Oysa Ahmet Midhat Efendi'nin çizdiği sentezci aydın tipi daha sıklıkla karşımıza çıkar. Hüseyin Rahmi'nin sentezci aydınlarından İffet ve Latif (İffet) ile Razi Efendi (Şık), Rakım Efendi çizgisini takip ederler. İffet romanında İffet, özel hocalardan ders almış; Fransızca, Arapca, Farsca öğrenmiş; Hugo'yu, Musset'yi, Lamartin'i okumuş kültürlü bir aydındır. Bu romandaki Latif de İffet'le aynı *entelektüel* özellikleri gösterir[22]

Şık romanındaki Razi Efendi ise Şöhret'in kozmopolitliğine karşılık millî duyguları kuvvetli, tutarlı bir aydındır. O da bir kalem efendisidir. Çok okuyan; öğrenmek, bilmek isteyen, "eski terbiye" ile yetişmiş olmasına rağmen tercüme edilen her eseri okuyan sentezci bir aydındır.[23]

2-Batıcı aydınlar: Başlangıcından II.Meşrutiyet'e kadar neşredilen romanlarda karşımıza çıkan batıcı aydınları iki grupta ele almak mümkündür.

Bunlardan birincisi, devrin yazarlarının alafranga/züppe/şık/alamod gibi isimler verdikleri, batılılaşmayı sadece giyimde, kuşamda değişmek, söz arasına birkaç Fransızca kelime katmak olarak anlayan aydınlar; diğer grup ise daha çok Servet-i Fünun romanlarında görülen, batıyı gerçekten bilen ama millî özellikleri zayıflamış, yaşadıkları toplumdan uzaklaşmış aydınlardır.

a- Batıcı aydına daha ilk romanımızdan itibaren tesadüf edebilmekteyiz. Bu tip, edebiyatımıza Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat romanındaki Talat rolüyle "cesur ve pervasız"[24] biri olarak girer. Talat, davranışlarıyla örf ve âdetleri hiçe sayar[25]; geleneğe dayanan Osmanlı hayatına etki edebilmek için her yolu dener; kadın kılığına bile girer.

Talat, Rüştiye'yi bitirdikten sonra, yeni aydın tiplerinin yetişme yerleri olarak karşımıza çıkan Babıâli kalemlerinin birinde çalışmaya başlar.[26]

---

[21] Birol Emil, a.g.e.,s.507.

[22] Önder Göçgün, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu**, İstanbul-1987, s.32-35.

[23] Önder Göçgün, a.g.e.,s.20.

[24] Mehmet Kaplan, *"Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat"*, a.g.e.,s.74.

[25] Mehmet Kaplan, a.g.m.,s.80.

[26] Şemseddin Sami, **Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat**, (Hazırlayan: M. Emin Ağar) İstanbul 1990, s.22.

Bu yeni tipin modaları ve alafrangalıkları, romanda eski hayatın temsilcisi durumundaki Hacı Baba tarafından ahlaka aykırı bulunur.[27]

Bu romandaki yeni aydın tipi Talat, gerçek insan çizgilerinden uzaktır. Halbuki Hacı Baba, gerçeğe daha yakın görünmektedir.[28] Çünkü Hacı Baba tipi, geleneğe bağlı hayatımızda zaten var olan, devri için her an, her yerde görülebilecek birisi iken Talat, toplumumuzda henüz tam olarak kökü oluşmamış, batıya yönelen hayatımızın çizgileri tam belirmemiş insanıdır.

Tanzimat dönemi yazarları, Tanzimat'ın getirdiği batılılaşma fikrinin öncülüğünü yaparlar. Eserlerinde dengeli bir doğu-batı sentezini savunur; millî değerlerimizden kopmadan medenileşmeyi telkin ederler. Bu sentez anlayışının dışında kalanları ise birer tenkit ve teşhir unsuru olarak romanlarda ele alırlar. Özellikle de batılılaşmayı yozlaştıran tipler, Tanzimat romanının en temel konularından biri olur.

Olumlu ve olumsuz aydının karşılaştırmasını Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında yapan Ahmet Midhat Efendi, moda halini alan alafranga düşkünlüğünün, toplumun sağlığı açısından zararlı olacağını, topluma yabancı tipler yetiştireceğini vurgulamak ister.[29] Batılılaşmayı yanlış anlayan bu tipin toplumda ne kadar gülünç durumlara düşebileceğini göstermeye çalışır.

Batı medeniyetinin bizim için gerekli olmayan ayrıntılarını benimseyen yarı aydın tipi, Ahmet Midhat Efendi'nin Felatun Beyle Rakım Efendi romanının yanı sıra Bekarlık Sultanlık mı Dedin? (Sururi Efendi), Paris'te Bir Türk (Zeka Bey),Karnaval (Zekai Bey), Vah (Behçet Bey), Bahtiyarlık (Senai ve Mansur Beyler), Para (Sulhi), Taaffüf (Tosun Bey) romanlarında da ele alınır. Bu yarı aydın tipinin Recizade Mahmut Ekrem (Araba Sevdası) ve Hüseyin Rahmi'nin (Şık,Şıpsevdi...) eserlerinde de işlenmesi, toplumda sayılarının oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Ahmet Midhat Efendi, bu derinliksiz batıcı aydının ortaya çıkışını yanlış eğitime bağlar ve kabahatin bu nesli hazırlayan alafrangalığa meraklı babalarda olduğunu belirtir.

Açıkbaş'daki Hüsnü Bey, Felatun Beyle Rakım Efendi'deki Mustafa Meraki Efendi, Karnaval'daki Bahtiyar Paşa ve Hamparsun Ağa, Bahti-

---

[27] Mehmet Kaplan, a.g.m.,s.81.
[28] Mehmet Kaplan, a.g.m.,s.86.
[29] Cahit Kavcar, **Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı**, Ankara 1985, s.20.

yarlık'taki Abdülcebbar Bey, Jön Türk'teki Kazım Bey[30] gibi kimseler, çocuklarının alafranga yetişmelerinde büyük pay sahibi olurlar.[31]

Baba alafrangalardan bir adım ilerlemiş olan oğul alafrangalar, birincilerin görüp öğrendiklerini kitaplardan okuyarak uygulamak isterler. Türkçeleri de Fransızcaları gibi yarım yamalaktır; gönül eğlenceleri adidir. Bu sebeple sık sık gülünç durumlara düşerler.[32] Alafrangalıkları şekildedir. Hayatın her safhasında Avrupai olmak sevdasındadırlar. Fakat Avrupa kültüründen bihaber oldukları gibi kendi kültürlerinden de uzaklaşmışlardır. Fransızca konuşmaya, Avrupa'da yaşamaya, çapkınlığa meraklıdırlar.[33] "Şık ve centilmen" geçinen bu tipler, Türkçe'yi pek bilmemekle övünürler.[34]

Bu derinliği olmayan batıcı aydın tipinin sembol isimlerinden Felatun, batılı olmayı çok şık giyinmek, Beyoğlu'nda eğlenip gösteriş yapmak olarak anlar. Halbuki o, züppe, müsrif ve tembel bir adamdır.[35]

"...Beyoğlu'nda elbiseci ve terzi dükkanlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde bir çok resimler vardır ya? İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felatun Bey'de mevcut olup elinde resim endam aynasının karşısına geçer ve kendisini resme benzetinceye kadar mutlaka çalışır idi...[36]

Recaizade Mahmut Ekrem, **Araba Sevdası** adlı romanında Felatun'la başlayan alafranga\züppe batıcı aydın tipini devam ettirir.

Romanın kahramanı Bihruz, vezirlik ve valilik de yapmış olan bir Osmanlı paşasının oğludur. Babasının görev yerlerinin değişmesi sebebiyle doğru dürüst bir eğitim alamamış; bir süre İstanbul'da rüştiyeye devam etmişse de bitirmeden okuldan alınmış; Arapça, Farsça, Fransızca öğrensin diye özel hocalar tutulmuş; fakat aklı başka yerlerde olduğundan şımarık ve cahil yetişmiştir. "Araba kullanmak", "alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek", "berberler, kunduracılar, terziler, garsonlarla Fransızca konuşmak" en büyük üç merakıdır.[37]Recaizade de bu derinliksiz aydının ortaya çıkışında eğitim problemine temas eder. Yarım

---

[30] Orhan Okay, a.g.e., s.393.

[31] Tanzimat romanında çocuklarına yanlış eğitim veren babalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Handan İnci, **Tanzimat Devri Türk Romanında Baba,** (Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1992.

[32] Orhan Okay, a.g.e., s.364-366.

[33] Orhan Okay, a.g.e., s.394.

[34] Orhan Okay, a.g.e., s.306.

[35] Berna Moran, a.g.m., s.39.

[36] Ahmet Midhat Efendi, **Felatun Bey ve Rakım Efendi,** a.g.e., s.6.

[37] Berna Moran, *"Araba Sevdası"*, a.g.e. , s.57.

yamalak bir eğitim, tamamlanmamış bilgi kırıntıları, ortaya tam olgunlaşmamış primitif bir aydın çıkarır.

Bihruz, romanın başında alafrangalığı, akılsızlığı, cahilliği, gösterişçiliği, müsrif ve sık sık gülünç durumlara düşmesiyle Felatun Bey'i hatırlatır; ancak Araba Sevdası'nda daha çok Bihruz'un aşk anlayışı ile alay edilir. Bihruz'un yaşamak istediği aşk, kaynağını Fransız romanlarından alır. O, bu romanlardaki kişilere hayrandır. Okuduğu Paul ve Virjin, Kamelyalı Kadın, Ihlamurlar Altında gibi eserlerin etkisinde kalarak bu romanlardaki aşkı yaşamak, anlatılan hayatı taklit etmek ister. Bunlardaki trajik ve sentimantal tarafları, Lamartin'in Graziella'sı ve Manon Lescaut daha da pekiştirir. Yazar bir taraftan alafranga züppeyle alay ederken, diğer taraftan trajik sonlu sentimantal aşk anlayışını da hicveder:[38]

"... Daha üç dört ay evvel Pol ve Virjin'i birlikte okudukları zaman bu iki tabiat çocuğunun hemen kendileriyle doğup, kendileriyle birlikte neşv ü nema bulan alaka-yı ruhaniyelerini (...) ne kadar tatlı tatlı tefsir ve takrir etmiş idi! Daha üç dört hafta evvel Lâ Dam o Kamelya'yı (...), Alfons Kar'ın Ihlamurların Altında namındaki romanını (...) Alman şairi Goethe, meşhur Verter hikâyesi(ni)... ne kadar ciddi bir tavır ile şakirdine tefhim etmişti!"[39]

Bu tipin, eserlerinde sıklıkla boy gösterdiği diğer bir yazar Hüseyin Rahmi'dir. Ancak o, Ahmet Midhat Efendi'den farklı olarak ideal aydını ihmal edip olumsuz olanı gülünçlükleriyle göstermeye çalışır.[40]

Hüseyin Rahmi, bu alafranga yarı aydını Şıpsevdi romanında üçe ayırır: Birincisi, zengin bir aileden gelip çocukluğunda Fransızca öğrenmiş, Avrupa'da bulunmuş orta derecede salon adamlarıdır ki bazıları fasih Fransızca konuşur, ata biner, kumarda maharet gösterirler. Bunlar ülkemize şıklık, kumar, dans, "natıka-perdazlık" gibi salon hünerleri dışında birşey getirmemişlerdir.[41]

Hüseyin Rahmi'ye göre ikinci tip alafranga aydınlar, bir Avrupalı kadınla Beyoğlunda yaşayan yarı levantenlerdir. Bunlar, tarihçilerin, fizyologların, psikologların, hikayecilerin incelemesi gerektiği bir tarafı Avrupalı, bir tarafı Osmanlı iki yüzlü kumaş gibidirler.[42]

---

[38] Berna Moran, a.g.m., s.58-59.

[39] Recaizade Mahmut Ekrem, **Araba Sevdası**, (Hazırlayan: Hüseyin Alacatlı), Ankara 1997, s.49-50.

[40] Mehmet Kaplan, *"Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Asli Tipler"*, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-1**, 3. Baskı, İstanbul 1995, s.464-465.

[41] Şevket Toker, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Alafranga Tipler**, İzmir-1990, s.83.

[42] Şevket Toker, a.g.e., s.83-84.

Üçüncü tip alafrangalar ise, alafrangalığın uçlarında yaşayan redingotlu, dar pantolonlu, sivri potinli, zarif şemsiyeli, uçuk bir tiptir[43] ki Hüseyin Rahmi Şıpsevdi romanında bu aydın tipini çizer:

"Sağ elinin şehadet parmağı kökünden tırnağına kadar taşlı, oymalı, harfli halkalarla süslüdür. Bunun nedeni sorulsa, hep Paris'teki sevgililerinin yalnız o parmağa takılması şartıyla bunları birer sevgi armağanı olarak vermiş olduklarını söyler.(...) Şövalyelikte Cervantes'in Don Kişot'u neyse doğu alafrangalık âleminde de Meftun Bey işte odur. Gariplikte kahramanımız bir yaradılış harikası..."[44]

Hüseyin Rahmi bu derinliksiz batıcı aydını, ilk romanı olan Ayine "Şık"da, elinde gantı, cebinde kartı bulunan, parası olmayan, nazenin, bastonlu, kostümlü; hiçbir meziyeti, fazileti olmayan, her hareketi taklitten ileri gitmeyen, gariplikleriyle herkesi kendine güldüren; sahtekârlığı, yalanı alafrangalık uğruna tabii gören bir tip olarak tasvir eder.[45]

Şık romanının başkişisi Şatırzade Şöhret Bey'e göre alafrangalığın birinci şartı, zadegan olmak, ikinci şartı ise dış görünüşün şıklığıdır. Bu uğurda kadınlar gibi süslenmekten, modayı takip etmek isterken aşırıya kaçmaktan kendini alamaz.[46] Hayat karşısında "şık olmak" dışında hiçbir tavrı ve fikri yoktur.[47]

Bu derinliksiz aydın; sıcak, samimi ve ciddi bir aile çevresinden uzak; tam olarak anlayamadığı alafrangalık peşinde koşan; bunun için sahtekârlık edip yalan söyleyen, hırsızlık yapan; giyim kuşamında toplum anlayışının dışına çıkan; her davranışında suni kalan; doğru dürüst bir işi olmayan, idealsiz, kozmopolit; dıştan gelen etkilere kendini çabuk kaptıran, iradesine hakim olamayan bir tip olarak tasvir edilir.[48]

Şatırzade Şöhret Bey, bir kalemde memurdur fakat, işine pek seyrek gider. Felatun ve Bihruz gibi mirasyedi de değildir. Alafranga hayat bilgisi, çevresindeki diğer alafrangaları ve yabancıları gözlemeye dayanır.[49]

Hüseyin Rahmi, bu derinliksiz batıcı aydın tipini, gülünçlükleriyle pek çok romanında ele alır ancak; asıl konuyu alafrangalığın oluşturduğu bir diğer romanı Şıpsevdi'dir.[50]

---

[43] Şevket Toker, a.g.e., s.84.
[44] Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Şıpsevdi**, (Hazırlayan: Kemal Bek) İstanbul 1995, s.33.
[45] Önder Göçgün, a.g.e., s.9.
[46] Önder Göçgün, a.g.e., s.10.
[47] Önder Göçgün, a.g.e.,s.13.
[48] Önder Göçgün, a.g.e., s.14-15.
[49] Şevket Toker, a.g.e., s.37.
[50] Bu romanın yayın tarihi, II.Meşrutiyet'ten sonra olmasına rağmen, ilk tefrikasına 1901'de başlandığından "II.Meşrutiyet'e Kadar Yazılan Romanlar" grubu içinde ele alınmıştır.

Romanın kahramanı Pehlevizade Meftun Bey, eğitim için uzun müddet Paris'te kalan, bir şey öğrenmeden geri dönüp Erenköy'deki köşkünde alafranga hayat sürmek isteyen bir züppedir. Paris'ten dönüşünün ardından, ev hayatını her yönüyle Fransız usulüne göre düzenlemeye kalkar[51] Fikren hoppa, derme çatma bilgi sahibi, dirayetsiz, tavırları hep taklit, sahte; sık sık sözleri arasına Fransızca kelimeler katan, gelenekleşmiş hayatımızın her şekline karşı çıkan, tek gayesi alafrangalık olan, dejenere bir aydındır.[52]

Yazarın "Bolşevik Ahlakı" adını verdiği bir ahlak anlayışı vardır. Riyakâr, çıkar düşkünü; kendi çıkarları için her türlü kıymeti feda edebilecek birisidir.[53] Dolayısıyla o, ahlak anlayışı bakımından Felatun ve Bihruz'dan ayrılır. Zira Felatun da Bihruz da bütün alafrangalıklarına rağmen toplumun genel ahlak anlayışının dışına pek çıkmazlar.

Meftun Bey, içinde bulunduğu toplumu, ailesinden başlayarak kendisinin medenileşme anlayışı doğrultusunda değiştirmek ister. Elindeki Fransız adab-ı muaşeret kitabına göre işe ev halkından başlayan[54] Meftun, Mösyö Makferlan ve Madam Şehim başkanlığında kurulan "Şark Akademyası" ile alafrangalığı bütün doğuya yaymaya kalkar.

b- Batıcı aydınlar grubunun bu bölümünde, daha çok Servet-i Fünun yazarlarının romanlarında karşımıza çıkan aydınlar yer alır.

Ahmet Cemil'de (Mai ve Siyah) sembolleşen bu aydınlar grubu, modern okullarda batı kültürüyle yetişmiş, hayata batılı değerler açısından bakan, onları benimseyen, şık ve zarif giyimli, duygu yönleri ağır basan seviyeli aydınlardır.[55]

Bunlar içinde sadece Hüseyin Nazmi (Mai ve Siyah) ile Hasan Tahsin Efendi (Ferdi ve Şürekası) olaylar karşısında gerçekci ve akılcı bir tavır takınırlar. Aydınların çoğu, hareket adamı değildirler; hayata karamsar, pasif bir bir gözle bakarlar. İçe dönük ve hassastırlar.[56]

Bu aydınlar arasında edebiyat, müzik, resim gibi sanatın her türünün çok büyük kıymeti vardır. Fakat daha çok batı kaynaklı olanları üzerinde yoğunlaşmışlardır.[57]

---

[51] Önder Göçgün, a.g.e., s.156; Berna Moran, *"Şıpsevdi"*, a.g.e., s.107.
[52] Önder Göçgün, a.g.e., s.162-163.
[53] Şevket Toker, a.g.e., s.97-98.
[54] Şevket Toker, a.g.e., s.87.
[55] Ömer Faruk Huyugüzel, **Halit Ziya Uşaklıgil**, İstanbul 1995, s.41; ayrıca bak. Olcay Önertoy, **Halit Ziya Uzaklıgil-Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri**, K.B. Yay., Ankara 1995; Mustafa Özbalcı, **Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu,** MEB. Yay., İstanbul 1997.
[56] Cahit Kavcar, a.g.e., s.84.
[57] Zeynep Kerman, **Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar,** (Doçentlik Tezi), İÜ. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-1980, s.53.

Mai ve Siyah'ın Ahmet Cemil'i Fransız besteci Waldteufel'in bir valsini Tebebaşı'nda dinlerken bu müziğin eşliğinde hayale dalar. Yine Suad ile Necib'i (Eylül) birbirine yaklaştıran batı müziğidir. Batı müziğine düşkünlüğü keza Adnan Bey'de (Aşk-ı Memnu) de görmekteyiz.[58]

Hasan Tahsin Efendi (Ferdi ve Şürekası) dışında kalan Servet-i Fünun roman aydınları artık bir kalem efendisi değildir; fakat dış görünüş itibariyle pek farklılıkları yoktur. Batı müziği ve edebiyatını yakından tanımanın yanı sıra yabancı dil bilirler; batılı yaşayışı daha çok hayat bakımından örnek alırlar; sanat yönleri kuvvetli olmasına rağmen bilim zihniyeti bakımından önemli eksiklikleri vardır.[59]

Bu aydınların çoğu artık devlete bağlı değildirler; hür teşebbüse inanırlar, serbest meslek sahibidirler.[60]

Batılı sanata, edebiyata, dile eğilimi olan bu aydınlar, her ne kadar Felatun Bey, Şöhret ve Meftun Beyler gibi gülünç durumlara düşmeseler de içinde bulundukları toplumun kıymet hükümlerinden uzaktırlar. Mesela Ahmet Cemil (Mai ve Siyah), Süleymaniye gibi Müslüman-Türk hayatının en kesif yaşandığı bir semtte oturmasına rağmen bu millî atmosferin dışında bir aydındır.

2- II. MEŞRUTİYET SONRASI ROMANLARINDA TÜRK AYDINLARI (1908-1950)

A-ROMANDA KLASİK OSMANLI AYDINLARI

Roman, Tanzimat'la resmilik kazanan yeni hayat anlayışının bir ifade aracı olarak edebiyatımıza girmiştir. Yeni bir hayat tarzı, bu hayata uygun insanın yetiştirilmesiyle mümkündür. Tabiatıyla yeni hayata va yeni insana öncülük etmesi beklenen roman, eski tip insanı ve eski hayat tarzını çok fazla içinde barındırmayacaktır. Nitekim, aydın açısından bakıldığında II. Meşrutiyet'e kadar yazılan romanlarda klasik Osmanlı aydınına birinci derecedeki bir kişi olarak tesadüf edememekteyiz.

Tanzimat romanındaki bu yaklaşımı, II. Meşrutiyet'ten 1950'ye kadar yazılan romanlarda da görmekteyiz. Az sayıdaki tasavvuf ehli aydın bir tarafa bırakılırsa, Birinci Bölüm'de belirlediğimiz klasik Osmanlı aydını grubunda yer alabilecek pek fazla kişi yoktur. Kısmen, imam ve medreseli hoca kimliğinde bulabileceğimiz Osmanlı aydınları ise belirtilen zaman dilimi içerisindeki romanlarda olumsuz birer tip olarak tanıtılmışlardır.

---

[58] Cahit Kavcar, a.g.e., s.126-127.
[59] Cahit Kavcar, a.g.e.,s.85.
[60] Ö. Faruk Huyugüzel, a.g.e., s.50.

1940'lı yıllardan sonra yazılan bir kaç romanda klasik Osmanlı aydını özellikleri taşıyan aydınlar yer almaktadır. Ancak bunların yer alışı Cumhuriyet'in kurucu aydınlarında görülen, eski değerlere karşı alınan tavrın doğru bulunmamasından kaynaklanan bir tepkinin sonucudur. Kökü mazide bulunan bir toplumun ancak devam edebileceğini kabul eden bu anlayış, klasik Osmanlı aydınının bir realite olarak inkar edilemeyeceği, toplumun iç benliğini yapan değerler manzumesinin bir parçası olduğu düşüncesinden hareket eder. Bunların yanı sıra, büsbütün gelenekten gelmekten ziyade, doğu ve batı arasındaki çatışmada doğuyu tercih eden ama batıyı da bilen aydınlar da bulunmaktadır.

Amak-ı Hayal[61] romanındaki Aynalı Dede ve Sinekli Bakkal[62] romanındaki Vehbi Dede, Yolcu Nereye Gidiyorsun[63]'daki Cem Bey, Huzur[64]'daki musikişinas Aziz Dede ve Neyzen Emin Dede, Vurun Kahpeye[65] romanında kahraman Aliye'nin ağzından tanıdığımız İstanbullu Mevlevi dede klasik Osmanlı aydınları içerisinde yer alabilecek özellikler taşımaktadırlar ve geçtikleri romanlarda yazarlarca olumlu bir bakış açısıyla sunulmuşlardır.

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, 1908'de yayımlanan Amak-ı Hayal romanında, Tanzimat'tan beri ülkemizde yaygınlık kazanmaya başlayan pozitivist ve materyalist düşünce akımlarına karşılık spiritüalizmi öne çıkarmaya çalışır.[66] Romanda manevi değerlerin müdafaasını yapan kişi Aynalı Dede'dir. Aynalı Dede, inanç konusunda çeşitli şüphelere sahip genç bir delikanlı olan Racı'nın gerçekleri keşfetmesine ve şüphelerini yok etmesine yardımcı olan bir tasavvuf ehlidir. Derin bir tasavvuf kültürüne sahiptir.

Maddeler dünyasında yaşayan bir insana göre oldukça komik bir giyinişi vardır. Giysisinin her tarafında renk renk yamalar, teneke ve ayna parçaları bulunmaktadır. Onu gören insanlar, Dede'nin bu haliyle eğlenmekten kendilerini alamazlar. Ondaki hikmetin derinliğini pek az kimse kavrayabilmektedir.

---

[61] Şehbenderzade Ahmet Hilmi, **Amak-ı Hayal**, İstanbul 1326. Atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

[62] Halide Edip Adıvar, **Sinekli Bakkal**, 2.Baskı, İstanbul 1941. Romana yapılan atıflar ve romandan yapılan alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

[63] Samiha Ayverdi, **Yolcu Nereye Gidiyorsun,** 3. baskı, İstanbul 1997. Atıflar ve alıntılar bu baskıdandır.

[64] Ahmet Hamdi Tanpınar, **Huzur,** yer ve tarih yok. Alıntılar ve atıflar bu tarihsiz baskıya aittir.

[65] Halide Edip Adıvar, **Vurun Kahpeye**, İstanbul-1943. Atıflar ve alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

[66] Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin spiritüalist felsefeyle münasebeti için bak. Zekeriya Uludağ, **Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm**, Ankara-1996.

Dede'ye göre insanların yüzyıllardır kurmuş oldukları medeniyet, zevk ve bencilliklerinden başka bir şey değildir. İnsanlar, bu ihtiyaçlarını karşılayan şeyler dışında hak ve hakikatle ilgili hiçbir şey bilmezler. Çünkü bu maddi dünya akla dayanmaktadır. Akılla, hakkı itiraf mümkündür; fakat onu anlamak, bilmek imkânsızdır. Aklın sınırları dışına çıkmak gerekmektedir.(s.13) Bu dünya bir gölge, boş bir arzu, bir oyuncak ve hayaldir. Dünya zevkine, aç gözlülüğe ve hırsa kapılmamalıdır. Yok olacak bu dünyadan ancak ders alınmalıdır.

Varlığın gerçek yüzü karşısında insanların biliminin bir *arpacık soğanı* kadar değeri yoktur.(s.50) İnsanlar, mantığı, ne dediklerini ayırt etmek için icat etmişler ve her dediklerini ona uydurmaya çalışmaktadırlar.(s.68-69) Bütün kâinatın, varlığın mayası, özü aynıdır, birdir.(s.57) Ruh, ceset, insan, peri, cin, melek... bunların hepsi birdir, birlik için vardırlar.(s.51-52) Güneşin yanması, âlemin dönmesi, hep bu birlik içindir. Bunların sebebi Hakk'tır. Fakat bu kelime onu ifadeye yetmez, onu akıl kavrayamaz. Kâinatta görünen, görünmeyen ne varsa her şey onun hükmü altındadır.

Aynalı Dede sadece maddeci bakışa karşı çıkmakla kalmaz kendi zamanının diğer din adamı tiplerini de yolundan sapmış bulur. Özellikle kendi devrindeki mahalle imamı ve tekke şeyhi hakkındaki fikirleri ilginçtir: Aynalı Dede'nin anlattığı imam, oldukça ders görmüş, Ezher'e kadar gitmiş; bununla beraber hali ve vakti yerinde, itibarlı ve sözü geçen, çok atak ve aynı zamanda yobaz bir kimsedir. İmam efendi herkese itiraz eder, ahir zaman geldiğinden, insanlardaki inancın zayıfladığından, kıyametin kopmasına az bir zaman kaldığından bahseder, herkeste bir ayıp ve kusur görür, kimsenin kıldığı namazı, aldığı abdesti beğenmez, kendinden başka Allah'ın dinine sarılmış, Allah'tan korkan kimse görmez birisidir. Şeyh ise babadan miras olarak aldığı tekkenin geliri ile bolluk içinde yaşar, bütün uydurma İsrail masallarından başka evliya ve enbiya hikâyelerini bilir, birçok safsata ve hurafeleri bilir, bütün sema ve ayin usullerini bilir, devamlı şekilde rüya görür, cin ve şeytan toplar, bağlar bir adamdır. Dede, bu ifadelerde devrinde toplumda önemli yeri bulunan din adamlarının durumunu göstermek ister.

Dede, toplum içinde çokça okumuş yazmış yüksek memurlardan daha ziyade halka yakındır. İnsanları etkilemek için onları zorlamaz, kandırmaz; yanlışlıklarını göstererek, ders vererek ikna eder. Mesela, oturduğu mahallede yaşlı ve zengin bir adamın pek de iyi ahlaklı olarak görülmeyen genç ve güzel bir kızla evleneceğini, kızın, bu evliliği adamın zenginliğinden dolayı kabul ettiğini öğrenir. Bu evliliğin sonucunun bir rezalete sebep olacağını anlayan Aynalı Dede, yaşlı adamı bu evlilikten ilginç bir ders vererek vaz geçirtir:

Bütün bu özelliklerde Aynalı Dede'nin romanda sadece maddeciliğe, materyalizme karşı bir insan olarak yer almadığını, sünni İslami anlayışın bozulduğu düşünülen din adamına karşı da bir tepki taşıdığını görmekteyiz.

Benzer şekildeki bir tipleştirme Sinekli Bakkal romanında da vardır. Mahalle imamı Hacı İlhami Efendi'nin karşısına çıkarılan Vehbi Dede, Aynalı Dede gibi mutasavvıf bir Osmanlı aydınıdır.

Aynı zamanda bir Mevlevi müzisyen de olan Vehbi Dede, romanda Hacı İlhami Efendi'nin kuru, korkutucu din anlayışının karşısına hoşgörülü, müsamahalı bir din düşüncesiyle çıkar. Şakadan anlamayan, gülmeyen güldürmeyen bir yaradılışa sahip Hacı İlhami karşısında, kullarının zaafını anlayan, affeden ve seven bir Tanrı'nın varlığından bahseden, kimi zaman şaka yapan Vehbi Dede aracılığıyla yazar, kabul gören, beklenen din anlayışını ve din adamı portresini çizer.

Vehbi Dede, kâinatı bir bütün halinde anlayan, onu seven bir mizaca sahiptir. Az konuşur, konuşunca da derinliği olan sözler sarfeder. Onun sözleri, doğu dünyasının mistik felsefesinin ifadeleridirler. Onun gözünde küçük insanın büyüğünden farkı yoktur. Derin bir doğu kültürüne sahiptir. Klasik musikiyi, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilir.

İtalya'da rahip iken kilisesini bırakıp kaçan Peregrini'nin şeytan ve Tanrı üzerine söylediği görüşlere karşılık Vehbi Dede, kâinatta böyle karşılıklı iki kuvvetin varlığından bahsedilmeyeceğini belirtir: *"Bence Şeytan ve Allah diye kâinatta iki kuvvet yoktur. Hepsi, her şey bir tek hakikatin, bir tek kudretin görünüşü. Cüzi fertlerden en muazzam güneşlere kadar; insandan, göze görünmeyen böceklere kadar hep bir tek yaratıcı kudretin eseri. İyi kötü, güzel çirkin, Allah, Şeytan bunlar; icat edilen isimler. Hepsinin arkasında, kendi kendini halketmiş olan, ve mütemadiyen halketmekte olan bir kudret var..O, o... Kâinat denilen perdeye, gölgelerini aksettirmek için yaratmak fiilinde devam eden Halik...Adı Allah, Rab, ne olursa olsun. Nurunun en parlak, en ezeli olduğu bir yer, sırrının makesi tek şey vardı: Aşk!"*(s.46-47)

Dedenin felsefesi *vahdet-i vücuda* dayanır. Bütün kinler, nefretler, boğuşmalar, didişmeler, aynı ilahi ressamın kullandığı başka başka boyalardır. O, bütün kâinatı içine alan muazzam bir birliğin parçası olduğuna iman etmiştir. Bütün varlık ise hatta gökleri dolduran güneş sistemi bile bir gölgeden başka bir şey değildir. İnsan bu muazzam birliği bir bütün halinde kavrayacak iradeye sahip olmadığından onu keşfetmeye muktedir değildir. (s.47)

Hacı İlhami'nin korkutucu din anlayışının karşısında Vehbi Dede'nin inancının merkezini aşk, sevgi, hoşgörü oluşturur. Ona göre Tanrı'nın yaratmadığı tek şey korkudur. Korkuyu ilk hayvanlar, ilk insanlar güçsüzlüklerinden kendi içlerinde yaratmışlardır. Bu korku binlerce kollu ahtapota benzemektedir. *"Gözsüz, kulaksız, şekilsiz, yaş ve korkunç bir ahtapot. Kolları her insanın yüreğinde sarılı. Bir tanesini kesersenız on tanesi hasıl olur... Rabia'nın büyük babası gibi ruhaniler insanoğlunu korkutmak için bu ahtapotu yalancı ilahlar, zebaniler ve periler kıyafetine sokar. Dünyanın başına bela olan her zalim hükümdar bu bin kollu ahtapotu kullanır. İnsan şeklinde vampir ruhlu münferit kâtiller, vampire benzeyen kanlı fikirler, hep bu ahtapotun kollarıyle habasetlerini işlerler. Bu ejderhayı öldürmeden insan ırkı için ne sulh vardır, ne hürriyet."*(s.239)

İmam ve tarikat ehli karşılaştırmasına Vurun Kahpeye romanında da rastlamaktayız. Romanda Kuva-yı Milliye düşmanı mahalle imamı Hacı Fettah Efendi, dini inançları kullanarak halkı kışkırtan, düşmanla iş birliği yapan ve Aliye'nin öldürülmesine sebep olan birisidir. Diğer taraftan, kasabaya geçerken uğrayan ve romanda Aliye'nin ağzından tanıtılan bir başka dini değerler taşıyıcısı, aktarıcısı durumundaki klasik Osmanlı aydını diyebileceğimiz İstanbullu Mevlevi dede, camide mevlit okurken, Aliye, onun içli sesinde, dini inancın yüksek bir mertebeye, sükun ve sadelik çerçevesinde işlenmiş sanata varışını duyar; insanı Allah'a yükselten bir aziz vecd; nurlar içinde sonsuz bir rahmet keşfeder.(s.82-83)

Yolcu Nereye Gidiyorsun romanındaki Cem Bey de mutasavvıf bir Osmanlı aydınıdır. Medenileşme ihtiyacıyla beraber başlayan toplum problemlerimizin anlatılmak istendiği romanda Cem Bey, manadan maddeye doğru bir değişmenin sergilendiği toplum hayatımızda mana insanı olmayı devam ettiren geleneğin içinde yer alan bir gönül adamı, aşk adamıdır.

Cem Bey, romanda akli bir tip olan Hatemi Bey'le münakaşaları ve anlatıcı Adli üzerindeki etkileriyle dikkat çeker. Hatemi Bey'le münakaşalarının temelini madde ve mana arasındaki münasebet oluşturur. İkisi arasındaki tartışma maddeciler ve maneviyatçılar arasındaki kavganın da bir sembolü gibidir:

"...sen her şeyi ölçüye, kalıba, baskıya vuran bir mantıkla güreşirken, ben aklı, gelinin yüzündeki duvak gibi, çekip bir tarafa koymak ihtiyacıyla kavrulurum. Sen telhisten, maaniden, mantık ve isagociden söylerken, ben yazısı çizisi olmayan içimin kitabından konuşurum. Senin sözlerin birbirine çarpan çakmak taşı gibi etrafına gurur, varlık ve benlik kıvılcımları serper; ben, yanmaya hazır bir kav gibi, daima bu kıvılcımlardan korkar, kaçar ve saklanırım.

Sen varsın, varlıksın, bir idda ve ilim heykelisin. Ben aczim, yokluğum, ihtiyacım, iftikarım!

Sen baştan ayağı sualsin; belki ilmine temel olan şüphelerinin, sorup soruşturmakla tatmin olacağını, okuyup münakaşa etmekle kainat düğümünü çözeceğini zannetmektesin. Daha tuhafı, elinde bir külçe anahtar, meçhul bir kapının önüne oturmuş, bir türlü kilide uymayan bu paslı ve yanlış anahatarlarla o kapıyı kurcalayıp duruyorsun. Açılacak gibi oluyor, fakat açılmıyor, değil mi? Hem açılmış olsa bile orada seni kim kılavuzlayacak? Orası, elinde ışığı olmayanlar için çok karanlıktır. Belki korkulu ve tehlikelidir de. Ben bu diyara akıllarını dışarıda bırakmadan giren çok kimselerin hazin akıbetlerinin şahidiyim. Sana şunu da söyleyeyim ki bu kapı, hem bütün kâinatı içine alacak kadar geniş, hem de bir toz zerresi sığmayacak kadar dardır. Bahusus senin kervan dolusu kitapların ve her adımda yolunu kesen aklınla ilmin oraya asla sığmaz. Bu yüklerden kurtulmadıkça oraya giremezsin. Bu kapıdan geçmek için, her şey gibi, onları da bir kenara bırakmak lazımdır.

.....

Darılma dostum, ben, yüreğinde yanığı olmayan kimsenin Allah demesine bile inanmam. Çünkü bunlar kendi ihtiraslarını ilah düzmüşler ve ona meyletmiş, ona bağlanmışlardır. Yanıklar ise, kendilerini Mevla'nın vücudunda yok olmuş gördüklerinden, ellerindeki paslı anahtar külçesini fırlatıp atmış ve vücutsuz vücutlarıyla bu kapıdan kolaylıkla süzülüp girmişlerdir.

Fakat benlik kaftanını kapı dışında bırakıp, soyunarak girilen bu âlemde neler olduğunu şuracıkta söyleyecek değilim. Çünkü ben sana faraza ateşin de demek olduğunu her ne kadar tarif etsem de, şayet ömründe parmağının ucu olsun yanmamışsa bu acıyı anlatmış olamam."(s.37-38)

Cem Bey, Tanzimat'tan itibaren akla ve bilime şüphe etmeden inanan aydınları kastederek Hatemi Bey'e hitaben birliği öğretmeyen bilimin insanı boşluktan kurtaramadığını, akla bağlı kaldıkça, onun esiri oldukça mana âleminin kapısından girilemeyeceğini anlatır.(s.68-69)

Dine, akılcı yaklaşmayı doğru bulmaz. Zira bu, insanı şekilperest yapmaktan ileri gitmez.(s.94-95) Bu sebeple dini, sadece yerine getirilmesi gereken bazı ibadetlerden ibaret görenler Cem Bey'in dindarlığından şüphe ederler.(s.102) Fakat Cem Bey, *"Bizim, halkın kabul veya reddiyle işimiz yoktur yoktur"*(s.124) der. O, varlık dünyasını aşmış; yoklukta yürümektedir. Çünkü *"Hakk'ın sanatının ve iradesinin karargâhı yokluktur."*(s.125)

Mutasavvıf Osmanlı aydınlarına Tanpınar'ın Huzur romanında da rastlamaktayız. İnsan ve medeniyet probleminin konu edildiği Huzur'da başkişiler, toplum ve fert problemlerinin doğurduğu huzursuzluğu, mutasavvıf musikişinasların nağmelerinin vermiş olduğu ruh sükunetinde dindirirler.

Aziz Dede, Neyzen Emin Dede gibi tasavvuf ehli musikişinaslar, Cumhuriyet sonrasına da taşan, II. Dünya Savaşı yıllarına kadar yüksek kültür hayatında yer bulan ve Cumhuriyet sonrasında medeniyet problemi üzerinde düşünen kimi aydınlarımızın sosyal hayat içinde mutlak devam etmesi gerektiğini düşündükleri klasik Osmanlı aydınlarıdırlar.

Romanın kişilerinden Mümtaz, bu mutasavvıf aydınlarda, doğu kültürünün yüzyıllar içinden getirmiş olduğu derinliğin, aşkın, tevazunun hayranıdır. Onlar, "*...aynı sahile çarpan bir yığın dalganın asırlar boyunca yaladığı, yuttuğu, bütün kenarlarını sildiği, hususiyetlerini giderdiği bir çakıl taşına benze...*" mektedirler. "*Herhangi bir kumsalda gezerken binlercesini gördüğümüz o yuvarlak ve sert çakıllardan biri! Hatta aramızdan el ayak çekmiş, bir âlemin son ışıklarını muhafaza ettiğini, bir nevi zengin hazinedarı olduğunu dahi göstermez*(ler). *Tevazuu, içinde hayatımızdaki bu değişikliğin kendisini ve sanatını muhteşem bir harabe yahut güneş batması gibi bir şey yapan üst üste inkârların bile farkında olmadan herkese karşı dost ve eşitti*(rler.)" (s.311-313)

Onlarda batı musikisinden farklı bir mizaç vardır. "*Bir Beethoven, bir Wagner, bir Debussy, bir Liszt, bir Borodine bu gördüğü ebediyet yıldızından...*" insanlardır. "*Onların çılgın hiddet ve kinleri bütün hayatı, kendisi için hazırlanmış bir sofra zanneden iştihaları ve bunları tek başına yüklenebilmek için imkânsız bir Atlas gayretiyle gerilmiş gururları, hiç olmazsa şahsiyetlerini değişik planda göz önüne koyan bir yığın nazariyeleri, garabetleri, yumuşaklığı bile etrafındaki her şeye bir arslan pençesi gibi geçen mizaçları vardı*(r).*Halbuki bu şöhretsiz dervişl*(erin) *hayatı üst üste kendi şahsını inkârdan ibaretti...*"*(r)* Mümtaz, onlarda medeniyetimizin en güçlü tarafını, derin duygu dünyasını bulur. (s.313-314).

Bu örneklerin dışında Osmanlı aydını diyebileceğimiz kişiler, olumsuz özelliklerle gösterilmişlerdir. Batılılaşma problemi yaşayan Türk toplumunun yeterince ilerleyememesi, halkın cahil kalması, hep bu aydınlara bağlanır. Yakup Kadri'nin Yaban romanında ve Reşat Nuri'nin Yeşil Gece[67] romanda batılı ve yeni düşüncelere sahip aydınlar, medreseli veya tekke mensubu bu aydınlarla çatışma içinde gösterilir ve toplumun pek çok problemi, bu medrese ve tekke mensubu aydınlara bağlanır.

---

[67] Reşat Nuri Güntekin, **Yeşil Gece**, 2. baskı, yer ve tarih yok. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Yaban romanının batılı zihniyete sahip aydın kahramanı Ahmet Celal, I. Dünya Savaşı sonunda bir sığıntı gibi bulunduğu Anadolu köyünde, köy halkıyla yeterince iyi geçinememenin ötesinde onların değer verdiği ve sözünü dinlediği Şeyh Yusuf Efendi ile de çatışmaya girer. Ahmet Celal, Anadolu insanının yüzyıllarca geri kalmış olmasını, cehaletini, hurafelere olan inançlarını, Yusuf Efendi gibi tiplere bağlar. Ancak Anadolu insanı, batılı bilgiyle kendisini yetiştirmiş Ahmet Celal yerine Şeyh Yusuf Efendi'nin sözünü dinler. Halbuki onlar, Şeyh Yusuf Efendi'nin kendilerini soyduğunu, çıkarları için onların dini inançlarını kullandığını fark etmezler.

Reşat Nuri'nin Yeşil Gece romanı ise tamamen bu batılı zihniyetteki aydınla, özellikle medreseli aydının çatışmasına dayanır ve medreseli aydın pek çok toplum probleminin sebebi olarak gösterilir.

Romanda Hafız Eyüp ve Müderris Zühtü Efendi, batılı tarzdaki yenileşmeye karşı çıkan, daha doğrusu kendi çıkarlarına uygun bulmayan, halkı koyu, karanlık bir din anlayışıyla korkutan ve onların dini duygularını istismar eden medreseli aydınlardır.

Bu medreseli grubun başında Hafız Eyüp gelmektedir. Onun etkisini romanın başkişisi Şahin, Sarıova'ya ilk vardığında Maarif Müdürü'nün odasında kendisine yönelttiği imalı tehditlerinden itibaren hisseder. Maarif müdürü, Hafız Eyüp karşısında bir oyuncaktan, bir kukladan farksızdır.

Hafız Eyüp, Sarıova'yı idare eden bütün merkezlerin üstündedir. Kimi zaman Maarif müdürünün odasında, kimi zaman mutasarrıfın yanıbaşında, bazen fırka kâtib-i mesulü Câbir Bey'in yanında, bazen de belediye dairesindedir. Kasabada girip çıkmadığı medrese, tekke ve eşraf evleri yoktur.

Şahin, Hafız Eyüb'ün, Sarıova'nın "gizli ruhu" olduğunu keşfetmekte gecikmez; *"eski ve yeni hocalar arasındaki danışıklı dövüşü o idare eder; eskilerdeki gizli hoşnutsuzluğun... zaman zaman müphem, korkutucu bir uğultu haline gelmesi"*nin sebebi odur.(s.58)

Hafız Eyüp, Şahin'i de kontrolüne almak için çeşitli entrikalar kurar; ama bunu başaramayınca da gizliden gizliye onun gücünü zayıflatmak, Sarıova'dan uzaklaştırmak için dolaplar çevirir.

Hafız Eyüp'ün bu fırsatçı, entrikacı tavrı, Sarıova'nın Yunanlılarca işgal edilmesinde de devam eder. Şahin, Hafız Eyüb'ü bir arabada düşman zabitinin yanında otururken görür *"Hem de vaktiyle Sarıova büyüklerinin, Katib-i Mesulün(Cabir Bey) ve Mutasarrıfın yanında nasıl emin ve hakim*

bir tavırla oturursa yine öyle."(s.185) Yunanlılar, Sarıova'yı işgal edince, Yunan kumandanına bir demet çiçek yapıp göndermiş, eski hükümetin eziyetlerinden ve zorlamalarından bahsedip onlara bağlılığını bildirmiştir.(s.189) En kötüsü de Hafız Eyüp, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki dönemde de faaldir. O her devrin, her şartın adamıdır. Kılıktan kılığa girer. İnkılap öncesinin "softa"sı, Cumhuriyet döneminin "melon şapkalı"; "jaketataylı" yeni fırsatçı tipidir. Şekil değiştirmiş olsa da Sarıova'da yine ipler onun elindedir.

Aynı romanda Hafız Eyüp gibi oportünist bir medreseli aydın olarak gösterilen bir diğer kişi Müderris Zühtü Efendi'dir. Onun hakkındaki ilk bilgileri, idadi müdürü Tahsin Bey'in Şahin'e söylediklerinden çıkarmaktayız. Tahsin Bey'e göre Zühtü Efendi, *"Ulum-ı şer'iyede yed-i tula sahibi olduğu gibi ulum-ı cedideye de bizden ziyade vâkıftır. Garplıların fünun-ı cedideyi tamamıyla Araplardan ahz ve iktibas ettiklerini ispat eden mühim bir telifi vardır."*(s.46) Zühtü Efendi, medreselerin ıslah edilmesi taraftarıdır. Bu konuyla ilgili bir "layiha" yazmıştır. Bu münasebetle Tahsin Efendi, onu maarif nazırı olmaya layık bulur.(s.47) Zühtü Efendi, "hamaset ve vatanperverlik"i kendisine sermaye yapan Cabir Bey'le çıkar ilişkisi kurmuştur. Bu ikilinin ilişkisini Tahir Bey, *"Vatanperver bir hükümetin ulema ile teşrik-i mesai"*si (s.47) olarak değerlendirir.

Zühtü Efendi'yi de tıpkı Hafız Eyüp gibi Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra tamamen değişmiş görürüz. "Sarıova" gazetesindeki yazılarının konusu bu kez "Medreselerin İç Yüzü" dür. Bu yazıların birinde *"Şahin Efendi gibi köhne medreselilerin"*(s.204) bugünün fikirlerini kavramayacaklarını belirtir.

Klasik Osmanlı aydınına bu tarz bir yaklaşım, nitelik bakımından Tanzimat romanı yazarlarının bakışıyla aynı özellikler gösterir. Yeni hayat, yeni tip bir insanı gerektirir ve o insana ve hayata öncülük edecek aydına ihtiyaç vardır. Ancak 1940'lı yıllardan sonra yazılan romanlarda birkaç mutasavvıf aydının dışında yine batılı bir eğitimden geçmiş olmasına rağmen, Osmanlı aydınlarının kısmen özelliklerini de içinde barındıran, Tanzimat aydınından farklı bir sentezci aydın tipi ortaya çıkar. Özellikle Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Peyami Safa'nın ve Samiha Ayverdi'nin romanlarında klasik Osmanlı aydınlarından tasavvuf ehli olanların, medrese mensubu olanların veya geleneğe bağlı sanat çevrelerinde yetişenlerin içinde bulunduğu değerler manzumesinden de kendilerinde barındıran ama batı dünyasını da bilen aydınlara rastlamaktayız.

B- ROMANDA BATILILAŞMA DEVRİ TÜRK AYDINLARI

Batılılaşma devri Türk aydınları, oluşumları Tanzimat hareketinin öncesine de dayanan ama, Tanzimat'la resmilik kazanan modernleşme isteğinin ortaya çıkardığı, klasik Osmanlı aydınlarının toplumda bir geleneği bulunan kurumlardan yetişmelerine karşılık kökleri batılı bir anlayış ve zihniyette bulunan aydınlardır. Bu açıdan bakıldığında günümüze kadar gelen ve klasik Osmanlı aydını özellikleri taşımayan bütün aydınlar bu başlıkta ele alınabilir. Ancak, bir tip olarak kökenleri aynı olsa da Türkiye'de sosyal ve siyasi gelişmelerin bu aydınlara kattığı nüanslar dolayısıyla, batılılaşma devri aydınlarını da gruplandırmak mümkündür. Modernleşme zihniyetinin bu taşıyıcı aydınlarını ele aldığımız II. Meşrutiyet sonrası romanlarda işlendiği kadarıyla Tanzimat Dönemi Aydınları, II. Meşrutiyet Dönemi Aydınları ve Cumhuriyet Dönemi Aydınları şeklinde gruplandırabiliriz.

I- TANZİMAT DÖNEMİ AYDINLARI:

Şüphesiz ki Tanzimat sonrasında ortaya çıkan aydınlar da birer Osmanlı aydınıdırlar. Ancak onlar klasik Osmanlı kurumları içinde yüzyıllardır devam edegelen bir geleneğin devamı olmaktan çok, kaynağı batılı anlayış ve kültürde bulunan yeni bir tip olduklarından klasik Osmanlı aydınlarından ayrı tutulmaları gerekmektedir. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi hayata, medeniyete, dolayısıyla insanı ilgilendiren her konuya bakışta daha öncekilerden ayrı özellikler gösterdiklerinden bu şekilde bir ayırmaya ihtiyaç vardır.

Tanzimat romanında bu yeni aydın tipi, romanın bütün unsurlarında, ister olumlu, ister olumsuz olsun her bakımdan söz sahibi idi ve klasik aydın karşısında romanda yer alış bakımından tartışmasız bir üstünlüğe sahipti. Eski tip ve yeni tip aydın karşısındaki bu tavır II. Meşrutiyet sonrası romanlarda da devam eder. Fakat zaman içinde bu bakış, farklı özellikler kazanmaya, değişmeye başlar.

II. Bölüm'ün başında ele aldığımız Tanzimat ve Servet-i Fünun romanındaki aydınlar, tamamiyle Tanzimat sonrasında ortaya çıkan yeni tip bir insanı da ifade eden aydınlardı ve bunlar alafranga ve sentezci olmak üzere iki gruba ayrılabilmekteydi.

II. Meşrutiyet'ten sonra yazılan romanlardaki Tanzimat aydınları ise, öncelikle beraberlerinde bir tarihilik problemini de getirirler. Yani geçmiş bir döneme ait bir insanı, yazar romanına sokarken geçmiş dönem ve insanı hakkında kendi düşüncelerine veya içinde bulunduğu sosyal ve si-

yasi yapının genel anlayışına baş vurur. Dolayısıyla Tanzimat veya Servet-i Fünun dönemi roman yazarının kendi döneminin aydınına bakışı ile II. Meşrutiyet sonrası veya Cumhuriyet dönemi yazarının Tanzimat sonrası aydınına bakışı farklılaşmaktadır.

Tanzimat ve Servet-i Fünun romanlarında batılı özellikleriyle alafranga ve sentezci olarak karşımıza çıkan Tanzimat sonrası aydınları*, II. Meşrutiyet'ten sonra yazılan romanlarda oldukça çeşitlilik gösterirler.

Tanzimat'ın kalem efendisi aydınından, politik rolleriyle karşımıza çıkan Jön Türk aydınlarına veya II. Abdülhamit taraftarı aydınlara ya da sosyal değişmelere öncülük etmek isteyen Cumhuriyet'i hazırlayan milliyetçi, Anadolucu aydınlara, Cumhuriyet sonrasında yetişen ve insanımızı, medeniyetimizi bütün dünyayla entegre etmeye çalışan ikinci nesil aydınlara; başka bir bakış açısıyla bilimci, seküler aydınlardan, spiritüalist aydınlara kadar geniş bir aydın kadrosuyla karşı karşıya kalırız. Diğer yandan bahsi geçen gruplar içine koyamayacağımız, fakat aydın oluş noktasında önemli özelliklere sahip kişiler de yer almaktadır. Dolayısıyla tıpkı aydın tanımında olduğu gibi, Tanzimat sonrasında klasik Osmanlı aydınından farklılaşan ve batılı bir aydın tipi olarak toplumda yer etmeye başlayan Türk aydınlarını da belli başlıklar altında gruplamak zor görünmektedir.

II. Meşrutiyet sonrası romanlarında yer alan Tanzimat aydınları içinde bahsini edebileceğimiz ilk aydınlar, kalemiyeden gelme aydınlardır. I. Bölüm'ün Osmanlı ve Tanzimat aydınları konusunda da bahsedildiği gibi bu aydınlar, batılı anlayışın, kültürün, hayat tarzının aktarılmasında çok önemli roller oynamışlardır. Ancak buna rağmen, ele aldığımız romanlarda çok fazla yer verilmemekle beraber Tanzimat'ın kalem efendisi aydınları, genellikle batılı anlamda bir değişmeyi yeterince anlayamayan, yeni hayatın ve yeni insanın oluşturulmasında gerekli bilgi birikimine sahip olsalar bile, bunu uygulama alanına koyacak iradeden mahrum insanlar ya da II. Abdülhamit'in etrafında birer paşa olarak görev yapıp yeni nesil Jön Türk aydınları karşısında birer baskıcı, jurnalci idareci olarak gösterilirler.

Toplumumuzda başlayan medenileşme eğilimlerinin II. Meşrutiyet'ten sonra almış olduğu şeklin, insanlar üzerinde yapdığı değişmenin anlatıldığı Kiralık Konak[68] romanının kişilerinden Naim Efendi, II.Abdülhamit devrinin ileri gelenlerinden olmakla devrinin bir aydın insanıdır. Naim

---

* Kaynaklarını batılı aydın tipinden almış olmaları dolayısıyla Cumhuriyet sonrasında da devam ettiklerini söyleyebiliriz.

[68] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Kiralık Konak**, İstanbul-1981. Alıntılar ve romana yapılan atıflar bu baskıya aittir.

Efendi'nin temsil ettiği Tanzimat'la başlayan bu değişme zihniyeti, doğulu değerleri, batının bilim ve tekniğine dayandırmak isterken, sonraki nesiller tahribata uğramış bir batılı hayatı tercihe başlarlar.[69]

Yazar Yakup Kadri, o dönemde İstanbul'da biri "İstanbulin", diğeri "redingot" olmak üzere iki devrin yaşandığını belirtir. Naim Efendi,"redingot" devri içerisinde yaşıyor olmasına rağmen, Tanzimat-ı Hayriyye'nin eseri olan "İstanbulin" devrinde yetişmiş bir İstanbul efendisidir. Yakup Kadri, bu yeni neslin "vahşi Asya ile haşin Avrupa'nın arasında gayet hususi, yeni bir millet gibi" göründüğünü belirtir. Bunlar yaşayış, giyiniş, duyuş, düşünüş itibariyle atalarından çok farklı bir manzara çizerler. Bu noktada yazar, Naim Efendi'nin İstanbulin devrine mensup olmakla doğudan batıya doğru yönelen fakat her ikisi de olamayan bir hayat anlayışının insanı olduğunu da vurgulamak ister. Halbuki daha sonra gelen "redingot devri" yazarın ifadesiyle "yarı uşak, yarı kapıkulu, riyakâr, adi bir nesil..."in devridir.(s.21) Bu nesil yaşayışta, düşünüşte, giyinişte velhasıl her şeyde bir üslupsuzluğun, bir soysuzluğun, bir gelenek dışına çıkışın neslidir. Böyle bir devir içinde yaşayan Naim Efendi, etrafında meydana gelen olaylar karşısında sürekli şaşmakta, tiksinmekte, ürkmekte ve kaybolan bir ömrün hasretini çekmektedir. Aynı bozulmayı devlet hayatında da yakından gördüğü resmi veya gayriresmi bütün pisliklere rağmen devlete ve devlet adamlarına karşı hâlâ derin bir saygı duymaktadır.(s.19-20)

Naim Efendi, II.Meşrutiyet'le gelen başıboşluk karşısında ürperir; fakat bir münevverden beklenen tavrı gösteremez ve aslında Tanzimat'la başlayıp II.Meşrutiyet'le daha da şiddetlenen batılılaşmayı yeterince anlamamaktan kaynaklanan sosyal hayattaki yozlaşmayı sineye çeker. Doğrusu ne tam doğulu, ne de tam batılı olmayı başaran Tanzimat devri insanı olarak Naim Efendi'den başka türlüsü de beklenemez.

Torunlarından on sekiz yaşındaki Seniha'nın sekiz yaşındaki bir çocuk gibi hoppalıklar ve yaramazlıklar yapmasının, henüz yirmisine girmemiş Cemil'in otuz yaşında bir gencin hayatını sürdürmesinin, büyükleri karşısında ayak ayak üstüne atıp sigara içmesinin, eve istediği zaman girip çıkmasının farkındadır. Fakat bütün bu durumlar karşısında "acaip" demekten, "alafranga asrın icabatı" demekten başka kelime bulamaz.(s.29) Bir aydın olarak Naim Efendi, değişmek, medenileşmek gerektiğinin farkındadır. Fakat hayatın hangi noktalarında değişmek gerekti-

---

[69] Kiralık Konak romanında nesiller arasındaki çatışma için bak. Sema Uğurcan, *"Kiralık Konak ve Tatarcık Romanlarında Nesiller"* , **Mehmet Kaplan'a Armağan**, İstanbul-1984, s.286-305.; Abdülkadir Hayber, **Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, İstanbul-1993.

ğini bilmemekte ve bu acaiplikleri zamanın tabii seyri olarak görmektedir. Ancak bu sürüklenme psikolojisi içerisinde zaman, topluma yüzyıllar içinde şekil veren değerleri de karşısına bir engel çıkmadığından söküp atmaktadır.

"Onun için zaman, bütün müesses şeyleri temellerinden sarsan inkılap rüzgârıydı; onun için zaman, kalplerdeki ihtilaç ve yüzlerdeki endişeydi; herkes, arkasından mütemadiyen itildiğini hissediyor, fakat, ne iteni, ne de gittiği yeri biliyordu. Onun için zaman, mazinin bereketini, azametini, ismet ve nezahetini yapmış bütün unsurları birer birer çiğneyen gizli ve obur canavardır..."(s.103)

Halbuki Naim Efendi, her ne kadar suçlu olarak zamanı gösterse de, esasında zamanın biraz da Seniha ve Cemil olduğunu bilir. Ancak onlara kızacağı yerde acımayı ve susmayı tercih eder.(s.104) *"Naim Efendi, evvela damadı, sonra torunları sayesinde daha nelere alışmadı... Biçare adam, kızı evlendiği günden beri, aşağı yukarı yirmi senedir, her gün bir eski itiyada veda etmekten ve her gün yeni bir mecburiyete katlanmaktan başka bir şey yapmıyor."*(s.23) Naim Efendi, özellikle torunu Seniha'ya olan sevgisi dolayısıyla bizzat yaşadığı ev içinde de en derin şekilde hissedilen sosyal bozulma karşısında bu yeni hayatın yaşayış tarzındaki manayı anlamasa da çaresiz boyun eğer. Biraz şiddet gösterse, bu yozlaşmaya en azından ev içinde engel olabilecek kudreti henüz var olmasına rağmen o bu yürekliliği gösteremez çünkü yazara göre o, atalarının "cebir ve huşunetinden" ürkmüş bir neslin insanıdır.(s.20) Nitekim, damadı Servet Bey'le giriştiği bir siyasi tartışmada damadının *"Yalnız namussuz kafaların değil, fakat eski kafaların hepsi de kesilmelidir."*(s.31) şeklindeki sözlü saldırılarına maruz kalır. Bu hakaret bir noktada, yeni gelişen hayatın temsilcilerinin geçmişi red ve inkârıdır. Bu yeni nesil, Naim Efendi şahsında toplanan geçmişin her şeyine karşı tiksinti içindedir. Bu hayatın bütün ihtilaçlarını hummalı bir şekilde yaşayan torunu Seniha bile, büyük babasını "bunaltıcı" bulur.(s.29) Bütün bunlara karşılık Naim Efendi, onlara sadece acır ve bu yeni neslin yaşayacağı ıztırabıduyar: *"Ah, yeni yetişen nesil ne acınacak bir haldeydi! Yarınki çocuklar saygı, itaat ve görenek gibi kayıtlardan kurtulacaklar, fakat aynı zamanda bu kayıtların temin ettiği zevklerden, saadetlerden de mahrum kalacaktı. Gittikçe sathileşecekler, gittikçe kabalaşacaklardı ve akıbet başıboş bırakılmış hayvanlar gibi, oradan buraya, buradan oraya atılıp dururlarken günün birinde ya bir çukura düşecekler, ya bir suda boğulacaklardı."*(s.58)

Tanzimat'ın doğu ve batı arasında kalan aydını Naim Efendi, hiçbir şey olamayan bu yeni neslin karşısında kendisini tıpkı babasının duvarda

asılı resmi gibi *"zamanın ve saatlerin değişimine tabi olmaya ve başkalarının elleri kendini nereye bırakırsa orada kalmaya mahkum..."* hisseder.(s.95) Değişen hayatın sazı da şarkıları da ona zevk vermez; hatta yazılan ve konuşulan Türkçe de gittikçe kendisine yabancı gelmektedir.(s.23) O, artık kendi konağı ve kendi çocukları içerisinde dahi bir yabancı insandan başka bir şey değildir. Naim Efendi, hükmedemediği bu acaip topluluktan gittikçe uzaklaşır, hatta çocuklarına tesadüf etmeden odasına girmeyi bir saadet sayar. *"Asrın tepkileri onu ite ite evvala şehirden konağın içine, sonra konağın içinde bu odaya sürükleyip tıkmıştır."*(s.129) Bu odadan ötesi ise "sessiz ve ilahi âlem"dir. Bir aydın olarak Naim Efendi, düzenleyemediği hayatın başıbozukluğu altında ezilir, bir kenara fırlatılır. *"...bu odanın içinde bir müzenin hücresinde acaip bir mahlukun müstehasesi..."* halini alır.(s.154) Nitekim halktan insanlar olarak romanda yer alan Naim Efendi'nin kız kardeşi Selma Hanım, kâhyası Ragıp Efendi ve romanın genç aydını Hakkı Celis, yozlaşan hayatın, bozulan insanların kabahatlisi olarak hep bu Tanzimat aydınını gösterir.

Naim Efendi, içinde yaşadığı konakla ölüme mahkûm edilir. Çünkü artık moda olan apartman daireleridir. Çocukları ve torunları kendisini bu koca konağının içinde terk edip Şişli'de Avrupai tarzda döşenmiş bir apartman dairesine taşınırlar. Naim Efendi *"koca konağın içinde türbe bekçisi gibi..."*(s.188) kalakalır; kiraya çıkarılan bu konak içerisinde hıçkırıkları, bu terkedilmiş evin nabız vuruşları gibidir. Naim Efendi, bütün konakla beraber bir can çekişme hali içindedir. Bütün tekliflere rağmen konaktan çıkmayı kabul etmez; çıkarsa öleceğini düşünür.(s.189) Naim Efendi'nin bu tavrı, pek de ümid ettiği gibi olmayan yeni hayat tarzına, onun getirmiş olduğu bütün yozlaşmaya bir karşı çıkıştır. Aslında Naim Efendi'nin bir aydın olarak niyeti Avrupa ile milli değerlerimizin karşımından yeni bir ruh oluşturmaktır. Tamamen Avrupa hayranı Seniha ile, uzun süre geçirdiği tereddütlerden sonra kendi millî değerlerine vâkıf olan Hakkı Celis'i bir arada görmek istemesinin sebebi budur. Bu iki genç, ancak Naim Efendi'nin gönlünde birleşirler. Fakat bu gönül de artık can çekişmektedir. Çünkü Seniha batının alınması gereken bilimine, tekniğine değil; zevkine, eğlencesine hayran olmuş; namusu pahasına bunu sağlamaya çalışmıştır. Hakkı Celis ise, uzun süre Seniha'nın, safiyetini kaybetmediği ümidiyle karşılıksız bir aşkla ona bağlanmış, peşinden koşmuş ve yanıldığını anlayıp vaz geçmiş ancak bu arada ülke büyük bir batağa saplanmıştır. Yapacak başka bir şey yoktur. Hakkı Celis kendisini çağıran gerçeğe doğru koşar ve Seniha Avrupai dairesinde, Avrupai ziyafetler verirken Hakkı Celis'in Çanakkale'de şehit düştüğü haberi gelir.

Aslında, yazarın vermek istediği mesaj dikkate alındığında Seniha ve Hakkı Celis'in, Naim Efendi'den ayrı birer şahıs olmadığı görülür. Çünkü

Tanzimat'ın ideolojisi, doğu ile batıyı bir köprü aracılığıyla birleştirmektir. Ama maalesef, yazarın gösterdiğine göre bu köprünün batı ayağı pek sağlam temellere oturtulmamıştır.

Alafranga hayat yaşamak isteği yüzünden dağılan bir orta halli ailenin dramatik hikâyesinin anlatıldığı Yaprak Dökümü[70] romanının başkişisi Ali Rıza Bey de, tutum ve irade bakımından Naim Efendi gibi bir kalem efendisidir. Ali Rıza Bey, altmış yaşlarında emekli bir mutasarrıftır. Babıali'de yetişmiştir. Otuz yaşına kadar dahiliye kalemlerinin birinde çalışmıştır. Kız kardeşi ve annesinin iki ay arayla vefat etmeleri onu İstanbul'dan soğutur. Suriye'de bir kaza kaymakamlığı alarak gurbete çıkar. İstanbul'dan kaçmakla ıstıraplarından kurtulacağını düşünür. Bu münasebetle Anadolu'da yirmi beş yıl boyunca çeşitli memuriyetlerde bulunur. Yazarın ifadesiyle Ali Rıza Bey, çok malumatlı ve çalışkan bir insandır. Fakat malumatı da çalışkanlığı da işe yarar cinsten değildir. Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Hatta gençliğinde edebiyatla da uğraşmış, çeşitli dergilerde takma isimlerle gazeller de neşretmiştir. Ardından felsefe ve tarihe merak salmış, boş vakitlerinde de, fırsat buldukça iş saatlerinde de durmadan okumuştur. Yazarın ifadesiyle onun devlet memurluğu zamanında devlet hazinesinden çaldığı yegâne şey bu okumaya ayırdığı zamanlarıdır. Titiz denecek kadar temiz, gülünç denecek kadar nazik ve mahçup bir insandır. Hak yemek, kanuna aykırı bir şey yapmak, kalp kırmak korkusuyla bir türlü iş göremez.(s.9-10)

Elli beş yaşında Trabzon sancaklarının birinde mutasarrıf iken bir kadın kaçırma vakasında kendisine yapılan baskılara rağmen ahlakından, vicdanından, faziletinden taviz vermez ve memuriyetten ayrılıp İstanbul'a dönen Ali Rıza Bey, geçim sıkıntısı çektiklerinden yeniden çalışmak zorundadır. Eski öğrencilerinden Muzaffer'in müdürlük yaptığı şirkette bir iş bulur. Çoğunlukla Mısır ve İngiltere ile iş yapan bu şirkette, Arapça ve İngilizce bilen birine ihtiyaç vardır. İşte Ali Rıza Bey, romanın başlarında adı geçen bu şirkette inişli çıkışlı bir hayat macerasından sonra beş yıldır tercümanlık yapmaktadır. Çok iyi huylu ve terbiyeli bir adamdır. Büyük küçük herkes onu saymaktadır. Yazıhanedeki odasının köşesinde bir çöl ortasında unutulmuş gibi daima yalnızdır. Kimseyle pek fazla konuşmaz, kimseye karışmak istemez. İşine düşkündür. Yaz, kış işi olsun olmasın her gün saat dokuzda görev başında bulunur. Eski öğrencisi ve müdürü Muzaffer Bey'e göre Ali Rıza Bey, fevkalade iyi, bu yüzyılda, bu dünyada emsali bulunmayacak kadar başka bir insandır. Fakat, yeni nesle mensup Muzaffer, eski hocasına artık dünyanın onun bildiği eski dünya olmadığını söyler. Bu yeni dünyanın yegâne dayanağı paradır. Para, ahlakın da, faziletin de, iyiliğin de önünde yer almaktadır.

---

[70] Reşat Nuri Güntekin, **Yaprak Dökümü**, İstanbul-1930, romana yapılan atıflar ve romandan yapılan alıntılar bu baskıya aittir.

Romanda anlatılan zaman Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllardır. Yani Osmanlı devletinin son dönemleridir. Daha önce aynı şirkette çalışıp da istediği maddi imkânı bulamadığından buradan ayrılan bir delikanlı, savaş sonrasında gelişen yeni zihniyeti bize özetler. Bu yeni anlayışın temeli ekonomiye dayanmaktadır. İnsanların emelleri ve hırsları ön plana çıkmıştır. Oysa eski toplum yapısında ahlak, fazilet, doğruluk, namusluluk esastır. Bu durum tabi olarak aynı toplumun insanlarını da ikiye ayırmıştır. Yeni nesillerle eskileri arasında büyük bir uçurum oluşmaktadır. Bunu, sürekli ekonominin ve hayatın yeni şartlarından bahseden gazeteler desteklemektedir. Bu yeni şartlar, eski ananevi yapıyla çelişmekte, ahlak kaidelerine aykırı düşmektedir. Modern ve zengin bir hayat yaşama hırsı, çoğu zaman ahlaki değerlerin göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. Eskisiyle çelişen bu yeni zihniyet, daha çok yetişmekte olan yeni nesil üzerinde etkili olur. Yeni zihniyete sahip insanların çoğunlukta bulunduğu şirkette Ali Rıza Bey, bu yüzden pek konuşacak kimse bulamaz. Çünkü o, kendi ifadesiyle eski bir insandır. İnsanların, paradan başka şeylerle de mesut olacağına inanarak yaşamıştır.

Ali Rıza Bey, karakter olarak da çekingen bir kimsedir. Başkalarının fikrine karışmak, keyfine bulaşmak istemez. Ancak yine de yeni yeni ortaya çıkan anlayışın, kendisi gibi bir köşede, halinden hayatından memnun çalışan, dürüst yaşayan namuslu, ahlaklı, faziletli insanları da etkileyeceğinden korkmaktadır. En büyük korkusu da çocuklarıdır. Bu yeni fikirlerin onlar üzerinde de etkili olmasından çekinmektedir. Çünkü bütün hayatını çocuklarına iyi bir fikir ve ahlak vermek için sarf etmiştir. Beğenmediği yeni zihniyetin, çocuklarını sarsmasından, bu ihtiyar babaya son zamanlarında bir *yaprak dökümü* manzarası seyrettirmesinden korkar. İtikatsız bir adam olmasına ve gökten hiçbir şey beklememesine rağmen çocukları için Allah'a dua eder.

Ali Rıza Bey, çalıştığı şirketten yine bir namus davası yüzünden ayrılmak zorunda kalır. Aynı şirkette çalışan Leman, Ali Rıza Bey'in eski bir arkadaşının kızıdır ve bu şirkete Ali Rıza Bey'in yardımlarıyla girmiştir. Müdür Muzaffer Bey, Leman'ı iğfal eder ve onunla evlenmeye yanaşmayarak bunun karşılığında para teklif eder. Bunları kendi ahlak anlayışına aykırı bulan Ali Rıza Bey, buradan ayrılır.

Fakat, sosyal alandaki bozukluk bütün toplumu içine almıştır. Kısa zamanda içine girmek zorunda kaldığı memur emeklilerini yakından tanıyınca bu bozukluğu iyice farkeder. Hemen hepsinin aileleriyle ilgili problemleri vardır. Ali Rıza Bey, bütün bu sıkıntıların ekonomiden kaynaklandığına dikkat çeker. Ali Rıza Bey'e ilginç gelen nokta, bu emekliler, gençliklerinde neden korkmuş, çekinmişlerse, ihtiyarlıklarında da onun

gazabına uğramışlardır. Zamanında borç etmekten çekinen eski bir kalem müdürü, çok fazla borcu olmasına rağmen bu duruma artık aldırış etmemektedir. Eskiden çok titiz olan bir mal müdürü, şimdi yakasındaki bitleri umursamadan dolaşmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonlarında altmış yaşlarında olan bu emekliler, Tanzimatla ortaya çıkan zihniyet çerçevesinde yetişmişlerdir.

Yazar bunlar aracılığıyla o dönemi ve o dönem aydınlarını tenkit eder. Aldıkları eğitimin, hayat karşısındaki tavırlarının, fikirlerinin yanlışlığına dikkat çekmek ister. Onlar kendi çocuklarına da iyi bir eğitim ve hayat görüşü vermemiş, onları yönlendirmek kudretine sahip olamamışlardır.

Nitekim bu durum, Ali Rıza Bey'in ailesinde de kendisini şiddetli bir şekilde gösterir. Çocuklarını, yeni hayat fırtınasından koruyamamıştır. Özellikle kızlarından Leyla ve Necla, yaşadıkları hayatı beğenmemekte; yenilik, eğlence, şık elbiseler ve daha birçok şeyler istemektedirler. Bunlar diğer kardeşlere nispetle daha hoppa, nazlı ve şımarık büyümüşlerdir. Ali Rıza Bey de onların fikir ve terbiyeleriyle fazla meşgul olamadığını düşünür. Aile içinde gittikçe artan huzursuzluk Ali Rıza Bey'i bir "bostan korkuluğu" durumuna düşürür. Evde tartışma oldukça ya odasına kapanır ya da mutfak kapısından sokağa kaçar.

Büyük kızı Fikret'e göre ailenin kötü durumlara düşmesinin sebebi, babasıdır. Çünkü babası kuvvetli, iradeli bir erkek olsaydı, kardeşleri kendi başlarına iş yapmayacaklardı. İlerleyen bölümlerde Fikret'in haklı olduğu ortaya çıkar. Ali Rıza Bey, güzellikleri sayesinde nasıl olsa kendilerini kurtarırlar diye düşündüğü kızları Leyla ve Necla'nın eğitimleriyle ilgilenmemiş ve asıl darbeyi de onlardan yemiştir. Kızlarının zorlamasıyla modern hayat yaşamak uğruna evlerini bile rehine koyarlar. Borçlardan sonra geriye kalan para onlara ancak on gün dayanır. Bir çok gürültü ve çekişmeden sonra çarşıya gidilerek yığın yığın allı pullu ipekliler, yalancı mücevherler, kutu kutu yüz, göz, yanak, tırnak, saç, diş boyaları, ajurlu çoraplar satın alınır. Misafir salonu için birkaç yağlı boya, yastık, mermer heykelcikler, oyuncak bebekler, sekiz on tane çarliston ve tango plağı getirtilir. Dostlara biri Çamlıca ve biri de evde olmak üzere iki davet verilir. Bütün para, süse ve gösterişe harcanır. Yağmurlar yağıp da evin çatısı akıtmaya başlayınca Ali Rıza Bey, aslında evin damını ihmal ettiğini anlar. Bu sembolik ifade esasen kendisine yönelttiği bir tenkittir. Çünkü hayat seline karşı iradesini muhafaza etmeyi becerememiş; çocuklarına söz geçirememiştir. Evin çatısını kastederek "bu işten zararlı çıkan ikimiz olduk" demesi, dışarıda oluşan değişmelere mukavemet edemeyişinin açık delilidir. Her ne kadar hayat karşısında çocukları dolayısıyla artık seyirci kalmamak gerektiğini düşünse de hiçbir zaman bunu başaramaz.

Kendisi gibi yetiştirmeye çalıştığı oğlu Şevket, büyük kızı Fikret'in istemediği bir evlilik yaparak evden ayrılmasından sonra, babasına ikinci yaprak dökümü manzarası seyrettirir. Şevket, hakikaten babasının ilgisi sayesinde kültürlü, iyi yabancı dil bilen, ahlaklı, faziletli bir gençtir. Ancak insan olmak, ahlaklı, faziletli olmak yetmemektedir. Bunların yanında kuvvetli bir iradeye de sahip olmak gerekmektedir. Yeni nesilleri saran ahlak bozgunundan Şevket de kendisini kurtaramaz; çalıştığı bankada ahlaken pek de iyi bilinmeyen bir evli kadınla beraber olur ve onunla evlenmek zorunda kalır. Yeni gelinin de Leyla ve Necla'yla aynı kafada olması, masraflarının gittikce artması Şevket'i bankada kanunsuz işler yapmaya zorlar ve bu durum farkedilince de tutuklanıp birbuçuk yıla mahkûm edilir.

Ailenin düşen son yaprağı Leyla olur. Necla'nın zengin bir koca olabileceği düşüncesiyle bir Arap'la evlenmesinden sonra Layla da zengin bir avukatın metresi olur. Bunun üzerine Ali Rıza Bey'in sol eline ve bacağına felç gelir, hastahaneye kaldırılır. Bu kısmi felç, "hayat seli" karşısında yavaş yavaş tavizler veren ahlak ve fazilet timsali Ali Rıza Bey'in tamamen yenilgisi olur. Yeni hayat, yeni zihniyet, para, zenginlik, lüks yaşama arzusu ahlakı, fazileti, namusu alt etmiştir. Bu hastalıktan sonra eski Ali Rıza Bey'den bir iz bulmak mümkün değildir. Zengin bir avukatın metresi olan Leyla, annesini, küçük kızkardeşi Ayşe'yi ve yarı felçli babasını yanına alır. Hasta olan babası için özel bir oda hazırlar. İhtiyar adam rahata ve bol yiyeceğe kavuşunca kısa zamanda düzelir. Elinde bastonuyla evin içinde dolaşmaya, dilinin tutukluğuna bakmadan Leyla'nın papağanına dil dersi vermeye uğraşır. Hatta avukatın, arasıra apartmanda düzenlediği eğlentilerde bulunur, kâh sıcak ve şık mutfakta meze hazırlayan eşi Hayriye hanıma yardım eder; kâh on beş yaşında güzel bir kız olmaya başlayan küçük kızı Ayşe'yle beraber bazı kadınlarla gülünç danslar yapmaya kalkarak meclisi şenlendirir. Evde oturmaktan sıkıldığı zaman onu tertemiz giydirirler, açık bir arabaya bindirerek hava almaya gönderirler. Ali Rıza Bey, o günlerde bayram elbiseleriyle bayram beşiğine binmiş çocuklar kadar neşelidir. Yalnız sokakdaki kalabalık içerisinde ara sıra eski arkadaşlarıyla göz göze gelmemiş olsa daha mutlu olacağını düşünür.

Esasen Ali Rıza Bey, Tanzimat sonrası bir Osmanlı aydını olmanın yanı sıra bizzat Osmanlı devletinin kaderini de temsil etmektedir. Romanda anlatılan ailenin çöküşü, bütün bir devlete de teşmil edilebilir. Yeni hayat tarzı, yeni dünya düzeni, bunun şartlarına mukavemet edemeyen aileyi yani devleti parçalamakta geçikmez. Bunun kabahatlisi, çatıdadır; yönetici elittedir, aydındadır. Çünkü onlar, bu yeni dünya düzeninin karşısına iradelerini, azimlerini koymasını bilememişlerdir; yetişen

genç nesilleri yeterince eğitememişlerdir. Bu yeni dünya düzeninin dayanağı paradır, ekonomidir, maddi zenginliktir. Halbuki onlar bu yeni zihniyete eski değerlerle karşı koymak istemişlerdir. Halbuki ahlaka, fazilete, doğruluğa, insanlığa dayanan eski sistem, yeni zihniyet karşısında mağlub olmaya mahkûmdur. Çünkü güç ve kuvvet artık maddi zenginlikte, parada, hırsta aranmaktadır.

Tanzimat döneminde yetişmiş bir başka zayıf iradeli aydın Yeşil Gece romanındaki Sarıova Maarif Müdürü'dür. O, *"...ilk terbiyesini Babıâliden aldıktan sonra Meşrutiyet devrini idrak etmiş klasik memurlardan..."*(s.101)dır. Romanın kahramanı Şahin, bu tip memurları, "...toprağın zelzeleleri gibi en idrak edilmez sebeplerle, en beklenilmiyen saatlerde korkunç sarsıntılar ve yıkıntılar yapan bir gizli ve karanlık kuvvetin vehmi içinde yaşamağa alışmış...(s.101) insanlar olarak görür. Ancak yazar, Maarif Müdürü'nü bir Tanzimat aydını olmaktan çok Meşrutiyet döneminin bozuk idaresinin bir yöneticisi sıfatıyla tanıtır.

Toplumumuzun son yüzyıllarda içine girmiş bulunduğu değişme, bozulma döneminin anlatıldığı bir başka roman olan Yolcu Nereye Gidiyorsun?'da Asaf Bey de bir Tanzimat aydınıdır. Onu, daha çok romanın anlatıcısı durumundaki oğlu Adli'nin ağzından tanımaktayız: *"Genç yaşından itibaren Şark Şimendiferleri'nin muamelat şefi olan babam için, cemiyet ve aile telakkileri de gene, Tanzimat inkılapçılığının bir kopyesi idi. Uzun senelerini yabancı bir müessesenin cereyanları içinde geçiren babamın her hissinin üstünü, bir parça olsun, frenk gölgesi perdelemişti. Gerçi bu yüzden bir çok Avrupalı dostlar edinmiş, hususi hayatını bunlarla bir hayli şaşaalandırmıştı. Fakat bu melezleşmiş görüş ve duyuş sebebiyle de eskiden, tarihten gelen necip, soylu hisleri zayıflamış, sakatlanmış ve yaşama yolunda daima iki zıt fikrin çalkantısı ortasında kalmıştı..."*(s.6)

Tanzimat aydınlarının Asaf Bey'de toplanan ana özelliği yabancılaşmadır. Bunun temel sebebi de Fransız kültürüne olan aşırı bağlılık ve kendi millî değerlerini, bunlar karşısında hor görmedir. Ancak bu tip, ne hayranlık duyduğu batıyı tam olarak kavrayabilmiş, ne de kendi değerlerinden tam olarak ayrılabilmiştir. Bir sürekli tereddüt içinde yaşamakta, bir "duygu ve düşünce endazesine" sahip olamamaktadır.(s.4) Asaf Bey, memleketin içinde bulunduğu problemlerin uzağındadır; kayınbiraderi Nazım Bey'in bir vatanperver olmasına anlam veremez: *"-Canım Nâzım'da akıl mı var? Bir vatanperverlik hikâyesidir bellemiş, boşuna kendini bitiriyor!..."*(s.120) Naim Efendi ve Ali Rıza Bey'den farklı olarak Asaf Bey, Adli dışındaki çocuklarının ve eşinin alafranga hayat tutkusuna iştirak eder.

İşlediğimiz romanlarda batılılaşma problemi karşısında tavır koyamayan, güçsüz kalem efendisi aydınların yanı sıra, Tanzimat'tan II. Meşruti-

yet'e veya kısmen II. Meşrutiyet'i de geçen bir zaman içinde gerek Abdülhamit'in yanında devlet adamı olarak ve gerek devletin diğer kademelerinde görev yapan veya yapmış olan, daha çok yönetici özellikleriyle ön plana çıkan aydınlar da sayıca fazladır. Bunların başında II. Abdülhamit' in "paşa"ları gelmektedir.

Sinekli Bakkal'daki Selim Paşa, böyle bir aydın örneğidir. Romanda, II. Abdülhamit'in zaptiye nazırı sıfatıyla yer alır. *"Sakallı, Selim Paşadır. Zalim bir hükümdarın Zaptiye Nazırı sıfatiyle görevi, hem de naziktir. Boş zamanında sigara iskemlesi, köşelik, sandal ağacından arka kaşağısı yapar, kaşağılar bilhassa zariftir. Bunun dışında özel bir tutkusu yoktur. Resmi Selim Paşa'dan nefret eden halk onun hususi hayatı hakkında söyleyecek bir şey bulamazlar."*(s.29) Selim Paşa, Zaptiye Nazırı olması dolayısıyla kendisini bu görevine adamıştır. İşine ve Abdülhamit'e bağlılığı her türlü insani davranışın önündedir. Samimidir. Kendisine has bir namus anlayışı vardır. *"Saltanatı, İlahi bir hak diye tanır ve Padişah'a muhalif olan kim olursa olsun akrep gibi ezmeği, zaptiye nazırının vazifesi telakki ederdi. Onu, en çok çileden çıkaran şey; Genç Türklük lakırdısıydı. En keyifli olduğu akşam, mutlaka bir Genç Türk'e sopa attırdığı, işkence ettiği, vapura koyup sürdüğü günün akşamıydı."*(s.24) Selim Paşa, Cuma günleri sıkıntıyı ve sevinci bir arada yaşar. II.Abdülhamit'in selamlık resminden emniyet ve selamet içinde geçmesini sağlamak onun görevidir. Çünkü *"Evvela II.Abdülhamit'in sadık kullarının, efendilerinin gövdesine, kafasına bir kurşun yahut bomba atmalarına mani olmak; sonra bu âlâyı vâlânın vakasız geçmesini temin etmek; sonra her selamlık resminden bir kâbus gibi korkan padişaha, alayın emniyet ve selamet içinde geçeceğini temin etmek; daha sonra tahsisatlarını hakketmek isteyen hafiye alayının veyahut müstebit bir hükümdarın vesvesesini gıcıklıyarak para kazanmak isteyen curnalcıların her hafta düzdükleri yalanları okumak..."*(s.36) Bütün bu sıkıntılar bittikten sonra padişahın huzuruna kabul edilen Selim Paşa, konağına cebinde şişman kırmızı bir atlas kese ile döner.

Kendisini *zat-ı şahanenin emniyet ve selametini temin ile muvazzaf* bir kimse olarak görür. Görevi gereği biraz şüphecidir. Eğer kapitülasyonlar olmasa, Türkiye'ye gelen yabancıları geri sürmek ister. Batı müziğini de edebiyatını da beğenmez.(s.33) Ona göre Ziya Paşa, *imansız, padişah haini* bir insandır. Medeniyeti Ziya Paşa gibi sadece *kâşane, mamure* olarak görmek büyük bir yanlıştır. Bu noktada Ziya Paşa'ya hak veren oğlu Hilmi'yi tenkit eder. Onun için Hilmi *Kâfiristandan esen her rüzgâra kafasını kaptıran bir fırıldak*tır.(s.33)

Selim Paşa'ya göre fert, bir buğday tanesi ve devlet ve hükümet ise bir değirmendir. Onlar her ferdi ezer ve istediği şekle sokar. Fakat batıyı tak-

lide başladığımızdan beri bu hikmeti unutuyoruz. Yarın Jön Türkler de hükümete gelseler bundan başka bir şey yapmayacaklardır.(s.134) Oğlunun Şam'da sürgündeyken Avrupa'ya kaçması Abdülhamit karşısında Selim Paşa'yı zor durumda bırakır ve istifa etmesine yol açar.

Zabtiye nazırı Selim Paşa sert, haşin bir siyasi otorite temsilcisidir. Bu aslında iyi ruhlu olduğu halde devlet görevini her şeyin üstünde tutan, ferde hiçbir hak tanımayan bir devlet zihniyetinin kurbanı olan Selim Paşa, bir çok acı tecrübelerden sonra devlet karşısında ferdin de bir kuvvet olduğunu anlamış, insani düşünmeğe başlamıştır.

Bir zamanlar İmparatorluğun dört köşesine sürgünler gönderen; bunları bir fert olarak düşünmeyen, kendisini devlet değirmeninin çarkını çevirmekle görevli sayan Selim Paşa, nihayet bir gün gelir şöyle der: *"Vaktiyle dünyada bir şeye inanırdım: Kuvvet ve kuvveti temsil eden devlet nizamı. Halbuki şimdi bana geliyor ki insanların talihine, bin bir tane başka kuvvetler de hakim. Hükümdarların, hükümetlerin elinde bir karıncadan aciz görünen en zavallı bir insanda bile her zaman ezilmeyen, öldürülmeyen gizli kuvvetler var. Kendi muhakememin selabetinden artık emin değilim."*(s.245)

Yolcu Nereye Gidiyorsun romanının Ziver Paşa'sı da II. Abdülhamit'in önde gelen devlet adamlarından biridir. Romanın anlatıcısı Adli'nin amcası olması dolayısıyla bazen onlara gelir ve edebiyat sohbetlerine katılır, meraklı kardeşi Asaf Bey'in meclislerinde bulunur. Fakat çevresinde hiç sevilmez, onun bulunduğu toplantılarda konuşulmaz. Çünkü merhametsiz bir insandır ve jurnalcidir.(s.14-15) İstanbul'un zevk ve sefa yerlerini gezmekten, gönül eğlendirmekten hoşlanır.(s.17) Ziver Paşa'nın "vahşi, zorba ve yanaşılmaz" bir devlet adamı olduğu konusunda Adli de aynı fikirleri taşımaktadır.(s.180) Adli, Ziver Paşa gibilerini "pervasız", "küstah", "nizam ve kanuna keyfi üzere tasarruf eden adamlar" olarak görür.(s.183)

II. Meşrutiyet'in ilanı, devrin pek çok devlet adamı gibi Ziver Paşa için de bir yıkım olur. Azledilir ve konağı taşlanır. Bundan sonra sürekli bir ölüm korkusuyla yaşamaya başlar. Bu korku, Ziver Paşa üzerinde o kadar etkili olur ki sonunda Paşa delirir. Bir gün ayağı halıya takılıp düştüğünde üzerinde taşıdığı tabancalardan biri ateş alır ve Paşa'nın ölümüne sebep olur.

Ütopik bir roman özelliği taşıyan Yeni Turan'da[71] yer alan Hamdi Paşa, her ne kadar romanın aktüel zamanı bakımından daha sonraki bir döneme yerleştirilmiş olsa da Selim Paşa ve Ziver Paşa'yla aynı özellikler

[71] Halide Edip Adıvar, **Yeni Turan,** İstanbul-1342, atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

gösteren bir başka devlet adamı aydındır. Çünkü Halide Edib'in 1912'de yazdığı roman, tabii olarak yazarın Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ile ilgili bilgilerini ve tecrübelerini taşımaktadır. II. Meşrutiyet'ten sonra başlayıp 1930'lu yıllara kadar geçen süre içindeki siyasi çekişmeleri veren Yeni Turan romanında Hamdi Paşa, Yeni Turanlılar karşısında yer alan Yeni Osmanlılar partisinin önde gelen bir ismidir.

Hamdi Paşa'nın yetişme tarzı hakkında romanda bilgi edinemiyoruz. Hamdi Paşa, çok ihtiraslı ve düşük karakterli bir insandır. Politika uğruna yapmayacağı hiçbir şey yoktur. Giyimi Avrupaidir. Evinin döşenişi son modaya uygundur. Kültürlü bir insan olduğu halde olumsuz bir etki uyandırır.

Meşrutiyetin ardından memlekette muhalifler ve İttihat ve Terakki adında iki siyasi parti kurulur. Muhalefetin en kuvvetli siması Hamdi Paşa'dır. İttihat ve Terakki, Yeni Turan ismini alarak Türkçülük idealiyle çalışmalarına başlamıştır. Buna karşılık muhalifler de Yeni Osmanlılar ismini almıştır. Yeni Turan adem-i merkeziyet, hatta biraz federasyon, Yeni Osmanlılar'sa şiddetle merkeziyet taraftarıdırlar.

Hamdi Paşa, Yeni Osmanlılar'ın kudretli bir şahsıyetidir. Bütün niyeti Yeni Turan'ın gücünü zayıflatmak, onları halkın gözünde küçük düşürmektir. Bunun için ahlaki değerlerin dışına çıkan hilelere başvurmaktan kaçınmaz.

Oğuz'un salıverilmesini istemeye gelen Kaya, onun için güzel bir kozdur. Yeni Turan'ın şöhret ve başarısını sağlayan sebeplerin en kuvvetlilerinden biri Kaya'dır. O halde muhalefetin gücünü kırmak için yegâne çare Kaya'yı Yeni Turan'dan çekmektedir. Kendi kendine bu şekilde düşünen Paşa, Kaya'ya, ancak kendisiyle evlendiği taktirde Oğuz'un hayatını kurtarabileceğini bildirir. Hamdi Paşa'nın Kaya'ya evlenme teklifi sadece siyasi bir sebebe dayanmaz. Hamdi Paşa, Kaya'ya onun küçüklüğünden beri ilgi duymaktadır.

Oğuz'u Yeni Turan için kendisinden daha kıymetli bulan Kaya, çaresiz Paşa'nın teklifini kabul eder, onunla evlenir. Evlendikden sonra Kaya, fikirlerinden ve hayat tarzından taviz vermez. Yeni Turanlıları ve Oğuz'u gazeteden takip eder. Kaya'yı değiştirmeyi ve kendi taraflarına çekmeyi düşünen Paşa, aksine zamanla Kaya'nın görüşlerinin etkisinde kalır. Bir zamanlar Türk kelimesinin anlamını idrak edemeyen Paşa, Kaya'ya: *"-Sen tanıdığım Türklerin en cesurusun Kaya, elini vermez misin?"*(s.80) diyecek kadar değişmeye uğrar. Bu el uzatış, Paşa'da millî bilincin uyanmasının sembolüdür. Bundan sonra Hamdi Paşa mücadele kuvvetini kaybedecektir. Bir aralık Kaya'yı, geçirdiği sinir hastalığını tedavi maksadıyla Avrupa'

ya götüren Paşa'nın, yeğeni Asım'a yazdığı mektuplardan bu değişmeyi anlamak mümkündür. Mesela Paşa, Asım'ın politikalarına ve Yeni Turan'ın etkilerine dair yazdığı mektuba, daha ziyade Kaya'nın etkilerini ve Yeni Turan'ın ahlak anlayışını öne çıkaran fikirleri içeren bir mektupla cevap verir. *"Şimdi Kaya'nın son yaptığı şey nedir bilir misin? Bende Osmanlılığa bedel Türklük hissi uyandırmak. Bu ona lakırdı söylemeğe vesile olduğu için sükûnetle dinliyorum... Zavallı Çocuk... bütün hayatı ve muvaffakiyeti mutlak bir samimiyet ve doğruluk üzerine müesses. Oğuz'un doğruluk politikası kadar bir saf çocuk oyuncağı. Fakat muvaffak oldukları zamanlar var. Her halde bu safiyet politikada ne kadar muzırsa Türk milletinin hayat-ı batınisinde ahlaki bir teceddüt ve tahavvül için o kadar müfid..."*(s.103-104) Mektubu okuyan Asım amcasındaki değişikliği itiraf eder: *"Amcamın bu mektubunu elimde büyük bir hiddetle sıktım. Artık kuvvetli dimağı, her şeyi Kaya karşısında cılk olmuştu. O kati vazıh, siyasetin en ince noktalarını hiçbir şeyden çekinmez bir incelik ile tatbik ederken; ahlaki, hissi hiçbir mülahazayı zihnine uğratmayan Hamdi Paşa şimdi nerede?"* Ancak, Paşa'yı Kaya'nın etkisinden kurtaran, Oğuz'un, adem-i merkeziyet idare şekli hakkındaki teklifi meclise sunması olur. Eski esaslarını korumaya koşan Hamdi Paşa'nın inatçı muhalefetine rağmen, Oğuz adem-i merkeziyet idaresinin onayı ile kadınların eğitimi hakkındaki kanunu meclisten çıkartır. Bu mağlubiyet, Hamdi Paşa'nın Yeni Turan'ın başarısını gazetelerden sevinçle takip eden Kaya'ya karşı zaafını kısmen öldürür. Artık Paşa ve arkadaşları, Yeni Turan'ın kabul ettirdikleri prensiplere set çekmek için aleyhte propagandaya başvururlar; halkın din ve kadın konusundaki bağnazlığını uyandırmak isterler. Sonuçta bu politika başarılı olur ve Oğuz, bir meczup tarafından bıçaklanarak öldürülür. Haberi alan Kaya da Paşa'yı terk eder.

Yine Halide Edib'in bir romanı olan Tatarcık'ta da[72] bir Tanzimat aydınına rastlamaktayız. Bu romanda yazar, Cumhuriyet sonrasının inkılaplarına uygun olarak oluşmaya başlayan yeni nesilleri anlatmak ister. Türk toplumu Tanzimat'tan beri bir değişme dönemine girmiştir. Birbirinden farklı özellikler gösterse de temelde aynı amaca yönelen bu dönemleri kabaca Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri olarak tanımlayabiliriz.[73] İşte Feridun Paşa, romanda Tanzimat zihniyetinin simgesidir. Gençliğinde Fransa'da bir hayli bulunmuş olması, Paris

---

[72] Halide Edip Adıvar, **Tatarcık,** İstanbul-1939, romana yapılan atıflar ve romandan yapılan alıntılar bu baskıya aittir.

[73] Tatarcık romanında nesiller arasında bu değişimin seyri için bak. Sema Uğurcan, *"Kiralık Konak ve Tatarcık romanlarında Nesiller"* , **Mehmet Kaplan'a Armağan**, İstanbul-1984, s.286-305.; Abdülkadir Hayber, **Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, İstanbul-1993.

ağzıyla Fransızca konuşması, kimi zaman çevresindeki bayanlara *Markiz veya Kontes* diye seslenmesi onun Tanzimat dönemi aydını olmasıyla uygunluk gösterir.

Feridun Paşa ailesi, romanda Türk toplumunun Tanzimat'tan Cumhuriyet sonrasına kadar geçirmiş olduğu değişmeyi simgeler. Bu ailenin Tanzimat'ın ve Meşrutiyet'in sembolü olan ilk iki nesli askerdir. Asker kökenli olan Feridun Paşa, ikinci nesle mensup sekiz oğlunu Türkiye'nin son yüzyıldaki siyasi çalkantılarına bağlı olarak vatanın Kafkaslar, Makedonya, Çanakkale gibi çeşitli cephelerinde kaybetmiştir. Ailede asker kökenli bu ikinci nesli Çanakkale'de sağ bacağını kaybeden damat Miralay Nihat Bey temsil eder. Nihat Bey'in oğlu Haşim, ailenin Cumhuriyet nesline ait aydın bir gencidir. Babasından ve dedesinden farklı olarak o, asker değildir. Bu durum, ikinci neslin kurduğu Cumhuriyet'in bir sivilleşme politikası sonucudur.

Feridun Paşa'yı yazar, *"...Askerliğin zehirli gaza, tayyareye, kimyahane ve makineye değil, sağlam yüreğe, sağlam kafaya, iyi kumandaya ve ölüme Niçin, neden? diye sormadan yürüyen nefere* tabi *olduğu zamanın en babacan komutanlarından biriydi."*(s.40) şeklinde tanıtır. İkinci neslin askeri alanda tekniği öne çıkarmalarına karşılık, Feridun Paşa'ya göre orduların kuvveti ferdi cesaret, manevi kuvvet, özellikle de dini güce dayanır.(s.42-43) Bir "Mu'tekit" olmamakla birlikte dinin gerekliliğine inanan bir asker aydındır. Hafızası zayıflamış olsa da genç bir binbaşı iken katılmış olduğu Plevne kuşatması, hatıralarında büyük yer tutar. Sık sık çevresinde gördüğü gençleri çeşitli cephelerde şehit düşen çocuklarına benzetir. Torunu Haşim'in altı üniversiteli arkadaşıyla birlikte koruluklarında kamp yapacak olması bu yedi gencin Feridun Paşa tarafından cepheden dönen asker çocuklarına benzetmesine sebep olur. Bu noktada Paşa'nın *"Demek artık savaş bitti, hepsini terhis ettiler."*(s.191) demesi oldukça anlamlıdır. Zira çetin savaşlar sonrasında kurulan Cumhuriyet, artık sosyal hayatını kurma dönemine girmiştir. Ve bu yedi genç Cumhuriyet sonrasında ortaya çıkan birbirinden farklı eğilimleri temsil etmektedirler. Feridun Paşa'nın savaşlarda kaybettiği sekiz oğluna karşılık bu gençlerin yedi kişi olması bir uygunsuzluk gibi görünmektedir. Ancak, bu sekizinci genç Lale (Tatarcık)'dir. Tanzimat mensubu Feridun Paşa'nın sekizinci çocuğu Lale, Cumhuriyet sonrası Türk toplumunda kadının erkekle birlikte aynı sosyal rollere sahip olmasını isteyen inkılapların sözcüsüdür.

Feridun Paşa, romanda olumlu ya da olumsuz özellikler taşımaktan çok, bir değişim zihniyetinin başında yer alan Tanzimat aydını hüviyetindedir. Oysaki Cumhuriyet'in hazırlayıcı aydınlarının yer aldığı romanlarda Tanzimat'ın ve Meşrutiyet'in idareci aydınları, çoğunlukla kötü idarenin temel sebebi olarak gösterilmişlerdir.

II-MEŞRUTİYET DÖNEMİ AYDINLARI:

Ele aldığımız dönem içerisinde Tanzimat sonrasında ortaya çıkan aydınlara yer veren romanlara, batılı aydınlar açısından bakıldığında Meşrutiyet dönemi aydınlarının ve Cumhuriyet'in hazırlayıcı aydınlarının çoğunlukta olduğu görülür. Bu romanlarda, Meşrutiyet'in Jön Türk aydınları üzerinde iki farklı tutum gözlenmektedir. Kimi romanlarda Jön Türk aydınları, olumlu özelliklere sahip aydınlar iken, kimilerinde ise, II. Abdülhamit'in idareci aydınlarından farkları bulunmayan, Anadolu'yu bilmeyen, batıya aşırı hayranlık duyan, siyaseti kişisel çıkarlarına alet eden aydınlar olarak gösterilirler. Özellikle II. Abdülhamit idaresinin tenkit edilmek istendiği romanlarda Jön Türk aydınları, haksızlığa uğramış ama iyi niteliklere sahip birer aydın örneğidirler.

1- Olumlu Özelliklere Sahip Jön Türk Aydınları

1908'de yazılan Jön Türk[74] romanında, gerçekte bir Jön Türk olmadığı halde, kendisini kıskanan serbest düşünceli bir kızın jurnali üzerine tutuklanıp Akka'ya sürgün edilen Nurullah'ın macerası anlatılır. Aslı araştırılmadan yapılan bu sürgün dolayısıyla yazar, II. Abdülhamit döneminin idare anlayışını tenkit eder.

Nurullah Bey, Galatasaray mezunu olduğundan iyi Fransızca bilir.(s.34) Galatasaray'dan sonra Mekteb-i Hukuk'u ikincilikle bitirir. Batılı fikirleri kitaplar aracılığıyla tanıma fırsatı bulur. Diğer taraftan, Ayasofya müderrislerinden Hafız Mehmed Efendi'den nahiv, mantık, meani, bedi, beyan dersleri alır. Bu dersleri Avrupa kitaplarından edindiği bilgilerle pekiştirmiştir.(s.70) Fransızca'nın yanı sıra Arapça ve Farsça da bilir. Avrupa'nın feminizm görüşünün aslında kadını bir meta gibi kullanmaya dayandığını düşünür ve Müslümanca bir feminizm fikrine ulaşır. Kadının hürriyeti konusunda *mariage libre* (serbest evlilik) taraftarı Ceylan'a katılmaz. Fakat, Ceylan'ın tuzağına düşmekten de kurtulamaz. Akka'ya sürgün edilen Nurullah, orada mutasarrıfın çocuklarına önce Fransızca, sonra *ilm-i eşya*, buhar makinesi, telgraf, elektrik akımı, yıldırım gibi konularda ders verir.(s.112) Sürgün bulunduğu Akka'da bilgisi, görgüsü ve kültürü dolayısıyla oraya gelen Avrupalılar kendisine yakınlık duyarlar. Ondan İslam kadını hakkında bilgi alırlar; bunları edebi ve fenni dergilerde yayımlarlar. Feminizmin ağırlıkla işlendiği Jön Türk romanında Nurullah, bu anlayışın pek çok görünüşlerinin bulunduğunu belirtir. Ona göre kadın ve erkek birbiriyle bütün bütün eşit olmadığı gibi birbirinden tamamen farklı da değildir. (s.70)

---

[74] Ahmet Midhat Efendi, Jön Türk, İstanbul-1326. Romana yapılan atıflar bu baskıya aittir.

Romanda niyet II. Abdülhamit idaresini tenkit etmek olmakla birlikte, Nurullah, sahip olduğu zihniyet bakımından Ahmet Midhat Efendi'nin II. Bölüm'ün başında anlattığımız Tanzimat'ın sentezci aydınlarının bir devamıdır.

Abdülhamit'in ileri gelen devlet adamlarından Cemal Bey'in kızı Handan'ın duygu, ruh ve düşünce dünyasının anlatıldığı **Handan**[75] romanındaki Nazım ise, Nurullah'a göre gerçek bir Jön Türk aydınıdır. Bir kaç kere tutuklanmış; sürgüne gönderilmiştir. Açıkça belirtilmemiş olsa da onun yazarlık ve öğretmenlik yaptığını diğer kişilerin konuşmalarından öğrenmekteyiz.(s.65-66) Romanın başkişisi Handan'ın fikri bakımdan gelişmesinde büyük payı olmuş; felsefeden tarihe, edebiyattan musikiye kadar pek çok alanda ona ders vermiştir. Nazım, kendi gayesine ideal bir eş olabileceğini düşündüğü Handan'la evlenmek ister. Fakat fikri olarak Nazım'a bağlı olan Handan'ın evlilik anlayışı daha farklıdır. Handan'dan evlilik konusunda olumsuz cevap alan Nazım, Avrupa'ya kaçmak üzere iken tutuklanır, hapse atılır. Fizan'a sürülecekken hapishanede intihar eder.

Nazım, bir nasyonal sosyalisttir. Onu tanıyanlar, Nazım'ı II. Abdülhamit devrinde pek çok olağanüstü haller yaptığı için İstanbul'dan uzaklaştırılmış bir kişi olarak bilirler. Ancak büyük dostların araya girmesiyle Abdülhamit'e affettirilmiş ve Nazım ancak bu sayede İstanbul'a dönebilmiştir.

Nurullah'ın sahip olduğu bilgi donanımını Nazım'da da görmekteyiz. Nazım, batılı kaynakların ağırlıkta olduğu geniş bir kültür birikimine sahiptir. Bu kültür ve bilgi zenginliğine ne şekilde ulaştığına romanda açıklıkla yer verilmemiştir. Sadece bunların Alman, Fransız ve doğunun eski ve ebedi kişilerine (s.48), doğu ve batı felsefelerinin esrarına dayandığı belirtilir.(s.44) Ayrıca sanatkâr ruhlu bir gençtir; çok iyi keman çalar. Türk aydınlarının genel bir özelliği olan çevreyi ve insanları kendi fikirleri doğrultusunda değiştirme isteğine onda da tesadüf etmekteyiz. İyi bir kapasiteye sahip olduğunu gördüğü Handan'ı kendi fikirlerinin bir yoldaşı yapabilmek için ona felsefeden tarihe, edebiyata, sanata kadar pek çok alanda ders vermek ister: *"Sabahleyin erken kalkacakmışım, önce bir saat tarih ve edebiyatla uğraşacakmışım, sonra bir buçuk saat piyanoda etüt yapacakmışım, yemekten sonra bir saat sosyoloji ve felsefe okuyacakmışım ve ondan sonra, günü tatil edecekmişim"*(s.49) Hatta sansür edilmiş bazı kitapları da Handan'a getirmekten çekinmez.(s.65) Kendi devrinin sosyal ve siyasi durumundan şikayetçidir. Fakat Handan'a

[75] Halide Edip Adıvar, **Handan**, 4. baskı, İstanbul-1938. Alıntılar bu baskıya aittir.

ders vermiş olmaktan büyük zevk almaktadır: *"Eğer bu memlekette yazı yazılsa, sansür olmasa, yahut hiç olmazsa kemanla, musiki ile hayat kazanılsa, öğretmenlik etmem. Bilseniz bu kibar hocalığı beni nasıl bizar eder. Nasıl fena bir meslektir. Bu fena talebelerden dinlenmek için Handan Hanım'a ders vereceğim. Bu benim tiyatrom, konserim, bu memleketin vereceği yegâne zevk!"*(s.63)

Pek çok Jön Türk aydınında olduğu gibi Nazım da Namık Kemal'in hürriyet, kahramanlık, vatan konularını işlediği şiirlerinden hoşlanır. Gezintiye çıktıkları bir gün vatanperverliğini, heyecanını duyarak okuduğu Vaveyla şiiri, Handan'ı da derinden etkiler.(s.45-46)

Amcası, Nazım'ı çıkmaz bir yolun yolcusu olarak görür. Handan'ı da kendisine benzetmesinden korkar. Fakat Nazım'a göre Handan, maksat ve idealin nafile bir kurbanı olmayacaktır.(s.46) Ona göre Anadolu insanının ruhunu, dimağını uyandırmadan önce bu insanı siyasi zincirlerden kurtarmak gerekmektedir.(s.46) Nazım, bu uğurda elinden geleni yapabilecek anarşist bir ruha sahiptir: *"...ben bir sosyalist, bir ihtilalci, ben hayatı belli olmayan bir şeyim. Hatta yarın bir bomba atmam, öbür gün tevkif edilmem ihtimali var... Memlekette belki bir gün büyük şeyler olacak, belki bu büyük şeyleri biz yapacağız. Belki ateş, kan, duman ve ölüm, pek çok ölüm..."*(s.67-68) Aynı yolda beraber yürümek için Handan'la evlenmek ister. Fakat Handan, kendisi için değil de fikirleri için bir arkadaş arayan Nazım'ın evlenme teklifini kabul etmez. Bundan sonra da Nazım için çöküş başlar. Handan'ın kendisine olumsuz cevap vermesinden sonra Avrupa'ya kaçmak ister; başarılı olamaz, tutuklanır. Nazım, senelerdir peşinde koştuğu ideallerinin, hayallerinin yüzünü Handan'da bulmuştur. Fakat Handan kendisinden yüz çevirince boş nazariyeler, cansız sözler kalır. Bu duruma tahammül edemeyen Nazım, Fizan'a sürülmesine karar verildiği bir sırada hapishanede Handan'ın kumral saçları olarak hayal ettiği bir halatla kendisini asarak intihar eder.(s.80-81)

Aynı romanda Refik Cemal, II. Abdülhamit devrinin bir hariciye memurudur ve Handan yüzünden intihar eden Nazım'ın arkadaşıdır. Refik Cemal de Nazım gibi bir Jön Türk'tür. Hükümet ondan şüphelenmektedir. Tutuklanıp sürgün edilmek korkusu yüzünden bir şehbenderlik alarak Avrupa'ya gitmeyi uygun bulur. Nitekim istediği olur. Bir müddet Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde görev yapar. Bu arada, kendisinden yaşça bir hayli büyük olan kocası Hüsnü Paşa'yla Avrupa'da yaşayan Handan'ı yakından tanıma fırsatı bulur. Sefih bir hayat yaşayan Hüsnü Paşa'nın sıkça ihmal ettiği Handan, ruhundaki yanlızlığı Refik Cemal'le teselli eder. Her ikisi de evli olmalarına rağmen aralarında bir yakınlaşma baş gösterir. Fakat Handan, ruhi bunalımlarına ve yanlızlığına daha fazla taham-

mül edemeyerek menenjit hastalığına tutulur, bir müddet sonra da Paris'te ölür.

Tıpkı Nazım'da olduğu gibi Refik Cemal'de de Fransız kültürüne bir yakınlık, İngilizlere karşı ise bir kızgınlık görülür. Kendisine Avrupa'da bir görev verilebileceği ihtimali doğduğunda bu yerin Fransız toprağı olmasını arzu eder.(s.21) Marsilya'ya vardığında da şehrin ve burada konuşulan Fransızca'nın güzelliği karşısında hayranlığını gizleyemez.(s.26) Refik Cemal, kendisini determinist bir insan olarak tanıtır. Handan'a göre hayatı fazla tanımayanlar, hayatın eşiğinde olanlar deterministtirler. Eşiği atlayıp da aslında onun bir labirent olduğunu görenler mistik olmaya başlarlar.

Türkçü düşüncenin müdafaasının yapıldığı Yeni Turan romanında, yukarıda bahsini ettiğimiz olumlu özelliklere sahip Jön Türk aydınlarıyla ortak nitelikler taşıyan aydınlar bulunmaktadır. Bunların başında Samiye (Kaya) ve Oğuz gelmektedir.

Yeni Turan'da anlatılan zaman, canlı ve faal bir politika devridir. II. Meşrutiyet'ten sonra memlekete giren hürriyet havası çeşitli grupları harekete getirmiş, Tanzimat'tan beri başlayan medeniyetçilik akımına, İslamcılık ve Türkçülüğü de ilave etmiştir.

Romanın kişilerinden Kaya, Halide Edib'in Türkçülük ideolojisini benimsediği sıralarda meydana getirdiği idealist bir kadın tipidir. İttihat ve Terakki'nin gözde şahsiyetlerinden Lütfü Bey'in kızıdır. Onun aldığı eğitim hakkında romanda bir bilgi edinemiyoruz. Fakat kültürlü bir subay olan babasının, Kaya'nın yetişmesinde büyük bir rolü olduğu tahmin edilebilir. Kaya, yabancı dil bilir, batıyı tanır, fakat Ziya Gökalp'in düşünceleri doğrultusunda kültürünü, *millî harstan* almıştır.

Yazarın Kaya'ya verdiği *azim, irade, sebat, doğruluk, fedakârlık* gibi ruhi özellikler, Kaya'da hakim düşünce olan Türkçülüğün kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmasına yardım eder. Kaya, çocukluğundan beri siyasi ve millî problemlerin sıkça konuşulduğu bir aile içinde büyür. Annesini pek küçükken kaybetmesi, onu siyasi konuların tartışıldığı erkek ortamlarına yakın olmayı sağlar.

Yeni Osmanlılar seçimleri kazanınca Lütfü Bey, kızı Kaya (Samiye) ile beraber İstanbul'dan ayrılıp İzmit'e yerleşmiştir. Lütfü Bey'in ölümünden sonra kızı da onun izinden yürüyerek Türkçülüğü yaymağa başlar. Önce on altı yaşında kendi evinde okul açar, Değirmendere çocuklarını okutmaya, onları bilgilendirmeye çalışır. Daha sonra teyzesinin oğlu Oğuz'la ideallerini yayabilmek için beraberce uğraşırlar. Evvela Erzurum'da işe başlarlar; yaptıkları hizmetler sayesinde halkın büyük taktirini kazanırlar.

Kaya, ilk Yeni Turan okulunu açmış daha sonra bu okulların sayısı yirmiyi bulmuştur. Yapılan her faaliyetin başında Kaya vardır. Kadınların eğitim işini Kaya üzerine almıştır. İstanbul'da çalıştığı Cuma Mektebi'nde Yeni Turanlı kadınlarla beraber ders vermektedir. Kaya, Yeni Turan'a çehresini ve hüviyetini veren şahsiyetlerden biridir. Gayet güzel Fransızca bilmektedir. Almanca'yı okuyup anlamakta fakat konuşamamaktadır. Aynı zamanda güzel de piyano çalmaktadır. İki duvarı Türkçe ve Fransızca kitaplarla dolu büyük bir kütüphanesi vardır. Cesur ve idealist bir kadındır.

Oğuz, Yeni Turan Fırkası'nın programını ve politikasını İstanbul'un çeşitli meydanlarında anlatırken, Kaya da bir taraftan, sosyal hayat ve iyilikseverlik konularında konferanslar vermektedir. Kaya, Yeni Turan'ın kuvvetini sağlayan çok önemli bir rol oynamakta, özellikle kadınların eğitimi üzerinde durmaktadır. Bu faaliyet, Yeni Osmanlıların dahi gözünden kaçmamakla beraber politikalarında başarılı olmak için Yeni Turan'ın bu tarz çalışmalarını yaralamaya çalışırlar. Hükümetin Yeni Osmanlılara geçmesiyle Yeni Turan'a ciddi darbe vurulur. Dahiliye Nazırlığı'na geçen Hamdi Paşa'nın ilk işi Oğuz'u tutuklatmak olur. Tutuklamanın ardından Oğuz'un idam edildiği söylentileri yayılır. Bunun üzerine Kaya, bir millî kahraman cesaretiyle Dahiliye Nazırı Hamdi Paşa'ya koşar. Paşa, Yeni Turanlıların gücünü zayıflatmak için Oğuz'u ancak Kaya'nın kendisiyle evlenmesi karşılığında bırakabileceğini söyler. Kaya, Oğuz'u sevmektedir, fakat Yeni Turan ideali bu sevgiden önce gelmektedir. Bu ideali yaşatmak, onu sevmek ve yüceltmek bu aşkın temelidir. Kaya, Oğuz'un salıverilmesini Yeni Turan için çok gerekli gördüğünden, yine ideallerine sadık kalarak Paşa'yla evlenmeye razı olur.(s.60-62) Oğuz'dan ayrılmasına rağmen onun her hareketiyle yakından ilgilenir. İdeallerinden hiçbir zaman vazgeçmez. Her zaman elinde bir kitap veya dikiş vardır. Hamdi Paşa'yla evlendikten bir ay sonra mahallelerindeki bütün fakirlere, gelinlik kızlara, hastalara yardım etmeye başlar. Giyiminden, müzik anlayışına kadar her şeyine bir millilik hakimdir. Bu yüzden *Samiye* olan adını *Kaya* olarak değiştirmiştir. En çok beğendiği romanlar, millî konuları işleyen *Yeni Turan'ın Kızı, Türk Askerleri, Yemen'de Türk Askerleri* gibi romanlardır.(s.87) Hatta ayran yerine, millî bir içki kabul ettiği kımızı içmeyi tercih eder.(s.88)

Bir ara şiddetli bir sinir hastalığına tutulan Kaya'yı, Hamdi Paşa Almanya'ya götürür. Orada Almanya'nın yalnız idari kurumlarına ilgi gösterir. Hamdi Paşa'nın bütün şiddet ve itirazlarına rağmen kıyafetini değiştirmez. Her Yeni Turanlı gibi kurşuni bir palto ve beyaz yumuşak bir örtü onun değişmez kıyafetidir. Avrupa'da şiddetli bir vatan özlemi duyan Kaya bir an evvel Anadolu'ya dönmek ister.(s.102-104)

Türk aydınlarının pek çoğunda tesadüf ettiğimiz değiştirme, sosyal ve politik roller oynama isteğini onda da görüyoruz. O, içinde bulunduğu çevre ve insanı, Yeni Turan ideali etrafında toplamak ister. Kaya, babasından gelen bir etkiyle bu tavrı daha çocukluğunda göstermeye başlar. Saraylı köyünde otururken, köyün kız ve erkekleri için evinde bir okul açar, onları eğitir. Kahvede oturanlara karşı hoşgörüsüzlüğünü ifade etmekten çekinmez. Köy yolundaki taşları toplattırıp yola bir köprü yaptırır.(s.151) Hatta, şiddetle Yeni Turan aleyhinde bulunan Hamdi Paşa üzerinde de etkisini gösterir; onda bir Türklük duygusu uyandırır.(s.102-104) Kaya bir ideal kadınıdır. Oğuz'un ölümüyle Hamdi Paşa'yı terkeden Kaya, yine ideali Yeni Turan'a koşar.

Romanın diğer idealist kişilerinden Oğuz, Kaya gibi Türkçü bir aydındır. Kültürlü bir insandır.

Oğuz, rüştiyeyi bitirdikten sonra hastalanan annesine bakmak için eğitimini yarıda bırakır. Askeri idadiye giremediğinden mülkiye idadisinin programını kendisine hamilik yapan Mehmet Paşa'yla uygularlar. Pek çok Türkçe ve Fransızca kitap okur. Oğuz Bursa idadisinde tarih hocalığı yapmaya başlar.

Meşrutiyet'ten sonra Kaya'nın daveti üzerine Değirmendere'ye gelir. Kaya ve Oğuz hem fikren hem de kalben çok iyi anlaşmışlardır. Hayatının henüz bir gayesi olmayan Oğuz'a Kaya, Yeni Turan'ı bir gaye olarak aşılar. Kaya ile Oğuz, bir sene boyunca gayelerine şekil verebilmek için başbaşa çalışırlar. Oğuz, Kaya ve Dr. Sungur, Erzurum'a giderek Yeni Turan'ın temellerini atmağa başlarlar. Sistemli bir çalışmayla gayelerine erişirler.

Romanda Oğuz, gerçek bir roman kişisi kimliğinden uzaktır. Çünkü, Oğuz'un ağzından sürekli yazar konuşmakta ve kendi görüşlerini ona söyletmektedir. Bu konuşmalarda değinilen ana noktalardan biri Türk tarihidir. Oğuz, bu konuda dikkatleri Türklerin tarih sahnesinde ne kadar büyük işler yaptıkları, ne derece büyük bir medeniyet kurdukları üzerine çeker. Orta Asya'dan başlayarak, Selçuklulara ve Osmanlılara kadar Türklerin kurmuş oldukları medeniyetleri anlatır. II. Meşrutiyet sonrasında gelinen noktada kurtuluşun Yeni Turan programı altında birleşmek olduğunu söyler ve bu programı şöyle açıklar: *"...vasi' bir adem-i merkeziyete, fakat federasyon bağları altında bir kuvvetli noktaya, bir hükümdara, hükümete bağlayacak müşterek menfaat ve muhabbet. Yeni Turan'ın proğramını Yeni Turan'ın esaslarını kabulden başka bizim için bugün bir necat yoktur. Yeni Turan, komşularına kendi millî ve zihni kabiliyetleriyle memleket ve topraklarının inkişafına çalışmaya müsaade ederken kendi de bütün kuvveti Yeni Turan çocuklarının her türlü terakkisine, inkişafına ve büyümelerine sarf-ı gayret edecektir. Yeni Turan, çocuklarının hatta kadın kısmı*

da dahil olduğu halde hepsinin tekamül ve saadeti için uğraşacaktır.(...) Yeni Turan, bütün komşularına mutlak bir hürriyet-i mezhebiye vermekle kendisi ilk defa olarak dünyaya İslamiyet'in mani-i medeniyet olmadığını ispat edecek. Bugün, bizim yüzümüze medeni Avrupa'nın fırlattığı en büyük darbe-i maneviye nedir? İslamiyet medeniyetle ittilaf edemez iddiası değil mi? Ve bunu bize birer birer münkariz olup giden diğer Müslüman memleketlerini ve bizim Avrupa'daki muvaffakiyetsizliğimizi göstererek, ispata çalışıyorlar. İşte maddi deliller diyorlar değil mi? Biz de ona hayır diyeceğiz. Medeniyet, aile ocağının kutsiyetini, metanetini, kadınların cemiyetteki mevki-i muhteremini ve müessesat-ı medeniyeyi kabul, değil mi? Peki! İşte yanı başımızdaki ocağımızın asıl bekçileri, anaları, bütün hayat ve mesaimizin arkadaşları, kadınlarımız! İşte mektep ve hastahanelerimiz; işte yollar ve fabrikalarımız; işte bütün ihtiyacat-ı medeniye ve ictimaiye ve ilmiyesini temin eden ulema, mütefennin, sanatkâr, mühendis, makinist, tüccar, her şey, her şeyimiz! Bunları yapmaya, görüyorsunuz ya İslamlık hiç mani olmadı. Bakınız Yeni Turan'ın çocukları medeniyeti nasıl taassup ve riya manilerine galebe çalarak fakat İslamiyet'ini muhafaza ederek yaptı. O halde? Şarkda yarın bu pek medeni, kavi bir federasyon şeklinde tecelli eden kuvvetli ve adil Osmanlı İmparatorluğu'na biraz sonra zavallı İran'ın ve sıra ile sair küçük devletlerin iltihak etmeyeceğini kim iddia edebilir?"(s.43-45)

Bir diğer nutkunda Oğuz, Yeni Turan'ın yenilik ve sosyal devrimlerini en ince noktasının *Yeni Turan'ın Kızları* olduğunu söyler. Turan'ın kızlarından bahsetmesi milletin gelişmesini aile hayatının kutsallığını ortaya koyacak kanunların gerekliliğine dayandırmasından kaynaklanır. Müslüman milletlerin batı uygarlığını alamamış olmasını, onların bir sosyal hayatları ve varlıkları olmamasına dayandırır.(s.64-65) Özellikle İstanbullu kadınların bir başka medeniyeti taklit gayreti içinde olduklarını görür. Türk kadınının toplumdaki yerini bulabilmesi için gayret sarfetmeye karar verir. Oğuz, ırkların medenileşmesinde iklimin rolünü kabul eder, fakat toplumun sosyal özelliklerinin ve kadının toplumdaki rolünün bunda etkili olabileceğini düşünür.(s.65)

Oğuz'a göre bir toplumda vatan duygusu ne kadar kuvvetli ise o toplum maddi ve manevi bakımdan o derece yükselir. Tarihte Türklerin en zayıf düştükleri zamanların yurt kelimesinin Türkçe'den çıktığı zamanlar olduğunu belirtir. Bu yurt duygusunun en kuvvetli şekilde bugün Anglo-Saksonlarda bulunduğunu, bu yüzden de bugünkü medeniyetin en cana yakın, en insani biçiminin onlarda olduğunu söyler ve onlarda sosyal hayatın gelişmiş olmasını kadının ve erkeğin eşit rollere sahip olduğu bir aile hayatına dayandığını ekler. Kadının sosyal hayattaki rolü noktasında Anglo-Saksonları örnek gösterir.(s.65-66)

Oğuz'un ifade ettiği Yeni Turan'a ait görüşlerin bir diğeri de Anadolu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Diğer unsurlar karşısında geri kalan Anadolu köylüsünün ilerlemesini sağlayabilmek için küçük Türk arazi sahiplerinin ve Türk köylerinde öğretmenlik edecek idadi mezunlarının askere alınmaması ve eskiden yol, tren, okul için Rumeli'ye harcanan paraların yirmi yıl boyunca Anadolu'ya sarfedilmesi gerektiğini söyler.(s.97-98)

Oğuz, adem-i merkeziyet fikrini Osmanlı Devleti'nin idari bakımdan tek kurtuluşu olarak görür. Ona göre bu şekilde her bölge kendi gelişmesi için çalışabilecektir. Ancak bunlar içinde ayrı bir idare kurmak için çalışanlar olursa onlar da şiddetle cezalandırılacaklardır. Oğuz, adem-i merkeziyet düşüncesinin kuvvetli bir tez olduğunu vurgulamak için bu noktada Amerika'yı örnek gösterir. (s.99) Bu fikrin bir bölünmeye, bir çöküşe yol açmayacağını, çağımızın kaçınılmaz bir görüşü olduğunu; ortak bir siyasi kazanç etrafında birkaç milletin bir araya gelmesinin hepsinin çıkarları doğrultusunda faydalı olacağını söyler. Devamında şu görüşleri ekler: *"Memlekette yedi sekiz ırkın, yedi sekiz lisanı olması ne adem-i merkeziyet hislerinin ne de bugünkü milliyetperverlik hislerinin mahsulüdür. Bu eski Osmanlıların vukufsuzluk ve lakaytlıklarının meydana çıkardığı bir şeydir. Vakt-i zamaniyle Türk mektepleri açılmış, Türkçe tahsil verilmiş olsa idi, bir Arnavut milliyetperver cereyanı karşısında bulunmazdık. Kezalik gayrımüslim olmayan kardeşlerimiz için de birkaç asır evveli Türkçe tahsili mecburi olsa idi, birkaç asır evveli, merkeziyet denilen politika ve ideali takip eden bir hükümet ve milletin yapacağı her şeyi yapmış olmamız lazımdı. Fakat ecdadımız yakın vakte kadar idealsiz, atıl, batıl her şeyi bıraktılar. Sonra bütün bu tedbirler yapılan memleketlerde bile uyanan milliyetperver cereyanının, bize gelmesinden bizi nasıl mesul tutarsınız? Biz Yeni Turan Türkleri ve Yeni Turan politikasını tervic eden gayrı Türk, Müslim ve gayrımüslim bütün yeni milletler, bu eski ve yeni esbabın tevlit ettiği vakıa karşısında bulunuyoruz. Artık milliyetperver cereyanlarıyla eski Osmanlılık bağının birbirine bağlayamayacağı bir takım milletleri birbirinin boğazına atılmış bir halde buluyoruz. Bu umumi boğazlaşma arasında da bir şey kayboluyor, bir şey misli görülmemiş surette mazlum ve mağdur oluyor: Türkler! Bir Türk sıfatıyle haykırırım ki: Varsın Türk unsuru münzarir olsun, varsın Türk unsuru bitsin diyen her şahsa, kuvvete ve harekete karşı Türkler artık boyun eğmeyecektir. Nasıl her unsura, her millete, yaşamak, temeddün etmek, büyümek hakkı verildi ise bunu Türkler de alacaklar, Türkler de yaşayacaklardır.Onun için bu milliyetperver Türk fırkası, siyasi nokta-i nazarından öteki anasıra artık önüne geçemeyeceğini kanlı tecrübelerle anladıktan sonra verdiği ırki temayülat ve kabiliyetlerine göre, terakkiyi ve idareyi, kendisini dağılmaktan ve bitmekten kurtulmak için veriyor. Evet her milletin yaşamak hakkını, çoğalmak hakkını Türkler de istiyor.*

Bunu, herhangi bahaya olursa olsun satın alacaklardır. Bu parlamento, müşterek bir menfaatle bağlandıktan sonra, dağılmak için çalışanları dağılmamak, inhitata düşmemek isteyenlerle birleşerek ezecektir. Bunu yapmak için kafi unsur, kafi kudret henüz Türk imparatorluğunda mevcuttur. Ve dediğim gibi adem-i merkeziyetle idare edilmenin ilk şartı, bu hükümette muvazeneyi muhafaza için Türk unsurunu, ilk yirmi sene zarfında ötekilere yetiştirecek kavaninin kabul ve tatbikidir. Bugün sizden, hepinizden bunu istiyorum. Sonra adem-i merkeziyetin ilk adımları valilere tevsi-i mezuniyet, mahalli memurlar tayinini ve milis teşkilini istiyorum."(s.110-112)

Dahiliye Nazırı istifa edince Hamdi Paşa, Dahiliye Nazırı olur. Oğuz'un asayişi ihlal ettiği ileri sürülerek umumi yerlerde konferans vermemesi tebliğ edilir. Fakat bu tebligatı kanuna uygun bulmayan Oğuz, ertesi gün yapılması planlanan mitingde Sultanahmet meydanında birkaç bin kişiye nutuk verir. O akşam Oğuz, hükümet tarafından tutuklanır. Bundan dolayı Kaya'nın gelişini bir vesile yaparak ona duygularını açıklar ve Oğuz'un hapisten çıkmasının ancak kendisiyle evlenmesi şartıyla olabileceğini ileri sürer. Kaya'nın Oğuz'u ne kadar çok sevdiğini tahmin ettiği için Paşa, böyle bir pazarlığa girişir. Oğuz'un idam edilmesi Kaya ve Yeni Turan için büyük bir darbe olacağından, Kaya, Paşa'nın bu teklifini kabul etmek zorunda kalır.

Yeni kabinede görev alan Oğuz, dört senelik bir iktidar devrinde ülkenin ilerlemesini sağlamıştır. Anadolu'da okullar açmış, ilk öğretimi herkese mecbur kılmıştır. Anadolu'nun yollarını yaptırmış, şimendifer şebekesi kurdurmuştur. Memleketi fabrikalar, oteller, elektrikler ve her türlü medeni araçlarla doldurmuştur. Eğitim için Avrupa'ya pek çok öğrenci yollamış; ayrıca kadınların da erkeklerle eşit şartlarda eğitim alabilmeleri için elinden gelen gayreti sarfetmiştir.(s.124) Bu arada Yeni Osmanlılar da olumsuz propagandalarına devam etmektedirler. Yeni Turan'ın bu Türk milliyetperverliği karşısında müslümanların dağıldıklarını ileri sürerek halk arasına ikilik sokarlar. Nihayet dördüncü sene sonunda Yeni Osmanlıların Oğuz için uyandırdıkları bağnazlık kasırgası gayesine erer. Özellikle Oğuz'un o sene kadınların eğitiminin erkeklerle eşit olması için meclise verdiği kanun layihaları, memleketteki muhalefetin cahil kısmında bir hiddet uyandırır ve o sene sonunda Oğuz, Fatih camiinin kapısında bir suikaste uğrar. Kaya, Oğuz'un ölümünü duyduğu gün Hamdi Paşa'ya hakaretler ederek cübbesini giyer ve Hamdi Paşa'nın evini terkeder.

2- Olumsuz Özelliklere Sahip Jön Türk Aydınları

Meşrutiyet'ten sonra yazılan romanlarda Jön Türk aydınlarına karşı yazarların göstermiş olduğu bu olumlu yaklaşımı, Cumhuriyet döneminde yazılan romanlarda görememekteyiz. Bu dönem romanında II. Meşrutiyet'in idareci aydınları veya doğrudan Jön Türk oldukları belirtilen ve bu özellikleri ön planda bulunan aydınların çoğu, birer örnek aydın tipinden uzak, olumsuz özelliklere sahip aydınlardır. Tabiatıyla bu durum, Cumhuriyet'in oluşturmak istediği yeni toplum ve yeni aydın tipiyle ilgilidir. Ancak çok kısa bir zaman içerisinde aydın elit karşısındaki bu tavır değişikliği, sosyal bilinçte standart bir tipin oluşmasına da engel olmuştur.

Mesela Sinekli Bakkal romanındaki Hilmi, Selim Paşa'nın alafranga hayat özentisi bulunan oğludur. Babasının sakallı oluşuna karşılık, Hilmi bıyıklıdır. Şekle ait bu ayrıntının yazar tarafından özellikle belirtilmiş olması toplumdaki insan tipinin de zamanla bir değişmeye uğradığını göstermek içindir. Hilmi, uslu, zararsız, ince, çelimsiz, büyük gözlü, çocukluğundan beri müziğe düşkün ve peltektir. Hilmi ile babası Selim Paşa arasında fikir ayrılığı vardır. Paşa tamamen eskiye bağlıdır. Padişaha karşı gelen kim olursa olsun *akrep gibi ezmeyi* bir zaptiye nazırı için en büyük görev bilir. Hilmi, babasından gizli olarak Jön Türklerle ilişki içindedir: *"...Bir taraftan tuhaf şeyler okuyor, Genç Türklükten bahs ediyor, hatta padişaha dil uzatıyordu. Fazla olarak arkadaşları pek garip, pek züppe gençlerdi. Kiminin saçı uzun, kimi hep Frenkçe konuşur..."*(s.24) Onun alafrangalığı romanda bir kaç kere özellikle vurgulanır. Selim Paşa da oğlunu kendi zamanının alafranga paşazadelerine benzetir. *"Kıyafeti onlara benzemez değil, pantalon çizgilerine mübalâğalı bir ehemiyet; yeleği, ceketi kusursuz kesilmiştir. Fakat ona rağmen seçtiği renklerin koyuluğu, boyunbağında hiç fantaziye kapılmaması zevkinde bir başkalık, bir durgunluk olduğunu gösterir. Yüzü de ilk görüşte o, mübarek örneğe benzer. Mini mini zarif bıyıklar, kansız, ince, azıcık dejenere bir sima. Fakat dikkat edilirse yüzünde onu züppelikten kurtaran iki aza vardır: Biri, gözleri ve bakışının manası; öteki ağzı ve dudaklarının ifadesi... Gözleri, düşünen, hem derin düşünen adamların dalgınlığı, hususiyetiyle başka gözlerden ayrılır. Ağzının çizgileri sarih ve temizdir, dudaklarında temiz yaşamış ağızların topluluğu, rakik mizaçlı bir adamın tatlılığı vardır. Sefafatle, cinsil hayatlarının suiistimaliyle çirkin, gayrı muayyen bol dudaklı paşazadelerden onu, bu sevimli ve kuvvetli ağız hemen ayırabilir. Fakat bunu Selim Paşa ayırdedemez. Kendi canlı, kanlı hatta biraz yırtıcı hilkatine hiç benzemeyen bu oğul, paşaya göre daima yanlış yolda sürüklenen bir neslin nümunesi. Onda iyi bir şey görmek kabil mi?...."*(s.30-

31) Onun Rabia'ya bakışı da alafrangalığını ortaya koymaktadır. Rabia'nın sesinin güzelliği karşısında bu sesin eski bestelerimizi çok güzel seslendirebileceğini söyleyen Selim Paşa'ya karşılık Hilmi, Rabia'nın sesini batı müziği açısından değerlendirir ve ondaki legatoya, kontraltoya hayran olur. Avrupa'da olsa Rabia'nın çok ünlü bir Prima Donna olabileceğini söyler. Fakat ona göre, geri kafalılığımız buna engeldir.(s.31) Hilmi, batılı müziği ve edebiyatının hayatı anlattığı fikrindedir. Onların musikileri, edebiyatları, fenleri, batıyı batı yapan özelliklerdir. Halbuki ona göre bizim halkımız tembel, uyuşturucu düşüncelere sahip; yüksek sınıflarımız boş ve düşük bir sefahate dalmışlardır. Kadınlarımız kafasız ve aşağıdır. Müsikimiz durmadan inleyip ağlamaktadır. Bir medeniyetimizin varlığından bahsedilmez. Hilmi, düşüncelerine Ziya Paşa'nın gazelini de hatırlatarak haklılığını ortaya koymak ister. Ona göre, *küfür diyarı mamureler, kâşanelerle dolu; mülk-i İslam baştan başa virane*dir. (s.33) Bu görüşleri bütünüyle eskiye bağlı olan babası zaptiye nazırı Selim Paşa tarafından tenkit edilir. Selim Paşa oğlunun bu yabancılığını şöyle ifade eder: *"Kafiristandan esen her rüzgâra kafasının kaptıran bir fırıldak".*(s.33)

Bütün Jön Tüklerde görülen bir özellik olarak Hilmi de Abdülhamit'e karşı büyük bir nefret duymaktadır. Bu nefret Padişah'ın bir nazırı olması dolayısıyla babasına da yansımıştır. *"Keşke babam, her gün dayak atan soyundan olsa....Keşke evimiz konak değil, bir kulübe olsa... Debdebe var, dârât var, fakat babamdan utanıyorum, anne, anlamıyor musun utanıyorum. Kanlı katil gibi padişahın zulüm aleti... Düşündükçe yere geçiyorum.* "(s.33-34)

Hilmi, Galatasaray'ı birincilikle bitirmiş fakat bu başarısı meslek hayatına yansımamıştır. Maliyede küçük bir kâtiptir. Aylığı terzisine bile yetişmemektedir. Babasını beğenmemesine, Abdülhamit'in bir adamı olması dolayısıyla tenkit etmesine rağmen onun parasını harcamaktan geri durmaz.

Hilmi, devleti çeviren çarkların sakat ve toplum hayatının çürümüş olduğunu söyler. Hele bu hayat içindeki kadınlar sadece zevke ve çocuk doğurmaya yarayan bir aletten, bir esirden başka bir şey değillerdir. Ona göre zenginler kendilerini teşhir eden *boş kafalı yaldızlı mahlukât*, fakir halk ise *hayvan sürüsü gibi kullanılan zavallılar*dır. Bütün halk içinde fikirle uğraşan bir kimse görmek mümkün değildir.(s.34)

Hilmi ve diğer Jön Türk arkadaşları dinsiz olduğunu düşündükleri Peregrini'yi bu özelliğinden dolayı kendilerine çok yakın görmektedirler. Onu daha çok dinsizliği; kilisesini ve tarikatını terk ettiği için sevmektedirler. Çünkü, Türkiye'de her değişikliğe her ileri atılışa dindarların engel olduklarını düşünmekte ve kendilerini din baskısından kurtulmuş say-

maktadırlar. Bu yüzden de Peregrini'yle aralarında bir fikir dostluğu bir inanç birliği olduğu düşüncesine sahiptirler. Halbuki Peregrini bu Jön Türk dostlarını *biraz kitabi, biraz snob, sırf vakit geçirmek için ihtilali konuşan işsiz güçsüz zengin evlâtları* gibi görmektedir. Ancak yine de bu taklitçi gençler aracılığıyla eskiyi silip süpürmek isteyen yeni bir çığır açılmak üzere olduğunu da düşünmeden edemez. Bu yeni içerisinde Vehbi Dede gibi insan ruhunu barışa, güzelliğe sevk eden adamlar da olmalıdır.(s.49)

Hilmi, Tevfik'in Fransız postahanesinde Jön Türklere ait yayınlarla yakalanması üzerine pek çok tıbbiyeli ve harbiyeli genç gibi sürgün edilir ve Şam Vali Muavinliği'ne atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılır. Fakat bir müddet sonra yazı Lübnan'da geçirmek için validen izin alır, yine Tevfik'in yardımıyla bir Fransız vapurunda yer bularak Avrupa'ya kaçar.

Sonunda 1908'de ihtilal olur ve İkinci Meşrutiyet, Jön Türklerin istediği doğrultuda ilan edilir. İhtilâl *"Kör bir gazap borası gibi esti. "Asırların kurduğu müesseselerin köklerini söktü. Ağaç devirir gibi zalim devirdi. İçtimai ve siyasi nizam ve intizamı alt üst etti. Öyle bir kargaşalık oldu ki kim kimdir, ne nedir ayırtedilmez oldu."*(s.297)

Bir Sürgün[76] romanının başkişisi Jön Türk Doktor Hikmet de Hilmi gibi batı hayranı genç bir aydındır. Doktor Hikmet, II.Abdülhamit zamanında İzmir'de sürgünken Fransa'ya kaçar ve orada dramatik bir hayat sonunda ölür.

Tıbbiye mezunu Doktor Hikmet, yazarın ifadesiyle *"...yirmi yedi yaşında olmasına rağmen hayatın hemen her sahasında acemi kalmış..."* (s.23) bir gençtir. Sultan Murad taraftarlarından Ruşeni Bey'in oğludur. Gereğinden fazla şefkatle nazlı ve kibar büyütülmüş, ev ve okul arasını lala refakatinde gidip gelmiş, çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını "uzlet ve tecerrüd" içinde geçirmiştir.(s.23) Güçsüz ve pısırık geçen bir çocukluk devresinde(s.23), uzun bir süre "plörezi" hastalığından dolayı yattığını da öğrenmekteyiz.(s.219) Fiziki zayıflığının yanında ruhen de pek sağlıksızdır. Artist ruhlu, edebiyata meraklı, hassas ve heyecanlı(s.135) olmasına rağmen, zayıf hafızalı(s.132); mizantrop, utangaç ve alıngan mizaclıdır.(s.193)

Bütün çocukluğunu Aleksander Dumas'nın Monte Cristo adlı romanı doldurmuştur. Halbuki, Fransa'ya kaçmak için bindiği vapurda tanıştığı papaza göre *Aleksander Dumas, bir "hokkabaz"dır ve eserleri de baştan başa uydurma masal*dır. Bundan dolayı papaz, çocukluğunu faydalı

---

[76] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Bir Sürgün,** 2. baskı İstanbul-1944. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

şeyler okuyarak geçireceğine, Aleksander Dumas'nın eserlerini tekrar ederek harcadığından dolayı Doktor Hikmet'i tenkid eder.(s.42)

Doktor Hikmet'in kültür dünyasını oluşturan isimlerin büyük bir bölümü batılılar ve özellikle de Fransızlardır. Bu isimler arasında Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Hugo, Zola, Chateaubriand, Flaubert, Maupassant, Baudelaire, Verlaine, Alphonse Karr, Aleksander Dumas, Mm. de Stael, Maurice Barres, Lamartine, Teophile Gautiere, Sully Prudhomma, Mistral, Comtesse de Noailles, Henri de Regnier, Rostand, Bourget; *yeryüzünde Allah'tan sonra en çok tip yaratmış bir yazar* olarak gördüğü Balzac(s.69); eserlerinin konularını budalaca ve safdilâne bulduğu Piyer Loti(s.57) bulunmaktadır.

Yerli yazarlardan ise, Sami Paşazâde Sezai'den bahsedilir. Doktor Hikmet, *"Sergüzeşt"* romanından ve *"Rumuzul-edeb"* hikâyesinden etkilendiğini; öte taraftan Mısır'da neşredilen *Şura-yı Ümmet*'i okuduğunu ve Sami Paşazade'nin burada çıkan makalelerini beğendiğini, onlarda "...samimi bir ihtilalcinin bütün hummalarını..." bulduğunu söylemektedir.(s.139)

Doktor Hikmet, İzmir'de sürgün hayatı yaşarken sürekli Abajoli'nin mağazasına gidip buradaki yabancı kitap ve dergileri satın alır ve okur. Bu gazeteler içinde en çok Les Annalles'i beğenmektedir. Okul sıralarından beri bu gazeteye abonedir. Bu gazetedeki imzalara, yakın arkadaşlarının ismi kadar aşinadır. Yazı heyetini, hususi özelliklerine kadar bilir. Doktor Hikmet, bu gazetede sanki bir "pansiyoner" gibidir.(s.23)

Doktor Hikmet'in batı medeniyetine hayranlığında Tanzimat zihniyeti ile yetişmiş babası Ruşeni Bey'in büyük etkisi vardır. Ruşeni Bey, birgün Avrupa devletlerinden birisinin bu memlekete gelip idareyi ele alarak bizi, kafamıza vura vura medeniyet ve insanlığa ulaştıracağı fikrindedir.(s.182) Özellikle Fransa, onun için "cihân-ı medeniyet"tir.(s.112)

İzmir'de sürgündeyken -ki aynı zamanda Gureba hastahanesinde doktordur- Fransızca gazete ve dergilerle teselli bulmaktadır. Abajoli'nin mağazasındaki Fransızca kitaplar karşısında saatler geçirir. Frenk mahallesinin kalabalığına karıştığında kendini mutlu hisseder. Kışın Kosti'nin kahvehanesinde, yazın Kramer birahanesinde Fransızca yayınları, dini bir vecd ile okur. Fransızca yazılan her metne bir "mukaddes kitap" gözüyle bakar.(s.19-20) Batılı ülkeleri kitaplardan, dergilerden okuyup ezberlemiştir ve buralar onun için birer "sihirli iklimler"dir.(s.21) Buna karşılık yirminci yüzyılın başındaki Türkiye, Doktor Hikmet için bir zindandır.(s.24) Burada kendisini örf ve âdetlerin paslı zincirleriyle bağlanmış bir esir gibi görür.(s.21) İstibdat devrinde bir Türk olmamayı tercih eder.

Türk olmak, onun için "...geniş ve aydın hürriyet yolu..."nun bir engeli gibidir.(s.22)

İzmir'de Abajoli'nin dükkânı, Kosti'nin kahvehanesi ve Kramer'in birahanesi arasında dönüp duran hayatı sıkıcı gelince, bira kadehinin içinden kurtulmak için çırpınan karınca ona Fransa'ya kaçma fikri verir.(s.20) Zira, içinde yaşadığı ülkeyi bir zindan gibi görmektedir ve İzmir, bu zindanın hür ülkelere açılan aralık kalmış bir kapısıdır.(s.24) Çünkü, İzmir limanına uğrayan yabancı bandıralı gemiler, Türkiye'den kaçmak isteyenler için birer kurtuluş aracıdırlar.

Dr. Hikmet de "politika mücrimi" olmasını, ülkesinden kaçmak için yeterli bir sebep olarak görür ve kendisini böyle gemilerden birisine atıverir.(s.34) Fakat, batılıların, doğu insanına yukardan bakan tavrıyla daha gemide karşılaşır. Kaldığı kamarada Türkiye'den firar eden bir başka kaçak da Ermeni komitacı Karabet Vahanyan'dır. Dr. Hikmet, Ermeni komitacıyı, "Öyle ise aynı yolun yolcuları ve aynı gayenin fedaileriyiz." diyerek kucaklamak, ona sarılmak ister. Fakat aynı samimiyeti ve karşılığı bulamaz.(s.40) Abdülhamit'e hakaret etmek ona kahramanca bir şeymiş gibi gelir.(s.38) Elinde taşıdığı yabancı gazete ve dergileri kendisi için *entelektüel*liğinin bir işareti olarak düşünür.

Dr. Hikmet, babasından gelen paranın kaynağının bir gün tükenebileceğini düşünmeden kendisini Paris hayatının akışına bırakır. Quartiere Latin kahvehanelerinin edebi münakaşalarını dinler, Montparnasse'ın Fransız gençleri ve Rus ihtilalcileriyle tanışır. Vatan hasreti duydukça Paris'te yaşayan Jön Türklerin yanına gider.(s.170) Fransa'da sosyalist ve liberal fikirlerin varlığını, burjuvazinin işleyiş tarzını öğrenir. Realist mütefekkir ve münekkid H. Taine'i tanır; Edmond Desmoulin'in bir eserini okur. Gustave Lebon'un sosyal ve politik konulara dair bazı kitaplarını gözden geçirir.(s.170) Parnassienlerin kimler olduğunu, "klasik"in gerçekte ne anlam taşıdığını; Prudhon'un, Marx'ın, Engels'in ve Hegel'in görüşlerini tam olarak Fransa'da öğrenmeye başlar. Paris'te yaşayan Rus ihtilalcilerden sosyalizmin, sosyal demokrat, sosyal revolüsyoner ve sadece sosyalist olmak üzere üçe ayrıldığını; bunların yanı sıra bir de komünizmin var olduğunu ve bunun da Marxist, Bolşevik, Menşevik gibi farklı şekillerinin bulunduğunu öğrenir.(s.184) Öte taraftan Paris'te işleyen kapitalist sistemin ferdi önemsemediğini, insanı içgüdüleriyle başbaşa bıraktığını; burada manevi değerlerin izafi olduğunu, sanat eserlerine ise birer ekonomik meta gözüyle bakıldığını görür.(s.188) Tarihi ve sosyolojik araştırmaları ona, medeniyet namına sadece batı medeniyetinin bulunmadığını; tarihte her milletin kendine göre bir medeniyet kurduğunu, birinin diğerinden üstünlüğünü belirlemenin zor olduğunu, her

birinin kendi devirlerinin ihtiyaçlarına, coğrafyalarının mizaçlarına göre şekillendiğini, "medeniyet" kavramının da daha önce düşündüğü gibi "iyilik", "doğruluk", "güzellik" ve "terakki" kavramlarıyla eş değer olmadığını öğretir.(s.234-235)

Doktor Hikmet, aradıklarını Paris'te bulamaz. Kendisini, iç yüzünü bir türlü anlayamadığı bu toplumun çarklarına koyuverir.(s.120) Her türlü hürriyetin memleketi olarak bildiği Fransa'da ruhi ve fikri ümitsizliğe kapılır. Çünkü burada da birtakım *tesirler ve cebirler* vardır: Kanun koyucular, merhametsiz; sosyoloğlar sürekli hayatı değiştirmek peşinde, filozoflar sonunda inkâra varmakta; Marx ise bütün toplumu alt üst etmek istemektedir. Doktor Hikmet, bütün bu karmaşadan kaçmak, bir kır ortasında sessizlik, tembellik ve hayalle geçen bir hayat yaşamak ister.(s.188-189) Paris'te hürdür ama, bir şahsiyeti yoktur. Hapishane defterinde kaydı bulunan bir mahkûm olmayı, kendi durumundan üstün bulur.(s.103-104)

Parası tamamen tükenince de Rus ihtilalcilerin, evinden kopmuş Fransız gençlerinin kaldığı bir gece meyhanesine sığınır. *"Boheme intellectuelle"* adı verilen bu hayat tarzı, Doktor Hikmet'in yapısına, aldığı terbiyeye tamamen zıttır. Böyle bir atmosferi soluma alışkanlığı olmayan Doktor Hikmet, sonunda hastalanır. Diğer arkadaşları, "Küçük burjuva yine soğuk aldı..." diye onunla alay ederler.(s.255)

Doktor Hikmet'in Paris macerası, çocukluğunda seyrederken üşütüp hastalandığı "Karagöz safası"na benzemektedir. Fakat bu kez hastalıktan kurtulma imkânı bulamaz.(s.265) ve Paris hayatı içinde hak ettiği yere bir türlü gelemeyip kenarda kalan Doktor Pienot adlı bir Yahudi doktorun evinde ölür.

Bin dokuz yüzlerin başlarında Paris'i Rus ihtilalciler ve Türkiye'den kaçan Jön Türkler doldurmaktadır. Doktor Hikmet, Jön Türklük'le ilgili ilk fikirlerini daha İzmir'deyken kaçmak için bindiği Fransız gemisinde edinmeye başlar ve bu fikir Paris'e doğru gittikçe daha da belirginleşir.

Gemideki yabancılar, Türklerin Jön Türk ve Vieux Türk diye ikiye ayrıldıklarını; güç ve iktidarı ellerinde bulunduran Vieux Türklerin, onları devirmek isteyen Jön Türkleri yakaladıklarında ya denize, ya zindana attıkları fikrindedirler. Geminin üçüncü kaptanı, beş yılda en az beşyüz Jön Türk'ü Fransa'ya kaçırdığını; bunların hepsinin Fransız kültürü aldığını, batı okullarında okuduklarını, Fransız ihtilalini, bir Fransız'dan daha iyi bildiklerini söyler.(s.29) Samatyalı bir Yahudi ise, Jön Türklerin İhtilal yapabilmelerine "ütopya" gözüyle bakar. Çünkü Jön Türkler, Fransızca kitaplarla kafalarını doldurmuş birtakım hayalperestlerdir ve Türkler hâlâ Ortaçağ'ın karanlıklarında yaşamaktadırlar.(s.30)

Doktor Hikmet'in Pire'de tanıştığı "Jön Türk neşriyat acentası" Cemal, Jön Türkleri Paris'te arada sırada bir Meşveret'i çıkarıp sonra "kaldırım mühendisliği" yapmakla, sabahtan akşama kadar Quartiere Latin'de mekik dokumakla itham eder ama, kendisi de Doktor Hikmet'i dolandırmaktan geri durmaz.

Paris'teki Jön Türkler, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin taraftarları olmak üzere ikiye ayrılmışlardır; kimi zaman Paris'te yumruk yumruğa kavga etmektedirler.(s.74) Doktor Hikmet, Paris'te Jön Türklerle görüşür ama, bunların niçin Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin taraftarı olarak ikiye bölündüklerini, doğrusu Jön Türklüğün tam anlamıyla ne olduğunu bilemez.(s.85)

Onun bildiği Jön Türklük, II. Abdülhamit devrinin ahlaksızlıklarına, hırsızlıklarına karşı bir reaksiyondur. Midhat Paşa, Namık Kemal ve arkadaşlarınca başlatılan bu hareket başarılı olursa, memlekette herşey yoluna girecek, yönetim milletin kontrolüne geçecek, okullarda kontrolsüz ve "tahditsiz tedris" yapılabilecek, memlekete fikir ve vicdan hürriyeti gelecektir.(s.181)

Doktor Hikmet, Fransa'da tanıştığı Jön Türklerin bunu başaracak kapasitede olmadıklarını, sığ bir kafaya sahip olduklarını görür. Fransız ihtilaline ait bir kaç fıkra, bütün fikir zenginliklerini oluşturmaktadır. Frenkperest olmalarına rağmen, içlerine kapalı bir toplulukturlar. Avrupa medeniyetine hayrandırlar ama, bu medeniyetin yapısı hakkında bir bilgileri yoktur. Batı medeniyetiyle ilgili bazı kalıplaşmış görüşlere sahiptirler. Haftanın üç dört günü Cafe Soufflot'dadırlar. Daima aynı köşede otururlar ve aynı şeyleri konuşurlar. Hele bu grup içinde büyük isimlerin yanındakiler, kişisel kimlikleri olmayan birer avare mahluktan başka bir şey değildirler.(s.138-139) Paris'te sayıları arttıkça, aralarındaki yalan, iftira, fitne ve çeşitli oyunlar dolayısıyla itibarları da gittikçe düşer.

Osmanlı devletinin batılılarca paylaşılma fikri karşısında Jön Türkler de Abdülhamit'ten pek farklı düşünmemektedirler. Onlar da bir müttefik olarak Almanya'nın bu duruma engel olacağı görüşündedirler. Bütün bu gelişmeler karşısında Doktor Hikmet, hayal kırıklığına uğrar, kendisine dost bildiği Mısırlı Ragıp Bey'in de "Bir paylaşsalar da biz de kurtulsak, dünya da" sözleri, ondan da uzaklaşmasına ve Paris'te tamamen yalnız kalmasına sebep olur.(s.256-257)

Yazar, Paris'teki Jön Türklerden bahsederken Sami Paşazade Sezai, Ali Kemal, Ahmet Rıza, Prens Sabahattin Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir gibi isimlere yer verir.

Bunlar içerisinde Sami Paşazade, Doktor Hikmet'e göre bütün çocukça hayallerine, garipliklerine rağmen, yegâne *entelektüel* ve samimi bir

ihtilalcidir.(s.138-139) Sami Paşazade ise, Avrupa medeniyetinin "umman-ı bi-payan" olduğunu ve bunu "azami altmış üç santim kuturunda" bir insan kafasının alamayacağı fikrindedir.(s.140)

Doktor Hikmet'in bir "mütekait mutasarrıf" gözüyle baktığı Jön Türklerin şefi Ali Rıza Bey, bir gün sadrazam olacağını sanmakta ve etrafındakiler de bundan dolayı ona hürmet göstermektedirler. Ali Rıza Bey, eski bir pozitivisttir ve hâlâ Avrupa medeniyetini anlamadığını, bu konudan bahsedildikçe Auguste Comte'u okumak gerektiğini söyler.(s.140)

Jön Türklerden Doktor Nazım, Ahmet Rıza ve Sezai Bey'in Avrupa medeniyeti hakkındaki görüşlerine karşılık konuya biraz daha realist yaklaşır; onların görüşlerini "züppelik" olarak görür. Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü "vatan" ve "hürriyet" kavramlarını rahatlıkla telaffuz edebilmekte bulur.(s.140) Rus ihtilalciler ise hürriyeti ekonomi ve finans şartlarıyla bağlantılı görürler. Halbuki doktor Hikmet de dahil Jön Türkler, bu kavramda lirik ve ideal taraflar ararlar. Bu sebeple Jön Türklere "ütopist" gözüyle bakarlar. Zaten Doktor Hikmet'in âşık olduğu Fransız kızı Arlette de onu, J.J. Rousseau'nun etkisinde fazla kalmakla ve aşırı romantik olmakla suçlar. Arlette'e göre J.J. Rousseau, "bir sinik martavalcı..."dır, insanı mistikleştirmektedir. Halbuki devir, hakikatler devridir.(s.238-239)

Hürriyet konusundaki görüşleri, Fransa'da tanıdığı kabiliyetli, fakat bunu gösterebilmek için maddi imkânları bulunmayan genç ressamı gördükten sonra değişir; Rus Igor Igoreef'in sosyalist düşüncesine hak verir. Hürriyetin, başıboş yaşama hakkı değil, toplumda "hak ve vazife" sahibi olmak, "işin ve sermayenin yerine ve verimine göre taksimi..." olduğu düşüncesine varır.(s.188)

Üç İstanbul[77] romanının kahramanı Adnan da bir Jön Türk aydınıdır. Romanda Jön Türklerin II. Abdülhamit idaresinden farklı olmadıkları vurgulanır. Zaten Cumhuriyet dönemi romanlarında Jön Türk aydınlarının en çok tenkit edilen taraflarından birisi aşırı batı hayranı oluşları ve diğeri de idari bakımdan siyasi güçlerini kötüye kullandıklarıdır.

Oldukça hacimli bu romanda yazar, İstanbul'un II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerindeki durumunu, siyasi tarih açısından ele alır. Yazar Midhat Cemal'in adı geçen dönemleri bizzat yaşamış olması, romandaki gerçeklik duygusunu arttırır.[78]

---

[77] Mithat Cemal Kuntay, **Üç İstanbul**, İstanbul-1976. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

[78] Fethi Naci, **Kırk Yılda Kırk Roman**, İstanbul-1994, s.30.

Roman, Adnan çevresinde oluşturulmuştur. Adnan'ın Abdülhamit döneminde sefaletle başlayan hayatı, II. Meşrutiyet'le yükselişe geçer ve nihayet Mütareke döneminde İttihat ve Terakki'nin fiilen sona ermesiyle tekrar biter.

Adnan, Darüşşafaka'dan sonra Hukuk okumuştur. Fakat onun memurluk veya avukatlık yapmak gibi bir niyeti yoktur. Çünkü kendisini bir "hadise adamı" olarak görmektedir. Adliyeye girip taşrada amirlerin yanında ikinci üçüncü derecede bir memur olmayı, hep arkada kalmayı, kendi yapısına aykırı bulur. Memur olmadıkça, hükümet karşısında bir güç olabileceğini düşünür. Kalabalıkların önünde olmak ister. Halbuki avukat olmak bu kalabalık içinde kaybolmak demektir.(s.40)

Adnan'ı Üç İstanbul'un başlarında "Yıkılan Vatan" isimli bir roman yazmakla meşgul görmekteyiz. O, Üç İstanbul'un sonuna kadar bu eserini asla bitiremez. Çünkü yazdığı roman da kendi hayatı gibi "Doksan Üç Harbi"yle başlamaktadır. Bir noktadan sonra görürüz ki artık Adnan'ın romanını yazmasına zaten gerek kalmamıştır. Çünkü yazdığı romanın başkişisi bizzat kendisi olmaya başlar. Yani yazdığı romanın zamanı, tarihi seyir bakımından yaşanılan anı yakalar ve bundan sonra Adnan kendi romanını oynamaya başlar.

Meşrutiyet aydınları üzerinde Namık Kemal'in etkisinin Adnan'da da var olduğunu görüyoruz. Tolstoy'un boynundaki madalyonda Jan J. Rousseau'nun resmini taşımasına karşılık kendisi de boynunda Namık Kemal'in resmini taşımaktadır. Kemal'in Celaleddin Harzemşah'ını kopye etmiştir ve bu eseri okumayanların dünyaya niçin geldiklerini bilmediklerini düşünür.(s.59)

Romanın Abdülhamit devrinin anlatıldığı bölümünde Adnan'ı gayet ahlaklı, namuslu biri olarak görmekteyiz. Para sıkıntısı yaşadıkları bir zamanda, annesinin küpelerini satar. Küpeleri çok ucuza alan kuyumcu yanlışlıkla Adnan'a fazla para verir. Bu fazla paranın farkına evde varan Adnan, onu geri götürüp iade edinceye kadar huzursuz olur.(s.64)

Adnan, Abdülhamit devrinde, memleketin yabancılarca içten ele geçirildiğini, bu yüzden topraklarının taksimine gerek kalmadığını söyler:

"...Memleketin zaten neresi benim? Ereğli'de kömür Fransız! Haydarpaşa'da demir Alman! Yalnız Yemen'de dökülen kan Türk! Üstünde ölüp altında gömülecek kadar toprak; bu mu memleket? Elçi tercümanların çiğnedikleri leşe siz Osmanlı İmparatorluğu mu diyorsunuz? "Maliyeyi düzeltelim! Alman Baştercümanı Testa ile Ermeni ihtilalinde 25 Ermeni'yi Osmanlı Bankasından çıkarmaya Sultan Hamit kimi gönderiyor? Zaptiye Nazırını mı? Hayır! Moskof Baştercümanı Maximoff'u... (...) Hangi devlet;

hangi imparatorluk? Diyarbekir'de bir Türk bir Ermeni'nin nasırına bassa devletler Galata'ya bir düzine karakol gemisi gönderiyor. Avrupa Hariciye Nazırları vilayetlerimize Dahili Nazırımız kadar karışıyor..."(s.100-101) Adnan'a göre memleketin bu hale gelmesinin suçlusu Abdülhamit'tir. Onun sayesinde Avrupa topraklarımızı taksim etmiyor demek büyük bir yalandır: *"...Avrupa bizi taksim etmez, çünkü Sultan Hamit padişahtır!" diyorsunuz. Demek ki Abdülhamit'ten korkuyorlar? (...) Vallahi Avrupa Efendimizden korkar mı bilmem; fakat efendimiz eskiden Moskof Çarından korkuyordu, sonra elçisinden korkmaya başladı; şimdi tercümanından korkuyor. Zaten neden korkmuyor ki? Sahilden korkuyor; kalem sesinden ayak sesine kadar her gürültüden korkuyor; gazeteden, reçeteden korkuyor; kendi karyolasından korkuyor; kendi hafiyesinden korkuyor; öperken çocuğundan, çocuk yaparken karısından korkuyor... Korkacak kimse bulamazsa aynada kendisinden korkuyor... Abdülhamit sağ kaldıkça Osmanlı İmparatorluğu masrafsız batacaktır, Avrupa para ve asker harcamayacaktır; onun için bizi taksim etmiyorlar!"*(s.101) Adnan, yirmi beş milyonluk nüfusun bir tesadüf sonucu padişah olmuş Abdülhamit'e nasıl tahammül ettiğine şaşırır.(s.57) Abdülhamit'in tahta oturduğu günü *karanlık* ve *kızıl* kelimeleriyle sıfatlandırır. Onu, Türk vatanının düşmana muharebesiz vermek isteyen bir padişah olarak görür.(s.294-295) Bir jurnal sonucunda Adnan, tutuklanır ve sürgüne gönderilir.

II. Meşrutiyet'in ilanı, Abdülhamit'in düşüşüne yol açarken, İttihat ve Terakki taraftarlarının yükselişi başlar. Adnan, sürgünden döndüğünde riyakârların, ahlaksızların, vurguncuların, hatta kendisini jurnalliyenlerin dahi İttihat ve Terakki'de yer aldığını görür. Bu dönüş, aynı zamanda Adnan'ın da maddi anlamda yükselişi olur fakat, onda eski ahlaki endişeler yavaş yavaş bir lakaytlığa dönüşür.

Bir zamanlar Erkan-ı Harp Müşiri'nin kızı Belkıs'a tarih dersi veren Adnan, Meşrutiyet'in ilanıyla İttihat ve Terakkki'nin en ileri gelen adamlarından biri olur. O zamana kadar, avukatlık etmeyi karakterine aykırı bulan Adnan'a büyük davalar gelir ve partinin adamı olması dolayısıyla pek çok müşkülü halleder. Kendisini çok zengin olmaya mecbur hisseder. Çünkü Belkıs'a âşıktır ve onun seviyesine çıkmanın yolu zengin olmaktır.(s.346-347)

Adnan, II. Meşrutiyet'le görünüş, ahlak ve maddi durum açılarından hızlı bir değişime uğrar. Eski Adnan'dan kurtulabilmek için elinden geleni yapar. Her ceketin ayrı bir kravatı bulunduğunu öğrenir; İttihat ve Terakki'nin Dahiliye Nazırı ile köprüye kadar indiği gün yazıhanesine çok büyük davalar gelir. Çünkü o partinin adamıdır ve bu durum ona çok para kazandırabilmektedir. Yazar, bu durumu biraz alaylı bir üslupla

şöyle anlatır: *"...Fakat o, temiz avukattı. Ona Ceza Kanununun bir tek kelimesini en usta hâkim tatbik edemezdi. Yalnız insanlar kıskançtılar. "Servetinin kendisi değil, miktarı cürümdür!" diyorlardı. Halbuki bu temiz adamın günahı yoktu: Memleketin havasında her işi onun yazıhanesine atan bir rüzgâr vardı. Her büyük dava mutlaka Adnan'ın yazıhanesinden geçecekti; bu bir "tabiatı eşya" idi. Ve bu acayip "tabiatı eşya" Adnan'ı her saat zengin ediyordu. Parasının sağındaki sıfırlar, terliyor gibi, bir uzviyet vakasının tabiiliğiyle artıyordu. Bu memleket bilmiyordu: Servetin zaman ölçüsü, Avrupa'da dakikaydı; Şark'ta bütün bir ömür! Avrupa'da avukat bir mektupla, bir telgrafla, bir lakırdıyla beş dakikada zengin olan adam demekti. Bizde ihtiyarlamadan zengin olanı dağdan şehire inmiş kurt gibi taşlıyorlardı."*(s.348)

Adnan, zamanla rahata ve firkacılığa alışır. Ancak Belkıs, babası sürgün edilmiş ve mal varlıklarını kaybetmiş olmasına rağmen hâlâ Adnan' dan üstündür. Adnan'da ona ulaşabilmenin hırsı vardır. Belkıs, mal ve mevkilerini kaybetmeye başlayınca kocasından ayrılmıştır. İttihat ve Terakki'nin gelişiyle zengin olan ve kendisine hocalık, mallarının tasfiyesine avukatlık da yapan Adnan'la sırf bu düşüşünden kurtulmak için evlenmeyi kabul eder.

İttihat ve Terakki kendilerine en büyük düşman olarak Abdülhamit'i görmekle beraber, onlar için bir başka önemli tehlike "Fatih'teki Yobazlar"dır.(s.351) Ancak Adnan, hükümet kuvvetinin önünde sarığın lafının olamayacağı ve Fatih'teki hocaların dininin de dinsizliğinin de yalan olduğu fikrindedir.(s.351-352) Fakat 31 Mart Vakası'nı yazdığı romana şu cümlelerle kaydeder:

"Kur'an'ı tabanca gibi beline takan, din dinamitli, âyet ve hadis cephaneli softa; kafasında ve karnında iki düğümle inkılaba somurtan softa; bir meczubun deli gözleri ve alık yanaklarıyla haykırıyor: Bir milletin hem dini, hem mebusları olamaz diyordu. Bu meczubu Ayasofya meydanında astılar. İdam yanlış bile olsa hamleye yakışan felakettir. Halbuki Meşrutiyetin astığı softa fikir değildi, geğirti gibi pis bir gürültü idi. Bataklıktı: Nemli bir karanlık!... Taaffünü, zulmeti adam yerine koyup astılar; ve sıfırın adı 31 Mart oldu..."(s.357-358)

Adnan, İttihat ve Terakki ile iktidara gelen ve memleket hayatını ele geçiren yeni tipin bir örneği olur. Aksaray'daki küçük evinden ayrılıp bir konağa taşınmıştır. Fakat Adnan, kendisindeki ve çevresindeki yeniliğin getirdiği acemiliği, köksüzlüğü, sonradan görmeliği bir türlü söküp atamaz: *"Gavur sofracı, sofu bahçıvan, sarı uşak, siyah halayık, Luikenz salon, Bağdat köşkü oda, Edirne sandık, Rönesans büfe... Bu konakta buların hepsi var. Fakat 10 Temmuz'un bayramlık rubası bir türlü eskimiyor..."*(s.365)

Bu arada I. Dünya Savaşı başlamıştır. Halk büyük bir sefalet yaşamaktadır. Kendisinden yardım isteyenlere karşı lakayttır. O, savaş bittiğinde Avrupa'da nerelere tatile gideceklerini düşünür, karısı Belkıs'a kendisinin dahi adını bilmediği hediyeler alır. *"Adnan'da zenginlerin coğrafyası, milyoner kolleksiyoncuların arkeolojisi; Belkıs'ta zengin sahne artistlerinin tuvalet masasındaki kimya vardı; bir damlası elli şişe ilaç fiyatında lavantalar, bir ponponluğu beş çuval un fiyatına pudralar. Kimsenin doğrusunu bilmediği kadar zengindi. Hükümetin içinde değildi, hükümetti; altı seneden beri her lakırdısı doğruydu. 10 Temmuz'dan beri ona kimse itiraz etmiyordu. Açlara sanki bir locadan bakıyordu, bir piyes seyreder gibi... Aylar geçtikçe servetine alıştı. Halbuki bu sabah uyandığı vakit, servetinden kudurmuş köpek görmüş gibi korktu. Kendisine manalı manalı bakan insanları hatırlıyordu, bu gözler önünde maznun muydu, yoksa Nietzsche'nin fevkalbeşeri miydi?"*(s.377)

Adnan, İttihat ve Terakki sayesinde zenginleştikçe memleket problemlerinden uzaklaşır. "İstanbul'un kapısında üst üste yığılan genç ölüleri, Çanakkale'de balya balya şehitleri", "sanki Çin'de vebadan ölenler"miş gibi seyreder; "memleketin ıstırabına resmini çekecek gibi hesaplı mesafeden" bakar.(s.378) Onun hayatını artık *uyku, içki, oyun, kadın* kelimeleri ifade eder. Zenginliği Belkıs'ı tatmin etmez olur. Çünkü o, Belkıs için dışı itibariyle ne kadar değişse de eski tarih öğretmenidir. Adnan, şeklen yenidir, fakat ruhen bir sonradan görmedir. Adnan'da bulamadığı asaleti bir başkasında bulduğunda bunu Adnan'ın yüzüne çekinmeden söyler.(s.398)

Savaşın sonunda Mütareke'nin ilanı Adnan'ın da düşüşünün başlangıcı olur. Bir anda hem parasını hem de aristokrasi düşkünü karısı Belkıs'ı kaybeder.(s.467) *"İttihat ve Terakki hükümetteyken Adnan'ın sokakta adım başında rastladığı her gölge ya akrabası, ya yazılarının hayranıydı. Şimdi kilometre başına bir tek selam düşmüyordu..."* (s.474)

Artık devir, Kurtuluş Savaşı'nın ve "kalpaklılar"ın devridir. Başka insanların yükselişidir. İttihat ve Terakki zamanında Adnan'a kazançlı pek çok dava gelirken şimdi kimse kapısını açmaz olur. Adnan yeniden kendisine bir mevki edinmenin yollarını aramaya başlar. Bu tavrı, tekrar yazmaya başladığı romandaki satırlardan da anlaşılmaktadır: *"1324 yılının 10 Temmuz günü Osmanlı İmparatorluğu hudutlarının bir kapısından bir kocakarı, yumruğunda bir hamam bohçasıyla çıktı; öteki kapısından bir genç adam kolunda bir maroken çantayla girdi. Bohça istibdattı; içinde ondan yukarı sayamayan vezir; ikzasını yazamayıp boynunda mühür torbası sallanan müşir; kabzımalla ortak mabeyinci; sarrafla saka, sakayla maaş kıran nazır; Moskof tercümanından azar işiten padişah; hürriyetsiz iki ga-*

zete, turp gibi nişan ve marul gibi sırma satan devlet; kanunu esasili salname; Ayastefanos Muahedesi; Fizan vardı. Maroken çanta Meşrutiyetti; içinde "Vatan" tiyatrosu; on iki düzine dar ağacı; tek gazeteli hürriyet; salnamesiz kanunu esasi, yüz bin şehitli Sarıkamış; yüz nutuklu Mısır seferi; Sevr Muahedesi; Sinop vardı."(s.506) Adnan, çevresine bir Millî Mücadeleci görünmek ister: *"Sakarya suda, Dumlupınar alevde, "Gazi" güneşte bir aslan yelesidir! Bir milletin ıstırabıyla eğlenilmez. Felaket, zamanında bir millet çektiği ıstırap kadar büyüktür."*(s.553) Fakat kendisini kimseye inandıramaz. Çünkü herkes onun geçmişini bilmektedir.

Adnan, büyük bir ümitle Ankara'dan kendisine bir davet gelmesini bekler. Atatürk, onun gözünde yeni bir anlam kazanır. *"Zaten o, vaktiyle bütün arkadaşlara söylerdi. Bütün memlekette bir tek adam vardı: Anafartalar kahramanı!... Şimdi vatan bin insan gibi ölürken bir insan bir vatan gibi ayaktaydı: Mustafa Kemal!... Mustafa Kemal ayağa kalkınca yeryüzüne vuran gölgesine, bütün bin memleket sığıyordu. Mustafa Kemal ayağa kalktı demek, on beş milyon mustaribin altında duracağı bir bayrak vardır demektir."*(s.514) Fakat günler geçer, aylar geçer Ankara'dan beklediği davet bir türlü gelmez. Yine de umudunu kaybetmez. Kendisini Millî Mücadelecilerle bir tutar, onlardan sayar. Fakat gelmeyen davet Adnan'ın Millî Mücadele'ye bakışını istihzaya, tenkide ve inkara çevirir.(s.515)

Adnan, Millî Mücadele komutanlarındaki sadeliğe, bir zaferi bütün bir millete mal eden tavra şaşırır. Onları yeterince anlayıp anlamadığı konusunda şüpheye düşer. Kazanılan zaferde payı olmamasına haset eder.(s.517) Bir gazete çıkarıp kendisini Ankara'ya davet etmeyenleri, iğnelemeyi düşünür. Onun gazetesini okuyacaklar arasında saydığı kimseler Adnan'ın da nasıl bir karaktere sahip olduğunu açıkça gösterir: "Parasızlar, memuriyetsizler, Venizilos'un resmini artık duvarlarına asamayanlar, insanı iki buçuk saatte zengin eden "Nafıa"lara, "Harbiye"lere, "Maliye"lere hasret çekenler, her sabah onun gazetesini okuyacaklardı.(s.518) Fakat, bu bekleyiş ve çöküntü onun sağlığını da bozmuştur. Zatürrieye yakalanır. Hastalığı sırasında, bir zamanlar kendisine özel ders verdiği Maliye Nazırı'nın kızı Süheyla bakar.

Adnan'ın Belkıs'a âşık olmasına karşılık, Süheyla da Adnan'ı sevmiş ve bu aşkına karşılık alamamıştır. Belkıs, para ve itibar Adnan'ı terk edince ona karşı olan duygularını kaybetmeyen Süheyla ortaya çıkar. Adnan, düşmüş bir insan olarak Sülheyla ile evlenir. Fakat kendisine Ankara'dan ne bir haber, ne de yazıhanesine bir müşteri gelir. Adını değiştirir. "Mehmet Adnan" isminin gümrük kâtiplerini hatırlattığını düşünerek "Adnan Salim"e çevirir.(s.528)

Belki bir gün kendisini Ankara'ya davet ederler ümidiyle gizlice bir kalpak alır. Bu kalpağı takıp atacağı nutukları düşünür. Bu nutuklar Victor Hugo'nun cümleleriyle doludur. Fakat Adnan, bunları öyle bir üslupla söyleyecektir ki herkes kendisine ait sanacaktır.(s.581-582)

Adnan, Ankara'dan gelecek haberin beklentisiyle ölür. Cenazesini imam kaldırmak istemez. Tabutun başına koyacak bir şey bulunmayınca Adnan'ın Ankara'da vekil olduğunda giymeye karar vererek sakladığı kalpak, tabutun üstüne konur. İmam da aldığı yüklü bir para karşılığında cenazeyi kaldırmaya razı olur. Adnan'ın ölümü üzerine Masonlar Derneği bir taziye neşreder; "Çok değerli edip ve avukat Mehmet Adnan biraderin" cenaze merasiminde diğer biraderlerin de bulunmaları istenir.(s.628-632)

Reşat Nuri'nin Ateş Gecesi[79] romanındaki Kemal Murat da tıpkı Adnan gibi Jön Türklüğün kendisine verdiği öncelikleri kötüye kullanan bir aydın örneğidir. Roman, elli yaşlarındaki Kemal Murat Bey'in hatıraları şeklinde düzenlenmiştir. Bu hatıralardan biz, Kemal Murat'ın İkinci Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet dönemlerindeki hayat macerasını öğreniriz. Kemal Murat, on yedi, on sekiz yaşlarında Mühendis okulunun ikinci sınıfında öğrenci iken yengesinin Veliaht Reşat Efendi'nin saraylılarından olması sebebiyle, ailesinin pek çok üyesi gibi sürgün edilir. Romanda Kemal Murat'ı ilk gençlik yıllarındaki sürgün hayatı ve İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra da getirilmiş olduğu parlak mevkilerdeki hayatı anlatılır.

Bu romanda yazar, on yedi on sekiz yaşlarında daha siyasetin ne olduğunu bilmeyen bir genci, sadece yengesi, Reşat Efendi'nin saraylılarından olması dolayısıyla II. Abdülhamit idaresine sürgün ettirerek padişahın devleti idare etme politikasının ne kadar yanlış olduğunu göstermeye çalışır. Kemal Murat'ın sürgün olarak Milas'a vardıktan sonra da bunun sebebini bir türlü anlayamaması, yukardaki fikri destekler. Kemal Murat, sadece padişahı korkuttuğundan dolayı önemli biri olduğunu düşünür. Hatta bu rolden zevk almaya ve büyük adam havası vereceğini düşündüğünden sigara içmeye başlar: *"... dudaklarıma hiç olmazsa bir sigara takmazsam benim büyümüş, koca devleti ürkütmüş bir politika mahkûmu olduğum nereden anlaşılacak..."*(s.14) İsmi bile, devrinin idaresini korkutmaya yetmektedir. Adının Kemal Murat olduğunu öğrenen Milas kaymakamının *"-Yani hem Kemal, hem Murat öyle mi? E sen bu akıbete iki defa müstahak olmuşsun çocuğum"*(s.9) demesi, bunu açıkca gösterir. Diğer taraftan bu cümle bize Jön Türkler arasında Namık Kemal'in bir hayli tutulduğunu da ifade eder.

---

[79] Reşat Nuri Güntekin, **Ateş Gecesi,** İstanbul-1958, atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

Kemal Murat, bu sürgün yerinde halktan, memurlara kadar kimsenin devrin idaresinden memnun olmadığını görür. Başta en yakından tanıdığı Milas kaymakamı, bir Jön Türk sempatizanıdır. Sık sık Namık Kemal'den, Ziya Paşa'dan şiirler okur. Milas'tan iki gencin Avrupa'ya kaçması üzerine başlangıçta devletin bir kaymakamı olması dolayısıyla kızar gibi görünür, fakat ardından *"...Kaçtıklarına çok iyi ettiler. Kaçanlar Avrupa'da bir cemiyet kurmuşlar, gazete çıkarıyorlarmış. Bütün devletleri bizim lehimize çevirmeye çalışıyorlarmış. Muvaffak olurlar mı, olmazlar mı o başka bahis... Fakat hiç olmazsa ellerinden geleni yapıyorlar."*(s.72) demekten kendisini alamaz. Kemal Murat'ın tanıştığı Doktor Selim Sklavaki ise, cedleri Tekirdağlı olan bir aileden gelir. Dedelerinden biri sınır boylarında çarpışırken esir düşmüş, yirmi sene pranga ile taş kırdıktan sonra bir yolunu bulup Girit'e kaçmıştır. Sklavaki ismi, adadaki Rumlarca verilmiş, esir anlamına gelen bir kelimedir. Keza o da, kendisi gibi Milas'a yerleşmek zorunda kalan Girit'li bir hastayı tedavi ederken Kemal Murat'a "...Kılık kıyafetine bakmayın. Âdeta zengin bir köylüydü. Çifti, çubuğu, zeytinlikleri vardı. kapısında sekiz on fakir geçinirdi. Saye-i şahanede şimdi bunlardan, beş yıldır kafa kemiğinin içinde dönüp dolaşan bir kurşun parçasından başka bir şey kalmadı..." sözleri, Abdülhamit'in devlet idaresi karşısında halkın hoşnutsuzluğunu gösteren bir başka örnektir.

Halbuki Kemal Murat, bir politik kimlikten oldukça uzak bir gençtir. Ancak, kaymakamın bazı imalarıyla Jön Türklüğe ait bazı bilgiler edinir. Bunun dışında o, oldukça hoppa, görünüşe düşkün, oturduğu Rum mahallesindeki kızlarla aşk oyunları oynamaktan zevk alan, kitap okumayan, manevi değerlere pek sahip olmayan, dini endişeler taşımayan birisidir. Kaymakamın ısrarıyla okuduğu kitaplardan en çok romantik aşkların anlatıldığı *Verter*'i ve *Rafael*'i beğenir. Milas'ta Girit'li Doktor Selim Bey'in kocasıyla pek iyi geçinemeyen kızkardeşi Afife'ye âşık olur. Aşkını ona itiraf eder fakat, karşılık alamaz.

Meşrutiyetin ilanıyla, Milas'ta sürgün bulunan Kemal Murat, İstanbul'a geri döner. Kemal Murat'ın bakışıyla İstanbul'da siyasi durum pek iç açıcı değildir. Hatta meşrutiyet, büyük bir kargaşalığa yol açmıştır: *"Yıkılan rejimin mirası İttihatçılar arasında kavga, dövüş pay edilmiş, kalbur üstü kalan beş on kişiye mukabil ötekiler -zaman zaman yapılan temizliklerle- sindirilip susturulmuş, yahut eski sürgünlerine iade edilmişlerdi. Parti, buna mukabil müsavi hak davasına kalkışacak karakterde olmayan ve inkılap tarihinde rolü değilse de adı bulunan küçük ihvana şefkat kucağını açıyor ve onlara büyük memuriyetler, kârlı işlerle mesut bir hayat yaşatmaya başlıyordu."*(s.213)

Kemal Murat'ın ailesi işte bu ikinci sınıf *ihvandan* olmakla, devrin büyük maddi imkânlarını ele geçirirler. Kardeşleri büyük memuriyetlere

atanır. Kendisi Nafia Nezareti'nce Almanya'ya yarım kalan eğitimi için gönderilir. Almanya'da beş yıl kalan ve eğitimini tamamlayan Kemal Murat, dönüşünde Anadolu'da bir yere memur olarak atanmayı beklerken İstanbul'da tutulur. Sık sık çeşitli heyetlerle Avrupa'ya gönderilir. I. Dünya Savaşı başladığında *eski küçük sürgün* sıfatıyla bazı ticaret işlerine girip haksız büyük kazançlar elde eder.(s.213) Çünkü çevresindeki politikacıların hepsi aynı şekilde davranmaktadır: *"Vagon alım satımı, altın alış verişi nevinden yolsuz kazançlar karşısında ilk önce biraz irkilir gibi olmuştum. Fakat erbabının bunları birer uçlarından kanuna uydurduklarını göre göre sonradan ben de yumuşadım. Kazancın tadını aldığım zaman ise bu işlere bu kadarını da aramayacak derecede alışmış bulunuyordum. Nihayet bu yaşama tarzı bana sefahat ittiyatları da vermişti."* (s.216) Bu hayat tarzı, Kemal Murat'a, daha otuz yaşlarında iken isteyip de elde edemediği hiçbir şeyin olmadığını düşündürür. Arrivist bir insan olup çıkmıştır.(s.217) Memleketin içinde bulunduğu savaş hali onu pek uzaktan ilgilendirir. Cephede ve cephe gerisinde çekilen ıstıraplara ilgisiz kalmamayı kendi lehine iyi bir not olacağını düşündüğünden *kokotlar meclisinde viski ve şampanya içerek* gezdiği yaralılar hastahanesinin içler acısı durumunu anlatıp sahte göz yaşlarıyla ağlar. Lüks otomobilinden, ayaklarının ucunu ıslatmadan çamurda boğulanları seyrederken duyduğu hüznü gerçek hüzün sanır. Bu artistik üzüntüleri duymakla, ıstırap çekenlere acımakla vatana ve halka karşı görevini yaptığına inanır.(s.217)

Dünya Savaşı'nın sonları yaklaşmakta, Çanakkale'de büyük çarpışmalar olmaktadır. Kemal Murat, bütün bu endişelerden, savaşla ilgili haberlerden oldukça uzak görünmektedir. Bu arada, seneler önce Milas'ta sürgün iken tanıdığı ve âşık olduğu Afife, kocası öldükten sonra oğlunu Kuleli Askeri İdadisi'ne yazdırmak üzere İstanbul'a gelmiş, fakat zorluklarla karşılaşınca, Kemal Murat'ın harbiyedeki ağabeyinin yardımıyla oğlunu kaydettirmeyi başarmıştır. Ancak Afife'yi İstanbul'a getiren asıl sebep, Kemal Murat'tır. Çünkü senelerce evvel kendisine yapılan aşk itirafına cevap vermemiş olsa da, o da Kemal Murat'ı sevmiş ve onu unutamamıştır. Uzun süre kendisine Kemal Murat'ın öldüğü söylenmiş, bunun doğru olmadığını anlayınca da İstanbul'a gelmiştir. Milas'taki durumları oldukça kötüdür. Çünkü ağabeyi Doktor Selim Bey, Balkan Savaş'ında tifodan ölmüş, ablası kalp ve böbreklerinden rahatsızlanmış, üstüne üstlük savaş sırasında alacak verecek davalarında avukat hileleriyle mal varlıklarını kaybetmişlerdir. Afife'nin yüzünde yılların oluşturduğu ıstırabın, bedbahtlığın çizgileri vardır. Aslında Afife, Türk insanının Balkanlardaki macerasının bir sembolüdür. Yunan Savaşı, Balkan Savaşı, Dünya Savaşı, Balkanlarda ve adalarda yaşayan Türk insanını kan ve göz

yaşına boğmuştur. İşte Kemal Murat, Afife'nin göz yaşlarında bu insanların yıllardır çektikleri ıstırabın izlerini görür. *"... bu göz yaşları benim için bedbaht bir ferdin elemi olmaktan çıktı, fertten çok daha derin bir şeyin, bir tarihin elemi şeklini almaya başladı. Yüzlerce sene evvel Tekirdağı taraflarında bir köyden çıkan, Trakya'da, Dalmaçya'da birçok esaret maceralarından sonra Girit'e düşen ilk Sklavaki'yi düşündüm; sonra onun hep aynı ümit ve emel noktalarından yükselerek kısa bir zaman sonra aynı tatmin edilmemiş ruhlarla kimi kan, kimi gözyaşı içinde birer birer toprağa dökülmüş hesapsız çocuklarını -Milas'taki duvarları dolduran resimlerle- gözümün önünden geçirdim."*(s.252)

Ancak, Kemal Murat'ta bu ıstıraba çare olacak sadakat yoktur. Maddi kazançların ve zevklerin esiri olan Kemal Murat, bir zamanlar âşık olduğu bu kadını, ulaşamadığı hedeflerinden biri olarak görür ve düşman kuvvetlerinin gittikçe yaklaştıkları bir ateş gecesinde bu arzusuna ulaşır. Artık bu kadından isteyecek bir şeyi kalmadığından, onu Milas'a; sefil ve bedbaht hayatına uğurlamaya bile gitmez.(s.271)

İradesiz, olaylar karşısında çaresiz Jön Türk aydınlarına Reşat Nuri' nin Gökyüzü[80] romanında da rastlamaktayız. Bu romanda Jön Türk aydınlarının aşırı batı hayranlıkları, idaredeki yetersizliklerinin yanı sıra inanç konusundaki tutumlarına da yer verilmektedir.

Romanın aktüel zamanı 1930'lu yıllardır. Cumhuriyet ilan edilmiş ve inkılapların pek çoğu yapılmıştır. Romanın, adı belirtilmeyen anlatıcı kişisi altmış yaşlarında bir tıbbiyelidir. Dolayısıyla o, Tanzimat'ın etkilerini, Meşrutiyet'i; I.Dünya Savaşı'nı, Millî Mücadele'yi ve Cumhuriyet'i idrak etmiştir. Hiç evlenmemiştir.

Anlatıcı Doktor, yirmi yaşlarında tıbbiye öğrencisi iken, "yüksek bir doktor olmak, birçok insanı ölümden kurtarmak, hatta Avrupa'yı şaşırtacak keşifler, icatlar yapmak...", ona pek küçük şeyler olarak görünür. Bu yüzden kendisine daha farklı bir program çizer. Memleketteki bozuk idareyi, olmayan hürriyeti, millete etmediğini bırakmayan zalim padişahı, Avrupa'ya karşı iki paralık olan itibarımızı, uğraşılacak problemler olarak seçer. Onun için uğraşılması gereken diğer konular ise "dünya kurulalıdan beri halledilmemiş birtakım büyük davalar, muammalar" dediği, Allah, din, ruh, cennet, cehennem gibi konulardır. Zira ona göre bunlar, sadece ".....zihinleri karıştırmak, insanları ümit, tereddüt, korku gibi yıpratıcı duygular içinde kıvrandırmakla kalma..."yıp milletleri, kıtaları da birbirine düşürmektedir. Anlatıcı "müspet bilginin son basamağına çıktık-

---

[80] Reşat Nuri Güntekin, **Gökyüzü,** 9.baskı, İstanbul-1991, atıflar ve alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

tan sonra oradan metafizik ve meçhul âlemine doğru bir uçuş hareketi yapma..."yı ve "...yeryüzüne bu işler hakkında kati bir haber getirme..."yi, kendisine bir hayat programı olarak belirlemiştir.(s.11)

Anlatıcı Doktor, tıbbiyede öğrenciyken okuduğu eserleri de sayar. Bunlar içinde *"Testü'nün teşrihi"*, *"Gano'nun fiziği"*, Voltaire, Comte ve Namık Kemal'in eserlerinin yanısıra Bibliotheque Socialiste'in propaganda kitapları da vardır.

Babasını, sekiz yaşında kaybetmiş, annesini ise hiç tanımamıştır. Abdülaziz'e mabeyncilik, birkaç sene Mamuretülaziz'de valilik ve en son da Şüra-yı Devlet azalığı yapan amcasının konağında büyümüştür. İstibdat idaresine hizmet ettiğinden dolayı amcasını küçük görür. *"Cesaretten ziyade dünyanın kaç bucak olduğunu bilmemekten ileri gelen bir pervasızlıkla."*(s.12) her yerde politikadan, dinden bahseder. Amcasının bu konulardaki nasihatlerini, idraksizliğinden ve korkaklığından ileri geliyor zannederek onu küçümser. Bir jurnal sonucu tutuklanır ve birkaç harbiye öğrencisiyle Trablusgarb'a sürgün edilir. Orada dört yıl kalır. Trablusgarp'taki sürgünler arasında "politika mahkûmu" ve "hürriyet fedaisi" olmak revaçtadır. Halbuki buradakilerin büyük bir kısmı, İstanbul polisinin başa çıkamadığı serseri, hırsız ve zorbalardır. İçlerinde azımsanmayacak sayıda hafiye de vardır.

Anlatıcı Doktor bu kez ağzını sıkı tutmaya karar verir. Zira, sürgün yerlerinin birincisi Fizan'a yollanmak, kör kuyuya düşmekten farksızdır. Trablusgarb'daki bütün sürgünler, kendilerini birer politikacı görmektedirler ve her biraraya gelişlerinde Abdülhamit aleyhine atıp tutarlar. İlk zamanlarda bunları sadece dinlemeyi tercih eden anlatıcı, iki dil bilen, kibar bir tıbbiye öğrencisi olarak İstanbul'da gerçekten politika yaptığına, rejimle cidden uğraştığına kendisini inandırır ve burada kendisine yeni bir program yapar. Bu programda artık doktorluğa yer yoktur. Politikacı olmaktan başka çaresinin olmadığını düşünür. Fakat *"...kara cahil ayak politikacısı değil, adam akıllı âlim bir politiacı..."*(s.16) Zira o yıllarda "politika ile mücerret ilmi" birbiriyle kolayca uzlaşabilir alanlar sanmaktadır.(s.17)

Kendisini yetiştirmek maksadıyla Avrupa'dan matematik, fizik, kimya, tarih, felsefe, sosyoloji....kitapları getirtir. Bunları okur, notlar alır, kimilerini ezberler. Bir mühendis arkaşı da onu Aristo'yu, Eflatun'u, Kant'ı, Kont'u doğrudan okuduğu için tebrik eder ve oluşturduğu kütüphaneye "Teşebbüs-i Şahşi Darülfununu" adını verir. Bu, o dönem aydınlarının genel ilgilerini, fikri yapılarını açıkça ortaya koyar.

Politika yaptığı zannıyla Jön Türklerin çıkardığı ve Trablusgarb'a düzenli gelen gazeteleri, arkadaşları yanında yüksek sesle okur, Abdülha-

mit'e sövüp sayar. Bu yolla, padişahı kastedip "müstebitleri" memleketten kovabileceğini düşünür.

Anlatıcı Doktor, Trablusgarb sürgünün üçüncü yılında politik konuşmalarının dozunu arttırır. Kendisinin jurnallendiğini söyleyenlere, Namık Kemal'in beyitleriyle cevap verir. İhtiyarlığında geçmiş günlere araya giren zaman aralığından baktığında yaptıklarının doğru olmadığını görür: *"Sen, ağzına geleni söyleyeceksin. Kendinden, gerçek fedakârlıktan, vatan için ölmek saadetinden bahsedeceksin. Oturduğun yerde önüne geleni kesip biçeceksin. Buna karşı kimsenin sana ilişmeye hakkı olmayacak..."*(s.18)

Trablusgarp'tayken parasız kalan bir arkadaşının oyununa gelir; evi soyulur. Eve polislerin baskın yaptığını ve yasak yayınları ele geçirdiğini düşünen anlatıcı Fizan'a sürgün gidebileceği korkusuyla Fransa'ya, Jön Türklerin yanına kaçmaya karar verir.

Anlatıcı Doktor, o zamanki İstanbullu aydınların bir yangından kaçar gibi Avrupa'ya kaçmanın yollarını aradıklarını *"Bir kere ne yapıp yapıp Paris'i tutarsak ötesi kolay"*(s.20) diye düşündüklerini sık sık belirtir. Anlatıcı Doktor, Paris'te para bakımından pek sıkıntı çekmez. Zira amcası ölmeden evvel ona ait mülkü satarak parasını Osmanlı Bankası'na yatırmıştır.

Paris'te politika yapmak veya tıp tahsiline kaldığı yerden devam etmek gibi iki yoldan birini tercih durumunda kalır. Arkadaşlarının, Meşrutiyet ilan edilir edilmez kendisinin nazır olabileceği görüşleri ve kendisinin de o zaman memleketin "lakırdı" ve "yazı" ile kurtulacağına olan sarsılmaz imanı onu tıp tahsilinden vazgeçirir. Yirmi beş yaşındaki bir gencin kendisini kliniklere, laboratuvarlara kapatmasının memlekete haksızlık olacağını düşünür.(s.21)

Anlatıcı Doktor'a göre Paris'te bir okula yazılmaya gerek yoktur. "Her köşeden bir çeşme suyu kadar bol ve ucuz ilim..." akmaktadır. *"Zeki bir insan günde birkaç saat Sorbon'a ve büyük adamların ötede beride verdikleri serbest derslere, konferanslara gitse üç beş sene içinde sayılı âlimler sırasına geçebilir."*(s.22)

Anlatıcı Doktor, Paris'te de Trablusgarb'takine benzer bir program takibe çalışır. Vaktinin büyük bölümünü tanınmış tarih, sosyoloji, edebiyat âlimlerinin kurslarını, konferanslarını izlemekle, böylece kafasındaki kargaşalığı daha da arttırmakla geçirir.(s.22) Sorel'in ve Tard'ın bir dersini olduğu gibi hatırlayıp anlattığında kendisini, onlara yaklaşmış hisseder. Ders dışındaki zamanını "Münakaşa, kavga, konferans, Şüra-yı Ümmet'e makaleler, Kemal ağzıyla yazılmış ateş, kan yıldırım şiirleri" diye

özetlediği komite işleriyle geçirir. Bu arada, içinde tarih, felsefe, edebiyat, sosyoloji kadar pek çok konunun bulunduğu ve sınırını kendisinin de belirleyemediği "Neler Yapmalıyız" adlı bir kitap yazmaya başlar.

Yıllar sonra kitabının müsveddelerini bulduğunda kendisine acır. O kitapta, memleketin "bal mumundan heykeller atölyesi" olması gerektiğini söylemekte, kendisinin de elindeki bir kitapla içerisine girip istediğini bildiği gibi değiştirip "emsalsiz bir insan cemiyeti meydana getir..."mesi gerektiğinden bahsetmektedir. (s.22-23)

Ahmet Rıza ve arkadaşlarıyla aralarında ihtilaf bulunduğunu, onların oportünist olduğunu, Şura-yı Ümmet'in başına "Ve emrühüm şüra" hadisini yazarak gazeteyi, "Sancak-ı Şerif"e çevirdiklerini, bunlara karşılık kendisinin dinsiz olduğunu ve kitabını yazarken model olarak laik Fransa'yı aldığını söyler; *"..Peygamber bandırasını açarak memlekete girmeyi, hükümet kuvvetinin yarıdan fazlasını gene "Şeyhülislam"ın eline bırakmayı, eskisi gibi hacısına, hocasına ayrı ayrı kavuk sallamayı, doğru bulmuyordum. Hatta bunu halka karşı bir samimiyetsizlik, bir aldatma sayıyordum."*(s.23)

"İnkılap yap; memlekette yeni bir idare ilan et. Sonra en küçük bir ilerleme adımı atacağın zaman, "Şeyhülislam'ı acaba nasıl kandırsak?", "Softalar acaba ne derler?" diye düşün. Mesela tiyatroya bir Müslüman kadını çıkaracağın vakit "zaman- saadette kadınlar hutbeler irad ederlerdi. Şimdiki zamanın hutbesi tiyatrodur. Demek ki kadının sahneye çıkması Müslümanlık esaslarına münafi değildir" yolunda aşağılık teviller uydurmaya mecbur ol. Medreseler, imaretler işlesin. Sözüm ona yeni mekteplerde çocuklar, Havva Anamızın Hazret-i Adem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını, yeryüzünde ilk gemiyi Nuh Peygamber'in yaptığını öğrensinler. En sade bir fen meselesinden büyük bir suç işler gibi korka korka bahset! Buna inkılap değil, maskaralık, adam aldatma derler."(s.23)

Anlatıcı Doktor, Damat Mahmut Paşa'nın Paris'te ölümü üzerine mezarında nutuk yerine "Yasin" okunmasını, Robespiyerlerin, Dantonların memleketinde yapılabilecek bir mantıksızlık olarak görür. Paris'teyken en çok Abdullah Cevdet'le anlaştığını, Ahmet Rıza'nın ise kendisine olduğundan fazla değer verip şımarttığını söyler.(s.24)

On bir yıl süren ayrılıktan sonra, Meşrutiyet'in ilanıyla memlekete döner. Memleketi kurtardıklarını düşünürken, her köşede yeni kurtarıcıların türediğini; nutuklar, çalgıcılar, renk renk gazetelerle bir kör dövüşünün başladığını görür. Herkes hürriyet havarisi kesilmiştir.

O da kendisine göre bir parti hayali kurar. Bu parti "...ilim akademisi gibi hep seçme âlimlerden, filozoflardan..." oluşmuştur ve "içinde cahil,

aptal, küstah, mazisi bozuk, karakteri zayıf adam bulunmayacak..." tır. Bu partide, yalan, riya, haksızlık, tehdit, şantaj olmayacaktır.(s.25)

Anlatıcı Doktor, sonraları bu fikirlerinin kendisinin toyluğundan kaynaklandığını, o zamanlar biraz "septik" ve "ukala" olduğunu, zira böyle bir fırkanın bağırsaksız bir insan gibi yeryüzüne çıkmasının, çıksa bile birkaç gün içinde çeşitli rezalet ve sefaletle sürülüp gitmemesinin imkânsız olduğunu düşünür.

Ahmet Rıza, hâlâ Anlatıcı Doktor'un, memlekete faydalı olabileceğine inanmakta ve İttihatçı şefleriyle yapılan toplantılara onu da götürmektedir. Bu toplantılarda kendisinin ifadesiyle, yaptığı, "fikir cambazlığı"ndan başka bir şey değildir. *"...ortaya bir mesele atıldığı vakit son derece âlimane ve ince tahlillere girişirdim. Talat, hayretle gözlerini açar; "Bu adamda bir şeyler var ama bilmem neden ben açık anlayamıyorum!" gibi bir mana ile yüzüme bakardı. Fakat biraz sonra onun pratik halk adamı mantığı galebe çalar: "Güzel, âlâ, fakat netice, karar?" diye sorardı. O zaman da şaşırmak sırası bana gelirdi ..."*(s.26) Tartışmalara katılır, parlak laflar eder, fakat bunları bir sonuca bağlayamaz.

Sonunda Ahmet Rıza, kendisine gazetecilik yapmayı, yazı yazmayı, halkı uyandırmayı fakat bir fırka gazetesinde yazı yazmanın tehlikeli olduğunu, sağı solu kollaması lazım geleceğini tavsiye eder. Böylece Anlatıcı Doktor, kendisinin de uzun süredir düşündüğünü belirttiği gazeteciliğe başlar. Ancak düşüncelerini söz ile gayet kolay söyleyebilen anlatıcı, kalemi eline alınca bunları yazıya dökemez. Zira bir gazete makalesinin bilim yazısından farklı bir şey olduğunu anlayamamıştır.(s.27) Bir konuyu herhangi bir yerinden tutup "paldır küldür" yazmak yerine inceden inceye tahlillerle, derin sebeplerine inen incelemelerle ele almak ister. Bu yüzden yazılarının canlı politika makalelerinden ziyade siyasi felsefe derslerine benzediğini belirtir. Ancak onun problemi kendisiyledir. Bir fikri yazacağı zaman doğruluğuna önce kendisini inandırmak ister. Halbuki, gazetecilikte, hele parti gazeteciliğinde böyle bir şeyin pek sık nasip olmadığını; makalelerinin çoğunlukla tereddütlerle, şüphelerle ve gevelemelerle dolu olduğunu; arkadaşlarının *"...sen ne ilmi makaleler yazıyorsun"*(s.28) demelerine rağmen yazılarını bütünüyle okumadıklarını; ara sıra kendi fırkasına yaptığı, örtülü, kinayeli tenkitlerinin arkadaşlarınca farkedilmediğini belirtir. O vakit çıkan mizah gazetlerinden birinin kendisiyle "Gündelik felsefe-i siyaset mecmuası" diye alay ettiğini söyler.

Bir müddet sonra Anlatıcı Doktor'un gazetesi batar. Ahmet Rıza, bu kez onu idare işlerinde denemek ister ve yakın bir sancağa mutasarrıf olarak atar. Anlatıcı Doktor konuşmaya başlayınca küçük memur arkadaşları zekâsına ve bilgisinin derinliğine hayran kalırlar ancak iş, günde-

lik muamelelere gelince bu kez kendisi şaşırır. Zira memurların en kötüsü bile ondan daha fazla kanun, usul ve nizam bilmektedir. Acemiliği dolayısıyla memurları, onu aldatmaya başlarlar. Ahalinin yağmur duasına çıkma isteğine karşı çıkınca, halkla arasında bir kavga başlar. Vali kendisini uyarır. Bir gece aniden istifasını yazar, üç aylık ilk ve son memuriyetinden istifa ederek İstanbul'a döner. (s.29)

Bir müddet Ahmet Rıza'yı aramaz. Hatta onun aleyhinde "...birkaç sene için o da leş gibi çürüdü, ittihatçılara köle oldu" diye sözler sarfederek çekiştirmeye başlar. Birgün Ahmet Rıza'dan kendisini yemeğe davet eden bir mektup alır. Yemekte Ahmet Rıza, Doktor'a bu kez Darulfünun müderrisliği teklif eder. İstediği dersin profesörü olabileceğini, böylece gençliği istediği gibi yetiştirip geleceğe hâkim olabileceğini söyler. Doktor başlangıçta bu fikri beğenmez. Fakat sonra memleketteki kargaşanın sebebini, hakiki fikir adamlarının azlığına, Darülfünun'da kuvvetli öğrencilerin yetiştirilmemesinde bulunca, teklifi kabullenmeye niyetlenir. Ancak, hangi dersin profesörü olabileceği konusu, onu şüpheye düşürür. Çünkü hiçbir sahanın mütehassısı olamamıştır: *"Doktorluk yarı da kaldı...fiziğe çalıştım, netice hokkabazlık kabilinden bazı fenni eğlencelerle kendimi eğlendirmek oldu. Kimyaya başladım, renkli fotografta karar kıldım. Tarihle uğraştım! Rastgele yığın yığın ciltler okudum. Mesela Vande isyanını günü gününe biliyorum da doğru dürüst bir Osmanlı tarihi bilmiyorum. Felsefe, sosyoloji, estetik daha bilmem ne, hepsi de aynı halde..."* (s.31-32) Bunun üzerine ertesi gün görevi kabul edemeyeceğini Ahmet Rıza'ya bildirir ve İbsen'in "Yalnız adam yegâne kuvvetli olan adamdır" sözünü düstur edinerek yalnız çalışmaya karar verir.(s.32) Fakat bu yalnız çalışmayı, Don Kişot'un yeldeğirmenlerine saldırmasına benzetmektedir. Çünkü memleketi kan ve ateş seline boğan İtalyan Muharebesi'nde, Dünya Savaşı'nda, Mütareke'de, Kurtuluş Savaşı'nda hep seyirci ve tenkitçi kalmıştır. Kaybedilen, kazanılan savaşların inceden inceye tahlilini yapmış, Dünya Savaşı'nda ve Mütareke'de yapılan yolsuzlukları tenkit etmiş, ölenlerin yasını tutmuş, Lozan sonrasında yapılan inkılapları alkışlamış, fakat hep uzakta, kenarda kalmıştır. O zamana dek memlekete bir sinek kadar hizmet etmediğini, programının iflas ettiğini ve rezaletle son bulduğunu belirtir.(s.33) Hâlâ bir "hür fikir havarisi" olmasını, bilime her zaman "bir köle sadakatiyle" inanmasını, "gökyüzü masalları temelinden yıkılmadıkça, insanlığın kurtulmuş sayılamayacağın..."a ve "...istiklallerin en güç elde ediliri olan fikir istiklalinin ancak böyle kazanılacağın..."a olan inancının hâlâ devam ediyor olmasını, kendisinin tek tesellisi olarak görür.(s.33)

Yaşlılık devresinde Doktor, o zamana kadar toplum hayatında bir işe yaramadığını kabul eder, ancak kendi hayatını insanca yaşamış ve hiçbir

hareketiyle hiçbir fikrine ters düşmemiştir. Büyük emeller peşinde koşmuş olması bir aile kurmasına da engel olmuştur. Bu yüzden kendisini boş ve yanlız hissetmektedir. Ellisinden sonra eve karşı soğukluk duyar. Bundan kurtulmak için bir evlat edinmeyi düşünür. Tesadüfen karşısına büyük halasının torunu Sevim çıkar. Çocukluğunda annesini, babasını kaybeden Sevim, hayatını yatılı okullarda geçirmiş ve en son Amerikan Koleji'nden mezun olmuştur.

Doktor, çocukluk arkadaşı mülkiye mezunu Mükerrem'den bahsederken o devir aydınlarının ortak bir özelliğine temas eder. Çocukken alınan kuvvetli bir din terbiyesi. Ardından on beş ve yirmi yaş arasında baş gösteren bir şüphe hastalığı ve sonunda çöküp giden, çocukluğun *"muhteşem masalı, kat kat gökleri, cennet, cehennemleri, melek ve peygamberleri..... Bizim neslin birçok çocuklarının müşterek hikâyesi..."*(s.46)

Doktor, kendisinin de bir dinsiz olduğunu söyler. Diğerlerinden farklı olarak kendisini bildiğinden beri hemen hiç din terbiyesi almamıştır. Gençliğinde de dünyayı "gökyüzünde bir başka hayat" düşünemeyecek kadar dolu bulmuştur. Kendisini, *"...insanın gökyüzüyle alakasını kesmedikçe tam insan olmayacağına inanmış kızıl bir ate....."*(s.46) olarak görür.

Doktorun inanç konusunda söz konusu ettiği diğer bir nokta, bu aydınların dini reddetmelerinden bir müddet sonra boşluğa düşmeleri ve birçoğunun da kendisini ispirtizmaya vermesidir. Böyle bir ispirtizma toplantısına tanık olan doktor, masa başına toplanmış eski fizik hocalarının, hukuk âlimlerinin, " granitten oyulmuş bir kahramana benzeyen zabitlerin", "yeni inkılap ruhunun bir tezahürü olarak her kuvvetten daha kuvvetli olması lazım gelen genç muallim"in onca kitaptan, onca düşünce yoğunluğundan sonra bu noktaya varmalarını yadırgar.(s.89)

Sevim'in, doktorların tedavi edemediği bir beyin hastalığına tutulması Anlatıcı Doktorun da böyle bir inanma ihtiyacı duymasına yol açar: *"Fen, bir şey vaadedemiyordu. Çaresizlik karşısında ben de ötekiler gibi gözlerimi yavaş yavaş gökyüzüne çevirmeye, Sevim'in hastalığı için ondan bir şeyler beklemeye başlamıştım. Bunu kabul ettiğim dakikadan itibaren yağmur duasına çıkanlar, bir kibritle üç sigara yakmaktan korkanlar, hastalarını üfürükçüye götürenlerle aramda hiçbir fark kalmıyordu... Kendini bir hakikat ve hür fikir havarisi sanan bir insan için sanırım ki bundan feci bir iflas rezalet olamayacaktı."*(s.221)

Zaman zaman Sevim'in hastalığının sıtma gibi, tifo gibi bir vücut hastalığı olduğunu; fen, sebebini ve ilacını bulamadığından "zayıf kafalı ve yarım imanlı" kimselerin bu durumu cine, periye atfettiğini düşünür.(s.221) Fakat başka bir çare de bulamadığından Sevim'in tütsülenmesine razı olur.

Bir akşam ezanı vakti eski mahallesi Fatih'te bir caminin yanından geçerken caminin içine girme ihtiyacı duyar. Bütün bu çaresizliği Sevim'in hastalığına bir çıkar yol bulmak ümidi dolayısıyladır. Çünkü, o cami kubbesinin artık kendisine söyleyebileceği bir şey kalmadığını düşünür. Fakat bunun yanı sıra, Nemrut gibi gökyüzüne attığı okların üstüne geri dönüp kendisini yaraladığını, söyler.(s.220)

Tütsülemeden sonra Sevim iyileşir. Ancak bu kez Anlatıcı Doktor, kendisini manevi bakımdan ölmüş bulur. Bir başka doktor arkadaşının benzer bir olay yaşadığını, ümitsizlik anlarında insanın muvazenesini yitirdiğini, fakat felaketten sonra yine eski haline döndüğünü söylemesi Anlatıcı Doktor'u bir nebze sükûnete kavuşturur. Nitekim Sevim'in rahatsızlığı sırasında kendisini şüpheye düşüren garip olaylara mantıklı cevaplar bulur; eski haline döner. Bir ara geçirmiş olduğu buhranı, tabii görmeye başlar. Bunu, ihtiyarlığına bağlar. Çocuklukla beraber "hayal ve masal " devrinin kapandığını, herşeyin apaçık görünmeye başladığını söyler. Oysa ihtiyarlık zamanında insan kuvvetten düşüp damarlar sertleşince fikirler titreyip bulanmakta, yani ikinci çocukluk başlamaktadır. *"İşte o zaman gökyüzü bizi tekrar kendine doğru çekmeye, kulağımıza gizli seslerini duyurmaya ve ezeli masalıyla, vehimleriyle, boş ümitleriyle bizi büyük uykuya hazırlamaya başlıyor."*(s.240)

Anlatıcı Doktor, Cumhuriyet sonrası inkılaplarının yeterince yerleşmediğine dikkat çeker. Cumhuriyet'in ilanından seneler sonra, *"....hurafeye, periye, büyüye, tütsüye açılan savaşın onuncu yılı..."*(s.205) olmasına ragmen insanlar, geceleri tavanlardan yağan şekerlere, sofalarda türlü kılıklarda dolaşan insan ve hayvanlara, tütsülere, ispirtizmalara inanmaktadırlar.(s.205) Üstelik bunlar içinde fizik hocaları, hukuk âlimleri, inkılap ruhunu kuvvetle taşıması gerektiğine inandığı genç öğretmenler de vardır.(s.89) Bütün bunlar karşısında "dünya biliminin " ve Cumhuriyet davasının tek müdafaacısı olduğunu düşünür.(s.218) Fakat Sevim'in tedavi edilemeyen hastalığı karşısında boyun eğer ve o zamana kadar fikrine aykırı bulduğu gayrı tıbbi usullerin anlatıldığı bir kitabı açınca "Gökyüzü zannettiğiniz kadar boş değildir" cümlesiyle karşılaşır.(s.213) "Tabiatın Esrarlı Kuvvetleri", "Tedavi Mucizeleri" gibi kitapları okur.(s.219)

Romanda adı geçen doktorların hemen tamamı ateisttir. Fenne karşı kesin sarsılmaz güvenleri vardır. Bütün problemleri, fen kitaplarının koyduğu kaidelerle ölçüp biçerler; onların çözümleriyle halletmeğe çalışırlar.(s.132)

Aydın insanın inanç bakımından düştüğü bunalımları anlatan Gökyüzü romanında, Anlatıcı Doktor'un yakın arkadaşı Mükerrem de bir Jön

Türk aydınıdır. Romanın aktüel zamanı Cumhuriyet yılları olmasına rağmen, bu aydınlara kişiliklerini kazandıran ve yazarca da üzerine dikkat çekilen dönem Meşrutiyet yıllarıdır. Mükerrem, mülkiye mezunudur. Anlatıcı Doktor'un Trablus'da sürgünde tanıştığı bir defterdarın oğludur. Anlatıcı Doktor, Mükerrem yedi sekiz yaşlarında iken ona Fransızca ve matematik dersleri vermiştir. Onun üzerinde Anlatıcı Doktor'un fikirlerinin etkisi büyüktür. Anlatıcı Doktor, Mükerrem'i *"...benim gibi o da her boyadan boyanmıştır."* (s.45) diye tanıtır.

Mükerrem, mülkiyeden mezuniyetinin ardından Beyrut ve Aydın'da birer sene maiyet memurluğu, birkaç ay da muhalif gazetecilik yapar. Ardından Sinop'a sürgün edilince, politikaya tövbe edip su mühendisliği üzerine eğitim görmek üzere Belçika'ya gider. Birbuçuk sene sonra I.Dünya Savaşı başlayınca askerlik için geri döner, Çanakkale Muharebesi'nde yanağından, kalçasından yaralanır, sol elinin küçük parmağını kaybeder. Mütarekenin ilk zamanlarında teyzesinin Aydın'daki çiftliğini yönetmeye başlar ve "toprak adamı" olmaya karar verir. Fakat Yunanlıların işgali ve Kurtuluş Savaşı, buna engel olur.

Mükerrem de Anlatıcı Doktor gibi bir iş tutamamıştır. Bu çalkantılı hayat sonunda kendisini ispirtizmaya vermiştir: *"...işi gücü ispirtizma kitapları okumak ve tecrübeler yapmaktır. Başka memleketlerdeki ispirtizmacılarla muhaberesi vardır. İspirtizmaya dair dünyanın neresinde ne basılsa mutlaka ona gönderilir..."*(s.45)

Anlatıcı Doktor'un *"...insanın gökyüzüyle alakasını kesmedikce tam insan olamayacağı..."* (s.46) fikrine karşılık Mükerrem, yine anlatıcı doktora göre "...ahiretle dünya arasında bir nevi telsiz telgraf acentesi kurmaya kalkmış bir insan..."dır.(s.46)

Romanın diğer kişilerinde olduğu gibi Mükerrem'i de biz Anlatıcı Doktor'un ağzından tanımaktayız. Ona göre Mükerrem de kendisi gibi bir atedir. Ancak kendisi hiçbir zaman bir dini eğitim almamıştır. Halbuki Mükerrem, çocukluğunda kuvvetli bir dini terbiyeden geçmiştir. Gençliğinde bütün *gökyüzü masalları* uçup gitmiş, fakat bugün ihtiyarlamış olduğundan eski çocukluğu nüksetmiştir. *Eski masum itikatlarına* tekrar dönmesi mümkün olmadığından, onların yerine ispirtizmaya merak sarmıştır. Bu da onu bir başka yoldan farklı bir mistisizme götürmüştür.

Yazarın dikkat çekmek istediği nokta insan, zayıf olduğu alanlarda veya güçsüz olduğu zamanlarda akıl düzeninin dışına çıkmakta, kendisini irrasyonele teslim etmektedir. Tıpkı romanın genç aydını Sevim'in anlaşılmayan hastalığı gibi Mükerrem'in de ihtiyarlığı bir hastalıktır. Çünkü o, yok olup gitmekten korkmaktadır.

Mükerrem, "gökyüzü masalı"nı basit ve iptidai bulmakla beraber, kimi zaman akla da güvenilemeyeceğini söyler: *"Akıl dediğimiz bu bozuk düzen aletle neyi kestirip atmaya muktediriz?"*(s.48)

Anlatıcı Doktor'un tamamen ateistliğine karşılık, Mükerrem, Tanrı'nın varlığı konusunda düşüncelere dalar: *"...insanın vücudundan kentilyonlar ve kentilyonlarca büyük maddenin geni filan veya falan şekilde bir kombinezonundan da bizimkiyle ölçüştürülemeyecek kadar büyük bir şuur ve kudret doğmuş olmasını niçin imkânsız görelim? Menşei bizimki kadar tabii ve maddi olan bu kuvvete pekâlâ Allah diyebiliriz."*(s.49),

Mükerrem'in en büyük korkusu öldükten sonra yok olup gitmektir. Anlatıcı Doktor'a göre onun ispirtizma merakı, madde ölse bile, ruhların yaşamasında bir teselli aramasından kaynaklanmaktadır. Zira Mükerrem'in *"Şu pis dünyanın acılarında bile öyle bir tat var ki herşeye razıyım...Elverir ki yok olmayayım"*(s.60) demesi, bunu destekler. Çünkü inançsız geçen bir gençlik devresinden sonra gelen ihtiyarlık, ona ölüme yaklaştığını hissettirmektedir. Ölüm ise, inanmayan birisi için ebediyen yok oluştur. Bu münasebetle Mükerrem'in ruhların yaşadığına inanmak istemesi kendisini avutmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Esasında, Anlatıcı Doktor'un ifadesiyle o, mistisizme, meçhule ve hayale doğru giden bir realisttir.(s.234-235)

Cumhuriyet döneminden sonra yazılan romanlarda, zamanla bir değişmeye maruz kalan klasik Osmanlı aydınından, Tanzimat ve Meşrutiyet aydınlarına kadar geniş bir manzara içinde karşımıza çıkan aydın gruplarına farklı farklı bakışların varlığını görmekteyiz. Mesela, Yolcu Nereye Gidiyorsun? ile Tatarcık romanlarında Jön Türk aydınları karşısında yazarların olumlu ya da olumsuz kesin bir tavırları söz konusu değildir. Özellikle 1930'lu yıllardan sonra yazılan romanlarda bu farklı bakışın varlığını görüyoruz. Bu yaklaşım değişimi, bir anlamda Cumhuriyet aydınlarına ve dolayısıyla Cumhuriyet toplumuna bir tarihi perspektif kazandırma endişesini düşündürtmektedir.

II.Abdülhamit dönemi ve sonrası toplumu ve insanı üzerinde batıdan gelen fikirlerin uyandırdığı etkilerin anlatıldığı Yolcu Nereye Gidiyorsun? romanında Nazım Bey, romanın başkişisi Adli'nin dayısıdır. Kolordu Erkanı Harbiye kısım amiridir ve bir Jön Türk'tür.

Nazım Bey bir vatanperver olarak memleketteki gayrı millî ve ahlaki düşüncelerden rahatsızlık duymaktadır. Eniştesi Asaf Bey ve kız kadeşi Nemide Hanım'ı, alafranga ilgilerinden dolayı birer vatan haini görür. Onların Adli dışındaki çocuklarının da benzer eğilimler içinde olmalarından dolayı bu vatanın evladı olmadıklarını söyler.(s.25) Onları birer va-

tansız olarak görür.(s.59) Binlerce kitaba sahiptir ve bir bilim âşığıdır. Ancak, Jön Türklerde gördüğümüz genel özellik onda da mevcuttur. Milliyetçi fikirlerinin kaynağı batılı eserlerdir. Mesela kız kardeşi Nemide ile yine bir millî konuda tartışırlarken Marcus Aurelius'un bir sözünü örnek verir.(s.59)

Anne ve babasını "Tanzimat kitabının iki zavallı izahı" gören Adli, dayısı Nazım'ı "vatan aşkının keskinleştirdiği bir hassasiyetle, devletin ve milletin hastalığını, mikroskop salahiyetiyle görebilen bir şuurun temsilcisi"(s.90) olarak tanıtır. "O, yarım kalmış inkılapların adamı değil, doğrudan doğruya inkılapçı, ateşli, cesur ve teşkilatçıdır. Fakat her şeye rağmen yürüdüğü gizli yolda ihtiyatlı olmaya da mecburdur; çünkü en ufak bir dalgınlık, bir tedbirsizlik yalnız kendisine değil, gayelerine de suikast yapabilir. Onun için Avrupa'dan gizli gizli gelen Jön Türk, İstiklal, Mısır'dan gelen Basiret, Meşveret gazeteleri, okunduktan sonra derhal yakılır."(s.90) Nazım Bey'in Ahmed Rıza ile mektuplaştıklarını da yine devam eden cümlelerden öğrenmekteyiz.(s.90)

Nazım Bey, memleketin içinde bulunduğu sosyal ve siyasi durumdan pek hoşnut değildir. Asaf Bey ve kız kardeşini birer vatan haini görmesinin yanı sıra Ziver Paşa gibi devlet adamlarının da haşere olduklarını söyler.(s.91) Onların, vatanı bir pula sattıkları fikrindedir.(146)

Adli ile memleket problemleri üzerinde konuşurlarken kendi devrinin aydınlarını ikiye ayırır: *"... bu memlekette münevver zümre iki kısım. Biri geçmişin üstüne oturmuş, onu ezip çiğnemiş ve geleceği bir pula satmış köksüz türediler. Bir kısmı da sizin gibi prensip ve hulus sahipleri. (...) Şuna esef ederim ki birinciler, memleketin kaderine sizden daha hakim. Ve zaman geçmekle bu yollarını şaşırmış zümreler, artacak eksilmeyecek, belki her devirde bir başka kaftana bürünerek meydanı tutacaklar. Bunlar sahneye kendi yetiştirmelerini bırakıp çekilirken, emin ol ki değişen, yalnız şekil ve şekle taalluk eden kısımlar olacaktır. Mayalar ise daima müşterek. İstihale, temizlenme ve safiyet kazanma değildir..."*(s.146)

Nazım Bey, memleket problemleriyle o kadar dolar ki sonunda bir fırsatını bulur ve Avrupa'ya kaçar. Bir gün memleketine davasını kazanmış olarak döneceğinden emindir.(s.285) Adli, dayısının bu davranışını *"...Gerçi dayım hayalperest adam değildi. Ancak, mevcut iktidarı devirmek gayesi, bir hayal kaftan olarak, bütün Harbiyeliler gibi dayımın da kafasına geçirilmişe benziyordu."*(s.286) cümleleriyle özetler.

Sonunda II. Meşrutiyet ilan edilir. Nazım Bey'in adı idareci kadro arasında geçmektedir. Memlekette yeni bir karmaşa başlamıştır. İnkılaba rağmen halkta bir rahatsızlık ve güvensizlik vardır.(s.339) Aşağı doğru

devrilen bazı devlet adamlarının yerine yenilerinin ismi geçmektedir. Bir müddet sonra Otuz bir Mart Vakası üzerine Nazım Bey, Hareket ordusuyla İstanbul'a gelir. Böylece meşrutiyet inkılabı yavaş yavaş asıl çehresine kavuşmaya başlar.

Nazım Bey, arkadaşlarıyla beraber idareyi ele aldıktan sonra "mevki yağmacılığına ve şeref ihtirasına" kapılmayıp siyasete geçmez ve devleti yönetecek kimseler bulunduğu fikriyle bir asker olarak kalmaya devam eder.(s.343) Fakat bir müddet sonra yola beraber çıktığı arkadaşlarının ideallerinden taviz verdiklerini, ihtiras mücadelesine giriştiklerini görmeye başlar.(s.344) Vatanın çıkarlarının her şeyin üstünde olduğunu söyleyerek arkadaşlarını ikaz eder ancak onlardan tepki görür. Vatanı bir pula sattıklarını düşündüğü idare devrilmiştir fakat yerine farklı bir kılıkta aynı zihniyet yine gelmiştir. Nazım Bey için en kötüsü de "devlet-i ebed müddet" kavramı yerine devletçiliğin dahi ne olduğunu bilmeyen cahil bir zümrenin devlet çarkının başına geçmiş olmasıdır.(s.345) Bunlar zulüm etmeyi ve kan dökmeyi inkılapçılığın bir gereği gibi görürler. Hürriyet vaadi ile geldikleri halde birer hürriyet düşmanı olurlar.(s.345-346) Nazım Bey, başarısız olduklarını "Meğer, felsefesiz, yalınkat inkılaplar, fayda yerine zararla neticeleniyormuş" sözleriyle itiraf ederken; bu başarısızlığı Jön Türk arkadaşlarının bilgi bakımından yetersiz kimseler olmalarına dayandırır.(s.349)

Jön Türklerin genel özelliklerinden farklı olarak Nazım Bey, geçmişe, millî tarihe ve ananeye bağlı bir asker aydındır. *"Tanzimat'la başlayan sakat meyiller, bilhassa an'ane düşmanlığı, onun inkılap programına göre, kökünden tashih edilmesi gereken hatalardandı. Halbuki maziyi küçük görmek eskisinden daha çok almış yürümüştü. Cemiyet nizamları, kökünden koparılmış bir nebat gibi, her gün bir çiçeğini, bir yaprağını kaybediyor, soylu geleneklere, göreneklere ya dudak bükülüyor, ya omuz sallanıyordu."*(s.348)

Arkadaşlarının memleketi idarede yaptığı suistimallere tahammül edemeyen Nazım Bey, emekliye ayrılır.

Yazarın objektif bir bakış açısıyla vermeye çalıştığı bir başka Jön Türk aydını Halide Edib'in Tatarcık romanındaki Nihat Bey'dir. Nihat Bey, Çanakkale Savaşı'nda sağ bacağını kaybetmiş bir miralaydır. Poyrazköy'de Feridun Paşa köşkünde oturmaktadır. Feridun Paşa'nın kızı Saide ile evlidir ve Haşim adında bir oğlu vardır.

O, asker, sivil yeni Türkiye'yi silahla veya düşünceyle kurmak için bütün hayatı savaşla geçmiş bir neslin mensubudur. Miralay Nihat da kendisinden önceki nesil gibi görüşlerini askeri bir temele dayandırır. II.

Meşrutiyet'e mensup bu nesil önceki askerlerden zaman, eğitim ve felsefe anlayışları bakımından ayrılırlar. Ona göre askerlik, sadece bilime ve teknik kabiliyete dayanmalıdır. Miralay, kuvvetli milletin, kuvvetli ordularla mümkün olabileceğine inanır. Sadece ordu değil, diğer alanlara da fen, akıl mantık şekil vermektedir. Miralay, kendi felsefesine göre bir Türk milleti görmek için hem diliyle, hem de kalemiyle durmadan çalışan bir adamdır.(s.45-46)

Nihat Bey, din bütünüyle kalkmayınca dünyanın medenileşmeyeceği fikrini taşır. O, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında açık bir şekilde kendisini gösteren materyalist felsefenin ürünüdür. Ona göre dünyaya akıl ve mantık sahibi insan hâkimdir. Kendisine Tevfik Fikret'in insanın aklıyla dünyayı cennet yapabileceğini söyleyen mısraını hayat düsturu seçmiştir. Yine Fikret'in *Tarih-i Kadim* şiirini hemen her gün sonuna kadar tekrarlar. Dinsizliği kendine büyük bir inançla din edinmiştir. Nihat Bey'in *dinsizlik dini*, insani ve ahlaki kaidelere sahiptir. Ancak ona bağlı olan bir insan aklından, muhakemesinden gelen bir düzenle tam bir adam olabilir.(s.43) Ona göre akla dayanmayan her felsefe çürüktür.(s.45-46) Vaktiyle bu düşüncelerini ifade eden *Aklın Nakle Tefevvuku* isimli küçük bir eser de yazmıştır.(s.112)

Nihat Bey, doğruluğuyla, düşünce namusuyla, inandıklarını hayatına uygulamadaki bağnazlığıyla âdeta bir çeşit *dinsizlik softası*dır.(s.46) Onun dinsizliği akla sınırsız bir hürriyet alanı sağlamaya, efsanelerin zincirlerinden kurtarmaya, gerçeğe dayanan bir yön vermeye dayanmaktadır. Fakat bunu başaramamıştır. Çünkü kendisine şaşmaz ve tek yol gösterici olarak belirlediği bilim, sürekli yeni hükümler ortaya atmakta, gerçeğe giden yeni yeni yollar açılmaktadır. Otuz yıldır inandığı ve şaşmaz sandığı yol çatallanmış; kendisine fikir yoldaşı edinebileceği kimse kalmamıştır.(s.195) Kendisinin dinsizliği on dokuzuncu yüzyılın sakin, liberal, heyecan karışmayan, prensipleri ancak kitaplar arasında belirlenen bir din iken, yeni nesillerin dinsizliği karanlık ve azgın bir içgüdünün, baş kaldırmanın, hükmetme isteğinin ortaya çıkardığı ilkel ve karanlık bir dindir.(s.165) Miralay Nihat, Meşrutiyet nesli olarak kendisini ne Tanzimat nesline ne de yeni ortaya çıkan Cumhuriyet kuşağına beğendirebilmiştir. Tanzimat nesli ona *Farmason, zındık, Frenk bozması* lakaplarını takmıştır. Yeni nesille ise aralarında dağlar kadar fark vardır. Bu yüzden, az konuşur, sürekli okur. On beş yıldır "Fransız İnkılabı" isimli bir eser üzerinde çalışmaktadır. Altı cilt olarak düşündüğü bu eserin üç cildini yazmış; İngiliz kaynaklarından da faydalanabilmek için iyi İngilizce bilen romanın başkişisi ve genç aydını Lale'yi kendisine sekreter tutmaya karar vermiştir.

3- II. Meşrutiyet Döneminin İdareci Aydınları

Jön Türklük konusu etrafında ele alınan bu aydınlara karşı takınılan olumsuz tavırdan II. Meşrutiyet döneminin idareci aydınları da paylarına düşeni alırlar. Mesela, yine Reşat Nuri'nin Yeşil Gece romanında işlenen ikinci derecedeki konulardan biri de II. Meşrutiyet döneminde eğitimin içinde bulunduğu durumdur. Eğitim kurumlarındaki idareciler ve öğretmenler, devletin bütün işleyişinde görülen bozulmadan etkilenmişlerdir. Bu idarecilerden biri Sarıova İdadi Müdürü Talip Bey'dir.

İdadi Müdürü Talip Bey, Galatasaray'dan mezundur. Kendisinin "terakkiperver" bir insan olduğunu söyler. *"Sarıklılarla feslilerin din ve devletin selamet ve itilası hususunda teşrik-i mesaisinden daima müfit neticeler..."*(s.46) beklenebileceğini fakat bu iki kardeş grup arasına nifak ekildiğini belirtir. Romanın başkişisi Şahin Efendi'yi "kaba sofu" sanır. Ona meşrutiyetin faydalarından ve "asri terbiye"'nin ne kadar gerekli olduğundan bahseder. Bir gün Muallimler Cemiyeti'nde "İlm-i Ahval-i Ruh" konusunda konferans verir. Yazar, bu konuşmayı *"Eski Galatasaraylı, beklenildiği gibi Avrupa'dan, Fransa'dan bahsetti."*(s.87) cümleleriyle okuyucuya aktarır. Talip Bey, konuşmasına *"Galatasaray'da hemen hemen bir Avrupa terbiyesi gördük"*(s.87) diye başlar.

Talip Bey, bu konferansta Fransa'da meşhur *"Alan Kardak"* müessesindeki ruh üzerine yapılan araştırmaları örnek verir. Bazı "Frenk isimleri" sıralar, "ispirtizma masalları" anlatır ve "ruhun varlığından şüphe" etmenin, "insanları hacer, şecer" kabul etmenin yanlışlığını ortaya koymaya çalışır. Bu sonuçlara din bilginlerimizin yüzyıllarca önce vardığını söylemeyi de ihmal etmez.(s.90-91) Şahin onu, sık sık hamasetten bahseden Cabir Bey ile medreselerin yenileştirilmesi gerektiğinden bahseden Zühtü Efendi'nin bir birleşimi gibi görür. Romanın bir diğer Cumhuriyet'çi aydını Necip'e göre idadi müdürü *"Galatasaray'da biraz Fransızca öğrenmiş, karmakarışık biraz fen dersi görmüş olmasına rağmen yobazların en bayağısı, en embesili..."*(s.149)dir.

Romanda idadi müdürü ile aynı özellikler gösteren diğer idareci aydın, maarif müdürüdür. Romanın başkişisi öğretmen Ali Şahin, Sarıova Maarif Müdürünü, türbelerde yanan kandilleri söndürmek maksadıyla kendisi için bir savaş alanı olarak seçtiği Sarıova'ya geldiği ilk gün tanır.

O, *"...ilk terbiyesini Babıâliden aldıktan sonra Meşrutiyet devrini idrak etmiş klasik memurlardan..."*(s.101)dır. Şahin bu tip memurları, "...toprağın zelzeleleri gibi en idrak edilmez sebeplerle, en beklenilmiyen saatlerde korkunç sarsıntılar ve yıkıntılar yapan bir gizli ve karanlık kuvvetin vehmi içinde yaşamağa alışmış...(s.101) insanlar olarak görür.

Maarif müdürü devrin gerektirdiği memurdur. *"Herkesle hoş geçinir maiyetindeki memurlara-şımartacak derecede- nazik muamele eder..."* (s.99) Devletin Tanzimat sonrası bir bürokratı olarak "cahil ahalinin itimat ve muhabbetini kazan"mayı, "...resmi mektepleri halka sevdir"meyi önemli bir görev sayar.(s.100) Halkın "maarif mekteplerine şüpheli bir gözle bak..."tığı fikrindedir. (s.100) Çünkü mahalle ve vakıf okulları, azalacağına çoğalmaktadır.

Şahin Efendi'nin Lisan-ı Osmani yerine Türkçe demesine çok kızar.(s.55) Romanda sadece medreseli değil Tanzimat ve Meşrutiyet aydınlarını karşısına alan Ali Şahin, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki değişmenin de beklenen yenilikleri taşımadığı düşüncesindedir. Çünkü Cumhuriyet öncesinin ilerlemeye engel olduğu düşünülen bütün zihni anlayışları, kılık değiştirerek Cumhuriyet'ten sonra da devam etmektedir.

Reşat Nuri, Cumhuriyet öncesindeki idareci aydınlar karşısındaki bu tavrını Çalıkuşu[81] romanında da devam ettirir. Öğretmen Feride'nin Anadolu'da yaşadıklarını anlatan Çalıkuşu romanda Reşit Nazım, maarif müdürüdür. Yazar, onun aracılığıyla hem o dönemde eğitimin kötü idareciler elinde kaldığını, hem de yönetici aydın kadronun halktan uzaklaştığını; kendi insanına, memleketine yabancılaştığını göstermek ister.

Anadolu'nun fakir ve ücra bir köyünde öğretmenlik yapan Feride'nin okulunu teftişe gelen Reşit Nazım, Feride'nin bin bir güçlükle düzenlediği okulunu, gayet karanlık bulur, ahıra benzetir. Sık sık pek de iyi bilmediği Fransızca kelimeleri kullanarak yanındaki arkadaşına okulun ne kadar berbat bir yer olduğunu söyler. Feride'nin gözünü boyamak için kendisinin "grandiose"(büyük, şahane) projesinden bahseder. Anlatmak istediği büyük projesi, herşeyi yıkmak, düşündüğü tarzda yeni kurumlar yapmaktır. Feride'nin okuluna on yedi öğrencinin devam ettiğini öğrenince, bir okulun on yedi kişiye biraz lüks olduğunu belirterek burayı kapatacağını; bu gibi köyleri zarif, sıhhatli, modern, yani "müceddet mektepler"e sahip kılacağını; Feride'yi de bir başka okula atamaya çalışacağını ekler. Sonunda istediği yapar ve Maarif Müdürü, Zeyniler köyünde Feride'nin binbir güçlükle düzenlediği okulu kapattırır.

---

[81]Reşat Nuri Güntekin, **Çalıkuşu**, 5. baskı, İstanbul-1935, atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

Gerek Çalıkuşu ve gerek Reşat Nuri'nin belli başlı diğer romanlarındaki kahramanların tahlili için için bak. Birol Emil, **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası-1**, İstanbul-1984; ayrıca Reşat Nuri'nin romanlarında ele aldığı sosyal konuların bir değerlendirmesi için bak. Hüseyin Çelik, **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkid**, Van-1995.

Romanda Reşit Nazım'la, Feride, Maarif Müdürlüğü'ne açık okul bulunup bulunmadığını sormak için gittiğinde tekrar karşılaşırız. Feride, bu kez de Reşit Nazım'ın öğretmenlerin mutlaka kartvizit bastırmaları gerektirdiği konusundaki öğütleriyle karşılaşır.(s.189) Bu durum gösterir ki idareci elit memleketi gereği gibi tanımamakta, asıl problemlerin ne olduğunu bilmemekte ve dolayısıyla ya gereksiz ayrıntılar üzerinde durmakta, ya da hayali yeniliklerden bahsetmektedir. Bunların pek çoğu Avrupa'ya hayrandırlar. Bütün yaptıklarında Avrupa'yı örnek almak isterler. Yazar, bu noktaya, B...'ye gelen ve gazetesinde "Yeşil B..." isimli bir seri yazı yazmayı düşünen Fransız gazeteci Pier For münasebetiyle temas eder. Maarif Müdürü Reşit Nazım, kendisini de ziyarete gelecek olan Fransız gazeteciye hoş görünmek, lehimize bir yazı koparmak niyetindedir: *"Mekteplerden bir ikisini göstereceğim, herhalde lehimizde birşeyler yazdıracağım. Başka bir Maarif müdürü olsaydı bu mühim zat zor gelirdi buraya..."(s.193) mekteplerimizin bir ikisini göstereceğim. Gerçi bir Avrupalıya göğsümüzü gere gere gösterebilecek bir mektebimiz yok amma, bir politika yapacağım çaresiz. Her halde lehimize yazı koparacağımızı umuyorum. Bereket versin ki, ben bulundum burada, yoksa bu ziyaret selefim zamanında olsaydı, Avrupalıya rezil olduk gittiydi."*(s.225)

4- "Ara"daki Aydın

Yine Meşrutiyet yıllarının bir insanı olmalarına rağmen, Jön Türk veya II.Abdülhamit taraftarı oluşları noktasında değil de hayatın çeşitli meşgaleleri ve problemleri içerisinde ele alınan aydınlara da tesadüf etmekteyiz. Bunlar içinde batılılaşma probleminin beraberinde getirdiği inanç ve medeniyet konularında bir tereddüdü yaşayanlar çoğunluktadır.

Mesela Amak-ı Hayal romanının başlangıcında Raci, materyalist bir gençtir. Hükümet konağında memurdur. İnanç konusunda şüpheleri vardır. Bir gün mezarlıkta karşılaştığı derviş kılıklı bir dede, onun aradığı gerçeği bulmasını ve ruh dünyasına açılmasını sağlar.

Raci, çocukluğunda annesinden iyi bir dini ve ahlaki terbiye almıştır. Okulu bitirdiğinde de kendisini yetiştirmeye devam etmiş ve bilgilerini geliştirmek için çokça kitap okumuştur. Kendi akranları dini bilimlerden uzaklaştıkları halde o, akılcı bilimlerin yanında dini bilimleri de öğrenmeye gayret eder. Fakat öğrendikçe, bilgisi arttıkça inanç konusunda *küfür ile imandan, ikrar ile inkârdan, tasdik ile şüpheden* oluşan bir fikre sahip olduğunu görür. Çıkar yol bulamayınca kendisini içkiye verirse de bir türlü içindeki şüpheyi susturamaz. Pek çok eser okur, batını bilimlerde ün yapmış kimselere başvurur. Ancak onların getirdiği deliller, in-

sanlığın çocukluk çağında icat ettikleri hayal ve masallardan başka bir şey değildir. Hiçbir kitap, hiçbir âlim, onu düştüğü şüphe çukurundan kurtaramaz.(s.4-5) Bu maksatla ruh ve manyetizma ile uğraşan iki cemiyete bile baş vurur. Bunlar ruhun varlığına inanmakla beraber, yaptıkları hayal gücü oyunlarından başka bir şey değildir.

Raci sorularına cevap bulamadıkça kendisini içkiye, eğlenceye ve sefahate kaptırır. Bu hayat tarzını sürdüren pek çok tahsilli genç insan görür. Bunların bir kısmı ya tamamen dinden uzaklaşmış ya da sadece ramazan ayında Müslümanlığını hatırlayan; dini, mevsimlik elbise gibi düşünen kimselerdir.(s.6-7) Yine arkadaşlarıyla gezip eğlendiği bir gün, iki meczup dervişe tesadüf ederler. Bunların yapmış oldukları *varlık, yokluk; heplik, hiçlik* tartışması, Raci'yi hayretler içinde bırakır, kendisini bu problemleri düşünmekten alıkoyamaz. Onun şüpheleri, her zaman önünden geçtiği bir mezarlığa girip de burada bir barakada yaşayan Aynalı Dede'yle tanışmasıyla yavaş yavaş sükuna ermeye başlar. Raci, deli kılıklı bu ihtiyarın aslında hikmet sahibi bir insan olduğunu anlar ve kendisine yardım etmesini ister. Raci, dokuz gün boyunca Aynalı Dede'ye gelir ve her gelişinde Dede'nin yardımıyla bir hayal âlemine dalar; varlığı, yokluğu; hiçliği, hepliği; maddeyi, ruhu; hayatı, ölümü kavrar. Vahdet-i vücut fikrine ulaşır. Kâinatta var olan her şeyin özünün aynı olduğunu keşfeder.(s.54-55)

İnsanlar, dünyada Hürmüz'ün ve Ehrimen'in etkisi altında ya iyi ya da kötü tarafta yer almaktadırlar. Bu iki taraf arasında sürüp giden bir düşmanlık yani nifak vardır. Raci bu *nifak*ın ancak *muhabbet* le yok edilebileceğini öğrenir. Fakat, *muhabbet*in düşmanı *gazap* vardır. Onu da ancak *hikmet* yok edebilir. *Hikmeti* ise *nefs-i emmare* mağlub eder. Bu iki taraf arasında sürüp giden kavgaya sadece *aşk* bir son verebilir.(s.25-38) Gerçek aşk ise *aşk-ı mutlak* yani Allah'a karşı duyulan aşktır ve Allah her yerdedir.

Raci maddi dünyadan uzaklaşıp insanların alışageldikleri dışında davranmaya başlayınca delirdiğine karar verirler ve Manisa'da tımarhaneye kapatırlar. Bu madde dünyası artık onun için bir karanlık çukurdan başka bir şey değildir. Onun artık maddi dünyayla bir ilgisi kalmamıştır.

Böyle bir arayış içindeki bir başka aydını Batmayan Gün[82] romanında da bulmaktayız. Bu romanda, bir aydın genç kız olan Aliye'nin tıpkı Raci gibi madde ve mana arasındaki ilişkide mana âlemini keşfi anlatılmak istenir. Eserin içinde söz konusu edilen dönem ve kişilerin nasıl bir eğitim-

[82] Samiha Ayverdi, **Batmayan Gün**, İstanbul-1939, romana yapılan atıflar bu baskıya aittir.

den geçtikleri hakkında ayrıntılı bilgi bulamıyoruz. Bütün bunlar yazarın ön planda tuttuğu asıl konuyla ilgilidir. Ancak, Avrupa'da eğitim alan ve Beyrut'tan Manastır'a kadar devletin çeşitli vilayetlerinde görev yapan, sosyal ve siyasi hadiselerden pek söz etmeyen kişilerden, romanın zamanının II. Meşrutiyet yılları olduğu tahmin edilebilir.

Romanın merkez kişisi Aliye isminde Avrupa'da eğitim gören bir genç kızdır. Fakat, Aliye'nin Avrupa'da nasıl bir eğitim almakta olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Zira buna romanın konusu düşünüldüğünde pek de ihtiyaç yoktur. Çünkü Aliye'nin yetişmesi üzerinde mektebindeki derslerinden ve hocalarından çok dedesi İrfan Paşa'nın etkisi vardır. Fakat bu etki doğrudan değil, Paşa'nın bırakmış olduğu resimleri ve notları aracılığıyla kendisini gösterir. Vaktiyle "muktedir bir devlet adamı" olan İrfan Paşa, Osmanlı devletinin çeşitli vilayetlerinde valilik yapmış, nazırlıkta bulunmuştur. Aynı zamanda iyi bir ressamdır da. Fakat Paşa'nın asıl önemli bir tarafı onun bir aşk adamı oluşudur. Bütün dünyeviliği aşan ve mana âlemini kavrayan bir birlik felsefesi vardır. Pek çok kimsenin dikkatini çeken resimlerinde ve notlarında bu felsefesinin derin ifadeleri yer alır. Aliye, dedesinin bıraktığı notlar sayesinde onun ruh dünyasına ve mana âlemine açılmaya başlar. Aliye, ruhen zengin bir kızdır. Ancak bu ruha ne babası ne de annesi bir istikamet verebilmişlerdir. Onun disiplinli bir hayatı ve pozitif bir kültür sistemi vardır. Fakat Aliye bu, "mekanik ve ezberlenmiş sistemi" aşmak, hayatta gerçek bir insan olmak ister.(s.10-11) Diğer taraftan etkisi altında kaldığı dedesinin resimlerindeki ve özellikle "Batmayan Gün" adını verdiği notlarındaki derin anlamı keşfetmekte zorlanır. Kendisine bu dünyayı açacak bir İrfan Paşa; hayatı gerçek anlamıyla kavramış, onun zaaflarından kurtulmuş bir büyük akıl arar.(23) Bu büyük akıllar arasında okuldaki hocalarına yer vermez. Çünkü onlara ancak maddi dünyada öğrenci olabilmektedir. Halbuki vicdani dünya, bu hocalarına da kapalıdır. Çünkü onlar, insanın zayıflıklarından kendilerini kurtaramamışlardır; onların bilgisi insana pek çok akla dayalı şey öğretmekte fakat asıl insanlık bilgisini verememektedir.(s.24) Aliye işte asıl bu bilgiye sahip olmak ister. Zira Aliye, her nefesinde gittikçe artan bir ilgiyle hayatın iç yüzünü araştıran, hayatın bilmecesini çözmeye çalışan bir ruha sahiptir.(s.40) Madde dünyasının harikalarını inkâr etmez, ancak *"ruh dünyasının gizli bir kanat gibi bu dünyanın üstüne gerilmiş hâkim varlığını da bilmek..."*(s.13) ister. Ancak bu konuda aklın ve bilimin kendisine bir yol gösterici olabileceğine ihtimal vermez. Zira akıl, dedesinin notlarındaki derin anlamı kavramakta zorlanmaktadır.(12-13) Pozitif bilgiler ise insana tam bir hayat sağlamaktan uzaktır. İnsanın gerçek anlamına kavuşabilmesi için mana sınırına yakınlaşması gerekmektedir.(s.62)

Aliye, tahsilini tamamlamak için gittiği Almanya'da hem dedesinin notlarında "K" rumuzuyla geçen şahsı, hem de dedesinin felsefesini kendisine açıklayacak yol göstericiyi bulur. Bu yakın komşuları ve Doktor Cevad'ın hocası Prof.Dr. Kerim Bey'den başkası değildir. Kerim Bey, Almanya'da Aliye ile aynı pansiyonda kalan Feyzi'nin babasıdır. Feyzi de babasından gelen bir etkiyle gayb âlemine inanan bir insan olduğundan Aliye ile iyi bir arkadaşlık kurmuş ve bu tanışıklık Aliye'yi Kerim Bey'e götürmüştür. Artık Aliye, aradığı İrfan Paşa'yı bulmuştur. Çünkü Kerim Bey'e, pozitif bilimin üstünde gayb dünyasını kavramada Aliye'nin büyük babası İrfan Paşa yol göstermiş, hocalık etmiştir. Aliye, İrfan Paşa'nın felsefesini çok iyi anlamış bir kimse olması dolayısıyla Kerim Bey'i kendisine bir üstad kabul eder. Almanya'da kaldıkları pansiyonda Feyzi'nin odasında saatlerce bilim, akıl, halk, Halık, madde, mana, aşk, gayb, ruh vs. hakkında konuşurlar. Aliye, Kerim Bey aracılığıyla İrfan Paşa'nın felsefesini kavramaya başlar. *"Doktor Kerim Bey, büyük babamın ağır felsefesinin bir hamlede teşrihini yaptı. İrfan Paşa'nın yıllardan beri defterlerin, kitapların sahifelerinde gömülü yatan felsefesi dirildi, tecessüd etti. (...) Artık İrfan Paşa, yaşıyor ve benimle konuşuyor. (...) Kerim Bey, içinden çıkamadığım hilkat muammasını şu kısacık cümlelerle izah etti: Hilkatten maksud insan, insandan maksud da mana! Mana da ancak ruh tasfiyesiyle hasıl olabilir ki, bunu da ele getirecek aşktır!..."*(s.149-150) Aliye, Kerim Bey sayesinde her şeydeki birliği, birlikteki aşkı keşfeder.

Diğer taraftan II. Meşrutiyet döneminde yaşayan aydın kişiler içinde batılılaşma problemi karşısında bir arayış içine girenler de çoğunluktadır. Yukarıdaki Raci ve Aliye'nin inanç bakımından yaşamış oldukları arayış, bu aydınlarda batılılaşma problemi etrafında teşekkül ettirilir.

Yolcu Nereye Gidiyorsun? romanında, bir geleneği bulunan Türk kültürünün şekillendirdiği Türk insanının, Tanzimat'la girilen değişme döneminden nasıl etkilendiği anlatılmak istenir. Yazar Samiha Ayverdi, romanda çöküş devrinin bütün problemlerine, bu problemleri yakından yaşayan kişiler aracılığıyla temas eder.[83]

Romanın anlatıcı kişisi, Adli adındaki gençtir. Önce Galatasaray lisesinde okumuş, ardından hukuk fakültesine devam etmiştir. Batılı hayat tarzının kuvvetlice yaşandığı bir aile çevresinde büyüyen Adli, alafranga ilgileri bulunan edebiyat ve sanata meraklı Şark Şimendiferleri Muamelat Şefi Asaf Bey ve piyano çalmayı, Avrupai görünmeyi hayatının en büyük

---

[83] Kâzım Yetiş, **Samiha Ayverdi (Hayatı ve Eserleri)**, Ankara-1993, s.29-32; ayrıca Samiha Ayverdi'nin eserlerinde millî ve manevi konuların tuttuğu yer için bak. Kâzım Yetiş, **Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Millî Kültür Meseleleri ve Tasavvuf Düşüncesi**,(Mezuniyet Tezi), İÜ. Edebiyat Fakültesi, İstanbul-1974.

gayesi edinen Nemide Hanım'ın üçüncü çocuğudur. Asaf Bey ve Nemide Hanım, Adli'den büyük olan kızlarına ve oğullarına gösterdikleri ilgiyi Adli'den esirgerler. Bu sebeple Adli biraz bu aile ortamının Avrupai hayatından uzak kalır. Ablası ve ağabeyi alafranga eğilimlerle vakit harcarken Adli, kendisini bilim ve kültür yönünden yetiştirmeye çalışır.

Adli'nin içinde bulunduğu aile, buraya gelen devrin bilim, edebiyat sanat adamları ve bu ailenin akrabaları, devrin bütün insan tipi özelliklerini yansıtmaktadırlar. Adli'nin babası ve annesi alafranga merakları bulunan Tanzimat insanıdırlar. Amca Ziver Paşa, II. Abdülhamit'in önde gelen adamlarından biridir ve jurnalcidir. Adli'nin dayısı Kolordu Erkan-ı Harbiye Kısım Amiri Nazım Bey ise aksine, bir Jön Türktür. Asaf Bey'in edebiyata, sanata meraklı olması ve evini alimlere, şairlere, ediplere açması Adli'nin etrafındaki insan çeşidini arttırır. Bunlar içerisinde Adli'nin dikkatini çeken, kendisi üzerinde de büyük etkisi bulunan mutasavvıf Cem Bey ve doğu ile batıyı akıl planında birleştirmek isteyen Hatemi Bey' dir.

Romanda Cem Bey ve Hatemi Bey, Türk medeniyetinin tarih içindeki serüvenini; "gönül"den "akıl"a; doğudan batıya doğru yönelen değerler sisteminin iki ucunu temsil ederler. Adli'nin annesi, babası, jurnalci amcası ve Jön Türk dayısı ise yaşanan zamanın ortaya çıkardığı tiplerdir. Bu ortamda, Adli ise hangi tipin devam etmesi gerektiğine karar verecek olan yeni neslin yetişme çağındaki aydınıdır. Adli'nin, bu insan tiplerini yakından görmesi ve tanıması; Galatasaray'da okuması, ardından hukuk fakültesine devam etmesi, kendisini yetiştirmiş bir insan olarak onu, medeniyet seçme ve insan tipini yargılama pozisyonuna getirir. Aslında Adli, bir roman kişisinden ziyade, medeniyet problemi yaşayan toplumda hangi tipin ve medeniyet anlayışının devam etmesi gerektiğine karar verecek olan "efkarı umumiye"yi temsil etmektedir.

Romanda anlatılan zaman II. Abdülhamit dönemidir. Medenileşme problemi toplumun bütün saflarında bir akis bulmuştur. Ancak bunun algılanış şekillerine göre toplumda farklı tipler ortaya çıkmıştır. Adli için en yakın örnekler annesi ve babasıdır: *"Uzun senelerini yabancı bir müessesenin cereyanları içinde geçiren babamın her hissinin üstünü, bir parça olsun, frenk gölgesi perdelemişti. Gerçi bu yüzden bir çok Avrupalı dostlar edinmiş, hususi hayatını bunlarla bir hayli şaşaalandırmıştı. Fakat bu melezleşmiş görüş ve duyuş sebebiyle de, eskiden, tarihten gelen necip, soylu hisleri zayıflamış, sakatlanmış ve yaşama yolunda daima iki zıt fikrin çalkantısı ortasında kalmıştı...."*(s.6) *"Annem de babam gibi Tanzimat medeniyetinin kurbanlarındandı. Bu yüzden Avrupai olmanın hakiki manasını anlamadan frenkleşmekle aile ve cemiyette vazife dışı kalmıştı..."*(s.10) Ro-

manın bir başka yerinde de *"Babam ve anam, Tanzimat kitabının iki zavallı izahıdır. Onun için bu kitabı onlarda okuyup bellemek isteyenler, tıpkı onlar gibi korkunç hatalara düşerler. Bu kitapta, mazi ile şuursuz bir istihza vardır. Ne vatan duygusu, ne an'ane, ne geçmiş kıymetler onda yer almıştır."*(s.89) sözleriyle Tanzimat nesline mensup annesi ve babasının zihniyetindeki bozulmayı verir.

Modernleşmeyi eksik anlamış bu iki tipin yanı sıra, batıyı gerçekten kavramış ve batılı bir bakış açısıyla doğu ve batıyı akıl planında birleştirmeyi amaçlayan Hatemi Efendi, Şinasi'nin özelliklerini verdiği aydın tipidir. Adli onu bize *"Cidden münevver bir adam olan Hatemi Efendi, başındaki sarığı medreseden aldıktan başka, ilmi çerçevesine Şark'ı olduğu kadar, Garb'ı da sığdırmış ve yedirmiş bir adamdı. Fakat ilmi fezasında Cem Bey'in aşk dediği Anka kanat çırpmıyordu..."*(s.32-33) cümleleriyle tanıtır. Ancak Adli'nin aradığı tip Hatemi Efendi de değildir. Adli üzerinde etkisi büyük olan ve yetişmesinde okuduğu okullardan, içinde bulunduğu aile çevresinden daha büyük bir etki yapan Cem Bey'dir.

Hatemi Efendi'nin aksine Cem Bey, bir gönül adamıdır, bir aşk adamıdır. Yazar, bu ikisi arasındaki akıl ve gönül farkını Cem Bey'in ağzından Adli'ye yazdırdığı bir mektupla dile getirir: *"...sen her şeyi ölçüye, kalıba, baskıya vuran bir mantıkla güreşirken, ben, ölçüsüzlüğün, hudutsuzluğun zaferini alkışlarım. Sen bin gölge gibi aklın peşini kovalarken, ben aklı gelinin yüzündeki duvak gibi, çekip bir tarafa koymak ihtiyacı ile kavrulurum. Sen telhisten, meaniden, mantıktan ve isagociden söylerken, ben yazısı çizisi olmayan içimin kitabından konuşurum. Senin sözlerin birbirine çarpan çakmak taşı gibi, etrafına gurur, varlık ve benlik kıvılcımları serper; ben, yanmaya hazır bir kav gibi, daima bu kıvılcımlardan korkar, kaçar ve saklanırım. Sen varsın, varlıksın, bir iddia ve ilim heykelisin. Ben aczim, yokluğum, ihtiyacım, iftikarım!"*(s.36-37)

Adli üzerinde etkisi bulunan bir diğer şahıs, Cem Bey kadar olmasa da dayısı Nazım Bey'dir. Bir Jön Türk olan dayısı, Adli üzerinde milliyetçi fikirleri ve memleket konuları çerçevesinde etkili olur. Adli'nin kişiliğinde memleketin içinde bulunduğu duruma aldırış etmeyenlere *"Bunlar maalesef nesilden nesile münevver tabaka olarak intikal edecek olan kör cahiller, vatan hainleri"*(s.120) diyen dayısı Nazım ile *"Bu dünya tarlasında herkes kendi boyuna göre bir tane sürükleyici... fakat benim tanemin müşterisi ne cahiller ne de âlimler; yalnız Allah..."*(s.120) diyen Cem Bey birleşirler. Dolayısıyla Adli, o dönemin Türk İslam kültürüne uymayan yönlerini bertaraf ederek bu kimliğimize uygun bir tip teklifiyle ortaya çıkar. Bu tip, memleket problemleriyle ilgili, fakat Jön Türk aydınlarının genel bir özelliği olarak görülen dinsizliği reddetmiş, inançlı biri; ancak

dinin de kuru, sıkıcı, bağlayıcı taraflarını değil Cem Bey'in şahsında toplanan tasavvufun hoş görüye dayanan, bütün insanları kucaklayan, Allah'a aşkla bağlanan bir din anlayışına sahiptir.

Diğer taraftan Adli'nin temsil ettiği bu tip, medeniyet bakımından ilerlemiş batıya da bigâne değildir. Adli, hocalarının hemen tamamının yabancı olduğu ve yabancı bir formasyonun verildiği Galatasaray lisesinde okumuş, mükemmel derecede Fransızca öğrenmiştir. Onun, doğuyu ve batıyı, geçmişi ve geleceği birleştiren bu özelliklerini, kendilerini ziyarete gelen Fransız misafirler sayesinde daha açık görebilmekteyiz. Annesinin Louis Quinze salonunda ağırlanmaları planlanan yabancı misafirler, Adli'nin büyük annesinin gerçek bir doğulu hayatı yaşadığı odasını gördüklerinde hayretlerini gizleyemezler. Tesadüfen orada bulunan Adli, annesinin ve babasının değersiz dedikleri bu doğu dünyasına ait odanın içini dolduran şeylerin gerçek değerleri hakkında misafirlere bilgi verir. Bu sayede biz, Adli'nin mükemmel Fransızca ve Farsça bildiğini; kendi medeniyetine ait değerlere yabancı kalmadığını, onun ruh dünyasından kopmadığını bir kez daha görürüz. Fransız bayanın -Ne emsalsiz bir biblo!" diye hayranlığını gizleyemediği hamayıl hakkında verdiği bilgi, Adli'nin kültürümüz karşısındaki derin bilgisini göstermektedir: *"-Hayır madam o biblo değil, hamayıl dedikleri muska kılıfıdır. Üstünün nakışları da Vehbi Usta isminde bir sanatkârın eseridir; işte imzası. Sonra şu küçücük fildişi oymalı parça da, üstünde kalemlerimizin ucunu kesip düzelttiğimiz ve makta dediğimiz alettir. (...) -Evet bu Lahur şaldır madam... Eğer güveler yememiş olsaydı, maddi kıymetine baha biçmek belki müşkül olurdu. Şu küçük yastığın kumaşı Bilecik kadifesidir..."*(s.218) Adli, bu odada hatlarla yazılmış Türkçe ve Farsça şiirleri de okuyup Fransızca'ya çevirir. Bütün bir Türk İslam ruhunu taşıyan odadaki eşyalardan ve tasavvuf felsefesinin ağırlıkla işlendiği şiirlerdeki derin felsefeden etkilenen misafirler, hayranlıklarını gizleyemezler. Ancak bunlar karşısındaki son yüzyıllarda takınılan tavırları yine Adli özetler: *"...biz onları hem ayağımızla çiğnedik; hem de zihniyetimizle basıp eziyoruz."*(s.220)

Bu, zihniyetin bozulma, kendi kültürüne yabancılaşma sebeplerinden biri, yanlış eğitimdir. Adli'nin kendisinden üç yaş büyük olan ağabeyi ve ablası, Fransa'dan getirtilen bir mürebbiyeye kayıtsız şartsız teslim edilmişlerdir. Bunun tabii bir sonucu olarak ablası, üstünde Napolyon'un resmi bulunan bir kolye taşımaya başlar. Ağabeyi, Beyoğlu'nun eğlence yerlerinden çıkmaz olur.

Bir diğer sebep, toplumdaki maddeci yaklaşımlardır. Bu noktaya Adli, Mecbure'nin rahatsızlanması dolayısıyla evlerine çağırdığı doktor aracılığıyla temas eder. Bu zihniyet, toplumun ait olduğu doğu zihniyetine ya-

bancıdır. Maddeci anlayışın okumuş elit arasında yaygınlaşması, onların halkla karşı karşıya geldiklerinde uyuşamamalarına sebep olmaktadır. Nitekim Adli'nin büyük annesinin Mecbure'nin rahatsızlığı için *"İnşallah geçer" temennisi karşısında doktor, "İnşallahsız da geçer hanımefendi, hiç merak etmeyin. (...) İtikat, maddi bilgilerin kafi derecede anlaşılmamış olmasından doğar. İlmin katiyeti içine inşallah sığmaz.*"(s.247) cevabı bu zihniyet tezatlaşmasını göstermektedir.

Adli bu eğilimler karşısında, geleneğe bağlı anlayışın devam etmesi gerektiği fikrindedir. Doktora verdiği cevap bütün bir maddeci fikri karşısına almaktadır: *"-Siz zannediyorsunuz ki madde manadan gayrıdır. Madde, kendisini yaratanın gölgesidir. Siz de ben de onun bir tasarruf aletiyiz. Zavallı aklımız bu güne kadar nice kapıların kilidini açmış; fakat asıl içinde yaratılışın anahtarı olan kapıyı bulamamış. Bulmuş olsanız mutlaka onu da merak eder ve açmaya çalışırdınız. Hiç kimse katil, hırsız, zalim, evet hiç kimse, faziletten müstağni olmadığı gibi, münkir ve kafir olanlar da imandan müstağni değildirler. Ancak inkârları ve küfürleri, imanın güzel yüzünü tanımamış olmalarındandır.*"(s.249-250)

Adli, toplumun ve ferdin içine düştüğü sürüklenme psikolojisinin farkındadır. İçine girilen değişme rüzgârı, bütün değerleri alt üst etmektedir. Meşrutiyetin ilanı da bu bozulmaya bir dur diyemez. Aksine çürümeyi daha da hızlandırır: *"Artık kimsenin kimseyi görmediği, tanımadığı, saymadığı bir yıkılma ve kurulma kıyameti içinde şaşkın, kararsız, başı boş günler birbiri ardınca gidip geliyor, halk, inkılapların kan kokan havasıyla sarhoş, çılgın ve maalesef şuursuz bir zevk ve intikam dalgası üstünde çalkanıp duruyordu. Sorulsa, neye sevindiğinin, kimden, ne için intikam almak istediğinin cevabını vermekten aciz bulunuyordu.*"(s.331)

Adli, bütün bu bozulmanın, çözülmenin, yabancılaşmanın kaynağı olarak Avrupa'yı gösterir: *"...Demek ki Avrupa, içine zehir de, şerbet de konabilen bir kaptı ve az evvel oraya memleketi kurtarmak hevesi ile gidenler yavaş yavaş dönerken, şimdi de memleketi batırmaya uğraşanlar sığınmaya çalışıyordu... Demek ki bu gün bize kurtarma dalgasını yollayan Avrupa, yarın fesat dalgasını da gönderebilecekti.*"(s.335)

Batılılaşma fikrinin beraberinde getirdiği siyasi ve sosyal problemler, günümüze kadar pek çok romancı tarafından işlenegelmiştir. Genellikle kadın kişiler gözüyle bunlara ışık tutmaya çalışan Halide Edip, Handan'da II. Meşrutiyet döneminin siyaset, eğitim ve batılılaşma gibi problemleri gözler önüne serer.[84]

---

[84] Gerek bu romanın ve gerek Halide Edip'in diğer romanlarının doğu-batı problemi etrafındaki ayrıntılı incelemesi için bak. İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul-1995.

Romana adını veren Handan, II. Abdülhamit'in önde gelen devlet adamlarından Cemal Bey'in alafrangalıklarıyla tanınmış kızlarından birisidir. İyi İngilizce ve Fransızca bilen Handan, yazarın *Yeni Dünya* dediği bir değişme zihniyetine sahiptir. Erkekten kaçma yaşının gelmiş olmasına rağmen babasının bir çok dostlarıyla oturup sohbet eder. Onlarla iyi anlaşır. Fakat bu farklılık onda bir alafrangalık şeklinde ortaya çıkmamıştır. Kendisinde pek çok özelliği barındırmaktadır. Akılcı bir kişiliğe sahiptir. Vatanperver bir kadındır.(s.18) Pek güzel olmamakla beraber, kendisini yetiştirmiştir. Sosyolojiden ekonomiye, felsefeye, müziğe, politikaya, tarihe kadar pek çok alanda bilgi sahibi, aydın bir kadındır. Konuşacak bir şeyleri olmadığını düşündüğünden gençlerle sohbet etmeyi pek sevmez.

Ondaki bilgi zenginliği daha çocukluğunda başlayan özel derslerden kaynaklanır. Sakallı sakalsız Kur'an ve Arapça hocaları İngiliz mürebbiyeler, Ermeni, Macar, İtalyan musiki öğretmenleri bilgiye ve kültüre açılan ilk tecrübeleridir. Onda öğrenmek bir tutku haline gelir. Sadece kitaplarda değil, insanlardaki ve tabiattaki her şeyi bilip anlamak için susamış bir beyne sahiptir. Onun eğitiminde asıl yeri Jön Türklüğünden dolayı bir müddet hapis de yatmış olan sosyalist düşüncelere sahip Nazım tutar. Kendisini, düşünceleri doğrultusunda iyi yetiştirmiş olan Nazım, Handan'ı fikirlerinin bir yoldaşı yapabilmek için ona tarih, edebiyat, sosyoloji, felsefe, müzik vs. alanlarda ders vermeye başlar.(s.64-65) Ancak aralarında kültürlerinin kaynakları bakımından farklılık vardır. Nazım, Alman, Fransız ve doğunun eski ve klasik kimselerinden etkilenmişken, Handan'ın kültür alt yapısını İngiliz kaynakları oluşturur.

Handan, Anadolu'da dolaşarak halkın ruhunu, kafasını uyandırmak için konuşmak ister.(s.53) Romanın bir başka yerinde aynı görüşü benzer cümlelerle ifade eder: *"...çalışacağım, çalışacağım. Parlak ve meşhur olmasam bile hiç olmazsa insanları hiç kimsenin sevemediği bir şefkat ve fedakârlıkla seveceğim. Bu karanlık ve bedbaht memleketi başından başına dolaşarak benden evvel gelen büyük ve güzel ruhların insanlara mirası olan şeyleri memleketimin insanlarının ruhuna akıtacağım ve ruhum bütün arzuları ve kabiliyetleriyle memlekete dökülecek."*(s.44)

Onun kültürünün ağırlık noktasını batı oluşturur. Mesela Wagner, Lıst beğendiği müzisyenlerdir.(s.43) Batılı ressamların tabloları önünde dakikalarca durur. Turner'in, David'in, Corot'nun tablolarını oldukça beğenir.(s.113) Edebiyat ve şiire biraz uzak olduğunu görmekteyiz.(s.43) Büyük bir ihtimalle bu onun akılcı bir tip olmasından kaynaklanır.

İnsanları hiç kimsenin sevmediği bir şefkat ve fedakarlıkla sevmek, bu *karanlık ve talihsiz memleketi* baştan başa dolaşarak daha önce gelmiş olan büyük ve güzel ruhların mirası olan şeyleri memleketinin insanlarına vermek ister.(s.49)

Handan, Nazım'ın geniş kültüründen etkilenir ve ona karşı fikri bir bağlılık duyar. Nazım, Handan'ı hayata, fikirlere, büyük amaçlara arkadaş olabilecek bir kız olarak gördüğünden onunla evlenmek ister. Fakat Handan, kendisini amacıyla evlendirmek isteyen Nazım'a olumsuz cevap verir.(s.70) Bunun ardından Nazım, Avrupa'ya kaçmak üzere iken tutuklanır, hapishanede intihar eder.

Handan, kendisinden yaşça oldukça büyük olan, bir zamanlar Avrupa'da sefirlik yaptıktan sonra orada yaşamaya başlayan zengin ve alafranga Hüsnü Paşa ile evlenmeyi kabul eder. Yıllarca Avrupa'da dolaşmış, bütün ailesinin ve dünyanın gözünü korkutmuş bir adama hakim olmak fikri, ona cazip görünür.(s.73) Onunla evlendikten hemen sonra Avrupa'ya giderler. Fakat çoktan beri memuriyetten el çekmiş, servetiyle yaşayan Hüsnü Paşa'nın Avrupa'daki hayatına uyum sağlamakta zorlanır. Hüsnü Paşa'nın parlak, sefih ve debdebeli hayatına karşılık Handan yalnız ve durgun bir hayat yaşamaya başlar.(s.83) Hüsnü Paşa'nın sık sık metresleriyle birlikte olup onu yalnız bırakması, kısa zamanda ondan soğumasına sebep olur.(s.118) Bu arada üvey kardeşi Neriman'ın kocası Refik Cemal'le aralarında bir yakınlaşma başlar. Onda vefalı, temiz ve şefkatli bir hayat arkadaşı kimliği bulur.(s.118) Refik Cemal'i kendi ruhuna yakın hisseder.(s.130)

Uzun süre yalnız kalması ve buhranlar geçirmesi sonucunda bir beyin hastalığına tutulur; bir müddet bilincini kaybeder. Hastalığı boyunca Refik Cemal sürekli yanındadır. Uzun bir tedaviden sonra bilinci yerine gelmeye başlar, kendisini kardeşinin kocasına âşık olduğu için lanetler. Bundan dolayı, İsa'yı satan Yehuda'ya benzediğini düşünür.(s.194, 200) Bir müddet sonra, yakalandığı bu hastalıktan kurtulamayarak vefat eder. Naaşı Paris'ten İstanbul'a getirtilir. Vefatını duyan halktan bir kadın *"Cemal Bey'in alafranga kızlarından büyüğü değil mi? İmansızlığın sonu budur...Allah tazenin taksiratını affetsin."*(s.248) der. Böylece yazar, Avrupailiğin halk nazarında tutmuş olduğu yere de temas etmek ister. Aydın kesim, değişmenin sıkıntılarını derinden yaşamaktadır, oysaki halk henüz böyle bir kabuk değiştirmeye hazır değildir.

Mesela Acımak[85] romanında, değişim bilincini iyi kavrayamayan Anadolu insanının idari ve sosyal bakımından çözülüşü ele alınır. Romanda kızı Zehra'nın okuduğu hatırattan tanıdığımız başkişi Mürşid Efendi, hatıratın başlarında mülkiyeden yeni mezun bir gençtir. O devir için mülkiyeden mezun olmak, memleketin belli başlı insanları arasına katılmak

---

[85] Reşat Nuri Güntekin, **Acımak**, 2. baskı, İstanbul-1941, atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

için yeterli bir sebeptir, fakat, yine de mülkiye mezunu gençler arasında gelecek ve mesut olamama endişesi vardır.(s.41)

Mürşid Efendi, kendi devrinde bir memuriyet alabilmek için diplomanın yetmediğini, hatırı sayılır kimselerin himmetine de ihtiyaç olduğunu tecrübe eder.(s.43) Çok büyük hayaller peşinde koşmaz. Mütevazi ve iyimserdir. Büyük şehirlerde çalışmak istemez, çünkü ona göre büyük şehirler, insanı tembelleştirir. Gezilecek, görülecek, sefahat edilecek yeri olmayan küçük kasabalarda daha iyi çalışılacağı ve buralarda insanın daha mesut olabileceği fikrindedir.(s.43) Mürşid, saadeti başkalarından alınan ve başkalarına verilen olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre hakiki saadet, başkalarına verilen saadettir.(s.63) Zevki, çalışmakta bulmuş bir genç olarak hep bu maksat için uğraşmak; namuslu, gayretli bir memur olmak ve küçük, temiz bir aile yuvası kurmak ister.

Çabaları sonucunda Sıvas'a "maiyet memuru" olarak atanır. Anadolu, bir İstanbullu için yadırganacak bir durumdadır. Fakat Mürşid bu memuriyeti birilerinin yüzü suyu hürmetine değil de, kendi emeğinin karşılığı olarak aldığını düşünür, kendisine ait bir masası olduğu için mesuttur.(s.44)

Kendisini nasıl ki camide "Allah'ın muhteşem gözü" önünde hissediyorsa, masasında da kendisinden yardım isteyen büyük bir milletin asil ve mağdur çehresi önünde hisseder. Yapacağı iş ne kadar önemsiz olursa olsun, eserin bütününe etki edeceğinden; bütün milletin çıkarları için işleyen makinenin bir parçası olarak çalışacağından dolayı memnunluk duyar. Diplomasını aldığında devlete ve millete sadık kalacağına dair ettiği yemini, masası karşısında tekrarlar ve ölünceye kadar ona kul, köle olacağını, hiçbir kuvvetin kendisini yolundan edemeyeceğini belirtir.(s.44)

Anadolu'daki memuriyetiyle başladığı yeni hayatı için kendisine program yapar ve prensipler koyar. Maddelerini, evinin kırık mermer masasına kurşun kalemle yazarak sıralar: Vicdanının sesini dinleyecektir; hiçbir zaman kanun dışı bir iş yapmayacaktır; meslekdaşlarıyla iyi geçinecektir; yalan söylemeyecektir; rüşvet almayacaktır; sadece meslek hayatında değil, özel hayatında da namuslu olacaktır; görevini daima hakkından üstün tutacaktır; bütün bunların sonucu terfi edip ilerlerse sevinecek fakat mağdur kalırsa, yerinmeyecektir. Hatta doğruluktan zarar bile görse ümitsizliğe düşmeyecektir(s.45)

Mürşid, memleketin okuyup yazmakla kurtulacağına inanır. mülkiye memurlarının da eğitime faydalı olabileceği fikrindedir. Kendisini, bir mukaddes ordu olarak gördüğü öğretmenlerin bir gönüllü neferi addeder ve onlara yardımı bir borç bilir. Bu ordu içinde de düzensizliğe göz yum-

mamak gerektiği, çoğunluğun çıkarları için ferdin ihmal edilmesi, hele zayıf ahlaklıların görev başında tutulmaması gerektiği fikrindedir.(s.66)

Fakat görevli olarak atandığı yerlerde karşılaştığı memurların çoğu, ruhen, ahlaken çözülmüşlerdir. İçlerinde doğru imla ile yazı yazmasını dahi bilmeyenler vardır. Mürşid'e göre bu zayıf iradeli ve uşak ruhlu kimseler, davranışlarından gelen fenalıklarla hem "büyük mağdur ana" dediği memleketi, hem de kendisini yaralamaktadır.(s.55) Çalışkanlığı suistimal edilir; her türlü iş, ona yüklenir. Yine de görevi olmadığı halde bunları yapmakla memlekete faydalı olduğu inancındadır. Kendisini, okutan, büyüten, besleyen memleketine minnettardır. Bu "zavallı memleket" ve mağdur millet" için çalışmak ister. Fakat, yaptığı işlerin gerçekte bir değeri olmayan angarya işler olduğunun da farkındadır.(s.49) Devlet yapısındaki kemikleşme, işleyişteki yavaşlık onulmaz bir şekle girmiştir. Bu sebeple Mürşid'in gayretkeşliği, diğer memurları huzursuz eder. Onlara göre Mürşid, amirlerine itaat ettiği için "huluskâr, müdahin, mutabasbıs"tır; çalışkanlığı "yalancı pehlivan"lıktan başka bir şey değildir. Nezaket ve hatırşinaslığına, "korkaklık, "riyakârlık", "zillet" gözüyle bakılır.(s.53-54)

İstanbullu gencin idealleriyle, Anadolu'daki realite birbiriyle çatışır. Daha ilk memuriyetinde prensiplerinden taviz vermek zorunda kalır; kendisiyle hesaplaşır, işe yeni baştan başlamak ister. İlk memuriyet tecrübesi ona, insanın iradesini bütünüyle eline alamayacağını, hayatta karşılaşılan kimseler, ve olayların, insanı çeşitli şekillerde etkilediğini öğretir. Çevresindeki insanların ve olayların etkisinden kendisini kurtaramaz; maneviyatı ve meslek ahlakı tehlike altına girer. Gittikçe küçüldüğünün, bayağılaştığının farkındadır. Okumayı, şiir yazmayı sevdiği halde, bunlardan soğumaya başlar.(s.55)

Kaymakamlık yaptığı bir kasabada susuzluktan dolayı ölen çocukları görünce vicdanının sesini dinler; devletten binbir güçlükle tahsisat alır, eşraftan borç temin eder, işçilerle bizzat çalışarak kasabaya su getirtir. Fakat, mülkiye müfettişlerinin tahkikatına uğrar; usulüne göre hareket etmediği için daha kötü bir yere sürülür. Kendisine çizdiği prensipleri çiğnemek zorunda kaldığını farkeder; vicdanının sesini dinlemek isterken kanunları çiğnemiştir.(s.64-65)

Kaymakamlıklarının ardından tahrirat müdürlüğü yapar. Anadolu'da kısa zaman zarfında çok fazla değiştiğini farkeder; gelişmeler karşısında etkisiz kalan Mürşid, değiştirememenin, etki edememenin, aksine, değişmiş olmanın sıkıntısını yaşar. Çıkarlarını ve hayatını ihmal ettiren ruh hamlelerine rağmen, kendisini zayıf bir adam olarak görür ve iyi bir memur olamayacağı endişesine kapılır.(s.69)

Mürşid için Anadolu, ideallerinin yıkıldığı, prensiplerinin çiğnendiği bir yer olur. Birkaç defa azledilir, iftiraya uğrar, mahkemelere düşer; bir kasabada dinsiz diye taşlanır, eşkıya tarafından soyulur, uçuruma yuvarlanır.

Mesut olabileceğini düşünerek evlenir, fakat ailesi, Mürşid'in asıl mahvoluşunun sebebi olur. Onların saadeti için olmadık hallere düşer; karısının ve kayınvalidesinin zorlamasıyla bir görevin suistimal edilmesine göz yumar. Bütün prensiplerini çiğner; sicili zaman içinde bozulur: Geçimsizlik, kanuna ve amirlerine karşı gelmek, hırsızlık, yalancılık, sarhoşluk, siciline kaydedilir.

Romanın ikinci bölümünde Mürşid Efendi'nin dolandırıcılık ve hırsızlıktan dolayı hapse girmiş olduğunu öğreniyoruz. Hırsızlık yapmak, dolandırmak, hapse girip çıkmak, işini suistimal etmek Mürşid Efendi için tabii bir hal olmuştur artık. Onun için işin namuslusu, namussuzu; temizi, kirlisi kalmaz.Bütün bu kötü tecrübeler ona, hayatın talih ve tesadüflerle dolu olduğu; kimini muvaffakiyete götürürken, kimini de kendisi gibi uçurumlara fırlattığı fikrini kazandırır.(s.115)

Mürşit Efendi, manevi bakımdan bütünüyle çökmesine rağmen, çocuklarına olan sevgisini kaybetmez. Büyük kızı ölünce, en azından küçük kızı Zehra'nın, eşi ve kayınvalidesinin ahlaksızlıklarından uzak, namuslu, mesut bir hayat yaşayabilmesini istemektedir. Tesadüfen rastladığı eski bir arkadaşının aracılığıyla onu yatılı bir okula verir ve hayatı boyunca başarabildiği tek olumlu iş bu olur.

Fahim Bey ve Biz[86] adlı romanda ise, Meşrutiyet aydınlarının Avrupa hayranlığına, görünüş düşkünlüğüne temas edilir. Roman olarak kendisinden öncekilerden farklı özellikler taşıyan bu eserde yazar, bir kişi etrafında devir, insan, toplum problemlerine de dikkat çeker. Bu roman üzerinde yapılan tenkitler de Abdülhak Şinasi Hisar'ın bu eserle roman dünyamızda yeni bir merhale açtığı noktasında toplanır.[87]

Romanın başkişisi Bursa'nın ileri gelenlerinden, kısa sürelerle tercümanlık, hariciye memurluğu, sefarethane kâtipliği ve Avrupa'da maslahatgüzarlık da yapmış olan Ahmet Fahim Bey'dir. Roman İkinci Meşrutiyet'le başlayıp Mütareke sonunda Fahim Bey'in vefatıyla sona erer. Fahim Bey'in bu tarihlerden önceki geçmişi, az sayıdaki diğer kişilerin hatıralarına dayandırılarak anlatılır.

---

[86] A.Şinasi Hisar, **Fahim Bey ve Biz,** İstanbul-1996, atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

[87] Necmettin Türinay, **Abdülhak Şinasi Hisar,** İstanbul-1993, s.211-214.

Fahim Bey, kendi devrinde örnekleri sık sık görülebilen farklı bir batılılaşma anlayışına sahip insanlarından biridir. Yazar, onun hangi okuldan mezun olduğunu belirtmemekle bu tip insanı, herhangi bir eğitim kurumunundan ziyade devrin genel zihniyetiyle alakalı bir problem olarak ele alır.

Şekle düşkünlüğü, yıllarca ödemekle kurtulamayacağı bir borcun altına girmesine sebep olur. Londra'ya sefarethanenin üçüncü kâtibi olarak gittiğinde, yeni girdiği hayata uyum sağlamak için haddinden fazla sayıda elbise yaptırmış ve tabii bunun mali külfeti altından senelerce kalkamamıştır.

Fahim Bey, alafrangalıklarından dolayı macerasını *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında ayrıntılarıyla öğrendiğimiz anlatıcının eniştesi Hacı Vamık Efendi tarafından alafranga, münkir, kafir olmakla suçlanır.(s.40) Vamık Efendi, doğulu zihniyete sahip bir kimsedir. Batılılışma yolunda değişen geleneğe dayalı hayatın dışına çıkmakta aşırılığa kaçan Fahim Bey tipini tabii olarak *Frenk mukallidi, dinsiz ve tehlikeli bir adam* görür.(s.123)

Fahim Bey'in hayatı, sürekli başarısızlıklarla geçer. Hiçbir zaman doğru düzgün bir işe sahip olamaz. Çevresindekilere yardımını esirgemeyen Fahim Bey, kendisinin memuriyetiyle ilgili bir iş söz konusu olduğunda kendine ait bu işin konuşulmasından utanır, başka bir yerden yardım beklediği hissini verir.(s.14-15) Maaşa geçmenin, terfi etmenin iltimasa dayandığı bir devirde yaşamasına rağmen hiç kimseden bir ricada bulunmaz; Hariciye'de memur olma isteği yüzünden uzun süre fahri olarak Babıâli'ye gider gelir.

Fahim Bey, hariciyede bir memuriyete gireceği sırada bize o dönemdeki devlet dairelerinin durumunu da gösterir. Buralarda maaşa geçmek, terfi edebilmek için mutlaka iltimas gereklidir. Ricasız hiçbir iş yapılmaz. Bu dairelerde haddinden fazla memur vardır. Bunların çoğu işlerine gelmezler. Gelmiş olsalar bile oturacak yer bulamazlar. Bir kısmı sadece öğleden önce gelir, sonra bazı okullara giderler; bir kısım memur ise hiç gelmez.(s.13-14)

Bir müddet Londra'da sefarethanede üçüncü kâtiplik yapmış olması Anglo-Saksonların *ferdi teşebbüs* zihniyetini görme fırsatını ona vermiş, kendisi de böyle bir iş girişiminde bulunabilmek için senelerce dahiyane b·ılduğu fikirlerini uygulamaya koyacak bir ortak aramıştır. Memlekette İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla başlayıp devam eden *teşebbüs-i şahsi* modası bu düşüncesini kuvvetlendirir. Londra'da kâtip olarak görevliyken bir İngiliz mali müessesesine iş teklifinde bulunur. Büyük hazırlıklardan

sonra rendevuya gittiğinde projesinin görüşülmeye alınmaya bile layık bulunmadığını öğrenir.(s.47) Keza diğer bazı iş adamlarıyla yapmış olduğu görüşmelerde projeleri hep gerçeklerden uzak, hayali bulunur. Sonunda tek başına kurduğu idarehanesinde de bu özelliğinin devam ettiğini görüyoruz. İdarehanesindeki raflarda bir çok şirket nizamnameleri, bilançoları, senelik raporları, pek çok dosyalar, ticari defterler vardır. Fakat bunlarda gerçek anlamda bir işin kayıtları yoktur. Hepsinin içinde Fahim Bey'in hayali işlerinin, hayali kayıtları vardır. Bu dosyalarda "*... Meşrutiyet'in ikinci ilanından seneler evvel ve seneler sonra bütün şehir ve hatta bütün memlekette bahsi geçmiş, sanayi ve ticarete müteallik, büyük, küçük, koca İmparatorlukta para getirebilecek, kârla satılabilecek, bankalarla müştereken işletilebilecek, ormanlar, limanlar, vapurlar, fabrikalar, yollar, piyangolar, postalar, telli ve telsiz telgraflar, madenler, çiftlikler, şimendiferler, otomobiller, tayyareler, elektrikler, fenerler, devlete ait satılık emlak ve arazi, velhasıl, hatır ve hayale gelmiş veya gelmemiş ne kadar iş, ne kadar teşebbüs imkânı varsa, haklarında toplanan malumat Türkçe ve Fransızca, gazete ve mecmua maktuası, haber ve makale, yazılı ya matbu, rapor ya proje, hep böyle arzular ve imkânlar halinde...*"(s.86) vardır. Bunlardaki her bir iş imkânı üzerinde ayrıntılarıyla düşünülmüş, ciddi bir iş fırsatı görünümü verilmiştir.(s.87,90) Fahim Bey, gelecekte kurabileceği büyük bir işin hayaliyle yaşar, kendisini bu işe hazırlamak için hayali hesaplar, hayali iş mektupları, hayali alışverişler yapar. Kendisini o derece hayallerine kaptırır ki, gerçek hayattan kopar. Bu hali onu görenlerce delirdiğine yorulur.(s.94-95)

Onun bir diğer özelliği de gereksiz ayrıntılar üzerinde çok fazla bilgi sahibi olması ve bu bilgisini çevresine gösterebilmek için çok fazla konuşmasıdır. Her gün, İstanbul'da çıkan bir Türkçe, Paris'te çıkan bir Fransızca gazeteyi büyük bir dikkatle okur, kalemlerle işaretler memleket ve çoğunlukla da dünya işleriyle ilgili haberleri kendi işlerinden daha fazla bir dikkatle takip eder. Fahim Bey'in bu ilgisinde yabancı gazeteler ve memleket dışındaki konuların ağırlıkta olduğunu görmekteyiz: "*... herkesin Tan diye andığı ve kendisininse Le Temps dediği kocaman gazeteyi her gün ve her gece oku(r...) yanan bina ister Paris'teki Bazar de la Charite, yahut Comedie Française olsun; ister bir buz kütlesine çarparak batan vapur Titanik olsun; taşan nehir ister Missisisippi ve çekilen nazır ister Sinyor Cripsi olsun; bir kamyon altında ezilen baş ister radyum kaşifi Mösyö Curie'nin kıymetli kafası, vaız ve nasihat eden zat ister Canterburry başpiskoposu olsun; bütün hadiselerin içlerinden nasıl birbirleriyle alakalı ve derinden nasıl birbirlerine bağlı olduklarını izah edermiş. Böylece bu küçük evde bütün dünya haberlerine agâh olarak âdeta kâinatın hayatına iştirak eder gibi olurmuş...*"(s.33)

Fahim Bey, herşeyin ciddiye alındığı, biraz bilgiyle bir hayli malumatlı geçinildiği, malumatfüruşluğun insana çevresinde bir âlim şöhreti sağladığı zamanda yaşıyor olmasından dolayı, onun çoğunlukla kendimiz dışında bulunan konular üzerindeki derin bilgisi, çevresindek insanlar üzerinde hezarfen, herşeyin zorluklarını gören ve herşeyin kıymetini sezen bir adam etkisi yapar: *"Oyuncularımız, bezik, poker, briç gibi o zaman alafranga sayılan oyunların bazı kaidelerini Fahim Bey'den sorarlar, aralarındaki ihtilaflar için onu hakem addederler; politikacılarımız onun düveli muazzama hükümdarlarının, başvekillerinin, hariciye nazırlarının ve Türkiye sefirlerinin isimlerini ezberden bilmesine gıpta ederler, teceddütperverlerimiz Avrupa'yı nasıl taklid ile mütehassıslardan ne biçim istifade olunması lazım geldiği hakkında onun fikirlerine iştirak ederlerdi. Musikişinaslarımız, onun keman çalışını beğenmezlerdi ama musikinin felsefesi hakkında izahatına meftun ve hayran olurlar ve kendilerinin âdeta tabii olarak yaptıkları bir şeyin yani çalgı çalmanın onun sayesinde öğrendikleri harikulade ehemmiyetinden bir iftihar duyarak kendilerine bu hissi telkin etmiş olduğu için ona müteşekkir kalırlardı..."*(s.41-42)

Bu aydınlar grubu içinde hepsinden farklı özellikler gösteren, İslamiyet'i seçip Osman(Sinekli Bakkal) adını alan İspanyol asıllı Peregrini'dir. İtalya'da katolik kilisesinde rahip iken afaroz edilmiştir. Türk aydınlarının batıya olan ilgilerinin aksine o, doğuya sığınmıştır. On beş yıldan beri Türkiye'de Müslümanlar arasında yaşamaktadır. Batının ruh iklimi kendisine soğuk geldiğinden doğu ikliminde dinlenmek ve şifa aramak üzere Türkiye'ye kaçmıştır. Fakat onun Türk ve Müslüman dostları hep alafranga ve zengin bir âlemde yaşamaktadır. Alafranga ailelerde piyano dersleri vermektedir. Sarayda da ders verdiği için Selim Paşa onu bir müddet göz hapsinde bulundurmuş fakat bir zaman sonra zararsız olduğunu anlayınca bundan vazgeçmiştir.

Peregrini, Türkiye'de bulunan diğer Avrupalı piyano hocalarına benzememektedir. Türkçe'yi bir Türk gibi konuşmakta, doğu felsefesini ve kültürünü de iyi bilmektedir. İtalya'da bir manastırda rahip iken oradan kaçıp Türkiye'ye gelmiştir. Dinsizdir. Peregrini'yi tanıyan kimseler onu biraz filozof ve her filozof gibi dinsiz ve dinsizliğini bir softa bağnazlığı kadar kuvvetli sanmaktadırlar. Halbuki onu dinsizliğe iten, kilisenin kesin kuralları ve insan zaafına müsamaha göstermeyen katı zihniyeti olmuştur.(s.45) İslam'ın şekillendirdiği hayatı kendisine daha yakın bulmaktadır. Eğer bir din seçerse bunun Müslümanlık olabileceğini belirtir.(s.65)

Peregrini, ders verdiği alafranga ailelerin çocuklarını *Avrupa çocuklarının saman kâğıdı kopyası* gibi görür.(s.43) Halbuki Rabia bunlardan farklı bir özellik gösterir: *"...bu kız arkasındaki üç sıkı kumral örgüsüyle,*

*açık yüzüle nohudi yemenisiyle İstanbul şehrinin, medeniyetinin, harsının asırlar süren tekâmülünün vücuda getirdiği yerli bir örnek."*tir.(s.43)

Rabia'yla ilk karşılaşması ve onu dinlemesi Peregrini üzerinde büyük etki bırakır. Beatris'in de Dante'ye ilk kez böyle görünmüş olabileceği fikrine kapılır.(s.44) Rabia'ya piyano dersi vermesini teklif eden Hilmi'ye karşı çıkar: *"Hayır, Sezar'ın malını Sezar'a. Allah'a ait olanı Allah'a vermek gerek...Ben Sezar'ın, ben Şeytanın toplumundanım. Çocuk Allah'ın, bırakın olduğu yerde kalsın..."*(s.45) der.

Kendisinin *şeytanın toplumu*ndan olduğunu söylemesi anlamlıdır. Çünkü, ona göre insanı ilk defa bilim ağacının meyvesini yemeye sevk eden şeytandır. O olmasa insan sadece yiyen içen, iki ayak üzerinde dolaşan bir mahluk olurdu. Öğrenme isteği her türlü bilginin anahtarıdır. Ve bu anahtarı da bize ilk olarak şeytan vermiştir. O, fikir cesaretinin piridir. Yaradanın kızgınlığına ilk baş kaldıran, cennetin nimetlerinden, bolluğundan uzaklaşmayı göze alan odur. Yeryüzüne ilk ateşi gökten çalıp getiren Promete'den bütün filozoflara, bütün ihtilalcilere ilham veren odur. Hatta Peregrini kendisi gibi kilisesine direnen bir adamın da pirinin şeytan olduğunu belirtir.(s.46) Fakat Vehbi Dede'nin iyiliği ve kötülüğü şeytanı ve Tanrı'yı bir bütünlük içerisinde gören, merkezinde aşkın yer aldığı felsefesi onu da etkilemeye başlar. Vehbi Dede'yle sohbetleri Rabiaların evinde devam eder. Rabia'da kendisini çeken bir taraf bulur. Hatta bir gün başına fes giyip Rabia'nın Süleymaniye camiindeki mukabelesini dinlemek üzere kalabalığın arasına karışır. Ondaki sanat gücünün etkisinde kalır. *"Bu kızı, üstünde iki mum yanan herhangi cami kubbesinin altına koysan, benim gibi kâfirleri bile şaşırtan bir musiki yaratıyor.İçine Allah mı giriyor, şeytan mı giriyor, bilmem..."*(s.69)

Peregrini, Hristiyanlıktaki günah çıkarma hadisesini oldukça saçma bulur. Çünkü eğer kişi bir günah işlemisse bunu değil papazın, papanın bile çıkarması mümkün değildir. Fakat insanın içinde kendisini sıkan bazı şeyleri daha güçlü birisine söyleme istediğinin varlığından bahseder. Rabia'ya karşı duyduğu hisleri Vehbi Dede'ye açar.

Peregrini, beyninin, ruhunun ve kalbinin kendisi üzerinde farklı etkilerinden dolayı üç kişiliğe sahip olduğunu söyler. Beyni, onu sürekli gözlem altında tutan, tenkit eden bir gözlemcidir. Peregrini için o, maddi zaaflarıyla eğlenen, herşeyden şüphe eden, içinde ölmeyen bir şeytandır. Ruhu, onu sanata, musikiye bağlayan, güzelliği sevdiren güçtür. Kalbi ise, tamamen kendi başına buyruk bir kuvvettir. Sebepsiz sever, sebepsiz tiksinir.

Peregrini koyu bir katolik olan annesinin etkisi altında kalmıştır. Annesi onu diniyle âdeta mahvetmiştir. Küçükten beri, kudretli bir kadın

olan annesinin din duyguları altında ezilmiştir. İlk zamanlar sırf kendi iradesiyle ve ruhunun müziğe olan ihtiyacını tatmin için Milano'da müzik tahsili yapmıştır. Yirmi dört yaşına kadar hayatın bütün zevklerini tattıktan sonra biraz da yine annesinin etkisiyle olacak *perhizkâr yaşama* arzusuyla manastıra kapanmış fakat bu ruhani sefahat da onu usandırmış; tekrar eski hayatına dönerek İstanbul'a yerleşmiştir. Türk tabiyetine geçerek Türkçe'yi ana dili gibi ögrenmiştir. Dilediği gibi yaşamakta, kendi hayatını piyano dersleri vermek suretiyle kendi kazanmaktadır. doğu, ona, arzuladığı manevi sükûnu vermiştir. Peregrini, Rabia'yı tanıdıktan sonra kalbindeki annesinin yerini Rabia işgal etmeye başlar. Rabia, onun kalbini doldurmuştur ama Peregrini'nin dimağı ve fikirleri boş kalmıştır. Rabia'da bulamadığı fikir ve felsefe boşluğunu ise Vehbi Dede'nin geniş felsefesi ve kültürüyle doldurmaya çalışmıştır. Vehbi Dede'nin ona *"Belki Müslümanları İspanya'dan kovdukları zaman Hristiyan olmuş eski bir Müslüman ailedensin. Belki de bir gün aslına dönecek, Müslüman olacaksın!"*(s.158) sözleri Peregrini üzerinde derin etkiler yapar.

Rabia'ya karşı kendisinde onsuz olamayacağını söyleyen duygular keşfetmesi, kendisindeki bir türlü bitmeyen arayış arzusunun Rabia'yla tatmin olması, Rabia'nın köklerindeki sağlamlık kalbindeki doğruluk, Müslüman olmasına ve Rabia'yla evlenmesine yol açar. Bu evlilik onda sevgilisine, evine, vatanına, anasının kucağına geri dönen bir serseri hissi uyandırır. Rabia'nın kendisini yeniden doğurduğunu düşünür. Ve ondan yeni ismini sorar. Rabia ona "Osman" cevabını verir. Artık o adı Osman olan bir Türk ve Müslüman'dır.

Yine bir kadın eliyle dini bir çevreye girmiştir. Daha önce annesinin sıkı katolik zihniyeti onu papazlığa kadar yükseltmiş ve oradan kaçışına sebep olmuşken, bu kez Rabia sayesinde kendisini dinlendiren, içinde *sulh kuran* yeni bir dinin havasını solumaya başlamıştır. Artık Peregrini' nin beyni, ruhu ve kalbi arasındaki kavga da sona ermiştir. Bu evlilikten sonra Osman'ın hayatında, musikisinde, inancında doğu kültürü, geleneği, felsefesi ağır basmaya başlar. doğunun batıdan üstün olan insani niteliklerini keşfeder. Fakat yeni yetişen nesil doğunun ruh dünyası zengin atmosferinden uzaklaşmaktadır. Kendi kendisine birgün doğunun ruhun bütün kuvvetlerini batının parmağını ağzında bırakacak bir bütünlükle inkâr edip edemeyeceğini sorar. Ve bu ruhu bin yıl doğuda otursa da keşfedemeyeceğini düşünür.(s.79-280)

Halide Edip, Osman kimliğinde sadece Türkiye toplumuna değil, bütün doğu zihniyetine, batı karşısında tuttuğu yere, doğuyu tercih etmiş bir batılı bakış açısıyla bakmaya çalışır. Şüphesiz ki bunda, büyük bir medeniyet problemi yaşayan Türk aydınlarının kimi zaman bir yabancı-

laşma şeklinde ortaya çıkan tek taraflı bir medeniyet tercihlerinin de tenkidi vardır.

Meşrutiyet döneminde böyle bir problemi yaşayan genç aydınlardan birine Yakup Kadri'nin Kiralık Konak romanında rastlamaktayız. Cumhuriyet öncesi Türk toplum yapısının ne kadar bozulmuş olduğu ve bunun sebeplerinin anlatılmaya çalışıldığı Kiralık Konak'ta, birinci derecede bir kişi olmasa da Hakkı Celis, kalbi duygularıyla, millî duyguları arasında gidip gelen genç bir aydındır. Hakkı Celis, başlangıçta bazı tereddütler geçirmesine rağmen, çevresinde yaşananlar zamanla kendisinin millî bir bilince kavuşmasını sağlar.

Hakkı Celis, bir şair olarak romanda yetişmekte olan genç aydınları temsil eder. O, içinde bulunduğu zamanın gerek yerli, gerek Avrupa edebiyatını iyi bilir. Musset'yi, Paul Verlaine'i, James'i, Claudel'i tanır ve çevresine bunlardan şiirler okur. Fakat bir türlü Seniha'nın dikkatini çekemez. Çünkü Seniha çabuk maddileşen bir ruha sahiptir. Nitekim çok hayran olduğu Avrupa'ya kaçması üzerine Hakkı Celis, onun bir zamanlar var olduğundan şüpheye düşer ve onu da kitaplardan tandığı Desdamonaların Juliette'lerin ve Madame Bovary'lerin arasına katar. Ancak yine de Seniha'ya bağlılığını kaybetmez. Bağlı olduğu diğer bir insan ise Naim Efendi'dir. Balkan Savaşı'nın ardından gelen Birinci Dünya Savaşı yılları ve siyasi belirsizlikler icerisindeki ülkemizin durumu hakkında karşılıklı sohbet ederler.

Birinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik ilan edilir ve Hakkı Celis, askere yazılır. Talimlere gidip geldikçe ince duygulu şairane yumuşak ruhu değişmeye, ülkenin içinde bulunduğu realitelere yönelmeye başlar. Seniha'nın da aslında derinliği olmayan bir Avrupa hayranından başka bir kimse olmadağını anlar, fakat bunu kabullenmek istemez: *"Seniha abla, bizi pişiren ıstıraptır; gezip görmek değildir. Sizden evvel kaç kişi Avrupa'ya gitti geldi. Bunların bazılarının kıyafetlerinde epeyce değişiklik gördüm fakat ruhlarında ne değişti; bilmiyorum. Bunlar bize oradan, başlarında bir acaip sarhoşluk ve gözlerinde safiyane bir hayretle avdet ettiler. Seniha abla, siz de bunlardan biri misiniz?"*(s.179)

Seniha'da gördüğü suni olgunluk, çiğlik, boşluk, hiçlik Hakkı Celis'i şair Hakkı Celis'ten uzaklaştırır. İçinde bulunduğu asker elbiseleriyle kendisini çağıran hakikate doğru yol almaya başlar. Saatlerce Verlaine'in şiirlerini okuyan o eski Hakkı Celis'e karşı kin duymaya başlar. Varmak istediği yerin, çırpınan al bayrağın, haykıran yüzbinlerin yanında ne kadar adi bir yer olduğunu anlar.(s.181) Gittikçe aslında Seniha'nın düşündüğü kadar yüce bir kız olmadığını, ahlaken düşmüş birisi olduğunu kabul eder ve onu sevmiş olduğundan dolayı kendisini ayıplar: *"Bir takım*

yapma tavırlar, sahte bakışlar ve isteksiz gülüşlerle Avrupa'dan avdet etmiş sathi ve kokulu bir mahlukun ateşe, dumana ve kör kurşun yağmurlarına doğru ağır ağır ilerleyen bir adam üzerinde hâlâ hüküm sürüşü pek gayrı tabii bir şey, âdeta ayıp değil miydi?"(s.181)

Hakkı Celis, romanda sadece Seniha'nın kimliğinde özetlenen yozlaşmış yeni nesle değil, büyük dayısı Naim Efendi şahsında toplanan Tanzimat aydınına da karşıdır. Çünkü ona göre ülkemizin bu hale gelmesinde kabahat, Naim Efendi ve onun neslindedir. Onlar bu günkü neslin gözü kapalı Avrupa'ya yönelmelerinin, kendilerini zehirlemelerinin tek sebebidirler: *"O kadar necabet ve salabetle başlayan o büyük Tanzimat cereyanı, döne dolaşa, nihayet İstanbul'un ortasına Seniha gibi bir kadınla, Faik Bey gibi bir erkek örneği bırakıp geçmiştir. Türk dehasının yaptığı bu son medeniyet tecrübesi de gelmiş ve geçmiş nesillere acı bir imtihan olmaktan başka bir şeye yaramamıştır."*(s.195-196)

Üst üste gelen savaşlar, toprak kayıpları, geç de olsa Türk insanında bir millî bilinç uyandırmıştır. Bu bilince ulaşan Hakkı Celis, Naim Efendi'nin hıçkırıklarında da, Seniha'nın kahkahalarında da aynı feci ifadeyi bulur. Her ikisi de artık bir çılgınlığın, bir tükenişin ifadesinden, başka bir şey değildirler. Ona göre Seniha, "Son senelerde türeyen bir kadın nesli...", Naim Efendi ise, ülkenin toprağının sallandığının farkında olan fakat bağırmaktan ürken acıklı bir "fosil"dir.(s.196)

Hakkı Celis bu sosyal değişmeler içerisinde kendisinin de yeni bir şeylerin temsilcisi olduğunun farkındadır. Üstünde esen yeni bir rüzgârın önüne kattığı kalabalığın içinde sonunu bilmese de emin adımlarla ilerler. Geride bıraktığı Faik, Seniha, Naim Efendi, Servet Bey gibilerinden müteşekkil "karışık, mayasız ve çürümüş âlem"i lanetler.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta aydınlanan bir genç olarak Hakkı Celis olumlu ya da olumsuz olsun Tanzimatla başlayan devri tamamen reddeder. Onu, köksüz, mayasız bir dönem olarak görür. Çünkü ortaya çıkardığı insanlar Naim Efendi gibi ürkek, Seniha gibi düşkün, Faik gibi kaypak, Servet Bey gibi düzenbaz insanlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İstanbul'daki bu insanların oluşturduğu tarjediden yükselen boğuk boğuk sesler, vaveylalar, sefahat ve sefalet tabloları, bu devrin icadıdır. Bu manzaralar karşısında uyanmaya başlayan Hakkı Celis, millet gerçeğinin farkına varır ve Seniha'ya duyduğu sevginin yerini millet sevgisi alır; *"Seniha'nın yerine şimdi, millet denilen şeyi, o koyu, karışık varlığı mı seviyordu?"*(s.204) Fakat millet olarak gördüğü topluluk içerisinde "Naim Efendi gibi müstehaselerle, Senihalar ve Faik Beyler gibi sefil iştahlı..." insanlara yer vermez. *"Onlar ancak bu milletin çürüyen ve dökülen tarafıydı. Ve havaya kalkan sekiz yüz bin kılıç, işte, bu kangren olmuş uzvu kesip atmak içindi."*(s.205)

Hakkı Celis, düşmanın sadece dışarıda olmadığını görür ve aynı zamanda içerideki bozulan Türk insanını da tedavi etmek gerektiğinin farkına varır. Eski şair Hakkı Celis'in suni bir adam olduğunu düşünür, yüzü gibi ruhu da haşin, çelik bir hal alır.

Aydınlanan, millî bir bilince sahip olan genç Hakkı Celis, Servet-i Fünun ve Fecr-i Aticileri de tenkit eder; "... bana hassaten bizim şu son şairimizden, şu son şairlerimizden hiç bahsetmeyiniz!..... Bu yavan bu tuzsuz ve mayasız edebiyata -affedersiniz- bir tek isim bulabiliyorum: Zampara edebayatı. Otuz yıldan beri kâh *"Edebiyatı Cedide; kâh Fecriâti; şimdi de hece vezni cereyanı adları altında hep bu çığır devam edip duruyor."*(s.210) Hakkı Celis, dergileri de "muaşakalara açık bir muharebe alanı" olarak görür. Asıl şiir ve asıl edebiyatın bu olmadığını, milleti esas alan bir şiir ve edebiyatın hakiki şiir ve edebiyat olabileceğini söyler: *"Mensup oldukları milletin itikatlarını, gazalarını, hezimetlerini, elem ve neşatını terennüm eden o büyük halk ve millet şairleri benim için daima mübarektirler. Şair denilen mahluk biraz evliya ile kahraman arasında bir şey olamalıdır; garbın ve şarkın eski şairleri böyleydi. Onun içindir ki, hâlâ hepimize tükenmez birer menbadırlar. Son devrelerin ortaya çıkardığı cüceler, bir takım dolaşık yollardan sürüne sürüne bu menbalara doğru gidiyorlar....."*(s.210)

Beyoğlu, romanda, Avrupalı olma sevdasındaki insanların zevk, sefa âlemlerinin Avrupa'dan kaçıp gelmiş insanların ve onların hayranı Türklerin doldurduğu, Türkçe'nin pek nadir konuşulduğu bir yerdir. Fakat Hakkı Celis, *"Beyoğlunda eğlenmenin ne demek olduğunu hep başkalarının hikayelerinden....."*(s.215) bilir. Yakından görme imkânı bulduğu Avrupai dansları, hayvani ve iptidai bulur.(s.222)

Bütün tecrübeler, genç aydına çevresindeki hayatın ve insanların iğretiliğini, gülünçlüğünü, iğrençliğini, yavanlığını, boşluğunu göstermiş ve Hakkı Celis cephe gerisindeki savaşın daha vahim olduğunu farketmiştir. Tanzimat aydını Naim Efendi kendisi gibi köhnemiş konağında can çekişirken, torunu genç aydın Hakkı Celis Çanakkale'de şehit düşer.

Hemen ardından gelen bir dönemi, Mütareke İstanbul'unu işleyen Mahşer[88] romanında da benzer şekilde, hem cephede dış düşmana karşı, hem de toplumun bütün katlarına işleyen yozlaşmaya karşı savaşmak zorunda kalan genç bir aydın anlatılır. Romanın kahramanı Nihat, Darülfünun'da edebiyat okumuş ve ardından da öğretmenlik yaparken I. Dünya Savaşı'na katılmak üzere çağrılmıştır. Çanakkale'de yaralanınca geri dönmek zorunda kalır. Fakat, İstanbul'da hayat, savaş öncesine ben-

---

[88] Peyami Safa, **Mahşer**, 4. baskı, İstanbul-1978. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

zememektedir. İş bulmak çok zorlaşmış, buna karşılık meydan, savaş vurguncularına kalmıştır. Böyle bir sosyal bozulma içerisinde Nihat, intihara kadar gider ve son bir hayat hamlesiyle ölümden geri döner.

Onun talihsizlikleri daha çocukluğunda başlamıştır. On iki yaşına kadar İstanbul'un zengin aileleri içinde yaşamıştır. *Divan-ı Muhasebat* üyesi olan babasının bütün akrabalarının saraya mensup olduklarını belirtir. Fakat II. Meşrutiyet, birkaç gün içinde birçok servet ve ünvanı mahvettiğinden babası ve annesi de öldükten sonra o çevreden uzaklaşır. Darüşşafaka'da okur, ardından Darülfünun'un edebiyat şubesine devam eder. Öğretmenlik yapar. I.Dünya Savaşı'na katılır. Kafkas cephesinde savaşır, yaralanır. İstanbul'a uğramadan Çanakkale cephesine geçer. Burada omuzundan yaralanınca İstanbul'a döner.

Çanakkale'den İstanbul'a dönüş, Nihat'a cephe gerisinde bir başka savaş yaşandığını gösterir. Burada hayat, cepheden pek farklı değildir. Cepheden gelmiş olmanın, gazi olmanın, milliyetçi ve vatanperver olmanın hiçbir değeri kalmamıştır. Herkes kendi derdiyle uğraşmaktadır. Sosyete hayatını, savaş vurguncuları ele geçirmiş, eğlence yerlerini yeni soysuz zenginler ve yabancı askerler doldurmuştur.

Nihat, roman boyunca savaşın toplumda kurumlardan fertlere kadar yapmış olduğu bozulmayı aktarmaya çalışır. Bu çürümeye uğrayan devlet dairelerinden biri millî eğitimdir. Savaş öncesinde yaptığı öğretmenliğinin kendisine iade edileceği umuduyla Maarif Nezareti'ne gider. Müdür, telefonla arayan veya bizzat iş için gelen hatırı sayılır kimselerin isteklerine olumlu cevaplar verir, sıra Nihat'a geldiğinde savaş öncesinde öğretmen olduğunu, fakat savaşa katıldığı için ayrıldığını söyleyen Nihad'ın konuşmasını yarıda keser ve ona boş kadro olmadığını belirterek başından savmak ister. Savaştan geldiğini, yaralandığını, gazi olduğunu, işe ihtiyacı bulunduğunu ısrarla ifade etmek isteyen Nihad'a *"-Efendim, hep gaziyiz... Cephede vazifenizi yapmışsınız, bana ne? Lakırdıyı fazla uzatıyorsunuz, münhal yok..."*(s.21) diyerek adeta Nihad'ı odadan kovar.

Nihad, kızlarına Fransızca dersi vermesini isteyen bir aile aracılığıyla o dönemde bozulan iç hayatını da aktarır. Bu aile, devrin mebuslarıyla, yabancı askerleriyle, valileriyle ve diğer yönetici insanlarıyla iş birliği yaparak kendileri için kanunsuz ekonomik kazançlar sağlayan, hayatlarında ahlakî, millî ve manevi değerlerin yeri olmayan bir ailedir. Büyük bir sıkıntı yaşayan Nihad'ı da kendi işlerine alet etmek niyetindedirler. Bunu kabul etmek istemeyen Nihad, bu evde tanıdığı Muazzez'le aralarında başlayan hissi yakınlaşmayı ileri götürerek kaçarlar ve evlenirler. Meydanı dolandırıcılar, memleketin malını yiyen dalavereciler, iltimazsız iş vermeyen idareciler doldurmuştur. Bir isyan içinde kayan Nihad, ancak bir ihtilalin kendisini ve memleketi kurtarabileceğine inanır:

"...Ben bir ihtiyat zabitiyim. En müthiş cephede ateşe girdim, kurşun yedim. Tahsilim, zekam, iradem var. Başvurmadık kapı bırakmadım. İltimasım olmadığı için hükumet bana iş vermedi. Gümrük dalaveresini bilmediğim için tüccar yanına giremedim. Seniha Hanım'ın hırsız eline altıncı parmak olmak istemediğim için onların işine yaramadım. Beni tekrar orduya bile almak istemiyorlar. Her taraf batak aile, fırka, hükümet, matbuat, tiyatro... hepsini gözlerimle gördüm, hepsinin içinde yaşadım. Bunları kökünden ıslah etmek lazım. İhtilal! Başka çare yok. İhtilal lazım! Kudurmuş, zelil, alçak bir muhitle didişmek için ihtilal! Türkiye'nin namusunu kurtarmak için ihtilal! Bunsuz nasıl yaşayabiliriz? Öyle bir nesiliz ki doğduğumuz günden beri kan yedik, kan içtik. Hâlâ dört bir tarafımızda hırsızlar, dolandırıcılar, dalkavuklar, katiller var. Zillet o kadar umumi birşey ki, izzet-i nefs, bir azamat, burnu büyüklük sayılır. (...) bu memleket, o kadar murdar olmuştur ki, orada ölüm, yegâne güzellik ve yegâne huzurdur. Birbirini kovalayan harpler ve ihtilaller bunu ifade ediyorlar; caddeler ve mesireler üzerindeki mezarlar bunu ifade ediyorlar. Asırlardan beri Türkiye'de habaset muzafferdir, fazilet her zaman beyninden vurulmuşa döner. Bu memleketin namuslu oğulları ya katledilmiş, ya kahırlarından can vermişlerdir. Osmanlı tarihi bir mezbahadır: Orada her zaman bir cellatın şan ve şerefine, bir namuslu adamın şehadetine tesadüf olunur. Hür başların hepsi kılıç yemişlerdir. Faziletsiz mazisi olan bir milletin oğulları da bizim kadar bedbahttırlar ve biz ne kadar bedbahtız ki asırlardan beri kendimize en layık bulduğumuz saadet, ölüm oldu! Sana böyle, namuslu oldukları için boğulan, vurulan, hapsedilen, sürülen, kahırlarından öldürülen kimleri sayayım? Mithat Paşa, Namık Kemal, Fikret... Ziya Paşa'yı aç, Namık Kemal'i aç, Fikret'i aç, bütün vatanperver şairlere sor, hepsi bu memleketin doymak bilmez kargaların dişlerinde paralandığını söyleyecekler. Biz laşe değiliz, bunu isbat etmeliyiz, ihtilal lazım!"(s.233-234)

Sonunda kendisi gibi düşünen arkadaş grubuyla gizli bir teşkilat kurmaya karar verirler. Bu teşkilat, İttihat ve Terakki'yi memleketin bu hale gelmesinde birinci derecede sorumlu tutmakta ve idareyi onlardan kurtarma esasına dayanmaktadır. Teşkilat, Rus anarşistlerinin usulünce hareket edecektir. Nihad, kendisini tamamen bu ihtilal işine kaptırır. Kendisini "heyecanlı yığınlar önünde haykıra haykıra koşan millî bir meczub, toplumun kurtuluşu için doğmuş bir ihtilalci" olarak görür.(s.237) Fransızca'dan "Üç İnkılab" isminde bir eser çevirerek gazetede yayımlatır. Fakat bu durum uzun süre devam etmez. İhbar edilir ve Muazzez'in de hasta olduğu bir gece tutuklanarak nezarete atılır. Yazar, nezarete atılan Nihad aracılığıyla bu devrin bir başka insan tipini bize tanıtır.

Nihad, tehlikeli biri olarak görülmediğinden, bir daha böyle siyasi işlere bulaşmaması ihtarıyla üç gün sonra salıverilir. Bir müddet sonra

Muazzez, yaşadıkları hayata daha fazla tahammül edemez ve Senihalara geri döner. Muazzez'in gidişi Nihad için tam bir yıkım olur. Fakir bir mahalleye taşınır. Burada, Mahirlerin, Senihaların, Mebus Alaaddinlerin yaşadığı hayatın çok uzağında savaşın gerçek ıstırabını çeken halkı görür:

"Orda insanlar, hep muztarip. Erkekler (genç ve yaşlı) hep ihtiyar. Mutlaka bir tarafları kırılmış, bükülmüş, ezilmiş gibi kimi köksüz, kimi yürürken sendeliyor. Kimi kamburca. Hepsinin yüzleri daima ağlıyor gibi kırışmış. Kadınlar, tazeler ve nineler, hep cılız, kansız; yüzlerinde isyanla tevekkülün mısrası okunuyor. Hele çocuklar... ah, çocuklar, harb-ı umumi çocukları..."(s.275)

Muazzez'in gitmesi ve yalnızlığı Nihad'ı büsbütün bedbin bir insan yapar. Faziletin "kuyruklu bir yalan", zekânın "dolandırıcılık" olarak kabul edildiği; güçlünün haklı olduğu; güvenilecek kimsenin kalmadığı bir toplumda yaşamak istemez. Çünkü, büyük bir hasretle koştuğu İstanbul, bir mahşerden farksızdır. Sadece İstanbul değil, bütün Türkiye bir mahşerdir. *"...orada masumlar, temizler, alicenaplar, faziletkârlar, hasbiler, iyi niyet sahipleri ve büyük kalpli insanlarla reziller, çalıp çırpanlar, imansızlar, türediler, sonradan görmeler, seviyesizler, sütü bozuklar, hainler ve katiller omuz omuza yürür, gezer, sevilir, yaşar, karışık korkunç bir kütle gibi kımıldarlar. (...) bu toprağın hakiki sahipleri, bu türediler, bu rezillerdir. Kanun ve mahkeme, nüfuz ve zabıta, devair onlarındır. Onlar ki bir türedi nesildirler, yalnız kendi ömürlerini iyi sürmek için memlekete kahraman görünerek toprağı satarlar."*(s.303)

Bu düşünceler Nihad'ı intihara kadar götürür. Ayaklarına taş bağlayarak kendisini denize atar, fakat son anda bir yaşama arzusu, onu hayata geri gönderir. Üstü başı ıslak olduğu halde Muazzez'e koşar. Muazzez, Seniha, Mahir, Mebus Alaaddin ve ara sıra Nihad'a ufak yardımları dokunan gazeteci Kerim, eski başkâtip Necmettin Bey'in kızının düğünündedirler. Nihad, Necmettin Bey'in konağına kadar gider. Bu konağın şatafatı ve burada sürülen sefahat, Nihad'a Necmettin Bey'in büyük bir ihtimalle Abdülhamit'in bir yakını olabileceğini düşündürür. Bir zamanlar elini hazineye sokmuş olan bu eski başkâtibin hala debdebesini sürdürüyor olması, Nihad'a kanun-i esasinin, meşrutiyetin, hukuk ve kanun fikrinin hiçbir işe yaramadığını gösterir.

Nihad, içerden gazeteci Kerim Bey'i çağırtır ve başından bütün geçenleri ona anlatır. Kendisinde yeniden bir yaşamak isteği uyanmıştır. Kerim Bey, Nihad'ı intihara sürükleyen sebeplerin ferdi olmaktan çok değerleri alt üst olmuş toplumdan geldiğini belirtir.(s.316) Nihad, Muazzez'e tekrar kavuşur. Kerim Bey, Nihad'a Avusturya Bankası'nda bir iş bulmuştur. Nihad, hayata yeniden doğmuş gibi sarılır.

Damga[89] romanında da sosyal hayatın, karşısına çıkardığı uçurumlara düşmekten kurtulamayan bir aydın genç yer almaktadır. Romanın kahramanı İffet, II. Abdülhamit'in vezirlerinden Halis Paşa'nın oğludur. Romanda II. Abdülhamit ve II.Meşrutiyet dönemlerine ait özelliklerden de bahsedilmesine rağmen ana konu, Jön Türklük eğilimleri de bulunan İffet'in, bir kadının namusuna leke değdirmemek isteği yüzünden hırsız damgasını yiyip toplum tarafından dışlanmasına ve hayatını bir vehme kurban etmesine dayanır.

Halis Paşa, çocuklarını okula vermek istemez. Çünkü, devrin eğitim kurumlarında Abdülhamit idaresine karşı büyük bir faaliyet vardır. Bu yüzden İffet, on dört yaşına kadar konakta özel hocalar tarafından okutulur. Ardından babası İffet'i, fena çocuklara uymaması tembihiyle idadiye gönderir. Babasının bu konudaki titizliğine rağmen burada Jön Türkleri ve onların fikirlerini tanımaya başlar. Bu okulda ihtilalci bir ruha sahip olan arkadaşı Celal, onun bir saray adamının çocuğu olduğunu düşünmeden İffet'e hürriyetten, meşrutiyetten, padişahın haksızlıklarından, hafiyelerin fenalıklarından Nâmık Kemal'in şiirlerinden bahseder. İffet, aşk romanlarının yanında hürriyet kavgalarına ihtilallere dair gizli kitaplar bulup okur. Arkadaşı Celal'in siyasi düzenin kanla ateşle düzeltilmesi gerektiği görüşüne karşılık İffet, her iki taraftan müsamaha ve fedakarlık bekler.(s.21-22)

İdadide öğrenci iken hükümet adamlarınca bir öğretmeni hakkında hafiyelik yapması istenir fakat, İffet bu teklifi reddeder. Bir müddet sonra bir jurnalle bahsi geçen hocası tutuklanınca da Abdülhamit'in ileri gelen adamlarından birinin oğlu olması dolayısıyla öğretmeni İffet'in jurnallemiş olabileceği konusunda genel bir düşünce uyanır. (s.25) Okuldan ayrılmak zorunda kalır. (s.31) Bu kez de evde Jön Türklüğe meyli olduğu düşüncesiyle tenkitlere uğrar. Ağabeyi Muzaffer'in hünkar yaveri olması dolayısıyla onu İffet'e örnek göstermek isteyen enistesine; "Ben, öyle millete faydası dokunmayan şerefsiz işlere girmeyeceğim" cevabını verir; milletin kıyamete kadar uyumayacağını söyler. Kendisinde kırmızı kaplı küçük ihtilal kitaplarının filiz vermeye başladığını görür.(s.31-32) Okulu bıraktıktan sonra kendisini büsbütün bu tarz kitaplara kaptırır. Hele bunlardan kendisini ideal ordusunun bir askeri olmaya davet eden bir eser vardır ki, İffet, halkı aldatan sosyalist bir kitap olduğunu belirttiği bu eseri sonuna kadar ezbere bilir. Kendisini o kadar kaptırır ki tabiatındaki neşe söner, süzgün, kulaktan atma gözlüklerinin arkasından titreyerek bakan sarı zayıf gözlü, durgun, mahzun bir genç olur.(s.33)

---

[89] Reşat Nuri Güntekin, **Damga**, 2. baskı, İstanbul-1928. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

Bu arada II.Meşrutiyet ilan edilir, babası Halis Paşa tutuklanarak Midilli'ye sürgün edilir. Meşrutiyet'in ilanı Halis Paşa ailesini darmadağan eder. Bu durum İffet şu cümlelerle anlatır:*"Ablam, kocasıyla beraber Mısır'daydı. Muzaffer ağabeyim, bir göz açıklığı etmiş, Büyükada'da zengin bir aileye içgüveysi olmuştu. Ötekiler, bayramlarda, kandillerde babamın eteğini öpmeğe gelen akrabalar, dostlar, artık adımızı anmıyorlardı. Hepsi, hürriyetperver adamlar olmuşlardı."*(s.38)

Babasıyla iki buçuk sene Midilli'de kalan İffet, onun vefatı üzerine İstanbul'a geri döner. Mal varlıklarına el konmuştur. Kendisine yapılan telkinler sonucunda hem para kazanıp hem de okumaya karar verir. Darülfünun'da hukuk okumaya başlar. Bu arada da Meşrutiyet ilan edildiğinde mutasarrıf bulunduğu sancaktan mebus çıkan maddiyatçı ve çıkar düşkünü Cemal Kerim Bey'in çocuklarına ders verir. Cemal Kerim Bey'in ikinci eşi Vedia ile tanışması ve birbirlerine aşık olmaları İffet'in hayatının bir başka önemli dönemini oluşturur.

Sık sık buluştukları gecelerin birinde köşke birisinin girdiğini görüp şüphelenen hizmetçilerce yakalanacaklarını anlayınca İffet, Vedia'nın namusunu kurtarmak, ona bir leke gelmesine engel olmak için olaya adi bir hırsızlık süsü verir.

Yakalanıp hapse atıldıktan sonra idadide okurken tanıdığı daha sonra hukuk fakültesini bitirerek avukat olan arkadaşı Celal tarafından kefaletle serbest bıraktırılır. Yapılan duruşmada da hırsızlık için köşke girdiğini kabul ederek altı ay hapse mahkûm edilir. Fakat artık İffet, damgalı bir insandır. Hayatının sonuna kadar da bu damga onu bırakmayacaktır. Çünkü toplumun, bir zayıflık gösterip yanlış yola düşmüş insanlara acıması yoktur. Öte taraftan İffet'in gözleriyle bakıldığında Meşrutiyet devri, büyük sosyal çöküşlerin yaşandığı, toplum değerlerinin alt üst olduğu bir dönemdir. Buna, İffet'in hapishanedeki arkadaşları aracılığıyla tanık oluyoruz. *"Yeni arkadaşlarımdan biri, açığı çıkmış bir maliye tahsildarıydı. Öteki kır sakallı bir çapkın ihtiyardı ki, bir gün komşularından bir dul kadının evine girmiş, onu revolverle tehdit etmişti. Üçüncüsü, Vasıf Efendi isminde bir defterhane kâtibiydi. Kalemin mümeyyizini dövdüğü için, sekiz ay hapse mahkûm olmuştu. Dördüncüsü kendi rivayetine göre bir siyasi mahkûmdu."*(s.67)

Altı aylık tutukluluktan sonra salıverilen İffet, dışarı çıktığında kendisini suçlu psikolojisinden kurtaramaz. Kalabalıktan kaçar, insanların kendisini tanıdığını düşünür, bir polis gördüğünde kendisinden şüpheleniyormuş hissine kapılır. Yakınları ise onun bulunduğu zamanlarda evlerindeki değerli eşyaları saklarlar.

Bundan sonra toplumda kendisi gibi bir zaaf yüzünden hor görülenlere, hırpalananlara, yanlış anlaşılanlara yardım etmeye karar verir. Arkadaşı Celal sayesinde girdikleri işten iyi bir para kazanırlar. Sık sık işi gereği Anadolu'ya gidip gelmek zorunda kalır. Bu seyahatler sırasında savaşın Anadolu insanını perişan bir halde bıraktığını, yoksullukla kıvrandırdığını görür. Elinden geldiğince bu insanlara yardım eder. Hatta savaş sırasında kimsesiz kalan bir çocuğu İstanbul'a getirip kimsesizler yurduna yerleştirir. Bu arada eski köşklerini geri almak için baş vurduğu mahkeme lehinde karar verir. Ardından eski itibarını yavaş yavaş kazanmaya başlar fakat, yine ara sıra hırsızlığını yüzüne vuran küçük hadiselerden kendisini kurtaramaz.

Beyazıt'ta gezindiği birgün kendisinin damgalanıp dışlanmasına sebep olan Vedia ile karşılaşır. Kocasından boşanmıştır. Evlenmelerine bir engel kalmamıştır. Fakat Vedia, İffet'in gerçekten bir hırsız olmasa bile bir hırsız olarak damgalandığını vurgular ve böyle biriyle evlenmesinin doğru olmayacağını söyler. Sonuçta İffet, hayatını bir vehme kurban ettiğini anlar fakat, artık yapabileceği bir şey kalmamıştır.

Akşam Güneşi[90] romanında da bir aydının enteresan olaylarla dolu hayatı anlatılır. Romanın birinci bölümünde Nazmi Bey, oldukça atak ve tezatlarla dolu bir gençtir. Daha Galatasaray'da öğrenci iken Fransızca hocasının onun hakkındaki düşünceleri bu yoldadır. Sınıfın en çalışkanı ve en tembeli; en ahlaklısı ve fenası; en merhametlisi ve zalimi; en zeki ve en kalın kafalısı sorularına "Nazmi" cevabını verir. Ona göre Nazmi, *"...saati saatine uymayan bir anlaşılmaz mahluk, bir tezatlar mecmuasıdır. Onun bir koluna mektebin bütün mükafatlarını yüklemeli, öteki koluna da çantasını vererek merasim-i mahsusa ile mektepten kovmalı."*(s.19)

Nazmi'nin bu tezatlarla dolu karakteri, hayatının sonuna kadar onu bırakmayacaktır. Bir diğer özelliği de değişen kalabalıklar içinde kendisini daima yanlız hissetmesidir. Böyle bir karaktere sahip olmasının sebebi Nazmi'nin küçük yaşta tifodan annesini ve bir müddet sonra da babasını kaybetmesidir. Daha çocuk denebilecek bir yaşta, sekiz yaşında Galatasaray'a yatılı olarak verilmesi, otorite tanımayan bir ruha, olaylar ve tesadüflerle sürekli değişen heveslerine bağlı bir kimliğe sahip olmasına yol açar.(s.22-23) Onu himayesine alan amcasının ifadesiyle şairlikten hokkabazlığa kadar heves etmediği hiçbir meslek kalmaz.(s.24) Son hevesi de harbiyeye girmek olur ve Galatasaray'dan mezun olmadan dördüncü sınıfta iken ayrılıp harbiyeye geçmek ister. Nazmi'nin Galatasaray'ı bırakıp

---

[90] Reşat Nuri Güntekin, **Akşam Güneşi**, 2. baskı, İstanbul-1942; alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

harbiyeye geçmek istemesi, politik tavırlardan hoşlanan bir Meşrutiyet genci olmasından kaynaklanır. *"Uzun zamandan beri kendimi yokluyor, düşünüyor, tereddüdediyordum. Fakat nihayet şuna karar verdim ki ben askerden başka hiçbir şey olamıyacağım. (...)Bir zamandan beri beni bir okuma merakı sarmıştı... Okumak benim için bir eğlenceden daha fazla bir şey, âdeta bir ihtiras oluyordu... Kitap okumak için derslerimi ve onlardan her halde daha ehemmiyetli gördüğüm eğlencelerimi ihmal ediyordum...Hatta ben bir muharrir olmayı da düşünmüştüm... Fakat uzun uzadıya kendimi yokladım...Sade düşünmek, sade beynimle çalışmak beni doyuramayacak.. Uğraşmaya, didişmeye, çarpışmaya ihtiyacım var..."*(s.25) Bu tercih, Nazmi'nin okuduğu kitapların etkisinde kalarak vardığı bir sonuçtur. Bunu kendisi de itiraf eder: *"...Napolyon romanları, şövalye romanları, bilhassa İmparatorluk Rusya'sının saray zabitlerinin maceralarına ait bir iki Rus romanı beni çıldırtmıştı. Ateşli politika davaları, ihtilal ve inkılap vakalarıyla karışık bir askerlik hayatı... Karanlık yerlerde gizli içtimalar... Büyük muharebeler... karanlıkta, karda, tipide göz gözü görmeden boğuşmalar... Ricatler, bozgunlar... Alevler içinde yanan düşman şehirlerine dört nala hücumlar..."*(s.25)

Nazmi, istediğini yapar ve harbiyeye geçer. Burada oldukça iyi çalışır, parlak bir erkânıharp askeri olur. Fakat harbiye de onu tatmin etmez; ve tahsiline Fransa'da Saint Cyr'de devam etmeye karar verir.

Paris'e vardığında burada yaşanılan hayatın kendi hayat tarzına uygun olduğunu görmesi onu ürkütür. Sabahlara kadar açık gazinolar, tiyatrolar, bütün eğlence yerleri Nazmi'ye oldukça cazip gelir. *"Mademki sabaha kadar her yer açık... Gazinolarda, tiyatrolarda, dans yerlerinde birçok insanlar eğleniyor... Benim de onlar gibi yapmam zaruri değil mi?... Buna can ve para dayanır mı? Gece sabaha kadar eğlenirsem ne vakit çalışırım? Benim kaç kuruştan ibaret kaldığını bile tahkike cesaret edemediğim servetim kaç gün dayanır? Ya ailemin şerefi, ya ondan daha ehemmiyetli olarak ordunun şerefi ne olacak? Ah, yere batası Paris...Nihayet benim ocağıma incir dikiyorsun!"*(s.29) Fakat Nazmi'nin imdadına Paris'te yuvalanmış olan Balkan milletlerine mensup gençlerin Türk düşmanlığı ve Osmanlı Devletini yıkma gayretleri yetişir. *"Fakat bir şey imdadıma yetişti: Milli gurur ve memleket gayreti..Sensir'de dünyanın her tarafından gönderilmiş genç zabitler vardı... Bunlar, büyük ihtimamlarla seçilmiş çok zeki, çok ateşli çocuklardı. Hele Balkanlılar, Sırp, Karadağ, Bulgar, Yunan gençleri sade asker gibi değil, biraz da politikacı, propagandacı gibi çalışıyorlardı. Daha ilk günlerde Balkanların bir noktada çok iyi anlaştıklarını gördüm: Türk düşmanlığı. Galatasaray'da Pavlof isminde bir Bulgar arkadaşım vardı. Galiba Abdülhamit'in iradesiyle mektebimizde meccani okumuştu. Pavlofa Sensir'de de tesadüf ettim. Beni alaycı bir memnuniyetle*

karşıladı: -Sen asker mi oldun Nazmi?.. Her şey aklıma gelirdi; bu, gelmezdi... Hevesinden, eğlencesinden başka kanun tanımıyan Nazmi zabit! Buraya geldiğine çok sevindim. Sensir'de çok görüşeceğimizi ummam... Eğlence yerleri varken Nazmi mektepte kapanacak kadar budala değildir... Fakat gazinolarda, kaşılaşırız, değil mi Nazmi? Geceleri tiyatroya gitmek için mektepten nasıl kaçardın Nazmi?"(s.30)

Bu Bulgar gencinin hakaretleri karşısında çok sinirlenen Nazmi, *Pavlof'un kendi memleketinin ekmeğiyle kızarmış şişkin yanaklarını* tokatlamak ister, fakat bir rezaletten çekinerek kendisini tutar. Paris'te tanık olduğu bir başka olay, Nazmi'nin tamamen bir Türk milliyetçisi olmasına yol açar. Bulgarların bir millî bayramı gecesinde Balkanlı öğrencilerin düzenledikleri bir törende bulunur. Bunların Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhinde söyledikleri, Nazmi'nin de kendi kimliğini bulmasında ve hayatına düzen vermesinde etkili olur. Onlarla Saint Cyr'de mücadele etmeye, hepsinden kuvvetli ve kabiliyetli olduğunu göstermeye karar verir. *"Sensir'deki parlak tahsilimi bir dereceye kadar Pavlofa borçluyum. O, beni tahrik etmeseydi belki işi serseriliğe vuracak, kendimi tamamiyle kapıp koyuverecektim."*(s.31)

Başarılı bir asker olarak İstanbul'a dönen Nazmi'ye İstanbul'un eğlence hayatı Avrupa'nın bir karikatürü gibi görünür.(s.32) İstanbul'a geldikten sonra Şam'da bulunan bir fırkanın erkanıharbiyesine atanır. Fakat bu görev, pek de beklediği gibi heyecanlı bir iş değildir. *"Ordudaki ilk vazifemi evvela büyük bir heyecanla karşıladım. Fakat çok geçmeden beni fena bir hayal inkisarı bekliyordu. Memleketin sakin, gailesiz bir zamanıydı, fırka erkânıharbiyesindeki vazifem Babıâli kâtipliğine benziyordu. Hatta, ondan bile daha cansız bir kırtasiye işi... Halbuki ben, böyle sükûn ve sulh zamanlarının askeri değildim. Ben, başı destan, muharebe romanı vakalarıyle dolu bir hayalperesttim...Beni heyecanlı, vakalı bir yere, bir harbe, hatta eşkıya takibine gönderseydiler, zannederim, daha memnun olacaktım. Bir askeri dairede teknik bir kırtasiye işinin beni tutmasına imkân yoktu."*(s.34-35) Daha sonra Kudüs ve Manastır'daki görevlerinde de Fransa'da yaşadığı hayatın heyecanını bulamaz. Manastır'da arkadaşlarından birini Edirne'ye yolcu ettikleri sırada daha önce Fransa'da iken bir müddet beraber yaşamış olduğu Jermen isimli Fransız kadınla karşılaşır. Manastır'da bir asker olarak görevli bulunduğuna ve arkadaşlarının engellemelerine aldırmayarak Fransa'nın İstanbul sefaretinde görevli kocasının yanına giden Jermen'le İstanbul'a döner. Nazmi'nin Jermen'le konuşmaları dolayısıyla batılı insanın doğuya ve İstanbul'a bakışını da öğrenebilmekteyiz. *"-Jermen, Fransa'da bulunduğumuz zaman, sana ekseriya şarkı anlatırdım; Mesela Nil nehrinden büyük bir Göksü deresi... Üzerinde fenerlerle donanmış yüzlerce, binlerce kayık geziyor... Kayıklarda*

yaşmaklı, feraceli kadınlar, harem ağaları... Derenin kenarında büyüklü, küçüklü, kubbeli, minareli bin bir gece sarayları... Bunların benim hayalimin mahsulleri olduğunu, İstanbuldaki bir senelik hayatınla anlamış olacaksın. Göksu denen yer ufacık bir çamurlu dereden ibarettir... Kenarlarındaki saraylar ve bahçeler muhacir kulübeleriyle gübre tarlaları... Buhurlar, amberler ve türlü musiki ahenkleriyle dolu havasında yazın sivrisinek bulutları gezer... Maamafih, ben bunlardan bile emin değilim. Çünkü bir İstanbullu için ayıp olmakla beraber ben, bu Göksu deresini henüz görmedim.. Ben ki coğrafya derslerinden daima tam numara almış bir zabitim... Öyle ise şarkı ve İstanbulu niçin sana bu şekilde tasvir ettim? Sebep gayet basit... Sizin muharirleriniz şarkı böyle düşünmüş, böyle sevmiş, böyle yazmışlar. Şarklılar deyince bu dekor içinde yaşamış adamlar aklınıza geliyor ve belki sırf bunun için bizimle alakadar oluyorsunuz..."(s.40-41)

İstanbul'a vardığında tutuklanıp divanıharp huzuruna çıkarılan Nazmi'yi, o sıradaki bir kabine değişmesi kurtarır. Artık kendisinin Fransa'dan başka bir yerde yaşamayacağını düşünür. Çünkü yatsı ezanında ışıkların söndüğü, kurtların, kuşların bile uyuduğu memleketinde kendisini avutamamaktadır.(s.41) Yeni kabinenin harbiye nazırı Nazmi'yi ataşemiliter olarak Fransa'ya gönderir. Fakat o, iş bahanesiyle eğlenmeğe gitmektedir.(s.52) Yolda çetelerin bir köprüyü bombalamaları, bir müddet Edirne'de mola vermelerine sebep olur. Burada Balkanlardaki Sırp, Bulgar ve Yunan çetelerine karşı mücadele veren kaymakam Nusret komutasındaki çete mensuplarıyla tanışır. Kaymakam Nusret kendisinden Sırp, Yunan ve Bulgar gençlerinin Avrupa'da yapmış oldukları propagandaya karşılık Türk gençlerinin de böyle bir faaliyette bulunması gerektiğini söyler ve Nazmi'den yardım ister. Kaymakamın *"-Merak etmeyin... sizi yolunuzdan alıkoyacak bir şey değil... Şık, zarif salonlarda, hiç rahatsız olmadan yapılacak bir propaganda işi..."*(s.56) şeklindeki ifadesi Nazmi'yi çok etkiler. *"Kuvvetli bir şeyler söylemek, zannettikleri gibi süslü bir salon zabitinden, Bonmarşedeki asker elbiseli bebekler gibi alelade bir oyuncaktan ibaret olmadığı..."*nı(s.53) göstermek ister; Fransa'ya gitmekten vazgeçer ve onlara katılır. Artık o bir çetecidir. En belalı işlere girer, Bulgar Sırp köylerine saldırır, köprüler bombalar.(s.54-55) Bir çatışmada yaralanır ve İstanbul'a geri döner. Bu yaralanma, Nazmi'nin hayatının bir dönüm noktasıdır. Yaralı olarak yattığı hastanede kalp romatizmasına yakalanmıştır. Heyecanlanmaması, kendisini yormaması gerekmektedir.

İster istemez yeni bir hayat tarzı kurmak zorunda olan Nazmi, sevdiği kız Nazan'ın aslında kendisiyle değil de parlak kariyeri ve Avrupa'daki memuriyetiyle ilgilendiğini görünce ondan ayrılır amcasının pek güzel olmayan fakat iyi huylu kızı Şükran'la evlenerek M.... adasındaki babasından kalma çiftliğe yerleşir, *bir toprak adamı* olmaya karar verir.

Romanın bundan sonrası sona doğru gelişen bir yasak aşk hikayesidir.

Yine aynı dönemin bir başka aydını II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşı yıllarını, gerçek hayattan alınan bazı isimleri de katarak anlatan Hüküm Gecesi[91]'nin kahramanı, gazeteci Ahmet Kerim'dir. İttihat ve Terakki'nin iktidarda bulunduğu, gerek içerde ve gerek dışarda siyasi oyunların çokca oynandığı yıllarda, Ahmet Kerim, Nida-yı Hakikat adlı bir muhalif gazetede, konularını günün siyasi olaylarından alan yazılar yazmaktadır.

Eğitim durumu ile ilgili bir bilgi belirtilmemekle beraber, olayların akışı içerisinde Fransız İhtilali'nin safhalarından, Dante'den, Shakespeare'den, Jean Jacques Rousseau'dan bahsetmesi; Tevrat'tan alıntılar yapması; Mozart'ı, Cervantes'i bilmesi, Ahmet Kerim'in batılı bir kültürle yetiştiğini göstermektedir.

Gazeteci olmasına rağmen bu mesleği, *bayağı* ve *şerefsiz* bulur. Halkı eğlendirmeyi amaçladığını düşündüğü bu mesleğin en güzel taraflarının, taşıdığı sıkıntılarda ve tehlikelerde olduğu düşüncesindedir. Fakat bu noktada yaptığı benzetme oldukca ilginçtir. Bir gazeteci olduğu halde, mesleğini sıkıntı ve tehlikeleri bakımından *kaldırım kadınlığına* benzetir. *"Özellikle siyasi gazete yazarı için dayak, kurşun, hapishane veya ip varsa bu zavallı kadın için de her an bir şarhoşun yumruğu, bir katilin bıçağı, bir frengilinin mikrobu vardır ve bir gazeteci okuyucularının sayısını artırmak yolunda bedeni ve fikri ne kadar gayret harcarsa, beş olan müşterisini ona çıkarmak için çalışan bir fahişenin harcadığı gayret de hemen aynı nispettedir."*(s.22) görüşündedir.

Ahmet Kerim, aradaki benzerliği daha da ileri götürerek günlük gazete yazarı ile bir kaldırım fahişesinin aynı ortak sermayeye sahip bulunduklarını, bunun da *halkın budalalığı* olduğunu; gazetecinin hakikat namına yazdıklarının, fahişenin aşkı kadar gerçeklik taşıdığını belirtir.(s.22)

Buna rağmen o, devrini gören, inceleyen, tenkit eden bir gözdür. İttihat ve Terakki'ye muhalif olmakla beraber içinde bulunduğu muhalefet grubunu oluşturanların da makam ve mevki ateşiyle yanıp tutuştuklarının farkındadır. Aslında o, bir aydın olarak hem kendi için, hem de içinde bulunduğu toplum için bir çıkar yol arayan, aradığı ülküyü bir türlü bulamayan, siyasi çalkantılar içinde bir uçtan diğer uca gidip gelen bir devrin ruhunu taşımaktadır. İçerden ve dışardan gelen sosyal ve siyasi etkilerin baskısı sebebiyle tam gelişememiş; çoğu zaman kendisini olayların akışına, başkalarının tasarrufuna bırakan bir aydındır.

---

[91] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, İstanbul-1982, romana yapılan atıflar ve romandan yapılan alıntılar bu baskıya aittir.

En yakın dostu Ahmet Samim'in öldürülmesiyle kendisini bir boşlukta bulur. Gazeteciliğinden faydalanmak isteyen diğer muhalifler bile, Ahmet Samim'den sonra Ahmet Kerim'e öldürülecek gözüyle bakarak ondan kaçarlar. İyilik ve kötülük kavramları pek gelişmemiş olan Ahmet Kerim, çevresindeki herkesin kendini düşündüğünü görünce, "...ahlaki prensiplerin estetik duygular yanında hiçbir mana taşımadığını...", "...dünyada yalnız güzel ve çirkin" kavramlarının olduğunu, hayatı hep bu estetik kavramlar açısından yaşamak gerektiğini düşünür ve kendisini *"...büyük bir tevekkülle hadiselerin akıntısına..."*(s.83) koyuverir. İyilik ve kötülük anlayışlarını kaybeden Ahmet Kerim, o kadar hissileşir ki, kendisine gerçekten ilgi gösterdiğini sandığı Samiye'ye büyük bir aşkla bağlanır. Ona, duygularını ifadede zorlanır; kelimeleri suçlar. Bu gözü kapalılık onu, Samiye'nin İttihatçı ağabeyinin tuzağına götürür. Öldürüleceği sırada, pişmanlık duyan ve Ahmet Kerim'i gerçekten sevdiğini anlayan Samiye tarafından kurtarılır.

Bu aşırı hissilik onda fikir namına hiçbir şey bırakmamıştır. Uzun zamandan beri yazamayan Ahmet Kerim, kalemi yeniden eline aldığında yazacak bir şey bulamaz: "...beyninde bütün fikirler katılaşmış, kireçleşmiş, sanki her biri birer nasır halini almış"tır.(s.113)

Ahmet Samim'in öldürülmesi, kendisinin İttihatçılarca tuzağa düşürülmesi, Ahmet Kerim üzerinde büyük bir etki yapar. Samiye'nin gerçekten ona âşık olduğuna inanmayınca, kızın intihar etmesine sebep olur. Diğer taraftan kendisini, muhalefetin gizli işler çeviren bir grubu içinde bulur. Mahmut Şevket Paşa'nın vurulması üzerine pek çok muhalif gibi o da tutuklanır ve sürgün olarak Sinop'a gönderilir. Günlük hadiselerin, kısır çekişmelerin üzerine çıkamayan Ahmet Kerim, Sinop'ta, varlığının kalan diğer yarısını da tüketir.

Ahmet Kerim, romanda bir gazeteci olarak yer almasına rağmen, siyasi yönü daha ağır basar. Gazeteciliği, siyaset adamlığının arkasında kalır gibidir. Belki de yaşadığı devir, böyle bir tavrı mecbur kılmaktadır. Ona göre *"...kahramanlarla, evliyalardan başka hiç kimse, milletlerin başına geçmeye layık değildir..."*(s.26) Halbuki muhalefette yer alan Ömer Beyefendi, Hasip Bey, Necip Molla, Neşet Paşa, Saim Hoca gibi isimler, bir an önce bir koltuk kapmak sevdasında olan fırsatçı tiplerdir. Bu yüzdendir ki A. Kerim Muhalif olmasına rağmen, İttihatçıları iktidara daha layık bulur ve muhalefet içerisinde nasıl bir manzara çizdiğini merak eder: *"Memlekette muhalefet adı altında toplanan ve her biri, her parçası ayrı bir kusurun, ayrı bir maksadın gölgesini taşıyan bu alaca kümenin içinde kendi siması acaba nasıl görünüyordu? O da, gerçekten bu kümeden miydi? O da, gerçekten bu yamalı bohçayı meydana getiren parçalardan*

biri miydi?..."(s.30) Kendisinde bu türden bir mevki ihtirası görmese de *"...bu dünyada bir dilim ekmek gibi bir sanat ve şiir parçasının da ancak para ile alındığı..."*(s.31) görüşündedir. En çok da politikanın dedikodu tarafını beğenmez, aleyhine veya lehine de olsa bayağı bulur, tiksinti duyar. *"Zaten İttihat ve Terakki teşkilatında en çok sevimsiz, kaba ve utanç verici bulduğu şey, bu demagogca militanlıktan, bu cinayet romanlarının kişilerine mahsus tavırlardan, hareketlerden, bu dört tarafı çamurlu fesat ve iftira sisteminden, bu kokuşuk "suizan" ve "suikast" havasından başka ne idi. Memleketi soluk alınmaz bir hale sokan ve bütün vatandaşları enginde yolunu şaşırmış, zahiresi tükenmiş bir geminin yolcuları gibi bir biri üzerine saldırtan, herkesin "muhayyile"sini cehennem hayalleriyle yakıp kavuran ve Türkiye'de her çeşit asil, yüksek geçim yollarını tıkayan sebepler ve amiller hep bu ahlak fesadından, bu dört yanı çamurlu siyaset sisteminin, bu tavırların, bu hareketlerin, bu demagogca militanlığın kayatsız ve şartsız hüküm sürüşünden ibaret değil miydi? Halbuki gençliğin bütün yüce heyecanı ve bütün idealizmi ile mücadele ettiği bu iğrenç haller işte ta burnunun dibinde kokuyordu."*(s.39-40) Toplumu kasıp kavuran bu bayağı siyasetten, bu ahlak bozukluğundan, memleketi baştan başa kapladığını düşündüğü bu bataklıktan kaçmak ister. Çünkü o, büyük ideallerin, uğruna ölünmesi gereken ülkülerin adamı olmak ister. Oysa kendisinin bile doğruluklarından emin olmadığı soyut fikirleri yüzünden Ahmet Samim gibi ölümle tehdit edilmektedir. Ahmet Kerim'e göre *"O ölümler güzel, o ölümler tatlıdır ki, bizim kanımızın döküldüğü yerden yeni bir dünyanın kökleri filiz sürer. Halbuki ideal adını alan bütün fikirlerin ve amaçların kimyevi maddeler gibi düzmece ve iğreti bir hayat ile yaşadığı bu aşağı ve bencil çevrede bir siyaset şehidinin düştüğü yer, kürenin dibine kadar giden sonsuz bir panik uçurumudur."*(s.49)

Burada Ahmet Kerim, devrinin siyaset anlayışını tenkit etmekle kalmaz, fikir sisteminin boşluğunu, sağlam temellere dayanmadığını da anlatmak ister. Ona göre, Türk milletini esas almayan her düşünce bize zarar vermektedir. Nitekim Türk milleti, *"sebebi bilinmeyen bir acının pençesinde ne yapacağını, ne isteyeceğini bilmez bir halde..."*(s.140) kıvranmaktadır. *"İttihat ve Terakki neye dayanıyor?... Balkan komitacılarından öğrenilmiş birkaç basit milliyet ve ihtilal düsturuna... Muhalefetin dayanağı nedir? Hürriyet ve meşrutiyet gibi birtakım kitaptan alınmış mücerred nazariyeler... Halbuki öbür tarafta hayat var. Koca bir milletin engin hayatı var. Bunun içinde kaynayan acılardan, ihtiyaclardan, istek ve dileklerden bir siyasi parti prensipleri çıkarmak kimin aklına geldi? Bunlar milletin uzviyetine yabancı birtakım fikirler ve emeller yoluna birbirleriyle uğraşıp dururken öte yandan millet kendi derdiyle yanıp kavruluyor... Bir yanda ihtilaller olur, ayaklanmalar bastırılır, savaşlar çıkarken öte yandan millet 'Benim derdim bana' diye inliyor."*(s.165-166)

Ahmet Kerim, tam olarak ifade edememekle beraber Türk milletini esas alan bir fikrin peşindedir. Türk milletinin "ululuğunu", "heybetini", "bünyesindeki o eşsiz dayanma kabiliyetini" ona yeniden hatırlatacak bir kahraman bekler. Halbuki halihazırdaki meclis, bütün bozguncu akımların kaynağı durumundadır. İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak kurulan İtilaf ve Hürriyet Fırkası'nı da yetersiz görür. Çünkü, kurtuluşu, "Osmanlı devletini teşkil eden çeşitli unsurlar arasındaki bir kaynaşma..." ve "Türkler tarafından öbür unsurlara karşı gösterilmesi gereken dini ve millî müsamahalar..."da gören bu partinin başında her fırsatta "Babam Türkiye, anam Yunanistan" diyen Rum mebus Boşo, tek çıkar yolu "İslam Cemaati"nde gören Sabri Efendi, yarı Fransızca, yarı Arapça konuşan Şefikülmüeyyed, Arnavutça'dan başka dil bilmeyen Esat Paşa vardır ve bunların birbirleriyle anlaşabilmeleri çok zor görünmektedir. Ahmet Kerim, öncelikle ortaya attıkları Osmanlıcılık fikrini reddeder. Çünkü bu "bir politika işi olmaktan çok bir kültür ve terbiye işidir. Oysa her etnik topluluğun sahip olduğu özellikler bu birliği doğrudan ortadan kaldırmaktadır. Bu bir yana, Ahmet Kerim, Osmanlıcılık fikrini savunanların hiçbirinde Türk unsuruna karşı bir iyi niyet görmez. Gördüğü, bunların hepsinin bir an önce Osmanlı devletinin yıkılıp parçalanmasını istedikleridir.

Ahmet Kerim, bütün uğraşlarının, toplumu kurtuluşa götürecek yolu bulmak için olduğunu düşünür. Yazdıklarından dolayı tutuklanmasına bir anlam veremez. *"Bir kalemin bazen bir kılıçtan daha keskin olduğunu bilir..."*(s.209) ama hiçbir zaman yazdıklarında "sosyal hayatın huzurunu, düzenini" bozacak, "vatanı ve millî duyguları zaafa düşürecek" bir yazıya yer vermemiştir. İkinci kez cinayetle itham edilerek tutuklanması üzerine, *"ömründe silahlı, kanlı işler şöyle dursun, basbayağı hiçbir iş yapmamış, hiçbir harekette bulunmamış bu düşünce, bu hulya ve nazariyeler adamı..."*(s.250)nın cinayetten birinci derecede şüpheliler arasında bulunmasına akıl erdiremez.

Bütün bunların kabahatini kendi devrinde ve II. Meşrutiyet'i hazırlayan Abdülhamit devrinde bulur. II. Meşrutiyet sonrasının bu karmaşasının kabahatlisi diye II. Abdülhamit'i gören adı belirtilmeyen bir kişiye, Ahmet Kerim hak verir ve *"Türkten başka unsurlara sosyal sahada olsun, kültür sahasında olsun en büyük imtiyazları..."*(s.163) vermekle ve böylece "Türk milletinin yüzüne tükürmek küstahlığında bulunan Boşo gibilerine bu milletin başına geçme fırsatı tanımakla suçlar.

Sık sık kendi devrini de tenkit etmekten geri durmaz. Siyaset meydanındakileri, gerek muhalefeti, gerek iktidarıyla *"her dakika patlamaya hazır bir barut fıçısı üstünde tepinen gözü pek çocuklar..."*(s.170) gibi

görür. Çünkü kavgasını yaptıkları şeyin, dört tarafından tutuşmuş bir bez parçasına benzediğinin farkında değillerdir. Vatanın gittikce çatırdayan temelleri, Ahmet Kerim'e Bizans'ın son zamanlarını hatırlatır.

Fakat, çoğu zaman Ahmet Kerim'i de aklîliğini yitirmiş, bütün ideal arayışlarından vaz geçmiş bir tavır içinde buluruz. Ahmet Samim'in öldürülmesi ve yazılarını neşrettiği Nida-yı Hakikat gazetesinin kapatılması üzerine, elinden oyuncağı alınmış çocuk gibi bilinçsizce kendisini olayların akışına koyuverir; gelecek hayalleri yıkılır, büyük bir karamsarlığa düşer: *"Ahmet Kerim, şimdi ne yapacaktı? Nereye gidecekti? artık hiç bilmiyordu. Kendini tesadüflere bırakmaktan veya Şahabettin Süleyman gibi yarı serserilik, yarı işçilik hayatına atılmaktan başka çaresi kalmamıştı ve bu gelecek, önün gözü önünde, Babıâli Caddesinden başlayıp Beyoğlu'na doğru akan geniş ve uzun bir çirkef halinde görünüyordu. İşte, kendini bu çirkefin içine bırakacaktı. Bunun içinde, hatta yüzmeğe, hatta küçük hedefler almaya bile çalışmayacaktı; bir şişe veya bir teneke parçası kadar şuursuz; iradesiz ve başıboş, dalgaların keyfine kapılmış akıp gidecekti..."*(s.78-79) Ahmet Kerim, dışarıdaki hayatın ne kadar çirkef dolu olduğunu bilmektedir;bunu değiştirmeye gücü yetmeyince bir ümitsizlik anında kendisini o çirkefin içine atmak, her şeyi, herkesi, bütün yaptıklarını unutmak ister ve sokakların adı bilinmez kalabalığına karışıp gider.

Ahmet Kerim, kimi zaman içinde bulunduğu aydınlar zümresini yermekten geri durmaz. *"...dün Türk aydını, Türk entelektüeli diye bir şey vardı. Bugün o yoktur."* diyen arkadaşına Ahmet Kerim, *"Çünkü, ağzını açtı ve bütün foyası meydana çıktı."(s.162)* diye cevap verir. Böylelikle devrinin bütün entelektüel geçinen insanlarının hiçbir birikimi olmayan kof insanlar olduklarını ifade eder. Kendisini de bu zümreden ayrı tutmaz; çünkü sonunda anlar ki devrinin sosyal ve siyasi çerçevesini aşacak güçte değildir. İkinci tutuklanmasında kendi kendisini değerlendirir ve kendisine şöyle seslenir: *"...Sen herkes gibi bir kimse idin: İsteklerin, dileklerin, ümitlerin vardı. Onları birer birer nasıl kırdığımı tabii hatırlarsın. Ve seni kendi kısmetinin, kendi alın yazının tersine nasıl zorla yürüttüğümü de bilirsin. İhtimal ki senin alın yazında şunlar yazılıydı: 'Âlemin saygı ve taktirini kazanmış bir adam olacaksın. Memleketine yararlı hizmetler edeceksin ve bunun manevi mükafatını göreceksin. Özel yaşayışın şevkatli bir ana ile seven bir eş arasında berrak bir ırmak gibi akıp gidecektir.' Halbuki ben bu alın yazısını sildim, yerine şunları yazdım: Herşeyin zıddına yürü; hatta kendi zıddına bile!... Dünya budalalar, kötü yürekliler, bayağı, gülünç ve sıkıcı insanlarla doludur. Hele bizim memleketimizde bunlar çoğunluktadır. Onun için sen herkesle, her şeyle mücadele zorunda kalacaksın. Hiçbir kimseyi, hiçbir şeyi sevmeyeceksin, çünki, sevgi bir mağlubiyet ese-*

ridir. Mağlubiyet ise sana yakışmaz. Çünkü, sen herkesten akıllı, herkesten değerli, herkesten güçlü, herkesten büyüksün."(s.257-258)

Görülüyor ki Ahmet Kerim, II. Meşrutiyet devrinin siyasi ve sosyal kaosunun bir sembolüdür. Çünkü sadece kendisini bir sahtekâr olarak görmez; *"...içinde yaşadığı cemiyet de bütün o uydurma kanunları, o her biri bir hırsın ifadesi olan bütün iki yüzlü düsturları, prensipleriyle bir kocaman sahtekârlık belgesi..."*(s.258)dir, Ahmet Kerim için. Bütün toplum gibi Ahmet Kerim'in benliği de ikiye bölünmüştür; birisi durmaksızın sorarken, diğeri bir suçlu edasıyla yaptıklarının, yapamadıklarının hesabını verir. *"...Anasına karşı, vatanına karşı, sevgilisine karşı, dostlarına karşı ve nihayet kendine kendi öz varlığına karşı işlediği suçları, cinayetleri birer birer itiraf..."*(s.261) eder.

Tanrı'nın büyük lütuflarını bilmek, onların seyrine dalmak, onlarla sevinmek, onlarla yetinmek varken, devrinin kısır siyasi çekişmelerine, politik hırslarına, dedikodularına, karalamalarına karıştığı için kendisini suçlar. İdam edilmeyecek olsa, *"bir lokma ekmekle, bir parça aydınlık"* Ahmet Kerim için yeterli olacaktır. Ahmet Kerim, hayatın basit gerçeklerinin farkına idam korkusuyla beklediği hapishanede varır: *"...ikbal hırsı hasedin anası; zenginlik tamahı sevginin; şan ve şöhret ibtilası ise, huzurun, rahatın düşmanıdır..."* (s.262) Halbuki o, hiçbir zaman kendi iradesi ile yaşamamış, kendisini başkalarının insiyatifine terk etmiştir. Bulanık akıp giden dış hayata bir nizam vermek çabası varken, kendisini bu bulanık akıntıya koyvermiştir. (s.263) Ve bu son muhasebe anında ölümden sonra ruhun yaşamaya devam edeceğine inanmak istemez; çünkü, dünyada böyle yaşamış bir kimsenin mükafatının pek de iyi olamayacağı düşüncesindedir. Halbuki o, bu dünyada ebedi yaşamak ister; ama, milleti ve vatanı için onu ebediyete kadar yaşatacak hiçbir şey yapmamıştır. Genç gazeteci fark eder ki o bir ölüdür ve bu dünyada gerçekten yaşayanlar, kemiklerinin izi bile kalmadığı halde *"sözleri bizim ağzımızda, düşünceleri bizim kafamızda, sevgileri ve nefretleri bizim kalbimizde"* yüzyıllardır yer etmiş büyük ölülerdir. Ahmet Kerim, böyle bir bekaya ulaşabilmek için ölmemek ister.

1908'de yirmisine basmış her gencin kendisi gibi zayıf bir iradeye sahip olduğunu, bunun sebebinin Abdülhamit devrinden kendilerine kalan eksikler, dertler olduğunu, *"En iptidai kültürden, en basit bir idealden bile yoksun bırakılan ve devrin karanlıkları, karışıklıkları, kin ve hileleri içinde yolunu kendi kendine bulup yürümek zorunda kalan bu kimsesiz Türk gençliği"*nin zaten başka türlü olamayacağını belirtir ve kendisini bütün bu neslin günahlarının kefareti olarak görür.(s.266-267)

Ahmet Kerim, içinde yaşadığı devrin insanlarına pek de hoşça bakmaz. Özellikle Ahmet Samim'in öldürülmesinden sonra başına toplananlara haykırmak, onları aşağılamak ister: *"...bu ölü ile sizin ne ilişkiniz vardı? Onu sağlığında bir canbaz seyreder gibi tehlikeli siyaset ipinin üstünde birtakım cesaret oyunları oynarken gördüğünüz ve aptalca akışladığınız yetmiyor da, şimdi bir de o ipten yuvarlanan cesedini aynı seyirci budalalığıyla görmeye mi geliyorsunuz?"* (s.71-72), *"Gerçekten, bugün on paraya karşılık, kâh onun, kâh kendisinin yazılarında bir boks seyircisi zevkini tatmin eden ve kâh ona kâh buna hücumlarının şiddetine göre payeler veren bu beyinsiz ve serseri halkın, içeride serilen yüce trajediyi olduğu gibi görüp anlamasına nasıl ihtimal verilebilirdi?"* (s.72) Ahmet Kerim'e göre kabahatli, suçlu toplumdur, halkın kendisidir: *"...hürriyeti kendi kanları pahasına zorla almasını bilmeyen milletlerin, hürriyete layık olmadıkları gerçeğini bir kere daha en gür sesiyle bu iki yüzlü vefasız halkın yüzüne çarp..."*mak(s.78), *"...kapılarını zebaniler bekleyen bir zindan şeklini almış bu cemiyetin..."* içinde ne varsa hepsini bir anda havaya uçurmak ister. O derece kendini kaybeder ki, sadece İttihat ve Terakki'ye, sadece Osmanlı devletine değil, bütün memlekete, bütün insanlığa düşman olur; bir nihilist, bir anarşist kesilir.(s.74)

Ahmet Kerim, İstanbul halkına karşı kötümser bir bakış açısına sahiptir. İttihatçıların Babıâli baskınının Babıâli'den uzaklaşıldıkça halk ağzında abartılı bir şekle girmesi, Ahmet Kerim'i kızdırır; *"bu beyinsiz, bu yalancı sokak halkından nefret..."* eder hale gelir. (s.202-203) Fakat, Sinop'a sürgün edilmesinden sonra, İstanbul halkına karşı duyduğu bu hislerin tersine, Anadolu insanına karşı çok iyimserdir. Bir toplumda iyi ve kötü her şeyin kaynağının halk olduğunun, dolayısıyla halkın bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi gerektiğinin farkına varır ve bunu yerine getirmeyen aydın fikirli geçinenleri "yavan ve manasız" bulur. Çünkü Ahmet Kerim'e göre bu aydınlar, *"ilmin en yüksek katlarına erişmemiş veya estetik dehanın, estetik duygunun en son merhalesine varmamış..."*lardır ve tabiatıyla *"bir yarım fikir adamı"*, *"bir yarım münevver"*dirler, sunidirler, iğreti fikirlere sahiptirler; yarın, bugün söylediklerinin aksini söylerler ve hayata başkalarının nazarlarından bakarlar.

Görülüyor ki Ahmet Kerim, kendisinin ve içinde bulunduğu aydınlar zümresinin tam bir aydın olarak kabul edilemeyeceğini, her şeye bakışlarındaki yanlışlık gibi halka karşı da yanlış bir tutuma sahip olduklarını açıkça kabul eder ve bu sürgün hayatında bir sözde aydın zümresi içinde yaşamaktansa, cahillik, arîflik, anlayış ve biliş bakımından halkın gerçek temsilcileri olarak gördüğü adi suçlular grubu içinde bulunmayı tercih eder. Çünkü onları sevgi ve nefretlerinde samimi ve daha şahsiyetli bulur.(s.280)

Birinci tutuklanmasından sonra da Ahmet Kerim'i ümitsizlik ve bunun beraberinde getirdiği bilinçsizce yapılan davranış içinde görürüz. *"...bitmek, memleketle birlikte parçalanıp yok olmak..."* ister. Bir çeşit *"nihilizme"* yakalanır ve "...ne yapacağını, nereye gideceğini bilmez insanlar gibi yarı can sıkıntısından, yarı yeisten muhalefetin gizli teşekkülleriyle temas..." içerisinde bulur kendisini (s.214-215) ve kim olduklarını bilmediği ihtilal komitesinin talimatları doğrultusunda hareket eder. Sonuçta, çok güvendiği Sırrı Bey'in ihbarıyla ihtilal komitesi tutuklanır ve Ahmet Kerim de Sinop'a sürgün edilir. Dikkati çeken nokta, Ahmet Kerim'i idamdan kurtarıp sürgüne yollanmasına sebep olan da bir başka bilinçsizliğidir. Çünkü o ne gerçekten muhalefeti benimsemiş, ne de İttihat ve Terakki'yi faziletsiz bulmuştur. Her ikisini de Türk milletinin faydasına olmayan politikalarından dolayı beğenmemiştir. Fakat bu millet fikri, Ahmet Kerim'de olgunlaşıp bilinç seviyesine ulaşamamıştır. İdamdan dönmesine Ziya Gökalp'in *"O genç günün birinde bize lazım olacaktır. Türkçülük cereyanının şuursuz hadimlerinden biridir."* sözü sebep olur.(s.274)

Bir aydında bulunması beklenen özelliklerden birisi, içinde yaşadığı toplumun problemlerine vakıf olması ve bunlar karşısında çözümler üretebilmesidir. Özellikle gazete gibi toplumun büyük bir kısmına ulaşabilen nesir aracına sahip olan bir aydının daha tutarlı olması, zamanın dar sınırlarını, kısır çekişmelerini aşması, ileriyi görebilen bir bakışa sahip olması beklenir.

Oysaki Ahmet Samim'in öldürülmesine kadar, Ahmet Kerim'in hayat hakkında belirgin bir fikri de yoktur. Ahmet Samim'in öldürülmesinden sonra hayat ve ölüm üzerinde düşünmeye başlar. Tabiatıyla bu düşünüşlerin bir arka planı, bir gelişme devresi yoktur. Mesela, o ana kadar ölümü ancak *ölüm* kelimesinin insanda uyandırdığı çağrışımlar kadar bilir. Halbuki ölüm gerçeğinin, bir dostu *sonuna kadar* görememe sıkıntısının, cehennemlik bir eziyet olduğunu, bu olaydan sonra keşfeder. Özellikle de bu ölüme, bir demir parçasının sebebiyet vermesi, koca bir âlemi yok edebilme gücüne sahip olması, Ahmet Kerim'e göre büyük bir çelişkidir. (s.75) Bir kez de kendisinin İttihatçıların tuzağına düşüp bu gerçekle yüzyüze gelmesi, Ahmet Kerim'i ölüm hadisesi karşısında korkuya sürükler. Hele hele bir kurşunla öldürülmek veya pek de taraftarı olmadığı düşünceleri dolayısıyla idam edilmek ona büyük eziyetler verir. Onun için en güzel ölüm *"...ya ataların yattığı toprakları veya ruhumuzun zırhı olan bir düşünceyi savunmak için boğuşurken kızıl başını sallayarak, sarhoş gözleriyle bakarak ve bir dev gibi homurdanarak ve bizi keskin dişleriyle ısırarak bir pars gibi kucağına çekip parçalayan ölümdür"* (s.232) Halbuki onun cinayet derecesinde bir suçla itham edilip idam edilecek

olması, hiç de bu derece yüce bir ölüm değildir. *"Bütün güzel, iyi ve ideal insanlar erkekli dişili hep öbür yakada değil miydiler? Dante, Shakespeare, Rousseau hep orada değil miydiler?"* (s.256) düşüncesi, çaresiz bir insanın kendini avutmasından başka bir şey değilmiş gibi görülüyor.

Ahmet Kerim, içinde bulunduğu toplumun her şeyiyle bir buhran yaşadığını teşhis eder, bütün bir Türk toplumu, ordusu, meclisi, aydını, halkıyla yakalandığı bir sıtma ateşiyle yanmaktadır. Gençlik idealsiz, "...uyuşuk ve ağzı, beyni paslı, vaktinden önce bunamış zavallı bir gençlik"tir. "Mütefekkir" ve "münevver" sınıf ise kendisini sürekli değişen siyasi şartlara bağlamıştır.(s.139) Ahmet Kerim, memleketin ve milletin şairleriyle, yazarlarıyla, âlimleriyle manevi bakımdan iflas ettiği fikrine varır.(s.161-162) Bunun sebebini, askeri mağlubiyetlerin beraberinde getirmiş olduğu *acz ve miskinlik*te bulur. Bundan dolayı, Fransız milletine Tanrı'dan *Maraton'a* benzer bir zafer isteyen Fransız tarihçi Edgar Quinet gibi, Türk milleti için bir zafer diler. Milletin durmuş olan beyninin, tıkanmış olan kulaklarının, perdeli gözlerinin bu sayede iyileşeceğine; bozulan maneviyatının bu sayede düzeleceğine inanır.(s.224-225) Fakat beklediği zafer, bir türlü vuku bulmaz ve üst üste gelen felaketler, toplumun ahlakını sükûta uğratır: *"...kimini huysuz ve sinirli, kimini evhamlı, kimini kibirli, kimini de kıskanç ve iftiracı..."*(s.275) yapar.

Böyle bir toplum içinde yaşayan aydın Ahmet Kerim, çözümü söylemekten acizdir. Çünkü içinde bulunduğu toplumun bütün fertleri gibi kendi beyni de dumura uğramıştır. Osmanlıcılığın ve İslamcılığın ülkeyi kurtaramayacağını; her iki fikrin de Türk milletinin aleyhine sonuçlar doğuracağını söyler,(s.110-111) ama bir başka çözüm yolu getiremez. Çünkü o, yazarın ifadesiyle *cenkçi atalarının soysuzlaşmış yavrusu*dur.(s.176)

Yazar, Ahmet Kerim'e söyletmediği çözüm yolunu romanda adını vermediği daha bilinçli bir gencin ağzından dile getirir. Çözüm, *millî ve milliyetçi devlet*tir; ideal sahibi nesillerdir, yüz elli yıldan beri elinden alınmış olan *Kızıl Elma*sını Türk milletine geri vermektir; ululuğunu, heybetini, eşsiz dayanma gücünü ona yeniden hatırlatmaktır.(s.163-166)

Çünkü Hristiyan Avrupa, Müslüman olmaktan başka bir kusuru olmayan Türk milletini yok etmek istemekte, yüzyılların kiniyle köpeklerini saldırtmakta ve bu durumu Orta Çağ feodallerinin bir sürgün avını seyredişi gibi seyretmektedir.(s.189-190) Ahmet Kerim, bütün bu baskıları ve saldırıları, Avrupa'nın yeni Haçlı Seferleri olarak yorumlar. *Avrupa diplomasisi*nin *cehennemlik ve ifritçe kurulmuş bir makina, milletin hayatını öğüten bir değirmen* olduğunu belirtir.(s.189-190)

Ahmet Kerim'in temas ettiği bir başka nokta, aydınların Anadolu'yu gerçek yönleriyle bilmemesidir. O zamana kadar Türk aydını, Anadolu'yu edebiyat eserlerinde hayalen anlatılan buz gibi soğuk suların aktığı, ormanlarında bülbüllerin öttüğü, baştan başa zümrüt yeşilliklerle kaplı bir yer olarak düşünmüştür. Bunlara rağmen İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya geçmek o devir Türk aydını için bir *sürgün yeri ve gurbet diyarı*na gitmekle eş sayılmıştır. Ahmet Kerim'e kendi memleketinin herhangi bir köşesini sürgün yeri olarak düşünmek fikri saçma gelse de, sürgün geldiği *"boz renkli Anadolu; o yalçın ve ıssız kıyılarıyla, o dikenli ve sert ovalarıyla, o tuzlu gölleriyle, o balçıktan kapkara köyleriyle, o taştan ve çirkeften yollarıyla metruk gamlı ve viran Anadolu..."* (s.276), Ahmet Kerim'in ruhuna bezginlik verir. Bu Anadolu manzarası içinde Ahmet Kerim, kendisini saran bütün zihni problemlerden, ruh sıkıntılarından, memleketle alâkalı konulardan sıyrılır, bir mektup yazamayacak hale gelir ve tamamen tükenir.

Meşrutiyet dönemini işleyen pek çok romanda, devrin siyasi çekişmelerinin panoraması çizilmeye çalışılır. Böyle bir ortamda yetişen aydın, politik bir rol oynamayı öncelikli değer olarak düşünür. Yeni Turan romanı da aydının siyasetle münasebetini işleyen bir diğer romandır. Romanda Asım, Yeni Turan ve Yeni Osmanlılar arasındaki siyasi çekişmelere objektif bir gözle bakmaya çalışan Yeni Osmanlılar tarafında bulunmasına rağmen, Yeni Turanlıları taktir eden bir genç aydındır.

Yeni Turan romanı, Asım'ın hatıraları şeklinde düzenlenmiştir. Yazar bu eserini 1912 yılında yazmış olmasına rağmen, romanda anlatılan zaman 1347-1350 yani 1930'lu yıllardır. Anlatıcı Asım mülkiyeden yeni mezun olmuştur. Yeni Osmanlılar partisinin önde gelenlerinden Hamdi Paşa'nın yeğenidir. Amcasına kâtiplik ve Yeni Osmanlı gazetesinde de yazarlık yapmaktadır. Romanın sonunda onu, ölümü beklerken görmekteyiz. Büyük bir ihtimalle rakip partinin en önde gelenlerinden Oğuz'un öldürülmesi olayına karıştığı düşünüldüğü için tutuklanmış ve mahkûm edilmiştir. Asım, ölümü beklerken maziye döner ve biz romanı onun hatıraları şeklinde okuruz. Hayali bir zamanın söz konusu edildiği romanda partiler arasındaki siyasi çekişmelere, çıkar kavgalarına tanık oluruz. Muhayyel zaman 1930'lu yıllar olsa da romandaki siyasete, devlete, topluma, ilerlemeye bakış, II. Meşrutiyet sonrası Türk aydınlarının bakışını taşır. Bu dönemde yetişen yüksek tabaka mensuplarına göre vatanı kurtaracak yegâne yol politikadan geçmektedir. (s.5-6)

Asım çocukluğunda etkilerini gördüğü meşrutiyetten bahsederken bu dönemde birbirlerini yiyen iki siyasi partinin varlığından da bahseder. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan bu partilerin pek belirgin ve birbirle-

rinden ayrı karakterleri, istekleri, amaçları yoktur. İktidar da İttihat ve Terakki bulunmaktadır. Asım diğer partiyi ise muhalifler olarak belirtir. Amcası Hamdi Paşa muhalif partinin en önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Bu partilerin belirgin özelliği İttihat ve Terakki'nin Türkçü, muhaliflerin ise Osmanlıcı oluşlarıdır.

Asım'ın romanda ağırlıklı bir rolü yoktur. Biz onun sayesinde Yeni Turancılarla, Yeni Osmanlıcılar arasındaki siyasi çekişmeye tanık olmaktayız. Asım, aynı zamanda Yeni Osmanlıların gazetesi *Yeni Osmanlı*'da yazarlık yapmaktadır. Her ne kadar Asım, Yeni Osmanlılar tarafında ise de Yeni Turan'a karşı yürütmüş oldukları politikada ne kadar bayağı siyaset yaptıklarını da göstermek ister. Yeni Osmanlıların Yeni Turanlılara yaptıkları hücumların ikisi kadın ve din konusundadır. Ancak Asım, bu saldırılarda pek de haklı olmadıklarını; Yeni Turanlıların, kadınları iş hayatına sürmekle haklı olduklarını, din konusunda ise resmi okulların yetiştirdiği dinsiz gençlere karşı Yeni Turan okullarında yetişmiş gerçekten dindar pek çok gencin bulunduğunu söyler.(s.15-16)

Bu partilerin çekişmesi, hükümetin bazen Yeni Osmanlılara, bazen Yeni Turan'a geçmesine sebep olur. Fakat halk son zamanlarda daha çok Yeni Turan'a meyl etmektedir. Çünkü Yeni Osmanlıların gösteriş ve kuru gürültüye dayanan politikalarına karşı Yeni Turanlılar *fukaraperver, insaniyetperver müesseseler, sıhhat kulüpleri, mektepler* açarak faydalı bir faaliyet göstermektedirler.

Yeni Turan kadınları, Yeni Osmanlıların zarif, san'atkâr kıyafetli aşk kadınlarına karşılık, hocalık, hastabakıcılık eden, ordunun dikişini diken, imalathanede çalışan, din ve ahlak dersleri veren, boş zamanlarında el işi yapan kadınlardır. Bunlar, cazibedar, şık, zarif kadınlar değil, fakat fedakâr, yüksek, görevlerine düşkün kadınlardır.

Asım, bir merak sonucunda gittiği Erenköy Yeni Turan Yurdu'nda onları daha yakından tanıma fırsatı bulur. Fakat Asım'ın bütün bu gözlemlerinde, beğenen, taktir eden bir bakışın varlığı hemen kendisini hissettirmektedir. Bu da şüphesiz ki romanın yazıldığı yıllarda oldukça yaygınlık kazanmış olan ve Ziya Gökalp tarafından esasları belirlenen Türkçülük hareketinin, Halide Edip üzerinde büyük etki uyandırmasından kaynaklanmaktadır. Romanda biz, Asım'ın gözüyle yazarın idealize ettiği ve yanlışlığını ortaya koymak istediği iki partinin faaliyetini görürüz.

Uzun zaman amcasının etkisinde kalan Asım, Yeni Turan'ın yaptığı başarılı çalışmalardan bahseder, onlara karşı Yeni Osmanlıların sadece halkın bağnazlığını uyandırmaya çalıştıklarını, politika olarak pek de doğru olmayan bir yol izlediklerini ima eder. Cahil halkta Yeni Turan'a

karşı uyandırılmak istenen bağnazlık politikası başarılı olur ve Yeni Turan'ın en önde gelen üyesi Oğuz bir cinayete kurban gider. Kesin olarak belirtilmemiş olsa da Asım bu cinayet sonrasında tutuklanmıştır. Asım, ölüme doğru gittiği saatlerde politika içinde geçen kısa zamanının bir değerlendirmesini yapar ve kendisinin her şeye bir parti gözlüğünden bakmış olmasını yanlış bulur. Fikirlerinde büyük değişme olur, düşünce merkezini *vatan* alır ve onu her türlü siyasetin üzerinde bir ruh olarak görür.(s.5-6)

Külhani Edipler[92] romanı ise bu siyasi ortamı, bir aydının bakışıyla Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar getirir. Romanın kahramanı Kenan Bey, Paris'te tahsil görmüş; döndüğünde Hariciye'de memur olarak çalışmaya başlamış zengin bir memurdur. Kenan Bey'in edebiyatla ve edebiyat çevreleriyle yakın ilişkisi vardır. Yalısında sürekli edebiyatçılar ve devrin ileri gelenleri toplanırlar. Bunlar arasında, yabancı şairlerin yanı sıra Şinasi, Namık Kemal, Sadullah Bey, Münif Efendi gibi tanınmış isimler de vardır.(s.25)

Kenan, Cumhuriyet'in ilanıyla oluşan yeni devrin, Tanzimat devri aydınlarının attıkları tohumlarla yeşerdiğini; bunun asıl kahramanlarının Midhatler, Kemaller, Ziyalar olduğunu; hürriyet zemininin o zaman hazırlandığını söyler ve Atatürk'ü kastederek *"Allah, bu zaman için daha büyük bir Kemal yarattı"*(s.308) der. Ona göre Atatürk, *"...bütün Türklük hayatında, asırlardan beri en yüksek dahidir... Vatan aşkını, millet sevdasını elinde meşale gibi tutarak gidilecek doğru yolu keşfeden, gösteren ve münevver, fedakâr hamiyet sahiplerini bu meşale etrafında toplamaya muvaffak olan yegâne müncidir..."*(s.312) Kenan Bey'e göre Tanzimat'tan beri beklenen inkılap ancak Atatürk sayesinde gerçekleşmiştir.

III-ROMANDA CUMHURİYET DÖNEMİ AYDINLARI

Cumhuriyet aydınları başlığında ele alınabilecek aydınları, iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birinci grupta Cumhuriyeti ve temel değerlerini hazırlayan, bu değerler için hayatlarını dahi ortaya koymaktan çekinmeyenler ve ikinci grupta ise Cumhuriyet kurulduktan sonra yetişen veya geçtikleri romanlarda ağırlıklı olarak Cumhuriyet sonrasını yaşayan ve aydın kimliği bakımından da Cumhuriyet sonrasının özelliklerini taşıyan aydınlar bulunmaktadır.

---

[92] Fazlı Necip, **Külhani Edipler**-Jön Türklerden Cumhuriyete Kadar İnkılap İçinde Geçen Tarihi Zaman-, İstanbul-1930; romana yapılan atıflar bu baskıya aittir.

Birinci grupta yer alabilecek olanlar üzerinde yazarların iki farklı bakış açısının bulunduğunu görmekteyiz. Hazırlayıcı veya geçiş dönemi aydınları diyebileceğimiz bu aydınlardan bir kısmı, Anadolu'nun ve insanının kurtuluşu için, yeni Cumhuriyet değerlerinin toplumda yer edebilmesi için kendilerini feda etmişlerken, bir kısmı ise Cumhuriyet'in kurulmasında pay sahibi olmakla beraber, yeni hayat anlayışını kavrayamamışlar veya kendi çıkarları için kullanmışlardır.

a- Geçiş Dönemi Aydınları (Kurucu Aydınlar):

1- Anadolu'ya Akın:

Geçiş devresi aydınlarının bir kısmı sadece Cumhuriyet öncesinde kalırken, bir kısmı Cumhuriyet sonrasına da taşıp yenilikler üzerinde söz hakkına sahip olmakta, tıpkı Tanzimat sonrasında olduğu gibi Cumhuriyet sonrasında da bir problem olarak ortaya çıkan yeni toplum ve yeni insan konusunda sosyal ve politik roller oynamak, topluma yön vermek istemektedirler. Bu aydınların bazıları üzerinde yazarların olumlu birer bakışları varken, kimileri üzerinde de tıpkı Tanzimat'ın değişimlere öncülük edemeyen iradesiz aydınlarında olduğu gibi yeniliği yeterince anlayamadıkları, inkılapları yolundan saptırdıkları düşüncesiyle olumsuz bir bakış hakimdir.

Mesela; Halide Edib'in Ateşten Gömlek[93] romanı, kendilerini Anadolu toprağı, Anadolu insanı ve yeni değerler için feda eden aydınların romanıdır.

Hariciyeci Peyami'nin günlüğü şeklinde düzenlenmiş olan romanda Ayşe, romanın başkişilerinden biridir. Ayşe, romanın daha başlarında akrabası, Peyami'yle evlendirilmek istenmiş fakat Peyami'nin bu taşralı kızla evlenmemek için Avrupa'ya kaçmasıyla bu evlilik olmamış, bunun üzerine Ayşe, Mukbil Bey isimli bir başka dışişleri görevlisiyle evlenmiştir. Ayşe'nin ikinci kez romana girişi İzmir'in Yunanlılarca işgalinden sonra olur. Kocası Mukbil Bey'i ve oğlunu işgal askerleri öldürmüş; Ayşe de yaralanmıştır. İstanbul'a gelir. Ertesi gün Sultanahmet'te yapılan mitinge katılır. Peyami için Ayşe, milletin başına gelen kanlı aşağılanmanın, acı matemin canlı ve kişileşmiş bir örneğidir. Ayşe, kararlı ve güçlü bir iradeye sahiptir. İngiliz dostu Salime Hanım'ın Peyami'lere getirdiği İngiliz gazeteci sayesinde Ayşe'nin güçlü kimliği açıkca ortaya çıkar. İngiliz gazeteci Kok'a yaranmaya çalışan, ondan bütün Türk milleti adına af dileyen

---

[93] Halide Edip Adıvar, **Ateşten Gömlek,** İstanbul-1937. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

sosyete bayanlarına ve askerlere karşılık Ayşe, onlara karşı namuslu bir millet gibi dövüştüğümüzü; öldüğümüzü ve öldürdüğümüzü; yenildiğimiz için de bize katil denilemeyeceğini, İngilizlerin af dilenecek durumda olmadıklarını, İzmir'i mahv eden Yunanlıların İngiliz himayesiyle oraya çıktıklarını, bu yüzden af dileyecek biri varsa onların da İngilizler olduğunu gayet düzgün bir Fransızca ile söyler.

Ayşe'nin bu çıkışı orada bulunan askerler üzerinde büyük etki yapar ve ona hayranlık duyarlar. Ayşe, etrafındakileri millî harekete sevkeder, onlara İzmir'i hedef olarak gösterir. Onun huzurunda yemin edenlerden İhsan hariç, hepsi İzmir'e doğru yola çıkmıştır.

Peyami'nin gözünde Ayşe, bir zamanlar, adı Ayşe, kendisi vilayetli diye evlenmekten korkarak Avrupa'ya kaçtığı bu kadın, sosyetede tanıdığı Avrupa taklidi kadınlardan daha çok kişiliklidir. Fikir terbiyesi hayat görgülerinden alınmış, biraz okumuş ve dil bilir bir kadındır. İstanbul'a geldikten sonra bütün hayatını İzmir'e adamıştır.

İstanbul'u da İzmir gibi işgal eden düşman kuvvetleri, burada da sayısız facialar sergilerler. Ayşe, bir İngiliz kadına hakaret etti diye bir Hintli'yi yerde hayvan gibi yürüten İngilizlere karşı Türk ordusunun da Türk kadınına hakaret eden İngilizleri cevapsız bırakmaması gerektiğini düşünür. Onun nazarında bayrak ve kadın aynı manaya sahiptir. Kendisini dayanacak, tutunacak bir yeri olmayan Türk milletine benzetir.

Ayşe, Peyami'nin annesini tıpkı padişah gibi, İngiliz uşağı olmakla suçlar. Peyami'ye pek fazla güvenemez ve onu bu millî meseleye sürüklemenin pek doğru olmayacağını düşünür. Bütün gönderdiklerinin ardından kendisi de Anadolu'ya geçmek ve vatan için bir şeyler yapmak ister. Kendisinden ayrılmak istemeyen Peyami'yle beraber Anadolu'ya kaçarlar. Ayşe, İhsan'ın kuvvetlerinin yanında hasta bakıcı olarak kalır. Kendisini çarpışmalardan uzak tutmak isteyenlere karşı çıkarak *"...Ben en çok beni korumak isteyenlerden, rafta saklanacak bir nevi mahluk gibi beni saklananlardan nefret ederim."* (s.82) der. O artık bir şehir kadını değildir. Cephede yaralanıp gelen askerlere hastabakıcılık yapar. Millî ruhu, Anadolu'da başlayan harekete imanı vardır. Yeni kurulan Türk ordusunu güçlü, eğilmez bir meşe ormanına benzetir. (s.131) Anadolu'nun her yerinden gelenlerin oluşturduğu bu orman, gölgelerinin başlangıcı olmayan, dalları hulya ve acı ile dolu bir ormandır. Dünya bu ormanı biçse de gövdesini yere serse de ondan dökülen tohumlar daha zengin bir ormana dönüşmektedir ve bu orman mutlaka İzmir'e girecektir.

Beklenen olur ve Ayşe, Sakarya'da düşmanla çarpışan birlikte hemşirelik yaparken şehit düşer ve İhsan'la aynı mezarlığa gömülür. Ankara, Anadolu hareketinin bir Kâbe'si olmuştur artık.

Ateşten Gömlek'in anlatıcı kişisi Peyami, başlangıçta millî problemlere uzak bir hariciyecidir. Ayşe'ye karşı duymuş olduğu aşk onu zamanla bir vatanperver haline getirir. Romanın başlarında Peyami'yi başından yaralı olarak Cebeci hastahanesinde buluruz. Yarasındaki kurşun henüz çıkarılmamıştır. Romanda anlatılan zaman I. Dünya Savaşı sonrası ile Kurtuluş Savaşı yıllarıdır.

Peyami, kendi ifadesiyle başlangıçta *"silik, cansız, bir hariciye memuru..."*(s.7)dur. Kişiliğini, görev yaptığı daire ve sararmış kâğıtlar oluşturmuştur. İstanbul'da, dönemin en lüks semtlerinden biri olan Şişli'de monden hayat yaşayan bir ailenin çocuğudur. Millî konulara karşı bir ilgi duymaz. Çünkü yaşadığı hayat tarzı buna engel olmaktadır. Annesi İzmirli zengin bir ailenin İstanbul'da büyümüş bir kızıdır ve maddi varlıkları, savaşın getirdiği açlığı, bu aileye yaklaştırmamıştır. Üstelik, bu savaş sırasında gelirlerinde hiçbir eksiklik olmamıştır. Uzun savaş yılları Peyami üzerinde hiçbir etki yapmamış; memlekette sefalet ve açlığın yaşandığını sadece uzaktan duymuştur. Bu savaş sırasında onun farkına vardığı tek şey, siyasi kâğıt yığınlarının çoğalmasıdır.

Peyami'nin karakterinin oluşmasında, içinde bulunduğu çevrenin ve insanların büyük etkisi olduğu görülmektedir. Alaturka olan her şeye o derece uzak bakmaktadır ki, annesinin Cemal'in kızkardeşi Ayşe ile onu evlendirmek istemesi, Peyami'nin Avrupa'ya kaçması için yeterli bir sebep olmuştur: *"Adı Ayşe olan İzmirli bir kız!"*(s.9) Annesi, böylesine zengin bir kızı istemediği ve bir "servet"i teptiği için oğlu Peyami'yi biraz "aptal" bulur, fakat kendisi de "vilayet alaturkalığından çok müteneffir olduğu için çabuk (s.9), oğlunu "manşonlu, yüksek ökçeli, Şişli küçük hanımlarıyla" evlendirmek ister (s.9), fakat bunu da başaramaz.

Peyami'nin değişimi, bu silik kimlikten uzaklaşması, Ayşe'nin ağabeyi Cemal'in Bulgarların mütareke imzalamasından sonra İstanbul'a gelmesiyle başlar: *"Cemal, annemin elini öptü. Ben en suni tavrımla onu selamlayacaktım. Fakat o katı elleriyle benim pomat kokan yüzüklü elimi öyle bir sıktı ki, ister istemez bu vilayetli yeğenin yüzüne gözlerimi açarak bakmaya mecbur oldum..."* (s.10) Peyami, yeni hayatına Cemal'in gözleriyle başlar. "Eski manasız hayatı"na önce Cemal aracılığıyla veda eder. Çünkü onda "temiz, çıkarsız ve güçlü bir arkadaş sevgisi" bulur.

Peyami'nin yakından tanıdığı bir diğer subay da Cemal'in yakın arkadaşı İhsan'dır. Bu ikisiyle birlikte dolaşırken savaşın gerçek yüzüyle karşılaşma fırsatı bulur. Peyami, Cemal ve İhsan'la beraber Mercan'a doğru inerlerken İngiliz uçakları şehri bombardımana tutarlar. Peyami çok korkar: *"...ben dizlerimde, kalbimde garip garip bir şey hissettim. İçim fazla yumuşaktı; bel kemiğim erimek istiyormuş gibi bir şeyler olu-*

yordu..."(s.13) Bu olaydan sonra Peyami farkeder ki savaş, genç yaşlı, zengin fakir, Müslüman, gayrımüslim dinlememekte, herkese aynı eziyeti yaşatmaktadır.

Peyami'nin Cemal ve İhsan'a yakınlaşması onu, dairenin kâğıt yığınlarıyla örülü kimliğinden yavaş yavaş uzaklaştırır. Mütarekenin ardından üçü beraber gezerlerken "...parçaları lime lime, yarım kunduralı, göğsünde savaş madalyasının yırtık bir kurdelesi, uzun, heyula gibi bir Anadolu neferi..." ile karşılaşırlar. Cemal ve İhsan ona doğru giderler. Peyami, bu farklı karakterlerdeki üç askerin aynı ruh etrafında birleştiklerini görür. Kendisinin bu ruha ne kadar yabancı olduğunu farkeder: *"Ben o an kendimi yabancı ve mukaddes bir dinin münkiri hissettim. Bir yabancı hürmetile sahile doğru gittim ve ilk defa olarak onların yaptığı ezeli şeyi yapmamaş olmanın mahrumuyetini duydum. Yara, kan, ölüm bana cazip ve erişilmez bir azametle göründü."*(s.18-19) Bu manazara karşısında Peyami de değişmeye başladığını farkeder.

Ayşe'nin İzmir'den gelişinin ertesinde katıldıkları Sultanahmet mitingi, Peyami'nin gerçek Türkiye'yi görmesine sebep olur: *"O gün asıl Türkiye'yi ben ilk defa gördüm. Karanlık bir sır olan İstanbul'un arkası, asıl mahalleleri ağzını açmış, sakinlerini dökmüştü. Birçok ihtiyar kadın, birçok ihtiyar erkek gördüm. İstanbul'un abus, samit ve görünmez ihtiyarları! Arkalarında hangi zamana ait olduğu bilinmeyen garip setreler, redingotlar içinden hafif, buruşuk boyunları yükseliyor, gözlükleri altından yaşlar beyaz sakallarına alenen akarak ağlıyorlar. İpekli bol çarşafları içinde buruşuk yanaklarından yaşlar akarak nineler geliyor. Sarılı kırmızılı basma entarisinin yeni çarşafından fırlamış, yemenilerinin oyaları görünen küme küme, gözleri kırmızı, yüzleri Fransız İhtilali'nde Versay'a saldıran kadınlar alayının tablosu gibi, o kadar çok kadın var ki!... Hamal ile genç okumuş, Karagümrüklü işçi İstanbullu kadınla yüksek ökçeli süslü kadının omuz omuza, yüz yüze geldiği bir gündü. Derinliği görünemeyen meydanda korkunç bir insan denizi derin ve sadasız uğultusuyla akıyor akıyor, yalnız çok kesif olan ortası kımıldamıyordu. Bütün bu canlı deniz üstünde Sultanahmet'in beyaz minareleri, hapishane binası yüzüyor gibi yükseliyordu. Binaların üstünden, camiin avlusundaki ağaçlardan salkım salkım insan kümeleri sarkıyor, bunun üstünden beyaz minarelerden uzanan siyah bayraklar bazen halkın başında, bazen beyaz güvercin bulutlu mavi gökte uçuyordu...."*(s.29) Bu kalabalık içinde tek kollu, koltuk değnekli erler, subaylar da vardır. Bütün bir kalabalık dini bir ayine gider gibi sessizdir. Sadece tekbir sesleri bu kalabalığı dalgalandırmaktadır. Bu kalabalıkda Peyami yeni bir şeylerin manasını bulur: *"Ah beyaz ve güzel memleketim! Bu meydanda birçok imparatorlar ve imparatoriçeler en mutantan alaylar, yarışlar, resmi geçitlerle geçtiler. Fakat bu beyaz*

meydanı bütün bir milletin göz yaşıyla hiçbir mutantan alay, hiçbir Bizans ve Osmanlı ihtişamı kutlamadı. Yeni Türkiye'yi doğuran esrarlı ve ilahi ruh mu bu merasimi bu millete öğretti? Yoksa İzmir'in zümrüt yamaçları, altın meyveleri, bal akan bağları üzerinden geçen kan ve acı mı burada tekerrür ediyor."(s.30-31)

Peyami'nin millî bir bilince ermesinde bir zamanlar kaçtığı Ayşe'ye karşı duyduğu hisler büyük rol oynar. Daha doğrusu Ayşe, etrafındakileri milli harekete sevkeder, onlara İzmir'i hedef olarak gösterir. İstanbul'dan Anadolu'ya özellikle İzmir'e doğru bir akın başlamıştır. Peyami kendi zihninde de bir değişmenin olduğununun farkındadır ve bunu sağlayan da Ayşe'dir: *"On sene evvel, adı Ayşe, kendi vilayetli diye evlenmekten korkarak Avrupa'ya kaçtığım bu kadının, bizim Avrupa taklidi kadınlardan daha ziyade şahsiyeti var."* (s.44) Halbuki Ayşe'nin gözünde Peyami, annesinin sözünden çıkmayan bir İstanbul çocuğudur. Peyami, ağır bir tifo rahatsızlığından evde yatarken İstanbul işgal edilir. İzmir'de yaşananların burada da tekrarlandığını Peyami, Ayşe'nin kendisine yazdığı mektuplardan anlar. Fakat halkta Anadolu'daki paşanın gelip kendilerini kurtaracağı ümidi vardır.

Peyami, Anadolu'ya geçme kararı alan Ayşe'ye kendisini de beraber alması için mektup yazar. Çünkü Ayşe'ye bağlanmıştır ve onun yokluğuna dayanamayacağını düşünür. Kendisinin Cemal ve İhsan'dan pek farklı olmadığını, onlar gibi düşündüğünü söyler. Fakat bunun temel sebebi Ayşe'ye karşı duyduğu aşktır. İkisi bir plan yaparak Anadolu'ya geçmeye karar verirler. Bir zamanlar Avrupaya kaçan aydınlar İzmir'in ve İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da başlayan millî harekete katılmak maksadıyla Anadolu'ya kaçmaya başlarlar.

Savaşın getirdiği karışık durum halka da yansımıştır. Herkeste bir panik havası vardır. Savaş dolayısıyla aydınlar ve halktan insanlar bir aradadır. Fakat onlar yine de "yabanın şehri"nden gelmişlerdir.(s.77)

Anadolu, Peyami'ye oldukça renksiz görünür: "Yerler boz, dağlar renksiz, umumi bir sarı renk ahengi...Ne ıssız ve insansız, biteviye sonsuz bir dünya...(s.78) Fakat millî uyanışın kaynağı da bu dünyadır ve bu dünyanın insanıdır. Peyami'nin gözünde Anadolu, insanı ile aynileşir, birleşir tek vücut olur. Peyami, Anadolu'da iken Ankara'ya, Müdafa-i Milliye'ye atanır. İhsan ve Cemal'in alay kumandanı olmasına karşılık kendisinin bir türlü kâğıt yığınlarından kurtulamaması, onu üzer. Gerçek hayatta yaşananlar karşısında gazetelerin, kâğıtların hiçbir önemi yoktur. Kendisini bir oyunu seyreden seyirciye benzetir. Sahnede I. İnönü, II. İnönü oynanmakta ve İhsan, Cemal, Ayşe birer oyuncu olarak onun içinde yer almaktadır. Fakat kendisi bu perdenin dışındadır. Nitekim

bunu Ayşe kendisine yazdığı bir mektupta ima eder: *"Sen Peyami, İzmir yolunda hâlâ sararmış kâğıtlara bakarak mı yürüyeceksin?"* (s.137) Bu ithama daha fazla dayanamayan Peyami, cepheye katılmak ister. Batı cephesinde Rumca bilen bir istihbaratçıya ihtiyaç olduğunu öğrenince hemen gider. Yolda trende gördüğü askerlerde, sonuna kadar yürümeğe karar vermiş bir eda bulur. Bu asker kümesi içinde iradesinin yok olduğunu, artık bu haki deniz ortasında sadece bir damla olduğunu düşünür.

Sonunda Peyami, isteğine ulaşır ve Mustafa Kemal'in kumanda ettiği askeri birlikte Sakarya Savaşı öncesinde yedek subay olarak göreve başlar. Katimerini ve Rizopastis gibi Rum gazetelerinden çeviriler yapar, günlük emirler yazar, hatta nöbet tutar.

Bütün bunlar "Hariciyenin köhne katibine" büyük heyecan verir ve kendisini Sakarya yolunda Yahya Kemal'in "Türk Atlıları" şiirindeki şen atlılar gibi hisseder. Fakat onda bu savaş içinde Ayşe'ye daha yakın olmak isteği vardır ve onun bulunduğu birliğe geçmek ister. Nihayet bunda da muvaffak olur. Fakat gittikçe ateşe yaklaşmaktadırlar. Bu duruma Ayşe de şaşırır: *"Sen de mi ateşe! Hepiniz pervaneler alayı gibi ateşe koşuyorsunuz."*(s.184) demekten kendisini alamaz. Peyami artık kendisini seçkin sınıftan saymaktadır.

Nihayet İhsan'ın kumandasındaki birlikte İhsan'a emir subaylığı yapan Peyami, İhsan'la beraber ateşe ilk atılan birlik olur. Buna hem İhsan hem de Peyami sevinirler. Peyami o kadar korktuğu savaşı yakından yaşar. Kimliği bütünüyle çelikleşmiş bir insandır artık ve onun için savaş, bozgun ve çekilme olmadıkça çok basit bir şeydir.(s.190) Bu ilk ateşte Peyami, İhsan ve Ayşe'yi kaybeder. Peyami, ikisini yanyana yatırır. Onların şehadetteki beraberliklerini bile kıskanır. Onları, Anadolu'nun küçük bir köyünün mezarlığında yan yana defneder.

Ancak İzmir yolu henüz açılmamıştır. Peyami, İzmir yolunda çarpışırken, Cemal'i ve kendi bacaklarını kaybeder. Başında bir kurşun vardır ve ameliyat edilmeyi beklemektedir. Doktorun Peyami'ye başındaki kurşunun onda hayallere sebep olduğunu söylemesi, romanın bize Peyami'nin hayalleri olduğu intibaını da vermektedir. Çünkü Peyami, yaşadıklarını hastahaneye yattıktan sonra hatıraları şeklinde yazmaktadır. Ancak, Peyami'nin silik bir hariciye memuru iken, Kurtuluş Savaşı'nda bacaklarını kaybetmiş birine dönüşmesi de roman dahilinde bu olayların yaşanmışlığını, gerçekliğini ortaya koymaktadır.

Savaş sonrasında hastahanede doktorun kendisine *"İstanbul'a ailene yaz!"*(s.8) teklifi karşısında İstanbul'dakileri unutmuş olduğunu, çünkü bu maceraya atılırken kendisini reddettiklerini söyler. Kendisi Sakarya'da

bacaklarını kaybetmiş, başından yaralanmış bir askerdir; oysa annesi eski hariciye memurunun annesidir.(s.15)

Hastahanede Peyami'ye neferi yardım etmektedir. Ona bir anne gibi bakmaktadır. Bu haliyle uzun yaşamaktan korkmaktadır. Böyle bir durumda neferi Salim'in köyüne gitmeyi düşünür: *"...Salim'in boynuna sarılır ağlarım 'varım yoğum sensin, beni köyünün bir köşesine götür, beni yanından ayırma!' derim."* (s.16) Bu tavır Ahmet Celal'in savaşta kolunu kaybedince emireri Mehmet Ali'nin köyüne kaçmasıyla aynıdır.

Peyami de tıpkı Cemal ve İhsan gibi vatan uğrunda çarpışmıştır. Artık Cemal ve İhsan kendisini küçük görmeyeceklerdir, fakat maalesef her ikisi de şehit olmuştur. Bunun sıkıntısıyla Peyami onlara *"Ben de bu ezeli şeyler için, bayrak için; namus için parçalandım!"*(s.19) diye haykırır. En büyük sıkıntısı da kendisini bu maceraya sürükleyen Ayşe'nin, iki bacağını kaybettiğini görememiş olmasıdır. Beklenen sonu iki doktorun ağzından öğreniriz. Peyami, ameliyattan sağ kurtulamamıştır. En hazini de doktorların Peyami'nin evrakında geçen Ayşe isimli bir hemşirenin ve İhsan isimli bir alay kumandanının hiç olmadığını söylemeleri olur.

Bu durum Peyami'nin hikâyesini, Anadolu uğrunda çarpışan ve şehit düşen isimsiz kahramanlara adadığını göstermektedir.

Ateşten Gömlek'te Peyami'nin bir hariciyeci sivil aydın olmasına karşılık Cemal ve İhsan asker aydındırlar. Başlangıçta bir alafranga olan Peyami'nin millî konulara açılmasında birinci derecede etkili olan Cemal, I. Dünya Savaşı'na katılmış, sık sık cephe değiştirmiş ve birçok kez de yaralanmıştır. Cemal'i, senelerdir içinde bulunduğu savaşlar şekillendirmiştir: *"Bülent ve ince vücudu harp mücadelesinde, meşakkatte, kudret ve çeviklik ile yoğurulmuş..."*(s.11) görünmektedir.

Romana girişi, I. Dünya Savaşı'nın bitmesi üzerine İstanbul'a, Peyami'lere gelmesiyle başlar. Bir asker olduğundan millî problemlerle iç içedir. Cemal, aynı zamanda harbiyeye de devam etmektedir. Peyami'yle tanıştıktan sonra onu her gün dışişlerinin kapısından alıp Meserret otelinin altındaki kıraathaneye götürür ve orada kendisi gibi subay arkadaşlarla memleket problemlerini tartışırlar. Bu sayede Peyami'de millî konular üzerinde bir uyanış başlar. Cemal, Türkiye'nin başına gelen felaketlerin rejim probleminden kaynaklandığını, cumhuriyetle yönetiliyor olsak, bu felaketlere uğramayacağımızı belirtir. Fakat, Peyami, bu görüşün onda pek de derin temellere dayanmadığını söyler. (s.13)

Peyami, romanın bir başka asker kişisi olan İhsan'ın yeni Osmanlılığına karşılık Cemal'i, yeni Anadolu genci tipi olarak görür. Ancak ona göre bu tip henüz tam olarak olgunlaşmamıştır.(s.17) Fakat Peyami için

her ikisi de bir paranın yazı tura tarafları gibi birbirlerini tamamlamaktadırlar ve her ikisine de aynı şeyleri yaptıran, aynı şeyleri hissettiren "derin ve iptidai kuvvetler" vardır.(s.17)

Mütareke'nin ardından Cemal ve İhsan da bütün İstanbul gibi suçsuzluğumuzu ispat için propoganda faaliyetlerine katılırlar. Fakat bu propogandaların işgal kuvvetlerini etkilemeyeceğini, kurtuluşun ancak cephede sağlanabileceğini anlatmaya çalışan Ayşe'nin etkisiyle Millî Mücadele hareketine katılmak üzere Anadolu'ya geçerler. Ayşe'ye söz verdikleri gibi "İzmir Yolunda" çarpışırken önce İhsan, ardından da Cemal, şehit düşerler.

Romanın diğer asker aydını İhsan ise Cemal'e göre şehirli bir insandır. Cemal, İhsan'ın şehirliliğine hayrandır. Romanın başlarında İhsan, Cemal'in taşralılığına karşı küçümseyici bir tavır içindedir. Cemal'in Meserret otelinin altındaki kıraathaneyi tercih etmesine karşılık İhsan, Löbon'da çay içmek ister. Fakat savaş bu iki ayrı dünyanın insanını bir araya getirmiştir.

İhsan, muhafazakâr bir çevreden gelmektedir. Şişli'de oturan kibar ve eski bir aileye mensuptur. Alafranga eğilimleri olmasına rağmen ruhunda "başka ve kendine özgü" şeyler taşımaktadır. Peyami, İhsan'ı yeni bir Osmanlı örneği olarak tanıtır: *"Türk demiyorum. Çünkü yeni Türk genci daha mütecaviz, daha dalgalı, daha isteği çok olan bir mahluktur. İhsan'ın muayyen bir isteği yok. Şeref ve namus hissi için cepheden cepheye koşmuş, yaralanmış, fedakârlığı nümayişkâr olmayan biraz da mağrur bir insan. Löbon'u tercih etmekle beraber o da ekseri bizimle geliyor. Cemal'in sevdiği bir Sirkeci salonunda oturuyor, rakı içiyoruz. Sonra konuşarak, gülerek köprüyü beraber geçip gidiyoruz."*(s.17)

İhsan'ın ileri bir milliyetçi olmasında Ayşe'nin rolü büyüktür. Peyami'nin annesinin salonunda yapılan toplantıda Türkleri suçlayan İngiliz gazeteci Kok'a karşı Ayşe'nin milletimizi ve vatanımızı müdafaa eder özellikteki sözleri İhsan'da derin etki bırakır. Gazeteci Kok olayından sonra İhsan, Ayşe'nin karşısında *"kılıcımızı İzmir yolunda kınına koymayacağız"* der. Alafranga tarafı ağır basan İhsan, Ayşe'den sonra millileşir. Anadolu'ya geçmeye karar verir, yabancı olan her şeye sırtını dönmeye başlar. Millî hareketçiler tarafından Adapazarı'nda aleyhimize oluşmaya başlayan teşkilatlanmalara karşılıkda bulunmak için görevlendirilir.

İhsan gerçek bir kumandan olmuştur. Kumanda ettiği askerler arasında disiplinsizliğe tahammül etmez, birliğe zarar getirecek davranışta bulunanları bizzat vurmaktan kaçınmaz. İhsan, savaşın ancak düzenli orduyla kazanılabileceği fikrindedir. "İstanbul'un bu tüysüz delikanlıları"

kendilerinden beklenmeyen bu iradeleri ile herkesi şaşırtmaktadırlar. Sanki "hepisi Köroğlu'nun yanında yetişmiş gibi"dir.(s.78) İhsan kendisindeki değişikliğin farkındadır. Geçirdiği değişmeyi şöyle özetler: *"Ben(...) her zaman böyle asker ruhlu bir adamdım. Fakat çok ham bir gençtim. Sonraları hayli de alafrangalığa özenirdim. Hâlâ medeni şeyleri, güzel şeyleri severim diyebilirim. Yalnız biraz bunlardan uzaklaştık. Anadolu'nun ta ortasına gelenleri yenmek ile memleketimizi muhafaza kabil olamayacağını düşünüyorum. Onlar düşmanlarımız, kendi memleketlerine sahip oldukları gibi biz de sahip olmalıyız. Şimdiye kadar zeytinyağıyla su gibi duran bu halkla biz kaynaşmalıyız....Bu halkı kendi memleketine sahip edecek yine bizim yaratacağımız ordu olacak."*(s.103-104) İhsan, bu hareketin fikri alt yapısının ilk ip uçlarını da verir. Ona göre İzmir'i kurtarmak, Anadolu'yu düşmandan temizlemek yetmez. *"Anadolu ordusu İzmir'den sonra öyle bir harp açacak ki... Köhne şeyleri, karanlık şeyleri, halkı sefil ve esir eden şeyleri hep temizleyecek ve yıkacak... Biz düşmanı çıkardıktan sonra biz, evet ordu, Anadolu'yu baştan başa mamur ve mesut edeceğiz... Artık İstanbul'a hiç dönmeyeceğiz."*(s.104)

İhsan, Anadolu'da giriştiği mücadelenin ateşini Ayşe'nin yaktığını Peyami'ye itiraf eder: *"...senin gibi, herkes gibi ben de Ayşe sıtmasına tutuldum.(...)Ben, demir gibi şeref ve haysiyete bağlı asker, utanmadan itiraf ederim ki, o bir gün bana "Muharebeden kaç!" diyeydi, beş dakika sonra beynimi kendi elimle parçalamak şartıyla o söyledi diye hattı harbi bırakırdım."*(s.150) der ve kendisini Ayşe'nin yeniden şekillendirdiğini söyler. İhsan'ın Ayşe'ye duyduğu aşk, Anadolu'ya duyulan aşka dönüşür. Çünkü Ayşe, İzmir'in kurtuluşunu istemektedir. İzmir'i kurtarmak, Ayşe'ye kavuşmakla aynı anlamı ifade etmeye başlamıştır.

İhsan, Ayşe'ye duyduğu hisleri daha fazla saklayamamış ve ona açmıştır. Ayşe, ancak İzmir'e girdikten sonra onunla evlenebileceğini söyler. Fakat, Ayşe'ye ulaşmak için kendisini İzmir yoluna adayanlar bir hayli fazladır. Peyami için İhsan, Andersen'in masalındaki teneke askerden farksızdır.[94] Onu karşı dağdaki ateşe atacaklar ve o ateş içinde eriyip kalp şeklini alacaktır.

Sonunda İhsan dileğine kavuşur ve kumanda ettiği birliğiyle Sakarya' da düşmanla temas eden ilk askerlerden olur: *"İlk ateşte biziz Peyami... Sanki bugünkü bayram bizim için oluyor, en güzel mendilleri, şekerleri bize verdiler kardeşim."* (s.188) Nitekim düşündüğü gibi olur ve İhsan, askerin

---

[94] Romanda geçen bu masalda bir oyuncak teneke asker, masadaki bir teneke kıza aşık olur. Bacağı olmayan teneke askeri, hizmetçi kız bir gün kazayla sobaya atar. Teneke askeri sobadan çıkardıklarında eriyip bir küçük kalp şekline döndüğü görülür.(s.147)

önünde çarpışırken şehit düşer. Böylece İzmir yolunda kehdisini feda ettiği için Ayşe'ye kavuşur.

Bu kavuşma sembolik bir anlam taşır. Çünkü hepsinin gözünde Ayşe, vatanın kendisidir. Ayşe, Anadolu ile birleşmiştir. Ayşe için ölmek, Anadolu için ölmekle aynı anlama gelmiştir.

Kurtuluş Savaşı'ndan önce ve sonra Anadolu'ya akın eden aydınlar, bu dönem romanlarının temel tiplerindendirler. Yukarıda bahsini ettiğimiz Ateşten Gömlek romanında olduğu gibi yine Halide Edib'in Vurun Kahpeye romanında da, Anadolu ve insanı için kendini feda eden aydınlar yer almaktadır. Romanda Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'da bir İstanbullu öğretmen olan Aliye'nin başına gelenler anlatılır. Darülmuallimat'tan mezundur. Okulda genç bir bayan öğretmenin "Anadolu'da çalışınız" telkinini herkes bir moda gibi görürken Aliye, bu fikri kendisine bir ülkü olarak kabul eder. Diplomasını alır almaz, Anadolu'ya gitmek için Maarif Vekâleti'ne gider. Maarifin Vekâleti'nin koridorlarında kendisi gibi genç öğretmenlerin Anadolu'ya gitmekten, vebadan korkar gibi korktuklarını, İstanbul'da kalmak için her aşağılamaya katlandıklarını görür ve onların bu hallerini küçümser. Nihayet hiç kimsenin gitmek istemediği bir kasabadaki öğretmenliği kabul eder ve Haydarpaşa'dan trene binerek oraya gider.

Oldukça güzel olmasına ve kendisini beğenenlerin bir hayli fazla olmasına rağmen bunlara iltifat etmez. İdeal sahibi bir öğretmendir. Fakat ülkenin eğitim sisteminde büyük aksaklıklar yaşanmaktadır. Bu aksaklıkların baş sebebi de idareci kesimin yanlış tutumları ve kötü niyetleridir.

Tayininin çıktığı kasabaya vardığında doğruca Maarif Müdürlüğü'ne gider. Aliye buranın kokuşmuşluğunu, binaya girer girmez farkeder: *"Yerde kabarmış kirlerin, üzeri sulanmış, sıkça rastlanan, donmaya yüz tutmuş tükürük ve balgamlara basmamak için ihtiyatla yürümek gerekiyordu; loş ve tavanı örümcekli bu dairenin çok ağır, insanın içine çöken bir kokusu vardı."*(s.6)

Aliye, Maarif Müdürü'nü ilk gördüğünde de müdür, bir kadın öğretmeni uzaklaştırmak için yanında bulunan eşraftan birisinin zoraki yardımını istemektedir. Dış görünüşü bile Aliye üzerinde olumsuz bir etki yapar. *"...toparlak siyah sakalı, bulanık sünepe ve mürai gözleri, hilekâr uzun yüzü altında iğrenç, ince dudaklı bir ağzı..."*(s.7) vardır. Aliye'nin atandığı yerde pek uygun olmayacağını bildiği halde okulda yatıp kalkabileceğini söyler. Buna karşı çıkan Ömer Efendi'ye *"Sizinki taşra kafası. Bu İstanbullu medeni hanımlar yalnız evde de yatar, ne zannediyorsunuz? Bu yaşta yapayalnız taşraya çıktıktan sonra..."*(s.8) demesi, onun kötü niye-

tini, bir ideal uğruna Anadolu'ya yalnız çıkan İstanbullu hanımlara bakışını ve mevkiini, mesleğini kötüye kullandığını göstermektedir.

Aliye, memuriyete başladığında, eğitim kurumlarındaki bozulmanın öğretmenlere de yansıdığını görür. Okulun ikinci öğretmeni Hatice Hanım, Maarif Müdürü'nün şüpheli işlerine alet olmaktadır. Kasabada idareci kesimin ve eşrafın ileri gelenlerinin sözü geçmektedir. Bu hiyerarşik yapı öğrenciler arasına da aynen yansımıştır. Aliye, bu öncelikli öğrencilerden hoşlanmaz. Bütün öğrencilere eşit davranmaya çalışır. Fakat kısa zamanda hem yüksek memur tabakadan, hem de eşraftan tepkiler almaya başlar.

Çocuğuna özel muamele isteyen Maarif Müdürü'nün hanımı, *"Hoca parçası! Kocamın hepiniz halayığısınız, istersek hemen atarız!..."* şeklindeki sözleriyle Aliye'ye bağırır. Eşraftan Uzun Hüseyin Efendi, hukuk fakültesini yarıya kadar okumuş bir kimse olmasına rağmen eşraftan bir çocuğa kötü davrandı diye Aliye'ye *"Sen öğretmen değil misin? Sen bu kasabanın öğretmeni değil misin? Ne haddine bir eşraf çocuğunu koğuyon, ne haddine benim suratıma haykırıyon? İstanbul'un hayasız garılarına, erkeklerin suratına haykıran, yol iz bilmeyen garılarına burada lüzum yoh, ne okutmanı, ne de seni isteyoz."* demekten geri durmaz. Fakat Aliye, görevine bağlı bir öğretmendir. Kendisini azarlayan adamın yüzüne *"Ben, Anadolu'ya, çocuklarını okutmak için geldim. Bu kasabada sizin gibi terbiyesi eksik adamların yüzünden kalamazsam, başka yere gider, vazifemi yaparım..."* (s.15) diyerek görev bilincinin kişisel rahatından önce geldiğini, ideallerinin her şeyin önünde yer aldığını göstermek ister. Aliye'yi bir evlat gibi görüp evlerinde kalmasına izin veren Ömer Efendi ve Gülsüm Ana'ya söylediği şu sözler, onun bu konuda ne kadar kararlı olduğunu gösterir:*"Sizin toprağınız benim toprağım, sizin eviniz benim evim, burası için, buranın çocukları için bir ışık, bir ana olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım..."* (s.15) Aliye'nin kararlılığı ve dirayeti, onun kasabada sevilmesini ve itibar kazanmasını sağlar. Eşraftan bazıları onunla evlenmek ister. O, bunları reddeder.

Bu sırada İzmir işgal edilmiştir. Kasaba halkında bu millî problem karşısında ne bir endişe, ne de tam bir düşünce vardır. Hemen herkes düşmanı istememekle beraber, kasabanın bir kısmı aynı derecede Kuva-yı Milliye'ye de karşıdır. İstanbul'daki Ferit Paşa hükümetine bağlı olan Maarif Müdürü, kişisel korkusu yüzünden; eşraf da Kuva-yı Milliye'yi, mallarını ellerinden alıp halka dağıtacak bir çeşit bolşeviklik olarak bildiklerinden, istememektedirler. Kasabadaki bu havaya rağmen Aliye, öğrencilerine millî marşlar öğretir, Anadolu'yu işgale gelen yabancıların aleyhinde bulunur, kuvvetli bir Kuva-yı Milliye taraftarı olduğunu gösterir.

Kasaba imamı Hacı Fettah Efendi ise kuvvetli bir Kuva-yı Milliye düşmanıdır. Dini duygularını istismar ederek halkı, "bıyıksız ve yakalıklılar" diye nitelediği Kuva-yı Milliyecilere ve onları desetekleyenlere karşı kışkırtır. Hacı Fettah Efendi'ye göre, Müslüman halk için bıyıksız olmak, gavur gibi yakalık takmak, din düşmanlığı için yeterli bir sebeptir. Oysa, kim olursa olsun, bir kuvvet, bir hükümet camileri ve dini koruyorsa ona uymak gerekmektedir.(s.17)

Kendisini bu "bıyıksızlar ve yakalıklılar"dan sayan Aliye, bir cuma namazı sonrası Hacı Fettah Efendi'nin galeyana getirdiği kalabalığın saldırısına uğrayacağı sırada kasabaya gelen Tosun Bey komutasındaki Kuva-yı Milliyecilerce kurtarılır. Bu olaydan sonra Tosun Bey ve Aliye arasında bir yakınlaşma başlar. Aliye'nin *"Bu toprak benim toprağım, bu kasaba benim kasabam, bunu sev, bunu muhafaza et!..."*(s.34) demesi, Aliye ve Tosun Bey arasındaki yakınlaşmayı son haddine vardırır ve Aliye, Tosun Bey'le nişanlanmayı kabul eder.

Kasabada Aliye'nin dini duygularını ortaya çıkaran bir olay yaşanır. Çanakkale'de şehit düşen iki genç için camide mevlit okunacaktır. Mevlidi, o sırada kasabadan geçen İstanbullu bir Mevlevi dede okuyacaktır. Bu vesileyle biz, Aliye'nin din karşısındaki gerçek duygularını da öğrenmiş oluruz: *"Siyah meydanda beyaz cami, narin minaresiyle, güzel ve ezeli gök altında hülyalı ve yumuşak hatlarla beliriyor, her taraftan ellerinde fener, camiye giden ahali, nur taşıyan birer kara hayalet gibi kımıldanıyorlardı...Caminin kapısındaki bu ışıklı karartılar eski perdesini kaldırıp içeriye dalarken kusursuz bir çocuk göğsünün billuri bir vecd ve güzellikle tekrar ettiği "Allahüekber"ler gökteki nurlar gibi ilahi bir hararetle bu ılık hava ve yarı ışıklar içinden geçen hayaletlerin kalbine dökülüyordu."*(s.43)

Bu saf ve katışıksız duygular, Aliye'ye o zamana kadar sezmediği yeni bir heyecan verir. Camide kasaba kadınlarıyla beraber yatsı namazı kılar. Aliye'nin gittiği bu mevlidin Çanakkale'de şehit düşmüş iki delikanlı için yapılıyor olması da millî ve manevi duyguların ortaklığı noktasında anlam taşımaktadır.

Aliye, mevlit okuyan dedenin içli sesinde, dini inancın yüksek bir mertebeye, sükûn ve sadelik çerçevesinde işlenmiş sanata varışını duyar. Çocukluğunun Ramazan gecelerini, Süleymaniye ve Beyazıt camilerinin kubbeleri altında geçen günlerini hatırlar. Fettah Efendi'nin din adına yürüttüğü davranış ve faaliyet ile Mevlevi dedesinin ruhaniyeti arasındaki mesafeyi farkeder. Birkaç gün önce kendisine azap dakikaları yaşatan Fettah Efendi'nin aksine, Aliye bu Mevlevi dedesinde insanı, "Allah'a yükselten bir aziz vecdi..." keşfeder. Onun sesinde "emsalsiz bir şark hüznü ve esrarı..." ile "kalbi yakan bir musıki..." vardır. Mevlidin Hz. Peygamber'

in doğumunun anlatıldığı yerlerinde, fen kitaplarında kaba dış yüzüyle gördüğü hadisenin "...ezeli ve beşeri bir mucize tatlılığı..."na sahip olduğunu hisseder; camideki halktan kadınlarla aynı dini heyecanları duyar. Hacı Fettah Efendi'nin elçilik ettiği şeyin hakiki din olmadığını, asıl dinin *"...nurlar içinde sonsuz bir rahmetin, şefaatin meydana çıkışı..."*(s.82-83) olduğunu, *"...kundaktaki ümmeti için şefaat isteyen Peygamberin, asi ümmetine korunak olan büyük Muhammed'in dini..."*(s.83) olduğunu; Hacı Fettah Efendi'nin ise ancak, *"...dünya yüzünde şeytanın insanları üzmek için gönderdiği bir elçi..."*(s.83) olabileceğini düşünür.

Bu arada Hacı Fettah Efendi ve Hüseyin Efendi'nin davetleri sonucunda Damyanos komutasındaki Yunan kuvvetleri, kasabayı işgal eder. Damyanos, kendilerinin "medeniyet ordusu" oldukları iddiasıyla halka zarar vermeyeceklerini ve halkın dükkânlarını kapatmaması gerektiğini söyler. Fakat, halkı sömürmekten geri durmaz.

Aliye, Uzun Hüseyin Efendi'yi olduğu gibi Damyanos'u da etkiler. Damyanos, Aliye'yi elde edebilmek için babası bildiği Ömer Efendi'yi tutuklar. Aliye, Ömer Efendi'yi kurtarmak için Damyanos'un yanına gider ve bozuk bir İstanbul Rumcasıyla onu serbest bırakmasını ve kendilerini medeni diye nitelendiren Yunanlı askerlerin işgal ettikleri okulu boşaltmalarını ister. Damyanos, bunlara karşılık Aliye'nin kendisiyle evlenmesini talep eder. Eğer bu talebini kabul ederse, buralardan çekileceğini ve bunun düşman askerlerini çok zayıflatacağını ve hatta yenilmelerine bile sebep olabileceğini söyler. Kendisini "küçük ve basit bir öğretmen" olarak gören Aliye, kasaba için elinden geleni yapabileceğini fakat Damyanos'a tahammül edemeyeceğini düşünür. Tosun'u memleketinden daha çok sevmektedir. Fakat Tosun Bey, ondan, sırlarını öğrenebilmek için düşmanla işbirliği yapmasını ister. Aliye Tosun'un *"...kalbinde kendisine rakip olan memleket aşkının zaferi için..."*(s.113) bunu kabul eder.

Sonunda Aliye, Damyanos'a gitmeye karar verir. Kasaba meydanından geçerken ezan okunmakta, "...ümidin samedani teselliси... Allah'ın büyüklüğünü, hiçbir dayanacağı olmayan esir ve talihsiz halka..." tekrar etmektedir. Bu ses Aliye'ye de bir iç huzuru verir. Mevlit gecesi insanlara rahmet ve şefaat vaadeden dinin teselliسini ve iyiliğini anlamıştır: *"Mevlit okuyan dedenin ruhani yüzü, belli belirsiz ışıklar arasından ona bakıyor gibi geliyor; o insanın zaafını ve çaresizliğini bilen nefis ve güzel sesin, kulağına, sevgilisi için feda ettiği genç hayatını takdis ettiğini hayal ediyordu."*(s.108-109) Tosun'un şahsında bütün memleket, din ve hayat, sembolünü bulur. Aliye, Tosun'un kalbindeki kendisine rakip memleket aşkının zaferi için varlığını feda etmeyi kabul eder. Aliye, Damyanos'dan evinin etrafındaki asker çemberini kaldırmasını ve ardından da kendisi-

nin baş düşmanları Hacı Fettah Efendi ile Uzun Hüseyin Efendi'yi tutuklamasını ister. Çünkü Tosun Bey, Aliye'nin evinde saklanmaktadır ve eğer evden çıkamazsa düşman cephaneliğini uçuramayacaklardır. Uzun Hüseyin Efendi ise Tosun Bey'in Aliye'nin evinde saklandığını söylemekte ve düşman askerleriyle birlikte kapıda beklemektedir. Damyanos, Aliye'nin isteklerini hemen yerine getirir. Aliye, Damyanos'la konuşurken, Tosun Bey kuvvetleri düşman cephaneliğini havaya uçurur, düşman askerleri paniğe kapılır, bu fırsattan istifade eden Aliye de kaçar. Büyük bir kargaşadan sonra düşman kuvvetleri çekilmek zorunda kalmıştır. Halk, düşmanın çekildiğinden emin olunca hapishaneye hücum edip içerde tutuklu bulunan Hacı Fettah Efendi ile Uzun Hüseyin Efendi'yi kurtarır. Daha önce düşmanla işbirliği yapan bu insanlar, düşman çekildikten sonra birer Kuva-yı Milliyeci kesilmişlerdir. Halk, Hacı Fettah Efendi'yi Kuva-yı Milliye kuvvetlerini karşılayacak heyetin başına getirir. Fakat Hacı Fettah, *"...kendi ordumuz girmeden burada şeriatın namusunu kurtaracağız; onurunu yükselteceğiz. Önce, burada düşmanlara namusunu satmış ne kadar kahpe varsa temizleyeceğiz...İslam'a, İslam'ın namusuna hıyanet etmiş bir tek kahpe bırakmayacağız!"*(s.117) diyerek Aliye'den intikam almak ister. Sabah ezanıyla beraber büyük bir kalabalık "Allahüekber" nidalarıyla Aliye'nin evine doğru yaklaşır. Aliye, Hacı Fettah Efendi'nin *şeriat* ve Uzun Hüseyin Efendi'nin *milliyet* fikri adına, onların kişisel çıkarlarına, hırslarına kinlerine alet ettikleri *din* ve *ahlak* anlayışı adına kurban edilir.

Aliye, ölüme doğru gittiği dakikalarda kendisini kurban bayramında cami avlusunda "millet için, kasabanın kefareti için" kesilen bir kurbana benzetir. Son nefesinde Aliye'ye yine mevlit gecesi gördüğü dedenin ruhani yüzü ve mevlidin, ruhunu yücelten nağmeleri eşlik eder.

Daha sonra kasabaya giren Kuvay-ı Milliye komutanı Binbaşı Ali Bey, doğruların tespiti için Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin'i mahkemeye sevkeder. Kurulan istiklal mahkemesi, tahkiklerden sonra Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin'in asılmasına karar verir.

Aynı romanda Tosun Bey, Karadenizli bir yüzbaşıdır. Düşman, İzmir'i işgal edince arkadaşlarıyla bir çete kurup dağa çıkmıştır. Millî konulara "kesin bir imanı", düşmana "aşırı bir kin ve isyanı" vardır. Düşmana karşı başarılı hareketleri olmuş ve halk arasında da bundan dolayı ün salmıştır.

Yazara göre, Kuva-yı Milliye komutanlarının ortak özellikleri onda da vardır: Onlar, çavuşundan paşasına kadar yenilik taraftarıdırlar ve hiç bağnazlıkları yoktur. Romandaki öğretmenlerden biri olan Hatice Hanım'ın, diğer öğretmen Aliye'yi şikâyet maksadıyla söylediği, *"Yeni hanımlar hep dinsizlik, milliyetsizlik öğretiyorlar."*(s.25) demesine karşılık, Tosun,

"...namus, kadının yüzünü açıp açmamasında değildir. Din de peçe demek değildir..."(s.25) cevabını verir ve öğrencilerin İstanbul usulü yetiştirilmesi gerektiğini, bunu yapan öğretmenlerin yanında olduklarını söyler. Kendisiyle aynı fikirleri paylaşan İstanbullu idealist öğretmen Aliye ile nişanlanır. Tosun'u memleketinden çok sevdiğini söyleyen Aliye'ye o, *"Aşkımızın, memleketimizden ayrı bir yeri olamaz..."* (s.92) der. Aşkını memleket sevgisinden üstün tutmaz. Hatta memleket sevgisi ağır basar ve Aliye'yi düşmanın gizli sırlarını öğrenmesi için teşvik eder. Yazar, Tosun'un idealizmini, millî şeylere bağlılığını Aliye'nin gözünden şöyle anlatır: *"...Tosun evvela kendi dimağındaki hakim fikrin esiri, bendesidir. Ve bütün idealist adamlar, muayyen bir ülküye varlığını vermiş olanların zulmüyle zalimdir. Çünkü bunlar için, insani rabıtalar, kavi ve kadir aşklar, maksattan sonra gelen şeylerdir ve maksatları için hiçbir elemden, hiçbir fedakârlıktan, hiçbir kurbandan kaçınmazlar. Bunların bu kudretidir ki, ihtilalleri, millet tarihindeki herhangi yeni dönümü, herhangi sarsıntıyı, kan ve facia karşılığında vücuda getirir..."*(s.101-102) Tosun, memleket ve ülkünün, insandan sadece vücudunu ve hayatını istemediğini, bunların çok üstünde yer alan aşkın pahasını da istediğini bilmektedir.(s.104) Nitekim Aliye, Tosun'un isteği üzerine düşman komutanını oyalamak maksadı ile gösterdiği yakınlığı, bir iffetsizlik olarak göstermeye çalışan, Millî Mücadelecilere düşman imam Hacı Fettah Efendi ve Aliye'yi daima isteyen ancak karşılık göremeyen Uzun Hüseyin Efendi'nin kışkırttığı ahali tarafından linç edilir. Kendisi de bu ülkü uğruna bacaklarını kaybetmiştir. Millî Mücadele sona ermiş, fakat onun vatanı için başlattığı savaş sona ermemiştir. Çünkü, Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin Efendi gibi hıyanet ve yobazlığın sembolü olanların, Aliye gibi temiz, namuslu, fedakâr insanları bir "kahpe" gösterebilecekleri bu topraklarda, halka doğruları öğretmesi gerekmektedir. Bunu yapacağına Aliye'nin mezarı başında yemin eder: *"Aliye! Senin gibi sevmeye, senin gibi cesur olmaya, senin yaptığın şeyleri yapmaya hayatımı vakfedeceğim. Nasıl sen, hayatta seni anlamayanlar arasında muhabbetin, rahmetin, dinin, iyiliğin timsali oldunsa, sen nasıl bu güzel hayat abidesinin hilekârlar elinde yıkılmasına karşı cesur oldunsa, ben de tıpkı senin gibi, korkmayacağım!..."*(s.125) Tosun Bey, Binbaşı Ali Bey'e yazdığı mektupta Aliye'nin bu topraklar üzerinde yarım bıraktığı işi tamamlamak için hayatını vereceğini belirtir ve Aliye'nin kasabaya geldiğinde ettiği yemini tekrarlar: *"Toprağınız toprağım, eviniz evim. Burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billahi"*(s.126)

Anadolu'yu geri kalmış bir ülke, insanlarını yüzyıllardır ihmal edilmiş ve cehalete teslim edilmiş bir kütle olarak kabul edip kendisini onları aydınlatmaya adayan bir başka aydın Yeşil Gece romanındaki Ali Şahin'dir.

Bu romanda, medresede okurken burada verilen eğitimi yanlış bularak Darülmuallim'e geçen ve Darülmuallim'i bitirdiğinde de halkın sefaletinin sebebini batıl inançlarda görüp bunlarla savaşmak üzere Anadolu'ya gönüllü öğretmen giden Ali Şahin'in I.Dünya Savaşı öncesinden Kurtuluş Savaşı sonrasına kadar başından geçenler anlatılır.

Ali Şahin, daha medresedeyken tenkitçi bir zihniyete sahiptir. Bir müddet sonra medreselerin içinde bulunuğu durumu normal karşılar. Ona göre bütün bu facianın kabahati "Peygamber vekili", "yeşil ordunun zalim, korkak başkumandan"ı (s.25) dediği II.Abdülhamit'e aittir.

Ali Şahin, II. Meşrutiyet'e de, 31 Mart isyanına da kayıtsız kalır. Çünkü aradan geçen zaman "fikir ve itikat inkılaplarıyla"(s.26) onu büsbütün değiştirir; hayatının daha şiddetli ve buhranlı ikinci devresi başlar.

Kabahatin sadece kişilerde olmadığını; halkın ahlakının, inancının bozulduğunu; İstanbul'un zevkten, eğlenceden başka bir şey düşünmediğini, halkı hakk yoluna sevketmekle görevli ulemanın, baştan başa cahil, korkak, çıkar düşkünü ve müfsit, *"Halifei resulullah"*ın "zalim ve ahlaksız" olduğunu düşünür. (s.26) Yeryüzünü baştan başa yıkayacak "bir nar ve ateş tufanı"nın yolsuzluklara son verebileceği ve Müslümanlığı ilk saflığına ulaştıracağı fikrindedir. (s.26) Okuduğu tarih kitaplarından edindiği bilgilere göre, geçmiş yüzyıllar da kendi zamanından pek farklı değildir; din, her vakit zulme, fesada alet edilmiştir:

"Somuncuoğlu medresesinden başlayarak yavaş yavaş genişleyen, bütün şimdiki zamanı yakan yangın; Osmanlı, İslam ve Peygamberler tarihi içinde de en eski zamanlara doğru ilerliyordu. Onun geçtiği yerlerde muhteşem süslü cepheler dökülüyor, kubbeler çöküyor, yığın yığın enkazdan ve kaditlerden başka bir şey kalmıyordu." (s.26)

Kafasındaki şüpheler zamanla daha da büyür ve inancını kaybeder. Gittikçe, *"Allah'ı öldürmek için gökyüzüne ok atan Nemrud'a..."*(s.27) benzemeye başlar.

Tarihte pek çok mabut ve her birinin ayrı ayrı dini, peygamberi, ayrı ayrı ayini olduğunu ve hepsinin de hakiki olanın kendileri, diğerlerinin ise hurafe ve yalan olduğunu iddia etmeleri, bunların insan icadı olabileceği şüphesini uyandırır. Bu durumda ruhun edebi oluşundan da ümit keser.(s.27) İnsanın bu dünyada bir mihnetle yaşayıp sonunda gözlerini kapadığında, başka bir âleme gözlerini açamayıp toprakta çürüyebileceğini düşünür.(s.27) Kendisinde bir zamanlar var olan din gayretinin de, "dünya muhabbeti" ve "dünyanın tatlı hayatını bir başka âlemde devam ettirmek" isteğinden başka bir şey olmadığı düşüncesine varır.(s.27) Bu şüphelerini müderrislere açtığında büyük tepkiler görür; tehdit edilir.

Onlardan şüphelerinin boşluğunu ispat etmelerini ister.(s.28) Bu konular üzerinde düşünmeyen kalabalıklara hayret eder, onların mezbahaya giden hayvan sürüleri gibi bilmeden yokluk uçurumuna yürüdüklerini düşünür.(s.28)

Medrese hocalarından ikna edici cevaplar alamayınca kitaplara, kütüphanelere koşar. O zamana kadar bütün medreseliler gibi kendisinin de "Allah'a isyan etmiş birtakım ahlaksız zındıklar olduğunu düşündüğü "Maddiyun"un ne olduğunu anlama çalışır. "Maddiyun"un bir ünlü yazarının, maddeciliğin belli başlı iddialarını anlatıp akılcı delillerle ispat etmeye çalıştığı *"Ben Neyim?"* ve *"Niza-ı İlmü Din"* gibi eserlerini okur.

İnancını tamamen kaybeden Ali Şahin medresede yaşamaktan, derslere devam etmekten büyük ıstırap duymaya başlar. Çünkü, yazara göre; *"Onun dindarlığı maksatsız, menfaatsiz bir fikir ve ruh ihtiyacı değildi. Ebedi hayatı bu dünyadaki çok kısa hayatın bir devamı olarak düşünüyor, medreseyi bu ikinci hayatın daha kestirme ve emin bir yolu sanıyordu. O hayattan ümidini kesince din ilimlerinin onun nazarında hikmet-i mevcudiyeti kalmıyordu."*(s.33-34)

Kendisini boşluğa düşüren medrese eğitiminin bütün memleketi sardığını, medrese mezunlarının halka yol gösterdiğini, bunların da memlekete yeşil bir karanlıktan başka bir şey götürmediklerini söyler. (s.34) Ona göre, "Yeşil başlı sürü sürü baykuşlar" gibi Anadolu yollarına dökülen bu mezunlar, memleketin geri fikirli, insanlarının sefil, işlerin fena olmasının asıl sebebidirler.

Bir şeyleri değiştirebileceğini düşünür ve öğretmen olmaya karar verir; icazet almasına bir yıl kalmışken medreseyi bırakarak Darulmualimin sınavlarına girer.

Zaman Meşrutiyet'in ikinci senesidir. İdare değiştirmenin memleketi kurtaramayacağı anlaşılmıştır. Gazetelerde sık sık *"Muallim ordusu"* tabiri kullanılmaktadır.

Şahin, öğretmenliğe yeni bir din gibi inanır, onu mukaddes sayar ve içindeki inanç boşluğunu öğretmenliğe duyduğu muhabbetle doldurur. Tamamen maddeci olur. Şimdiye kadar yaşadığı ve inandığı şeylerden dolayı kendisin suçlar. *"Benim bütün felaketim; uzun seneler ebedi bir hayat ümidiyle yaşamış, dünyayı görmemiş olmamdan ileri geldi..."*(s.39) Artık gözüyle görmediğine, eliyle tutmadığına inanası gelmez.(s.39) Kendisi gibi düşünen insanların yetişmesiyle kendisinin ferdi hayatının son bulmasını o kadar önemli olmadığını düşünür; ateşli bir milliyetçi olur.(s.40) Pek çok buhran geçirmesine rağmen bilime, âlime, kitaba olan güven ve hürmetini kaybetmez, onlardan şüphe etmez; zamanının pozitif bilgilerini, öğrencilerine öğretmeye karar verir.(s.38-41)

Darülmualimin'i bitirdiğinde tayini İstanbul'a çıkmasına rağmen Anadolu'ya gitmek ister. Bu duruma Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Birinci Şube Müdürü çok şaşırır. Çünkü mezunların çoğu İstanbul'da kalmak istemektedir. Ali Şahin, "ulema ve fuzala yatağı" diye söylenen İzmir'e bağlı Sarıova'ya kendi isteğiyle, *"Takriben on iki haneye bir cami, mescit veya medrese isabet..."*(s.9) ettiği söylenen Sarıova'ya softalarla ancak bir softa uğraşabilir fikriyle, türbelerde yanan kandilleri söndürtmek maksadıyla gitmek ister.(s.9)

Ona göre Sarıova'nın geriliğinin, sefaletinin sebebini okulsuzluk ve memleketi yüzyıllardır saran "yeşil gece"dir. (s.43) Sarıova'ya geldiği ilk günün gecesinde buranın bütün mülkiye, maarif, adliye, belediye, jandarma, polis, ulema ve yerli zenginlerinin ileri gelenlerini tanıma fırsatı bulur. Sarıova halkının yarısından fazlası sarıklıdır; *"Otuz bir Marttan sonra İstanbul'da birdenbire miskinleşen softalar, burada meydan kahvelerinde, medrese önlerinde, çarşı sokaklarında azgın oğul arıları gibi kaynaş..."*(s.45-46)maktadırlar.

Şahin, daha Sarıova'ya geldiği ilk gün Maarif Müdürü'nün odasında oturan ufak tefek bir softanın imalı tehdidiyle karşılaşır: *"Kasabamızda zengin fakir, büyük küçük farkı yoktur. İslamiyet'teki müsavaat esasına kasabamız kadar riayet ve sadakat gösteren pek az memleket gösterilebilir. Seleflniz maalesef, pek mazbu'tul- ahlak bir zat değildi. 'Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz" mesel-i meşhurundan tegafül etti ve rızk-ı maksumunu başka bir yerde aramak mecburiyetinde kaldı..."* (s.44-45) Şahin, bu kılıksız hocanın söylediği bütün sözlerin maarif müdürü adına söylendiğini ve kendisine ince imalarda bulunulduğunu anlar.

Fakat bütün bunlar, Şahin'in inkılapçı, yenilikçi karakterini pek değiştirmez. *"Ben ne âlimim ne de siyaset adamıyım... sadece bir iptidai hocasıyım... Ne istediğimi, ne yapacağımı artık biliyorum... Şunun şurasında kafama uygun üç, beş arkadaş bulur da dilediğim, düşündüğüm gibi bir nesil yetiştirirsem işler kendiliğinden düzelir... Benim politikam sade mektebimi korumak ve kendim gibi düşünüp çalışacak hür fikirli arkadaşlar ve muavinler tedarik etmekten ibaret kalacak..."*(s.53) Şahin, insanları değiştirmek için onları kendi silahlarıyla vurmayı düşünür. Yaptırmak istediği yeni mektebine yardım toplamak için kimine bilimden, kimine Allah'tan, kimine millet ve hamiyetten bahseder(s.60-63)

Bir iptidai hocası olmasına rağmen, görevini sadece okulla sınırlı tutmaz; *"Onun fikrince iptidai hocası sade çocuklarla değil, onların babaları, anaları olan daha büyük çocuklarla da uğraşmalıydı..."*(s.78) Ancak halk "ulema denilen adamlara" oldukça fazla inanmaktadır. Onların her söylediklerini hakikat diye kabul etmektedir. Şahin, yüzyıllardır oluşan

bu zihniyeti değiştirmek ister. *"'Asırların yaptığı bir zihniyeti yıkmak ve yenisini yapmak için yine asırlar lazım' diyenlere pek hak vermemeli.... Onaları yataklarında sayıklayıp terleten kâbuslarından uyandırmak için müşfik bir elle hafifçe silkeleyip sarsmak kâfidir..."*(s.79) Öğrencilerini şeklen de değiştirmeye çalışır. Sarık ve cübbeyi çıkartmaları için onları teşvik eder. (s.85-86)

Şahin, Sarıova'da yapmak istediklerini, açıkca söyler: *"Çocuklara yanlız müspet ve faydalı şeyler öğreteceğim... Din ilimlerini mümkün olduğu kadar sathi ve zararsız bir şekilde geçeceğim. Hurafelerle İsrailiyat ile mümkün mertebe mücadele edeceğim...Bendeniz...milletine sadık cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek emelindeyim."*(s.49) O, yaptığı işlerin hepsinde Türk milletini esas almak ister. Ana dil derslerini programa "Lisan-ı Osmani" yerine "Türkçe" diye yazar.(s.55) Medreselerin ıslah edilmesine karşıdır. Zira onların ıslahı, eski şekilleriyle yaşamalarına imkân olmayan softaları kuvvetlendirmek anlamına gelir.(s.55) Düşüncelerini engelleyecek bir hissi aşka bile hayatında yer vermek istemez.(s.56) Evliliğin onu, ideallerinden uzaklaştıracağı düşüncesindedir; *"Başına aile dağdağası çökmüş, çoluk çocuğa karışmış bir adamın ne kadar azimli olursa olsun, tuzağa düşmüş kurtlar gibi, eli kolu bağlanacağını, bir daha kıpırdanmağa hali kalmayacağını..."*(s.82) düşünür.

Şahin, buradaki medrese zihniyeti karşısında ayakta durabilmek için kendi fikirlerini taşıyan insanlarla teşkilatlanmak ve çoğalmak gerektiğini düşünür. Nispeten bunu başarır da: Polis Kazım Efendi, Mimar Deli Necip, Rasim ve diğer birkaç öğretmen arkadaşı, aynı idealler etrafında bir araya getirir.(s.80) Öte taraftan halka, dinin sadece hurafeleriyle savaşan, fakat İslamiyet'in özüne sadık bir kişi olduğunu göstermek ister. (s.117)

Romanda "yeni mektep", "eski mektep" arasındaki ayrılığın yanı sıra, din adamı ve fen adamı arasında da bir tezadın varlığına işaret eder. Şahin, medreseye verilmek istenen bir çocuğa sağlığının buna elverişli olmadığı fikriyle doktordan rapor almak ister ve bu konuda doktor için *"Onlar ne kadar olsa fen adamlarıdır? Kolayca derdimizi anlatabilirlz.."*(s.110)der. Yenilikçi zihniyete sahip olanlarda pozitif bilimlere karşı büyük bir güven vardır. Şahin, Şarıovada *"...üç beş fen adamını tabii birer müttefik olarak kabul..."*(s.116) eder. Fakat bu fen adamalarından bazıları Sarıova'daki çevre dolayısıyla bozulmuşlardır. Mesela doktorlar çıkarlarına zarar gelmemesi ve maddi kayba uğramamak için ulema kesiminin oluşturduğu çemberin dışına pek çıkmazlar.

Sarıova'da medrese taraftarları ile "yeni mektepçiler", fen adamları ve din adamları arasında bir çekişme vardır. Medrese taraftarları, "yeni mektepçiler"i çeşitli hilelerle halkın gözünde küçültmek ve zor durumda bı-

rakmak isterler. Bunlardan biri de Kelami Baba türbesini yaktığı gerekçesiyle Sarıova İdadisi riyaziye ve Fransızca öğretmeni Nihat Efendi'nin suçlandığı olaydır. Şahin, Nihat Efendi'nin suçsuzluğunu ispat için avukat bulmakta zorluk çeker. Çünkü avukatların çoğu, böyle bir davayı almakla zor durumda kalacaklarını, çıkarlarına zarar geleceğini düşünürler. Bu davadan ancak, türbeyi, içindeki antikaları satmak için türbedarın oğlunun yaktığı ortaya çıkınca kurtulabilirler.

Bu arada I.Dünya Savaşı başlamıştır. "Softalar", "Yeşil ordunun gönüllüleri" askere gitmemek için uğraşırlar. Şahin, savaşın sonucu hakkında pek ümitsiz değildir. O, milletine ve ordusuna güvenmektedir; *"Tarih kaç defa bu ordunun talihsizlikler, aksi tesadüfler, dahili hıyanetler ve idaresizlikler sebebiyle bozulup dağıldığını görmüştü. Fakat onda öyle anlaşılmaz bir hassa vardı ki en büyük bozgunlardan sonra -göz yumup açacak kadar bir zaman içinde- tekrar toplanıyor, eskisinden daha kuvvetli oluyordu..."*(s.177)

İzmir'in işgal edilmesi, Sarıova ahalisini telaşa düşürmüştür; halk Anadolu içlerine doğru kaçmaya başlar. Onlar içinde kasabanın ileri gelenleri de vardır: *"Bu memlekette büyük mevkiler ve büyük servetler kazanmış belli başlı insanlar, can kaygusuna düşmüş, kaçıyorlar, arkadakileri düşünmüyorlardı..."*(s.185) Nihayetinde Yunanlılar, Sarıova'ya kadar gelirler. Şahin "yeni mekteb'ini terketmemiştir. Arkadaşlarından muallim Rasim ve polis Kâzım Efendi, düşmanla çarpışmak için gitmişlerdir.

Sarıova'da kalan Müslüman halkla, Hristiyanlar arasında bir sürtüşme vardır. Müslümanların, Hristiyan Sarıovalılar üzerine yürümesini, Yunanlıların kasabayı işgale geldiği bir sırada tehlikeli bulan Şahin, Müslüman ahaliyi engelleyebilmek için kafasına bir sarık geçirdikten sonra onlara seslenir: *"Din kardeşlerim! Bizim için artık ölümden daha acı olan esaret günleri başlıyor. Çoluğumuzun, çocuğumuzun, hastalarımızın, ihtiyarlarımızın selameti için bağrımıza taş basalım..."* (s.191) Halk bu sarıklının sözünü dinler ve bir galeyan önlenmiş olur.

Bunu öğrenen Yunanlı komutan, Şahin'den camilerde halka vaaz etmesini, Yunanlıların Müslümanlar hakkında kötü niyetlerinin olmadığına ahaliyi inandırmasını ve emmiyet uyandırmasını ister. Uzun tereddütten sonra Şahin, bu görevi kabul etmenin faydalı olacağını düşünür ve öğle namazlarından sonra Büyük Cami'de vaaza başlar.

Şahin'in arkadaşları, Rasim, Kâzım Efendi ve Necip, Yunanlılarca şehit edilir. Şahin de Yunanlar için çalışacak vaiz aramak bahanesiyle asker toplar.

Romanın *Netice* bölümünde işgal kuvvetlerinin Anadolu'dan temizlendiğini görüyoruz. Şahin ise, Sarıova'daki gizli işlerine on dört ay devam etmiş fakat sonunda yakalanmıştır. Yunanlılar onu, Yunan adalarından birine sürgün ederler.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra bir müddet daha orada kalmıştır. Bu arada *"... hilafet kaldırılmış, medreseler tekkeler kapanmış, Sarıova'daki türbe kandilleriyle beraber Yeşil Gece de müebbeden sönmüştür."* Yani Anadolu'da "yeni" galip gelmiştir: *"Hasılı, onun istediği ve düşündüğü şeyler tasavvurundan çok daha az bir zaman içinde hakikat haline gelmişti. Eyüp Hocalar, Zühtü Hocalar, Sarıova sokaklarında azgın arılar gibi uğulduyarak dolaşan softa taburları; başlarındaki fese, dillerindeki yenilik iddiasına rağmen onlardan daha softa olan büyük memurlar, Hacı Emin gibi altmışından sonra tövbekar olmuş eski eşkıyalar ve derebeyleri müebbeden mağlup olmuştu"*(s.201) ve *"Hasılı beklediği büyük inkılap olmuştu."* (s.210-211)

Şahin, sürgünden dönüşünden sonra tekrar Sarıova'ya gelir; yeniden *"... memleketin yeni nesillerini daima daha iyiye ve daha doğruya götürmeye çalışan bir mütevazi ilk mektep muallimi..."*(s.211) olmak ister. Bu maksatla doğruca maarif müdürlüğüne gider. O sırada içeriye sakalını traş etmiş, melon şapkalı ve jaketaylı Eyüp Hoca girer. Şahin, bu eski "softa"'nın yeni idareci üzerinde de büyük etki icra ettiğini anlar. Nitekim Eyüp Hoca, Şahin Efendi'yi görünce genç maarif müdürüne gizlice bir şeyler söyleyip çıkar. Ardından genç müdür, yeniden öğretmenlik isteyen Şahin Efendi'ye *"Her halde şu işgal zamanında sarık sararak Yunan hizmetine giren Şahin Hoca olmayacaksınız. Çünkü bu müfsit softa, ne kadar yüzsüz ve gabi olsa Sarıova'ya ayak basmaya cesaret edemez sanırım..."*(s.213) diyerek imada bulunur ve Şahin'e öğretmenliği aklından çıkarmasını, çünkü bu mesleğin "temiz vicdanlı ve yeni fikirli insanlar için" olduğunu söyleyerek onu kovar.(s.213)

Şahin, beklediği inkılabın yapıldığı konusunda yanıldığını anlamakta geçikmez. Durum, eskisinden pek farklı değildir. İnkılab öncesinin bütün dalaverecileri, iki yüzlüleri, inkılap sonrasında da yine meydanda at oynatmaktadırlar: Sarıova gazetesinde "Medreselerin İç Yüzü" diye bir yazı yazan eski medreseli Zühtü Efendi *"Şahin Efendi gibi köhne medreselilerin temiz bir mazileri bile olsa bugünün fikirlerini kavramaktan âciz oldukları, binaenaleyh mekteplerede hocalık edemeyecekleri kanaatinde bulunduğunu..."* yazar.(s.214)

Şahin Efendi umduklarını Sarıova'da bulamayınca oradan ayrılmak gerektiğini anlar. Beklediği inkılabın çok uzun bir zamana ihtiyaç gösterdiği fikrine varır. Sarıova'dan ayrılır, bir dört yol ağzına gelir. "Sarıova'dan

çıkarken nereye gideceğini kararlaştırmamıştır. Ortadaki yolu tutarsa belki kendisini zaferin ve inkılabın doğduğu yere götürebileceğini düşünür ve yoluna devam eder.

Esasen bu "orta yol", sembolik bir anlam taşır. Yazar, inkılapların yeterince anlaşılmadığı, akılcı politikaların yeterince benimsenmediği fikrinden hareketle bu inkılaplara daha sıkı sarılmak gerektiği mesajını verir.[95]

Yeşil Gece'de, Ali Şahin'in arkadaşlarından Sarıova belediyesinin mimarı Deli Necip, kasabanın "yenilikçi" aydınları tarafında yer alır. "Atak ve taşkın bir adam" olduğundan "Deli" diye isimlendirilmiştir. Şahin'e göre bu deli lakabı, biraz da Necib'in "yüksek ve açık fikirleri"nden dolayıdır. Şahin'in inşa ettirmek istediği yeni okulun planlarını o yapar. Türk-İslam mimarisine uygun değildir, diye reddedilen planı kabul ettirebilmek için o da çeşitli hilelere baş vurur. Şahin'in "yeni eserini oluşturmak için ihtiyaç duyduğu *"müspet fikirli ve temiz emelli müttefikleri fen adamları arasında bulabileceği..."*(s.64) düşüncesi Deli Necip'le gerçekleşir. Necip, "yeni mektep"in yapılabilmesi için yıkılmasına izin verilmeyen medreseyi, yol çalışması yapılırken kaza süsü vererek silindirle kendisi yıkar.(s.73)

Necip, aynı safta bulunmasına rağmen, Şahin'in "hemen bütün idealistler gibi fazla saf ve ahmak bir tarafı..."nın(s.148) olduğunu söyler. Bu Necib'in mimarlığıyla orantılı olan mantıklı bir kafaya sahip olduğunu gösterir.

Yunanlılar, Sarıova'yı işgal ettiklerinde kasabayı terk etmez; "yeni mekteb"in ardından Sarıova için bir kütüphane ve müze binası projesi üzerinde çalışır. Niyeti, türbelerde, camilerde, medreselerde duran eski eserleri bir yere toplamaktır.(s.188) Memleketin elden gittiğini, projeyle uğraşmanın zamanı olmadığını söyleyen Şahin'e, Türk milletinin içinde böyle sıkıntılı zamanlarda ortaya çıkan gizli kuvvetler sayesinde bir gün düşmanın buraları terk etmek zorunda kalacağını söyler. Onun düşmana karşı direniş tarzı farklıdır. Cephede çarpışmak yerine, içerde kalıp Türk milletinin kurumlarını, dilini, varlığını korumayı yeğler.(s.189)

İşgal boyunca evinden dışarı çıkmaz. Sarıova için yeni bir imar projesi hazırlığına girişir. Bu planda yeni hükümet konakları, belediye daireleri, adliye sarayları, bankalar, hastahaneler, okullar, sinema ve tiyatro binaları vardır.

---

[95] Taner Timur, Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, İstanbul-1991, s.74.

Fakat bu binaların inşa edileceği yerlerde halihazırda türbeler, tekkeler, dergâhlar durmaktadır. Bütün bunların işgal sırasında Yunanlılarca yakılıp yıkılacağını, yok edileceğini düşünen Necip, böylece Yunanlıların bu "kurun-ı vusta yadigârı" binaları ortadan kaldırmakla farkında olmadan bir iyilikte bulunacaklarını belirtir. Necip'in Türk milletine sonsuz güveni vardır. Ona göre bu millet, Yunanlıların Anadolu'nun içlerine kadar gelmelerine sebep olan padişahlarla, softaları da Yunanlılarla beraber def edecektir.(s.194-195)

Necip, birgün kahvede otururken, Yunanlı askerlerin silah aramak bahanesiyle Türklere ettikleri eziyetlere dayanamaz, bir Yunanlı askere saldırır; ardından kaçmak isterken, yere düşer ve işgal kuvvetlerine mensup askerlerce öldürülür.(s.196)

Çalıkuşu romanındaki Feride, Anadolu'ya doğru başlayan ve içinde Aliye, Ali Şahin gibi genç aydınların bulunduğu İstanbullu öğretmen akınının belki de başında gelen bir aydındır. Her ne kadar onun Anadolu'ya kaçışı bir aşk ihanetine dayanmakta ise de romanda Anadolu coğrafyasının ve insanının ihmal edilmişliği ana konuyu oluşturur.

Çalıkuşu romanının öğretmeni Feride, çocukluğunu babasının binbaşı oluşu dolayısıyla Arabistan, Beyrut, Kerbela, Musul gibi çöl ikliminin hakim olduğu yerleri sürekli dolaşarak geçirir. Altı yaşında iken annesini kaybetmesi üzerine İstanbul'a gönderilir. Oldukça haşarı bir çocuk olan Feride, anneannesinin de ölümüyle dokuz yaşında Pangaltı'nda genellikle azınlıklara mensup kız çocuklarının gönderildiği Dame de Sion mektebine yatılı verilir. İstanbul'a üç yıl önce geldiğinde Türkçeyi hiç bilmeyen Feride, hocalarının hemen tamamının yabancı olduğu bu okulda, Fransızca'yı ve Fransız kültürünün temel özelliklerini öğrenir.

Kısa bir süre sonra babasını da kaybeden Feride, okul hayatında da vahşi bir çöl insanı gibi davranmaya, haşarılıklar yapmaya başlar. Ağaçların üstünden inmediğini gören bir öğretmeni ona "Çalıkuşu" adını takar. Çalıkuşu, bu okulda manastır terbiyesi alır. Okulun duvarlarında Hristiyanlığın büyük isimlerinin tabloları ve heykelleri vardır. Bazı hocalarının bu heykeller önünde yaşlı gözlerle dua ettiklerine tanık olmuştur. Okulun, bir manastırın loşluğunu andıran görüntüsü vardır. Kimi zaman yaptığı yaramazlıklar dolayısıyla hocaları tarafından azarlanacağı vakit Hristiyanların Hz. Meryem ve Hz. İsa karşısında yaptıkları jesti yapar, boynunu büker.(s.10) Bu okulun tatil günleri Hristiyanlığın dini bayramlarına göre ayarlanmıştır. Feride, bu tatillerden birinde, Katolik arkadaşlarının Paskalya töreninde bulunmuş; kilisede mum ışıkları, orgda çalınan ilahiler, günlük ve öd ağacı dumanları eşliğinde yapılan bu merasimde on üç on dört yaşlarındaki kız arkadaşlarının Hz. İsa'yla nişanlan-

malarından oldukça etkilenmiştir. Fakat Feride, bu Hristiyani unsurlarda çoğu zaman eğlenilecek bir taraf bulur. Kimi zaman da bu dini inanışlara Hristiyanların kendilerinin uymadıklarına dikkat çeker. Başka bir dine mensup olmasına rağmen Hristiyanlığa ait merasimleri en az onlar kadar iyi bilmektedir. Öğretmen olduktan sonra gittiği ilk atama yerinde tanıştığı Ermeni ailenin kızının bilgisini ölçerken Hz. İsa ve vaftize dair sorular sorması ve onun bu konudaki eksik bilgilerini tamamlaması, dikkat çekicidir: *"Kızcağız, vaftizi anlatırken yanlış bir şeyler söyledi. Mektepten kulağım dolu olduğu için tashih ettim, vaftize dair bazı sade malumat verdim."* Bu duruma çok şaşıran kızın annesi, *"Bu ne iştir ki! Bir Müslüman muhadderat benim dinimi papazlardan iyi biliyor..."* demekten kendisini alamaz.(s.121)

Okuldaki kız arkadaşlarının çoğunun bir aşk hikâyesi bulunması onu amcazadesi Kamuran'a karşı ilgi duymaya yöneltir. Bir müddet sonra Kamuran'la evlenecekleri sırada Kamuran'ın bir aşk macerasını öğrenmesi, her şeyi bırakıp kaçmasına sebep olur. Artık tek gayesi Anadolu'da bir öğretmenlik alıp İstanbul'dan ve özellikle Kamuran'dan uzaklaşmaktır.

Kamuran'ın bir başka kadınla ilişkisini öğrendikten ve Anadolu'ya öğretmen olarak gitmeye karar verdikten sonra, diploması onun gözünde başka bir anlam kazanır: *"Notre Dame de Sıon'dan aldığım diplomanın pek makbul olduğunu söylüyorlardı. Bu sayede vilayetlerden birinde bir muallimelik alacak, bütün hayatımı çoluk çocuk içinde şen ve mesut geçirecektim."*(s.95) Bu diploma sayesinde Maarif Nazırının kendisini "...Biz de sizin gibileri bekliyorduk" diye karşılıyıp onu Anadolu'nun en yeşil bir memleketine atayacağını düşünür.(s.98) Anadolu, Feride için başka bir memlekettir. Orada yapacağı öğretmenliğin hayallerini kurmaya başlar.

Onun Anadolu'yla ilgili düşünceleri duyduklarından, okuduklarından, hayallerden ibarettir. Zaten Anadolu'ya kaçmak istemesi de orayı ideal bir ülke gibi görmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu romanda da öğretmen adaylarının İstanbul dışına çıkmak istemediği konusuna temas edilmekte ve başkişinin Anadolu'ya kendi arzusuyla gitme isteğine yer verilmektedir. Şube müdürünün Feride'ye İstanbul rüştiyelerinin birinde Fransızca öğretmenliği yapabileceğini söylemesine karşılık Feride, mutlaka Anadolu'ya gitmek istediğini belirtir. Buna karşılık şube müdürü, *"...gönlünün rızasıyla taşraya gitmek isteyen muallimeye ilk defa tesadüf ediyorum...Biz muallimelerimizi İstanbul'dan çıkarıncaya kadar akla karayı seçeriz...."* (s.104) demekten kendini alamaz. Halbuki Feride'nin Anadolu'ya gitmek istemesi, bir görev bilinciyle değil, Kamuran'dan uzaklaşmak arzusuna bağlıdır.

Anadolu'ya varınca da Maarif Müdürü, Feride'yi ücra bir köy olan Zeyniler'e göndermek ister. Zeyniler'den bahsederken orası için *"Havası, suyu güzel, manazırı tabiiyesi ferah feza, ahalisi haluk ve müstakim bir kariye. Orada eski bir vakıf mektebi vardı. Geçen sene bir hayli fedakârlık ihtiyariyle ihya ve tecdit ettik... birçok levazımı tedrisiye tedarikine muvaffak olduk, mektebin içinde muallimlerin ikametine mahsus daire de var..."*(s.123) Bu tanıtma, Feride'nin gözünde dergilerde gördüğü İsviçre köylerini canlandırır: *"Havası güzel manzarası güzel açıklık bir yer. Gözümün önüne kitaplarda gördüğüm İsviçre köyleri geliyor. Güneşli yollar, gölgeli bahçeler, akarsular, hulasa tasavvur ettiğim serbest kır hayatı..."*(s.123) Feride'nin söylediği bu cümle, İstanbullu aydınların Anadolu'dan ziyade Avrupa şehirlerine olan yakınlıklarına da işaret etmektedir.

Feride, maarif müdürünün sözüne aldanarak şık bir Avrupa köyü sandığı Zeyniler'in dağlar arasında kuş uçmaz, kervan geçmez bir yer olduğunu ve bir seneden beri en düşkün öğretmenlerin bile oraya gitmeye yanaşmadığını öğrenir. Fakat, kararından bir daha geriye dönmez.

Feride, Anadolu gerçeğiyle Zeyniler'de karşılaşır. Köyün doğru düzgün bir yolu yoktur. Çıplak bahçeler arasında tek tük kulübeler, tahta evler, Feride'ye "çökmeye yüz tutmuş, simsiyah viraneler...", "...hâlâ yer yer dumanları tüten bir yangın harabesi gibi..." görünür. Halbuki köy denilince onun aklına "...yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarındaki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeler..." gelmektedir. Gördüğü manzara, ona Anadolu hakkında okuduklarının, resmini gördüklerinin ve hayalini kurduklarının pek de doğru olmadıklarını gösterir.

Eğitim kurumlarındaki "eski ve yeni tedris" taraftarlığının ortaya çıkardığı ikilik buraya kadar yayılmıştır. Zeyniler köyündeki okula nezaret eden Hatice Hanım, bu görevinin yanı sıra köyün bazı dini merasimlerini de idare etmektedir. Köyün muhtarı, yeni eğitim usulünü benimseyen öğretmenlerin din derslerini ihmal ettiklerinden, Kur'an-ı Kerim'i, İlmihal'i yeterli derecede bilmediklerinden yakınarak bu derslerin Hatice Hanım'da kalmasını ister.

Dame de Sion'da okurken kilisede mum ışıkları, orgda çalınan ilahiler, günlük ve ödağacı dumanları eşliğinde yapılan Hristiyan merasimlerini hoş bulan Feride, Zeynilerdeki odasının karşısında servi ağaçlarıyla dolu bir eski mezarlık olduğunu görünce korkar. Servi kokularıyla dolan odada yalnız kalmaktan ürker.

Feride, Zeyniler'de kendisinin Anadolu insanına ve kültürüne olan yabancılığını farkeder. Hatice Hanım, her akşam, eski mezarlığın içinde yatan Zeyni Baba'nın türbesinin kandillerini yakmaktadır. Dini mitler ve

inançlar halk arasında oldukça yaygındır. Hasta olanlar, derdinin dermanı için Zeyni Baba'ya gelmekte; isteklerini, beklentilerini ona söylemektedirler.

Feride, Zeyni Baba'nın bütün hayatını düşünce ve sefalet içinde geçirmiş olmasını, hele son yedi senesini bir mahzende güneş aydınlığı görmeden çile çekerek doldurmasını bir türlü anlayamaz. Zeyni Baba'nın türbesine gittiklerinde Hatice Hanım'ın *"Haydi kızım (...) gönlünde ne dileğin varsa Zeyni Babadan iste..."*(s.137) teklifi karşısında ne diyeceğini şaşırır. "Senin hoşuna gidecek şeylerden hiçbirini bana öğretmediler." der ve Zeyni Baba'dan yedi yıl boyunca bir mahzende kalmaya tahammül eden sabrından ister. Fakat onun bu köyde kalma ve zorluklara göğüs germedeki sabrında Zeyni Baba'dan ziyade Dame de Sion'dan hocası Sör Aleksi-'nin *"...ümitsiz hastalıkların, mukadder felaketlerin son bir ilacı vardır: Tahammül ve tevekkül. Onlarda bir gizli şefkat ve merhamet var gibidir. Şikâyet etmeyenlere, kendilerini güler yüzle karşılayanlara karşı daha az zalim olurlar."*(s.138) sözü etkili olur. Feride, bu ifadelerde peygamberce bir eda bulur. Zeyniler'de daha fazla dayanamayacığını düşündükçe bu sözlerin tesellisine sığınır. Zamanla sıkıntılarının geçtiğini, hatta servilere, mezar taşlarına artık korkuyla bakmadığını, "bu karanlık ve can sıkıcı memleketi" benimsemeye, sevmeye başladığını farkeder.

Feride'nin yakından tanık olduğu bir konu da doğulu insanının ölümle iç içe oluşudur: *"...bu memleketin havasında insan, ölümü âdeta kokla*(r)..."(s.147) Halbuki Feride'nin ölüm anlayışı farklıdır: *"İnsan elli sene, yüz sene, hulasa istediği kadar yorgunluktan bitap düşünceye kadar gezer, eğlenir, yorulur. Sonra, gözleri tatlı bir uyku ihtiyacıyla mahmurlaşmağa başlar, o vakit beyaz, temiz bir yatağa uzanır, yeni başlayan uykuların hafif sarhoşluğu içinde gülümsiye gülümsiye sönüp gider. Güneşe karşı parlayan beyaz mermerler üstünde kucak kucak çiçekler...O mermerlerdeki küçük yalaklardan su içmeğe gelmiş birkaç kuş..."* (s.146)

Feride'nin, anlayışına uymayan çevreyi, insanları değiştirme isteği, evlatlık edindiği yetim Munise üzerinde de kendisini gösterir. Ona bütün bildiklerini öğretmek ister. Fransızca dersi verir, resim yaptırır; gizli gizli dans bile öğretir.

Zeyniler macerası maarif müdürünün okulu kapatmasıyla sona erer ve Feride, evlatlık edindiği Münise'yi de alarak B...'ye geri döner. Beş aylık macerada maddi bakımdan hiçbir şey kazanamamış olmanın yanında kendi kesesinden de bir hayli masraf etmiş; kendisine el açan herkese yardım elini uzatmıştır. Bu konudaki tek tesellisi *"...geçinmek, yaşamak, tahammül etmenin ne olduğunu..."*(s.188) öğrenmek olmuştur. Ardından öğretmenlik dolayısıyla Anadolu'da pek çok yer gezmek zorunda kalır. Başına çok çeşitli olaylar gelir.

İzmir'de Maarif idaresine uğrayıp açık bir okul olup olmadığını öğrenmek istediği günlerden birinde eski öğretmenlerinden Sör Berenis'e tesadüf eder. Sör Berenis, kendi hayatlarına alışık olduğunu düşündüğünden Feride'ye Karantina'daki okullarında açık bulunan Türkçe ve resim öğretmenliğini teklif eder. Bu teklife Feride çok sevinir. Çünkü bu sayede çocukluğunun günlük kokuları ve ağır erganun sesleri içinde geçen mutlu günlerine tekrar kavuşabileceğini düşünür. Fakat maarif idaresinden Kuşadası'nda kendisi için açık bir öğretmenlik bulunmuştur. Feride, iki arada kalmıştır. Bir tarafta rahat bir hayat, diğer tarafta zaruret, sefalet...Feride'de sonradan uyanan millî duyguları ağır basar ve Kuşadası'na gitmeye kara verir. *"Gözümün önüne mekteplerimizin bakımsız kalmış kaba saba ellerde ziyan olmuş mini minileri geldi. Bu biçareler, açılmak için biraz güneş, bir parça şefkat bekleyen çiçekler gibiydi. Bu şefkat, bu harareti gösterenlere, gönüllerinin bütün mihnet ve muhabbetini veriyorlardı. Herşeye rağmen, bu küçük sefilleri, derin derin sevmeye başladığımı anladım..."*(s.285) Feride, açlıktan ölmemek için başladığı öğretmenliğe iyiden iyiye alışmıştır. Üstelik maddi bakımdan elindekileri de harcamak zorunda kalmıştır fakat, bu meslek sayesinde gönlünün şefkate olan açlığını doyurmuş, kendi hayatını başkalarının saadetine adayarak bir teselli bulmuştur. O eski günlerin rüyasını yeniden uyandırmanın mümkün olmadığını, gözlerinden günlük kokularının ağır hülyasının ve kulaklarından erganunun hassas iniltilerinin artık silinmeye başladığını farkeder.(s.284) Bu durum, millî kültürüne yabancı bir zihniyetle yetişen aydının Anadolu'da kendi benliğini bulması anlamına gelmektedir.

Üç bölümden oluşan Ankara[96] romanının her bölümde başkişi olarak yer alan Selma Hanım, çok fazla aktif biri olmasa da İstanbul'dan Anadolu'ya doğru başlayan bu aydın akını içinde bulunan ve Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyet sonrasına kadar geçen zamanı gözleyen bir geçiş dönemi aydınıdır.

Romanın üç bölümünde Türkiye'nin üç ayrı devresini işleyen yazar, siyasi ve sosyal alanlardaki değişmeyi Selma Hanım'nın bakış açısından, çevresindeki kişileri de bu değişmenin birer sembolü gibi kullanarak verir.

Selma, batı kültürüyle yetişmiş İstanbullu bir hanımdır. *"İyi bir tahsil görmüş olmasına ve fikir davalarını çok iyi anlayabilecek bir seviyede bulunmasına rağmen memleket işlerine karışmak emeli gönlünden hiç geçmemiş*(tir)..."(s.12); bu türlü işleri yaşı ilerlemiş ve yapacak bir işi olma-

---

[96] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara,** İstanbul-1934. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

yan hanımların faaliyeti olarak düşünmektedir. Ancak, yine da o *hayattaki muvazenesini* aramaktadır. Nitekim kocası Banka Muamelat Şefi Ahmet Nazif Bey'in Ankara'ya atanması ile kafasında hep bir *peyzaj kalıntısı* olarak hayal ettiği Anadolu coğrafyasına açılışı, Millî Mücadele realitesi karşısında yavaş yavaş uyanışına da sebep olur.

İstanbul'dayken hep bir ideal masal ülkesi olarak düşündüğü Ankara'nın *yapma manzarası* Selma'nın gözünde çarçabuk değişiverir. Ömer Efendi'nin kira evinde, henüz bir küçük kasaba görünümündeki Ankara halkını yakından tanıdıkça, bu dünyaya ne kadar yabancı olduğunu anlar.

Selma Hanım, ince, narin endamı; giyim, kuşamı ile daha başta Ömer Efendi'nin eşlerince garipsenir. Buna karşılık Selma Hanım, onları şekilsiz, orantısız varlıklar gibi görür. Bu karşılıklı birbirini beğenmeme hadisesinde yazar, yine konuyu aydının Anadolu'daki yabanlığına getirir. Selma, Ömer Efendi ve ailesinin kendilerini kabullenmemeleri karşısında kocası Ahmet Nazif'in *"Bundan sonra onlarla iyi geçinmeye mecburuz. Ankara'dan başka gidecek yerimiz kaldı mı? Şimdiden İstanbul âdetlerini yavaş yavaş unutmak lazım..."*(s.22) sözleri karşısında Selma Hanım'ın *"A, hiç de değil, ben onlara benziyeceğime onlar bana benzemeğe çalışsın. Biz, buraya medeniyet getiriyoruz. Hem canım, bu "biz-onlar" lakırdısı da nedir? Hepimiz Türk değil miyiz?"*(s.22) cevabı, aydın olarak millet bilincinin farkında olduğunu, fakat kendisini ulaşılmak istenen batı medeniyetinin bir temsilcisi gibi gördüğünü göstermektedir? Ahmet Nazif'in cevabı, millî problemler karşısında yavaş yavaş uyanan aydınının tavrını da ortaya koymaktadır: Kurtuluş hareketinin kalesi Ankara'dır ve gidilecek bir başka yer de yoktur. O halde yapılacak tek şey artık İstanbul'u unutmak. Buna karşı çıkan Selma, kendisini medeniyetin temsilcisi olarak gördüğünden asıl değişmesi gerekenin Ömer Efendi ve ailesi, dolayısıyla Anadolu halkı olduğunu belirtir. Fakat acı gerçeği Ahmet Nazif dile getirir: *"...onlar bizi kendilerinden saymıyorlar, bize "yabanlar" diyorlar"*(s.22) Halk için İstanbullu aydın, Anadolu'yu işgale gelen Yunan kadar "yaban"dır.

Ankara'nın dar mekânı, kısa zamanda İstanbullu Selma Hanım'ın sıkılmasına sebep olur. Evlerin kerpiç duvarları, işlerinden dönen büyüklerin tıpkı akşam eve dönen manda sürüleri gibi yeknesak hareketleri, artık Selma'nın ruhuna bezginlik verir. Bütün bunların yanı sıra Selma, insanlarda hüzünlü, dertli bir halin varlığını da sezer. Kendisini bu sıkıntıdan kurtaracak tek şeyin bir gramafon olduğuna inanır; İstanbul'u özler.

Ankara'nın her manzarasını İstanbul'la mukayese etmekten kendisini alamaz. *"Burada, âdeta muallakta duruyorum. Hiçbir tarafımdan toprağa*

dokunmuyorum. Bu ağaçlar, bu taşlarla benim aramda öyle bir uzaklık var ki, bir türlü geçip onlara yetişemiyorum (...) Sanki, bu âlem bana küs ve ben ona dargın gibiyim. Hem, bu Anadolu peyzajlarının dili yok. İstanbul'da her taraf konuşur"(s.66) sözlerine İstanbullu genç bir yazarın *"Buraların da bir dili vardır ama, biz anlayamıyoruz. Ömrümüzde bir kere olsun, halis Anadolu türkülerini candan dinlediğiniz oldu mu? Bu kısır derenin, şu cılız ağaçların ve bunların ardındaki taşlık dikenlik tepelerin bütün sıtması onlardadır."*(s.67) cevabı iki İstanbullu aydının Ankara'ya tabii olarak Anadolu'ya dikkatlerindeki farklılığı ve Selma'nın etki edemeyen bakışını göstermektedir.

Selma Hanım, bu sıkıntıyı Nazif'in mebus arkadaşı Murat Bey'in bağ evinde giderebilir. Onlar da aynı yalnızlıktan şikayetçidirler. Buluştuklarında sanki gurbet diyarında bir tanıdıklarına kavuşmuş insanların neşesi ve heyecanını duyarlar. Ankara'nın basit ve iptidai dekoru içindeki mecburi hayatları, onların ortak noktalarıdır. Selma Hanım, Murat Bey'in bağ evinde Kurtuluş Savaşı'nın genç bir askeri Hakkı Bey'le tanışır. Selma'nın hayalindeki Ankara'nın, gerçeğiyle hiç uyuşmaması gibi bu Kuvayı Milliye kahramanı da onu şaşırtır.

Selma Hanım doymak bilmeyen bir meraka sahiptir. Komşu kadınların anlattığı bütün dedikoduları, bütün hikâyeleri bir zamandan sonra artık ezbere bilir. Konuşacak, anlatacak başka hikâye bulamayan Selma'yı bu sıkıntıdan Etlik sırtlarında Hakkı Bey'le çıktıkları at gezintileri kurtarır. Bu gezintiler sayesinde Anadolu halkını daha yakından görme fırsatı bulur. Halk, kağnılarla Ankara'ya top mermisi taşımaktadır. Selma Hanım, Anadolu insanına ve Ankara'nın sembol olduğu Millî Mücadele hareketine ne kadar yabancı olduğunu bu kağnı dizisi karşısında bir kez daha hisseder. Bu kalabalık içerisinden bozuk bir gramafondan çıkar gibi çıkan, Selma Hanım'ın hiç duymadığı sözler bu uzaklığı kuvvetle belirtir:

"Ankara'nın taşına bak-Gözlerimin yaşına bak

Biz Yunana esir olduk-Şu Allah'ın işine bak"

Selma Hanım, bu egzotik âleme ve onun bir temsilcisi olan Binbaşı Hakkı Bey'e karşı ilgi duymaya başlar. Kocası ile aralarındaki dünyaya bakış farkı onu gittikçe Hakkı Bey'in içinde bulunduğu atmosfere doğru iter. Hatta Hakkı Bey'le bir at gezintisinde *"Bu gidişle siz beni yavaş yavaş harb meydanlarına doğru sürükleyeceksiniz"* (s.47-48) demekten kendisini alıkoyamaz.

Selma Hanım'ın Millî Mücadele'ye ilgi duymasında genç gazeteci Neşet Sabit'in düşünceleri de etkili olur. Sohbetlerinde beraberce Anadolu'nun dilini nasıl anlayabileceklerini konuşurlar. Ancak Selma Hanım, kendisini

bu mücadelenin içine ulaştırabilecek en kestirme yol olarak Hakkı Bey'i görür. Milli Mücadele'nin bu askeri, kendisine destanî bir rüyanın kahramanı gibi görünür ve Selma Hanım kocası Nazif'in bütün itirazlarına rağmen Binbaşı Hakkı Bey aracılığıyla Eskişehir hastahanelerinin birinde hasta bakıcılık yapmak üzere yola çıkar.

Bu noktadan sonra İstanbullu Selma Hanım tamamen değişir, o zamana kadar dışında kaldığı farklı bir atmosferin havasını solumaya başlar. Eskişehir'deki hastahanede cepheden gelen yaralıları, şehitleri gördükçe onların yüzlerindeki azim ve metaneti, huzur ve bahtiyarlığı okudukça yüreğindeki ölüm korkusu silinir.

Bulunduğu kasabanın boşaltılması üzerine Selma, Ankara'ya kocasının yanına, ruhen olduğu gibi fiziken de değişmiş; avuçları çökmüş, gözlerinin etrafı kararmış fakat düşmanın yenileceği inancıyla döner. Eskişehir'deyken istasyonda gördüğü Mustafa Kemal'in yüzündeki derin ve sarsılmaz huzur, kendisini "düşmanı yeneceğiz" fikrine sabit bir imanla bağlar.

Bu dönüşten sonra, Ankara'ya ilk geldiklerinde masalların demir çarıklı kahramanlarına benzettiği kocasının aslında ne kadar sönük, şahsiyetsiz ve mıymıntı olduğunu farkeder. Kocasının ütülü, tozsuz pantolonundan, beyaz gömleğinden, saçlarının düzgün taranışından, yumuşak ve pembe cildinden tiksinir ve asker elbisesi içerisinde olmayan bir erkeği cinsiyetsiz bir insan olarak görür.

Artık sürekli bir çalışma fikri içerisindedir. Kendisinin bir şeylere yaradığını hissetmek hayatının yegâne manası haline gelir. Ankara'da boş durmaz ve Cebeci hastahanesindeki görevine devam eder.

Düşmanın Ankara'ya yaklaşması üzerine Kayseri'ye doğru bir göç başlamıştır. Kocasının bütün ısrarlarına rağmen Selma Kayseri'ye gitmeyi kabullenmez; düşman uçaklarının Ankara üstünden uçarken birkaç bomba atması, Ahmet Nazif'in tahammülünü yok eder. Hastalarını bırakmak istemeyen Selma'ya *"Öyle ise, ben seni bırakır giderim. Canımı pazarda bulmadım ya"*(s.78) cevabı aralarındaki bağın tamamen kopmasına sebep olur. Bu ayrılış Selma'nın Ankara'ya ve onun ifade ettiği *millî manaya* bağlılığını daha da arttırır. Yazarın ifadeleriyle; *"Sanki, gözlerinin üstünden bir perde kalkmış sanki idraki emsalsiz bir şeffaflık bağlamıştı. Bir zamanlar, penceresinden bakıp da yalnız kasvet ve nefret duyduğu sokakta, şimdi, o bir yaya kadındır ki, kara mandaların arasından sürtünerek geçiyor, yaramaz küçük mekteplilerin başlarını bir ana şefkatiyle okşuyor ve işlerinden dönen sakin, sinirsiz insanların yüzündeki erkekçe metanetten ona bir huzur ve emniyet geliyordu. Nazif'ten ve kendi evinden*

başka kime baksa nereye baksa herkeste ve her yerde olmakta olan destanî hadisenin sessiz ve alaysız kahramanlığından bir koku alıyor, bu koku, yüreğine, yüksek dağ tepelerindeki hava gibi kuvvet ve teravet veriyordu."(s.78)

Selma Hanım, artık tamamen Ankaralı, Anadolulu bir insandır. Sakarya Zaferi kendisini pek şaşırtmaz; çünkü o, bu zafere Mustafa Kemal'i gördüğünden beri kuvvetli bir imanla inanmıştır.

İkinci bölümde Millî Mücadele kazanılmış Selma'yı Ahmet Nazif'ten boşanmış ve Binbaşı Hakı Bey'in eşi olarak görmekteyiz. Binbaşı Hakkı Bey miralay olmuştur ve artık göğsünde kızıl kurdelalı bir İstiklal Madalyası vardır.

Sakarya Savaşı günlerinde Nazif'in gösterdiği bencillik, korkaklık dolayısıyla ondan uzaklaşan ve millî bir bilince kavuşan Selma, aynı bozulmayı Millî Mücadele'nin kazanlımasından sonra miralay olup emekliye ayrılan ve *Şirketi Meclisi İdare Reisliği*'ne getirilen Hakkı Bey'de de görür. Artık o Sakarya Savaşı günlerinin *tunç renkli, çelik gövdeli, sert ağızlı, koyu kumral bıyıklı* kahramanı değildir. Baloların, çay partilerin, monden toplantıların müdavimidir. Selma Hanım, bunları pek kabullenmese de Hakkı Bey'le bu tür toplantılara gayet Avrupai giyim ve kuşamla katılmaktan geri durmaz. Millî Mücadele dolayısıyla halkın yanında yer alan aydın, mücadelenin kazanılmasından sonra bu sefer Ankara'da kendisine halktan uzak bir dünya kurar. Fakat Selma Hanım halkın bu yeni hayata yavaş yavaş ayak uyduracağını sanır. Yine de onlardan kopmuş olmanın burukluğu içindedir. Bu suni âlemi terkedip arkasında bıraktığı uçuruma atılmak ister. Fakat ulaştığı sosyal mevkiin buna müsaade etmeyeceğini düşünür.

Millî Mücadele'nin idealist insanları, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra, yeni bir hayat tarzı kurmak isterler ancak, yeniliği daha çok snopluk ve monden yaşamak şeklinde anladıklarından yine asıl halkın dışında bir âlem oluştururlar. Bu hayat tarzı içinde Selma Hanım davetlerden davetlere, partilerden, eğlencelere dönüp dolaşan bir süs çiçeğine benzemektedir. Fakat aynı zamanda içinde bulunduğu hayatın yavanlığının, suniliğinin "...o büyük ve yüksek devirden sonra vasıl olunması lazım gelen millî gayenin bu olmadığı..."nın farkındadır.(s.121) Kimi zaman içinde bulunduğu bu halktan kopuk hayattan uzaklaşmak; Tacettin mahallesindeki eski hayatı ve eski komşularını görmek ister.

Selma Hanım, kocası eski binbaşı, yeni *Şirketi Meclisi İdare Reisi* Hakkı Bey'le yaşadığı monden hayatı, bir türlü benimseyemez ve kendisine biçilen role itiraz eder: *"Bizi yalnız süsleyip dans ettirmek için mi açtınız? Yalnız buna yarayan bir kadın hürriyetinin ne kıymeti var?"* (s.131-

132) diyerek kocasına karşı çıkar ve içinde bulunduğu *tufeyli vaziyeti*nden kurtulmak ister. Hakkı Bey'in kendisini kaptırdığı snop hayat, Selma Hanım'ın gittikçe ondan uzaklaşmasına ve bu yeni hayat tarzı karşısında tiksinti duyan gazeteci Neşet Sabit'e yaklaşmasına sebep olur. İkinci evliliğinde de aradığını bulamayan Selma Hanım, Hakkı Bey'in de rızasıyla ayrılmaya karar verir.

Selma Hanım, bir kadın olarak hayatta erkeğin rolü kadar aktif sosyal bir kimliğe kavuşmak ister. Kadının, erkeğin yanındaki *courtisane* hürriyetine de karşı çıkar, o bizzat bir erkek kadar hayat içinde ameli işler yapmak ister. Bunun üzerine Neşet Sabit, kendisine bir okulda öğretmenlik yapmayı teklif eder. Selma, teklif edilen işi içtimai ve insani bir iş olarak gördüğünden kabul eder ve kendisine bir ev bulmak üzere daha önce Ahmet Nazif'le evliyken oturduğu Tacettin mahallesine gider. Fakat bu dönüş, birinci bölümdeki Selma Hanım'ın Tacettin mahallesine düşüşünden pek farklı olmaz. Bu kez o, Yenişehir'de yeni hayat adına oluşturulan yine halka yabancı bir hayatın insanıdır. Bu defa eski komşularıyla arasına beyaz eldivenleri, *petit gris* mantosu girer: *"Önlerinde duran bu kürklü, kadife şapkalı ve beyaz eldivenli mahluk onlar için kaç yıldır uzaktan uzağa yaratıldığını işittikleri bir âlemin, bir başka, bir garip âlemin ilk defa olarak yakından görebildikleri, ilk defa olarak kokusunu duyup elleriyle dokunabildikleri canlı bir parçası, merak uyandırıcı bir örneği idi."*(s.144)

Selma Hanım, bütün çabalarına rağmen eski komşularıyla arasındaki duvarı bir türlü yıkamaz; ona ağızlarından söz kapmaya gelmiş birisi gibi şüphe ve emniyetsizlikle bakarlar, bir müddet sonra varlığından huzursuz olurlar. Bu durum karşısında *"... Selma Hanım, içinden kazmağa çalıştığı kendi dünyasının zaafını, yumuşaklığını, derme çatmalığını..."*(s.147) daha iyi anlar ve oradan kaçar gibi çıkar.

Selma Hanım, ancak üçüncü bölümde hem kendi hayatında, hem de toplum hayatında aradığı dengeyi bulur. Yazarın hayalindeki geleceği kaleme aldığı bu bölümde Selma Hanım, ideal Türkiye'nin ideal tipi gazeteci Neşet Sabit'le evlenmiş ve toplum içinde arzuladığı aktif kadın rolüne kavuşmuştur. Millî irade dinamizmasının her şeye hâkim olduğu bu bölümde büyük bir *kız müessesesi*ni idare etmektedir. Artık toplum içinde istediği faal hayata kavuşmuş; Neşet Sabit'le beraber, ne ondan bir adım geri, ne bir adım ileri, kadın bir aydın olarak ulaşmak istediği sosyal mertebeye varmıştır.

Romanda, aydın insanların halkı değiştirme isteğine de tanık oluyoruz. Mesela Selma Hanım'ın kendisine yardımcı olmak için evine alıp eğittiği köylü kadının maharetini öven mebus Murat Bey'e *"Aman efen-*

dim, o kadar güç ki her gün saatlerce uğraşmak lazım geliyor ve bir işi yüz defa tekrar etseniz gene hatırında kalmıyor."(s.58) cevabı işin güçlüğü karşısında aydının çarçabuk vazgeçtiğini göstermesi bakımından önemlidir. Hakkı Bey ise daha kestirme bir yolu tercih eder. Ömer Efendi'nin Selma Hanım'ın misafirlerinin kadınlı erkekli yemek toplantılarını, gizli gizli seydeden eşlerine kızıp onları dövmesi üzerine *"İşte, bu havsaların alacağı bir şey değildir. İçimden ne geliyor, bilir misiniz? Şimdi, bizim neferi çağırmak bu adamı bir ağaca bağlatıp kalın bir sopa ile canını çıkarıncaya kadar pataklamak.."*(s.59) şeklindeki ifadesi bize Yaban romanının kahramanı Ahmet Celal'in eline aldığı sopayla köylü halkı ormana sürmek isteyen tavrını hatırlatmaktadır.

Ankara romanında yazarı da temsil ettiğini söyleyebileceğimiz ideal aydın Neşet Sabit'tir. Kurtuluş Savaşı yılları ve hemen sonraki yıllar ile Cumhuriyet'in ilanının ardından geçen ikinci on yılın anlatıldığı bu esere Neşet Sabit, birinci bölümün sonlarında İstanbullu bir genç yazar olarak girer. İstanbul'daki bir gazete için muhabirlik ve yazarlık yapmakta ve aynı zamanda Maarif Vekâleti'nin bazı telif ve tercüme işlerini de görmektedir.(s.104) Fakat Neşet Sabit, bir roman kişisinin sınırlarını aşarak bütünüyle yazarın fikirlerinin sözcülüğünü yüklenmektedir.

İstanbullu genç yazar, romanın ikinci bölümünde Hakkı Bey ve Murat Bey gibi aydınların gösterdiği soysuzlaşmanın dışında bir gelişme gösterir. Denilebilir ki birinci bölümün Binbaşı Hakkı'sı ne ise ikinci bölümün gazeteci Neşet Sabit'i odur. Roller aynıdır ama oynayan oyuncular değişmiştir.

Eski Millî Mücadelecilerden bazılarının mondenliği, snopluğu milli bir dava gibi görmelerine karşılık, Neşet Sabit, bu yozlaşan suni hayat tarzının, aydını tekrar halktan uzaklaştırdığının, aradaki uçurumu derinleştirdiğinin farkındadır. Bu bölümde gazeteci Neşet Sabit'i hastalığı tanımlamaya çalışan bir aydın tavrı içinde görmekteyiz.

Üçüncü bölümde ise Neşet Sabit, Selma Hanım'la evlenmiştir ve İçtimai Mükellefiyet adlı kuruluşun bir üyesidir. Durmadan dinlenmeden Anadolu'nun dört bir yanında konferanslar vermekte, Büyük Devlet Tiyatrosu'nda oynanacak bir komedi üzerinde çalışmakta ve 1939 roman yarışmasına yetiştirilmek üzere bir roman yazmaktadır. Boş vakitlerini ve tatil günlerini Selma Hanım'la beraber Ankara'nın umumi eğlence yerlerinde spor eğlencelerinde, Statyum'daki müsabakalarda, sanat müesseselerindeki senfonik konserlerde, sergilerde, Halkevi'nin temsillerinde geçirir.

Burada artık ikinci bölümün halktan kopuk, modernleşmeyi mondenleşmek şeklinde anlayan aydın grupları yoktur. Yapılan her hamle halkı esas almakta ve halkla birlikte yapılmaktadır. Tarih ve Dil Cemiyetlerinin birleşip meydana getirdiği Türk Akademisi Yüksek İktisat Enstitüsü, Halkevleri, İktisat ve Tasarruf Cemiyeti gibi kurumlar kültür, edebiyat, sanat, ekonomi velhasıl hayatın bütün sahalarında bir atılımın yeni bir dinamizmin enerji kaynaklarıdır.

Ancak bütün bunlar yazarın da belirttiği gibi idealize edilmiş bir ütopyadan başka bir şey değildir. Yakup Kadri, romanının üçüncü kez basılışına yazdığı notta *"Ya son bölümde hayalini kurduğum Türkiye'nin gerçekleşmesine doğru bir gelişme olmuş mudur? Ben, o zamanlar bir gün gelip öleceğini aklımdan bile geçirmediğim Atatürk'ün öncülüğü ve rehperliğiyle bu ideal Türkiye'ye yirmi yıl içinde varacağımızı umuyordum. Şimdi o yirmi yıl üstünden bir yirmi yıl daha geçmiş bulunuyor. Fakat, biz, sosyal, kültürel ve ekonomik devrim şartları bakımından hâlâ romanın ikinci bölümünde verdiğim ve karikatürünü yaptığım Ankara'nın içinde tepinip durmaktayız."* itirafını yapar.

Refik Halid'in Çete[97] romanında da hemen hemen yukarıdaki romanlarda işlenen 'hem düşmanın, hem de cehaletin elinden kurtarmak için Anadolu'ya akın eden aydın' konusu ele alınmıştır. Roman Halep'te yazılmaya başlanmış ve 1939 yılında yazarın ikinci sürgün dönüşünde İstanbul'da basılmıştır.[98] Bu romanda yazarın birinci ve ikinci sürgün yıllarının intibaları kendisini hissettirir. Anadolu coğrafyasını yakından tanıma ve kuvvetli memleket sevgisi bu etkilere bağlanabilir.[99] Çete romanında, I.Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin işgâli üzerine Hatay-İskenderun civarında dağlara çıkıp çetecilik yapan Fransızca öğretmeni Nezih Suad'ın macerası anlatılır.

Nezih Suad, hükümet tarafından Fransa'ya Monpelier'ye eğitim maksadıyla gönderilmiş, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine de savaşa katılmıştır. Savaşın mağlubiyetle sona ermesiyle Mütareke'de İstanbul'a dönmüş ve öğretmenliğe başvurarak Adana sultanisine Fransızca öğretmeni olarak atanmıştır.

Nezih, Adana'da öğretmenken kendisini çeteci olmaya davet eden gizli bir mektup alır. Hiç tereddüt etmeden kabul eder ve mesleğini bırakarak çeteci olmak üzere dağlara çıkar. Kendisine daveti yapan I.Dünya Savaşı'

---

[97] Refik Halid Karay, **Çete,** İstanbul-1939. Alıntılar ve atıflar bu baskıdan yapılmıştır.

[98] Şerif Aktaş, **Refik Halid Karay**, Ankara-1986, s.83.

[99] Anadolu'nun Refik Halid Karay'ın eserlerinde tuttuğu yer için bak.Sevil Yıldırım, **Refik Halid Karay'ın Roman ve Hikâyelerinde Anadolu**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1995.

nda binbaşılık etmiş olan Recep Bey'dir. Recep Bey, Mütareke'de işgâl kuvvetlerinden gördüğü küçük düşürücü davranışlar yüzünden çeteci olmuştur ve bir gün eğer dağlara çıkarsa kendisinin teğmeni olan Nezih'i de çağıracağını söylediğinden bu davetini yerine getirerek onu da kendisine katılmak üzere çağırmıştır.

Eski Osmanlı binbaşısı Recep Bey, bir çeteci olduktan ve millî devletin kuruluşunda görev aldıktan sonra adını Demir Bey olarak değiştirir. Keza Nezih Suat'a da Kıran Bey adını verir. Dikkat edildiğinde bu isim değiştirmenin bir imparatorluk zihniyetinden millî devlete dönüşümü de temsil ettiği görülür.

Demir Bey gibi Kıran Bey de Fransız işgâlindeki İskenderun-Hatay bölgesinin Suriye'ye verilmesini önlemek maksadıyla çete kurmuşlardır. Yörenin coğrafyasını ve tarihini çok iyi bilen Demir Bey, Kıran'dan buradaki karayollarını, demir yollarını, tünelleri, deniz yollarını tutmasını ister. Yöredeki köy, dağ, nehir isimlerinin Türkçe kelimeler olması, buranın hakiki bir Türk yurdu olduğu fikri etrafında Demir Bey ve Kıran Bey'i birleştirir. Bundan sonra Kıran Bey'i on altı kişilik çetesiyle işbaşında görmekteyiz.

İşgâl ordusu için malzeme ve asker taşıyan konvoylara saldırırlar; onlara yardım eden Arap köylerini basarlar. Kıran Bey, yaptığı başarılı hareketlerle kısa zamanda ünlü bir çeteci olup çıkar. Eğitimi Fransa'da almış olması dolayısıyla Fransızlara karşı beslediği sempati kısa zamanda ortadan kalkar. Çünkü Fransız işgâlcilerinin Anadolu'da Ermenilere yardım ettiğini görür ve onlardan soğur. Çeteciliğe başladığından beri kendisinde yeni bir ruh uyanmaya başlar. Kendisinin artık mütareke devrinin öğretmeni olmadığını anlar: *"İhtiyat zabitinde, eski şevk, eski ruh, ilk vuruşmadan sonra daha gür filiz vermeye başlamıştı. Yüreği, mütareke senelerinde donmuş, buz kesmişti. Bağrında çürümeye mahkum bir tohum taşıyarak hayalet gibi dolaşıyor, hissizliğini kendisi de anlıyor, silkinemediğine şaşıyor ve silkinemediğini gördükçe büsbütün çöküyor, büsbütün duygusuzlaşıyordu. (...) bende kahramanlığa yatkın yüksek bir seciye var gibiydi, bir ruh kuvveti duymakta idim ve bununladır ki, dört sene dinlenmeden, harp etmiştim. O ne oldu?"*(s.46) diye kendisine sorar. Bu ruh kuvvetini çeteciliğe başladıktan sonra tekrar kazanmaya başladığını görür. Fransa' da öğrenim gören eski Nezih'in basitliğine, anlayışsızlığına şaşar. Kendisindeki bu kimlik değişimini şu cümlelerle anlatır: *"Benim iki kalbim varmış, (...) birisi, umumi harbe kadar, bir oyuncak gibi hoppa ve şakrak işledi. Harpte ciddi bir işleyiş tecrübesine girdi. Artık o durmuştur. Şimdi yerinde yenisi, sağlamı, hakikisi atıyor. Bu bana başka bir şahsiyet, başka bir hüviyet verecek."*(s.44)

Romanın önemli bir diğer kişisi yarı Rus, yarı Orta Asya Türkü karışımı genç bir kadın olan Nina'dır. Nina, Çarlık Rusyası'nda saray mensubu iken komünist ihtilalden sonra kaçmak zorunda kalmış ve Türkiye'ye gelmiştir. İstanbul'da tanıştığı bir Fransız Yüzbaşı Ernest'le evlenir. Fakat, Çarlık Rusyası'nın yeniden ihyası için faaliyetlerde bulunması komünist ajanlarca takibine sebep olur. Beyrut'tan, Adana'daki Yüzbaşı Ernest'in yanına deniz yoluyla gizlice gitmek isterken komünist ajanların saldırısına uğrar; Kıran Bey ve adamlarınca kurtarılır.

Romanın bu noktasından sonra Kıran'da vatan aşkından sonra bir de Nina'nın aşkı yer etmeye başlar. Nina'nın bir tarafının Türk ve Müslüman olması, bazen Orta Asya Türkçesiyle konuşması, isminin de Türkçe "Nine" olduğunu söylemesi Kıran'ın Nina'ya aşık olması için yeterli sebeplerdir. Nina da Kıran'da atalarının bir benzerini bulduğundan, onda kendisi gibi mücadeleci ruha sahip bir kimlik gördüğünden Kıran'a aşık olur.

Kıran'ın sahip olduğu derin tarih ve Türklük bilinci Nina'yı da etkiler. Onun Nina'yla konuşmalarında bütün dünya Türklüğünü göz önünde tutan bir milliyetçilikten hareket ettiğini görmekteyiz: *"Siz İslavlar daha kendi varlığınızı bulalı kaç asır oldu? Anglo- Saksonlar ve Franklar, dünkü vahşilerdir. Latin medeniyeti medeniyete çok sonradan kavuşmuşlardır. Bunların hepsinden önce, Mısır, Yunan, İran ve Roma'dan önce yerleşen tek medeniyet bizim medeniyetimizdir. Sümer, Eti, Huyugnu, Hun medeniyetidir. Biz Atilla, Cengiz ve Timur gibi cihan tarihinin mislini kayıt edemediği üç cihangir yetiştirdik. En büyük imparatorlukları kuran bizleriz. Bütün bir Avrupa akınını Türk varlığından kopmuş bir küçücük serdarımız yerin dibine geçiriverdi: Kılıç Aslan! Osmanlı Türklüğü asıl büyük Türk ateşinden fırlayıp Anadolu'ya düşmüş bir kıvılcımdı... (...) Böyle bir mazisi olan ırkın yarın, yine böyle bir istikbali olacaktır; bu istikbalin beşiği, kaynağı ise Anadolu'dur. İşte biz onu kurtarmak istiyoruz; O istikbale ermek için sen, daha üç ay evvel Yunan ordusuna (İnönü)'de vurduğumuz darbeyi, bunun anlamını biliyor musun? Bu ufacıcık ilk zafer, son kocaman zaferin müjdecisidir; yeni bir Türk ordusunun kurulduğuna alamettir. Anadolu kurtulacaktır ve hepsi bir araya gelerek nihayet bir Napolyon imparatorluğu kurmaktan ileri gidemeyen ihtilat devletleri, tıpkı o Napolyon gibi bu hesapsız, haksız, geçici saltanatın beş, on sene içinde çözüldüğünü, erdiğini, ayrıca utandırıcı bir hezimetle bile uğradığını göreceklerdir. Netice ne olursa olsun Türkiye tekrar fışkıracaktır. O, kökü kazınacak milletlerden ve Anadolu'da taksime uğrayacak ülkelerden değildir."*(s.100-101)

Kıran'ın Asya Türklerini göz ardı etmeyen milliyetçilik anlayışının yanı sıra Rusya'daki komünist idareye iyi bir gözle baktığı görülür. Çarlık Rusyası taraftarı Nina'yla bu konuyu tartışırlarken "Halbuki senin yeniden

kurmak istediğin Çarlık, benim memleketimin düşmanıdır, yıkılmasına çalıştığın halk rejimiyle ise dostuz; ondan yardım görüyoruz. Hem sen o düşmanın faal bir organısın, kanında izini ve yüzünde çizgilerini taşıdığın ırkın aleyhine zekânı, güzelliğini, canını feda ediyorsun... Birbirimize öyle uzağız!" sözlerini sarfeder ve kendisine aşık olan Nina'da da Türklük bilincinin uyanmasına yol açar. Ancak Kıran için görev aşktan daha üstündür ve Nina'yla ayrılması gerekmektedir.

Nina'yı Fransız kuvvetlerine rahatlıkla ulaşabileceği bir yere bırakan Kıran ve arkadaşları bir müddet sonra Nina'nın geri döndüğünü görürler. Çünkü Kıran Bey ve arkadaşları Ermeni veya Nasturi olduğu tahmin edilen düşman çeteler tarafından kuşatılmaktadır. Bunu gören Nina, geri döner ve Kıran'a haber verir. İki çete arasında çıkan çatışmada Kıran Bey'in arkadaşlarından biri yaralanınca onun yerine Nina geçer ve Kıran Bey'le beraber çatışmaya katılır. Kıran Bey'in diğer arkadaşlarının yetişmesi üzerine düşman çetesini bozguna uğratırlar. Nina da bu çatışma esnasında yaralanır.

1921'de Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla bu bölgedeki Türk çetelerinin de görevi sona ermiş olur. Nina ve Kıran Bey de ortadan kaybolurlar. 1938'de Hatay'ın Türkiye'ye katılması üzerine buraları gezip gören bir yazar, dönüşte Ege'nin güzel bir liman şehrinde mola verdiklerinde burada daha önce görmüş olduğu bir Afrodit heykeli hakkında bilgi almak ister. Kendisine bu konularda oldukça bilgili ve nazik bir adam olarak o ilden milletvekili de olmuş bir adam tavsiye edilir. Bu adam Kıran Bey'den başkası değildir. Nina'yla evlenmiş ve Ege'nin bir sahil kentine yerleşmiştir. Bu evlilikten bir de Gülcihan isminde kızları olmuştur.

Kurtuluş Savaşı öncesinde veya yıllarında Anadolu'da İstanbullu aydının durumunu işleyen ve bu konusuyla edebiyatımızda çokça tartışılan Yaban[100] romanında konu, yeni hayatın yeni değerlerinden çok bu değerleri Anadolu insanına taşıması düşünülen aydın insanın ondan farklı bir dil konuşuyor olmasıdır. Çünkü, batılılaşma beraberinde yeni bir aydın tipi ortaya çıkarırken, Anadolu bu yeni tipin uzağında kalmaya başlamış, daha doğrusu kendi iç dünyasına kapanmıştır. Tabiatıyla savaş gibi, bir toplumu aydın veya halk demeden etkileyen bir realite, biri diğerinden bambaşka kaynaklardan beslenerek farklılaşmış iki insan tipini bir araya getirince, bir iç çatışma da kaçınılmaz olmaktadır.

Romanda bir asker olarak yer alan Ahmet Celal, XVIII. yüzyıldan itibaren batıya, batıyı oluşturan kültür öğelerine yönelen Türk aydınının da

---

[100] Yakup Kadri Karosmanoğlu, **Yaban,** İstanbul-1991. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir.

bir örneğini oluşturur. İstanbul'da doğup büyümüş, Avrupai bir kültür almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda kolunu kaybeden bu aydın asker, içine düştüğü kötümser psikolojinin etkisiyle ve biraz da İstanbul'un işgâl altında bulunması sebebiyle eski çevresine dönmek istemez. Daha rahat yaşayabileceğini düşündüğü Anadolu'ya sığınmak ister. Emir eri Mehmet Ali'nin köyüne gider. Fakat, hayalini kurduğu köy ile geldiği köy birbirinden çok farklıdır. Daha önce hiçbir aydının gelip uğramadığı, hükümetin sadece vergi için tahsildar yolladığı köyü, Ahmet Celal, bir kaçış yeri olarak seçer. Bu şekilde Anadolu ile İstanbul arasındaki farkı yakından görme fırsatını bulur. Kolunu, uğruna kaybettiğine inandığı bu insanlar, Ahmet Celal'e bir türlü yakınlaşmak, onu kendi aralarına almak istemezler. Bin bir zorlukla yürütülen Kurtuluş Savaşı'nın bu insanlar üzerinde hiçbir etki uyandırmadığını görür. Hatta bu savaşı yürütenlere karşı düşmanca bir tavırları bile vardır. Ancak, bu tavır alışta Ahmet Celal'in şahsında toplanan özelliklerin büyük rolünün olduğu görülmektedir.

O, geldiği bu köye Avrupalı bir seyyah gözüyle bakar; kendi insanlarını "Racine'lerin, Voltaire'lerin Fransızları; Bacon'ların, Shakespeare'lerin İngilizleri; ve hünerli İtalyalılar ve yıldırım zaptetmişlerin çocukları..." ile karşılaştırır; köylüleri, "terbiye görmemiş", "galiz", "iğrenç", "çirkin bir goril sürüsü"ne benzetir. Hatta elinden gelse, bu "goril sürüsü"nü geldikleri ormana sürmek ister.

Bir aydının kendi halkına yabancılaşması, en başta aldığı eğitim ve etkisinde kaldığı fikir akımlarıyla ilgilidir. Her ne kadar belirtilmemiş olsa da büyük bir ihtimalle Ahmet Celal de harbiye mezunudur ve Jön Türklüğün aydınlar arasında yaygın olduğu bir dönemde yetişmiştir. Birinci bölümde de söylendiği gibi bu hareket, her ne kadar milli bir özellik taşıyorsa da halkla gerçekten organik bir bağ kuramamıştır. Bunun en büyük sebebi de bu milliyetçilik anlayışının kaynağını Fransız İhtilali'nden alması ve bu aydınların kültür alt yapılarını Fransız kültürünün hazırlamış olmasıdır.

Esasen Yakup Kadri, Türk aydınının Türk halkı karşısındaki suçluluğunu daha Yaban, neşredilmeden on yıl önce 1922'de kaleme aldığı bir yazıda dile getirmiştir:

"Bilmem beni hatırlıyor musunuz? Ben sizi asla unutmadım. Zira köylerinizin viraneleri içinden geçerken kadın erkek, genç ihtiyar, çoluk çocuk hayran, ürkek ve mahçup çehrelerle, yumuşak yastıklarına yaslandığımız otomobillerin etrafını aldığınız hayatımın en derin, en büyük, en yüz kızartıcı utancını duymuştum..."(...) *"Arabamızın içine ne kadar gömülsek, yu-*

muşak ve sıcak esvaplarımıza, örtülerimize ne kadar bürünsek, zannediyorduk ki yolumuzun sonunda bizi bekleyen şey açlık ve çıplaklıktır. İşte tam bu sırada siz o viraneler içinden, göçmüş neslin cehennemden dönen hortlakları halinde, bizim önümüze çıkıyor veyahut önümüzden kaçıp gidiyorsunuz. Bizden niçin kaçıyordunuz? Bize doğru niçin koşuyordunuz? Bizimle sizin aranızda müspet veya menfi bir ilgi var mıydı ki, bizden kaçmak veya bize sokulmak ihtiyacını duyuyordunuz? Evet, aramızda bir bağ, bir ilgi var mıydı? Siz benim için yerin dibinden çıkmış müstehaseler ve biz sizin için başka bir küreden inmiş mahluklar değil miydik? Sizin, altında barınacak bir tek damınız, başınızı koyacak bir tek yastığınız yoktu. Biz ise o kadar büyük arabalar içinde ve en yumuşak yataklardan daha yumuşak yastıklar üstünde idik."(s.25-26)

Bu ve devam eden cümlelerinde bir Türk aydınının, Kurtuluş Savaşı'ndan evsiz, barksız; aç, susuz hasılı perişan bir halde çıkmış Türk halkı karşısında duyduğu suçluluk, acıma ve şefkat hisleri sezilmektedir. Oysa bu yazıdan on yıl sonra basılan Yaban'da yazar, daha önce de belirttiğimiz gibi köylüye karşı oldukça acımasızdır. Bazı araştırmacılar, Atatürk inkılaplarına gönülden bağlanan yazarın bu tavır değişikliğininin sebebini, Türk halkının Atatürk inkılaplarını yeterince benimsemeyişlerinde görürler.[101] Zira, her ne kadar romanda işlenen zaman Kurtuluş Savaşı yılları ise de Yaban ilk kez 1932'de, yani İnkılapların birçoğunun yapıldığı ve şu veya bu şekilde etkilerinin görüldüğü bir dönemde basılmıştır.

Yazar, Ahmet Celal'in bakışıyla bize, Cumhuriyet'e geçiş döneminiin asker kökenli aydınının bu yeni durum karşısındaki tavrını da verir. Buna göre o, Kurtuluş Savaşı'na inanmıştır. Mustafa Kemal'e ve Ankara'da kurulan yeni hükümete büyük bir güven duymaktadır: *"Havada milletin hakimiyeti sözü bir vahiy gibi dolaşıyor. Gelip beni, bu inzivada uyandırıyor. Türkiye'nin karanlık semasında Mustafa Kemal adı bir şafak yıldızı gibi parlıyor. Bunun etrafında bazı peykler beliriyor. (...) Bunlar artık benim bildiğim Cihan Savaşı subayları değildir. Bazılarıyla tanışmakla beraber onlarda eski ruhtan, eski kafadan bir belirti bulamıyorum. Bunlar bir ordunun alelade subayları olmaktan ziyade yeni bir mezhebin öncüleri gibidir."*(s.99)

Ahmet Celal, Mustafa Kemal ve yeni Türk ordusunu, bir mezhebin öncüleri gibi görür ve onların kutsal bir iş yaptıklarını düşünür. Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını, Hz. İsa ve havarilerine benzetir. Onların içerisine katılma arzusu duyar; daha önceki hayatının "boş hayaller", "sakat işler" peşinde geçtiğini belirtir: *"Zavallı Ahmet Celal, öldü ve onu, meza-*

---

[101] Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, s.164.

rında zebaniler bekliyor...Zira, o, yeryüzünde iken de arafta gibi yaşadı. Hangi cinsten Tanrıya kulluk ettiğini bilmedi. Bir yabancı imparatorluk namına yıllarca döğüşüp kanını döktü. Yıllarca meçhul bir vatanın, bir ideal yurdun hasretiyle yanıp tutuştu. Elle tutulmaz, gözle görülmez bir sevginin peşinden yıllarca koştu. Onun yoluna ağladı, güldü, söyledi ve öbür dünyaya göçeceği gün bildi ki, meğer hepsi yalanmış."(s.191)

Yazar, kahramanını, buhranlar yumağı olmaktan kurtarıp bir roman kurabilmek için onu, köylü kızı Emine'ye âşık eder. Yazık ki aydın, halka yakınlaşmak için bulunduğu diğer teşebbüslerde olduğu gibi bunda da başarılı olamaz ve Emine'yi yine köylü olan emireri Mehmet Ali'nin bücür kardeşi İsmail'e kaptırır.

Yunan askerleri köye girip herkesi meydanda toplamaya, evleri yakıp yıkmaya, insanları öldürmeye, genç kız ve kadınlara tecavüz etmeye başlayınca köylü kızı Emine ve tek kollu asker Ahmet Celal, beraber kaçmaya karar verirler. Romanın bu son kısımları artık sembolik bir havaya bürünür. Her ne kadar aydın, halkına inememiş; halk aydınını bağrına basamamışsa da tehlike her ikisini de aynı ateşten çemberle kuşatmıştır. Mecburen de olsa bu ateşten çemberi yarmak için beraber hareket edeceklerdir. Nitekim öyle de olur. Emine ile Ahmet Celal, düşman çemberini yararak kaçmayı başarırlar. Bu zoraki beraberlik asker Ahmet Celal'e bir rüya gibi gelir: *"Bu rüyada Türk köylüsü ile Türk entelektüeli arasındaki acıklı davadan hiçbir eser kalmadığını gördüm. Emine'nin bir ağaç dalına benzeyen kolları, benimle o husumet ve ilgisizlik dünyası arasında kalın ve sağlam bir bağdı. Köyde geçirdiğim iki, üç yıllık zaman içinde, bana bir cehennem azabı çektiren bütün tiksintilerim, öfkelerim, gayızlarım, isyanlarım, umutsuzluklarım sağ böğrümdeki yaradan sızan kanlarla beraber akıp gidiyor. Sanki içimin ufuneti patlayıp bu delikten boşanıyor gibi... Öyle bir rahatlık, öyle bir rahatlık hissediyorum ki..."*(s.230)

Ahmet Celal, bu yakınlaşmadan o kadar mutludur ki kendilerini bir araya getiren bu felaketi kutsamak ister. Fakat bu beraberlik nereye kadar? Türk halkı ile Türk aydını, bu ateş çemberinden birer yara alarak kurtulurlar. Ancak bu rüya kısa sürer. Emine'nin yürüyecek gücü, kuvveti kalmamıştır; yarası ağırdır. Aydın Ahmet Celal'e refakati, sadece kurtuluşa kadardır. Belki de romanın en hazin kısımlarından biri son paragrafıdır: *"Bize, gene yalnız yol göründü. Bu defteri Emine'ye teslim edip tek başıma, yarı aç, yarı çıplak ve böğrümden kanım sızarak bitmez tükenmez uzaklara doğru yürüyeceğim."*(s.231)

Bütün milletin başına gelen bir facia bile Türk aydınını, halkıyla birleştirmeğe yetmemiştir. Bu uçurumun daha ne kadar devam edeceğini yazar da bilememektedir. Bir umutsuzluk içerisinde romanını bitirir ve aydınını, bilinmeyen bir mechule doğru uğurlar.

İstiklal Mücadelesi'nden ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından bahseden bu romanlarda, yazarlar genellikle ideal bir değer olarak aydın insanın Anadolu'ya koşmasını yüceltmişlerdir. Az olmakla birlikte bu ideal tavrın dışında kalan aydınların varlığını da görmekteyiz. Mesela Sodom ve Gomore[102] romanında Ateşten Gömlek'in Peyami'si gibi sonradan millî bir kimliğe kavuşan Necdet'e yer verilmektedir. Peyami'nin Ayşe'ye duyduğu aşk, Anadolu aşkına dönüşürken, Sodom ve Gomore'deki aydın Necdet, Leyla'ya duyduğu aşk dolayısıyla, Anadolu realitesinden ve millî bir kimlikten uzak kalır.

Romanda zaman I. Dünya Savaşı sonrası, İstanbul'un işgâl edildiği yıllardır. Romanın kişileri bu dönem İstanbul'unun yabancı askerleri[103], ajanları ve sosyete hayatı yaşamak isteyen Türkleri arasından seçilmiştir.

Sodom ve Gomore'de işgâl askerleriyle alafranga bir hayat yaşayan Leyla'ya karşı duyduğu aşk yüzünden Anadolu'dan gelen feryatlara kulaklarını tıkayan Necdet, romanın büyük bölümünde Cumhuriyet fikrinin ve Anadolu realitesinin benimseyemeyeceği bir aydın örneğidir.

Romanda ne iş yaptığı tam olarak belirtilmeyen Necdet, Galatasaray Lisesi mezunudur ve mutaassıp bir İngiliz düşmanıdır. Bu düşmanlık, onun Fransa ve Almanya'da eğitim görmüş olmasından kaynaklanır. Doktor Cemil Kâmi ile hem Galatasaray'dan, hem de Almanya'dan arkadaş olduklarının belirtilmesi ilk planda onun da tıp tahsili aldığını akla getirmektedir. Fakat romanda Necdet'in doktorluğuyla veya diğer bir meslekle ilgisi hakkında bilgi verilmemiştir. Yirmi beş yaşındaki Necdet, Avrupa'da beş yıl kalmış ve orada maddi zevklerin hemen hepsini tatmıştır. Heine'nin etkisi altında kalmış olmasıyla fikir ve estetikte başlayan İngiliz düşmanlığı, Lloyd George'un bize karşı yürütmüş olduğu yok etme politikasıyla daha da perçinlenir. Necdet, İngilizlere düşman olmayı sadece Türkler için değil, bütün insanlar için bir görev olarak görür.(s.47)

İstanbul'a çıkan işgal kuvvetleri, Türklere, Avrupalının Amerikan yerlilerine baktığı gözle bakmaktadır. İstanbul'da batının ruhen ve ahlaken sukut etmiş insanlarının her nevini bulmak mümkündür. İstanbul'da oluşturdukları atmosfer, romana adını veren Sodom ve Gomore'den geri kalmaz. Üstelik bu monden dünyanın müdavimleri arasında azımsanmayacak derecede Türk de vardır.

---

[102] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Sodom ve Gomore**, İstanbul 1983. Atıflar ve alıntılar bu baskıdandır.

[103] Sodom ve Gomore'de yabancıların tuttuğu yer için bak. İnci Enginün, *"Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sodom ve Gomore'sinde Yabancılar"*, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul-1983, s.228-248.

Necdet'in nişanlısı Leyla, bu gencin İngiliz düşmanlığı nispetinde, bu ırkın hayranıdır. Çünkü o, İngiliz kültürüyle yetişmiştir. Necdet'le nişanlı olmasına rağmen sosyetede ön planda olmak, ilgi görmek uğruna İngiliz işgal kuvvetlerinden, kendisini İngiliz terbiye ve kültürüne yakın bulan Captain J. Read'le flört eder.

Necdet, İstanbul'daki bu atmosferden kaçıp kurtulmak ister, fakat, memleketteki bozguna karşılık o da ruhen bozguna uğramıştır.(s.52) Leyla'ya karşı duyduğu gönül bağlılığı, Leyla'nın bütün olumsuz davranışlarına rağmen onun bu atmosferden uzaklaşmasına engel olur. Necdet, roman boyunca gönlü ile aklı arasında gider gelir ve her defasında gönlüne mağlup olur. Aklının gitmek gerektiğini söylediği Anadolu'ya bir türlü gidemez. Leyla'nın işgal subaylarıyla düşüp kalkmasını engelleyemeyince intiharı bile düşünür.(s.54) Her defasında, bir daha görmek istemediği Leyla'nın cazibesine dayanamaz ve onu affeder. Arasıra hiddetlense de Leyla'nın cazibesi karşısında bütün iradesi kırılır ve kendisini olayların akışına koyverir: *"...kâinatta insanlar için saklı bin türlü zevk ve sevinç imkânlarından avuç dolusu faydalanmak ve kendimizi ezeli ve yanılmaz tabiatın kanunlarına bırakarak devamlı bir yanlış kaynağı olan beynimizin icat ettiği bir takım rahatsız edici ve muzip malihulyalardan kaçmak her dakikasının kendine mahsus tatlı özünü alıp tortusunu günler selinin akışına bırakmak, bundan daha yüksek hakimlik, bundan daha doğru hayat prensibi olabilir mi?"*(s.98) Hatta bazen sosyetenin basit gereklerini yerine getirdiğini söyleyen Leyla'yı hakkı bulur. *"Tabiatın bu eşsiz şaheserini kendi bencilliğimizin icat ettiği bir sürü ağır ve koyu ahlak ilkeleriyle yüklemeye kalkışmak neden? Bütün medenilik iddialarımıza rağmen hâlâ bu ne barbarlıktır?"*(s.98-99)

Necdet, İstanbul'un işgal yıllarının kaosunu, keşmekeşini, çamurunu; insanların ruhen, ahlaken çürüyüşünü, sadece gören bir gözdür. *Mukaddes mefhumların yer bulamadığı, ıstıraba ve ölüme karşı merhamet duyacak bir kalbin bulunmadığı bu yalan ve âdi âlem* içinde hâlâ değişmeden kalabilmesine şaşar. Ne tam onlardan olabilir, ne de aklını dinleyip Millî Mücadelecilere katılır. Ruhu, bir pandül gibi iki nokta arasında gidip gelir. Akıl planına geçtiğinde "bir leşin karşısında", "bir bataklığın kenarında" oturduğunu farkeder; İstanbul'da yaşanan hayatı, komedisi ve faciasıyla beraber incelemeye layık bir sosyal problem gibi görür: Kocası yatakta can çekişirken, salonda yeni âşığı şerefine balo düzenleyen Madam Jimson, Azize Hanım'ın ayartmak istediği Captain Marlow'un Azize Hanım'ın kocası Atıf Efendi ile münasebetsizlikleri; genç Türk kızı Nermin'in Amerikalı gazeteci Fany More'la kadın kadına ilişkileri; nişanlısı Leyla'nın yabancı erkeklerin birinin kucağından diğerine dolaşması, Necdet'e incelenmesi gereken bir problem gibi görünür. Bu manzara içinde İstanbul, utancından yere yüzükoyun uzanmış yatan bir adam gibidir. Fakat, Sakarya zaferinden sonra bu adamı, zincirli bir deve benzetir.

İstanbul'un Sodom ve Gomore'yi hatırlatan manzarasının aksine, Necdet, İstanbul'un karşı yakasına yani Anadolu'ya baktığında *"...babaları savaşa gitmiş yavrularının beşiğini sallayan temiz ve sabırlı kadınlar, vücutlarını, Allah tarafından kendilerine teslim edilmiş bir kutsal emanet gibi saklayan genç kızlar, bunların üstüne şefkatle titreyen nur yüzlü nineler ve Anadolu'ya dair son iyi haberleri bildiren gazeteyi bir muska gibi devşirip cebine yerleştirdikten sonra sanki kendisini bütün dünyanın hazinelerine sahip bir adam kadar mesut hisseden fakir vatandaşlar..."*(s.238) görür. *"Tıpkı günahlarının kefaretini malıyla canıyla ödemeğe giden İlkçağın tövbelileri gibi yalınayak, başı kabak, arkasında bir kısa gömlekle, dizlerini taştan taşa vurarak, dirseklerine dayanıp yerlerde sürüklenerek onlara, onlara doğru gitmek..."* ve batı medeniyetinin bütün pisliklerinin diğer tarafa aktığını, asıl istilanın ruhen, ahlaken İstanbul'da yaşandığını, tabii olmayan zevklerin zehriyle herkesin zehirlendiğini, kendisinin bu Sodom ve Gomore meydanının en maskara, en gülünç oyunlarından biri olduğunu anlatmak ister.(s.239) Bu noktada yazar, sözü Necdet'in elinden alır ve düşüncelerini, romanın hareket noktası olan Tevrat'tan aldığı sözlerle süsler.

Anadolu'da mücadele edenleri, Tanrı'nın kurtuluş müjdesini almış, katakomplarda yaşayan ilk Hristiyanlarına benzetir ve yaptıkları işi kutsar. Necdet, "şerirlerin meşveretinde" gezmiş, "günahkârların yolunda" durmuş ve "müstehzilerin meclisinde" oturmuş olmasına rağmen Sodom'u yok eden ateşin bir an önce bu çağdaş Sodom üzerine de yağmasını sabırsızlıkla bekler. Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketini, İstanbul'daki bütün pislikleri temizleyecek Allah'ın bir ateşi gibi görür.(s.240-241)

Necdet'teki bilinciyle gönlü arasındaki gidiş gelişler, tramvayda rastladığı bir trajediyle tamamen bilinç cephesine kayar ve Necdet, son anda Lut peygamberin kurtuluşla müjdelenmişleri arasına katılır: Tramvayda iki bacağı kesik bir Türk askerine rastlar. İçeriye giren bir Türk kızı, yanındaki İngiliz askerinin emriyle kendileri için boşaltılan yere doğru ilerlerken sivri topuklarıyla bu savaş gazisinin ellerine basar ve onun bir feryat koparmasına sebep olur. Bu yetmiyormuş gibi bir de onu azarlarlar. Gördüğü manzara, Necdet'in o zamana kadar yaşadığı anlamsız hayatına yeni bir çehre kazandırır. Hayatının tek önemli işi olarak orada o Türk kızının boynunu sıkıp öldürmek ister, fakat bunu yapacak gücü bulamaz; kendisini yerde sürünen Türk askeri gibi kötürüm, manevi bakımdan sakat görür. Çünkü, Leyla da tıpkı bu soysuzlaşmış Türk kızı gibi yine bir İngiliz askeri olan Jackson Read'ın karşısında kendisini aşağılamıştır. İçi isyanla dolan Necdet, Leyla'ya, İstanbul'a, İstanbul halkına velhasıl kendisine karşı büyük bir öfke duyar. Kendisini yumruklamak, tırmalamak

ister. Karşılaşacağı ilk düşman askerini boğazlayabileceğini düşünür, fakat, bu düşüncelere dalmışken yanından birçok düşman askerinin geçtiğini göremez. Yazarın ifadeleriyle o *"...her başı sıkıya gelince veya içindeki isyan duygusu böyle her taştıkça Anadolu'yu düşünür..."*(s.318) ve Anadolu'nun birgün mutlaka bir alev gibi İstanbul'un etrafını saracağına, Sodom ve Gomore ahalisini, her şeyiyle yakıp yıkacağına inanır.(s.319)

Nihayet, düşmanın Dumlupınar'da yenilgiye uğratıldığı ve ardından İzmir'e girildiği haberi, İstanbul'da bir bomba etkisi yapar. Necdet, Anadolu'dan gelen zafer haberlerine inanamaz, bunun bir rüya olduğunu sanır. İşgal İstanbul'unun monden hayat düşkünü insanları, savaşın kazanılmasıyla ortadan çekilirler, sindikleri köşelerinde korkuyla bekleşmeye başlarlar. Bu korkulu bekleyiş, hem kişisel macerasının hem de milletin hıncını aldığı için Necdet'te büyük bir mutluluk uyandırır. Necdet'in varlığı, millî bilincin yayılmaya başlayan havası içinde erir. İstanbul'u kaplayan millî havanın, millî coşkunun etkisiyle Necdet, tamamen değişir, eski Necdet'in tam aksine bilinçli, iradeli, millî çıkarlara bağlı bir insan olur. O, Anadolu'ya gidemez ama, Anadolu ona gelir ve ateşiyle Necdet'in kirlenen ruhunu temizler. Artık *gökyüzü ona bir savaşçı mığferi, kendisi de masalların hüma kuşudur.* Kinini taşıdığı kimseleri, kendi milletine hıyanet edenleri, zulüm edenleri, *tıpkı Aşil'in Hektor'un cesedini bir arabanın arkasına bağlayıp yerde sürükleyişi gibi* sürüklemek ister. Kendisindeki bu değişikliğe, Necdet de şaşar; ruhunun başka bir yıldıza göçtüğünü sanır. Milli Mücadele ve Atatürk etrafında oluşan hava, Necdet'i yeni bir dinin imanıyla sarar. O, geç kalmış olmasına rağmen, artık oldukça mutaassıp bir milliyetçi olmuştur.

İstanbul'da oluşan bu yeni havaya uymak gerektiğini düşünen Sami Bey ve "salon kedisi" kızı Leyla, Anadolu'dan gelen ve İstanbul'un yeni efendileri, güneş yanığı renkli Türk askerleriyle ilişki kurmak isterler ve Necdet sayesinde onlara ulaşabileceklerini sanırlar. Fakat, Leyla karşısındaki Necdet, artık o eski Necdet değildir. Leyla, güç bela ulaşabildiği Necdet'i tekrar kandırabileceğini sanır ve onu yatak odasına kadar getirmeyi başarır; fakat Necdet, Leyla'yı elinin tersiyle iter ve çıkıp gider.

2-Cumhuriyet'in Getirdiği Yeni Değerlerin Suistimali ve Yozlaştırılması:

Cumhuriyet'in hemen öncesinde bulunan veya Cumhuriyet yıllarına da taşan, Cumhuriyet'in getirmek istediği yeni değerleri yeterince anlamayan veya yolundan saptıran ya da anlamış görünüp kendi çıkarlarına kullanan aydınlar, genellikle ya medrese kökenli aydınlar ya da aşırı batı hayranı aydınlardır. Birinci grubun başında Yeşil Gece romanındaki Hafız Eyüp ve Müderris Zühtü Efendi gelmektedir. Osmanlı Aydınları başlığı altında da yer verdiğimiz bu aydınlar, Cumhuriyet öncesinde Sarıova'da idareyi, eğitimi, halkı ele geçirmiş ve dini duygularını istismar ederek,

kendi çıkarlarına kullanmaktadırlar. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da yine meydanda onlar vardır. Fakat bu kez sadece kılık değiştirmişlerdir.

Bu bakış açısı, Ankara romanında Yakup Kadri'nin önsözüyle aynı anlamı taşımaktadır. Cumhuriyet'in ilk devresinde arzulanan değişim oluşturulamamış, yeniliği kendi çıkarlarına kullanmak isteyen devlet adamları ve idareciler yine türemiştir.

Nitekim Ankara romanının birinci bölümünde ideal bir Kuva-yı Milliye askeri iken ikinci bölümde Cumhuriyet'in ilanından sonra ideallerinden uzaklaşarak idarecilik görevini kötüye kullanan, rüşvet alan, alafranga biri olup çıkan Hakkı Bey, bu tip bir aydındır.

Türk halkı ile Türk aydınının dış düşman karşısındaki mecburi beraberliğine Yakup Kadri, Yaban'ın yanı sıra Ankara romanında da temas eder. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra aydınlar, o zamana kadar uzak kaldıkları için kendilerini tenkit ettikleri halktan, tekrar kopma sürecine girerler. Yenileşmeyi, batılılaşmayı[104], Avrupai toplantılarda, çay partilerinde, salon köşelerinde bulabileceklerini sanırlar ve ortaklaşa kazandıkları mücadeleyi unutmuşcasına, halktan ayrı bir dünya kurarlar.

Millî Mücadele içinde yeni bir ruh ve kimlik kazanan asker kökenli Türk aydınının macerasını, Yakup Kadri, Ankara romanında Binbaşı Hakkı Bey'le devam ettirir. Romanın başkişisi Selma'nın fikirlerinin teşekkülünde önemli bir yer tutan Hakkı Bey, birinci bölümde, Kuva-yı Milliye'nin batı kültürü ile yetişmiş; fakat aynı zamanda batının iki yüzlülüğünün farkında olan bir askeridir. Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki dönemin anlatıldığı birinci bölümde Hakkı Bey "alafranga salon zabiti" gibi görünmesine rağmen, romanın başkişisi Selma Hanım, onun "keskin ve sert" bir ruha sahip olduğunu farkeder.

Nitekim bu bölümde Hakkı Bey, batıyı ikiyüzlü olmasından dolayı suçlar ve bizim bir ehlisalip saldırısı karşısında kaldığımızı; hak ve adaletin kaynağı sandığımız Avrupa medeniyetinin yine Avrupa'nın uydurduğu bir yalan olduğunu, Avrupa'nın bir "yırtıcı kuşlar yuvası"na benzediğini söyler. Öte taraftan içerde Şeyh Emin ve Nuri Hoca'yı mutaassıp kimseler olarak düşündüğünden onları da en az Avrupalı kadar düşman görür ve birgün onlarla da çarpışmaları gerekeceğini ileri sürer. Şeyh Emin ve Nuri Hoca'nın Selma Hanım'ın erkeklerin yanında oturmasını hoş görmemele-

---

[104] Ankara romanında işlenen batılılaşma problemi için bak. İnci Enginün, "*Ankara Romanında Batılılaşma Meselesi*", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**,İstanbul-1983, s.209-227.

rine karşılık Hakkı Bey, bir üyesi olduğu Millî Mücadele hareketine kadınların da fiili olarak katılması gerektiğini düşünür.

Hakkı Bey için İstanbul, "züppe hanımların ecnebi beyleriyle dans ettiği" bir yerdir. Hakkı Bey, bu durumu kabullenemez ve Türk kızlarının yabancılarla dans etmesinden büyük bir tiksinti duyar.(s.52) Bu tavır, Ahmet Celal'den farklı olarak onu Ankara halkına yaklaştırır. Fakat bazen de bu halka karşı, Ahmet Celal'in tavrını göstermekten geri durmaz. Mesela, Ömer Efendi'yi bir ağaca bağlatıp canı çıkıncaya kadar pataklamak ister.(s.59)

Birinci bölümde İstiklal Hareketi'nin destanî havası içindeki Hakkı Bey, aradığını kocasında bulamayan Selma Hanım'a bir destan kahramanı gibi görünür ve Selma Hanım, bu destan dünyasının bir insanı olmak ister; *"Beni de cepheye alın, beni de...Ne olur."*(s.71) diye yalvarır. Bu yalvarışa Eskişehir hastahanelerinin birinde bir hemşirelik bulmakla cevap veren Hakkı Bey, genç gazeteci Neşet Sabit'in de Milli Mücadele saflarına katılma isteğini duymamazlıktan gelir.

Ankara romanının Cumhuriyet'in ilk yıllarını içine alan ikinci bölümünde Binbaşı Hakkı Bey, miralaylığa terfi etmiş, emekliye ayrılmıştır. Şirketi Meclisi İdare Reisidir ve Selma Hanım'la evlenmiştir. Fakat artık onda Cumhuriyet öncesinin ruhundan eser kalmamıştır. Tıpkı mebusluktan ayrılıp Millî Mücadele ruhunu, çizgisinden saptıran vurguncu Murat Bey ve Şeyh Emin gibi Hakkı Bey de aynı yozlaşmadan nasibini almıştır.

Hakkı Bey'in birinci bölümde o kadar tiksindiği monden hayat, zaferin kazanılmasından sonra İnkılapların ulaşılması gereken bir hedefi haline gelmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarının Hakkı Bey'inin tunç renginden, çelik gövdesinden, sert ağzından, koyu kumral bıyıklarından eser yoktur; bıyıklarını traş etmiş, saçlarını uzatmıştır.

Bir zamanlar Türk kızlarının yabancı askerlerle dans etmesini iğrenç bulan Hakkı Bey, Ankara'nın modern, alafranga eğlencelerinde, yabancı hanımlarla Avrupai danslar etmeyi, önlerinde referansla eğilmeyi, danstan sonra ellerini bir şövalye edasıyla öpmeyi, bu yeni hayatın bir gereği gibi görür. Birinci bölümün hayranlık uyandıran Hakkı Bey'i Selma Hanım'ın gözünde bir kukla durumuna düşmüştür.

Ankara'ya su tesisatı yapmak için gelen Alman grubunun temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde, askeriye mensubu Hakkı Bey'in değişen, bozulan, soysuzlaşan kimliğini daha da yakından tanırız. Hakkı Bey, Almanların komisyon teklifine askerlik gururunun son kırıntılarıyla karşı koymak ister, ancak; onun içinde, bunu yapacak millî ruh, artık ölmüştür. O, bundan sonra, pek çok eski Millî Mücadeleci gibi kıyafet değişiminin

ardından bir Avrupalı gibi giyinip süslenmeyi, yaşayıp eğlenmeyi; onlar nezdinde başarılı olmayı, millî bir dava gibi görür. Asker kıyafeti içinde kusursuz olan Hakkı Bey, Selma Hanım'ın nazarında artık acaipleşmiş, salaklaşmış, kendinden ayrılıp sunileşmiş; bir zamanlar kendisine hürmet ve itaat telkin eden bu keskin ruhlu idealist, şimdi soysuzlaşan toplumun bir numunesi olarak bozulup yumuşamıştır.

Hakkı Bey'in snopluk uğruna bir yabancı bayanla flört etmesi, esasen bu değişmenin farkında olan Selma Hanım'ın Hakkı Bey'den daha da uzaklaşmasına ve sonuçta boşanmasına sebep olur. Çünkü Hakkı Bey, artık dört beş yıl öncesinin *"Avrupa medeniyeti. Bu, Avrupalıların uydurduğu yüz bin yalandan biridir. Yuf bize ki kendimizi bildiğimiz günden beri bu yalana bir nas gibi inanmışız. Hak ve adalet prensiplerinin kaynağı hep orasıdır sanmışız. Yalan, yalan..."*(s.32) diyen askerin tam zıddı birisidir.

Romanda ikinci derecede bir kişi olan Murat Bey de Hakkı Bey gibi bir değişime uğramıştır. Birinci bölümde Ankara'da mebus olarak bulunan Murat Bey'i, ikinci bölümde mebusluktan çekilmiş; arsa spekülasyonları ve taahhüt işlerinden kazandığı paralarla devrin en zenginleri arasına girmiş; kâh Avrupa'da, kâh İstanbul'da asrilik sanılan bir monden hayatın bütün zevklerini sürmeye başlamış bir vurguncu olarak görmekteyiz.

Lüks evinde mobilyalı gramafon en son çıkan dans müziklerini çalmaktadır. Çocuklarını bir İsviçreli mürebbiyeye bırakmıştır. Aynı zamanda karısı ve kızkardeşine bu İsviçreli mürebbiye Fransızca, dans ve adabımuaşeret dersleri vermektedir.

Tıpkı binbaşı Hakkı Bey gibi Millî Mücadele'den sonra ideallerini kaybeden, bu ideallerin tersine kişisel çıkarlarının peşinde koşan Mebus Murat Bey, kurulmak istenen yeni hayatı, rengarenk ipekli gömlekler giymek, pahalı lavantalar sürünmek, hususi sigaralarını altın tabakalarda saklamak, sık sık çalgılı, danslı çay ziyafetleri düzenlemek ve Sutud Baeker otomobilini arabasız olanların emrine vererek nüfuz ve itibar kazanmak şeklinde düşünür. Hatta ilerde acemilik çekmemeleri için çocuklarını gittiği her partiye, baloya beraber götürür.

Murat Bey'in oturduğu köşk de bu soysuzlaşmanın izlerini taşır. Murat Bey, durmadan odaların şeklini, rengini, mobilyalarını değiştirir. Avrupai banyosu, Avrupa'dan getirttiği masaj aletleri dillere destandır. Fakat bütün bunlara rağmen eski mebus yeni arsa spekülatörü Murat Bey, arzuladığı monden itibara bir türlü kavuşamaz; huysuzlaşır, hırçınlaşır; kendi kuruntusunu avutmak için garip *snopluklar* yapmaya başlar.

İdeal Türkiye'nin anlatıldığı üçüncü bölümde Murat Bey, artık bir zavallıdır. Mizah gazetelerinde alay edilen sonradan görme yeni zengin tipinin tam bir karikatürüdür. Murat Bey gibilerine yani millet ekonomisi prensiplerine aykırı davrananlara bir asker kaçağı, bir bozguncu, bir *galatı hilkat* nazarıyla bakılmaktadır.

Cumhuriyet Türkiye'si yeni tip bir insana ihtiyaç göstermektedir. Mesleği ne olursa olsun, bu yeni hayatın temellerinin bilincine varmış; Anadolu realitesini anlamış, onun için sadece çarpışmak, hayatını vermek değil, yaşarken de bütün mesaisini ona harcamış bir aydına ihtiyacı vardır. Ankara romanında bu esasa uymayan kim olursa olsun, romanın dışına itilmiştir.

Mesela romanın birinci bölümünde Selma Hanım'ın ilk eşi olan Ahmet Nazif de Hakkı Bey gibi aynı kadere maruz kalır. Ahmet Nazif, bir bankanın muamelat şefidir. İstanbul'dan Ankara'ya atanmıştır. Romanın başlarında Selma, kocasını Ankara'ya yolculukları sırasında katlandığı sıkıntılardan dolayı *masalların demir çarıklı kahramanlarına* benzetir.(s.27)

Ahmet Nazif, Ankara halkının kendilerine bir yabancı gözüyle baktıklarının farkındadır. Aynı zamanda gidecek başka yerlerinin olmadığını da bilir.

Almanya'da bulunmuş ve büyük bir ihtimalle eğitimini de orada tamamlamıştır.(s.56) Selma kocasını bazen *toprağa, maddeye ve hesaba bağlı* olmakla suçlar. Nazif'in ise karısını *hülya düşkünü* görmesi, karı koca arasında bir dünya görüşü farklılığının bulunduğunu göstermektedir.

Romanda Nazif, karısı Selma'nın karşısında oldukça siliktir. Eşkişehir dönüşünde Selma Hanım da bunun farkına varır. Ahmet Nazif'i sönük, şahsiyetsiz ve mıymıntı bulur, giyiminden, saç şeklinden tiksinti duyar.

Ahmet Nazif, Selma'nın gittikçe Millî Mücadele'nin içine kaymasına karşılık, o kendi adına hiçbir zaman böyle bir millî endişe duymaz. Top seslerinin gittikçe Ankara'ya yakınlaşması üzerine bir an önce Kayseri'ye kaçmayı düşünür. Bir müddet Selma'nın zoruyla Ankara'da kalmaya mecbur olur; Selma Cebeci Hastahanesi'ne gittiğinde Ankara'nın tenha sokaklarında yalnız başına dolanır. Düşman burunlarının dibine gelmesine rağmen, yerli halkın gösterdiği tevekküle şaşar. Bazen ailesini çoktan Kayseri'ye yollamış olan mebus Murat Bey'le görüşür ve eve gittikçe tahammülünü kaybetmiş bir halde döner.

Birgün üç dört düşman uçağının Ankara'yı bombalaması son tahammül gücünü de kırar ve Ahmet Nazif, karısına *"Öyle ise ben seni bırakır*

giderim. Canımı pazarda bulmadım ya"(s.91) diyerek Selma'yı Ankara'da bırakır ve Kayseri'ye kaçar. Bu kaçış, aynı zamanda karı koca arasındaki sıkıntılı evliliğin de sona ermesi anlamına gelir.

Bu dönem romanlarında yazarlar, dini inançları istismar eden aydınlar karşısında nasıl olumsuz bir tavır takınıyorlarsa, aynı yaklaşımı, modernliği, Avrupalı oluşu istismar eden aydınlara da gösterirler. Eski Hastalık[105] romanındaki Şevket Bey, Felatun Bey çizgisinin bir örneği olarak bu tavırdan nasibini alır. Amerikan Koleji'nde aldığı eğitim sonucu maddeci bir anlayışa sahip olan Züleyha'nın, Anadolu'da yaşadığı günler ve yaptığı evlilik sonucunda hissileşmesinin, eskilerin bir hastalığı olarak gördüğü romantik aşkı tatmasının anlatıldığı Eski Hastalık romanında Züleyha'nın büyük dayısı Şevket Bey, alafranga bir insandır. Züleyha'nın da alafranga ilgilere sahip olmasında etkisi büyük olmuştur.

Şevket Bey, vaktiyle Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde sefaret kâtiplikleri yapmış bir emeklidir. Alafranga alışkanlıkları bu memuriyet hayatından gelmektedir. Derinliği olmayan bir insandır. Anadolu'yu işgal eden Avrupalılara karşı başlatılan Millî Mücadele hareketine katılanları deli olarak görür. Çünkü ona göre "elinde sopa ve saban demirinden başka silahı olmayan dört buçuk köylü ile, dünyanın en medeni ordularını memleketten kovmak..." ancak bir delinin yapabileceği şeylerdir. Şevket Bey, memleketin ancak siyasetle kurtarılabileceğine inanır.(s.29)

Şevket Bey, çevresindeki insanları medenileştirmek niyetiyle, evinde balolar verir, kendi çevresinin sosyete hayatına alıştırmaya çalışır. Hatta salonda nasıl yürünmesi gerektiğini bilmeyenlere yürüme öğretir.(s.38) İnanmadığı İstiklal Mücadelesi kazanıldığında sevinir fakat, siyaset ve diplomasi işlerinin kendisi gibi tecrübelilere bırakılması gerektiğini düşünür.(s.34) Çerçeveden dostu General Pele'nin imzalı resmini çıkartıp çok zeki bulduğu Kuva-yı Milliye paşasının fotografını koyar ve Divanyolu'ndaki Şark Mahfeli'ne yerleşmiş bulunan bu paşayla görüşmeye başlar. Fakat kısa zaman sonra Şevket Bey'in gerçek kimliği öğrenilir ve paşa ondan yüz çevirir.

Ancak Cumhuriyet inkılabının zamanla ilk heyecanını kaybettiğini ve yeni hayat kurma çabaları içinde Şevket Bey gibilerinin de yer almaya başladıklarını görürüz. Aradan geçen beş altı sene sonunda bu alafranga eski diplomat, Cumhuriyet idaresinde de kendisine yer bulur: *"... iki idare meclisi azalığı ve bir şirket komiserliğiyle tekrar hayata karışmış bulunuyordu. Artık inkılap ve hükümete eskisi kadar dargın kalmasına da sebep*

---

[105] Reşat Nuri Güntekin, **Eski Hastalık**, 7. baskı, yer ve tarih yok, atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

yoktu. Laiklik davasını müfrit, şimendifer siyasetini şüpheli, devletçilik tezini tehlikeli bulmakla beraber, işlerin umumi gidişini fena görmüyordu. Köşede, bucakta kalmış bazı zeki, malumatlı ve tecrübeli ricale kıymet verilse daha iyi olacaktı"(s.147)

"İnkılap, onun nazarında, haşarılığı, kırıp döküçülüğü ile ailesine epeyce korkular geçirttikten sonra düzelmeye, zekâ ve ciddiyet alametleri göstermeye başlamış bir çocuk gibi idi. Şevket Bey, bu çocuğun gençlik hali dediği bazı taşkınlıklarına gözlerinde müşfik bir müsamaha gülümsemesiyle bakıyor ve hafif birkaç retuştan sonra daha iyi olabileceğini müjdeliyordu."(s.147)

Şevket Bey, Cumhuriyet'in ilanından yıllar sonra gidebildiği İzmir'de Anadolu'yu tanıma fırsatı bulunca *"...çok enteresans bulduğu bu memleketin, bu kadar asır yüz üstü bırakılmış bir üvey evlat muamelesi görmüş olmasına..."*(s.223) üzülür.

b- Cumhuriyet Sonrası Türk Aydınları

1- Evrenselleşme Arzusu:

Cumhuriyet'e geçişi hazırlayan aydınların ele alındığı romanlarda yazarlar, idealist aydın yaratmalarının yanı sıra, Cumhuriyet'in getirmiş olduğu yeni değerler dünyasının yeterince anlaşılmadığı veya yanlış yorumlandığı, yolundan saptırıldığı noktalarında da birleşirler.

Cumhuriyet'ten sonra yetişen yeni nesil aydın ise klasik Osmanlı aydınının özelliklerinden Tanzimat ve Cumhuriyet'in de eklemiş olduğu yeni bakış açılarını da kendisinde bulunduran oldukça geniş bir yelpazeye sahip, sadece içinde bulunduğu toplumu değil, daha evrensel düşünebilen, batılı veya doğulu bir tip olmaktan çok içinde bulunduğu değerler çerçevesinde çağını yakalamaya çalışan bir aydın örneğidir.

Özellikle 1930'lu yıllardan sonra yazılan romanlarda bu aydınlar, arzulanan değişmenin oluşturulamadığı endişesi taşıyan geçiş dönemi aydınlarına da bir cevap niteliğindedirler. Geçiş devresi aydınlarının eski değerler karşısındaki tutumlarını, bu ikinci nesil Cumhuriyet aydınlarında göremekteyiz. Aydın tavır ve davranışları bakımından bir çeşitliliğin dikkati çektiği bu genç aydınların bazıları, ihmal edildiği düşünülen millî ve özellikle manevî değerlere yönelirken, bazıları da dünyadaki farklı fikir ve hayat anlayışlarını Cumhuriyet'e taşımayı düşünmekte ve hatta Cumhuriyet ideolojisini de aşıp sosyalist veya anarşist fikirlere sahip olabilmekte veya II. Dünya Savaşı'na doğru gidilirken bütün dünyaya hakim olan bunalımı, tereddüdü yaşayabilmektedirler.

Millî ve manevi değerlere batılı bir zihniyet çerçevesinde yaklaşan ve onları evrensel bir seviyeye taşımak isteyen aydınların başında Huzur romanındaki İhsan, Mümtaz, Nuran; Fatih Harbiye[106] romanındaki Şinasi ve Ferit gelmektedir.

Huzur romanında, Türk aydınlarının Cumhuriyet'ten sonra tarihimizi, medeniyetimizi, mimarimizi, musikimizi, vs millî ve manevi değerlerimizi yeniden ele alışları işlenir. Seçilen kişiler de bu değerleri yaşayan veya muhakemesini yapabilecek seviyede bilgi sahibi kimselerdir.

Romanda anlatılan zaman, II. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki dönemdir. Bütün dünyada olduğu gibi, siyasi ve ekonomik bunalımlar, ülkemizde de kendisini hissettirmektedir. Bunun haricinde Türkiye, imparatorluktan millî devlete geçmenin getirdiği sıkıntıları da yaşamaktadır. Bu problemler, fert olarak insandan, medeniyet anlayışına; soyuttan, somuta pek çok alanda kendisini gösterir.

Romanın birinci derecedeki kişileri, doğudan batıya, geçmişten günümüze uzanan bir perspektifte geniş bir bilgi ve kültür birikimine sahiptirler.

Başkişi Mümtaz, babasını S...nin işgal edildiği gece kaybetmiştir. Babası, oturdukları evin sahibine düşman olan bir Rum tarafından öldürülmüştür. Birkaç hafta sonra da annesini kaybeden Mümtaz, İstanbul'da oturan amcasının oğlu İhsan tarafından büyütülmüştür. İhsan, Galatasaray'da tarih öğretmenidir. İstanbul'a geldiğinde önce Galatasaray'a verilir. Daha sonra edebiyat fakültesine girip burada asistan olur. İhsan, ona hem babalık ve hem de hocalık yapmıştır. Mümtaz'ın edebiyata, sanata açılışı İhsan'ın kütüphanesine girip kitapları karıştırmakla başlar. Bu kütüphanede Mümtaz'ın ilk arkadaşları roman, hikâye ve henüz manasını kavrayamadığı şiir kitapları olur. İhsan sayesinde eski divanları okur, ilk tarih zevkini ondan alır. Mümtaz, İhsan'ın yazmak istediği büyük tarihi için ona yardımcı olurken diğer taraftan da kendi bilgisini arttırır. Mesela bu çalışma sebebiyle Hammer'i, Tacüttevarih müellifini, Şanizade'yi, Halet Efendi'yi, Habsburg hanedanını, Mısır seferini... öğrenir.(s.35) Mümtaz, İhsan'a araştırmalarının yanı sıra fikirleriyle de yardımcı olur.

İhsan'ın onun ufkunu açması, Mümtaz'ın kendisindeki şiir kabiliyetini görmesine yol açar. Bu sayede Regnier, Heredia, Verlaine, Baudelaire gibi Fransız şairlerini keşfeder. Özellikle Baudelaire'de kendisini bulur. Bunun ardından Mallarme ve Nerval gelir.(s.35-36) Bizim kültürümüzden

---

[106] Peyami Safa, **Fatih Harbiye**, İstanbul 1994. Atıflar ve alıntılar bu baskıya aittir.

de Baki'yi, Nefi'yi, Naili'yi, Nedim'i, Şeyh Galib'i, Dede Efendi'yi, Itri'yi Mümtaz'a yine İhsan sevdirir. Üniversitede onu Şeyh Galip üzerine bir çalışma yaparken görmekteyiz, fakat yaptığı planı ve o zamana kadar yazdıklarını beğenmez ve hamlelerle değil de sağlam bir düşünce çerçevesinde çalışmak gerektiğini belirtir.(s.167) Mümtaz, Fransa'da da iki yıl kalmış olmasına rağmen İhsan'ın etkisi onu bırakmamış, bundan dolayı o kadar cazip şey arasında kendisini kaybetmemiş ve zamamını da boşa harcamamıştır.(s.19) Mümtaz'ın genişleyen ve zenginleşen kültürü, onu hayat, insan, edebiyat, tarih, mekân, musiki konuları üzerinde derin tahlillere sevkeder.

Mümtaz, bir gün yolcu vapurunda akrabaları aracılığıyla Nuran'la tanışır. Kocasının bir başka kadınla olan münasebeti dolayısıyla ondan ayrılmış olan Nuran, Mümtaz üzerinde büyük etki yapar. Zira Mümtaz'ın bir kadında aradığı üç şart Nuran'da toplanmıştır. İstanbulludur, Boğaz-'da büyümüştür, güzeldir ve Türkçe'yi güzel konuşmaktadır.(s.68) Diğer taraftan Nuran'la sanat, edebiyat, musiki, tarih, mimari gibi konular üzerinde de duygu ve düşünce birliği vardır.

Mümtaz ve Nuran'ın aşkı, İstanbul mimarisi ve eski musikimizle birleşir. Bu eski mekânlarda klasik musikimizin sadasını bulduklarından, onlara klasik bestelerin isimlerini verirler.(s.151-152) Onlar yaşadıkları *ana* kendilerini bırakırlar. Bu anda geçmişin mimarisi, geçmişin ruhu, geçmişin sesi onların aşkına eşlik eder. Mümtaz, Nuran'ın aşkıyla *bir kültürün miracını* yaşar.(s.188) Çünkü aşk, sevgilide bütün kâinatı toplamaktadır.

Mümtaz, şair ruhlu olmasına rağmen musikiye karşı bir zaafı vardı. Musiki, onu bu âlemden almakta, ona her şeyi unutturmakta, ya da unuttuğu şeyleri hatırlatmaktadır. En hayran olduğu şarkı Nuran'ın dedesinin Mahur Beste'sidir. Mümtaz, Nuran'ın, aileye pek uğurlu gelmediğini belirttiği bu besteden büyük zevk alır. Mümtaz için klasik musikimiz, *asıl ruh iklimleri*dir. Bunları dinlerken maddesinden ayrıldığını hisseder. Onda doğu ve batı müziği derin ruh dünyasıyla birleşerek Nuran'ın aşkıyla geniş ufuklara açılır. Bu aşk, geçmişin, içinde yaşanılan anın, gelecek hayallerinin; doğunun batının bir birleşimi olur. Mümtaz da geniş ruh ıstıraplarının ifadesini, Mahur Beste'de bulur. Onu ferahfeza, neva, sultani yegâh, Rumeli türküleri, Trabzon türküleri, Wagner, Liszt, Debussy, Beethoven, Bach... takip eder.

Mümtaz, klasik musikimizde, sesimizin, ruhumuzun devam eden bir tarafının varlığına inanmaktadır. Zira piyasa musikisinin yapamadığı, taşımadığı benliğimizi, onlar, yüzyıllardan beri yüklenmişlerdir. *"Düşün bir kere, Dede gibi, bir adamı yetiştirmişsin, Seyid Nuh, Ebubekir Ağa, Ha-*

fiz Post gibi adamlar gelmiş, muazzam eserler vermişlerdir. Benliğimizin bir tarafı yapılmış..."(s.72) Mümtaz da ruhunun sonsuzluk arzusunu, Debussy'de, Wagner'de, Mahur Beste'de, Seyit Nuh'un Nühüft bestesinde, Dede'nin Acemaşiran Yürük Semaisinde, halk havalarında bulur.(s.127,136) Mümtaz, bunları dinlerken, insanın maddeden sıyrılıp hayatın ötesinde bütün kâinatla birleştiğini hisseder. (s.136) Ona göre, İstanbul peyzajı ve bütün medeniyetimiz bütün özellikleriyle musikimizde yer almaktadır. Batının bizi anlamaması da onu anlamamasından kaynaklanmaktadır.(s.154) Mümtaz, eski musikimizin eski şiirimize benzediği, onları da bugünün muayyen seviyedeki zevkiyle, daha doğrusu batı terbiyesinden geçmiş bir zevk anlayışıyla değerlendirmek gerektiği fikrindedir.(s.134)

Mümtaz, İstanbul'un mimarisinde de geçmişe ait zengin bir dünya bulur. Bu mimari, klasik musikimizle birleşerek geçmişin ruhunu yeniden gözler önüne serer. Ona göre İstanbul'u tanımadıkça kendimizi bulmamız mümkün değildir. Hele Üsküdar tam bir hazinedir. Mihrimah camii, Atik Valde camii, Rum Mehmet Paşa camii, Ayazma camii; Müslüman Türk medeniyetinin manevi taraflarını hazırlayan Aziz Mahmut Hüdai Efendi, Selami Efendi, Karacaahmet ve Celveti Baki Efendi'nin türbeleri buradadır.(s.152-153)

Mümtaz Osmanlı medeniyetinin İstanbul'da kurmuş olduğu bu ve benzeri mimari yapılar üzerinde uzun uzun düşünür; bunlar aracılığıyla milli ve manevi değerlerimizin neler olduğunu göstermeye çalışır. Gözlerimizin önüne camiler, konaklar, saraylar sıralanır.

İstanbul ve semtleri Mümtazın bakışında yeni anlamlar kazanır; asıl hüviyetlerine kavuşurlar. Mesela, Boğaz, *"...başından beri İstanbulla yaşamış, onun zengin olduğu zamanlarda zengin olmuş, çarşı ve pazarını kaybedip fakir düştüğü zamanlarda fakir olmuş, zevki değiştiği zaman, kendi içine çekilmiş, hayatında geçmiş modaları elinden geldiği kadar muhafaza etmiş, hulasa bir medeniyeti kendine ait bir macera gibi yaşamış bir yerdi."(s.104)* Halbuki Ada, *"...bir nevi standart insanların yeriydi; orada gerçekte kendimize hiç lazım olmayan, hiç değilse bizi kendimizden uzaklaştıran ve bunu yaparken de hiçbir noktaya da yaklaştırmayan şeylerin hasreti çekilirdi. Boğazda ise herşey insanı kendisine çağırır, kendi derinliğine indirirdi. Çünkü burada terkibi idare den şeyler, manzara, kalabildiği kadar olsa da mimari, hepsi bizimdi. Bizimle beraber kurulmuş, bizimle beraber olmuştu. (...) İstanbul ramazanlarının uhreviliğini yaşayan dünyadan bir selam gibi karışan iskele kahvelerinin, eski davullu, zurnalı, yarı milli bayram kılıklı pehlivan güreşlerinin hatırasıyla dolu meydanların, büyük çınarların, kapalı akşamların, fecir*

kızlarının ellerindeki meşalelerle maddesiz aynalarda bir sedef rüyası içinde yüzdükleri sabahların, garip, içli aksi sadaların diyarıydı.

Zaten Boğaz'da herşey bir aksisi. Işık aksisi, ses aksisi; burada insan bile zaman zaman bilmediği bir yığın şeyin aksi olabilirdi."(s.103-104)

Mümtaz, İhsan hastalandığında ona bakması için bir bakıcı ararken Fatih'in eski mahallelerinde geçmişin günümüzle, günümüzün de doğu ve batılı özellikleriyle birlikte yaşadığını hisseder: *"...Yedişehitler'e kadar geldiğini gördü. Fatih şehitleri, küçük taş lahitlerde yanyana uyuyorlardı. Sokak tozlu ve dardı. Yalnız şehitlerin bulunduğu yerde meydanımsı bir şey genişliyordu. İki katlı, fakat o küçük spor otomobilleri gibi, neredeyse mukavvadan zannedilecek fakir bir evin penceresinden bir tango sesi geliyor...."*(s.17) Mümtaz bu mahallede çocukların oynadıkları oyunda ve söyledikleri türküde zamanın mekânı değiştirmesinin ötesinde değişmeyen bir ruh bulur. *"Bir zamanlar Hekimoğlu Ali Paşa'nın konağı bulunan bu mahallede bu hayat döküntüsü evler, bu fakir kıyafet, bu türkü ona garip düşünceler veriyordu... Devam etmesi lazım gelen, işte bu türküdür. Çocuklarımızın bu türküyü söyleyerek, bu oyunu oynayarak büyümesi; ne Hekimoğlu Ali Paşa'nın kendisi, ne konağı, hatat ne de mahallesi. Değişmeyecek olan, hayata şekil veren, ona bizim damgamızı basan şeylerdir..."*(s.18) Bu örnekle Mümtaz bize, zaman içinde dış yapının yani mekânın değişebileceğini fakat asıl mayanın ruhta olduğunu ve onun aynen devam etmesi gerektiğini anlatmak ister. Hayat süreklidir, zaman süreklidir. Ona engel olmak mümkün değildir. Fakat onun her anında değişerek özümüzü kaybetmeden var olmalıyız.

Nitekim Mümtaz içinde yaşadığı anda, kendi ruhunu, derin kültürünün bir yansıması olarak geçmişi, toplumun bugüne kadar yapmış olduğu değişmeyi, doğuyu batıyı bulur: *"Bir vitrinin önünde birdenbire durdu; küçük ve kırık bir mankene nasılsa buraya kadar düşmüş bir gelin elibesesi giydirmişlerdi; boyunun boş bıraktığı yerde dükkan sahibi ir moda gazetesinden kesilmiş bir ciftin resmini koymuştu. Tel ve duvağın altında ve beyaz elbisenin üstünde ve arkalarındaki sinema aşkları peyzajile bu düzgün ve edalı çift, bu elbiseyi ilk defa giyinen kafasında olduğu gibi, her tarafından saadet taşan, yaşanan ani, bir iklim gibi zapteden bir hayat ve sevgi reklamı yapıyordu. Küçük bir elektrik ışığı bu satılık saadetin başucunda, sanki düşünülenle yaşananın arasındaki fark iyice görülsün diye yanıyordu. Daha fazla görmesine lüzum yokmuş gibi acele acele yürümeğe başladı. Bir takım köşelerden saptı, yol ağızlarından geçti. Artık etrafına bakmıyordu; zaten ne var, ne yok biliyordu. "İçimizdekini görecek olduktan sonra.." Aylardır her tarafta yalnız içinde bulunanları görüyordu. O da biliyordu ki, bütün bu gördüğü, önünde durduğu şeylerde ne şaşılacak, ne de öyle korkulacak bir taraf vardı.*

Bu çarşı şehrin hayatından bir parçaydı; oldum olasıya onu bir tarafından sayar dökerdi. Fakat Mümtaz'ın içinde konuşan, gördükleri değil, hayat tecrübesiydi.

Şu dakikada iyi bir Bonnard'ın karşısında bulunsa, yahut Beylerbeyi sarayının üst katından denize baksa, Tab'i Mustafa Efendi'den bir beste dinlese veya çok sevdiği Sihirli Flüt'ü çalsalar, yine buna benzer şeyler duyacaktı..."(s.52)

Mümtaz, geçmişin, zamanın mekân ve insan üzerinde oluşturduğu değişikler içinde bozulmadan devam eden, değişerek tekâmül eden özünü, günümüzde de yaşayan kalıcı taraflarını gözler önüne sermeye çalışır. O, değişmeyen, sürekli var olan hayat unsurlarının peşindedir. Bu, kimi zaman bir ninni, kimi zaman bir çocuk oyunu, kimi zaman bir halk türküsü, bazen bir cami kubbesi, bazen Mahur Beste, bir ferahfeza ayini olabilmektedir. Sık sık Beyazıt'ta, Sahaflar Çarşısı'nda dolaşır, kitapları karıştırır, Bedesten'e kadar dolambaçlı yollardan yürür; sağda solda gördüğü tezgâhlarda taklit modalara değil geçmişin ve günümüzün kalıcı taraflarını bulmaya çalışır: *"Burada hayatın, taklidi güç olan, tenimize yapışmadan ve içimize yerleşmeden yanaşmayan iki ucu birleşirdi. Gerçek fukaralıkla, gerçek debdebe veya artığı..Adım başında modası geçmiş zevk kırıntılarına, nerede ve nasıl devam ettiği bilinmeyen büyük ve eski an'anelerin son parçalarına beraberce rastalanırdı. Eski imparatorluk, bu dar, içiçe dükkânların birinde, en umulmadık şekilde ve birden parlardı. Kasabadan kasabaya, aşiretten aşirete, devirden devire değişen eski zaman elbiseleri, nerede dokunduğunu söyleseler bile unutacağı, fakat motiflerini ve renklerini günlerce hatırlayacağı eski ve halı ve kilimler, Bizans ikonlarından eski yazı levhalarına kadar bir yığın sanat eşyası, hangi geçmiş zaman güzelinin boynunu, kollarını süslediği bilinmeyen bir iki nesle ait mücevherler, bu rutubetli ve yarı karanlık dünyada hüviyetlerine eklenen uzak zaman ve bilinmezin cazibesiyle onu saatlerce tutabilirdi. Bu eski şark değildi, yeni de değildi. Belki iklimini değiştirmiş zamansız hayattı. Mümtaz bu hayattan Mahmutpaşa'nın çığlığı içine çıktığı zaman, bir mahzende cins bir şarapla sarhoş olduktan sonra güneşe çıkanların sarhoşluğunu duyardı. Bütün bunlardan zevk almak ona yaşına göre çok olgun bir itiyat, bir tiryakilik gelirdi."*(s.37-38) Bu mekânlarda dükkanlarda, tezgahlarda, sahaflarda eski ve yeni, gerçek ve sahte, imparatorluk ve Türkiye, doğu ve batı birbiriyle buluşur. Mümtaz bütün bu "halita"nın yüzyıllık bir değişmenin ürünü olduğunu düşünür. *"Mümtaz bu dükkana bakarken hiç farkında olmadan Mallarme'nin mısrasını hatırladı: "Meçhul bir felaketten buraya düşmüş..." Buraya, bu tozlu dükkana, bu duvarına elle yapılmış triko çorapların asıldığı yere... Yanıbaşında tahta kepenkli, peykeli, eskimiş seccadeli dükkanlarda, aynı zengin ve uzaktan bakınca büyülü an'anenin*

hikmetleri, ebediyete kadar türlü tasnif fikrine yabancı bir istif içinde, raflarda, rahle, sandalye üstlerinde, dükkanın döşemesi üzerinde üstüste, sanki gömülmeye hazırlanıyorlarmış, yahut göümülü bulundukları yerden seyrediliyorlarmış gibi bekliyorlardı: Fakat şark, hiçbir yerde hatta mezarında bile katıksız olamazdı. Bu kitapların yanıbaşında açık işportalarda, içimizdeki değişmenini, intibak arzusunun, yeni bir iklimde kendimizi aramanın kucak dolusu şahitleri, kapakları resimli romanlar, mektep kitapları, ciltelerinin yeşilli atmış frenkçe salnameler, eczacı formülleri vardı. Kavhe falı ile Momsen'in Roma hayali, Payot edisyonunun artıklarıyle Karakin Efendinin balıkçılık kitabı, baytarlık, modern kimya, ilmi remil, sanki insan kafasının bütün düzensizliği bu çarşıda birden bire teşhir edilmesi icap ediyormuş gibi birbirine karışıyordu. (s.42)

Mümtaz sahaflarda eski kitap ve dergileri karıştırırken onlar aracılığıyla, küçülen coğrafyamıza, kültürümüzün bize yabancı ve uzak gelmeye başlayan taraflarına dikkatlerimizi çeker. Yunus Emre, Nefi, Nabi, Şeyh Galip divanları, doğulu tarzda tedavi tarifleri, şarkı defterleri, büyü tarifleri... (s.44-45)

Huzur romanının işlediği ana problemlerden biri de yeni hayat ve yeni insanın hangi temele veya temellere dayandırılması gerektiğidir. Mümtaz'a göre, yeni insan köklerini maziden almalıdır. *"-Biliyorum, dedi.Yeni bir hayat lazım. Belki bundan sana ben daha evvel bahsettim. Fakat sıçrıyabilmek, ufuk değiştirmek için dahi bir yere basmak lazım. Bir hüviyet lazım. Bu hüviyeti her millet mazisinden alıyor."*(s.155) *"-İki şeyi birbirinden ayırmamız lazım. Bir tarafta sosyal kalkınma ihtiyacı var. Bu, cemiyet realiteleri üzerinde düşünerek, onları değiştire değiştire yapılır. Elbette İstanbul, sonuna kadar, sadece marul yetiştiren bir memleket kalmıyacaktır. İstanbul ve vatanını her köşesi bir istihsal programı istiyor. Fakat bu realiteler içine maziyle bağlarımız da girer. Çünkü o, hayatımızın, bugün olduğu gibi gelecek zamanda da şekillerinden biridir.* (s.155)

"İkincisi bizim zevk dünyamızdır. Hatta kısaca dünyamız. Ben bir çöküşün esteti değilim. Belki bu çöküşte yaşıyan şeyler arıyorum. Onları değerlendiriyorum..."(s.156)

Mümtaz, insanımızı *bir medeniyet çöküntüsünün yetimleri* olarak görür. Bu yüzden "Bu insanlara yeni hayat şekilleri hazırlamadan evvel, onlara hayata tahammül etmek kudretini veren eskilerini bozmak" bir işe yaramaz. Çünkü bir "ruh saltanatı"nı yeniden kurabilmek kolay değildir. Geçirdiğimiz büyük ihtilaller bu insanları çıplak bırakmaktan başka bir işe yaramadı. (s.172) Bütün bunlar bizi, mazimizden ayırmaktan başka işe yaramadı. Dolayısıyla nesiller arasında da bir kopukluk meydana geldi: *"Bugün Türkiye'de nesillerin beraberce okuduğu beş kitap bulama-*

yız. Dar muhitlerin dışında, eskilerden zevk alan gittikçe azalıyor. Biz galiba son halkayız. Yarın bir Nedim, bir Nefi, hatta bize o kadar çekici gelen eski musiki ebediyen yabancısı olacağımız şeyler arasına girecek!"(s.228)

Mümtaz, tam bir dindar olup olmadığı konusunda şüphelidir fakat dünyaya bağlı bir insandır. Allah ile kulun arasına girmemek gerektiğini düşünür ve insan ruhunun büyüklüğüne, imkânlarına inanır.(s.172) Diğer taraftan Mümtaz gündelik işlerine *tanrı fikri*ni karıştırmak istemez. Onun *"... insanda yıpranmamış sağlam, her türlü tecrübeden uzak, yalnız hayata dayanmak için kuvvet veren bir memba gibi durması..."* gerektiği fikrindedir. Ona göre yaşaması lazım gelenle kendimize ait geçici haller arasında bir ilgi kurmak anlamsızdır. Dolayısıyla işlerimiz iyi gitmiyor diye tanrıya kızmamamız gerekir: *"Bu bozulma, bu düzensizlik iç kıymetlerimize karşı vaziyetimizi değiştirmemelidir. İki ayrı şeyi birbirine karıştırırsak çıplak kalırız. Hatta zaferlerimizi bile Tanrılardan bilmemeliyiz. Çünkü ihtimallerin cetvelinde mağlubiyet de vardır. Amcanın mahkemesinin uzamasiyle bu vatan üzerindeki tarihi haklarımızın, kızkardeşinin evlenmemesiyle Süleymaniye'de okunan sabah ezanının ve Müslüman bir babadan doğmanızın, paranızı dolandıran emlak tellaliyle iç çehremizi yapan kıymetlerin, bizi biz yapan büyük realitelerin ilgisi nedir? Bunlar sonu cemiyete dayanan realiteler olsa bile, bizi kendimizi inkâra değil, şartları değiştirmeye götürmelidir. Elbette ki bizden mesut memleketler ve vatandaşları vardır; elbette ki iki asırlık hezimetlerin, çöküntülerin, henüz kendi şartlarını bulamamış bir imparatorluk artığı olmamızın bir yığın neticesini hayatımızda, hatta etimizde duyacağız. Fakat bu ıstırabın bizi inkâra götürmesi, daha büyük bir hezimeti kabul değil midir? Vatan ve milliyet, vatan ve millet oldukları için sevilir; bir din, din olarak münakaşa edilir, red veya kabul edilir, yoksa hayatımızda getirecekleri kolaylıklar için değil"*(s.38-40)

Mümtaz, ölüm ve hayatı birbirinden ayırmaz. Hatta bunlar tek başlarına var olan birer vakıa değillerdir. Onlar ancak biz var oldukça vardırlar, bizim içimizde vardırlar. Bu iki kutbu yaratan, zamanın dışına taşmak isteyen insanın kendisidir.(s.61-62)

Ona göre doğu, oturup beklemenin yeridir. Biraz sabırla her şey ayağınıza gelir.(s.8) Fakat, doğu, değişmekten hoşlanmayan bir tembel, gelenekleriyle mumyalanmış bir dünya olmasına rağmen, yine bu dünyayı kurtaracak sırrı, yani kendisini ve bütün âlemi tek bir varlık halinde görebilmeyi keşfetmiştir.(s.154)

Mümtaz, aydının halk karşısında, tarih karşısında sorumlu olduğunu belirtir. Halk, yaşadığı ıstırabı, şikâyetlerini türkülerde dile getirmekte, fakat aynı şey, yani şikâyet etme aydınlar için hoş görülmemektedir. Zira onların sızlanmaya hakları yoktur.(s.320)

Mümtaz'a göre 1908 seneleri, insanlar üzerinde, kadınlar da dahil olmak üzere siyasete karşı bir ilgi uyandırmıştır.(s.138) Fakat, bu ikinci Meşrutiyet beraberinde *garip idealizmler*den *küçük aşağılık duygularına* kadar pek çok huzursuzluğu da getirmiştir.(s.142)

Huzur'un bir diğer aydını İhsan, romanın başkişisi Mümtaz'ın amcasının oğludur. Kurtuluş Savaşı öncesinde Mısır'da esir düşmüştür. Bir ayağı sakattır. İstanbul'a döndüğünde de sağlığı Anadolu'ya geçmesine engel olduğundan, İstanbul'da kalıp gizli bir teşkilatta çalışır.(s.33) Mütareke zamanı bir müddet hapis yatar.

Romanda biz onu Galatasaray'da tarih hocası olarak görmekteyiz. Tarih ve iktisat alanlarında kendisini yetiştirmiştir. Geniş bir kütüphanesi ve burada yoğun bir okuma yazma faaliyeti vardır. Sanattan, özellikle şiir ve resimden çok iyi anlamaktadır. Musikiye karşı ilgisi vardır. Yedi yıl Fransa'da kalmış, Quartierelatin'de her milletten insanla tanışmış, meşhur yazar ve filozofları okumuştur. Paris'te iken, Jan Jores'in peşinden ayrılmamış, sonra Balkan Savaşı yıllarında ülkemize dönerek kendi hayatımızın kaynaklarına yönelmiştir.(s.169) İhsan üzerinde Albert Sorel'in de etkisi vardır. Sorel'in "Dünya gömlek değiştireceği zaman hadiseler sakınılmaz olur." sözü, ona yakında II. Dünya Savaşı'nın patlak vereceğini düşündürür.(s.14) Pek çok modanın, nazariyenin parlayıp söndüğünü görmüş, memlekete dönünce de yalnız bize ait şeyler üzerinde durmaya başlamıştır. Batılı bir zevk ölçüsüyle, Baki, Nefi, Naili, Nedim, Galip, Dede, Itri onda Fransız şairleriyle birleşir. Bunlardan aldığı zevki Mümtaz'a da aşılar.(s.36) Büyük bir Osmanlı tarihi yazmak düşüncesindedir. Bizans'tan kalan iktisadi şartlardan başlayıp bugüne kadar gelecek olan bu tarihi, İhsan, kronolojik yazmak niyetindeyken, Mümtaz'ın fikrini kabul edip meseleler ve kurumlar etrafında şekillendirmeye karar verir.(s.35)

İhsan, hayata ve hayatın mucizelerle dolu olduğuna inanır.(s.176) Onun, hayata imanı vardır. Aksi taktirde başından geçen olaylar, bir inançsız olması için yeterlidir.(s.15) İhsan ancak kendimizi tanımak ve sevmekle insanı bulabileceğimizi düşünür.(s.222) Son yüzyıllarda geçirdiğimiz değişmelerin tabii olmadığını, zira tabii olanın halkın ve hayatın kendiliğinden değişmesi, devleti geride bırakması iken bizde tam tersine devletin halkı geride bıraktığını belirtir. En azından Tanzimat'ın ilanından bugüne kadar durumun böyle olduğunu ifade eder. Hatta devlet adamı ve aydınının da düşüncenin önceden hazırlanan yolunda yürüdüklerini belirtir. Diğer bir kötü alışkanlığımızın da Müslüman doğunun bir özelliği olarak güçlük ve zaman karşısında çabuk vazgeçmek olduğunu söyler. (s.293)

Halbuki aksine zamana doğru koşmamız, onunla mücadele etmemiz gerektiğini belirtir. *"Biz her şeyi irademizle yapacağız. Evvela şartlarımızı tanıyacağız. Sonra işlerimizi sıralıyacağız. Yavaş yavaş cihan piyasasına çıkmağa başlıyacağız. Kendi piyasamızı kendi istihsalimize açacağız. Aileyi, evi, şehri ve köyü tekrar kuracağız...Bunları yaparken insanı da yapmış olacağız. Şimdiye kadar insanla yapıcı olarak meşgul olamadık, bir yığın inkılabın peşinde idik. İçimizde kendimize karşı bir hareket hürriyetini elde etmeğe çalışıyorduk. Bu zaruretten şimdi daha düzeltilmez ki..Şimdi o düzlüğe bir bina kurmamız lazım. Bu bina ne olacak? Yeni Türk insanının ölçülerini kim biliyor? Yalnız bir şeyi biliyoruz. O da bir takım köklere dayanmak zarureti. Tarihimize bütünlüğünü iade etmke zarureti. Bunu yapmazsak ikiliğin önüne geçemeyiz. Muvazaalar daima tehlikelidir. Bugüne getirdikleri kolaylığı yarın çıkaracakları imkânsızlıklarla bize ödetebilirler. Onun için son derecede vazih olmalıyız."*(s.226-227)

İhsan'a göre aralarında farklı hayat standardı olsa da evvela insanımızı aynı hayatın ihtiyaçlarını hissedecek şekilde birleştirmemiz gerekmektedir. Birisi eski medeniyetin enkazı, öbürü yeni bir medeniyetin henüz taşınmış kiracısı olmamalıdır.

İhsan, toplumumuzun fikri ve duyguyu canlı bir şey gibi yaşaması lazım geldiğini söyler. Memleketimizin bir diğer eksikliğinin ise orta sınıfının teşekkül etmemesi olduğunu belirtir. Gerçekte halkımız aydınına inanmakta ve gösterdiği yoldan gitmektedir. Fakat, aydınlar yanılınca ister istemez halk da yanılmış olmaktadır.

İhsan'a göre halk, hayatın kendisidir. Hem manzarası, hem tek kaynağıdır. Bazen bir fikir kadar güzel, bazen tabiat kadar haşindir. Orada her şey büyük ölçüdedir. Toplum içindeki insanın aradığını bulması bir disiplin, bir metod problemidir. Ferdin kendi kabuğunu kırmaması, onu genişletmesi ve kendine mal etmesi gerekir. Fert kendisini muhafaza etmelidir. Kâinatı içinde erimemeli, fakat bütün hayatla kendisini doldurmasını bilmelidir.(s.229-231)

İhsan, Mümtaz'ın *"...iş, kendi medeniyetini ve kültürünü de yapar; insanını yetiştirir...Bize sadece maddi hayatımızı tanzim etmek kalıyor."*(s.223) görüşlerine katılır, fakat bunu yapabilmek için de öncelikle işin genişlemesi, toplumun ve hayatın yaratıcı özelliklerini yeniden kazanması gerektiğini belirtir. Ona göre hayatı serbest bırakmamak gerekir. Çünkü pek çok ölü şekiller, hayatımıza müdahale için hazır beklemektedir. Diğer taraftan yeni ile, batı ile ilişkilerimiz dış alanda gelişmektedir. Bir medeniyeti kültürüyle benimsiyoruz; halbuki kendimize has bir kimliğimiz olması gerekir. *"Yeniye başından itibaren bizim olmadığı için şüphe ile, eskiye eski olduğu için işe yaramaz gözüyle bakıyoruz. Hayat kendi ih-*

tiyaçlarımızın seviyesine dahi gelmemiş; o bolluk, yaratıcılık içinde değil ki bize kendiliğinden şekiller ve kaymetler teklif etsin! Sanatmızda, eğlencemizde, ahlakımızda, muaşeretimizde, istikbal tasavvurlarımızda daima bu ikilik karşımıza çıkıyor. Satıhta yaşarken mesut oluyoruz. Derine iner inmez kayıtsızlık ve kötümserlik başlıyor. Hiçbir kabile tanrısız olmaz; biz tanrılarımızı yaratmka, yahut yeniden bulmak mecburiyetindeyiz. Her milletten fazla şuurlu ve iradeli olmamız lazım..."(s.223)

İhsan, halihazırda bir kriz yaşadığımıza inanır. ona göre bugünkü Türkiye "çiftçi" bir imparatorluğun tasfiyesinden doğmuştur ve hâlâ onun ekonomik şartları içinde bocalamaktadır. Kendisini Orta Avrupa'ya ekonomi bakımından bağlamıştır. Halbuki Türkiye kendisi olmalıdır, kendi şartları içinde yürümelidir. Bunun için de kendi toprağını ve insanını hayata sokmak zorundadır. Sıkı bir nüfus ve üretim politikasına başlamalıdır. Eğitim ve öğretim işleri de aynı sıkı siyasete ihtiyaç göstermektedir. Bugün okullarımız bazı boş memur kadrolarını doldurmak için insan yetiştirmektedir. Yarın bu kadrolar dolduğunda bir yığın *yarı münevver* hayatımızı kaplayacaktır. Halbuki insanımızı, ihtiyaçlarımız doğrultusunda yetiştirmeliyiz.(s.224-225)

İhsan, aynı hatalar zincirinin geçmiş yüzyıllarda başladığı fikrindedir. "Selimi Salis hendese öğreneceği yerde, biraz siyasi tarih öğrenseydi ne iyi olurdu", diyen şaire hak verir. Tanzimat aydınlarının ekonomi politik bilgilerinin eksikliğine kızar. Abdülhamit'i, otuz üç yıl kendisini bir köşke hapseden *iktidar delisi* olarak görür. Milli zafere kadar olan zaman içinde ise hep olayların emrinde kaldığımızı belirtir.(s.226)

Huzur'un kadın kişisi Nuran, bir aydın olması açısından bakıldığında Mümtaz'ın cinsiyet değiştirmiş halidir. Nuran, Boğaziçinde yetişmiş, güzel bir kadındır. Edebiyat fakültesi mezunudur. Beraber pek de mutlu olmadığı kocası Fahir'le küsmüşken akrabaları aracılığıyla vapurda Mümtaz'la tanışır ve aralarında bir ilişki başlar. Fakat bu ikişki iki insan arasındaki beraberliği aşar; tarih, musiki, mimari, kültür, medeniyet konularını da içine alan geniş ve derin bir ruh haline dönüşür. Nuran'ın şahsında geçmiş gelecek, içinde bulunulan an, doğu batı birleşir; yeni bir terkibe doğru yol alır. Bu terkip, yeni Türkiye'dir, yeni insanımızdır, yeni medeniyetimizdir. *"Sevgilisinin, gündelik hayatın her safhasında, duruşu kıyafeti, aşkta değişen çehresi ile sanatın ölmez aynasına kendinden evvel geçenleri ona- âdeta hayranlığını ve sahip olma lezzetlerini bir kat daha hatırlatan bir yığın çehresi vardı. Renoir'in okuyan kadını bunlardan biriydi.(...) Muhayyilesi, Nuran'a olan hayranlığında Renoir'le olan benzerliği bazen daha ilerilere götürür, onun vücudunda eski Venedik ressamlarının ten cümbüşü ile akrabalık bulurdu.(...) Onun için bütün etrafında ve kendi mazisinde Nuran'ı aramak, her şeyde ondan bir tat bulmak, onu asırların*

boyunca efsanede, dinde, sanatta, az çok ayrı çehrelerle, fakat daima kendisi olarak karşısında görmek, yaşama dediğimiz macerayı birkaç misline çoğaltan bir büyü idi. Nuran onun elindei bütün geçmiş zamanları açan altın anahtar ve her sanat ve düşünce için ilk şart gibi gördüğü şahsi masalın çekirdeği idi"(s.160-161)

Nuran da Mümtaz gibi şiire ve musikiye düşkündür. *"Onun için bir yaz gecesini dolduran bir gazel, belki musikiden ayrı denecek kadar hususi şekilde güzel bir şeydi. Nuran ayrıca eski bir bektaşi olan, çok gezmiş, çok görmüş o babaannesinden duyduğu ve öğrendiği nefesleri, halk türkülerini bilirdi. Boğaziçi kıyılarında yetişmiş bu eski aile çocuğunun, bu halk havalarını, Rumeli, Kozan ve Afşar türkülerini, Kastamonu ve Trabzon oyun havalarını, eski Bektaşi nefeslerini, Kadiri naatlarını tıpkı bir Dede veya Hafız Post gibi beğenmesi, onları kendilerine mahsus eda ile söylemesi, Mümtaz için yepyeni bir ufuk olmuştu. Kaç defa bu havaları söylerken onu bir aşiret kızı, veya tatil günlerinde rengarenk kadifeden, atlastan, elbiselerini, kuşaklarını, sırmalı papuçlarını giyerek kızlar gününe giden Kütahya'lı bir genç gelin sanmıştı. Asıl garibi bu narin şehirli kızında ağızlarını benimsediği bu insanlara hakikaten yakın, onlarla eş bir tarafın bulunmasıydı. Bütün bunlar Mümtaz için gün geçtikçe sevgilisini kendi gözünde değiştiren, tamamlıyan, aşklarına bir ruh disiplini manzarası veren şeyler oluyordu."*(s.135)

Doğu insanını ölümün terbiye ettiğini Nuran da kabullenir. Fakat hayat, bizden dinamik olmamızı, iradeli olmamızı istemektedir. İyi bir dispanser, birkaç hastane, biraz teşkilatla insanımız hayat karşısındaki mağlubiyetten kurtarabiliriz.(s.172-173) Bu düşüncelerine rağmen Nuran, hayata güvenmemektedir. Hayat karşısında zayıftır. Kendisini tam olarak bir düşünceye, bir aşka verememekte, bir zorluk karşısında çabuk vazgeçmektedir.(s.177) Sonuçta da beklenen olur ve Nuran, Suad'ın onun evinde intihar etmesi üzerine Mümtaz'dan ayrılıp eski kocası ile barışır.

Fatih Harbiye romanında çok fazla bir yer tutmayan Şinasi, Huzur romanının adı geçen aydınlarıyla hemen hemen aynı ortak değerler dünyasına sahiptir. Şinasi, romanın başkişisi Neriman gibi Darülelhan'da öğrencidir. Kemençe çalmaktadır. Neriman'ın babası Faiz Bey'le dostluk kurmalarının sebebi de budur. O da Faiz Bey gibi Türk İslam kültürü içinde yetişmiştir. Batılı yaşama tarzının moda olduğu bir dönemde böyle bir buhrandan uzak kalmayı beceren genç neslin bir örneğidir. Romanda doğu ve batı arasında bir buhran yaşayan Neriman için, alafranga Macit karşısına yazar tarafından bir zıtlığı vermek maksadıyla çıkarılmış alaturka bir gençtir. Romanın doğuyu ve batıyı bir problem olarak işleyen yapısında doğulu değerleri temsil eder. [107]

---

[107] Nan A Lee, **Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi**, İstanbul-1997, s.137.

Şinasi, hayatın dış yüzünü oluşturan şeylere pek fazla alaka göstermez. Hafif uzamış traşı, ütüsüz pantolonu, aynaya bakılmadan bağlanmış boyun bağı, tozlu potinleri, onun için pek önemli olmayan şeylerdir.(s.7) Bütün doğulular gibi "muzdarip" fakat "vakur"dur.(s.20) Hayat karşısında pasiftir: *"Daima "pasif" döğüşüp yenmesini isteyen bir mizacı vardı. Hücumu ekseriya karşı tarafa bırakarak sarsılmaz ve sessiz bir müdafaa ile muzaffer olmayı sevenlerdendi. Bir şarklı, hakiki şarklı..."*(s.83)

Fatih Harbiye romanında üçüncü derecede bir kişi olarak kalmakla birlikte, sonlara doğru okuyucu karşısına çıkan Ferit, romanın ana problemi üzerinde derin tahlillerde bulunur. Yazar, bize Ferit'i, bir "entelektüel" olarak tanıtır.(s.87) Şinasi'nin arkadaşı olan bu genç de büyük bir ihtimalle Darülelhan'da tahsil görmektedir. "Doğu", "batı" ve "medeniyet" üzerinde fikirlerini beyan eder. Yüzyıllardır batıda ve bizde üzerinde tartışılan medeniyet probleminin yeni yetişen gençler nazarında ne kadar basit bir hal aldığını bilmektedir. Ona göre medeniyet fikri bizde bir kültür problemi olarak anlaşılmamakta, hele kadınlarımız bunu bir "fantezi" gibi görmekte; şekillerin ve renklerin değişmesi onları eğlendirmektedir. Batılı kadın ideal sahibidir, bizimkiler ise fantezi düşkünü.(s.87-88) Ona göre, *"medeniyet, kadının gözüne hitap e(*tmektedir*). Kadınların çoğu ellerinin zarif bir hareketi için piyano çalarlar ve musiki onlar için güzel bir "pozisyon"dan ibarettir."*(s.106) Kadınlarımızın bilinçsizce batı kültürünü sevdiklerini, onlarda sadece şekil estetiğinin bilinçli, batılılaşma eğilimlerinin ise oldukça sınırlı olduğunu söyler.(s.108) Ferit'e göre konuyu bu derece basit görmemek lazımdır. Çünkü, kültürleri ve medeniyetleri, bu şekilde "doğu" ve "batı" diye ayırmak, kimi zaman terkibin asıl özelliklerinin gözden kaçmasına yol açabilir. Doğu, batıdan batı da doğudan unsurlar taşımaktadır. Bunlarda insanlığın kurmuş olduğu medeniyetin özü vardır ve bunlar birbirlerinden tamamen farklı değillerdir. Sadece "medeniyet" denilen şey, yeniliklere doğru değişme gösterir. O halde doğu ve batı bir çekişme içinde olmaktan ziyade, birbirlerinin eksiklerini tamamlamalıdır. Mesela her gün gittikçe makineleşen batı, doğunun mistisizmiyle, geniş muhayyilesiyle barbarlaşmaktan kurtulabilir.(s.109-110)

Türkiye'nin medenileşme problemine de temas eden Ferit, batıdan etkilenmekten korkmamamız gerektiği fikrindedir. Ancak bu etki, karşılıklı olmalı ve kültürümüzün asıl köklerini etkilememelidir. Ayrıca Ferit, o dönemde konservatuvarlarımızın alaturka bölümlerinin batıda Türk musikisine ilginin artmakta olduğu bir zamanda kapatılmak istenmesini yanlış bulur. Bunu uygulamak isteyen idarecileri, samimiyetsizlikle suçlar. "Türk musikisi her şeyden evvel Avrupalılaşmaktan sakınmaya mecburdur." diyen Fransız musiki münekkitlerinden *Öjen Borel*'in alaturka musikiyi öven yazısını örnek gösterir.(s.110-111)

Halide Edib'in Tatarcık romanında ise bu evrenselleşme romanın genç aydınlarına çok çeşitli bir biçimde yayılmıştır. Bu romanda Cumhuriyet sonrasındaki toplumun sosyal alanda temelini oluşturacak olan esaslar ve farklılaşmalar, sekiz genç aydın etrafında söz konusu edilmektedir. Burada hem Cumhuriyet'in prensipleri, modern dünyayla bir bağlantı haline getirilmek, hem de dış dünyanın farklı görüşlerine Cumhuriyet içinde hayat hakkı tanınmak istenir.

Romana ismini veren Tatarcık, aydın, yeni ve ideal bir genç kız örneğidir. Yazarın ifadeleriyle o, kendi neslinden olan her hangi Türk kızının ayrı ve biraz da aykırı taraflarını nefsinde toplamış bir genç kızdır. Tatarcık, Cumhuriyet sonrası eğitim sisteminin oluşturmak istediği tipin bir örneği olarak kendisinde pek çok özellikler barındırır. En belirgin özelliği ise, erkekle eşit hak ve görevlere sahip bir inkılap kadını oluşudur; düşünce, ruh ve vücut kuvvetleri bakımından erkeğe eşit bir kadın.

Tatarcık'ın asıl adı Lale'dir. "Tatarcık" kendisine köy halkı tarafından takılmış bir lakaptır. Lale on altı yaşına kadar balık tutmuş, zerzevat yetiştirmiş ve annesini kimseye muhtaç etmeden geçindirmiştir. On altı yaşından itibaren bazı yalı gençlerine İngilizce dersi vermeğe başlamış, on sekiz yaşında da birincilikle Kandilli Kız Lisesi'ni bitirmiştir. Bundan bir sene sonra girdiği bir sınavı kazanarak Kandilli Kız Lisesi'ne İngilizce öğretmenliğine atanmıştır. Daha sonra Lale, Poyrazköy'e medeniyet getirebilmek için çalışmalarına başlamıştır. O, bu fikrini Amerika'daki sosyal hareketleri anlatan arkadaşı Mis Helen Barkley'den almıştır. Gençlerin bugünkü görevinin, Cumhuriyet sonrasında kurulan yeni toplumun oluşumunu sağlamak, eski an'ane ve fikirlerle mücadele etmek olduğu inancındadır. Kendisi işe, bisikletiyle köydeki ihtiyarlara yolda nasıl yürünmesi gerektiğini öğretmekle başlar. Poyrazköy'ün tek ana yolunda köylülerin yol kenarından yürümelerini, orta yolu taşıtlar için bırakmalarını sağlamak için bütün köy ihtiyarlarıyla âdeta savaşır. *"Burda yolun neresinden yürüyeceğini bilmeyen yayalara yol öğreteceğim. Niçin mektebe, üniversiteye gittim zannediyorsun?... Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için..."* Lale'nin bu davranışları halkın huzurunu kaçıran, geleneklerini alt üst eden bir hal alınca, herkes yavaş yavaş homurdanmaya başlar. Çünkü onda gündelik göreneklerini tehdit eden bir tehlike sezerler. Fakat Lale, düşüncelerini uygulamaktan asla geri durmaz.(s.27-28) *"...bir ayakları çukurda olan bu fukara ihtiyarlara memlekete baştan başa yeni şekil veren, yeni düşünceler salan inkılap evri uzun süre kuru bir laftan ibaret. Şimdi onun hakikat olduğunu büyüyen, okula giden torunlarından, onların çetrefil laflarından seziyorlar. Etraflarında ananeleri kıran, yarı uyku halinde geçen sakin hayatlarını bozan bir hava esiyor..."*(s.36) Lale'nin rahatsız edici derselerinden sonrada görme

zengin Sungur Balta da nasibini alır. Yolcu vapurunun gelmesini bekleyen halkı hiçe sayarak iskeleye yatıyla yaklaşıp Lale'yi davet eden Sungur Balta'ya "Vapur yanaşacak, halkı izaç ediyorsunuz efendim, halkın hakkına tecavüz ediyorsunuz... Burası demokrat memleket." diyerek cevap verir.(s.63) Bu arada Lale Amerikan kolejinde tanıdığı ve Poyrazköy'üne medeniyet getirme fikrini, Amerika'daki sosyal akımları anlatırken Lale'ye telkin etmiş olan Mis. Helen Barkley'i evine davet etmiştir.

Lale on altı yaşına gelmeden yalılardaki gençlere İngilizce dersleri vermeye başlamıştır fakat mahalleli gençler onu büyük nine kadar ağır ve gençliğin zaaflarını kabul etmez buldukları için sevmezler. Zira onların tavırları daima moda olan sinema artistlerini hatırlatır. Onlar, moda ne gerektiriyorsa körü körüne yaparlar, oysa Lale daima tabiidir. Yaz kış aynı giysilerle dolaşır.

Sabahın alaca karanlığında balıkçılar arasında bir erkek gibi balık tutan, babası Osman Kaptan'ın ölümünden sonra aynı intizam ve kudretle evini, sokak işlerini idare eden, erkek arkadaşlarıyla münasebetlerinde en ufak bir zaafa düşmeyen vücutça, ruhça, kafaca kuvvetli bir tiptir. Yazar, onun kimliğinde çevre ile ferdi kuvveti çarpıştırıp ferdin toplumda oyanayabileceği rolü göstermek ister.

Halide Edib Anglo-Sakson eğitim anlayışından hareketle toplumun kalkınmasında fertlerin büyük etkisi olacağına inanmaktadır. Nitekim bisikletiyle halka yolun neresinden yürünmesi gerektiğini öğretmeye kalkan Lale uzun bir zaman muhalefetle karşılaşmış fakat asla sinmemiş ve sonunda fikirlerini kabul ettirebilmiştir. Lale, düşüncelerini uygulama alanına taşıyarak, bu şekilde toplumu değiştirmek isteyen bir aydın tipidir. O, bu özelliğiyle bir Anglo Sakson karakter arzeder. Lale'nin Amerikan medeniyetine ve eğitim sistemine karşı göstermiş olduğu ilgi ve beğeni de buradan gelir. Yazar, bir Anglo-Sakson kadın olan Helen Barkley aracılığıyla da buna işaret etmektedir: *"Bilhassa Lale hiç de onun Amerikalı genç dostlarından başka değildi. Ve bu benzeyiş ne onun Amerikan kızlarını yansıtan yassı, uzun endamından ne sarışınlığından ileri geliyordu. Lale Büyük Harp'ten sonra hasıl olan dünya gençliğinin bir örneğinden başka bir şey değildi. Düşüncesini hareketle ifade etmek isteyen, azıcık basit düşünceli hatta zihniyeti, Helen'in onaltı yaş kafası" diye teşhis ettiği bununla birlikte becerikli ve realist bulduğu bir tipti".*(s.70) Ancak, Barkley'i asıl düşündüren Lale'de şekillenen yeni neslin arkasında esaslı ve kendisine has özellikleri bulunan bir medeniyet alt yapısının bulunup bulunmadığıdır. Çünkü sağda solda medenileşmek namına gördüğü şeyler, birer basit Avrupa taklidinden başka bir şey değildir.(s.70)

Tatarcık, sosyal bir fonksiyonu olan, toplum için yaşıyan bir tiptir. Onun kişiliğini aşk değil toplumun ilerlemesi için taşıdığı düşünceler şekillendirir. Kendisini Poyrazköy'ü medenileştirmeye, Cumhuriyet İnkılaplarının ruhunu bu köyde yerleştirmeye adamıştır. Hatta bunun için neler yapılması gerektiği konusunda bir plan hazırlar ve bu planı köyün zengini Sungur Balta'nın hanımına sunar. Recep'le birbirlerini sevmelerinde ve evlenmeye karar vermelerinde de yine en büyük sebep toplum için çalışma fikri üzerinde anlaşmış olmalarıdır.

Romandaki bir başka genç aydın Salim, tahsil hayatında daima birinci olmuş bir çocuktur. Galatasaray'ı bitirince Paris'e gitmiş, orada Sorbon Üniversitesi'nde dört sene felsefe ve edebiyattan hem lisans hem de doktora yapmıştır. "İnkılapların Psikolojik Amilleri" ismindeki tezi Sorbon hocaları ve öğrencileri arasında çok tartışılmıştır. O inkılapları psikolojik etkilere yanaştırmaktadır. Onun felsefesi akılcı esaslara dayanmamaktadır. Salim, Paris'ten döndükten sonra kendi eğitimine uygun bir mevki elde edememiştir. Üniversiteden bir docentlik beklemiş, fakat kendisini satmasını bilmeyen, sessiz, hatta utangaç olduğundan bunda başarılı olamamıştır. Dinsiz ve akılcı bir asker aydın olan II. Meşrutiyet dönemine mensup Miralay Nihat, Salim'i mistik meraklarından dolayı Cumhuriyet sonrası yeni toplumun oluşması açısından zararlı bulur.(s.51) Konuşmaları daha çok psikoloji ağırlıklıdır. sık sık ruh, bilinç, bilinçaltı, bilinç üstü kelimelerini kullanır.

Hasan ise, Anadolu mücadelesinde cesaretiyle ün salmış ve Kürt isyanını bastırırken bir kolunu kaybetmiş olan Yarbay Hasan Bey'in oğludur. Hasan'ın on yaşına kadarki hayat hikâyesi, Halide Edip'in bir diğer romanı Zeyno'nun Oğlu'nda anlatılmıştır. Çocukluğu çok kötü şartlar altında Diyarbakır'da geçmiş olan Hasan'da yirmi bir yaşından beklenmeyen görmüş ve geçirmişlerin hali vardır. Kendisini bildiğinden beri ağır sorumluluklar almış, zor ve acı tecrübelerle güçlü ve değişmez bir karaktere sahip olmuştur. Hasan Galatasaray'ı bitirdikten sonra tıbbiyeye girmiş ve o yaşıyla kıyaslanamıyacak kadar çok okumuş, dünya ahvaline vâkıf ve bilim akımlarına meraklı bir gençtir.

Kendisinde ve annesinde acı çeken Türkiye'nin zavallı çocuklarını ve kadınlarını gördüğünden onların geleceklerini değiştirmek için çalışmaya karar vermiştir. Niyeti, büyük sıkıntılar içinde yaşayan Anadolu çocuklarına ve kadınlarına bambaşka bir hayat yaşatmak, Doktor Hasan olarak acıya, sefalete, trahomaya, frengiye, sıtmaya karşı savaşmaktır.(s.187)

Bu genç aydınlardan biri de Galatasaray mezunu Şinasi'dir. Şinasi'nin ailesi, Emirgân'da ünlü Nizamizade korusunda yaşamaktadır. Babası Nazmi Efendi, vaktiyle İstanbul'a mahsus olan alafrangalılaşmış eski bir

kazaskerdir. Fakat, Cumhuriyet'ten sonra latasını, şalvarını atıp; bıyığını, sakalını traş ederek İstanbul'da en Avrupai örneklerden biri olmuştur. Nazmi Bey, ne şahsının ne de ailesinin bir tek an'ane ve âdetini bozmadan zamanına uymuştur. O yeni âdetleri, eskilerin üstüne uygulamaya çalışır. Ramazanda bütün aile ya oruç tutar, ya da öyle görünür. Yılbaşında dostlarına resimli kartlar yollanır; Noel gecesi korudan çam kesilir, üzeri hediyelerle ve ışıklarla süslenir, o gece gelen gençlerle sabaha kadar dans edilir.(s.75)

Şinasi'nin zihniyeti de tabii olarak bu çevrenin etkisi altında gelişir. Şinasi'nin dinle alakası yoktur fakat bunu, bir marifetmiş gibi yaymaya kalkmaz. Onun için dünya bir temaşa yeridir. Bütün isteği bu temaşayı rahatlıkla seyredebileceği bir yer edinmektir. "Öyle bir yer ki, orada hem kendisi temaşanın bir parçası olacak, yani onu görmek için başlar çevrilecek, hem de kendi etrafını seyredecek. Bunun için Hariciye'ye girmeye ve elden geldiğince çabuk sefir olmaya karar vermiştir..." Şinasi'ye göre elçilik, işi az, tantanası bol bir ikbal mevkiidir. İyi elçi, iyi giyinen, iyi briç oynayan, az konuştuğu için akıllı olduğu sanılan insandır.(s.76)

Şinasi'nin bir diğer isteği de zamanının erkek ve kadın tiplerinin portlerini yazmak ve gelecek nesle canlı bir tarih vesikası olarak bunu bırakmaktır. Bunu para veya şöhret için değil, kendi zevki için yapmak ister.(s.76)

Haşim, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki sosyal değişmelerimizin sembolü olan Feridun Paşa ailesinin Cumhuriyet nesline mensuptur. Feridun Paşa köşkü sakinlerinden Miralay Nihat Bey'in oğludur. Galatasaray mezunudur. Yazara göre o, sade adap ve harekettir. Kitaptan ve fikri meselelerden pek hoşlanmaz. Haşim, romanda daima hareket halindedir.

Haşim, sosyal hayatta erkekle aynı rollere sahip olmak isteyen Lale(Tatarcık) tipinden hoşlanmaz. Kendi ifadesiyle onu, "erkeğin ağzından lokmasını alan" kadın olarak görür. O Zehra gibi ince, zarif alafranga; fikri bir değeri olmamakla beraber herkesin dikkatini güzelliğiyle üzerine çekebilen kadınları beğenir. Ona göre yeni Cumhuriyet, ne sağ, ne de soldur. İkisinin ortasındadır. Bizdeki büyük adamın görevi elindeki insan malzemesine en uygun nazariyeyi bulmaktır.(s.117-118)

Haşim'in kafasında dinle, ideoloji ile veya başka bir şeyle ilgili bir hedef yoktur. Onda sadece kumanda etme yeteneği vardır. Onun geçmişle, gelecekle ilgili hiçbir amacı yoktur. Onun maksadı farklı farklı yollarda yürüyen insanları bir arada tutmaktır. O olmasa kuvvetler birbirlerinden ayrı bölüklerden ibaret olacaktır. Onda bir binanın harcına benziyen bir özellik vardır. O olmasa yeni dünyanın yeni düzeni birbirine yapışama-

yan, bir sarsıntıyla dağılan taş yığını olacaktır. Zaten farklı özelliklere sahip yedi üniversiteli genci bir araya toplayan ve onları bir arada tutan Haşim'dir. Bu yüzden politika hayatında yüksek bir mevki edinmek niyetindedir. Sık sık siyaset hayatında başarılı olmak için uygulayacağı taktikler üzerinde düşünür.

Tatarcık romanında Ahmet, Cumhuriyet sonrasındaki ekonomik zihniyeti temsil eder. Kendisi için parayı tek değer olarak görür. Hesap işlerine kafası oldukça yatkın olduğu için, Galatasaray'ı bitirdikten sonra üniversitenin matematik bölümüne devam etmeye başlamıştır.

Ahmed, Kayseri'den gelme Aksaraylı bir bakkalın oğludur. O, zihniyet itibarıyla belki basit, fakat ne istediğini açıklıkla bilen pratik bir gençtir. Ahmet'in babası kendi ölçüleri içinde kurnaz, ihtiyatlı ve namusludur. Ahmet'se babasının büyütülmüş bir örneğidir. Onun kurnazlığı yanında kuvvetli bir zekâsı, ihtiyatı yanında da cüretli ve müteşebbistir. Daha ilkokula gittiği zamanlarda matematikten birinci olması, ekonomist bir zihniyete sahip olmasındaki ilk adımlardır. İlkokulda öğrenciyken öteberi satarak para biriktirmeye başlayacak kadar çekirdekten yetişme bir ticaret fikrine sahiptir. Ahmet'in *Mehlika Sultanı* paradır. Ahmet için para, aynı zamanda kişinin güçlülüğünü sağlayan tek şeydir. Yalnız zengin milletler ve yalnız zengin kimseler güçlü ve medeni olabilirler. Ona göre fakirlik toplum için adeta sosyal bir hastalıktır. Ahmet Galatasaraylıya tabii gelen iyi giyim ve alafranga tavır onda bir ideal şeklini almıştır. Ahmet Amerika zenginlerinin hayatlarını ezbere bilir, Türkiye'deki zenginleri de ilgiyle takip eder.(s.79-80)

Recep de Tatarcık romanının Cumhuriyet sonrası gençlerinden biridir. Abdülhamit döneminin anlatıldığı Sinekli Bakkal romanından tanıdığımız orta oyuncu Tevfik'in torunu yani Rabia ve Peregrini'nin çocuklarıdır. Lise tahsilini Robert Kollej'de yaptıktan sonra İngiltere'nin Cambridge Üniversitesi'nde dört yıl daha eğitimden sonra iyi bir dereceyle diploma almıştır. İngilizce ve Fransızca bilir. Fizik olarak oldukça dikkat çekici bir yakışıklılığa sahiptir. Tatarcığı ziyarete gelen Mis Barkley, Recep'i yakışıklılığından dolayı Gary Cooper'a benzetir.(s.65) Tahsili bittikten sonra Türkiye'ye dönmüş askerlik görevinin ardından yeniden hukuk fakültesine kaydolmuştur. Onun maksadı hukuğu bitirdikten sonra fakirlere avukatlık etmektir.(s.84)

Recep, "yediler"in içinde en marifetlisidir. Onun kadar etrafını eğlendiren yoktur. O, dedesinin san'at kabiliyetini, baba ve annesinin de müzik kabiliyetlerini kendisinde toplamıştır. Bir taraftan dedesi gibi orta oyunu taklidi yaparken, diğer taraftan da babası gibi bir Bach'ı, bir Bethowen'ı piyanoda çalabilmektedir. Ayrıca Anadolu'nun çeşitli yörelerine ait

türküleri de gayet etkileyici bir şekilde sazla çalıp söyleyebilmektedir. O biraz eski biçim mert ve dost bir insandır. Arkadaşlarının hangisi bir sıkıntıya uğrasa hemen Recep'e baş vurur, maddi döğüşte yumruklarının, manevi döğüşte ise kafasının kudretiyle o hep galiptir.(s.85) Cömert ve bunun yanında modern toplumun gereklerini bilen bir gençtir.

Kadın konusunda kendine has fikirleri vadır. Romanda Zehra gibi güzel ama, kafası boş bir alafrangayla değil, pek güzel olmayan, buna karşılık kendisini fikir bakımından yetiştirmiş, ideal sahibi Lale ile evlenmeyi tercih eder. Lale ile beraber Poyrazköy'ün modernleştirilmesinde, Cumhuriyet İnkılapları doğrultusunda değiştirilmesinde el ele vermeye karar verirler.(s.237)

Romanın sekizinci genç aydını olan Safa ise Cumhuriyet sonrasındaki sosyalist eğilimlerin temsilcisi bir aydındır. Vaktiyle müezzinlik yapan Hacı İbrahim Efendi'nin oğludur.

Safa, Galatasaray'dan mezun olduktan sonra hukuk fakültesine devam etmiştir. O, yedi sene yaşadığı Galatasaray havasına kendini bir türlü uyduramamıştır. Yazara göre Galatasaray, kendine has mizahi bir görüşü olan batılı bir eğitim kurumudur. Oysa Safa'nın karakteri mübalağaya yatkındır. Safa'nın zihniyetini Şinasi eski medrese çevresine, diğer arkadaşları ise Moskova yahut o günkü İtalya ve Almanya gibi ideoloji hastalığına tutulmuş bir çevreye yakıştırırlar. O ise Galatasaray ortamını yapmacıklı bir İstanbul ile geri kalmış bir Avrupa kültürünün karışımı kabul eder. Galatasaraylılar da onunla bazen softa, bazen de Bolşevik diye alay ederler. (s.77)

Her ne kadar din karşısındaki tavırları aynı olmasa da Safa da babası gibi bir softadır. Çünkü babası bütün ailesini özellikle oğlunu, kendince İslamiyet saydığı birtakım *ahkâma* göre sıkı bir dini hayat içinde yaşatmıştır. Bu da zamanla Safa'da dine karşı bir isyan hissine dönmüştür. Bu isyan onda saldırgan, çevresini rahatsız eden bir dinsizlik halinde ortaya çıkmıştır. Babası için Müslüman olmayan herkes asılmağa layık zararlı varlıklardır. Safa için ise yalnız dindar olanlar değil din konusunda ilgisiz kalanlar da insanın en büyük düşmanı, medeniyeti kurutan en zararlı yabani otlardır. Hacı İbrahim Efendi, ne kadar eski tarz bir softa ise oğlu Safa da o kadar yeni biçim bir softadır. Yani baba ve oğul fikir bakımından birbirinin zıddı fakat, huy bakımından birbirinin aynıdırlar.(s.78-79) Safa, zamanla düşüncelerini bir ideoloji çerçevesi içine sokmağa çalışmıştır. Bu ideolojinin kendi iddiasına nazaran komünist olması iki sebepten ileri gelmektedir. Biri, komünizmin din düşmanı olduğunu düşünmesi, öteki de komünistlerin zorla, kanla, kurşunla da olsa yeni bir toplum kurmak istemeleridir. Bazen komünistlerin demokrat Avrupa usulle-

rini alacaklarını duydukça komünizmden hemen soğumaya başlar. Az sayıdaki komünist arkadaşlarıyla pek geçinememesinin sebebi, Safa'nın komünizmin ekonomik yönüyle ilgilenmemesinden kaynaklanır.(s.79) Bu yüzden denilebilir ki onun komünist olmasının tek sebebi, babasının sert dini disiplinidir. Onun dinsizliği karanlık ve azgın bir içgüdünün, bir baş kaldırmanın, hükmetme isteğinin sonucudur.(s.135) Bu özelliklerinden dolayı, II. Meşrutiyet'in asker aydınlarından ve Safa gibi bir dinsiz olan Miralay Nihat onu, *eskiden boynunda muhayyel bir kilise evliyasının resmini taşıyan madalyaya bugün makine resmi koyan Rus köylüsüne* benzetir.(s.195) Konuşmalarında *Marks, din, eli sopalı din adamları* sık sık kullandığı kelimelerdir.

Safa, karşılaştığı her şeye ideoloji aralığından bakar. Bu yüzden İngiliz eğitimini ve terbiyesini beğenmez; hepsinin, günü geçmiş şeyler olduğunu söyler, İngilizleri de ideolojileri olmayan, sadece kasları işleyen bir millet olarak görür. (s.164) Onun için Shakespeare, köhne bir yazar, Machbet dejenere bir kraldır.(s.193-194) Bu iddialardan Fransızlar da nasibini alır. Safa'ya göre Fransızlar, kasları da kafaları da olmayan köhnemiş bir millettir.(s.165) Halbuki kendisi Marks ideolojisine inanılan bir yerde eğitimini bitirmek ister.(s.165) Kâinatta var olan her şeyi maddeden ibaret görür.(s.193) Ona göre, bilim, edebiyat, her şey yeni düzenin, daha doğrusu kendisinin düşündüğü düzenin kurulmasına hizmet etmelidir.(s.195-196)

Romanın başkişisi Lale'ye bakışında da aynı ideolojik yaklaşım söz konusudur. Onunla beraber el ele verip bütün dünyayı kömünist yapabileceğini ve insanlığı *din denilen zehirden* kurtarabileceğini düşünür.(s.167)

2-Tereddüdün ve Arayışın Genç Aydınları:

Yeni değerler sisteminin getirmiş olduğu kargaşa içinde kendisine bir yol çizemeyen fakat çeşitli sebeplerle, bu gidiş gelişlerden kendisini kurtarabilen veya bu tereddüdü bir hayat tarzı haline getiren aydınlar da Cumhuriyet aydınları arasında yer almaktadır.

Doğu-batı problemini temel konu olarak seçen Fatih Harbiye'deki Neriman, bu iki uç arasındaki gidiş gelişlerini uzun bir tereddüt devresinden sonra sonuçlandırabilir. Darülelhan'da alaturka musıki tahsili yapan Neriman, yedi yaşına kadar babası Faiz Bey'in memuriyetleri dolasıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunmuştur. Annesi ölünce Kuruçeşme'deki yalılarından Üsküdarda büyükçe bir eve taşınmışlar, burası da bir yangında yok olunca Fatih'te oturmaya başlamışlardır. Neriman, Fatih'te Türk-İslam kültürünün en yoğun yaşandığı bu semtte komşularının oğlu

Şinasi ile beraber büyür, Darülelhan'a da beraber giderler. Neriman'ın yetişmesinde, geleneksel Türk kültürünün nimetlerinden faydalanmış olan babası Faiz Bey'in etkisi büyük olur.

Fakat bir müddet sonra Neriman'da değişme belirtileri görülmeye başlar. Bunun ilk sebebi, yazara göre, Lozan sulhundan sonra, resmi Türkiye'nin kanunla herkese kabul ettirmiş olduğu "asrileşme" politikasıdır. İstanbul'un medenileşen çevresi, kitaplar, tiyatrolar, sinemalar hep bu politikayı telkin etmektedirler. (s.53) Neriman'ın Galatasaray'dan mezun olan büyük dayısı ve kızları, onun batılı hayata karşı göstermiş olduğu ilginin ikinci sebebidirler.(s.53) Onu bu tarz bir hayata doğrudan yaklaştıran ise Darülelhan'da arkadaşları aracılığıyla tanıdığı Macit olmuştur. Macit, Darülelhan'ın keman bölümündedir ve ilgileri bakımından tam bir alafrangadır. Neriman, Macit'le gizli gizli Beyoğlu'nda buluşmaya başlarlar. Oturduğu Fatih semtinden çok farklı olan Beyoğlu, onun eğilimlerinin batılı hayata doğru kaymasına yol açar. Maksim salonunda ve Löbon'daki buluşmalar, onun zihninde, kuytu köşelerdeki renkli abajurlar, sarışın bir kadın başları, çığlıklar, sıçrayışlar, durmadan çalan cazbandıyla yer etmeye başlar. Burada ilk kez kokteyl kelimesini duyar. Bütün bu unsurlar, Neriman'ın yetiştiği kültüre yabancı şeylerdir. Neriman ilk kez karşılaştığı bu farklı dünyanın öğeleri karşısında büyülenir. Eve dönüşünde de babasına yalan söylemek zorunda kalır.(s.18)

Fatih'te büyüyen ve yine kendisi gibi geleneksel kültür içinde yetişen Şinasi ile evleneceği gözüyle bakılan Neriman için Macit, Beyoğlu, kokteyl, Maksim, balo, Löbon kelimeleri farklı bir dünyanın kapılarını açar. O, Şinasi ve Macit, Fatih ve Beyoğlu, ud ve keman doğu ve batı arasında bir tereddüdü yaşamaya, içinde yetiştiği kültürün her şeyine karşı tavır almaya başlar: *"Öf... Bu elimdeki ut da sinirime dokunuyor, kıracağım geliyor. Bunu Şamlıya bırakalım. Bunu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetişmiyormuş gibi üstelik bir de Darülelhan! Şu alaturka musıkiyi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri. Babam şark terbiyesi almış. Ney çalar. Akrabam öyle... Fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin biçimine bak...Darülelhandan da çıkacağım, yahut alafranga kısmına gireceğim. Zaten bizim kısmı lagvedeceklermiş. Allah razı olsun. Kendimden nefret ediyorum.."*(s.25-26) Neriman, Fatih'in mekânından, buradaki insanların hayat tarzlarından nefret etmeye başlar. İnsanların kahve önlerinde sandalyelerine oturup çay içenlere, cadde ortasındaki mezarlıklara kızar: *"...yol üstünde mezarlık olur mu? koskoca cadde... Ortasında mezarlık... Mezarlar arasında yaşıyoruz."*(s.27) Onu bu sıkıntılarından, kızgınlıklarından kurtaran tek şey Fatih Harbiye tramvayı olur. Çünkü bu tramvay, onu nefret etmeye başladığı bu dünyadan uzaklaştırıp özlemini çekmeye başladığı

gösterişli bir âleme kavuşturan yegâne araçtır. Neriman Beyoğlu'na vardığında kendisini büyük bir seyahat yapmış sanmaktadır. Çünkü, Fatih ve Beyoğlu semtleri arasında Kâbil'le New York arasındaki fark kadar ayrılık vardır.(s.28)

Neriman, Beyoğlu mağazalarındaki malların gösterişine kendisini kaptırmıştır. *"...zarif bir şişenin tatlı mavisi, kırmızı ipek bir püskül, siyah kadifelerin arasında gizlenmiş ve ampülün yumuşak ziyası, bir gümüşün parıltısı... gözleri ayrı ayrı çekiyor ve zaptediyordu; burada herşey rahat ve mesut insanların kullanmayı âdet ettikleri eşyaydı; burası aynı zamanda, bir insanın ne kadar mesut olabileceğini hissettiren imkânlara doğru açılmış pencereydi, Neriman burada her duruşunda, bu pencereden onların saadetini imrenerek seyrediyordu."*(s.28) Neriman'ın gitmeye başladığı Löbon da onun üzerinde benzer bir etki yapar: *"Neriman'ın buraya üçüncü gelişiydi; her seferinde burasını biraz daha seviyor ve beğeniyordu. Her şey temiz, her şey güzel. Zevkli bir kadın eliyle döşenmiş küçük bir ev odası gibi; ve baş başa konuşmaya ne müsait!.."*(s.30) Löbon'da karşılaştıkları birgün Macit, Neriman'ı yakında Perapalas'ta yapılacak olan bir baloya davet eder. Fakat bu balo için yeni elbiseler, ayakkabılar, tuvaletler gerekmektedir. Oysa babası her ay emekli maaşının bir bölümünü, rehine konan evlerinin faizine yatırmaktadır. Her şeye rağmen Neriman bu baloya gitmeye kararlıdır.

Neriman, sık sık içinde büyüdüğü hayat tarzı ile Beyoğlu'nun kendisine sunduğu dünyayı karşılaştırır. Çocukluğundan beri yadırgamadığı, yastığındaki lavanta çiçeği kokusundan, sokaktan geçen satıcılara kadar, içinde yaşadığı mekâna ait her şey onu sıkmaya başlar. Çünkü bunlarda kendisinin, çevresinin sefaletini, hayatında gördüğü, duyduğu matemleri bulur.(s.37-38) Böyle karışık duygular içindeyken Beyoğlu'na ve Fatih'e ait unsurlar birbirine karışır: *"Fatih sokakları, Beyoğlu caddesi, başörtülü kadınlar, sarıklı adamlar, otomobiller, şahnişleri çarpılmış, kaplamaları çatlamış tahta evler, karanlıklar, helvacı sesleri, apartmanlar, kuvvetli elektrik ışıkları, Maksim salonu. Şinasi'nin odası, yerde notalar, Şinasi'nin kabarık saçları, sinemada gördüğü Avrupa salonları, insanlar arasındaki ince münasebetlere ait birçok intibalar, büyük kilise kapısı, Beyoğlu'ndaki kapalı çarşılar, yüksek taş binalar arasında şerit kadar ince bir mavi hava görünen sokaklar, Fatih camiinin avlusu, ezan sesleri, yangın korkuları, beşik gıcırtısı..."*(s.41-42) İki farklı dünyaya ait bu unsurlar, Neriman'ın doğu ve batı üzerinde düşünmesine yol açar. "Büyük bir kültürü olmayan Neriman", doğu ve batı arasındaki zihniyet farkının kedi ve köpekte sembolleştiği sonucuna varır. *"Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlardı! Kediler yer, içer, yatar, uyur, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve hayal içinde geçer (...) lapacı, tenbel ve hayalperest mahluk, çalışmayı hiç sev-*

mez. Köpek diri, çevik ve atılgandır. İşe yarar..."(s.42) Aynı şekilde, gecenin bir yarısı Fatih halkı uykuda iken, Beyoğlu'nda hayatın bütün canlılığıyla devam etmekte olduğunu düşünür. Batılı hayatın bir insanı olmak ister: *"...ben artık bir Fatih kızı olmak istemiyorum...böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, yeniyi ve güzeli istiyorum... Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ev, gıy gıy, hey hey, ezan, helvacı... bıktım artık, ben başka şeyler istiyorum, başka, bambaşka..."*(s.64) Bu fikirlerini, babasına da açar ancak, Faiz Bey'in derin kültürü ve kuvvetli mantığı karşısında mücadele edemez. Neriman, babasına söylemediği benzer bir çatışmayı Macit ile Şinasi arasında da yaşar. Keman bölümü öğrencisi Macit, onun için batıyı, yeniyi, "meçhul ve cazip sergüzeştleri" temsil etmektedir. Oysa çocukluğundan beri beraber yaşadığı kemençe bölümü öğrencisi Şinasi, Neriman'a, aileyi, mahalleyi, eskiyi, hatırlatmaktadır.(s.54) Neriman, bir savaş alanına benzemektedir. Doğu ve batı, insanlarıyla, mekanlarıyla, zevkleriyle, sanatlarıyla, hayat tarzlarıyla ve hatta hayvanlarıyla onun zihninde kıyasıya bir muharebeye tutuşurlar. Bu savaş, Neriman'ın bir sinir krizi geçirmesine dahi yol açar. Bu mücadeleyi, sonunda doğu kazanır. Neriman'ın yaşadıklarına benzer bir macera yaşayan bir Rus kızının hikâyesi, aynı trajik sona uğramaktan korkan Neriman'a için iyi bir ders olur. Neriman'ın Beyoğlu'da oturan dayısının kızlarının anlattığı bu hikâye, İstanbul'da müzisyenlik yapan birbirine âşık iki Rus gencini anlatmaktadır. Fakat, bir müddet sonra Rus kızı, içinde bulundukları sefalete dayanamayıp zengin bir Rumla yaşamaya başlar. Bir müddet sonra zengin ve yeni hayatının aslında sahte, insanlarının manasız olduğunu farkeder ve Rus gencine geri döner. Fakat, beklediği ilgiyi bulamaz, eve döner ve bir revolverle intihar eder.

Bu hikâyedeki Rus kızının kimliğinde Neriman kendisini görür. Şinasi, gitar çalan Rus genci ve Macit de zengin Rum'dur. Neriman, yaşanmış bu hikâyenin ileri safhalarını tecrübe etmeden geri dönmeye, babasından ve Şinasi'den izin almış olmasına rağmen baloya gitmemeye karar verir; Fatih'e giden tramvaya biner. Bu dönüş Neriman'ın, babasına, Şinasi'ye, uda, kemençeye dönüşü olur. Derinliğine düşündüğünde kendisinin gözlerini kamaştıran Beyoğlu hayatının ve Macit'in seviyesiz olduklarını, sahte olduklarını anlamaya başlar.

Neriman'la benzer bir problemi, Eski Hastalık'ın Züleyha'sı ve Gökyüzü'nün Sevim'i de yaşarlar. Ancak onlar almış oldukları eğitimin yabancı kaynaklı olması ve Faiz Bey gibi bir yol göstericilerinin bulunmaması dolayısıyla pek de arzulanan bir sona erişemezler.

Züleyha, babası Miralay Ali Osman'ın Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda ailesinden uzakta bulunması dolayısıyla baba otoritesinden mahrum olarak kolejlerde büyümüş bir genç kızdır. Onun hayatına Amerikan kolejindeki hocalarının söyledikleri ve burada okudukları yön verir. Bunlara büyük dayısı eski diplomat Şevket Bey'in alafranga eğilimleri ile Rum ve Ermeni kızlarından oluşan monden bir arkadaş çevresi de eklenince Züleyha tamamen kendi toplum yapısına yabancı bir tip olup çıkar. Babasının kızını kendi askerlerinden Yusuf ile evlendirmesi de Züleyha'nın bu kimliğini değiştirmeye yetmez.

Züleyha'nın karakterinin teşekkülünde etkili olan sebeplerden en büyüğü Amerikan Koleji'nde almış olduğu eğitimdir. Burada almış olduğu eğitim hayata bakış açısına yön verir. Sık sık buradaki hocalarından biri olan Mis Lorley'in söylediklerini hatırlar; onun okumuş olduğu Amerikan romanlarının etkisinde kalır. Amerikalı öğretmenlerinin ona koleji iyi dereceyle bitirirse Amerika'ya gönderilebileceğini ima etmeleri, bu yabancılaşmayı körükler: *"Mis Lorley'in ve okuduğu Amerikan romanlarının telkinlerinden Boğaz'dan İstanbul'a inre gibi, ellerinde bir çanta ve Avrupa, yahut Asya seyahatine çıkan Amerikalı kız muallimlerin, üç beş sene Kolej'de okuduktan sonra muhakkak bir yolunu bulup Amerika'ya aşan Ermeni kızlarını hayatından meydana gelmiş ideaileri vardı. Herkes kendi hayatını yaşamalıdır; Hiçbir sevgimiz bizi mukadderatımızın yolundan alıkoyacak bir ayak bağı olmamalıdır şeklinde roman cümlelerini daima tekrar eder ve annelerinin dizleri dibinde yaşayan, onların verdiği kocaya benliğini esir eden Türk kızlarını istihfaf eder."*(s.31-32) Züleyha'nın hayatını şekillendiren, maddeci bir bakışa sahip olmasına yol açan bu iki roman cümlesidir. Keza bu okulda öğrenci iken pazar günleri müzik ve şiir zevklerinin terbiyesi için kiliseye götürülür. Babasının Kurtuluş Savaşı'na katılmakla kendisini ve ailesini boş bir vehme kurban ettiğini düşünür ve onun için bu kiliseye götürülüşlerinde öğrendiği dualardan birisini okur.(s.32) Frenkvari bir hayat yaşayan eski diplomatlardan büyük dayısı Şevket Bey de onun üzerinde etkisi bulunan bir başka kimsedir. Züleyha modern hayat yaşama konusunda âdeta kendisini dayısının bir öğrencisi olarak görür.

Böyle bir yetişme tarzı ister istemez onun millî ve manevi değerlere yabancılaşmasına, kendi milletinden olan insanlara aşağılayıcı bir gözle bakmasına ve Anadolu'yu Amerikalı bir seyyah gözüyle görmesine sebep olur.

Savaş kazanılıp da İstanbul'u bir açık hava gazinosuna çeviren yabancı askerler, Ermeni ve Rum kızlar ortalıktan çekilince Züleyha'ya göre caddeleri *korkunç kalpaklı Kuva-yı Milliye zabitleri* doldurur.(s.33) Bunları diğer askerler kadar şık ve temiz bulmasa da içlerinde babasının da ol-

masından dolayı garip bir gurur duymaya başlar. Eskiden babasının adını anmaya utanırken, şimdi onun Balkan Savaşı'ndan kalma bir resmini madalyonunun içinde taşımaya başlar.(s.35) Züleyha, babasını göğsünde madalyaları, nişanları, astragan kalpağı, parlak çizmeleri ile beklerken, trenden soluk benizli, ak saçlı, bir kolu sargılı; savaşta yaralandığını bile söylemeyecek kadar alçak gönüllü bir Kuva-yı Milli'ye askeri iner. Milli Mücadele ve Anadolu ile ilgili Züleyha'nın kafasında yer eden tek olumlu intiba, ihtiyar bir askerin okul çocuklarına söylediği *"Gazi'nin kumandasında asker baş, Anadolu halkı sağ el, Anadolu kadını sol el oldu. İşte böyle el birliğiyle kendimizi kurtardık."*(s.90) cümlesidir.

Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Ali Osman Bey, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapmaya başlar. Kızının almış olduğu eğitimi ve alafranga eğilimlerini beğenmediğinden okulunu bitirir bitirmez kendi yanına gelmesini ister. Çünkü ancak bu şekilde kızının millî özelliklerine kavuşabileceğine inanır. Hocalarının önceden vaadettikleri halde mezuniyetine yakın onun Amerika'ya gönderilmesine taraftar olmamaları Züleyha için başka çıkar yol bırakmaz ve Silifke'de görevli babasının yanına gitmeye mecbur olur. Züleyha'nın Anadolu coğrafyasına ve insanına bakışında Amerikanvari bir bakışın varlığı, kendisini hemen hissettirir:

"Bir kere Amerikalılar, ona seyahati medeni insan için en büyük ihtiyaç ve lüks olarak tanıtmışlardı. Anadolu, Çin ve Havai adaları gibi süpriz ve maceralar diyarı olmamakla beraber, ne de olsa görülmesi lazım gelen bir yerdi ve işin nihayetinde kendi vatanı idi.

Sonra hatırlı bir kumandan kızı olarak bir vilayet muhitine girmek, gururunu tatmin ediyordu.

Bazen viran ve renksiz bir kasabanın asker eliyle meydana getirilmiş bir parkında babasının birkaç zabit arkadaşıyla çay içerken kendini bir macera filminde müstemlekedeki babasını ziyarete gelmiş bir İngiliz misi şeklinde tahayyül ediyor ve bu hayal bir an için ona etrafındaki her şeyi güzel ve şiir dolu gösteriyordu.

Öteden beri at gezintilerini en lüks bir eğlence gibi görür, bazı akşam üstleri bebek'te, Büyükdere yolunda ecnebi amazonlara tesadüf ettikçe, hasedinden erirdi.

Anadolu, Züleyha'nın bu zevkini de bol bol doyuruyordu. Babasının neferlerinden birinin tuttuğu bir ata binerken, bir zabit grubunun ortasında bir atlı yürüyüşe çıkarken, zevkinden gözlerinin yaşardığını duyardı.

Niyayet dayısı ona Anadolu için bir nevi medeniyet misyonerliği vazifesi de vermişti. Zavallı Anadolu kadınına yeni hayatı, onun gibi iyi yetişmiş hot sosyete kızlar öğretmese, kim öğretecekti?

Züleyha, bu işlerde dayısının iyi bir talebesi olarak yetişmişti. Onun İstanbul'da yaptığını, kendisini Anadolu'da yapıyor, fırka ve belediye bahçelerinde sık sık garden partiler ve danslı kır gezintileri tertip ediyordu."(s.41)

Kısa süreli yaz tatillerinde Anadolu'nun *sefil ve şiirsiz kasabalarını* bir tiyatro ve sinemanın şimdi varken az sonra yok olacak renkli dekorlarına benzetir ve bir ömür boyu buralarda hayatını geçirecek olan insanlarına acır.(s.47) Bu Anadolu manzaraları içinde romanlardan, magazin sayfalarından, filmlerden fırladığı düşünülebilecek hayaller kurar:

"Genç kız, bir aralık gözlerini kapayarak bir piknik manzarası tahayyül etmişti: Yol üzerinde otokarlar, motosikletler homurdanıyor, parlak çizmeli amazonlar; çıplak göğüslü, çıplak uzun bacaklı sportmenler,. erkeklik yaşına yeni girmiş kadın tenli etüdiyanlar, alüminyom tabaklar, konserve kutuları çeşit çeşit şişeler ve termoslarla baldıranlar üzerinde bir kır sofrası hazırlıyor; yıkık hanını sarmaşıklarla yarı örtülü pencereleri arkasında kadın, erkek başları görünüyor; karşıki ağaçların içinde bir müzik gibi ölçülü ve ahenkli Kukuuu-Helooo sesleri birbirini çağırıyor. Cesur bir amatör, fotoğraf almak için ayaklarını altında sallanan taşlara basa basa yıkık duvarın üstüne çıkmaya uğraşıyor ve etraftan çığlıklar kopuyor.(s.48)

Silifke'de babasının yanında uzun süre kalacağını anladığında burada fiziken değişmekten ve yerli bir kadına benzemekten korkar.(s.56) Anadolu'da kendisini, Amerikan dergilerinde resmini gördüğü insan yiyen bitkilerin kollarına düşmüş gibi görür.(s.70) Züleyha için İstanbul dışında yaşayan kimseler *dışarlıklı,* yabancı insanlardır.(s.122, 182, 190, 276)

Romanın ikinci ağırlık noktasını Züleyha'nın, savaşta babasının emrinde bulunmuş olan Silifke belediye başkanı Yusuf'la evliliği oluşturur.

Gökyüzü romanındaki Sevim de alafranga ilgileri bulunan genç bir aydındır. Romanın başkişisi Anlatıcı Doktor'un hayatına sonradan giren Sevim, annesiz, babasız bir kızdır ve hayatının büyük bir bölümü yatılı okullarda geçmiştir. Çocukluğunda bir yangın faciasında annesini, Çanakkale Savaşı'nda ise topçu binbaşı olan babasını kaybetmiştir. En son Amerikan Koleji'nden mezun olan Sevim, genç neslin bir temsilcisidir. Hayata kitaplar aralığından bakar. Yemek yapmak için mutfağa formüller, tarifler, teraziler ve kimyager gömleğiyle girer.(s.43)

Sevim de romanın kişisi Anlatıcı Doktor gibi ateisttir. Ondaki inançsızlığın temeli, kolejde Amerikalı bir bayan hocanın yaptığı Protestanlık propogandasına dayanır. Bu durum onda bütün dinlere karşı bir düşmanlığa dönüşmüştür. Cennet, cehennem, Allah, peygamber konularında tartışmalara girmeye pek meraklıdır.(s.58) İspirtizmacı Mükerrem'le de böyle bir tartışmaya tutuşur. Mükerrem, Sevim'i "gökyüzüne, cine, periye inanmayan itikatsız bir yeni zaman kızı" olmasından dolayı tebrik eder ve ne kadar samimi olduğunu anlamak için şaka yollu onu gece vakti mezarlıkta, bir mezar taşının üzerinde tango yapmaya davet eder. Sevim, pek belli etmese de bu tekliften korkar, *Librpansör* olmanın insanlığı, insan duygularını hiçe saymak olmayacağını söyler.(s.72)

Mükerrem, Sevim'in şahsında eksik eğitimin, okunmuş beş on kitabın, insanı yanlış düşüncelere götürebileceğine işaret eder.(s.73) Oysa

Sevim, memleketin Mükerrem gibi, Turgut gibi insanlarla yeni bir memleket haline gelemeyeceği fikrindedir.

Sevim, diğer taraftan Süleymaniye, Fatih, Ayasofya gibi dini sembollere de yabancıdır. Kendisini *ileri fikirli bir yeni zaman çocuğu*(s.79) olarak görür. Mükerrem'in teklifiyle gittikleri Bursa'da çeşitli vesilelerle Sevim'in korkusu artmaya başlar. İspirtizma toplantısının yapılacağı evin atmosferi, bu korkuyu iyice pekiştirir, Sevim'i asabileştirir. Çünkü evin her tarafı insanı evhama sürüklemektedir.(s.85) Anlatıcı Doktor ve Sevim, gece başlayan ispirtizma seansını masadan uzakta seyretmektedirler. Oturduğu yerden damların birindeki leylek silüetini Sevim'e de göstermek istiyin doktor, ona sessizce dokunur. Sevim, başını çevirir çevirmez,leylek, kurşunla vurulmuş gibi yere düşer ve onun çığlık atmasına sebep olur. Yüzü sapsarı kesilir. Bir müddet sonra, yarım kalan ispirtizma seansına tekrar devam edilirken karanlıkta doktorun elindeki sıva parçasının Sevim'in iskarpininin üstüne düşmesi, Sevim'de zaten var olan korkuya son noktayı koyar. Sevim, bir müddet baygınlık geçirir. Bunun ardından genç kız anlaşılmaz bir beyin hastalığına tutulur. Doktorlar, fen kitapları, konsültasyonlar, tıbbi teşhisler yani fen, Sevim'in hastalığına bir çare bulamaz.

Artık tek umut, Anlatıcı Doktor'un da, Sevim'in de inanmadığı *gökyüzü*dür. Aile meclisi Sevim'in tütsülenerek iyileştirilebileceğine inanır. Aynı zamanda bu karar, doktorun ve Sevim'in inandıklarına ve hayat felsefelerine aykırı bir şeydir. Fakat yapabilecekleri bir başka çare de kalmamıştır. Büyük bir gizlilikle Sevim, tütsülenir ve kız rahatsızlığından yavaş yavaş kurtulur. Ancak o, eski Sevim değildir. Bir zamanlar hiç beğenmediği, basit bulduğu Turgut'la evlenmeyi kabullenir.

Anlatıcı Doktor, Sevim'in bu hale gelmesinde kendi payının bulunduğunu düşünür. Çünkü henüz tam olgunlaşmayan Sevim, gözünde çok büyüttüğü Anlatıcı Doktor'un yüksek fikirleri ile Bursa'da onun korkmasına sebep olan "gökyüzü masalları" arasında sıkışıp kalmıştır. Bu da onda bir sinir hastalığına yol açmıştır. Bir başka doktorun da sinir hastalıkları konusunda henüz istenen seviyede gelişme sağlayamadığını belirtmesi, bizi romanın vermek istediği ana fikre götürür. Akıl düzenine dayanan fennin henüz çözüm bulamadığı yerlerde onun boşluğunu akıl dışı uygulamalar, hurafeler, batıl inançlar doldurur.

Halbuki Bir Tereddüdün Romanı[108]'nın aydınları, bu gidiş ve gelişleri kendilerine bir hayat tarzı haline getiren ve bundan bir türlü kurtulamayan aydınlardır.

Toplumun geçirdiği değişme sancıları içinde ferdin olmak veya olmamak arasındaki tereddüdlerinin anlatıldığı romanda baş kişilerden biri

---

[108] Peyami Safa, **Bir Tereddüdün Romanı**, 4. Baskı, İstanbul 1978. Alıntılar ve atıflar bu baskıdan yapılmıştır.

psikolojik romanlar yazan ve adı belirtilmeyen Muharrir'dir. Beyoğlu'nda bir otel odasında kalan Muharrir, bohem bir hayat yaşamaktadır. Romanın diğer iki kişisi klasik bir terbiye ile büyütülmüş olan Mualla ve onun aksine Muharrir gibi bir bohem hayat yaşayan Vildan'dır. Muharrir, Mualla'ya evlenme teklif eder. Fakat, Mualla'nın bazı şüphe ve tereddütleri vardır.

Romanın bütün kişilerine hakim olan tereddüt, Muharrir'e göre devrin getirdiği bir özelliktir. Bütün dünya I. Dünya Savaşı'ndan sonra farklılaşmaya başlamış; yeni bir devir, yeni bir insan olma yolunda değişiklikler göstermiştir. Muharrir, henüz karakteri tam olarak belirmeyen bu yeni devir karşısında korkar.(s.12-14) Romanda Mualla'nın zıddı bir hayat biçimine sahip olan ve bir kimlik bunalımı yaşayan Vildan'ın kişiliğinde, köklerinden kopan ferdin pek belirsiz şahsiyetinin nasıl kuruyuverdiğini görür. Sadece içtimai değil, insani mistik ve ilahi bağları da çözülen insan, Muharrir'e bir ibret, dehşet ve merhamet hissi verir.(s.191) Fakat bütün bunlar bu yeni başlayan devrin eseridir. Bu yeni devir herkeste bir tereddüt hissi uyandırmaktadır. Eserlerini "Tereddüt" kelimesiyle özetlemek isteyen Vildan'a Muharrir, bunun bütün devre ait bir özellik olduğunu söyler. Evlenme teklifi karşısında Mualla, Roma ile İstanbul, hile ile samimiyet, ölümle hayat arasında kalan Vildan, hep tereddüt içindedir. Muharrir, Vildan'la tartışırlarken, devrin geçirmekte olduğu tereddüt hastalığına şöyle bir açıklama getirir:

"...Sonra ben ve benim olduğum zümre de tereddüt içindeyiz. Elimizdeki bu kadehler ve gecelerimizi dolduran bu çılgınlıklar nedir? Bütün sanatkâr dediğimiz sınıf ve münevver dediklerimiz hep tereddüt geçiriyorlar: İnanmakla inkâr arasında tereddüt; ferdi ve içtimai temayüller arasında tereddüt; "moi"nın kendi üstüne doğru saldırışından başka bir şey olmayan kendi kendini tahrip aşkıyla, yaratıcı hırslar ve sevdalar arasında tereddüt. Bütün Avrupa aynı tereddüt içinde: Almanya, Fransa ve İngiltere sağla sol arasında gidip geliyorlar. Millî ve beynelmilel cereyanlar, dini lazühdi cereyanlar, katolik izdivaç ve serbest aşk cereyanları, ahlaki ve gayrı ahlaki cereyanlar, bütün beşeri iradeyi ikiye bölüyor ve tereddüde düşürüyor (...) Bu çılgın bu kudurmuş tereddüt ve şüphe devrinde sarsıntıyı en çok hisseden müessese izdivaçtır. Fakat şüpheye ve tereddüde lanet savurmadan evvel hakkını verelim. Zekânın en sivri noktası şüphe ve tereddüttür. Bütün Rönesans bir şüpheden doğdu. Bütün yeni felsefe zaferini Descartes'ın şüphesine borçludur.(...) Yıkılıyor, her şey yıkılıyor, diyorum. Yıkılmıyor, sallanıyor. Her şey, başkalaşmak üzere, yerinde kalacak. Her şey: Aile,milliyet duygusu, beşeri alakalar, her şey. Giden nedir, biliyor musun? Kökleri yurdunun toprağından kopmuş, sadece millî duygularını kaybetmiş "deracine"ler. Pierre Loti'nin "Desenchante"leri, Andre Gide'nin

veya Oscar Wilde'nin ahlaksızlıkları, bütün o harpten evvelki ve sonraki züppe dünya edebiyatının kahramanları, bütün o hiçbir şeye inanmamayı bir ibadet ve bir süs yapan, spontane bir değişmeden başka hiçbir şeyi hakikat olarak kabul etmeyen ve ruh azabını "vice" olarak taşıyan münevver cici beyler ve hanımlar, onların Bodleryen edebiyatı ve Niçeen felsefesi gidiyor ve yerine Karl Marks'tan büsbütün başka bir insan tipi gelecektir. Kimsin sen? Ben senin ve sizlerin birer casus olmanızdan şüphe ediyorum. Çünkü birer "deracine"siniz, "desenchante"siniz, itiraf ediyorsunuz. Bütün içtimai ve beşeri bağların bir anda kopması için bu şüphemiz kâfidir. Bir insanın her fenalığa muktedir olabileceği yerde cemiyet iflas etmiştir. Böylece bir sarsıntı devresi geçiriyoruz..."(s.174-177)

Devrin bu şüphe ve tereddüt hastalığı bütün dünyada olduğu gibi bizim insanımız üzerinde de etkili olmuştur:

"Bu durmadan dönen çark, bu göz karartıcı hız, bu namütenahi yaratılış, oluş ve gidiş, tereddüdü ve tembelliği affetmiyor; hiçbir şeye inanmayanların da en imanlılar kadar kendi faaliyetine karışmasını istiyor ve iradeye kadar işliyen bir septisizmin, bir şüphe ve tereddüdün cezasını böyle veriyor. Akrabam ve tanıdıklarım içinde, buna benzer bir ruhi sefahatle perişan olan insanları ve aileleri düşündüm. Hepsini bu tereddüt mahvetti. Kimi kozmopolit ve millî duyguların meddücezri arasında, kimi cinsi ve âşıkane meyilleriyle aile ve dostluk vefasının çarpışması içinde, ve hepsi, mevcudatla alakaları kesilerek, enerjilerini kaybederek, bir muvazene unsuru olmaktan çıkarak, tereddüdün çocukları olan fuhuş, alkol, sefalet ve şifasız bir bedbinlik içinde hastalandılar, parasız kaldılar, süründüler, perişan olup gittiler... Hiç biri klasik ve ezeli ahengi hissetmemişti ve hepsi, asrın geçici anarşisini devrin hakiki işaretlerinden biri sanmıştılar ve nihayet canlarından usanmıştılar. (...) Hepsi de bu asrın bir nevi insan fasilesine mensuptular; Karılarından veya kocalarından ayrılanlar, çocukları olduğu halde ana veya baba sevgisini kaybedenler, hiç evlenmeyenler, millî ve içtimai duyguları zayıflıyarak ecnebi muhitlerinde yabancı istinatlar arıyanlar, hayatlarını Avrupa'da geçirerek nihayet boğucu bir can sıkıntısı içinde, bezmiş ve ihtiyarlamış olarak ana yurda dönenler, san'atla oynadıkları halde, bütün tecessüsleriyle beraber bedii heyecanlarından da mahrum kalanlar, tersine dönmüş cinsi itiyatlar ve hulyalarla kendilerini gece gündüz alkola, iğrenç bir boheme verenler, her gün korkunç bir irade felciyle, sabahtan akşama kadar yatakta kalarak ümitsizlik , ter, kuruntu ve abes hülyalar içinde paslanarak şişenler veya kuruyanlar, bir takım "metempsycose" hayalleri içinde felsefe yapmakla ve dehalarına inanmakla şuurlarını kaybetmeğe başlayanlar, yahut da mesleklerine alakalarını ve sevgilerini tamamiyle kaybederek değişik bir cinsi münasebet serisi yapmaktan başka bir şey istemiyenler, hedefsiz ve mücerret heyecanlarını tatmin için kendilerini kumarhane ve batakhanelere atanlar, intihar edenler, verem olanlar, insandan kaçanlar, çıldıranlar..."(s.191-192)

Muharrir, "Bir Adamın Hayatı" adlı romanını okuyan Mualla ile tanışır. Mualla, Muharrir üzerinde gelenekle modern olmayı birleştirmiş bir aile kızı izlenimi bırakır. Bir problem karşısında insan ruhunun bir uçtan diğerine gidip geldiğini düşünen Muharrir, evlenme probleminde de o günlerde *"bütün ananevi şartları haiz olan bir aile teşkil etmek" fikrinin tesirinde bulunduğundan bir müddet sonra Mualla'ya evlenme teklifi yapar. Fakat, Muharrir'in evlilik konusundaki muğlak görüşleri Mualla'yı tereddütte bırakır. Keza Muharrir de bu teklifi, kendisine "yeni sistemler aramanın taze ihtirasını vadettiği için..."*(s.35) yapar. Ona göre insan ruhu her meselede iki zıt kutup arasında çırpınıp durmaktadır. Onu bu tereddütten kurtarıp harekete geçirmek, yeni bir istikamet çizmek, yeni bir terkip ve sistem çıkarmak için bir zeka oyununa ihtiyaç vardır.(s.34-35)

Bütün devre olduğu gibi Muharrir'in hayatına da tereddütler hakimdir. Hiç bir tasavvuruna para hayali karıştırmadığını söyler, ancak dünyanın en zengin adamı olmak ister.(s.52) Muharrir içindeki bu tezatları bizzat kendi ağzıyla da ifade eder: *"Ben hem müfrit, hem mutedil olmak isterim, azami bir nizamsızlıkta azami bir nizam ararım. Hiç kimse benim kadar derbeder ve muntazam olmamalıdır, hayatımda bunu az çok tatbik ettim, iki zıt kutupta aynı zamanda seyahat çok güç, fakat imkânsız değil; bununla beraber üstüva çizgisinde bulunmanın zevkini de inkâr etmiyorum..."*(s.52)

Muharrir, kitabını okuyan birisiyle kitabı arasında ne şekilde bir iletişim kurulduğunu da merak eder. Kitabı ve okuyucusu arasındaki ilişkiyi kendisinin en büyük problemi olarak görür. *"Bir çok şeyler yazıyoruz ve bir çok insanlar okuyorlar. Ben her kitabımın her sayfasını, her satırını ve her kelimesini okurken binlerce karimin ayrı ayrı yanında bulunmak isterdim. Yanında değil,hatta ruhunun içinde. Ve her parça yazımın, hatta her kelimenin o ruhta uyandırdığı hayalleri, tedaileri, akisleri, heyecanları, birer birer görmek ve bir kitapla kari arasındaki sayısız tesir ve aksi tesirlerin en bölünmez, küçük ve ince parçalarına nüfuz etmek ihtiyacıyla yanardım..."*(s.38)

Muharrir'in iki kadın arasındaki tereddüdü, her ikisini de kaybetmesine yol açar. Mualla kapalı bir aileden olmakla, zihni kapalı olmak gibi bir kusura, fakat seciyesini korumak gibi bir meziyete sahiptir. Vildan ise açık bir hayata sahip olmakla, zihni açık olduğundan bir meziyete, bu açıklık seciyesini bozduğundan da bir kusura sahiptir. Dolayısıyla Muharrir'in asıl isteği, hem zihni açık hem de seciyesini muhafaza etmiş bir toplum ve ferd olmaktır.

1918 ile 1932 yılları arasında toplumun ve ferdin geçirmiş olduğu şüphe ve tereddüt psikozonun anlatıldığı romanda Vildan bohem hayat

yaşayan bir kadındır. Romanın diğer kişilerinde olduğu gibi onun hayatına da tereddütler hakimdir. Muharrir, Mualla'yı tanımadan önce Vildan'la tanışmışlardır. Muharrir ve Vildan ilişkisi de bir okuyucu ve yazar tanışması olarak başlamış bir ilişkidir.

Avrupa'da yaşayan Vildan, İtalyan yazar Pirandello'nun "Çıplakları Giydirmek" adlı tiyatro eserini çevirmektedir. Konuşmalarında Pirandello'nun sık sık isminin geçmesi Vildan'ın ondan çok etkilendiğini gösterir. Diğer taraftan Oscar Wilde, Barres, Shakespeare, söz ettiği diğer yazarlardır. Çevirisinin Türkiye'de basılması ve oynanması için Muharir'den yardım ister. Fakat Vildan tutarsız bir kadındır. Sinirlidir, mizantroptur. Mazisi pek karanlıktır. Uyuşturucu kullanmaktadır. Karmaşık bir ruh hali vardır. Kimlik problemi yaşamaktadır. Sürekli kendi köklerinden kaçar bir tavrı vardır. Muharrir'le bir tartışma sırasında söyledikleri, adının Vildan ve kökeninin Türk olduğu konusunda bile okuyucuyu şüpheye düşürmektedir. Avrupa'da yaşayan Vildan'ın şüphe ve tereddütleri, onu köklerinden koparmıştır. Bunu kendisi de itiraf eder: *"...ben Barres'in tarif ettiği derasinelerden biriyim. Yalnız memleketimin değil, dünyanın toprağından kökleri kopmuş bir insanım."*(s.128) O, kendi köklerinden kaçan insanın sembolüdür. Muharrir'e göre yeni devirde Vildan gibilerin yeri yoktur.(s.205)

Sabahattin Ali'nin İçimizdeki Şeytan[109] romanı da Cumhuriyet'in ikinci nesil aydınlarının bohem hayatını; onların iç çelişkilerini ve toplumla olan çatışmalarını ele almaktadır. Romanın baş kişisi Ömer, Darülfünun'da felsefe okumakta ve aynı zamanda postahanede de çalışmaktadır. Roman, Ömer aracılığıyla ideal ve yüksek hayat arzusu ile ihtiyaçların zorladığı basit ve bayağı yaşantı arasında gidip gelen, bunalımlara düşen aydın insanları anlatır. Romanın esas vakası da Ömer'in hayatı basit bulan felsefesinin, realite karşısında son bulmasına dayanır.

Kendisiyle ve dış dünyayla sürekli bir tartışma içinde olan Ömer'e göre, hayat basit, insanlar bayağı, sosyal çevre çirkeflerle dolu, toplum hoşgörüsüz ve sevgisizdir. O, insanın içinde var olan ve insanı sürekli hata yapmaya teşvik eden bir şeytanın varlığına inanır. Bohem hayatı, kendisi ve toplum arasında yaşadığı gidiş gelişleri, Macide'ye âşık olup onunla evlenmesiyle şekil değiştirir. Ancak aralarında pek de sağlam temellere oturmayan bir münasebet vardır. Ömer'in zayıf karakterli, iradesiz biri olmasına karşılık Macide, mantıklı bir kızdır. Ömer'in bu evliliği yürütmedeki başarısızlığı ve iradesizliğine parasızlığı da eklenince, onun

---

[109] Sabahattin Ali, **İçimizdeki Şeytan**, İstanbul 1998; alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir. Bu roman ve yazarın diğer edebi eserler hakkında bak. Ramazan Korkmaz, **Sabahattin Ali -İnsan ve Eser-**, İstanbul 1997.

yüksek hayat felsefesi, en basit ihtiyaçlar karşısında erimeye başlar. Küçük bir çorap hırsızlığıyla başlayan bu düşüş, daha sonra Ömer'in işyerindeki veznedarı tehdit ederek ondan para sızdırmasına varır, sonuçta da hapse düşer ve Macide'yi de kaybeder.

Romanın başlarında Ömer, hayatı ve insanları sürekli sorgular; hayatı basit bulur ve sıkılır; bu sıkılma onun nihilizme varmasına yol açar. *"Hiçbir şey istemiyorum. Hiçbir şey bana cazip görünmüyor. Günden güne miskinleştiğimi hissediyorum ve bundan memnunum. Belki bir müddet sonra can sıkıntısı bile hissedemeyecek kadar büyük bir gevşekliğe düşeceğim. İnsan bir şey yapmalı, öyle bir şek ki... Yoksa hiçbir şey yapmamalı. Düşünüyorum: Elimizden ne yapmak gelir? Hiç!... Milyonlarca senelik dünyada en eski şey yirmi bin yaşında... Bu bile biraz palavralı bir rakam. Geçen gün bizim felsefe hocasıyla konuşuyordum. Lafı gayet ciddi tarafından açtım ve "hikmeti vücudumuz"u araştırmaya çalıştım. Dünyaya ne halt etmeye geldiğimiz sualine o da cevap veremedi. Yaratmak zevkinden, hayatın bizatihi bir hikmet olduğu hakikatinden dem vurdu, fakat çürük. Ne yaratacaksın? Yaratmak yoktan var etmektir. En akıllımızın kafası bile bizden evvelkilerin depo ettiği bir sürü bilgi ve tecrübenin ambarı olmaktan ileri geçemez. Yaratmak istediğimiz şey de bu mevcut malları şeklinin değiştererk piyasaya sürmekten ibaret. Bu gülünç iş bir insanı nasıl tatmin eder bilmiyorum. Bize ziyasının beş bin senede gönderen yıldızlar varken, en kabadayısı elli sene sonra kütüphanelerde çürüyerecek ve nihayet beş yüz sene sonra adı unutulacak eserler yazarak ebedi olmaya çalışmak, yahut üç bin sene sonra, kolsuz bacaksız, bir müzede teşhir edilsin diye, ömrünün çamur yoğurmak ve mermere kalem savurmakla geçirmek bana pek akıllı işi gibi gelmiyor. (...) Bana öyle geliyor ki, hakikaten yapabileceğimiz bir tek iş vardır, o da ölmek. Bak, bunu yapabiliriz ve ancak bu taktirde irademizi tam bir şey yapmakta kullanmış oluruz..."*(s.6-7)

Ömer için hayat yaşamaya değmeyecek kadar kötülüklerle doludur ve bayağıdır. Bu fikrini roman boyunca birkaç kez tekrarlar. O, büsbütün başka bir hayat peşindedir, ama insanın içindeki şeytan buna engel olmaktadır: *"... Büsbütün başka bir hayat, daha az gülünç ve daha çok manalı bir hayat istiyorum. Belki bunu arayıp bulmak da mümkün... Fakat içimde öyle bir şeytan var ki... bana her zaman istediğimden büsbütün başka şeyler yaptırıyor. Onun elinden kurtulmaya çalışmak boş... Yalnız ben değil, hepimiz onun elinde bir oyuncağız... "*(s.41) Hayat karşısındaki tavrı, içinde yaşadığı zamanda, kendi çıkarlarından başka birşey düşünmeyen, duyarsız insanlara da yönelir: *"... On bin yirmi bin sene evvelki insanlar gibi olabilsek, tabiatı onların gözüyle görsek muhakkak ki şimdi burada böyle sükunetle oturamazdık. Onlar güneşi, ayı, falanca büyük tepeyi*

veya filan bulutu ve yıldırımı babalarının hayrına mı Allah yaptılar? Onlar tabiatta saklı duran ruhu bizden iyi anlamışlardır. Halbuki bizim bunu yapmamıza imkân yok. Minimini kafalarımızı ukalaca kitaplar, birbirinden çürük bilgiler, neticesi olmayan hesaplar ve Allah kahretsin, karmakarışık menfaat düşünceleri dolduruyor... Söyle, hangi ilim, hangi şiir, hangi aşk, hangi devlet bu manzaradan daha güzel, daha muhteşemdir? Buna rağmen burnumuzu kaldırmadan bozuk kaldırımlarda yürüyüp gitmekte devam ediyoruz. Dünyadaki insanların acaba kaç binde biri şu anda başını aya çevirmiştir? Halbuki o her şeyi, herkesi görüyor ve gafletimizin üstüne o tatlı, o iyi tebessümünü serpiyor. Dikkatle baksam onun parlak çehresi üzerinde birçok şeyler göreceğimi zannediyorum. Şu dakikada sarı nehir üzerindeki kayıklarında uyuyan yorgun kulileri, iri Hindistan cevizi ağaçlarının dalları arasında tüneyen papağanları, başlarını Nil'in kırmızı sahillerine yaslayarak dinlenen timsahları ve herhangi bir eğlence bahçesindeki sevgilisini belinden kavrayan sarhoş kibarzadeleri aydınlatan hep aynı ışıktır. Halbuki ne kadar masum bir yüzü vardır; harp meydanlarında bağırsaklarını avuçlayarak ölenleri, apartman kapılarının önüne bırakılan çöp tenekelerini karıştırıp gıda arayanları, aynı gecede ikinci aşıklını pencereden içeri almaya çalışanları gördüğü halde güzelliğini ve saffetinin muhafaza edebiliyor. Bizler, her gördüğümüz fenalığın ve rezaletin bir parçasını ruhumuzda ebediyen beraber taşımaya mahkum insanlar, onun yanında ne kadar zavallı ve küçük şeyleriz..."(s.90)
Romanın asıl problematiği de insanın içinde taşımış olduğu ve kendisini sürekli fenalığa, kötü şeyler yapmaya teşvik eden iç şeytana dayanmaktadır. Ömer, en kuvvetli insanın bile oldukça zayıf anları, istediğinin tam aksini yapmaya mecbur olduğu dakikaları olabileceğini düşünür.(s.126) Nitekim Ömer, romanın sonunda kendi içindeki şeytanın kurbanı olur. Fakat, romanın sonunda iç şeytan dediği şeyin aslında iradesizlik, acizlik ve tembellik olduğunu itiraf eder: *"...Buna içimdeki şeytan diyordum; müdafaasını üzerime almaktan korktuğum bütün hareketlerimi ona yüklüyor ve kendi suratıma tüküreceğim yerde, haksızlığa, tesadüfün cilvesine uğramış bir mazlum gibi nefsimi şefkat ve ihtimama layık görüyordum. Halbuki ne şeytanı azizim, ne şeytanı? Bu bizim gururumuzun, salaklığımızın uydurması... İçimizdeki şeytan pek de kurnazca olmayan bir kaçamak yolu... İçimizde şeytan yok... İçimizde aciz var... Tembellik var... İradesizlik, bilgisizlik ve bunların hepsinden daha korkunç bir şey: Hakikatleri görmekten kaçmak itiyadı var... Hiçbir şey üzerinde düşünmeye, hatta bir parçacık durmaya alışmayan gevşek beyinlerimizle kullanmaya lüzum görmeyerek nihayet zamanla kaybettiğimiz biçare irademizle hayatta dümensiz bir sandal gibi dört tarafa savruluyor ve devrildiğimiz zaman kabahati meçhul kuvvetlerde, insan iradesinin üstündeki tesirlerde arıyoruz."*(s.256)

Ömer, İstanbul'a bir kültür merkezi gözüyle bakmasına ve burada insanın kendisini kafa bakımından tam olarak yetiştirmeden Anadolu'ya gitmesinin doğru olmayacağına inanmasına rağmen (s.134), İstanbul'da içinde bulunduğu ve bize tanıttığı aydınlar çevresi, kendi iç şeytanlarının arzularına boyun eğen, yüksek fikirlerine rağmen bayağı davranışlar sergilemekten uzak duramayan, çıkar düşkünü insanlardan oluşmaktadır. Çok fazla yer verilmemekle beraber, bunlar içinde Bedri, sağlam bir kafaya sahiptir ve yapmış olduğu tahliller, bir nevi romandan çıkarılması gereken ders niteliği taşımaktadır. Onun, döneminin aydınları konusunda söyledikleri, bir anlamda yazarın Bedri aracılığıyla bu kesime yönelttiği tenkit özelliğindedir: *"Bu adamların hepsi büyük bir tezat ve ikilik içinde çırpınıyorlar. Hiçbiri sırtında taşıdığı ve muhafazaya mecbur olduğu mevki veya paye ile ahenk halinde yaşamıyor. Kafaları, zekâ itibariyle olsun, yarım yamalak bilgileri itibariyle olsun, merhamete muhtaç bir halde. Şahsiyetleri kırpıntı bohçası gibi. Her şeyleri iğreti, her vasıfları, her kanaatleri iğreti... Bu belkemiksiz malumat ve kanaatler mütemadiyen kopar, birbirinden ayrılır, sahibiyle münasebetlerini mütemadiyen değiştirir. Çünkü hiçbirinde fikirler ve bilgiler şahsiyet haline gelmemiştir. Hiçbiri ukalalık etmek için malzeme toplamaktan başka bir şey düşünmemiştir. Hiçbiri insanı insan yapan şeyin şahsiyet olduğunu, bütün ilimlerin, bütün tecrübelerin yalnız bunu temine yaradığını anlamamıştır. Onun için bu nevi insanlardan bahsedilirken boyuna birbirine uymaz sözler duyarız. Biri aptaldır derken öteki akıllı, biri ahlaksız derken diğeri haluk der. Şu tarafı iyi ama bu tarafı çürük diye hükümler verilir. Bir insanın, bilgisi, düşünceleri, mantığı, ahlakı, hulasa her şeyiyle bir insanda ne kadar ayrı çehre gösterirse göstersin, bir noktada birleşir ve bir ahenk vücuda getirirler. O nokta da şahsiyet dediğimiz şeydir... Bir garson, bir kayıkçı, şahsi fikirleri olmak, gördüğü ve öğrendiği şeyleri kendine mal etmek bakımından, bizim bu münevverlerin hepsinden üstün ve kıymetlidir. Konuşurken birçok şeyler öğrenirim ve karşımda bir insan görürüm, hazin ve geveze bir kukla değil.... Çünkü alelade bir insan bile olmadıkları halde kendilerine bir de münevver insan payesi verilince ve hayattaki mevki ve itibarlarını kaybetmemek için bu sıfatı akla hayale gelmeyecek hokkabazlıklarla muhafazaya mecbur kalınca, pek tabii olarak dalaverecı olacaklar, ahlaksızlaşacaklar ve mütemadiyen birbirlerinin kıymetsizliklerini ortaya vurarak kıymetsizliğin esas olduğu kanaatini uyandıracaklar..."*(s.252-254)

Romanda temas edilen bir başka nokta da kendi insanımızın uğradığı değişmeyi yeterince benimseyemediği, yenileşmeye uyum sağlayamadığıdır. Ömer, sık sık ziyaret ettiği teyzelerinin evinde besmele levhasıyla, gramafon ve plakları bir arada görünce, bu insanların eşyalarına ne kadar benzediğini düşünür: *"...Onlar da bu oda gibi, bütün evleri gibi henüz nereye ait olduklarını bulamamışlardı. Onların içinde de besmele*

levhasıyla Sonya plağı yan yana duruyordu."(s.51) Ömer'in bu bakışı, akrabalarıyla sınırlı kalmaz, bütün bir şehre yönelir: *"Ömer yalnız bu akrabalarının, yalnız onların evinin değil, bu şehrin de yamalı bir şey olduğunu düşündü. Tabiatla teknik yüz sene öncesiyle bugün burun buruna gidiyordu. Güzelle yapmacık, lüzumlu ile özenti birbirine sürtünerek yaşamaktaydı."*(s.56)

Bu iki uç arasında gidip gelen, kimi zaman bunlardan bir sentez çıkarabilen, kimi zaman iki uçtan birine kayan, kimi zaman ise arada kalan Cumhuriyet'in yeni nesil genç aydınları arasında anarşist fikirlere sahip aydınlar da mevcuttur.

Huzur romanının aydın kişilerinden Suad, romanın baş kişisi Mümtaz'ın hem akrabası hem de Galatasaray'dan beri arkadaşıdır. O da üniversite mezunudur. Bir bankada çalışmaktadır. Hayatta aradıklarına ulaşamamış biri olduğundan, yaşanılan hayat karşısında karamsardır. Üniversiteden beri ilgi duyduğu Nuran'a aşkını itiraf eden mektuplar yazar, fakat duygularına karşılık alamaz. Nuran'ın Mümtaz'la olan yakınlığını bilmektedir. Yaşadığı hayat kendisine artık çekilmez gelince bir gün gizlice girdiği Nuran'ın evinde kendisini asarak intihar eder.

Okumanın insanı rahatsız ettiğini; bilmenin, öğrenmenin aranan mutluluğu vermediğini; bu yüzden de yeni hayat şeklinin, ister Ronsard olsun, ister Fuzuli, eski yeni ne varsa hepsini atmakla mümkün olacağını söyler. Suad, hayat karşısında inkârcıdır. Tıpkı Amerika ve Sovyet Rusya' da olduğu gibi bambaşka bir *âlemin masalını* kurmamız gerektiğini belirtir. Bunların bir ütopya olmadığını, sadece Türkiye için değil, bütün dünya için yeni doğan insanın eskinin hiçbir artığını kabul etmemesi gerektiğini ifade eder. Çünkü insanlık ölü kalıplardan ancak bu şekilde kurtulabilir ve eskiyi devam ettirdikten sonra yeniyi aramanın hiçbir anlamı yoktur.(s.82-83)

Suad, Mümtaz'ın, İhsan'ın, Nuran'ın o hayranlıkla dinledikleri musikilerde aradığını bulamaz. Zira o, aceleci bir insandır, aradıklarına hemen kavuşmak ister. Kendisini bu dünyaya erken gelmiş biri olarak görür.(s. 254-256)

Suad'a göre doğu insanı hiçbir zaman hür olmamış, var olan hürriyet fikrinin ise bir çeşit fedakarlık terbiyesinden kaynaklandığını, daima sıkı kadrolar içinde anarşist bir ferdiyetçilikte kaldığını, hürriyetten çabuk vazgeçmemizin sebebinin de bu olduğunu söyler. Halbuki kendisi böyle bir anlayışa sahip olmadığını, hiçbir şeye karşı sorumluluk hisetmedğini belirtir. Ona göre bu, her insanın kendi zamanının bilinciyle doğmasından kaynaklanmaktadır.(s.256- 258) Kendisini "sefil. maddi, ayyaş, vazifesinden kaçan" biri olduğunu, hayatının israf edilmiş bir ömür olduğunu, her düşüşü tecrübe etmek istediğini bu yüzden de çalıştığı bankada kendisine teslim edilen kasayı birkaç kere soymayı düşündüğünü söyler.(s.256)

Suad, Mümtaz'ı Nuran'ı, İhsan'ı ve diğer arkadaşlarını kelimelerde yaşamakla suçlar. *"Hepinizin kafasında sevgi, ıstırap diye bir yığın kelime var. Kelimelerde yaşıyorsunuz. Ben kelimelerin manasını öğrenmek istiyorum."* Arkadaşlarının Tanrı'nın varlığı konusunda belirsiz bir sükutları bulunduğunu buna karşılık kendisinin Tanrı'ya inanmadığını, Allah'ı kendi içinde öldürdüğünü, dindar olmadığını belirtir. Tabii olarak ölümü, iğrenç bir *çürüme ve kokma* olarak değerlendirir. İnançsızlığının ve kendisini ölüme yakın hissetmesinin sebebi mutsuzluğudur. (s.264-268) Sonuçta da bu mutsuzluk onu intihara kadar götürür.[110]

Cumhuriyet aydınlarındaki bu çeşitlilik ve çok yönlülük hayatın hemen her safhasına yayılmış durumdadır. Ancak bu, kimi çevrelerde aksi etki yaparak toplumun bozuluşuna ve çözülüşüne de yol açabilmektedir.

Nitekim Memduh Şevket Esendal, Ayaşlı ve Kiracıları[111] romanında, kurulmak istenen yeni hayatı yeterince anlayamayan Cumhuriyet sonrası insanının, yüzyıllardır yaşayageldiği bozulmanın sonuçlarını bir banka memurunun bakışıyla anlatır.

Romana adını veren Ayaşlı İbrahim Efendi, 1930'ların Ankara'sında bir apartman dairesinin dokuz odasını her birinin farklı bir hikâyesi bulunan insanlara, ailelere kiraya vermiştir. Bir dairenin odalarının farklı özelliklere sahip insanlara kiraya verilmesi, İmparatorluktan henüz tam olarak kimliğini kazanamamış millî devlete; köşkten konağa, konaktan apartman dairesine ve oradan da odaya doğru bir küçülmeyi temsil eder. Bu bozulmanın mekanda ortaya çıkması, çevresini kendi zihni yapısı doğrultusunda değiştiren insanın çözülüşünden kaynaklanır. Yazar, romanda anlatıcı durumundaki bankacı kahramanın bakışıyla, ülkenin genelinde yaşanan bir çözülmeyi, çeşitli yerlerden gelen insanları bu apartman dairesinde toplayarak vermeye çalışır. Dolayısıyla bu dokuz odası kiraya verilmiş apartman dairesi, toplumun her kesimini temsil eden bir küçük topluluk durumundadır.

---

[110] Huzur'daki Mümtaz'ın Tanpınar olduğu, edebiyat araştırmacıları arasında genel bir düşüncedir. Tanpınar da kahramanı gibi doğudan batıya uzanan geniş bir kültür birikimine sahiptir. Ancak, yazarın yaratmış olduğu, yani bu birikimin içinden çıkarmış olduğu kahramanlar, romanda ister Mümtaz'ın yanında olsunlar, ister karşısında olsunlar, bir anlamda yazarın iç çelişkilerinin veya uyumunun birer yansımasıdırlar. Bu anlamda Mümtaz yazarının değişerek devam etmek isteyen yüzü iken, Suat'ın ise Tanpınar'ın diğer çehresi, yani yazarın iç çelişkileri olduğu söylenebilir. (Beşir Ayvazoğlu, **Geleneğin Direnişi**, İstanbul 1997, s.243.)

[111] M.Şevket Esendal, **Ayaşlı ve Kiracıları,** 6. baskı, Ankara-1996. Alıntılar ve atıflar bu baskıya aittir. Gerek bu roman ve gerek yazarın edebi şahsiyeti hakkında bak. İsmail Çetişli, **Memduh Şevket Esendal,** Ankara-1991.

Kişilerinin ve vakalarının çokluğuna rağmen roman, değerler sisteminin çözülüşü üzerine dayandırılmıştır. Anlatıcı durumundaki bankacının gözüyle görebildiğimiz kadarıyla bu apartman dairesinin odalarında yaşayan insanlar arasında bir aile kavramı ve ahlaki endişe yoktur. Buradaki insanların hayatlarına maddi çıkarları yön vermektedir. Ayaşlı'nın ikinci karısı genelev çalıştırmaktadır. Ayaşlı'nın kendisi üvey kızı durumundaki Faika ile yaşamakta. Faika'nın kocası Fuat'ın da bir başka kadınla ilişkisi vardır. Burada yaşayan karı kocalar arasında sıhhatli bir görünüme sahip aile yoktur. Odasında sürekli kumar oynatan Turan Hanım, kendisinden yaşça bir hayli büyük kocasının gözleri önünde bir başka erkekle gayet samimi olabilmektedir.

Bankacı kahramanın bütün bu değişme ve bozulma üzerinde pek bir değerlendirmesi yoktur. O sadece bir geçiş süreci olduğu ifade edilmek istenen dönemin insanlarını olduğu gibi aktarır. Bankacı anlatıcının bize tanıttığı bu insanlar arasında iyi bir kimliğe sahip kimse oldukça azdır. Fakat, bunların çoğunun insan olarak çözülüşünün Cumhuriyet öncesine dayandığı vurgulanmak istenir. Ayaşlı, Balkan Muharebesi öncesinde dağlarda gezen bir eşkiyadır. Bugün elindeki parayı, I. Dünya Savaşı sırasında bir hastahanedeki görevi sırasında sağlamıştır.(s.32) Romanda yabancı bir elçilikte çok az bir paraya tercümanlık yapan Şefik Bey, ailesini Avrupa'da darmadağın etmiş eski bir konsolostur. İkinci eşini ise başkalarına satmaya kalktığı rivayetleri vardır.(s.43-44) Karısı İffet'in açılıp saçılmalarına hatta daha ileri giderek bir başka erkekle ilişki kurmasına sessiz kalan Abdülkerim Bey, çürüğe çıkmış bir harbiyelidir. Alışverişteki becerisinde dedelerinden gelme bir yetenek vardır.(s.47-48) Adapazarı yakınlarında kurduğu bir fabrikada soğuk tuğla çıkardığını söyleyip aslında afyon üreten İskender Bey, eğtimini Rusya'da almış; komünist partiye faal olarak girmiş, daha sonra oradan Türkiye'ye kaçmıştır. Konuşmalarından Rusya'daki hayatına hasret çektiği anlaşılmaktadır.(s.55-56)

Fakat yazar, Anlatıcı Bankacı ve onun arkadaşı Doktor Fahri'nin şahsında gelecek nesillerin sağlam temellere dayalı bir aile ortamından geleceklerini müjdeler. Bütün ahlaksızlıklara, suistimallere rağmen Anlatıcı Bankacı'nın ve arkadaşı Doktor Fahri'nin olumsuz bir özellikleri pek yoktur. Romanın sonunda, iğreti hayatların yaşandığı Ayaşlı'nın kira evinin boşaltılması ve Anlatıcı ile arkaşı Doktor Fahri'nin romanda yer alan diğer kadınların aksine ahlaken temiz iki bayanla evlenmeleri, yeni nesillerin gerçekten tam bir aile hüviyetine sahip ortamlardan doğacağının müjdesini verir.

III. BÖLÜM

ROMANDA AYDININ NİTELİKLERİ VE BAKIŞ AÇILARI

1-ALMIŞ OLDUKLARI EĞİTİM BAKIMINDAN AYDINLAR

Romanlarda karşımıza birer aydın olarak çıkan kişilerin kimi zaman hangi okuldan mezun oldukları belirtilmemiş olabilmektedir. Diğer taraftan hangi okul mezunu oldukları belirtilmiş olsa bile, nasıl bir eğitimden geçtiklerine roman çerçevesi içerisinde temas edilmediği de görülür.

Kaynak olarak kullandığımız romanlarda harbiye, tıbbiye ve mülkiye gibi okullarda okumuş aydınlar, sayıca bir hayli fazladır.

İncelediğimiz romanlarda harbiye mezunu olan aydınlar şunlardır: İhsan(Ateşten Gömlek), Cemal(Ateşten Gömlek), Orhan Bey(Sodom ve Gomore), Hakkı Bey(Ankara), Ahmet Celal(Yaban), Miralay Nihat(Tatarcık) ve Nazım Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun).

Ancak, bahsi geçen aydınların mezun oldukları okullarda aldıkları eğitimle ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir. Bu aydınların kimliklerinin oluşmasında yetiştikleri okul ve aldıkları eğitiminden ziyade içinde bulundukları çevrenin etkisi daha büyüktür. Dolayısıyla bu çevrenin niteliği doğrultusunda bir kimliğe sahip olmaktadırlar.

Ateşten Gömlek'in harbiyeli subayları Cemal ve İhsan, bulundukları çevrenin etkisi sonunda bir kimliğe kavuşmuşlardır. Cemal taşralı, İhsan şehirlidir.

İhsan, bir şehirli olmasına rağmen, muhafazakar bir çevreden gelir. Şişli'de oturan kibar ve eski bir aileye mensuptur. Cemal ise roman içinde halis Anadolu Türk'ünü temsil etmektedir. I. Dünya Savaşı'nda subaylık yapmış olan Cemal, sık sık cephe değiştirmiş ve birçok kez de yaralanmıştır. Bu askeri, senelerdir içinde bulunduğu savaşlar şekillendirmiştir. Hem İhsan, hem Cemal, katıldıkları Kurtuluş Savaşı'nda yeni bir ruh kazanırlar ve ortak bir amaç etrafında birleşirler.

Ankara romanının birinci bölümünde, Hakkı Bey, Kuvayı Milliye'nin batı kültürü ile yetişmiş; fakat aynı zamanda batının iki yüzlü olduğunu düşünen bir askeridir.

Ancak, Cumhuriyet'in ilk yıllarının anlatıldığı ikinci bölümde Binbaşı Hakkı Bey, miralaylığa terfi etmiş, emekliye ayrılmıştır. *Şirket-i Meclisi*

*İdare Reisi*dir. Fakat artık onda Cumhuriyet öncesinin "keskin ve sert" ruhundan iz kalmamış, bir zamanlar Türk kızlarının yabancı askerlerle dans etmesini iğrenç bulan Hakkı Bey, Ankara'nın modern, alafranga eğlencelerinde, yabancı hanımlarla dans etmeyi, önlerinde referansla eğilmeyi, danstan sonra ellerini bir şövalye edasıyla öpmeyi, bu yeni hayatın bir gereği gibi görmeye başlamıştır.

Hakkı Bey'in zamanla içinde bulunduğu çevreye yenilmesine karşılık, Osmanlı'nın son devirlerini temsil eden Orhan Bey, roman içinde bütünüyle olumsuz karakteriyle yer alır.

Ahmet Celal ise I.Dünya Savaşı'nda kolunun birini kaybeden bir Osmanlı subayıdır. Her ne kadar belirtilmemiş olsa da büyük bir ihtimalle Ahmet Celal de harbiye mezunudur ve Jön Türklüğün büyük bir hızla hüküm sürdüğü bir dönemde yetişmiştir. Birinci bölümde de bahsedildiği gibi bu hareket, milli bir özellik taşıyorsa da halkla gerçekten organik bir bağ kuramamıştır. Bunun en büyük sebebi de bu aydınların alt yapılarını Fransız kültürünün oluşturmuş olmasıdır. Nitekim Ahmet Celal de almış olduğu eğitimin bir sonucu olarak Anadolu köylüsü ile bir araya gelemez. O, geldiği bu köye Avrupalı bir gezgin gözüyle bakar; onları "Racine'lerin, Voltaire'lerin Fransızları; Bacon'ların, Shakespeare'lerin İngilizleri; ve hünerli İtalyalılar ve yıldırım zaptetmişlerin çocukları..." ile karşılaştırır; köylüleri, "terbiye görmemiş", "galiz", "iğrenç", "çirkin bir goril sürüsü"ne benzetir. Hatta elinden gelse, bu "goril sürüsü"nü geldikleri ormana kadar kovalamak ister.

Miralay Nihat'ın aracılığıyla ise Jön Türk aydınlarının nasyonal sosyalizmine, ateistliklerine, bilim ve tekniğe olan sonsuz güvenlerine temas edilir.

Aynı devrin bir aydını olarak ele alınan Nazım Bey de harbiyelidir. Ancak o, yukarda söz ettiğimiz Jön Türk aydınlarından farklı olarak geçmişine ve içinde bulunduğu toplumun manevi değerlerine bağlı birisidir.

Dikkat edildiğinde bu aydınların hemen tamamının Cumhuriyet'ten önceki döneme mensup oldukları anlaşılır. Mezun oldukları okulda nasıl bir eğitimden geçtikleri açıkca belirtilmemişse de romanlarda bunların Avrupai bir eğitim aldıkları vurgulanmaktadır. Fakat, niteliği üzerinde durulan eğitim, mesleki olmaktan çok siyasi, sosyal ve kültür üzerinedir. Orhan Bey(Sodom ve Gomore) hariç tutulursa diğer subayların Jön Türk hareketi içinde millî devlet fikri edindikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu subaylar batılı bir formasyona sahip olmakla birlikte, çevrelerinin etkisini daha kuvvetle hissettirirler.

I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya sığınan Ahmet Celal, İstanbul'da doğup büyümüş olmanın ve Avrupai bir kültür almış olmanın sıkıntısını yaşar. Batılı insanı tanıdığı kadar kendi insanını tanımaz. İhsan ve Cemal, millî hislere sahip olmalarına rağmen onları İstanbul'un monden hayatından çekip Anadolu yolunda harekete sevkeden İzmirli Ayşe olur. Keza Hakkı Bey, Ankara romanının birinci bölümünde yükselen, ikinci bölümde ise bozulan bir çevrenin etkisini taşır. Sodom ve Gomore'nin Orhan Bey'i ise işgal İstanbul'unun kokuşmuş monden hayatının bir kurbanıdır.

Adı geçen harbiyeli aydınların çizgilerinden hareketle denilebilir ki harbiye mezunları, aldıkları eğitim doğrultusunda yenilik taraftarı olarak yetişmekteler ve Türkiye'nin batı medeniyetine ulaştırılması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Fakat bu aydınlar içerisinde Orhan Bey gibi batılılaşmayı yanlış algılayanlar veya Hakkı Bey gibi yenileşmeyi yolundan saptıranlar da vardır. Diğer bir sonuç da Hakkı Bey ve Ahmet Celal örneğinde olduğu gibi bu aydınların aldıkları eğitim ve içinde bulundukları çevre dolasıyla bir yabancılaşmaya uğradıkları ve gerçek halka uzak kaldıkları, daha doğrusu batılı bir eğitimin sonucu olarak halkla iletişim kuramadıklarıdır.

Bir diğer ortak özellik, harbiye mezunlarının her yeniliğe açık, hür fikirli, bağnazlığı olmayan milliyetperver aydınlar olarak gösterilmeleridir. Fakat, imparatorluktan, millî devlete; ümmetten millete dönüşümün sıkıntılarını da yaşadıkları gözlenmektedir.

Tıbbiyeli oldukları açıkça belirtilen kişiler ise Gökyüzü romanının Anlatıcı Doktor'u, Bir Sürgün'ün Doktor Hikmet'i, Batmayan Gün'ün Profesör Kerim'i ve Tatarcık romanının Hasan'ı dır. Bunların dışında doktor olan Cemil Kâmi, Galatasaray'dan sonra eğitimini Almanya'da almıştır. Hasan(Tatarcık) ise eğitimine devam etmektedir. Batılı bir eğitimden geçtiği anlaşılan askeri doktor Hayrullah'ın ise nereden mezun olduğu belirtilmemiştir.

Anlatıcı Doktor'un ve Doktor Hikmet'in tıbbiyeli oluşlarının vurgulanması anlamlıdır. Zira her iki doktor da aynı devrin ürünüdürler. Dolayısıyla Cumhuriyet'ten sonra yazılan bu romanlarda[1] her iki doktorun şahsında bir dönemin eğitim anlayışı, zihniyeti tenkit edilir ve bu eğitimi veren kurumlarda yetişen aydınların boşa geçen hayatları göz önüne serilmeye çalışılır.

Gökyüzü romanının Anlatıcı Doktor'unun tıbbiyede öğrenciyken okuduğu eserlere dikkat edildiğinde bunların büyük bir bölümünün poziti-

[1] Bir Sürgün, 1937'de; Gökyüzü romanı ise 1935'de basılmıştır.

vizmin ana kaynakları olduğu görülür. Bunlar içinde Testü'nün teşrihi. Gano'nun fiziği, Volter, Kont, Namık Kemal'in eserlerinin yanısıra Bibliotheque Socialiste'in propaganda kitapları gibi eserler de vardır. Görülüyor ki Anlatıcı Doktor, tıbbiyede mesleki bilgiden ziyade bir zihniyetin ifadesi olan eserlerin etkisinde kalmış ve hayat macerasını bu eserler oluşturmuştur.

Farklı yazarların kaleminden çıkmış olmasına rağmen, benzer bir hayat çizgisine Bir Sürgün'ün tıbbiyeli doktoru Hikmet'te de tesadüf etmekteyiz. Aynı okulda eğitim alan Dr. Hikmet de Anlatıcı Doktor'la hemen hemen aynı kaynaklardan beslenmiş ve aynı fikir çizgisini paylaşmıştır.

Her iki tıbbiyelinin fikir alt yapılarını oluşturan kaynaklara dikkat edildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkar: Testü, Gano, Volter, Kont, Aristo, Eflatun, Kant, Kont, Aleksander Dumas, Voltaire, Jean J. Rousseau, Hugo, Zola, H. Taine, Prudhon, Marx, Engels, Hegel, Edmond Desmoulin, Chateaubriand, Flaubert, Maupassant, Baudelaire, Verlaine, Alphonse Karr, Aleksander Dumas, Alphonse Daudet, Mm. de Stael, Maurice Barres, Lamartine, Gustave Lebon, Teophile Gautiere, Sully Prudhomma, Mistral, Comtesse de Noailles, Henri de Regnier, Rostand, Bourget, Balzac Piyer Loti gibi yazarların, filozofların eserleri; Sorel ve Tard gibi tanınmış tarih, sosyoloji, edebiyat âlimlerinin kursları, Bibliotheque Socialiste'in propaganda kitapları, Jön Türkler'in çıkardığı gazete ve dergiler; yerli yazarlardan ise Namık Kemal ve Sami Paşazade Sezai'den bahsedilir.

Batmayan Gün'de yazarın ideal bir aydın olarak karşımıza çıkardığı Doktor Kerim de aynı dönemin bir aydını olmasına rağmen inanç konusunda ve dünyaya bakış noktalarında Anlatıcı Doktor'dan ve Doktor Hikmet'ten ayrılır. Doktor Kerim, diğer ikisinin inançsızlığına karşılık spiritüel kıymetleri ağır basan, maddi dünyanın üstünde manevi bir âlemin kapılarını açmaya çalışan bir doktor aydındır. Fakat, Doktor Kerim'in böyle bir özelliğe sahip olması, tıbbiyede aldığı eğitimden kaynaklanmaz. O, temasta bulunduğu mutasavvıf kimseler dolayısıyla manevi yönü ağırlıklı olan bir aydındır. Mesleği gereği dünyanın pek çok yerine gitmesine rağmen romanda mesleğinin değil, ait olduğu manevi dünyanın bir insanı olarak karşımıza çıkar.

Hasan ise, henüz tıp eğitimine devam etmektedir. Fakat onda mesleğine yönelik idealleri, Doktor Hikmet ve Anlatıcı Doktor'a göre daha fazladır. Cumhuriyet sonrasının genç bir aydını olan Hasan, çocukluğunun Güneydoğu'da geçmesi dolayısıyla insanların hastalık ve bakımsızlıktan yaşadığı sefalete yakından tanık olmuş; bu yüzden salgın hastalıklarla uğraşmayı kendisine bir ideal seçmiştir. Hasan, Anlatıcı Doktor ve Doktor Hikmet'e göre daha realisttir.

Mülkiyeli oldukları belirtilenler, Mükerrem(Gökyüzü), Mebus Şerif Halil(Acımak), Maarif Müdürü Tevfik Hayri (Acımak) ve Mürşit Acımak)'tir. Bunlar içinde, aldıkları eğitimle ilgili bir meslekte görev yapan sadece Mürşit'tir. Mükerrem, eğitimine yurt dışında da devam etmiş olmasına rağmen bir iş tutturamamıştır. Şerif Halil, bir müddet öğretmenlikten sonra mebus olmuş, aynı şekilde Tevfik Hayri de mülkiye mezunu olmasına rağmen bir zaman için öğretmenlik yapmış, oradan idareciliğe geçmiştir.

Bu aydınların mülkiyede nasıl bir eğitim aldıkları belirtilmemiş, daha çok içinde bulundukları devrin birer aydını olarak romana sokulmuşlardır. Bunların ortak noktaları, bir değişme dönemi yaşayan toplumda bu değişmeye doğru bir yön veremeyip başarısız oluşlarıdır.

Mükerrem iyi bir eğitim almış fakat bir iş sahibi olamamıştır. Aradan pek çok yıl geçmesine rağmen hâlâ içinde bir tereddüdü yaşamaktadır. Mürşit, mülkiyeden mezuniyetinden sonra idealleriyle geldiği Anadolu'da çözülmeye başlayan çevrenin etkisinden kendisini kurtaramayıp bu bozulma karşısında yenik düşmüştür. Öğretmenlik de yapmış olan Şerif Halil, şüpheci bir insan olmuştur. Tevfik Hayri ise kitaplar arasından çıkıp gerçek hayatla bir türlü sağlıklı bir ilişki kuramamıştır.

Diğer taraftan Ali Şahin(Yeşil Gece), Darülmualimin; Zehra(Acımak) ve Aliye(Vurun Kahpeye) ise Darül-muallimat mezunudurlar. Geçtikleri romanlarda ilkokul öğretmeni olarak karşımıza çıkarlar. Bunlar kendilerini Anadolu'nun eğitim aracılığıyla aydınlatılmasına adamış aydınlardır. Gösterdikleri özellikler itibariyle aralarında çok büyük farklar yoktur. Bilime ve akla kesin inançları vardır. Anadolu'nun aydınlatılması gerektiği fikrinden hareket ederler. Hareket noktaları, "Anadolu insanının sefaletinin sebebi batıl inançlardır", düşüncesidir. Hatta bu yüzden Aliye kendisini feda eder.

Ayrıca Galatasaray mezunu olanlar da fazladır. Nurullah(Jön Türk), Nazmi(Akşam Güneşi), Hilmi(Sinekli Bakkal), Adli(Yolcu Nereye Gidiyorsun), Servet Bey(Kiralık konak), İdadi Müdürü Talip Bey(Yeşil Gece), Necdet(Sodom ve Gomore), Cemil Kâmi(Sodom ve Gomore), Salim(Tatarcık), Hasan(Tatarcık), Şinasi(Tatarcık), Haşim(Tatarcık), Ahmet(Tatarcık), Safa(Tatarcık), Mümtaz(Huzur) ve Suad(Huzur), Galatasaray mezunu aydınlardır. Fakat bu aydınların çoğu Galatasaray'dan mezuniyetlerinin ardından bir yüksek okula devam etmişlerdir. Dolayısıyla fikir çizgilerini bu okulda aldıkları eğitimin oluşturduğunu söylemek biraz güçtür. Bu aydınlar arasında mezun oldukları okul dolayısıyla bir ortak taraf yoktur. Onlar daha çok içinde bulundukları devrin ve ait oldukları çevrenin insanıdırlar.

Galatasaray'dan mezun olduktan sonra Nazmi, Saint Cyr'de; Salim, Sorbon'da; Necdet, Fransa ve Almanya'da; Cemil Kâmi, Almanya'da yüksek eğitimlerini tamamlarlar. Nurullah, Adli ve Safa hukuk fakültesine; Mümtaz, edebiyat fakültesine devam ederler. Lise eğitimlerini Galatasaray'da almamakla birlikte Nihat(Mahşer) Darülfünun'da edebiyat, Ömer(İçimizdeki Şeytan) ise felsefe tahsili görür.

Müderris Zühtü Efendi(Yeşil Gece), Hafız Eyüp(Yeşil Gece), Afif Hoca(Yeşil Gece) ve Hatemi Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun) medreseden yetişen aydınlardır. Afif Hoca dışındakiler olumsuz tipler olarak yer almışlardır. Müderris Zühtü Efendi ve Hafız Eyüp, ikiyüzlü, çıkarcı, halkın inançlarını kendi çıkarları için istismar eden tiplerdir. Hatemi Bey ise, bir medreseden mezuniyetinden sonra medreseyi bitirmeden ayrılan Ali Şahin(Yeşil Gece) gibi akılcı, pozitivist bir aydın olmuştur. Ancak yazarların bu iki tipe bakışları farklıdır. Bu da her iki yazarın dünya görüşü farklılığından kaynaklanır. Ali Şahin, medreseden ayrılıp pozitivist bir aydın olmakla yüceltilir; buna karşılık medreseyi bitirdikten sonra akılcı bir aydın olan Hatemi Bey ise maneviyatçı aydınlar karşısında küçük görülür.

Sarıova Maarif Müdürü(Yeşil Gece) ile Ali Rıza Bey(Yaprak Dökümü) Babıâli'deki kalemlerden yetişmişlerdir. Her ikisi de Tanzimat devri aydınıdır. Bunların diğer bir ortak özelliği, çöküş devrinin insanı oluşları ve çözülme karşısında iradelerini kullanamayışlarıdır.

Bir çoğunluk oluşturmamakla birlikte Sevim(Gökyüzü) ve Züleyha(Eski Hastalık) Amerikan Koleji'nden; Feride(Çalıkuşu) Dame de Sion'dan, Kemal Murat(Ateş Gecesi) mühendis mektebinden mezundurlar. Nazmi, Fransa'da Saint Cyr'den, Recep(Tatarcık), İngiltere'de Cambridge'den; İhsan(Huzur) ve Salim(Tatarcık), Fransa'da Sorbon'dan yüksek eğitim alarak memlekete dönmüşlerdir. Yusuf(Eski Hastalık), Fransa'da; Cemil Kâmi(Sodom ve Gomore), Almanya'da; Necdet, Fransa ve Almanya'da yüksek eğitimlerine devam etmişlerdir.

2-TOPLUM PROMLEMLERİ KARŞISINDA AYDINLAR

Ele aldığımız romanlarda geçen aydınların, toplumun modernleşme ihtiyacını en temel problem kabul ettiklerini görmekteyiz. Eğitim, idare, asrî olma ve inanç meseleleri etrafında yoğunlaşan sosyal huzursuzlukların temeli hep bu modernleşme isteğinden veya modernleşmenin bu alanlardaki değişikliklerle mümkün olacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Aydınların öncelikli olarak üzerinde durdukları konu eğitimdir. Çünkü, yenileşmenin, ilerlemenin yolunun eğitimden geçtiği düşünül-

mektedir. Bu sebeple yeni bir eğitim sisteminin oturtulabilmesi için eski eğitim anlayışının yanlışlıkları ortaya konmaya çalışılır.

Ele aldığımız ilk romandan itibaren bu konuya ağırlıklı olarak dikkat çekilir. Jön Türk'te Ceylan almış olduğu yanlış eğitimin bir kurbanıdır. Bu eğitim onu kendi toplumuna yabancılaştırmakla kalmaz, ahlaken düşkünlük göstermesine, hatta intiharına sebep olur.

Çalıkuşu'nun Feride'si, öğretmenliğe baş vurmak için gittiği Maarif Nezareti'nden itibaren, illerde maarif müdürlüklerine ve okullarda öğretmenlere kadar, Osmanlının son dönemlerinde eğitim müessesesinin ne derece bozulduğunu okuyucuya göstermeye çalışır. Maarif Nezareti'nin "..açık gezen kadın hocalara pek ehemmiyet vermediğini.." söylemekle, bu müessesenin Avrupai bir eğitim anlayışından uzak olduğunu anlatmak ister. Ona göre eğitim mekanizması, bütünüyle bozulmuştur. Maarifle ilgili müesseselerde bir iş yaptırabilmek ancak yüksek mevkilerde bir tanıdık aracılığıyla mümkündür. Diğer taraftan eğitim kurumlarında, eski ve yeni eğitim taraftarlığının ortaya çıkardığı bir ikilik vardır.

Feride, okulu, eskinin devamı olan eğitim tarzını, öğrencileri, Dame de Sion mektebinde aldığı eğitim doğrultusunda değiştirmek ister. Ancak öğrencilerinin dünyaya bakışlarını değiştirmede çok zorlanır. Çünkü onlar üzerinde eski eğitim anlayışına göre ders veren hocaların, öğretmenliği "...kalplerde dünya emelini söndürmek..." olarak bilen anlayışı büyük etki yapmış; bu durum onların oyunlarına bile etki etmiştir.

Acımak romanının öğretmeni Zehra, Darülmuallimat'tan mezuniyetinden sonra İstanbul'da verilmek istenen görevi kabul etmeyip bir arkadaşıyla Anadolu'nun sönük vilayetlerinden birine gider. Öğretmen olarak atandığı köyde, kendisini köylüye kabul ettirir. Eğitimin, toplumun gelişmesi için çok önemli olduğu fikrindedir. Okulu ve insanları değiştirmek ister; yol gösterici bir tavır takınır.

Ali Şahin(Yeşil Gece), medresede okurken burada verilen eğitimi yanlış bulup terk eden ve sonra Darülmuallim'den mezun olan bir öğretmendir. Çünkü, medresedeki öğrencilerin çoğu, bir zanaat elde etmek ister gibi, esnaf çıraklığına gidercesine medreseye gelmektedirler. Kaba ve eski bir dünya anlayışları vardır. Ali Şahin, burada manevi bakımdan şüpheye düşer ve sonunda ayrılıp Darülmuallim'e gider.

Darülmuallim'i bitirdiğinde İstanbul'a atanmasına rağmen o da Anadolu'ya gitmek ister. Fakat niyeti farklıdır. *"Takriben on iki haneye bir cami, mescit veya medrese isabet..."* ettiği söylenen Sarıova'ya gidip türbelerde yanan kandilleri söndürtmek amacı taşır.

Şahin, romanda bir öğretmen olarak dikkatleri, toplumun ilerlemesinde, gelişmesinde eğitimin önemine çekmek ister. Sarıova'nın geriliğinin, sefaletinin sebebini okulsuzlukta ve memleketi yüzyıllardır saran "yeşil gece"de bulur. İlk eğitimini aldığı medresenin ne kadar geri olduğunu vurguladıktan sonra, geldiği Sarıova'da yeni bir okul kurmak ister. Yeni okulun kurulması için eski bir medrese binasının yıkılmak istenmesi bu noktada oldukça anlamlıdır. Fakat bir medreseyi yıkmak, onun çerçevesinde oluşan ve halkın en alt tabakasına kadar inmiş olan gelenekçi zihniyeti de karşısına almak demek olur. Nitekim ulema ve medrese çevresi, eski binayı yıktırmamak için ellerinden gelen her yolu dener. Ancak, eski medrese öğle ezanı sırasında belediye mühendisinin bilerek yaptığı yanlış manevra sonucu silindirle eskimiş payandalara vurmasıyla yıkılır.

Ahmet Celal(Yaban), Doktor Hikmet(Bir Sürgün), Sevim(Gökyüzü), Züleyha(Eski Hastalık) almış oldukları eğitimin sonucu kendi toplumlarına yabancı düşmüşlerdir.

Toplumun eğitilmesine Tatarcık romanında Lale de dikkat çeker. O yaşadığı Poyrazköy'deki insanlara Cumhuriyet inkılaplarını ve bu inkılapların ruhunu aşılamak ister.

Yukarda adı geçen aydınlardan öğretmen olan Ali Şahin, Aliye, Feride, Zehra ve Leyla, akılcı esaslara dayanan pozitif bir eğitim anlayışını çözüm olarak teklif ederler.

Cumhuriyet öncesini anlatan romanlardaki aydınların üzerinde durdukları ana problemlerden bir diğeri idaredir. Memleket idaresinden, kurumların idaresine kadar her alana bozulmuş, dejenere olmuş bir zihniyetin yerleştiği kabul edilir. Jön Türk'te Nurullah, Handan'da Nazım, Damga'da İffet, Külhani Edipler'de Kenan, Akşam Güneşi'nde Nazmi, Yeşil Gece'de Ali Şahin, Sinekli Bakkal'da Hilmi, Bir Sürgün'de Doktor Hikmet, Üç İstanbul'da Adnan, Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Ateş Gece' sinde Kemal Murat, Yolcu Nereye Gidiyorsun'da Nazım, memleketin kötü idare edilmesinin sebebi olarak II. Abdülhamit'i ve onun devlet adamlarını gösterirler.

Nihat(Mahşer), Kenan(Külhani Edipler), Ahmet Kerim(Hüküm Gecesi), Adnan(Üç İstanbul), Anlatıcı Doktor(Gökyüzü), Kemal Murat(Ateş Gecesi) ve Nazım(Yolcu Nereye Gidiyorsun) gerek düşünceleriyle ve gerek davranışlarıyla İttihat ve Terakki'nin de beklenen idareyi getirmedikleri noktasında birleşirler.

Kurumlardaki bozulmaya ise en çok eğitimle ilgili idarehaneler örnek gösterilir.

Çalıkuşu romanında Feride, Maarif idaresinin bütün kurumlarında bürokrasinin çok ağır işlemekte olduğunu, idarecilerin evraklar arasında kaybolduğunu, kurumlar arasındaki iletişim zayıflığını göstermeye çalışır. Aliye(Vurun Kahpeye), atamasının yapıldığı kasabaya vardığında doğruca Maarif Müdürlüğüne gider. Maarif müdürünün tavırlarından ve konuşmalarından onun kötü niyetli bir idareci olduğu, mevkiini ve mesleğini kötüye kullandığı anlaşılır. Ali Şahin(Yeşil Gece) de öğretmen olarak Sarıova'ya geldiğinde Aliye gibi doğruca Maarif Müdürlüğü'ne gider ve onun bize göstermiş olduğu Maarif Müdürü de memleketin sefaletine sebep olduklarını düşündüğü medrese mensupları elinde bir oyuncak olmuştur.

Aydın kişiler karşısına çıkarılan veya aydının bizzat içinde bulunduğu toplum problemlerinin belki de en öncelikli olanı, modernleşme arzusunun ortaya çıkardığı "asrilik"tir. Fakat bunun problem olarak ele alınan tarafı, kendi kimliğini kaybedecek derecede hayatı temelsiz yaşayan bilinçsiz insanların toplumda gittikçe sayılarının artmasıdır. Bu probleme Jön Türk romanında Ceylan'la, Handan'da Hüsnü Paşa'yla, Çalıkuşu'nda Maarif Müdürü Reşit Nazım'la, Kiralık Konak'ta Seniha ile, Sodom ve Gomore'de Leyla ve Sami Bey'le, Yaprak Dökümü'nde Ali Rıza Bey'in kızlarıyle, Fatih Harbiye'de Neriman ve Macit'le, Ankara'da Hakkı Bey'le Fahim ve Biz'de Fahim Bey'le temas edilir.

Jön Türk romanının Ceylan'ı, oldukça serbest yetiştirilmiş, alafranga bir genç kızdır. Ceylan, asıl ismi Ayşe olduğu halde bunu alaturka bulmuş ve Fransızca *La Biche* karşılığı olarak *Ceylan* ismini kabul etmiştir. (s.29) O zamanlar Fransa'da bile örneğine az rastlanan *mariage libre*(serbest evlilik) taraftarıdır. Ona göre kadın ve erkek istedikleri zaman bir araya gelip istedikleri zaman ayrılabilmelidirler.(s.71) Bu konuda Ceylan okuduğu Fransızca romanların ve başka eserlerin etkisinde kalmıştır.

Ceylan, başkalarının gözünde *"modern, şık, hafif, çalmadan oynar, söylemeden anlar, fino, süperfin"*dir.(s.75) Ceylan, düştüğü durum dolayısıyla, eğer *alaturka sosyete*den uzaklaştırılacak olursa Avrupa'ya kaçmayı, -zira Avrupa sosyetisinin kendisini kabul edeceğini- ve oraya gidip aktris olmayı düşünür.(s.62) Konuşurken sık sık Fransızca kelimeler kullanmayı asri olmanın bir gereği gibi görmektedir.(s.27) Ancak bu yaşadığı toplumun değerlerinden kopuk, asri olma tutkusu Ceylan'ı intihara götürür.

Handan romanındaki Hüsnü Paşa, sefirlik yapmış birisi olmasına rağmen, daha sonra memlekete dönmeyerek Avrupa'da kalmış, gününü sürekli metresleriyle geçiren, evlenmeyi, sevgiyi anlamsız bir bağ olarak gören, eş ve aile kavramlarına sahip olmayan, bunları modernliğin gereği

gibi düşünen bir aydındır. Onun bu asri hayat tutkusu, eşi Handan'ın bir beyin hastalığına tutularak ölmesine yol açar.

Öğretmen Feride'nin Anadolu'da yaşadıklarını anlatan Çalıkuşu romanında Reşit Nazım, maarif müdürüdür. Reşit Nazım, asri olmayı sadece kendi hayatında değil, meslek hayatında da uygulamak ister. Ancak o, esasında memleket meselelerinden oldukça uzaktır. Modern olmadığı düşüncesiyle Feride'nin bin bir güçlükle yaptığı okulu kapatır. Ona göre öğretmenler mutlaka kartvizit bastırmalıdırlar.

Sodom ve Gomore romanında Leyla ve babası Sami Bey, asri olma tutkularının yanı sıra, millî ve manevi değerlerine de sırt çevirmiş insanlardır.

Sodom ve Gomore romanında I. Dünya Savaşı sonrası işgal İstanbul'unda yabancı subayların hiç eksik olmadığı sosyete partilerini, eğlence yerlerini dolduran Türklerden biri olan Leyla, yirminci yüzyılın sonlarında yetişen genç neslimizin zihniyetindeki değişmeyi göstermesi bakımından önemlidir. Devrin yeni yetişen neslinde batı kültürüne vâkıf olmak elit insan olmanın bir gereği gibi görüldüğünden Leyla, İngiliz kültürüyle yetişmiştir. Eğitiminin niteliği ve seviyesi konusunda ayrıntılı bilgi verilmeyen Leyla, Necdet'le nişanlı olmasına rağmen, içinde bulunduğu toplumun bu konudaki kesin tutumunu bir tarafa bırakıp monden bir hayat yaşamak uğruna, Türkiye'yi işgale gelen yabancılardan İngiliz Captain Jackson Read'le yakınlığını flört etme derecesine vardırır. Jackson Read'in de Leyla'yı İngiliz kültür ve terbiyesine yakın bulması, Türk toplumunun elit tabakasındaki yabancılaşmayı açıkça göstermektedir.

Bu genç kuşağın yabancılaşmasında kendilerinden önceki neslin büyük suçu vardır. Mesela, Leyla'nın babası Sami Bey, Düyunu Umumiye'den emekli bir alafrangadır. Yabancılarla iş yapmayı çıkarlarına uygun bulduğundan onları sık sık evine davet eder. Jackson Read'in bu eve ilk geldiğinde, portmantoda renk renk askeri kaputlar, pelerinler, kasketler görmesi karşısında *"...bütün işgal kuvvetleri burada!"*(s.32) diye hayretini ifade etmesi, oldukça anlamlıdır. Zira, İstanbul, daha önceden askeri bakımdan olmasa da manevi bakımdan işgal edilmiştir.

Leyla'nın monden hayat yaşama isteği, biraz da babasının teşvikiyledir. Yabancılarla olan ticari işlerinde çıkarları uğruna kızını kullanır.(s.100) *Ana babanın zaafı*" ve *Necdet'in körü körüne tapınması*, Leyla'nın davranışlarının başlıca sebepleridir. Jackson Read'in gözünde o, *nereden gelip nereye gittiği bilinmeyen* bir Türk kızıdır.(s.157) Yazar, Leyla'nın görünüşe, gösterişe düşkün bir snop, züppe, havai olduğunu sık sık etrafındaki kişilere söyletir:

Captain Marlow'a göre Leyla'nın Türklükle alakası yoktur.(s.196) Captain Jackson Read, onda memleketi İngiltere'nin tadını bulur.(s.197) Leyla'nın bunalıma girmesi üzerine çağrılan doktor Jean Parade'nin *"...İşte hepiniz böylesinizdir. Moda gazetelerinin çizdiği çizgiye uymak değil mi?"*(s.287) demesi, yeni yetişen Türk neslinin zihniyetindeki bozulmayı gösteren bir başka örnektir.

Doktorun hava değişimi tavsiyesiyle gittiği Avrupa'dan dönen Leyla, İstanbul'da çok farklı bir atmosfer bulur. İstanbul'u dolduran yabancılar, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla ortadan kaybolmuşlardır. Leyla, kendisini dilini bilmediği, sokaklarını tanımadığı yabancı bir ülkedeymiş gibi *yersiz, yurtsuz, gurbetzede ve serseri* hisseder.(s.350, 353)

Yaprak Dökümü romanında ise Ali Rıza Bey'in kızları ve gelini, asri yaşama istekleri yüzünden ailenin parçalanmasına sebep olurlar. Roman yazarları kimi zaman aydın kişileri asri hayat tutkusu ile bize gösterirken kimi zaman da bu romanda olduğu gibi böyle bir problemin seyircisi olmaları dolayısıyla suçlu bir kimlikle çizmektedirler.

Esasen, asri yaşama isteğinin temel sebebi batılılaşmanın yanlış anlaşılmasıdır. Problemi iyi kavramış, iradeli, topluma ve ferde yön verebilen aydın insanın yokluğu, ya da aydının, yolundan sapan sosyal gelişmelere engel olamayışı, kimi zaman toplumda bir faciaya yol açabilmektedir.

Yaprak Dökümü'nün kahramanı Ali Rıza Bey, altmış yaşlarında emekli bir mutasarrıftır. Babıali'de yetişmiştir. Yaptığı bütün işlerin kanuna, insanlığa, teamüle, nezakete uygun bir iş olmasını ister. Bu yüzden de bir işi doğru düzgün bitiremez. O, hayat karşısında daima seyircidir. Kendisi de bu durumun farkındadır ama, hiçbir şeyin "bu ezeli seli" yatağından çevirmeye, yönünü değiştirmeye kadir olamayacağını düşünür. Bu böyle gelmiş, böyle gidecektir. Fakat kırk yaşında evlenen Ali Rıza Bey'in peş peşe doğan beş çocuğu onu bu fikrinden caymak zorunda bırakır. Çocuklarını hayat selinin akıntısına bırakmaktan yana değildir. Çünkü ona göre, büyütülecek beş çocuğu olan bir adam hayata karşı seyirci mevkiinde kalmamalıdır. Ancak pratikte pek de başarılı olamaz ve monden hayat yaşama arzusu içindeki kızlarına iyi bir baba olamaz ve sefaletlerine sebep olur.

Fatih Harbiye romanının Neriman'ı ise bir müddet böyle bir tutkuya kapılan fakat kültürlü babası ve etrafındaki diğer örnek kimselerin yardımıyla bu arzusunu yenen bir aydın genç kız tipidir. Neriman'ın yetişmesinde, geleneğe dayanan doğulu kültürün nimetlerinden faydalanmış olan babası Faiz Bey'in etkisi büyük olur.

Neriman, asri olabilme isteğiyle bir müddet bocalayan fakat sonra babasının yardımıyla doğru olan hayat tarzını bulabilen bir aydın kız olmasıyla diğer asri hayat yaşamak isteyen aydın kişilerden ayrılır. Çünkü, yazarların monden hayat arzusu içinde gösterdikleri diğer aydınlar, ister bizzat içinde bulunsunlar ister bu problemle karşı karşıya kalsınlar, sonuç hep olumsuz olur. Yazarların bu tarzdaki yaklaşımları şüphesiz ki gerçek hayata örneklik etme ve ders verme endişesinden kaynaklanmaktadır. Tanzimat romancılarından beri gelen bu ders verme endişesi Cumhuriyet romancılarında da devam eder.

Ankara romanının Hakkı Bey'i ise başka bir yönü ile bu asri hayat tutkunları içinde yer eder. Üç bölümlük romanın Cumhuriyet öncesinin anlatıldığı birinci bölümünde ideal bir kişi olarak gösterilen Hakkı Bey, Cumhuriyet'in ilanından sonraki yılların anlatıldığı ikinci bölümde, idealizminden uzaklaşmış, zevke, sefaya düşkün birisi olmuştur.

İkinci bölümünde Binbaşı Hakkı Bey, miralaylığa terfi ettikten sonra emekliye ayrılmış Şirketi Meclisi İdare Reisi'dir. Fakat artık onda Cumhuriyet çelik ruhundan iz bulmak mümkün değildir.. Hakkı Bey, birinci bölümde o kadar tiksindiği monden hayatı, zaferin kazanılmasından sonra inkılapların ulaşılması gereken bir hedefi gibi düşünmeye başlamıştır. Bir zamanlar Türk kızlarının yabancı askerlerle dans etmesini iğrenç bulan Hakkı Bey, Ankara'nın alafranga eğlencelerinde, yabancı hanımlarla dansetmeyi, önlerinde referansla eğilmeyi, danstan sonra ellerini bir şövalye edasıyla öpmeyi, bu yeni hayatın uyulması gereken kuralları gibi algılar.

Asri olabilme sevdasına düşen bir başka aydın kişi, Fahim Bey ve Biz romanındaki Fahim Bey'dir.Fahim Bey, Fransızca bilen, sanata, edebiyata karşı merakı bulunan nazik bir insandır. Nezaketi, yardımseverliği sürekli başına dert açar. Onun başlıca özellikleri alafranga oluşu, sosyal hayatta ve iş hayatında başarısızlığı, hayalciliği ve ukalalığıdır.

Şekle düşkün bir insandır. Bu özelliğiyle o, batılılaşmayı gerektiği gibi anlamayan bir insan tipininin de örneğidir. Londra'ya elçiliğin üçüncü kâtibi olarak gittiğinde, yeni girdiği hayata uyum sağlamak için haddinden fazla sayıda elbise yaptırmış ve gireceği yeni hayata, elbiseleriyle uyum sağlamak istemiştir: *"İnce ve kalın, açık ve koyu, her türlü ve her renk kumaştan ayrı ayrı her mevsime göre mevsimlik ve her mevsim arası yarı mevsimlik çeşit çeşit, kompleler, düz siyah ve tüylü şoviyottan ve gümüşi jaketler ve redingotlar, fraklar, smokinler, esvapların her nevi: beyaz ketenden olanlar, krem sadukardan olanlar, pantolonu beyaz vestonu lacivert olanlar, pantolonu çizgili bir kumaştan, vestonu siyah olanlar, çift sıra düğmeli vestonlar, tek sıra düğmeli yuvarlak vestonlar, seyahat esvapları,*

koşu esvapları, golf esvapları, tenis esvapları,av esvapları, şehir esvapları, ev esvapları, nerede ve ne zaman giyileceği pek kestirilemeyen esvaplar, bir takım fantazi kumaşlar, süslü düğmeli çapraz yelekler, ..."(s.19-20) şeklinde uzayıp giden bir listede akla gelebilecek her türlü giysiyi bu yeni hayatın bir gereği gördüğü için diktirir. Tabii bunun mali külfeti altından senelerce kalkamadıktan başka uzun bir zaman kendisine yeni giysiler alamaz, yerli, yersiz giyim tarzıyla çevresine maskara olur; yıllarca kendisini bu dış kalıpların etkisinden kurtaramaz: *"Fahim Bey; giydiği bu İngiliz kumaşları yüzünden, kimbilir, belki de kendisinde bir Anglo-Saxson hüviyeti duymuş ve kimbilir, belki sonraları eline bir fırsat geçer geçmez, bunun için memuriyetinden ayrılarak teşebbüsi şahsi hayatına atılmak istemiştir? Yine kimbilir, belki bu İngiliz kumaşlarının cinsleri ve renkleri ve bu esvaplarının biçimleri onun ahlakını ve zihniyetini başkalarına olduğundan başka türlü göstererek kendini tanımayanlara, hakkında yanlış fikirler vermeye sebep olmuştur. Belki bunlar Fahim Bey'i öyle bir zırh içinde gösteriyordu ki, birçokları onu memleketin mukadderatına yabancı bulmuşlar ve bu esvaplarını açık renklerini, serbest şekillerini görerek kendisine yabancı bir kan aşılandığını sanmışlar ve hele Fahim Bey müteredditve uysalken onu, bu kalın ve kabarık kumaşları yüzünden, atılgan ve şımarık bulmuşlar; o; belki darlık ve yoksulluk içindeyken, bu geniş esvapları yüzünden, onun bolluk ve israf içinde olduğuna kanmışlardır. Kimbilir, belki de içine atıldığı iş hayatında o, en önce bu esvapları yüzünden muvaffak olacağını sanmış ve yine kimbilir, belki de asıl bunların yüzünden muvaffak olamamıştır.*"(s.22)

Avrupai yaşama arzusunun toplumda oluşturduğu sarsıntıların anlatıldığı Yaprak Dökümü ve Kiralık Konak romanlarında aydın kişiler Ali Rıza Efendi ve Naim Efendi, yeni nesillerin ölçüsüz tutumlarına bir yön çizemez, onları, modernleşme uğruna düşmüş oldukları sefaletten kurtaramaz, sadece seyrederler. Yalnız bu konuda değil, toplumun diğer sıkıntılarında da yazarlar, yol gösterici, eğitici aydına insana ihtiyaç olduğu görüşündedirler. Bu münasebetle gerek Ali Rıza ve Naim Efendi örneklerinde olsun, gerek yukarıda bahsettiğimiz diğer kişilerde olsun, Gökyüzü romanının Anlatıcı Doktor'unda, Hüküm Gecesi'nin Ahmet Kerim Bey'inde ve Sodom ve Gomore'nin Necdet'inde olsun yazarlar sürekli olumlu bir aydının toplum için mutlak gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Kendisine ve topluma doğru ve faydalı bir yol çizemeyen aydın ya trajik bir sona uğratılmış, ya da okuyucu gözünde alçaltılmıştır.

Diğer taraftan batılılaşma konusunda ölçüyü belirleyebilen ve bu konuda istikrarlı bir yolu hem takip edip hem de etrafındakilere aşılayabilen aydınlara Peyami Safa'nın Fatih Harbiye romanında tesadüf etmekteyiz.

Bu romanda da asrileşmenin yanlış anlaşılması temel problem olarak seçilmiştir. Faiz Bey'in kızı Neriman böyle bir bunalımı yaşamaktadır. Halbuki Faiz Bey kızının batıyı çok yanlış algıladığını anlamıştır. Onun için batı, Beyoğlu, Löbon, kokteyl, balo, konfetiler ve serpantinlerdir. Bütün bunlar renkleri, cazibeleriyle insanı çekmektedir. Fakat onlarda derinliğine inildiğinde bir kıymet olmadığı anlaşılır.(s.17,45) Faiz Bey, yeni neslin asri yaşama arzusunu, yanlış eğitim politikasında bulur ve gençlerin kendi kıymetlerinden habersiz yetişmelerinden dolayı böyle bir problemi yaşadıklarını belirtir.

Roman, Faiz Bey'in, Gazali'den okuduğu doğu medeniyetinin özelliklerini ifade ettiğini söyleyebileceğimiz cümlelerle biter. Her beşeri kavgadan sonra gelen sessizlik, bu kavganın ne kadar gereksiz olduğunu gösterir, bu dünyadaki herşey ölüme mahkûm olduğundan boştur. Onlar bizim gözümüzü aldatırlar. Fakat bütün istekler, arzular yok olmaya mahkûmdur.(s.118) Yazar, bu ifadelerle Gazali aracılığıyla Faiz Bey'in ağzından doğu dünyasının görünüşe önem vermeyen, deruni zenginliğini ifadeye çalışır. Halbuki batı, diğer bir anlamda yeni neslin yaşamak istediği Avrupai hayat, arzudur, istektir, ölümlü olanın peşindedir. Dolayasıyla yok olmaya mahkûmdur.

3-AYDINLARIN ANADOLU'YA BAKIŞLARI

Anadolu'ya yer veren romanlarda aydınların Anadolu'yu yeterince tanımadıkları vurgulanır.[2] Acımak'ta Anadolu, İstanbullu için yadırganacak bir durumdadır, Hüküm Gecesi'nde ve Bir Sürgün de ise bir "sürgün diyarı", olarak gösterilir. Çalıkuşu'nun Feride'si, Yaban'ın Ahmet Celal'i Eski Hastalık'ın Züleyha'sı, başlangıçta Anadolu'yu Avrupa'daki memleketler gibi ideal bir ülke olarak düşünürler. Fakat, bu coğrafyaya ayak bastıklarında gerçeğin hayal ettiklerinden çok farklı olduğunu anlamakta gecikmezler. Aksine Anadolu, bakımsız ve insanlar sefalet içinde yaşamaktadır.

Bunlara karşılık Vurun Kahpeye'de Aliye, Yeşil Gece'de Ali Şahin, Acımak'da Zehra, Anadolu'nun sefaletini ve insanlarının cahil kaldıklarını

---

[2] Anadolu ile yüz yüze gelen aydınların bu coğrafyaya yabancı olduklarının vurgulanması, önceki neslin İstanbul ve Avrupa ile sınırlandırılabilecek coğrafik dünyalarının tenkidini de içerir.

Ziya Gökalp'in *Halka Doğru* şeklinde sloganlaştırdığı ve daha sonra *Mektepten Memlekete*'ye dönüşen, dönemin diğer aydınlarınca da kabul gören sosyolojik anlayış, tabii olarak romana aksedince ortaya ana kahramanlarının genellikle öğretmen veya zabit olduğu bir *Anadolu Romanı* realitesi çıkar. (Alemdar Yalçın, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı**, Ankara 1992, s.112-156.) Esasen Cumhuriyet'ten önce yazılan kimi romanlarda da Anadolu'ya değinilmektedir. Ancak, birincilerin daha ziyade hayale dayanan bakışlarına karşılık, ikincilerde tecrübe edilmiş izlenimi veren bir Anadolu vardır.

düşünerek, millî bir bilinçle bu coğrafyayı aydınlatmak üzere İstanbul'da verilen görevleri reddedip Anadolu'ya gelirler. Çete'de Kıran Bey, Anadolu'yu Milli Mücadele'den sonra kurulacak olan yeni medeniyetin bir beşiği olarak görür.

Anadolu'nun geri kaldığı ve dikkatlerin bu coğrafyaya yöneltilmesi gerektiği konusundaki görüşlere Yeni Turan nomanından itibaren rastlamaktayız. Diğer aydınların büyük bir kısmının İstanbul'da yetişmiş olmalarına karşılık Yeni Turan'ın kişilerinden Oğuz, Bursa'da doğup büyümüştür. Yeni Turan fikrinin temellerini atmak için arkadaşlarıyla Erzurum'a giderler. Oğuz, Yeni Turan'a ait geniş görüşleri içerisinde Anadolu'ya da yer vermektedir. Ona göre yüzyıllardır Anadolu, hep ihmal edilmiş ve geri kalmıştır. Bunun telafisi için Anadolu'daki küçük arazi sahiplerinin ve buralarda öğretmenlik yapacakların askere alınmaması; yol, tren, okul için Rumeli'ye harcanan paraların yirmi yıl süresince Anadolu'ya harcanması gerektiği fikrindedir. Nitekim Oğuz, dört senelik iktidarı boyunca Anadolu'da okullar açar, ilkokulu herkese mecbur kılar, yollar yaptırır, tren şebekesi kurdurur; fabrikalar, oteller kurar, kadınların erkeklerle eşit şatlarda eğitimi için çaba sarfeder. Oğuz'un Anadolu ve insanı için çalışma tutkusu romanın diğer baş kişisi Kaya'da da vardır. O da bu faaliyetler içinde bizzat görev alır.

Artık bundan sonra Anadolu ve insanını aydınlatma arzusu romanlardaki aydınların temel problemlerinden biri olur. Handan romanında nasyonal sosyalist Nazım, Anadolu insanını ruhen ve dimağen kurtarmadan önce onu saran siyasi zincirleri kırmak gerektiğini söyler. Kendisinin öğrencisi Handan da Anadolu'nun aydınlatılması konusunda aynı fikirleri taşımaktadır. O, Anadolu halkının ruhunu, kafasını uyandırmak niyetiyle Anadolu'da dolaşmak, *bu karanlık ve bedbaht memleketi* aydınlatmak arzusundadır.

Bunu gerçekleştirenler de vardır. Acımak'da Zehra, Vurun Kahpeye'de Aliye, Yeşil Gece'de Ali Şahin, Anadolu'yu ve geri kaldığını düşündükleri Anadolu insanını eğitmek maksadıyla Anadolu'ya öğretmenlik yapmak üzere geçerler. Her üç öğretmen de kendilerine İstanbul'da verilen görevi kabul etmeyip Anadolu'da çalışmak istediklerini belirtirler. Romanlardaki bu tarz bir kurgu, yazarların, o zamana kadar İstanbul'da veya Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yetişmiş aydınların bakışlarını Anadolu'ya çevirme niyetlerinden kaynaklanmaktadır.

Zehra, Darümuallimat'tan mezun olduktan sonra İstanbul'da verilmek istenen görevi reddedip Anadolu'nun *sönük vilayetlerinden birine* gider. Fikirlerini uygulamaktan hoşlanan birisidir. Köydeki öğretmenliği sırasında her zaman manevi ve maddi bakımdan toplumun sıhhatini dü-

şünür, ferdi ihmal eder. Katı bir görev ve ahlak anlayışına sahiptir. Dinç, azimkâr ve kuvvetli bir mantığı vardır. Zehra, *"şehri, kendine vatan, mektebi bir aile ocağı"* bilmiştir. Halk arasında nüfuz kazanmış; onları bir abla, bir ana gibi dinlemiş, bütün problemlerini çözmeye çalışmıştır. Yazar Zehra'yı, *hurafe ve hayal ile mütemadiyen mücadele* eden; *talebelerine sadece ilmin en müspet hakikatlerini* öğreten, *müspet kafalı birisi* olarak tanıtır. Zehra'da doğruluk, fedakârlık, manevi temizlik hastalık derecesindedir; riyanın, ahlaksızlığın, zaafın karşısındadır. Hayatında en küçük bir leke, ahlakında en ehemmiyetsiz bir zayıflık yoktur. Her türlü zayıflığa, düşkünlüğe, çirkinliğe acımaz. Bu tür insanlar, Zehra için ekin tarlalarındaki muzır otlar gibidir. Zehra'nın katı disiplinli tavrı, okul hayatıyla sınırlı kalmaz; hayattaki herşeyi düzene koymak, zararlıları yok etmek ister. Sokakta kirli ve kılıksız bir öğrenci gördüğünde, görevini tam yapamadığını düşünerek üzülür. Bahçesindeki sakat, cılız, çarpık ağaçları söküp atar; güzel olanlarını asker taburları gibi intizamlı, saf saf dizmeye, birbirlerine benzetmeye çalışır ve birinin diğerinden farklılaşmasına tahammül edemez.

Dikkat edildiğinde, bu öğretmen aydın tipi, bir öğretmenden ziyade bir toplum mühendisi olma arzusundadır. Onlar için Anadolu'daki eğitimin yeri, zamanı ve mekanı önemli değildir. Bilinen tek şey, geri kalmış Anadolu insanı, eğitilmeye muhtaçtır ve bunun yeri sadece okullar değildir ve bu eğitimin sınırları hayatın bütün safhalarını içine almalıdır.

Vurun Kahpeye'deki Aliye de tıpkı Zehra gibi İstanbul'da verilmek istenen görevi kabul etmeyip Anadolu'ya gitmek ister. O da Zehra gibi Darülmuallimat'tan mezundur. Okulda genç bir bayan öğretmenin "Anadolu'da çalışınız" telkinini herkes bir moda gibi görürken Aliye, bu fikri kendisine bir ülkü olarak kabul eder. Diplomasını alır almaz, Anadolu'ya gitmek için Maarif Vekâleti'ne gider. Maarif Vekâleti'nin koridorlarında kendisi gibi genç öğretmenlerin Anadolu'ya gitmekten, vebadan korkar gibi korktuklarını, İstanbul'da kalmak için her aşağılamaya katlandıklarını görür ve onların bu hallerini küçümser. Nihayet hiç kimsenin gitmek istemediği bir kasabadaki öğretmenliği kabul eder. Gittiği kasabada da tam bir görev adamı bilinciyle çalışır. Yıllardan beri oluşa gelmiş sosyal ve idari anlayıştaki engellere rağmen, doğru bildiklerini uygulamaktan geri kalmaz. Tıpkı Zehra gibi hayatın her alanında öğretici olmaya çalışır. Bu tutumu kimilerini rahatsız etse bile, Aliye, tutumundan taviz vermez. *"Sizin toprağınız benim toprağım, sizin eviniz benim evim, burası için, buranın çocukları için bir ışık, bir ana olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım..."*(s.15) düşüncesiyle geldiği Anadolu'da geri kalmış olmanın birer sebebi olarak gördüğü ne varsa, hepsiyle savaşmaktan geri durmaz.

Anadolu'ya akın eden bu öğretmen aydınların özellikle kötü idarecilerle, kasabalardaki *eşraf* anlayışıyla ve halkın dini inançlarını kötüye kullanan din adamlarıyla çatıştığını görmekteyiz. Bu aydınlar için, bahsi geçen problemler, yüzyıllardır Anadolu'nun fakir ve insanının sefil olmasının temel sebeplerindendirler ve Anadolu'yu işgale gelen düşmandan daha tehlikelidirler. Nitekim Aliye, Kurtuluş Savaşı'nda işgalci düşmanla yapılan savaşta değil, düşmanla iş birliği yapan imam Hacı Fettah Efendi'nin halkı kışkırtmasıyla hayatını kaybeder. Aliye, ölüme doğru gittiği anlarda kendisini, *millet için, kasabanın kefareti için* kesilen bir kurbana benzetir.

Tabii ki romanın bu şekilde trajik bitirilişinin anlamı gayet açıktır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yüzyıllardır işlenmemiş bir Anadolu insanı ve toprağıyla yüz yüze kalınmıştır. Bu millet ve bu toprak için kendisini feda etmekten çekinmeyecek insana ihtiyaç vardır. Bu yeni toplum ve yeni insanın önderliğini de yine aydın yapmalıdır.

Aliye ile aynı kadere sahip olmasa da hareket noktasında Zehra ve Aliye ile ortak bir tutum içerisinde olan bir diğer öğretmen aydın, Yeşil Gece romanıdaki Ali Şahin'dir.

Ali Şahin, Darülmuallim'i bitirdikten sonra ataması İstanbul'a yapıldığı halde bunu kabul etmeyip Anadolu halkının sefaletine yol açtığını düşündüğü batıl inançlarla savaşmak üzere Anadolu'ya gönüllü öğretmen gider.

Anadolu'daki tutumu Aliye ile hemen hemen aynıdır: Kötü idare, eşraf anlayışı ve özellikle halkın sefaletine sebep olan din adamları... Geldiği Sarıova kasabasının geriliğinin, sefaletinin sebebinin okulsuzluk ve memleketi yüzyıllardır saran *yeşil gece* olduğunu düşündüğünden dini istismar eden çevrelerle savaşmayı birinci görev sayar. Pozitif bir bilim anlayışından hareket ederek görevini sadece okulla sınırlı tutmaz; *"Çocuklara yanlız müspet ve faydalı şeyler öğreteceğim... Din ilimlerini mümkün olduğu kadar sathi ve zararsız bir şekilde geçeceğim. Hurafelerle İsrailiyat ile mümkün mertebe mücadele edeceğim...Bendeniz...milletine sadık cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek emelindeyim."*(s.49) Bu mücadelenin alanı sadece okul değil, bütün bir kasabadır. *"Onun fikrince iptidai hocası sade çocuklarla değil, onların babaları, anaları olan daha büyük çocuklarla da uğraşmalıydı..."*(s.78)

Kendisini Anadolu'ya adamış bu örnek öğretmen aydın tipi, Cumhuriyet sonrasında kurulmak istenen toplum yapısının temel kurucu insan tiplerinden en önemlisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yüzyıllardır oluşan kemikleşmiş bir sosyal yapının ancak eğitim yoluyla kırılabileceği

ve bunun da batılı pozitif bilgiyle kendisini yetiştirmiş öğretmenlerle mümkün olabileceği düşünülmüştür.

Bu bilinçli öğretmen aydınların haricinde bir kaçış yeri olarak geldiği Anadolu realitesiyle sonradan tanışan Çalıkuşu romanındaki Feride de Anadolu için çalışma, kendisini Anadolu insanına adama konusunda Zehra, Aliye ve Ali Şahin'den geri kalmaz.

Nişanlısı Kâmuran'ın kendisini aldatması üzerine Anadolu'ya öğretmenlik yapmak için giden Feride, yabancı bir eğitimden geçmesi dolayısıyla edindiği köy imajı ile gerçek Anadolu köyünün birbirinden çok farklı olduğunu anlamakta gecikmez.

Başlangıçta Kâmuran'dan bir kaçış yeri niyetiyle geldiği Anadolu hakkındaki bilgileri, duydukları, okudukları ve hayallerinden ibarettir. Feride, Anadolu'yu ideal bir ülke olarak düşünmektedir.

Bu romanda da genç öğretmen adaylarının İstanbul dışına çıkmak istemediklerine temas edilir. Feride ise aksine kendisine İstanbul'da verilmek istenen görevi kabul etmek istemeyip Anadolu'ya geçmek ister. Fakat Anadolu, Feride'nin hayallerindeki ülkenin çok uzağındadır. Yolsuz, okulsuz köyler; cahil insanlar, buralarda İsviçre köylerine benzer köyler bulacağını sanan Feride'yi çok şaşırtır. Maarif Müdürü, Feride'yi Zeyniler'e göndermek isterken orasını *"Havası, suyu güzel, manazırı tabiiyesi ferah feza, ahalisi haluk ve müstakim bir kariye. Orada eski bir vakıf mektebi vardı. Geçen sene bir hayli fedakârlık ihtiyariyle ihya ve tecdit ettik... birçok levazımı tedrisiye tedarikine muvaffak olduk, mektebin içinde muallimlerin ikametine mahsus daire de var..."*(s.123) diye tanıtır. Bu tarif, Dame de Sion'da okumuş olan Feride'nin gözünde dergilerde gördüğü İsviçre köylerini hatırlatır: *"Havası güzel manzarası güzel açıklık bir yer. Gözümün önüne kitaplarda gördüğüm İsviçre köyleri geliyor. Güneşli yollar, gölgeli bahçeler, akarsular, hulasa tasavvur ettiğim serbest kır hayatı..."*(s.123)

Tabii ki yazarın bu cümleleri Feride'ye söyletmesi, aydın insanın Anadolu'ya olan yabancılığını vurgulamak maksadını taşır. Önce Anadolu coğrafyası ve insanı iyi tanınmalı, sonra onun için gereken çaba sarfedilmelidir. Nitekim bu yabancılık Feride için zamanla bir tanımaya, benimsemeye ve kendisini Anadolu'ya adamaya dönüşür. Romanda aydınlara gösterilen hedef, cahil kalmış insanlar, yanlış şekillenmiş sosyal yapı ve hantallaşmış idare anlayışıdır.

Feride, Anadolu'yu Zeyniler köyünde anlamaya başlar. Köyün doğru düzgün bir yolu yoktur. Bahçeler çıplaktır. Tek tük kulübeler, tahta evler, Feride'ye *çökmeye yüz tutmuş, simsiyah viraneler, hâlâ yer yer dumanları*

tüten bir yangın harabesi gibi görünür. Halbuki köy denilince *yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarındaki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeleri* düşünmektedir. Bu manzara, ona Anadolu'yla alakalı okuduklarının, resmini gördüklerinin ve hayalini kurduklarının pek de gerçeği yansıtmadığını öğretir.

Feride, bu Anadolu köyünde, kendisinin Müslüman doğu insanına ve kültürüne ne kadar yabancılaştığını da farkeder. Her akşam, eski mezarlığın içinde yatan Zeyni Baba'nın türbesinde kandiller yakılmaktadır. Dini mitler ve inançlar, halk arasında oldukça yaygındır. Feride burada Anadolu insanının ölümle iç içe devam eden hayatına da çok şaşırır: *Bu memleketin havasında insan, ölümü âdeta koklam*aktadır.

Bu tanıma ve şaşırma bir müddet sonra benimsemeye ve değiştirmeye dönüşür. Feride bu köyde yeni tarzda bir okul ve eğitim anlayışıyla işe başlar. Anadolu'nun gittiği her köyünde ve şehrinde Dame de Sion'da öğrendiği eğitim anlayışını yaymaya çalışır ve yukarıda bahsedilen aydınlarda olduğu gibi o da kötü idareye ve yanlış şekillenen sosyal yapıya dikkat çeker.

Anadolu'ya yönelen aydınlar içerisinde öğretmenlerden sonra asker aydınların da bir hayli yer tuttuğunu görmekteyiz. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nı anlatan romanlarda[3], Anadolu'nun düşmandan kurtarılması maksadıyla İstanbul'dan Anadolu'ya geçen asker aydınlar yer alır.

Ateşten Gömlek romanında, Anadolu'yla özdeşleşen Ayşe'nin yönlendirdiği askerlerden Cemal, İhsan, Haşmet Bey ve hariciyeci olan Peyami, kendilerini İzmir yolunda feda ederler.

Romanda yazar Halide Edip, kocasını ve çocuğunu düşman askerlerinin vurduğu İzmirli Ayşe'yi, İstanbul'dan Anadolu'ya doğru başlayan akının lideri olarak çizer. Yazarın, romanlarının çoğunda kadın kahramanlara yüklemiş olduğu fonksiyonel tutumuna bağlanabilecek bu yaklaşım bir tarafa bırakılırsa, Ayşe, Anadolu'dan gelmiş ve kocası ile çocuğunu kaybetmiş yaralı bir genç anne olması yüzünden, yaralı Anadolu coğrafyası ve insanıyla ortak özellikler taşır. O, işaret eder ve Türk askeri yapar. Bu davete katılanlar, kardeşi Cemal ve kendisine âşık Haşmet Bey, İhsan ve hariciyeci Peyami'dir. Ayşe, öncelikli hedef olarak İzmir'i göstermiştir. İzmir'e kavuşmak, Ayşe'ye kavuşmakla aynı anlamı taşımaktadır ve bütün kişiler en önce İzmir'e girmek emelindedir. Ayşe, Anadolu'

---

[3] İstiklal Harbi'nin romanımızda işlenişi konusunda şu çalışmalara bakılabilir: Aytekin Yakar, **Türk Romanında Milli Mücadele,** Ankara 1973; Ahmet Kıymaz, **1918-1928 Romanda Milli Mücadele,** Ankara 1991; **Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı, Türk Dili,** nr.298, Temmuz 1976.

dur, Anadolu, Ayşe'dir. Nitekim Ayşe'ye söz verdikleri gibi "İzmir Yolunda" çarpışırken tek tek şehit düşerler. Bu Anadolu şehitleri içinde hemşire Ayşe de vardır.

Hariciyeci Peyami'nin günlüğü şeklinde okuduğumuz romanın son kısmında, Peyami'yi kafasındaki kurşunu çıkarmak için ameliyat eden doktorların yaptıkları araştırmalara göre Peyami'nin günlüğünde geçen Cemal, İhsan, Ayşe gibi isimleri tanıyanların bulunmadığını, bunları büyük bir olasılıkla Peyami'nin kendi kafasından uydurduğunu söylemeleri, romana sembolik bir anlam katar. Çünkü romanın vermek istediği, öncelikli değerin şu ya da bu ismin değil Anadolu ve onun için kendisini feda etmek olduğudur. Tabii olarak bunun da en iyi örneğini yine aydınlar verebilirler.

Ateşten Gömlek'te ayrıca doğrudan Anadolu ile ilgili olmasa da savaş sonrasında kurulmak istenen yeni toplum ve insan anlayışına yönelik ipuçları da vardır. Mesela dikkat çekilen bir nokta İhsan'ın İstanbul'da yetişmiş ve biraz da alafranga özelliklerinin bulunmasına karşılık yazar tıpkı kardeşi Ayşe'de olduğu gibi Cemal'i de yeni Anadolu insanın bir örneği olarak anlatır. Romanın narratör kişisi Peyami, İhsan'ın yeni Osmanlılığına karşılık Cemal'i, henüz tam olarak olgunlaşmamış yeni Anadolu genci tipi olarak görür. Fakat her ikisinin de bir paranın yazı tura tarafları gibi birbirlerini tamamladıklarını, her ikisine de aynı şeyleri yaptıran, aynı şeyleri hissettiren *derin ve iptidai kuvvetler*in bulunduğunu düşünür. Bu *derin ve iptidai kuvvet* ikisi arasındaki şehirli ve taşralı kavgasına da bir son verir, her ikisini de aynı ateş potasında eritir ve bir şahsiyet yapar. Nitekim savaşın ortasında İhsan'ın tamamen değiştiğini görürüz. İhsan, İzmir'i kurtarmanın Anadolu'yu düşmandan temizlemeye yetmeyeceği fikrindedir: *"Anadolu ordusu İzmir'den sonra öyle bir harp açacak ki... Köhne şeyleri, karanlık şeyleri, halkı sefil ve esir eden şeyleri hep temizleyecek ve yıkacak... Biz düşmanı çıkardıktan sonra biz, evet ordu, Anadolu'yu baştan başa mamur ve mesut edeceğiz... Artık İstanbul'a hiç dönmeyeceğiz."*(s.104)

Romanda görülen bir nokta da Tanzimat aydınlarının medeniyete imanlarının, Kurtuluş Savaşı'nda millî olan ve Anadolu'ya ait olan herşeye iman şekline dönüşmesidir. Türk aydını doğru sandığı her yönelişi iman derecesinde kutsallaştırmaktadır.

Millî Mücadele'de Anadolu hareketine katılan asker aydınlara Vurun Kahpeye, Ankara ve Çete romanlarında da rastlamaktayız.

Vurun Kahpeye'de Tosun Bey, Anadolu'ya ve millî konulara duyduğu aşkı, romanın kişisi öğretmen Aliye'ye duyduğu aşkla birleştirir. Hatta vatan aşkı daha ağır basar. Tosun Bey, Binbaşı Ali Bey'e yazdığı mektupta

Aliye'nin bu topraklar üzerinde yarım bıraktığı işi tamamlamak için hayatı pahasına çalışacağını söyler ve ve Aliye'nin İstanbul'dan bu Anadolu kasabasına ilk geldiğinde ettiği yemini tekrarlar: *"Toprağınız toprağım, eviniz evim. Burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billahi"*(s.126)

Ancak Ankara romanındaki asker aydın Hakkı Bey, Tosun kadar kuvvetli bir vatan aşkına ve şahsi iradeye sahip değildir. Üç bölümlük romanın birinci kısmında yukarıda bahsi geçen ve Anadolu idealizmi etrafında birleşen aydınlardan farkı bulunmayan *masal kişisi* Hakkı Bey, Cumhuriyet sonrasının anlatıldığı ikinci bölümde Anadolu insanına sırt çevirmiş, çıkar düşkünü bir alafrangadır. Anadolu insanıyla birlik ve beraberlik savaşın kazanılmasına kadardır. Savaş sonrasında yine yollar ayrılmıştır. Kurtuluş Savaşı öncesinde İstanbul'da alafranga çevrelerin düzenlediği balolar, partiler bu kez Kurtuluş Savaşı'nda rol alan elit takım eliyle Ankara'ya taşınmıştır.

Ankara romanında romanın diğer aydın kişileri Selma Hanım ve gazeteci Neşet Sabit aracılığıyla, İstanbullu insan ile Anadolu insanı ve coğrafyası arasındaki yabancılığa da temas edilir.

Batılı bir eğitimden geçtiği anlaşılan İstanbullu Selma Hanım, kocası Banka Muamelat Şefi Ahmet Nazif Bey'in Ankara'ya atanması üzerine, bir *peyzaj kalıntısı* diye düşündüğü Anadolu coğrafyasını yakından görme fırsatı bulur. Hep bir ideal masal ülkesi olarak düşündüğü Ankara'nın *yapma manzara*sı Selma'nın gözünde değişiverir ve henüz bir küçük kasaba görünümündeki Ankara halkını yakından tanıdıkça, onlara ne kadar yabancı olduğunu anlar. Mesela komşu kadınlar onu, narin yapısı dolayısıyla garipserken, o Ankaralı kadınları biçimsiz ve orantısız bulur.

Bu noktada Yakup Kadri, Yaban romanında daha derin bir şekilde işlediği konuyu tekrar hatırlatır: İstanbullu aydın, Anadolu'da bir "yaban"dır. Selma, Ankara'daki ev sahibi Ömer Efendi ve ailesinin kendilerine bir başka dünyanın insanlarıymış gibi bakmaları karşısında kocası Ahmet Nazif'in *"Bundan sonra onlarla iyi geçinmeye mecburuz. Ankara'dan başka gidecek yerimiz kaldı mı? Şimdiden İstanbul âdetlerini yavaş yavaş unutmak lazım..."*(s.22) sözlerine karşılık *"A, hiç de değil, ben onlara benziyeceğime onlar bana benzemeğe çalışsın. Biz, buraya medeniyet getiriyoruz. Hem canım, bu "biz-onlar" lakırdısı da nedir? Hepimiz Türk değil miyiz?"*(s.22) cevabını verir. Bu bakış millet bilincinin uyanışının yanı sıra Anadolu'ya yeni bir medeniyet anlayışını taşıma misyonunu da ifade eder.

Ahmet Nazif'in söyledikleri, milli konularda ve Anadolu karşısında yavaş yavaş uyanan aydınının tavrını da ortaya koymaktadır: Kurtuluş ha-

reketinin kalesi Ankara'dır ve gidilecek bir başka yer de yoktur. O halde yapılacak tek şey artık İstanbul'u unutmak. Buna karşı çıkan Selma, kendisini ideal bir medeniyet anlayışının temsilcisi gördüğünden, asıl değişmesi gerekenin Anadolu halkı olduğunu belirtir. Fakat göremediği bir realiteyi kocası dile getirir: *"...onlar bizi kendilerinden saymıyorlar, bize "yabanlar" diyorlar."*(s.22)

İstanbullu Selma Hanım, Ankara'nın dar mekânı içerisinde kısa zamanda sıkılır; kerpiç duvarlı evleri, "manda sürüleri gibi yeknesak hareketler" yaparak işlerinden evlerine dönen insanları, beğenmemeye başlar. Fakat öte yandan bu Anadolu insanında hüzünlü bir tarafın varlığını da sezer.

Selma, Ankara'da gördüğü her şeyi İstanbul'la kıyaslamaya başlar: *"Burada, âdeta muallakta duruyorum. Hiçbir tarafımdan toprağa dokunmuyorum. Bu ağaçlar, bu taşlarla benim aramda öyle bir uzaklık var ki, bir türlü geçip onlara yetişemiyorum (...) Sanki, bu âlem bana küs ve ben ona dargın gibiyim. Hem, bu Anadolu peyzajlarının dili yok. İstanbul'da her taraf konuşur"*(s.66) tarzındaki düşünceleri, buralara olan yabancılığını gözler önüne sermektedir.

Tıpkı diğer İstanbullular gibi gazeteci Neşet Sabit de Ankara'da kendisini gurbette hissetmektedir. *"Sanki vatan yalnız İstanbul'dan ibaretmiş; sanki, biz burada gurbette imişiz gibi. Halbuki ben ruhumun millî muvazenesini burada bulmağa gelmiştim. Ne yazık..."*(s.66) En azından Neşet Sabit, kendileriyle Anadolu arasındaki ayrılığın sebepleri üzerinde düşünmekte, problemi tahlil edebilmektedir: *"Buraların da bir dili vardır ama, biz anlayamıyoruz. Ömrümüzde bir kere olsun, halis Anadolu türkülerini candan dinlediğiniz oldu mu? bu kısır derenin, şu cılız ağaçların ve bunların ardındaki taşlık dikenlik tepelerin bütün sıtması onlardadır..."*(s.67) Genç gazeteci, İstanbullu aydınların kendi milletinin kültür değerlerine, sevincine, hüznüne karşı olan bigâneliklerinin sonucunda bugün burada kendilerini yabancı bir yerde hissettiklerinin bilincindedir. Bir Anadolu köylüsünün saf, iptidai, buna karşılık vakarlı, olgun, derin ve ıstıraplı yüzü genç gazeteciye göre onları tanımayan İstanbullu aydınları korkutmaktadır. Böyle bir yüzün taşıdığı hayat tecrübesi karşısında Neşet Sabit, kendisini ufalmış hisseder. Bütün öğrendiği, bildiği şeylerin bir hiç olduğunu daha doğrusu memleketin bu asıl sahipleri yanında kendisi de dahil olmak üzere aydınların bu toprağın dilinden, sırrından anlamayan bir tufeyliden başka bir şey olmadığını düşünür. Fakat yine de aradaki uçuruma rağmen aydınlarla Anadolu'yu bir araya getirdiği için düşmanın Anadolu'yu işgalini kutsamak ister, kendisini dünyanın ucra köşelerini keşfe çıkan bir kaşife benzetir.

Selma Hanım'a göre Neşet sabit, millî konularda daha uyanıktır; millet bilincine sahip olmuştur ve çekilen ıstırabın farkındadır. *"...Şimdi, burada, vatanın bir takım yeni şeyler kaynayan göbeğinde, bütün bir milletin ıstırabıyla yaşayan ve bu ıstırabın içinde pişen bir bahtiyarım."(s.68) "İlk defa olarak, ömrümde ilk defa olarak burada kendi etimden, kendi kanımdan, kendi cevherimden bir cemaat içinde yaşadığımı hissediyorum."*(s.68) Bütün bu cümleler, senelerce Anadolu ve Anadolu insanına yabancı kalmış İstanbullu aydınların realiteye açılışlarının ifadeleridir. Her ne kadar Ankara İstanbul'a göre kendilerine bir köy gibi görünse de ondaki yeni ruhu keşfetmeye başlamışlardır.

Refik Halid'in Çete romanında ise Fransızca öğretmeni iken bir arkadaşının daveti üzerine Kurtuluş Savaşı'nda Hatay-İskenderun civarında işgalcilere karşı mücadele veren Nezih Suad(Kıran Bey)'ın hikayesi anlatılır. Romanda Suriye'nin Hatay üzerindeki emellerine karşılık buraların halis birer Türk toprağı olduğu coğrafya ve insan isimlerinden hareketle ortaya konmaya çalışılır.

Aydınların Anadolu'ya bilinçli yönelişlerinin haricinde, öğretmen aydınlar içinde yer verdiğimiz Feride gibi İstanbul'daki çeşitli sıkıntıları dolayısıyla burayı bir kaçış yeri olarak seçenlerin sayısı da bir hayli fazladır. Acımak'da Mürşit, Yaprak Dökümü'nde Ali Rıza Bey, Yaban'da Ahmet Celal, çeşitli sebeplerle İstanbul'dan uzaklaşmayı düşündüklerinden, Anadolu'yu gidilecek bir yer olarak kabul ederler. Ancak bu romanlardaki ana temaların farklılığı dolayısıyla Anadolu'nun bu eserlerde yer alış niteliği ve sıklığı değişmektedir.

Mesela Acımak romanında Anadolu, İstanbullu genç bir aydının hayallerinin yıkıldığı, ideallerinin söndüğü yerdir. Mülkiye mezunu Mürşit Efendi, Anadolu'daki çeşitli memuriyetleri sırasında hem idare mekanizmasında, hem de sosyal hayatta büyük çözülmelerin oluştuğunu görür; bir müddet bunlara karşı koymaya çalışır, fakat daha fazla baş edemez; sonunda kendisi de bu çöküş psikolojisi içinde ruhen, ahlaken tükenir. Mürşid için Anadolu, ideallerinin yıkıldığı, prensiplerinin çiğnendiği bir yer olur. Birkaç defa azledilir, iftiraya uğrar, mahkemelere düşer; bir kasabada dinsiz diye taşlanır, eşkiya tarafından soyulur, uçuruma yuvarlanır.

Acımak romanındaki asıl hedef, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki çöküş psikolojisinin Anadolu'daki idare ve sosyal çevre üzerinde yol açtığı etkileri göstermektir. Çözülme devrinde hayatın bütün alanlarına yayılan rehavet, karşısına çıkan her kuvveti yok etmekte ve kendisine benzetmektedir.

Mürşit'in tavrına benzer bir tavırla Anadolu'ya gelen ve sosyal yapıdaki çözülme karşısında tutunamayan bir başka aydın Yaprak Dökümü'

ndeki Ali Rıza Bey'dir. Ali Rıza Bey, İstanbul'dan kız kardeşi ve annesinin iki ay arayla vefat etmeleri dolayısıyla soğur ve onların acılarını unutabilmek ümidiyle Anadolu'da yirmi beş yıl boyunca çeşitli memuriyetlerde bulunur. Fakat, Trabzon'da memuriyet'i sırasında bir namus problemi yüzünden işinden ayrılır ve İstanbul'a geri döner.

Denilebilir ki birer İstanbullu aydının hayatla mücadelesini anlatan bu iki romandan Acımak, toplum ve idare hayatımız üzerinde son yüzyıllarda meydana gelen çöküşün Anadolu tarafını ağırlıklı olarak işliyorsa, Yaprak Dökümü romanı da aynı durumun İstanbul'daki vehametine yer vermektedir. İki aydın arasındaki bir diğer ortak taraf, Anadolu'yu bir kaçış yeri seçmelerinin dışında hem Anadolu'da ve hem İstanbul'da süratle yayılan ve değişmeden çok bir bozulma ve çözülme olarak görülen gelişmeler üzerinde etkisiz kalmaları ve bu durumun her ikisinin trajik sonuna sebep olmasıdır.

Aydın ve Anadolu konusu etrafında düşünüldüğünde Anadolu'yu kaçış yeri seçen aydınlardan en trajik olanı Yaban'ın Ahmet Celal'i dir. Çünkü bu romanda konu, yukarıda bahsettiğimiz Acımak ve Yaprak Dökümü'nde olduğu gibi sosyal ve idari çözülme değil, doğrudan batı kaynaklı aydının Anadolu insanına ve coğrafyasına olan yabancılığıdır.

Bir İstanbullu asker aydın olan Ahmet Celal, I.Dünya Savaşı'nda bir kolunu kaybettiğinden, İstanbul'a geri dönmek istemez ve daha rahat yaşayabileceğini düşündüğünden erlerinden Mehmet Ali'nin Anadolu'daki köyüne yerleşir. Ahmet Celal, İstanbul'da doğup büyümüştür ve batılı bir eğitimden geçmiştir.

Fakat, tıpkı Çalıkuşu romanındaki Feride gibi, hayalini kurduğu köy ile geldiği köyün birbirinden çok farklı olduğunu görür. Sadece farklı olan coğrafya değildir; kolununu, uğruna kaybettiğine inandığı köylüler, Ahmet Celal'e bir türlü yakınlaşmak, onu kendi aralarına almak istemezler. Onlar sadece bu İstanbullu aydına değil, binbir güçlükle yürütülen istiklal mücadelesine de uzaktırlar; hatta düşmanca bir tavırları bile vardır.

Ahmet Celal, bu çorak toprakların şekillendirdiği Anadolu insanına bir Avrupalı seyyah gözüyle bakmaktadır. Çünkü bu Anadolu köylüsünü Ahmet Celal, kendisinin şekillenmesinde büyük rolü bulunan batı kaynaklı eserlerde geçen insan tipleriyle Racinelerin, Voltairelerin Fransızları; Baconların, Shakespearelerin İngilizleri; İtalyanlarla ve Amerikalılar ile karşılaştırır. Kendisinin de içinde bulunduğu aydınların yüzyıllardır bu insanları ihmal etemeleri sonucunda onların, *terbiye görmemiş, galiz, iğrenç, çirkin bir goril sürüsü*ne benzediğini düşünür ve hatta eline bir sopa alıp bu sürüyü bir ormana sürmek ister. Kendisini bu Anadolu toprağında bir Amerikan konserve kutusu kadar yabancı ve yalnız hisseder.

Durum böyle olunca Ahmet Celal ile köylü arasında bir uyumsuzluğun, bir çatışmanın ortaya çıkması gayet tabii olur: O, Anadolu köylüsünü, bir aydından beklenen tavırla değil kişisel psikolojisinin etkisiyle sık sık hayvanlara benzetir. Onları cahil bulur; vatan, millet, hürriyet gibi kavramları hiç tanımamış olduklarını görür. Köylü ise ona "Yaban" adını verir. Bunlara rağmen, "şairâneliğini" ve "sadedilliğini" bulduğu zamanlarda, halkın bu durumda oluş ve kalışının kabahatini kendisinde ve temsil ettiği zümrede görür. Zaman zaman köylüyü tanımaya çalışır: *"Türk köylüsünün ruhu, durgun ve derin bir sudur. Bunun dibinde ne var? Yalçın bir kaya mı, balçık yığını mı, bir yumuşak kum tabakası mı? Keşfetmek mümkün değildir."*(s.32) Türk aydınının, bu ruhu keşfetmek için o ana kadar hiçbir çaba sarfetmemiş olduğunu dile getirir. *"Türk entelektüeli, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişidir."*(s.55) O, batıdan kotardığı dünya içinde kendi kendini avutmuş; "her gün traş olmayı", "sabah akşam dişlerini fırçalamayı", "sabahlara kadar kitap okumayı" aydın olmak için yeterli saymış; batı kaynaklı eserleri okudukca, batıyı ve onu oluşturan kültürü tanıdıkca kendi insanına yabancılaşmıştır: *"Öyle ya, bir insan tasavvur edin ki hangi ırktan, ne cinsten olduğu belli değildir. Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikce, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor. Hissetmese bile etrafında hasıl olan boşluk, soğuk ve itici hava, ona her an kendi toprağından sökülmüş bir aykırı, bir acaip nebat olduğunu bildiriyor."*(s.55)

Ahmet Celal, Anadolu insanını tanıdıktan sonra aradaki uçurumu hisseder. Kendi anlayışına göre bu uçurum üzerinde köprüler kurmaya çalışır. Köylüde Kurtuluş Savaşı'na karşı bir ilgi, milli bir bilinç uyandırmak ister; ancak başarılı olamaz. Aksine köylü, "Yaban"dan çok Yunanlıların, uçaklardan attıkları ilanlarda belirttikleri gibi kendilerini kurtarmaya gelen "evliyalar" olduklarına inanır. Burada bir gerçek daha ortaya çıkar: Türk aydını, kendi halkını düşmanın tanıdığı kadar tanıyamamaktadır. Bu yabancılığı Ahmet Celal, *"Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır. Bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark, bir Londralı İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür."*(s.56) cümleleriyle ifade eder; bu uçurumun bir türlü kapanmayacağına, Türk aydınının halkıyla bir türlü birleşemeyeceğine inanır.(s.135)

Köy halkını sık sık Odise, Ülis, Penelop gibi Yunan mitolojisinin kahramanlarına benzetir. Türk mitolojisinden tek bir unsur onun ifadelerinde yer bulmaz. Çünkü onun milliyetçiliği Fransız İhtilali'ne bağlıdır.

Ahmet Celal, milliyetçi bir aydın olmasına rağmen kendisini millet olarak gören bir topluluk yoktur. Çünkü o zamana kadar Türk aydını,

Anadolu için bir çaba göstermemiştir. Onda ne millet bilinci uyandırmak için çaba sarfetmiş, ne de geri kalmışlığını kıracak hamlelere girişmiştir. Maddi ve manevi yönden Anadolu bir sefalet içinde kalmıştır: *"Bunun sebebi, Türk aydını gene sensin! Bu viran ülke ve yoksul insan kütlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun."*(s.136)

Ahmet Celal, bir nevi otokritik sayılabilecek bu cümlelerde problemin derinliklerine inmeye çalışır. Aydınla halk arasındaki uçurumun temeli yüzyıllar öncesine dayanır. O, kendisini ve kendinden önceki aydınları sorguya çeker ve onları Anadolu halkının ruhuna etki edememekle, onu aydınlatmamakla, onu beslememekle, onun toprağını işlememekle, onu hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bırakmakla itham eder. Bunun sonucu olarak da "Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda besleyen zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların..." bulunmasını tabii karşılar: *"O, katı toprakla kuru göğün altında bir yabani ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırgan otları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir."*(s.136-137)

Batılı bir kültürden geçmiş aydın ile, Anadolu arasındaki kopukluk, savaş yüzünden ortadan kalkmış gibi görünür, fakat Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu birlikteliğin devam edeceği hususunda yazarın şüpheleri vardır. Nitekim köyü işgal eden Yunan kuvvetlerinin elinden sevdiği köylü kızı Emine ile kaçıp kurtulurlar ancak, beraber devam edecek güçleri kalmaz ve Ahmet Celal, yaralı Emine'yi bırakarak bir bilinmeze doğru yürür.

İstanbullu aydınların Anadolu'yu gerçek yönleriyle bilmemelerine Hüküm Gecesi'ndeki gazeteci Ahmet Kerim de dikkat çeker. Ahmet Kerim'e kendi memleketinin herhangi bir yerini sürgün diyarı olarak düşünmek saçma gelse de, aydınların edebiyat eserlerinden hayalen *buz gibi soğuk suların aktığı, ormanlarında bülbüllerin öttüğü, baştan başa zümrüt yeşilliklerle kaplı* bir yer olarak bildikleri Anadolu, İstanbullu aydınlar için bir *gurbet diyarı* ve *sürgün yeri*dir. Nitekim, İttihat ve Terakki tarafından Sinop'a sürgün edildiğinde Ahmet Kerim, ıssız kıyılarıyla, sert ovalarıyla, kapkara köyleriyle, taştan çamurdan yollarıyla gamlı, kimsesiz ve viran bir Anadolu ile yüz yüze gelir.

Bu örneklerin dışında Eski Hastalık romanında alafranga aydın Şevket Bey ve yeğeni Züleyha aracılığıyla Anadolu'nun yer bulduğunu görmekteyiz. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde sefaret kâtipliği yapmış olan emekli Şevket Bey, Anadolu insanının Kurtuluş Savaşı'ndan galip çıkacağına inanmaz; Cumhuriyet'in ilanından yıllar sonra gidebildiği İzmir'de Anadolu'yu tanıma fırsatı bulunca da *...çok enteresan bulduğu bu memleketin, bu kadar asır yüz üstü bırakılmış bir üvey evlat muamelesi görmüş olmasına...* (s.223) esef eder.

Amerikan Koleji mezunu ve Şevket Bey'in yeğeni Züleyha, Milli Mücadele'ye bir asker olarak katılan babasının savaştan sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev alması dolayısıyla Anadolu'yu görme fırsatı bulur. Fakat, Amerikan eğitiminden geçmiş Züleyha, geldiği Silifke'de Amerikalı bir turist gibi davranır.

"Bazen viran ve renksiz bir kasabanın asker eliyle meydana getirilmiş bir parkında babasının birkaç zabit arkadaşıyla çay içerken kendini bir macera filminde müstemlekedeki babasını ziyarete gelmiş bir İngiliz misi şeklinde tahayyül ediyor ve bu hayal bir an için ona etrafındaki her şeyi güzel ve şiir dolu gösteriyordu...

Niyayet dayısı ona Anadolu için bir nevi medeniyet misyonerliği vazifesi de vermişti. Zavallı Anadolu kadınına yeni hayatı, onun gibi iyi yetişmiş hot sosyete kızlar öğretmese, kim öğretecekti?

Züleyha, bu işlerde dayısının iyi bir talebesi olarak yetişmişti. Onun İstanbul'da yaptığını, kendisi Anadolu'da yapıyor, fırka ve belediye bahçelerinde sık sık garden partiler ve danslı kır gezintileri tertip ediyordu."(s.41)

Ona göre Anadolu'nun *sefil ve şiirsiz diye tanımladığı kasabaları*, bir tiyatro ve sinemanın "şimdi varken az sonra yok olacak renkli dekorları"na benzemektedir. Züleyha, bir ömür boyunca buralarda yaşamak zorunda olan insanlara acır.(s.47) Kendisini burada, Amerikan dergilerinde resmini gördüğü insan yiyen bitkilerin kollarına düşmüş birine benzetir.(s.70)

İçimizdeki Şeytan romanında, baş kişi Ömer, İstanbul'un tek kültür merkezimiz olmasına esef eder ve kendisini İstanbul'da iyi yetiştirmemiş bir kafanın Anadolu'da dimağ bakımından yavaşlayacağını ve gerileyeceğini düşünür. Çünkü Anadolu *altmış yetmiş liralık muallimlikten* başka bir şey vaat edememektedir. Ancak İstanbul'daki aydınların da kendilerini geliştirmek için pek uğraşmadıkları düşüncesindedir.(s.134-135)

4-AYDINLARIN AVRUPA'YA VE BATI MEDENİYETİNE BAKIŞLARI

Aydınların Avrupa'ya bakışları üç gurpta incelenebilir. Bunlardan birincisi Avrupa'ya düşman gözüyle bakanlar, ikincisi özellikle Fransa ve Fransız kültürünün ağırlıkta olduğu Avrupa'yı ideal bir medeniyetin kaynağı olarak görüp hayranlık duyanlar ve üçüncüsü de bu tutumlardan herhangi birini göstermeyip Avrupa ve batı medeniyeti üzerinde tahliller, değerlendirmeler yapanlar.

Ankara romanın birinci bölümünde Hakkı Bey, batıyı ikiyüzlü olmasından dolayı suçlar ve bizim bir Haçlı saldırısı karşısında kaldığımızı; hak ve adaletin kaynağı sandığımız Avrupa medeniyetinin yine Avrupa'nın uydurduğu bir yalan olduğunu, Avrupa'nın bir "yırtıcı kuşlar yuvası"na benzediğini söyler. Romanın ikinci bölümünde ise bu fikirler ona ait değilmiş gibi, bir Avrupa hayranı olur. Yeşil Gece'de Cabir Bey de Avrupa'yı düşman gören aydınlardandır. Avrupa karşısında İttihat-ı İslam siyasetinin güdülmesi gerektiği fikrini taşır.

Hüküm Gecesi'nde Ahmet Kerim, Avrupa'nın son yüzyıllarda Türk milleti üzerine gelmesinin sebebini geçmiş yüzyıllardan kalma bir kinin varlığına bağlar: Hristiyan Avrupa, Müslüman olmaktan başka bir kusuru olmayan Türk milletini yok etmek istemekte, yüzyılların kiniyle köpeklerini saldırtmakta ve bu durumu Orta Çağ feodallerinin bir sürgün avını seyredişi gibi seyretmektedir.(Hüküm Gecesi, s.189-190) Ahmet Kerim, bütün bu baskıları ve saldırıları, Avrupa'nın yeni Haçlı Seferleri olarak yorumlar. Avrupa diplomasisinin "cehennemlik ve ifritçe kurulmuş bir makina", "milletin hayatını öğüten bir değirmen" olduğunu belirtir.(Hüküm Gecesi, s.189-190)

Tatarcık romanında Safa'nın Avrupa'ya karşı tavır almasının sebebi ise ideolojik kaynaklıdır. Çünkü Safa bir sosyalist olduğundan kapitalist Avrupa'ya düşman gözüyle bakar.

Eski Hastalık'da Yusuf eğitimini Fransa'da yapmış olmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı'nda batılıların ve özellikle eskiden *bir hoca, bir dost, bir yakın* olarak gördüğü Fransızların bize saldırması yüzünden onlara düşmanca bir tavır içerisine girer.

Bu örneklerin dışında, Avrupa'ya karşı büyük bir hayranlık duyan aydınların sayısı daha çoktur. Jön Türk'de Ceylan, Handan'da Refik Cemal ve Hüsnü Paşa, Kiralık Konak'ta Servet Bey, Sodom ve Gomore'de Sami Bey ve kızı Leyla, Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Bir Sürgün'de Doktor Hikmet bu tip aydınlardandırlar.

Jön Türk romanındaki alafranga Ceylan, batının feminizm fikrinin hayranıdır. Fransızca'da bu konuyla ilgili çıkan her yazıyı okumuştur.

Birgün Avrupa'ya kaçmayı, Avrupa sosyetesine katılmayı ve orada aktris olmayı düşünmektedir. Handan romanında Jön Türk Refik Cemal, kendisinin sürgün edileceğini anladığında, Avrupa'ya bir görev alıp gitmeye niyetlenir. Gideceği yerin de özellikle Fransız toprağı olması için dua eder. Yine aynı romanda Hüsnü Paşa, elçilikten emekli olduktan sonra hayranı olduğu Avrupa'dan geri dönmez, orada alafranga bir hayat yaşar.

Kiralık Konak'ta Servet Bey, Sodom ve Gomore'de Sami Bey ve kızı Leyla da aynı özellikler gösterirler. Düyunu Umumiye müfettişi Servet Bey, sürekli bir Avrupa seyahati hayali içindedir ve bunun için hazırda bekleyen bir bavulu vardır. Sodom ve Gomore'deki Sami Bey, Servet Bey 'in emekli olmuş halidir. Sami Bey, Düyunu Umumiye'den emeklidir. Avrupa hayranlığı onu, Türklerin işgalciler karşısında galip gelebileceği fikrinden alıkor. Fransızların çıkarları için yaptığı hizmetlerle tanınmıştır, İngilizleri bir ilah gibi görmektedir. Kızı Leyla ise İngiliz kültürüyle yetiştiğinden, bir İngiliz hayranıdır.

Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Jön Türklüğü dolayısıyla Fransa'ya kaçan aydınlardandır. Bir Sürgün'deki Doktor Hikmet, Avrupa hayranı Jön Türk aydınlarının en tipik örneğidir. Doktor Hikmet, İzmir'de sürgünken bir yolunu bularak hayallerinde yaşattığı Fransa'ya kaçar.

Doktor Hikmet, özellikle Fransız kültürünü, edebiyatını, tarihini kendi kültür, edebiyat ve tarihinden daha iyi bilir. Fransızcayı bir Fransız'dan farksız konuşur.(s.52-53, 135) Avrupa'nın kimi şehirlerini sokak sokak, cadde cadde, okuduğu kitaplardan ezberlemiştir.(s.41)

Nitekim Paris'e gittiğinde, Louvre sarayını, Austerlizt köprüsünü, Pont Neuf'u, Pont Royal'i, Conciergerie'yi, Convention meydanını eliyle koymuş gibi bulur.(s.56)

Özellikle Fransız ihtilal tarihini çok iyi bilmektedir. *"Conciergerie'den kalkıp Convention meydanına giden mahkûm arabalarından (...) ihtilalin Marseyez şarkıları ve trampete sesleri..."*ne varıncaya kadar en ince ayrıntılarına vâkıftır.(s.56) Paris'e vardığında da, İhtilal'in tarih kitaplarından okuduğu ve canlandırdığı havasını bulacağını sanır. Onun için Fransız toprağı *"insan zekâsının, insan ruhunun en ince, en feyizli tecellilerine sahne..."*(s.83) olmuştur. Bu sebeple, Pariste milletinden utanır ve memleketini soranlara bazen "İstanbullu bir Rum" olduğunu(s.50); bazen de pek bilinmeyen bir ülkenin adını söyler.(s.84)

Paris'e geldiği zaman içi içine sığmaz; uzun bir ayrılıktan sonra yurduna dönen bir gurbetzede gibi sevinir.(s.42) Bacakları birbirine dolaşır, binalar karşısında hayret eder. (s.52) Dr. Hikmet için Paris, bir "nur şehri"dir. Ona yaklaşmış olmayı aklına, hayaline sığdıramaz. Kendisini

Alphonse Karr ve Zola'nın roman kişileri gibi hisseder. (s.51-52) Pantheon karşısında, imanlı bir Müslüman'ın Kâbe ve Hacerül-Esved karşısında duyabileceği heyecanı duyar.(s.68) Paris'e dair kurduğu rüyaların içinde sık sık yer verdiği "Renée Mauprene'nin solgun ve keskin çehresini", "Nana Caupeau'nun tombul ve behimi güzelliği"ni, "Therese de Sauve'un şuh ve işvebaz tebessümünü" Parisli kadınların yüzlerinde arar.(s.83)

Avrupa'yı ve Paris'i yakından tanımış olmak, ondaki batı medeniyetine dair görüşleri değiştirmeye başlar: Fransa'da sosyalist ve liberal fikirlerin varlığını, burjuvazinin işleyiş tarzını öğrenir. Realist mütefekkir ve münekkid H. Taine'i tanır; Edmond Desmoulin'in bir eserini okur. Gustave Lebon'un sosyal ve politik konulara dair bazı kitaplarını gözden geçirir. (s.170) Parnassienlerin kimler olduğunu, "klasik"in gerçekte ne anlam taşıdığını; Prudhon'un, Marx'ın, Engels'in ve Hegel'in görüşlerini tam olarak Fransa'da öğrenmeye başlar. Paris'te yaşayan Rus ihtilalcilerden sosyalizmin, sosyal demokrat, sosyal revolüsyoner ve sadece sosyalist olmak üzere üçe ayrıldığını; bunların yanı sıra bir de komünizmin var olduğunu ve bunun da Marxist, Bolşevik, Menşevik gibi farklı şekillerinin bulunduğunu öğrenir.(s.184) Öte taraftan Paris'te işleyen kapitalist sistemin ferdi önemsemediğini, insanı içgüdüleriyle başbaşa bıraktığını; burada manevi değerlerin izafi olduğunu, sanat eserlerine ise birer ekonomik meta gözüyle bakıldığını görür.(s.188) Tarihi ve sosyolojik araştırmaları ona, medeniyet namına sadece batı medeniyetinin bulunmadığını; tarihte her milletin kendine göre bir medeniyet kurduğunu, birinin diğerinden üstünlüğünü belirlemenin zor olduğunu, her birinin kendi devirlerinin ihtiyaçlarına, coğrafyalarının mizaçlarına göre şekillendiğini, "medeniyet" kavramının da daha önce düşündüğü gibi "iyilik", "doğruluk", "güzellik" ve "terakki" kavramlarıyla eş değer olmadığını öğretir.(s.234-235)

Kitaplardan tanıyıp da hayran olduğu batı medeniyetinin aslında pek de hayal ettiği gibi olmadığını Paris'te yaşadıkça anlar, bu konudaki fikirleri sarsılmaya başlar; Zola'nın insaniyet ve adalet, Alphonse Daudet'nin şefkat ve merhamet dolu eserlerinin birer ticari meta olarak yazıldıklarına inanmak istemez.(s.137) Paris'in aslında Hugo'nun, Balzac'ın, Bourget'nin anlattığı havayı taşımadığını; Paris halkının da birer edebi kişi olmadığını anlar.(s.107) Paris'i ve Avrupalı insanı yakından tanıdıkça edebiyat-hayat, gerçek-hayal, Paris, Fransız kültürü, batı medeniyeti üzerinde düşünmeye başlar. (s.106-107)

Batılı insan için herhangi bir şey maddi bir değere sahip olduğu müddetçe kıymetlidir. Onların hayatlarında semavi hislere yer yoktur.(s.239) İnsanlar samimiyetsizdir; kalpleriyle yaşayıp görmezler; hayat-

larında sadece kuru zekânın, hesabın ve mantığın yeri vardır.(s.203) Para işlerinde bayağı ve pespayedirler.(s.137) Böyle bir toplum içerisindeki ufak bir ihtiyatsızlık, insanı kötü durumlara düşürebilir.(s.203) Batı toplumu için misafirperverlik, cömertlik gibi insani faziletler, basit ekonomik hayat yaşayan toplulukların özellikleridir. Dr. Hikmet'e göre ekonominin komplikeleşmesi, insani faziletleri ortadan kaldırmıştır.(s.137) Aynı şekilde, Paris'te bir arkadaşa kahve veya sigara ikram etmek, bir arkadaşın yol ücretini ödemek garip karşılanır. Dr. Hikmet, bu garipsemenin sebebini de, bu tür davranışların kişinin "şahsi hürriyetini" ve "şahsi vakarını" rencide ettiği görüşüne bağlar.(s.137)

Hayallerini süsleyen Paris'i, aslında sefalet, neşe ve coşkunun bir zenaat halini aldığı yer olarak görmesi, onu, hayal kırıklığına götürür.(s.76) Bu toplum içerisinde yöneten zenginlerle, yönetilenler arasında korkunç bir uçurum vardır. Fransa'da yüksek ve "aristokrat mond"dan, burjuvaziye, proleterlere kadar pekçok sınıf vardır ve üsttekiler, alttakileri sürekli ezmektedir.(s.148-151) Dr. Hikmet, Fransız sosyetesini yakından tanıyınca kendisini yanlışlıkla bir hayvanat bahçesininin ziyaretçilere kapalı bölümüne girmiş sanır. Batılı insan, ona ruhsuz, soğuk; yaşamaktan bıkmış, mekanik hareketler yapan robotlar intibaını verir. Oysa doğu insanı, bunlar karşısında "pısırık ve düşük" görünmesine rağmen daha insan, daha kibar, daha ilgi çekicidir.(s.148)

Dr. Hikmet, batı medeniyetinin, gencinden yaşlısına ruhi ve ahlaki bir buhran yaşadığını görür. Genç kızlar, Paris sokaklarında paralı müşteri veya zengin bir koca bulmak için dolaşırlar. Dr. Hikmet, Fransız gençlerini "umumiyetle liberal, ferdiyetçi ve asi tıynette" bulur. Nazariye ve "abstraksiyon" sahalarındaki samimiliklerinin tersine, reel hayatta egoist ve para işlerinde bayağıdırlar.(s.136) Hayatlarında sevgiye, merhamete yer yoktur. Acımayı, bir karakter zayıflığı, "aile sofrasını bir işkence trapezi" olarak görürler. Gençlerdeki nefret duygusunu, Nietzche'nin düsturları pekiştirmektedir.(s.152)

Fransa'da tanıştığı Rus ihtilalcilerin ekonomik ve sosyolojik prensipler içinde her şeyi paraya, rakama dayandırmalarını, insanı tek hücreli embriyolar gibi görmelerini yadırgar. Onların fikirlerinde insani taraflar bulmaz; fakat, etkilerinden de kendisini kurtaramaz.(s.182-183) İhtilalcilerin materyalist fikirleri, Doktor Hikmet'teki ulvi şeylere olan inancı yıkar; fikir ve sanat davalarına inanmamasına sebep olur. İnkara kadar giden hayatının boşluğunu, Fransız kızı Arlette'e olan aşkıyla doldurmaya çılışır.(s.200-201) Batılı insanların dünyaya hep bir doktrin aralığından bakmalarına dayanamaz. O, kendisini hayatın tabii kanunlarına bırakmak ister.(s.184) Fakat, Paris'teki tecrübeleri Doktor Hikmet'e hayatın

çok çeşitli olduğu, vakaların durmaksızın birbirini takip ettiği ve birinin diğerine hiç benzemediği fikrini kazandırır.(s.251)

Doktor Hikmet, aradıklarını Paris'te bulamaz. Kendisini, iç yüzünü bir türlü anlayamadığı bu toplumun çarklarına koyuverir.(s.120) Her türlü hürriyetin memleketi olarak bildiği Fransa'da ruhi ve fikri ümitsizliğe kapılır. Çünkü burada da birtakım etkiler ve cebirler vardır. Onun için, toplumda kanun koyucular, merhametsiz, sosyoloğlar sürekli hayatı değiştirmek peşinde, filozoflar sonunda inkâra varmakta; Marx ise bütün toplumu alt üst etmek istemektedir. Doktor Hikmet, bütün bu karmaşadan kaçmak, bir kır ortasında sessizlik, tembellik ve hayalle geçen bir hayat yaşamak ister.(s.188-189) Paris'te hürdür ama, bir şahsiyeti yoktur. Hapishane defterinde kaydı bulunan bir mahkûm olmayı, kendi durumundan üstün bulur.(s.103-104)

İstanbullu konak çocuğu, Paris'in hayatına uyum sağlayamaz. Paris'te ne yapacağını şaşırır; "yalnız ve garip bir adam" olur.(s.103) Paris, onun için gittikce kocaman bir mağara halini alır.(s.105) Okuma alışkanlığını yitirir. Gazeteyi de kahvehanede başkaları karşısında tavır takınmak için okur.(s.106) Bedbahtlığını, hayatın üst kısmını oluşturan şeylerle ilgilenmemekte ve derinliğine yaşamakta bulur.(s.101) Sonunda hastalanır ve Paris'te bir Yahudi doktorun evinde ölür.

Avrupa medeniyetinin yüceltilmesi hususunda Doktor Hikmet de Jön Türklerden geri kalmaz.; fakat, Fransa tecrübesi, onda, insan zekâsının yüce bir faaliyeti olarak gördüğü düşüncenin karşısında, toplumun sosyal ve moral prensiplerinin şu veya bu şekilde bir engel olduğu görüşünü geliştirir.(s.189)

Doktor Hikmet, Osmanlı devletinin çöküş sebebi olarak batılı devletleri gösteren Rus ihtilalcilere hak vermez; ona göre Osmanlı devletinin yıkılmasının sebebi, divane, cahil, kötü padişah ve devlet adamlarıdır. III.Selim ve II.Mahmud'un bazı yenilikleri bu çöküşü engelleyememiştir. II. Abdülhamit işi daha da "berbat" etmiştir. Halbuki Avrupa devletleri gittikleri yerlere medeniyet götürmüşlerdir, der ve bu konuda Mısır'ı örnek göstererek İngilizlerin oraya hayat, medeniyet ve hürriyet götürdüklerini ve orayı kısa zamanda cennete çevirdiklerini belirtir.(s.180-182)

Ayrıca geçtikleri romanlarda çok fazla yer tutmayan Çalıkuşu'ndaki Reşit Nazım ve Sinekli Bakkal'daki Hilmi de Avrupa'ya karşı olan hayranlıklarını sık sık dile getirirler.

Avrupa ve batı medeniyeti karşısında bu şekilde kesin tavır takınan aydınların dışında, olumlu ya da olumsuz bir yaklaşım içinde olmayıp batıyı çeşitli açılardan değerlendiren aydınlar da sayıca bir hayli fazladır.

Jön Türk'de Nurullah, Yeni Turan'da Oğuz, Fatih Harbiye'de Faiz Bey ve Ferit, Yolcu Nereye Gidiyorsun'da Adli, Avrupa'yı ve batı medeniyetini kendi anlayışları doğrultusunda değerlendirirler.

Nurullah'ın batı medeniyetine yaklaşımı, feminizm düşüncesi etrafındadır. Batılı feminist anlayışın kadını bir "meta" gibi kullandığını düşünür ve buna karşı İslami esaslara dayanan bir kadın fikri gelişirtirir. Kendisinde barındırdığı özellikler dikkate alındığında batılı pozitif bilginin mutlak alınması gerektiğine inandığı görülür.

Yeni Turan'da Oğuz ise, düşünce sisteminin kaynaklarından biri olan Anglo Sakson eğitim anlayışını ve *adem-i merkeziyet* fikrini batıdan alır. Bu düşüncelerin batıda yapmış olduğu başarıyı örnek göstererek Türkiye' de de uygulanmasının faydalı olacağını söyler.

Fatih Harbiye'de Faiz Bey, doğulu ve batılı değerler arasında bir buhran yaşayan kızı Neriman'ı, bu tereddütten kurtarmak için, bir doğu batı karşılaştırması yapar. Ona göre kızı, batıyı, Beyoğlu, Löbon, kokteyl, balo, konfetiler ve serpantinlerden ibaret sanmaktadır. Halbuki bunlar insanı çekmekle birlikte, derinliklerine inildiğinde gerçek bir değer taşımazlar. Ona göre yeni nesil, eğitimden kaynaklanan problem dolayısıyla batıyı yanlış algılamaktadır. Bir İngiliz veya Fransız, Sadi'yi, Farabi'yi, Gazali'yi, Mesnevi'yi, bizden daha iyi bilip taktir etmekte iken, yeni nesiller, bu değerlerimizden uzak yetişmektedirler.

Faiz Bey, doğulu düşüncenin görünüşe önem vermeyen iç zenginliğine karşılık, batılı anlayışın arzu ve isteğe dayandığını, ölümlü olanın peşinde koştuğunu bu sebeple de yok olmaya mahkûm olduğunu söyler.

Aynı romanda genç aydın Ferit ise, kültür ve medeniyetleri doğu ve batı diye ayırmanın doğru olmayacağını, bunları bir bütünün parçaları kabul etmek gerektiğini, birbirlerinden etkilenmelerinin tabii olduğunu ve birinin diğerinden unsurlar taşıdığını, medeniyet denilen şeyin yeniye ve iyiye yönelik değişme olduğundan bu yolda batının ve doğunun birbirlerinin eksiklerini giderebileceklerini belirtir; köklerimizi etkilemedikçe batıdan faydalanmaktan korkmamamız gerektiğini ifade eder.

Yolcu Nereye Gidiyorsun romanında *Avrupai olmanın hakiki manasını anlayamamış* bir anne ve babanın oğlu olan Galatasaray Lisesi mezunu Adli, çevresindeki üstünkörü, plansız batılılaşmaya karşılık, batının da bir takım kıymetleri bulunduğunu inkar etmeden, yüzyıllardır Türklerin kurmuş olduğu değerler sisteminin bir müdafaasını yapar ve Avrupa'yı içine zehir de, şerbet de konabilen bir kaba benzetir. O, yaklaşıma göre batılı anlayışın faydalı da, zararlı da olabileceği fikrindedir.

Huzur romanının aydın kişilerinden İhsan, Mümtaz ve Nuran'da batılı bilgi ve kültürün doğulu bilgi ve kültürle pekiştirildiğini, bunların her iki dünyanın da insanı olduğunu görmekteyiz. Sanattan, edebiyattan, mimariye, musikiye, tarihe uzanan derin bilgilerinde hem batılı ve hem doğulu isim ve eserler, zevk ve anlayış büyük bir yer tutar. Bu aydınlar, medeniyetin bir bütün olduğu fikrindedirler. Dolayısıyla Avrupa'ya ve batı medeniyetine, ayrı bir âlem gözüyle bakmaktan ziyade, kendi dünyalarında, alt yapılarını oluşturan doğulu değerlerin yanında, müzikten, resme, edebiyata, mimariye kadar pek çok alanda değişme ihtiyacının beraberinde getirdiği batılı kültür unsurlarına da yer verirler.

Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in hazırlayıcı aydınlarının Avrupa'ya ve özellikle Fransa'ya karşı olan ilgilerinin Cumhuriyet sonrasındaki kimi genç aydınlar arasında Amerika'ya yöneldiğini görmekteyiz. Eski Hastalık'da Züleyha, Tatarcık'da Lale, bu yeni tip aydınlardandır. Züleyha'nın Amerika'ya ilgisi, Amerikan Koleji'nde almış olduğu eğitime, buradaki Amerikalı öğretmenlerine, Amerikan romanlarına dayanıyorken, Lale, daha çok kendisine Amerika'daki sosyal hareketleri anlatan Amerikalı arkadaşı Mis Helen Berkley'den gelen etkiyle böyle bir ilgiye sahip olmuştur. Züleyha, babasının memuriyeti dolayısıyla bulunduğu Silifke'ye ve Lale de yaşadığı Poyrazköy'e medeniyet getirme misyonunu yüklenirler. Ancak Züleyha'nın medeniyet dediği şey, daha ziyade, Avrupai partiler, eğlenceler şeklinde özetlenebilecekken, bu konuda Leyla daha derin bir fikri alt yapıya sahiptir; hatta Poyrazköy'ü medenileştirmek için bir plan dahi hazırlar.

5- ATATÜRK'E, KUVA-YI MİLLİYE'YE VE İNKILAPLARA BAKIŞLARI:

Cumhuriyet'in kuruluşuna temas eden romanlarda Atatürk büyük bir kurtarıcı olarak görülür. Tarihimizi, Tanzimat'tan başlayıp Cumhuriyet'e kadar bir roman dahilinde anlatan Külhani Edipler'de Kenan Bey, Cumhuriyet'in ilanıyla oluşan yeni devrin, Tanzimat devri aydınlarının attıkları tohumlarla yeşerdiğini; bunun asıl kahramanlarının Midhatler, Kemaller, Ziyalar olduğunu; hürriyet zemininin o zaman hazırlandığını söyler ve Atatürk'ü kastederek *"Allah, bu zaman için daha büyük bir Kemal yarattı"*(Külhani Edipler,s.308) der. Ona göre Atatürk, *"...bütün Türklük hayatında, asırlardan beri en yüksek dahidir... Vatan aşkını, millet sevdasını elinde meşale gibi tutarak gidilecek doğru yolu keşfeden, gösteren ve münevver, fedakâr hamiyet sahiplerini bu meşale etrafında toplamağa muvaffak olan yegâne müncidir..."*(Külhani Edipler,s.312) Kenan Bey'e göre Tanzimat'tan beri beklenen inkılap ancak Atatürk sayesinde gerçekleşmiştir.

Yaban romanının asker aydını Ahmet Celal, Mustafa Kemal'e ve Ankara hükümetine büyük bir güven duymaktadır: *"Havada milletin hakimiyeti sözü bir vahiy gibi dolaşıyor. Gelip beni, bu inzivada uyandırıyor. Türkiye'nin karanlık semasında Mustafa Kemal adı bir şafak yıldızı gibi parlıyor. Bunun etrafında bazı peykler beliriyor. (...) Bunlar artık benim bildiğim Cihan Savaşı subayları değildir. Bazılarıyla tanışmakla beraber onlarda eski ruhtan, eski kafadan bir belirti bulamıyorum. Bunlar bir ordunun alelade subayları olmaktan ziyade yeni bir mezhebin öncüleri gibidir."*(Yaban, s.99)

Ahmet Celal, Mustafa Kemal ve yeni Türk ordusunu, yeni bir mezhebin mukaddes öncüleri gibi görür. Mustafa Kemal ve etrafındakileri, Hz. İsa ve havarilerine benzetir.

Ankara romanında Selma Hanım, İstanbul'dayken, Ankara'da sade bir hayat yaşadığını bildiği Mustafa Kemal'in kaldığı evi bizzat gözleriyle görünce bu sadeliğin derecesi karşısında hayret ve heyecan içinde kalır: *"Bütün dünyanın kendisinden bahsettiği Adam, bu kayaların dibindeki taştan kulübede mi oturuyor? Genç kadının gözleri önünde, Londra'da Wetsminster sarayının Paris'te Elysee'nin, Washington'da Whitehouse'un resimlerde gördüğü muazzam ve muhteşem siluetleri tecessüm etti. Bunların yaldızlı tavanları altında, belki şu dakikada, şu kulübede oturanın adı söyleniyordu..."*(s.54) Bu küçük ev içerisinde oturan Mustafa Kemal'in adının dünyaca büyüklüğü karşısında mübarek abideler önünde hissedilen bir saygı duyar.

Sodom ve Gomore'de Necdet, Millî Mücadele'de Atatürk ve onun etrafında birleşenleri yeni bir dinin müjdecileri gibi görür. Anadolu'da mücadele edenleri, Tanrı'nın kurtuluş müjdesini almış, katakomplarda yaşayan ilk Hristiyanlarına benzetir.

Üç İstanbul'da Adnan, İttihat ve Terakki içinde önemli bir kimse olarak mevkiini kötüye kullanmış bir aydındır. İstiklal Mücadelesi'nden sonra kendisini Ankara'ya davet edeceklerini umar. Kendisini Atatürk ve Millî Mücadele konusunda atacağı nutuklara hazırlar, çevresine bir Millî Mücadeleci görünmek ister: Fakat kendisini kimseye inandıramaz. Bir gün kendisini Ankara'ya davet ederler ümidiyle gizlice bir kalpak alır. Bu kalpağı takıp atacağı nutukları düşünür. Ancak bu çağrılma ümidiyle ölür, kalpağı da tabutunun başına koyarlar.

Ateşten Gömlek'te Peyami, başlangıçta silik bir hariciye memuru iken, Ayşe'nin kendisinde uyandırdığı millî ruhla Atatürk'ün kumanda yerinin yakınında bulunacak kadar Millî Mücadele hareketinin içine girer: Başkumandanın kaldığı yer hemen karşıdadır. Başkumandanın hiç uyu-

madığı söylenmektedir. Etrafında, davalarına iman etmiş genç yüzbaşı ve binbaşılar dizisi vardır ve hepsi İzmir yolunda kılıçlarını kınlarına koyacaklarına yemin etmiş gibidirler. Mustafa Kemal, önündeki küçük masada duran harita üstünde sürekli bir şeyler çizmekte, ölçmektedir. Onun herhangi bir rapordan diğerlerinin anlamadığı şeyleri çıkaran, anlayan güçlü bir seziş kuvveti vardır.

Keza aynı romanda Ayşe, İstanbullu aydınları Millî Mücadele'ye sevk eden bir kişi kimliğindedir. Anadolu'da başlayan harekete imanı vardır. Yeni kurulan Türk ordusunu güçlü, eğilmez bir meşe ormanına benzetir.(Ateşten Gömlek, s.131) Anadolu'nun her yerinden gelenlerin oluşturduğu bu orman, gölgelerinin başlangıcı olmayan, dalları hulya ve acı ile dolu bir ormandır. Dünya bu ormanı biçse de gövdesini yere serse de ondan dökülen tohumlar daha zengin bir ormana dönüşmektedir.

Millî Mücadelecilerin ve Atatürk'ün yeni bir dinin öncüleri gibi görülmesine karşılık, Cumhuriyet'in ilk yıllarını anlatan romanlarda, aydınlar genellikle inkılapların beklenen etkiyi yapmadığını veya bunların yanlış yorumlandığını söylerler.

Yeşil Gece'de Ali Şahin, yeni bir devrin ve yeni bir insanın mücadelesini yaparken Yunanlılara esir düşmüştür. Esaretten döndüğünde gördüğü manzara öncekinden pek farklı değildir. Çünkü, yüzyıllardır ülkenin sefalet içinde yaşamasına sebep olan Eyüp Hocalar, Zühtü Efendiler, kılık değiştirerek yine varlıklarını ve iktidarlarını devam ettirmektedirler.

Ankara romanında da Binbaşı Hakkı Bey aracılığıyla inkılapların hedefinden saptırıldığı, alafranga yaşamanın, zaferin kazanılmasından sonra ulaşılması gereken bir hedef haline getirildiği anlatılır.

Eski Hastalık'ta da Ankara romanında olduğu gibi Cumhuriyet inkılabının zamanla ilk heyecanını kaybettiği vurgulanır. Bu yeni hayat içerisinde eskinin alafranga Şevket Bey gibi dejenere tiplerinin yer almaya başladıkları, aradan geçen beş altı sene sonunda bu alafranga eski diplomatın, Cumhuriyet idaresinde de kendisine yer bulduğu görülür.

Ankara romanında Kurtuluş Savaşı yıllarında halkla el ele vererek ülkeyi düşmandan temizleyen aydınlar, Cumhuriyet yıllarında inkılapları yozlaştırarak derinliği olmayan bir batılılaşma şeklinde yorumlarlar. Bu durum üzerinde romanın ideal Cumhuriyet aydını gazeteci yazar Neşet Sabit, derin analizler yapar: *"Ben, inkılabı hiçbir zaman, hayatın dış şekillerini değiştirmek manasına almadım. Hele, bir konfor ihtiyacı, bir konfora eriş cehti manasına hiç alamıyorum.(...) bu gördüğünüz şeyler, bu balo, bu otel, sizin Yenişehir evleriniz, bunlar hep birer hayat kalıbıdır ama bizim kendi inkılabımızın ateşinde dökülmüş kalıplar değil. Bizim ruhumuzdaki*

yeni hayat prensibinin, yeni hayat özünün tomurcuğu da çatlamadı. Çatlamış olsaydı, memleketteki hayat şartlarının yalnız küçük bir ekalliyet lehine değil bütün millet için değişmiş olması lazım gelirdi."(Ankara, s.105)Neşet Sabit, onlar karşısında kendisini Moliere'in bir komedyeasını seyreden seyirciye benzetir. Milli Mücadele devrine hakim ruhun Cumhuriyet sonrasında devam etmediğini, bilakis bir batı hayranı Tanzimat düşüncesinin, alafrangalığının yeniden topluma yayılmaya başladığını düşünür. Batılılık namına batının çürüyen taraflarının belki bir gün çökmelerine sebep olacak prensiplerinin alınmasını korkunç bir tehlike olarak görür. Halbuki ona göre *"Milliyetçi Türk garpçısı için garpçılığın en karakteristik vasfı, garplılığa Türk üslubunu, Türk damgasını vurmaktır."*(Ankara,s.116) Batılılaşmak, "Millî iradenin", "Millî isteğin", "Millî kültürün", "Millî ahlakın" emrinde olunca ancak olumlu bir sonuç ortaya çıkabilir.(Ankara, s.116)

Neşet Sabit'e göre bizim inkılabımızdaki yanlışlık, tıpkı müçtehid ve müfessirlerinin çokluğu yüzünden şekil değiştiren dinler gibi onu herkesin kendisine göre anlaması ve uygulamasıdır. Neşet Sabit, inkılabı yanlış yorumlayanların karşısına çıkıp *"Efendiler, garpçılık bu demek değildir. Garpçılığı bir eğlence tarzı telakki etmeyiniz. Garpçılık herşeyden evvel bir yapma, yaratma, kurma, iletme ve işletme gücüdür. Bütün yaptığınız şeyler, hep ondan sonra gelir."*(s.124) diye haykırmak ister, ancak; bu davranışın, onların keyfini kaçıracağını ve kendisini bir ukala gibi göstereceğini düşünür. Neşet Sabit, Cumhuriyet inkılabının nasıl olması gerektiğini idealize edilen üçüncü bölümde anlatır:

İnkılap, küçük bir zümreye hizmet etmekten çıkmış bütün halkın hizmetine sunulmuştur. Millî gaye ve çıkarlara aykırı davranışlara fırsat verilmez. Millî olmayan akımlar toplumun hiçbir köşesinde barınamaz.. Sinemalar, tiyatrolar hep halkın kültürünü, görgüsünü yükseltmek için çalışırlar.

Böyle bir atılım hareketi içerisinde Neşet Sabit de verdiği konferanslar, yazdığı tiyatro ve romanlarla yer alır. Romanlarının birinde yeni insanın, eski insan gibi kendi elleriyle kendisine işkence yapmayacağını; melankoli, iç sıkıntısı, tamah, hırs, kıskançlık, iptila gibi şeylerin tahakkümünden kurtulacağı akıl, irade ve zekâsıyla tabiat kuvvetlerine hükmedeceği, kaza ve kaderin bu yeni insanın kendi arzusu ve iradesi olacağı tezini ileri sürer.

Büyük Devlet Tiyatrosu'nun açılmasıyla ilk oynanacak oyun Neşet Sabit'in "Kaltabanlar'ı komedisi olur. Piyesi seyretmeye Atatürk de gelir ve oyunu çok beğenir.

Cumhuriyet sonrasının Ankara hayatını dokuz odalı bir apartman dairesini örnek alarak anlatan Ayaşlı ile Kiracıları'nda Anlatıcı Bankacı, toplumda büyük bir sosyal çözülmenin yaşandığını fakat, bunun temelinin Cumhuriyet öncesine dayandığını; yeni Cumhuriyet neslinin ise sağlam temellere dayanacağını ifade etmek ister.

6-AYDINLARIN EDEBİYATA VE TARİHE BAKIŞLARI:

Birkaç roman hariç tutulursa başlı başına bir alan olan tarih ve edebiyatın aydınların zihnini çok fazla meşgul etmediği görülür. Daha çok siyasi bir rol oynama ihtiyacına bağlı olarak aydınlar, Türk tarih ve edebiyatına değinirler. Mesela Jön Türk aydınlarının büyük bir bölümü, batılı pozitivist yazarların yanı sıra sık sık Namık Kemal'den ve Ziya Paşa'dan bahsederler ve Namık Kemal'in vatan, hürriyet konularını işleyen şiirlerini okurlar.

Handan'da Nazım, Sinekli Bakkal'da Hilmi, Bir Sürgün'de Doktor Hikmet, Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Namık Kemal'in eserlerini okumayı, Jön Türk olmanın bir gereği gibi görmektedirler.

Külhani Edipler romanında ise olaylar, siyasi ve edebi çevrelerde geçtiğinden dönemin edebi simalarını romanda bulabilmekteyiz. Fazlı Necip, bu eserinde Şinasi, Namık Kemal, Sadullah Bey, Münif Efendi gibi tanınmış isimlere birer roman kişisi rolü verir.

Romanın kahramanı Kenan Bey, edebiyatçıların daha çok "elfaz ve kaide" üzerinde tartıştıklarını ve bunların da dedikodudan ileri gidemediğini düşünür..

Kenan Bey, evinde verdiği bir davete Fransa'da tanıdığı şair Edmond Perie ile beraber Şinasi, Namık Kemal, Sadullah Efendi, Münif Efendi gibi isimleri de çağırır. Kenan Bey, Şinasi'yi Fransız şaire "Fransa'dan aldığı feyizlerle Türk edebiyatında büyük inkılap yapan birinci üstad...", Namık Kemal'i "Hürriyet uğruna can verecek inkılapçı vatan sevdalı şair", Sadullah Efedi'yi "Şık, mümtaz bir şair"; Münif Efendi'yi "Yorulmaz bir muharrir, ciddi bir edip" diye tanıtır.(s.17)

Bu beş şair ve edip, Fransız şaire, "memleketimizde hükümetin istibdatı altında ezilen edebiyat âleminin ve bütün halkın fakrını, zavallılığını" anlatırlar. *"İstila devirlerinde lisanımız açık, sade, güzel bir Türkçe iken sonra ikbal ve ihtişam zamanlarında İslamiyet âleminin her tarafından memleketimize gelen ulema ve şuara kendi arap ve acem lisanlarını Türkçe' mize, riyakârlığı Türk'ün saf ve samimi ahlakına..."*(s.20) karıştırdıklarını, bu dönemde "Edebiyat namına mey ve mahbup teganni eden şiirlerden

başka eser" bulmanın çok zor olduğunu; "Milleti, memleketi, hürriyeti, terakkiyi düşünen" bulunmadığını; ancak son zamanlarda Avrupa ile temasa başlandıktan sonra sade bir Türkçe ile halkın gözünü açacak faydalı fikirler işlenebildiğini ifade ederler.(s.20-21)

Namık Kemal için Şinasi, *"Bir gaye, mefkure takip eden, lisanımızı kurtarmağa, edebiyatımızı canlandırmağa, halka hürriyetini, hakkını anlatmağa maharetle, hamiyetle, ciddiyetle çalışan, muvaffakiyetler gösteren birinci serdar ve üstat..."*(s.21)tır. Fransız şair, Perie, Şinasi'yi *"büyük bir millet efradını, edebiyatını nura, selamet yoluna sevkeden bir dahi..."* diyerek selamlar.(s.21) Yazar, Nedim Paşa ve Ziya Paşa'ya, daha ziyade mevki ve makam sahibi olmak için mücadele eden ve samimi olmayan kimseler gözüyle bakar.(s.35)

Kenan II. Meşrutiyet sonrasında siyaset hırsının yüksek edebi kabiliyetlerin ortaya çıkmasına engel olduğu; bu sebeple Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Halit Ziya ayarında yeni bir edip yetişemediğini söyler.(s.265) Ancak bir müddet sonra İttihat ve Terakki'nin himaye ettiği Türkçülük akımı etrafında Ziya Gökalp, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Ömer Seyfettin, Ali Canip millî bir edebiyat vücuda getirmeye başladığını belirtir.(s.283)

Kenan, Cumhuriyet'in ilanıyla oluşan yeni devrin, Tanzimat devri aydınlarının attıkları tohumlarla yeşerdiğini; bunun asıl kahramanlarının Midhatler, Kemaller, Ziyalar olduğunu; hürriyet zemininin o zaman hazırlandığını söyler.

Kiralık Konak romanında Tanzimat aydını, Edebiyat-ı Cedide külliyatını anlayamadığını belirtir. Yine aynı romanda genç şair Hakkı Celis, Avrupa edebiyatından Musset'yi, Paul Verlaine'i, James'i, Claudel'i tanır ve çevresine, bunlardan şiirler okurken, Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati edebiyatlarını tuzsuz ve yavan bulur. Asıl şiir ve edebiyatın milleti esas alması gerektiği fikrindedir.

Diğer taraftan Yaprak Dökümü'nde Ali Rıza Bey, Fatih Harbiye'de Faiz Bey, Yolcu Nereye Gidiyorsun'da Cem Bey, klasik edebiyatımıza ait eserler okumaktadırlar. Bunların haricinde bizzat kendileri eser yazan aydınlar da vardır. Üç İstanbul'da Adnan, Yıkılan Vatan; Bir Tereddüdün Romanında adı belirtilmeyen Muharrir ise Bir Adamın Hayatı isimli bir roman yazmaktadırlar. Ankara romanının Cumhuriyet'in ikinci on yılını hayalen anlatan üçüncü bölümünde gazeteci Neşet Sabit, milli ruha uygun romanlar ve tiyatrolar yazmaktadır.

Kültür tarihimizin pek çok alanında olduğu gibi edebiyat ve tarih alanlarında da geniş bir değerlendirme gücüne sahip aydınlara Huzur romanında rastlamaktayız. Hem batı kültürünün ve hem doğu kültürü-

nün edebi ve tarihi simalarını, eserlerini, özelliklerini çok iyi bilen İhsan, Mümtaz, Nuran, doğudan batıya, geçmişten güne uzanan bir perspektifte tarihin ve edebiyatın ayrı düşünülemeyeceği medeniyet çizgisinin değişerek devam eden yönüne dikkat çekerler.

Edebiyat Fakültesi'nde asistan oluşu dolayısıyla da diğerlerine göre edebiyata daha yakın olan Mümtaz'da İhsan'dan gelen tarih bilgisinin yanı sıra klasik edebiyatımızın Baki, Nefi, Naili, Nedim, Şeyh Galib, Dede Efendi, Itri gibi isimleri, Fransız edebiyatının Regnier, Heredia, Verlaine, Baudelaire gibi şairleriyle buluşur. Romanın bu aydınlarını saran musiki havasında da aynı doğu batı karışımı karşımıza çıkar. Mahur Beste'yi ferahfeza, neva, sultaniyegâh, Rumeli türküleri, Trabzon türküleri ve onları da Wagner, Liszt, Debussy, Beethoven, Bach... takip eder.

Huzur romanında edebiyat, sanat ve musikide olduğu gibi tarih ve medeniyetimizle ilgili de derin tahliller vardır. Gerek İhsan ve gerek Mümtaz, batı kültürünü çok iyi bilmekle beraber, yerli değerlerin İslamiyet'in kabulünden sonra Osmanlı dönemi içinde oluştuğu fikrinde birleşirler. Bu romanda bir tarihçi olan İhsan, kurumları esas alan büyük bir Osmanlı tarihi yazmaktadır. Kendisi üzerinde Fransız tarihçi Albert Sorel'in büyük etkisi vardır. Mümtaz ise eski musikimizden, camilere, saraylara kadar kültürümüzün ana unsurları üzerinde durarak bugüne ışık tutacak değerleri göstermeye çalışır. Fakat gerek İhsan ve gerek Mümtaz, son yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin iyi yönetilmediği fikrindedirler.

İhsan'a göre geçmiş ile alakamızı yeni baştan kurmamız ve hayatımızı bir terkibin içine sokmamız gerekir. Çünkü bu değişerek devam etmenin bir gereğidir. *"Biz şimdi bir aksülamel devrinde yaşıyoruz. Kendimizi sevmiyoruz. Kafamız bir yığın mukayeselerle dolu; Dede'yi, Wagner olmadığı için, Yunus'u, Verliane, Baki'yi, Goethe ve Gide yapamadığımız için beğenmiyoruz. Uçsuz bucaksız Asya'nın okadar zenginliği içinde, dünyanın en iyi giyinmiş milleti olduğumuz halde çırçıplak yaşıyoruz. Coğrafya, kültür, herşey, bizden bir yeni terkib bekliyor; biz misyonlarımızın farkında değiliz. Başka milletlerin tecrübesini yaşamağa çalışıyoruz."*(s.228) Oysa, yeni bir hayat şekli oluşturmak mecburiyetinde olduğumuz bir zamanda yaşamaktayız. Bu yeni, bizim maziyi inkârımızla ya da batıya sırt çevirmemizle oluşturulamaz. Biz doğunun en klasik zevkli bir milletiyiz. Dolayısıyla bu, bizden devam istemektedir. Ancak ölü kökleri atmak gerekir. Yeni hayat, ihtiyaçlarımızdan, yaşama irademizden, günümüzün realitelerinden oluşacaktır.(s.82-83) İhsan'a göre önce işe kendimizi tanımak ve sevmekle başlamalıyız. Bu şekilde insanı ve kendimizi bulabiliriz. Bugün bir medeniyet ve kültür buhranı yaşamaktayız; ekonomik bir yeniliğe ihtiyacımız vardır. Hiçbirini diğerine tercih edemeyiz.(s.223)

İhsan, aynı hatalar zincirinin geçmiş yüzyıllarda başladığı fikrindedir. "Selimi Salis hendese öğreneceği yerde, biraz siyasi tarih öğrenseydi ne iyi olurdu", diyen şaire hak verir. Tanzimat aydınlarının ekonomi politik bilgilerinin eksikliğine kızar. Abdülhamit'i otuz üç yıl kendisini bir köşke hapseden *iktidar delisi* olarak görür. Millî zafere kadar olan zaman içinde ise hep olayların emrinde kaldığımızı belirtir.(s.226)

İhsan, yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı'nı kastederek bunun medeniyetin yıkımı olacağını söyler. O, savaşları da, diktatörleri de, ihtilalleri de kurulu bir düzenin düşmanları olarak görür. Çünkü, bunlar, insanı bağlarından kurtarıp kurulmuş makinelere, sağır ve duygusuz tabiat kuvvetlerine benzetmektedir. Böylece yüzyıllar boyunca terbiye ile, gayret ile kültürle oluşturulan bir medeniyet yok olup gitmekte ve insanları başıboş bırakmaktadır.(s.84-85)

Diğer romanlarda Huzur'daki aydınlar nisbetinde tarihe ve edebiyata derinlemesine temas eden aydınlara rastlayamamaktayız. İdeolojik bir roman olan Yeni Turan'da ise yine siyasetle bağlantılı olarak Oğuz, Yeni Turan'ın düşünce sistemini açıklarken tarihi bir perspektifi kısmen gözler önüne sermeye çalışır.

Sık sık yaptığı siyasi konuşmaların birinde Türklerin tarih sahnesinde ne kadar büyük işler yaptıkları, ne derece büyük bir medeniyet kurdukları üzerinde durur. Orta Asya'dan başlayarak, Selçuklulara ve Osmanlılara kadar Türklerin kurmuş oldukları medeniyetleri anlatır. II. Meşrutiyet sonrasında gelinen noktada kurtuluşun Yeni Turan programı altında birleşmek olduğunu söyler.

Mahşer'de Nihat, Osmanlı tarihini bir mezbaha olarak görür. Çünkü orada her zaman bir celladın şan ve şerefine ve bir namuslu adamın şehadetine rastlamanın mümkün olduğu fikrindedir.

Doktor Hikmet(Bir Sürgün), Osmanlı devletinin çöküş sebebi olarak divane, cahil, kötü padişah ve devlet adamlarını görür. III.Selim ve II.Mahmud'un bazı yenilikleri bu çöküşü engelleyemediği gibi II. Abdülhamit işi daha da "berbat" etmiştir. (s.180-182)

Osmanlı Devleti'ne ve medeniyetine karşı bu olumsuz bakış açısı, Ahmet Celal(Yaban), Kenan(Külhani Edipler), Ali Şahin(Yeşil Gece), Servet Bey(Kiralık Konak)'da da devam eder. Ancak 1930'lardan sonra yazılan bazı romanlarda farklı bir bakış açısının varlığını görmeye başlıyoruz. Fatih Harbiye'de Faiz Bey, bir Tanzimat aydını olmasına rağmen Osmanlılığıyla ön plandadır ve Osmanlı medeniyetinin temsilcisi durumundadır.

Çete'de Kıran Bey, Türkiye'yi de aşan bir Türklük idealini savunurken, Osmanlı Türklüğünü asıl büyük Türk ateşinden fırlayıp Anadolu'ya düşmüş bir kıvılcım olarak kabul eder.

7-AYDINLARIN DİNE VE DİN ADAMLARINA BAKIŞLARI:

Aydınların üzerinde durdukları temel problemlerden biri de din ve din adamlarıdır. Vurun Kahpeye, Yeşil Gece ve Gökyüzü romanlarında din ve din adamları, bir problem olarak işlenirler.

Vurun Kahpeye'nin milliyetçi aydınları Tosun ve Aliye, dine karşı ılımlıdırlar. Fakat kuru, korkutucu, hoşgörüye yer vermeyen bir din anlayışından hareketle halkı çıkarları için sömüren din adamlarına karşı olumsuz bir bakışa sahiptirler. Tosun, Aliye'yi şikayet maksadıyla bir öğretmenin söylediği, "Yeni hanımlar hep dinsizlik, milliyetsizlik öğretiyorlar." cümlesine karşılık, "...namus, kadının yüzünü açıp açmamasında değildir. Din de peçe demek değildir..." cevabını verir.

Öğretmen Aliye ise kasabada İmam Hacı Fettah ile sürekli bir çekişme içindedir. Hacı Fettah Efendi, kuvvetli bir Kuva-yı Milliye düşmanıdır. Dini duygularını istismar ederek halkı, "bıyıksız ve yakalıklılar" diye nitelediği Kuva-yı Milliyecilere ve onları destekleyenlere karşı kışkırtır.

Yazar, Hacı Fettah Efendi'nin şahsında reddettiği dini kimliğin karşısına, Aliye'yi bir mevlide götürerek gerçek din anlayışını ve gerçek din adamı kimliğini koymak ister. mevlidi, kasabadan tesadüfen geçmekte olan bir İstanbullu Mevlevi dede okumaktadır. Aliye, mevlit okuyan dedenin içli sesinde, dini inancın yüksek bir mertebeye, sükun ve sadelik çerçevesinde işlenmiş sanata varışını hisseder.

Aliye, kasaba meydanından geçerken okunan ezanı, "...ümidin ilahi tesellisi..." olarak görür. Bunun, "Tanrı'nın büyüklüğünü, hiçbir dayanağı olmayan esir ve talihsiz halka..." tekrar ettiğini düşünür. Bu ses Aliye'ye de teselli vermektedir. mevlit gecesi insanlara rahmet ve şefaat vaadeden dinin tesellisini ve iyiliğini anlamıştır. Fakat bu onun, İmam Hacı Fettah'ın kışkırttığı halk tarafından linç edilmesini engelleyemez. Bu vahim sonla yazar, yeniliğe açık olmayan, hoş görüsü bulunmayan bir din anlayışını ve din adamı tipini reddeder.

Dini, başlı başına bir konu olarak alan Yeşil Gece'de Ali Şahin, din karşısında, pozitif bilimi tercih eden aydınlardandır. Başlangıçta bir medreseli olan Ali Şahin, inanç konusundaki şüphelerine olumlu cevaplar bulamayınca buradan ayrılır. Tarihte pekçok mabut ve herbirinin ayrı ayrı dini, peygamberi, ayrı ayrı ayini olduğunu ve hepsinin de hakiki olanın kendileri, diğerlerinin ise hurafe ve yalan olduğunu iddia etmeleri, bunların insan icadı olabileceği şüphesini uyandırır. Bu durumda ruhun edebi oluşundan da ümit keser ve insanın bu dünyada bin mihnetle yaşayıp sonunda gözlerini kapadığında, başka bir âleme gözlerini açamayıp toprakta çürüyebileceğini düşünür. Kendisinde bir zamanlar var olan din

gayretinin de, "dünya muhabbeti" ve "dünyanın tatlı hayatını bir başka âlemde devam ettirmek" isteğinden başka birşey olmadığına karar verir. Yeşil Gece'de yazar, Ali Şahin aracılığıyla medreselerdeki eğitim sisteminin çarpıklığını, dini esaslara dayanan bir eğitimin yetiştirdiği insanların ne derece sakat fikirli olduğunu göstermek ister. Ali Şahin, "yeşil ordunun kumandanları" dediği müderrislerin de "gönüllü neferler" dediği öğrencilerin de dini ve bilimi, çıkarlarına alet ettiklerini, hatta kendi aralarında bile, birbirlerinin canına kast edecek rekabetlerde bulunduklarını ifade eder.

Ali Şahin, öğretmen olduktan sonra kendisini kurtulmuş, doğruyu bulmuş bir aydın görerek atandığı Sarıova kasabasındaki insanları da kendisi gibi kurtarmak ister ve bunu başarmak için, bütün kasabayı ele geçirmiş olduklarını belirttiği medrese mensubu din adamlarına savaş açar. Ona göre Anadolu insanının sefaletinin, geri kalmış olmasının sebebi, onları yüzyıllardır bir *Yeşil Gece*'de uyutan din adamlarıdır. Ali Şahin'e göre bunlar aslında ikiyüzlü, çıkar düşkünü, hilekâr ve bulundukları devrin maskesini takan insanlardır. Ali Şahin'in, aynı din adamlarının Cumhuriyet'in ilanından sonra da hayatın içinde, devletin işleyiş mekanizmasında yer aldıklarını söylemesi, Cumhuriyet inkılaplarının halk tarafından yeterince anlaşılmadığı endişesinden kaynaklanır.

Gökyüzü'nün Anlatıcı Doktor'u da benzer bir tavırla, dinin yerine pozitif bilimi koymuştur. Onun için uğraşılması gereken problemlerden biri, dünya var olduğundan beri çözülememiş birtakım büyük davalar, bilmeceler dediği Allah, din, ruh, cennet, cehennem gibi konulardır. Zira ona göre bunlar, sadece insanın zihnini karıştırmak, ümit, tereddüt, korku gibi yıpratıcı duygular içinde kıvrandırmakla kalmayıp milletleri ve kıtaları da birbirine düşürmektedir. Anlatıcı Doktor, pozitif bilginin son basamağına çıktıktan sonra oradan metafizik dünyaya doğru bir uçuş hareketi yapmayı ve oradan dünyaya bu işler hakkında kesin bir haber getirmeyi, kendisine bir hayat programı olarak belirlemiştir.

Yeğeni Sevim'in tedavisi zor bir beyin hastalığından tütsülenerek kurtulması, yaşlılık devresinde inanç konusunda şüphelere düşmesine sebep olur. Fakat bir müddet sonra bunu, pozitif bilimlerin bazı sahalarda henüz tam bir gelişme göstermediği fikrine bağlar.

Çok derin ele alınmamakla Acımak romanında Zehra, hurafe ve hayal ile mücadeleye kendisini adamış bir öğretmendir. Öğrencilerine sadece bilimin en olumlu doğrularını öğretmek ister. Onda da dinin yerini pozitif bilim almıştır.

Bu romanların dışında Sinekli Bakkal'da da mahalle imamlarının temsil ettiği korkutucu, hoş görüsü olmayan din anlayışı ve dini istismar

aracı olarak kullanan din adamı reddedilir. Vurun Kahpe'ye romanında olduğu gibi mahalle imamı karşısına bir Mevlevi dede çıkartılır. Vehbi Dede, romanda İmam Hacı İlhami Efendi'nin kuru, korkutucu din anlayışının karşısına hoşgörü, müsamaha sahibi bir din düşüncesini temsil eder.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cumhuriyet'in kurulmasında rol alan Hakkı Bey(Ankara) de pozitif bir zihniyete sahiptir. Şeyh Emin ve Nuri Hoca'yı mutaassıp kimseler olarak düşündüğünden onları da en az Avrupalılar kadar düşman görür ve birgün onlarla da çarpışmaları gerekeceğini düşünür.

Yaban'da Ahmet Celal, bir kaçış yeri olarak sectiği Anadolu köyüne gelen Şeyh Yusuf'un, halkı, dini duygularını istismar ederek sömürdüğü fikrindedir. Bu yüzden Şeyh Yusuf'la kavga eder fakat, köylüler, Şeyh Yusuf'u mukaddes bir insan gördüklerinden Ahmet Celal'e bir zavallı gözüyle bakar.

Yukarıda bahsi geçen romanların dışında Amak-ı Hayal, Batmayan Gün ve Yolcu Nereye Gidiyorsun romanlarında da inanç problemine temas edilir. Ancak bu romanlardaki aydınların yaklaşımı, yukarda belirttiğimiz aydınlardan daha farklıdır. Hatta tam tersi bir noktadan hareket ettiklerini de söyleyebiliriz. Zira birinci sırada verdiklerimiz, dini inançlar karşısına akılcı, pozitif bir bilim anlayışını çıkarırlar. İkinciler ise, derin bir manevi dünyanın varlığını, maddi dünyanın üstünde görürler. Amak-ı Hayal'de Aynalı Dede ve Raci, Batmayan Gün'de Doktor Kerim Bey ve Aliye, Yolcu Nereye Gidiyorsun'da Cem Bey ve Adli inanç konusunda bu tarz bir tavırla yer alırlar.

8-AYDIN VE HALK İLİŞKİSİ

Aydınlar, toplum karşısında kendilerini görevleri bulunan insan olarak görürler. Bir doğu batı problemi yaşayan Türk toplumunda batılılaşmış yeni bir neslin oluşturulması gerektiği fikri etrafında birleşen aydınlar, bu görev bilincini öne çıkarırlar ve son yüzyıllara kadar halkın cahil kalmasının sorumluluğunu da yine kendileri yüklenirler.

Mesela Yaban'da Ahmet Celal, halkın cehaletinin, millet, vatan, hürriyet bilinçlerinden mahrum oluşlarının kabahatini kendisinde ve temsil ettiği aydın zümresinde bulur. Kendi köklerine dönen aydın, ona yeni bir şekil vermeye çalışır, fakat geç kalmıştır. Çünkü Türk aydını, kendi halkını yeterince tanıyamamaktadır. Ahmet Celal, Türk aydını ile Türk halkı arasındaki uçurumun Londralı bir İngiliz'le Pencaplı bir Hintli arasındaki uçurumdan daha büyük olduğunu söyler ve bunun suçunu Türk aydınına yükler. *"Bunun sebebi, Türk aydını gene sensin! Bu viran ülke ve*

yoksul insan kütlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun."(Yaban, s.136)

Ancak ona göre aydınla halk arasındaki uçurumun temeli yüzyıllar öncesine dayanır. O, kendisini ve kendinden önceki aydınları sorguya çeker ve onları Anadolu halkının ruhuna etki edememekle, onu aydınlatmamakla onu hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bırakmakla suçlar. Bu durum, "Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda besleyen zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların..." türemesine yol açar: *"O, katı toprakla kuru göğün altında bir yabani ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırgan otları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir."*(s.136-137)

Halka gerçeklerin anlatılmaması, halkın aydınlanmasına yardımcı olunmaması noktalarında Hüküm Gecesi'nde Ahmet Kerim, Kiralık Konak'ta Hakkı Celis, Gökyüzü'de Anlatıcı Doktor da Ahmet Celal'le aynı fikirdedirler.

Ateşten Gömlek'te İhsan ise, Türk halkı ile Türk aydınının zeytinyağı ve su gibi birbirlerinden uzak durduklarını belirtir. Fakat Kurtuluş Savaşı'ndan sonra aydınlar olarak açacakları ikinci bir savaşla, hem bu durumu ortadan kaldıracakları; hem de halkı, onları esir eden şeylerden kurtaracakları ümidindedir.

Bu aydınların ortak tarafı, halkı, aydınlatılması gereken yığınlar olarak görmeleridir. Halkın hiçbir şey bilmediği; Bilgilendiğine, aydınlandığına, medenileştiğine inanan aydın, kendilerini halk karşısında görevi bulunan insan olarak görmeye başlar.

Handan(Handan), aldığı İngiliz tarzı eğitimini, Anadolu'yu dolaşarak halkı aydınlatmak için kullanmak niyetindedir. Çünkü aydınlar, genel bir tavır olarak, halkı cahil görmektedirler. Yeni Turan'da halkın cehaletine; din ve kadın konusundaki bağnazlığına dikkat çekilir. Özellikle din konusunda halkın uyandırılması gerektiği pek çok aydının ortak fikridir. Hilmi(Sinekli Bakkal)'ye göre halk tembel ve uyuşturucu düşüncelere sahiptir. Neriman(Fatih Harbiye)'nın da bir süre bu görüşü taşıdığını görüyoruz. Ali Şahin(Yeşil Gece), halkın sefaletini, medrese mensuplarının yaydığı ve uyuşturucu fikirler olarak gördüğü dini bilgilere bağlar. Onlara

gerçeklerin öğretilmesi gerektiği görüşündedir. Aynı fikre, Vurun Kahpeye'de Tosun, Ateşten Gömlek'te İhsan, Hüküm Gecesi'nde Ahmet Kerim, Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Yaban'da Ahmet Celal, Ankara'da Selma Hanım ve Neşet Sabit Tatarcık'da Leyla da katılırlar. Halk aydın münasebetine en çok Yaban romanında temas edilir. Fakat burada aydının, halkına yabancılaşmasına dikkat çekilir. Çünkü aydınların genellikle batılı kaynaklara dayanan bir eğitimden geçmeleri, onlara bir müsteşrik bakışı kazandırmıştır. Nitekim Yaban'da Ahmet Celal, Anadolu köylüsü karşısında bu toprakların insanına ait olmayan bir tavır sergiler. O, köylüye karşı oldukca acımasızdır. Onları eline aldığı bir sopayla geldikleri ormana sürmek ister. Çünkü onlarda Rousseauların, Volterlerin insanlarının özelliklerini arar. Bulamayınca da onları sık sık hayvanlara benzetir. Ahmet Celal'in halka bakışı, batılı kültüre sahip bir aydının, Anadolu'da batılı bir insan tipi arayışı noktasındadır.

Çalıkuşu'nun İstanbul'da Notre Dame de Sion'dan mezun olan Feride'si, öğretmen olarak geldiği Zeyniler'de kendisinin Anadolu insanına ve kültürüne olan yabancılığını farkeder. Çünkü almış olduğu eğitim, batının dini, ahlaki, dünyevi kültüründen gelmektedir. Zeyniler'de dini mitler ve inançlar halk arasında oldukça yaygındır. İnsanlar, isteklerini, beklentilerini türbelere, yatırlara giderek onlara söylemektedirler. Doğulu değerleri taşıyan bu halk, kadercidir, mütevekkildir, sabırlıdır. Fakat, Tanzimat'tan sonra bir hedef haline getirilen medenileşme fikrinin yayılmaya başladığı şehirlerde bir zihniyet bozulması baş göstermiştir.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz aydınların çoğunun, Cumhuriyet'ten hemen önceki bir döneme ait olmaları dikkat çekicidir. Zira yeni bir insan tipi ve toplum yapısı oluşturmak isteyen Cumhuriyet aydınları, inkılapların halk tarafından daha kısa bir zamanda benimsenmesi gerektiği fikrinden hareket ederek Cumhuriyet sonrası toplumun, artık önceki devrin problemlerinden kurtulmasını sağlamaya çalışırlar. İster istemez bu durum, ideal aydınlar aracılığıyla romana da yansır. Bu ideal aydınların çoğunun öğretmen olması da halkın eğitimi noktasında bilinçli bir tercihtir.

Ancak 1940'lı yıllardan sonra yazılan romanlarda halka farklı bir bakışın varlığını görüyoruz. Huzur'da Mümtaz, aydının halk karşısında görevlerinin bulunduğunu kabul eder; fakat bu, halkı *cahil kütle* olarak gören bir yaklaşım değildir. Mümtaz için aydın, halkın tarihiyle, millî ve manevi değerleriyle bağlarını koparmaması noktasında bir görev yüklenmelidir. Aynı romanda İhsan, halkı hayatın kendisi kabul eder. Onda güzelliği ve çirkinliği bir arada bulabiliriz. Halk aydınlarına güvenmektedir. Dolayısıyla aydının yanılması halkın da yanılmasına yol açar. İşte bu noktada aydın, halka karşı sorumluluk duymalıdır. Ayrıca İhsan, toplum

olarak son yüzyıllarda yaşadığımız değişme zihniyetini tabii bulmaz. Çünkü bu konuda devlet, halkı geride bırakmaktadır. Halbuki halk tabii yollardan ve normal seyri içinde değişmelidir.

Aydının halk karşısındaki bu tutum ve davranışlarına karşılık halk, batı tipi aydını kendisine yabancı bulur. Çünkü onun giyim tarzı, davranış tarzı farklıdır ve söyledikleri alışılagelen şeylerin dışındadır. Yazarlar, genellikle medresenin devamı olarak gördükleri aydınların, batılılaşmış aydından daha fazla halka yakın olduklarını göstermeye çalışırlar. Sinekli Bakkal'da Hacı İlhami Efendi; Yeşil Gece'de Eyüp Hoca, Zühtü Efendi; Vurun Kahpeye'de Hacı Fettah Efendi; Yaban'da Şeyh Yusuf Efendi böyledir. Fakat, bu yakınlık dolayısıyla, yüzyıllardır halkın içinde bulunduğu sefaletin sebebi de onlara yüklenir. Buna karşılık, toplumu refaha götüreceğine inanılan batılı aydın ise halk tarafından "yaban" görülmektedir.

9-AYDIN-SİYASET İLİŞKİSİ

Aydınlarımızın sosyal roller oynamanın yanı sıra siyasetle de yakından alakadar olduklarını görmekteyiz. Politik rol oynama arzusu, sosyal değişmelere öncülük etmekle aynı paralelde görülmektedir. Daha doğrusu sosyal değişmelerin imkân dahilinde olması, politik rolle mümkün zannedilmektedir. Fakat bütün bu aydınlara biçilmiş roller, onların birer bağımsız aydın oluşlarından çok bağlı oldukları devre veya mensubu bulundukları aydın grubuna göre değişmektedir. Mesela, Jön Türk aydınları üzerindeki olumsuz bakış, onları hem sosyal rollerinde hem de politik kimliklerinde ortaya çıkmaktadır. Aynı bakış açısı kimi Cumhuriyet'in hazırlayıcı aydınlarında da göze çarpmaktadır.

Romanımızda aydının siyasetle olan ilişkisine bakıldığında özellikle II. Meşrutiyet döneminde II. Abdülhamit ve Jön Türk siyaseti etrafında bir yoğunlaşma olduğunu görmekteyiz.

Yeni Turan romanında doğrudan II. Abdülhamit veya Jön Türkler ele alınmasa da işlenen konu, yine II. Meşrutiyet döneminin ilhamını taşımaktadır.

Türkçü ve Osmanlıcı aydınların çeşitli politik oyunlarla birbirlerine üstünlük kurmaya çalıştıkları romanda Hamdi Paşa, Osmanlıcılık, Kaya ve Oğuz ise Türkçülük fikrinin temsilci aydınlarıdırlar. Hamdi Paşa, daha çok politikayı kendi çıkarlarına kullanan iradesi zayıf bir siyasetçi; Kaya ve Oğuz ise Yeni Turan idealinin hem ideoloğluğunu yapan, hem politik, hem de sosyal görüşlerini başarıyla uygulayan aydınlardır.

Oğuz, iç ve dış politikadan, vatan ve millet fikrine, sosyal hayata yeni bir şekil vermekten, yeni eğitim anlayışına kadar pek çok konuda Yeni

Turan'ın görüşlerini açıklarken, onun kadınlar arasındaki temsilcisi durumunda bulunan Kaya da, kadına sosyal hayatta erkeği kadar rol biçen bir anlayışla ve en az Oğuz kadar etkili ve hatta kimi zaman Oğuzu'u da aşan bir güçle romanda yer alır.

Diğer yandan muhalif Hamdi Paşa, bir fikri ve pratik siyasetçi olmaktan çok, politikayı çıkarları için kullanan ve sonunda Oğuz'un öldürülmesine sebep olan bir kişidir.

Özellikle Jön Türk aydınlarının yer aldığı romanlarda II.Abdülhamit'e de temas edilmeden geçilmez. Fakat bu aydınların II. Abdülhamit'e karşı olumlu yaklaşmadıkları görülür.

Nurullah(Jön Türk), Doktor Hikmet(Bir Sürgün) ve Murat Kemal(Ateş Gecesi), II. Abdülhamit idaresinin pek de doğru olmayan sebeplerle sürgün ettikleri aydınlardır. Nurullah, kendisini kıskanan bir kızın doğruluğu araştırılmayan jurnali; Kemal Murat, henüz çocuk denecek bir yaşta olmasına rağmen sırf yengesinin Sultan Reşat'ın yakını olması ve Doktor Hikmet ise babasının Sultan Murad taraftarı olması yüzünden sürgün edilirler. Bu şekildeki keyfi bir idare anlayışı aracılığıyla yazarlar, II. Abdülhamit devri siyaset anlayışının ne kadar çürük temeller üzerinde durduğunu belirtmek isterler. Bunlar haricinde, Nazım(Handan), Anlatıcı Doktor(Gökyüzü), Adnan(Üç İstanbul), Hilmi(Sinekli Bakkal) bizzat Jön Türk hareketi içinde yer aldıklarından sürgüne gönderilen aydınlardır.

Handan'da Nazım, Abdülhamit devrinin istibdadına, basındaki sansüre dikkat çeker. Fizan'a gönderilecekken intihar eder. Sinekli Bakkal'ın Hilmi'si, babası Abdülhamit'in bir devlet adamı olmasına rağmen, padişahtan nefret eder. Gizli gizli diğer Jön Türk arkadaşlarıyla toplantılar yapar. Anlatıcı Doktor(Gökyüzü), Adnan(Üç İstanbul) ve Doktor Hikmet(Bir Sürgün), Abdülhamit'e sövüp saymayı Jön Türklük politikasının bir gereği gibi düşünürler. Doktor Hikmet, kötü padişahlar yüzünden başlayan çöküşün Abdülhamit devrinde daha da hızlandığı fikrindedir. Adnan, II. Abdülhamit'in tahta oturduğu günü *kara* ve *kızıl* kelimeleriyle sıfatlandırır ve o sağ kaldıkça memleketin masrafsız batacağını söyler. Nihat(Mahşer), Abdülhamit sarayına mensup olan herkesin ahlaksız olduğunu belirtir. Ahmet Kerim(Hüküm Gecesi), II.Meşrutiyet'ten sonra da devam eden bunalımların Abdülhamit'ten kaldığını ifade eder. Ali Şahin(Yeşil Gece) de memleketin medrese mensupları elinde cahil ve sefil olmasının suçunu II.Abdülhamit'e yükler.

Bu Jön Türk aydınlarının hepsi, II.Abdülhamit idaresine karşıdırlar. Memleketin mutlaka Abdülhamit'in idaresinden kurtarılması gerektiği fikrindedirler.

Bir diğer ortak özellikleri din karşısındaki tutumlarıdır. Dine karşı ya Nurullah ve Kemal Murat gibi lakayt bir tavırları vardır, ya da Nazım, Hilmi, Adnan, Doktor Hikmet ve Anlatıcı Doktor'da olduğu gibi ateistliklerini açıkca söymekten çekinmezler. Bunlar içinde sadece Yolcu Nereye Gidiyorsun'daki Nazmi Bey, farklı olarak manevi değerlere bağlıdır. Zaten arkadaşlarından ayrılmasının sebebi de budur.

Jön Türk aydınları genellikle Avrupa'ya hayran ve halkla bağları kopuk kimseler olarak gösterilirler. Buna özellikle Bir Sürgün'de Doktor Hikmet, Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Üç İstanbul'da Adnan'la temas edilir.

Bu aydınlar, memleketin kendi güttükleri siyasetle kurtulacağı fikrindedirler. Bu sebeple birçoğu asıl mesleklerinin dışına çıkarak siyaseti kendilerine maksat edinmişlerdir. Nazım öğretmen, Hilmi kâtip, Hikmet doktor, Gökyüzü'nün adı belirtilmeyen kahramanı doktor, Adnan avukat oldukları halde siyaseti, mesleklerinden daha üstün tutmuşlardır.

Bu aydınlar, meşrutiyetin ilanından sonra idareyi ele aldıklarında da iyi bir idare adamı olamamışlardır. Siyasi mevkilerini kendi çıkarlarına ve kulanmışlar, kendi partilerinin adamlarına iltimas geçmişler, vurgunculuk yapmışlardır. Üç İstanbul, Bir Sürgün, Gökyüzü ve Ateş Gecesi romanlarında Jön Türk aydınlarının bu özellikleri üzerinde durulur. Sadece Yolcu Nereye Gidiyorsun'daki Nazmi Bey, arkadaşlarının iktidar hırsı yüzünden onlardan ayrılarak, yukarıdaki Jön Türk aydınlarından farklı bir özellik gösterir.

Yine Meşrutiyet döneminin siyasi hayatını bir gazeteci etrafında anlatan Hüküm Gecesi romanında Gazeteci Ahmet Kerim, bir gazetede siyasi yazılar yazmaktadır. Dönem, İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarıdır. Ahmet Kerim bir muhalif olmakla birlikte, siyaset arenasının kısır çekişmeleri içinde, ne iktidar partisinin, ne de muhalefetin doğru siyaset yaptığı düşüncesindedir. Görünen sadece iktidar hırsı ve fikir boşluğudur. Bu kaos, sonunda gazeteci Ahmet Kerim'i de yakalar, yazılarından ve siyasi ilişkilerinden dolayı ihbar edilir ve Sinop'a sürgün gider.

Tanzimat'tan Cumhuriyet sonrasına kadar gelen değişme dönemini, edebi ve siyasi çevreler etrafında anlatan Külhanı Edipler romanında, Paris'te tahsil görmüş olan hariciye memuru Kenan Bey, senelerce Paris'te Fransız inkılabını hazırlayan ihtilalciler arasında yaşamıştır. Türkiye'de de hürriyete doğru giden uyanık fikirler görmek istemektedir. Bunu, hayatının en büyük hedefi haline getirmiştir: *"Müthiş bir istibdat muhiti içinde gizli gizli hürriyet ve terakki amali arkasında koşmaktan, tehlikelere göğüs germekten hoşlanıyordu. Bu şiddetli mücadele hayatı içinde anlaşıl-*

ması güç incelikleri; amalini, efkarını gizleyen daimi, parlak bir neşesi vardı. (...) Güzel mavi gözlerinin fırıl fırıl dönerek mütemadiyen çehreden çehreye dolaşan enzarının huzzar arasında hürriyet hissi besleyen simalar aradığı tahmin olunabilirdi."(s.5-6)

1908 İnkılabı da basın ve edebiyat dünyasında mesut sonuçlar vermez. Çünkü meşrutiyetin ilanı üzerine bütün münevver fikirler, memleketi kurtarmak sevdasına siyaset deryasına atılırlar. En büyük şair ve yazarlar da edebiyatı, şiiri bırakarak siyasete atılırlar. Bütün Türkiye'yi müthiş bir siyaset hırsı basar.(s.219-220)

Cumhuriyete doğru giden yolda, Kenan Bey, hanedan mensuplarına bir Cumhuriyet aydını gözüyle bakar: *"Saltanat hanedanı, cehalet, sefalet, istibdat, vatana hıyanet hamurundan yoğrulmuş siyah bir varlıktır. Millete karşı memleketin en müthiş düşmanlarına sığınmış bir kütle. (...) Bu zavallı milleti, bu mübarek vatanı asırlardan beri pençelerinde cehaletle uyuttular, istibdat ile ezdiler... Bu sabırlı, mütevekkil, necip Türk'ü bir koyun sürüsü gibi taassup nüfuzu altında iradesiz, fakir, muti ve mütehammil sürüdüler..."*(s.302-303)

IV. BÖLÜM

ROMANDA AYDIN TİPİNİN SINIFLANDIRILMASI

1-TOPLUMDA OYNADIKLARI ROL AÇISINDAN

Bu başlık altında aydınları a-Yaratıcı b-Uygulayıcı, nakilci aydın olarak ikiye ayırmak mümkündür. Fakat romanın gerçek dünya kadar geniş olmayan sınırları içinde karşımıza çıkan aydınları bu şekilde bir gruplamaya tabi tutmak zor bir durumdur.

Buna rağmen genel anlamda düşündüğümüzde, incelediğimiz romanlarda *yaratıcı aydın*ların pek yer almadığını söyleyebiliriz. Çünkü, karşımıza çıkan aydınlar, ya eskiden beri varlığını sürdüren modellerin devamından bahsetmekte, ya kendi toplumlarının dışında iyi, faydalı olduğu düşünülen modellerin alınmasından yana tavır koymakta, ya da bu ikisinin sentezinin iyi bir sonuç vereceği düşüncesini ileri sürmektedirler. Dolayısıyla onlar, ister yerli olsun ister yabancı olsun var olan modellerden söz açtıklarından, bunların yayılmasına vesile olduklarından yaratıcı değil, nakilci, uygulayıcı, tekrarlayıcı aydındırlar. Ancak millî çerçevede düşündüğümüzde bu aydınların birçoğu, var olan eski veya yeni modellere günün şartlarına, toplumun ihtiyaclarına uygun yeni yorumlar getirebildikleri ölçüde yaratıcı aydın olmaya yaklaşırlar. Mesela, meşruti idareden bahseden Tanzimat'ın ilk aydınları, bunun örneğini dışarıda bulduklarından genel anlamda birer nakilci aydındırlar. Fakat, bu idari şekli İslami esaslarla birleştirip günün şartlarına uygun yeni bir sentez teklif ettiklerinden millî sınırlar içerisinde yaratıcı aydın olmaya yaklaşırlar. Keza aşağıda adı geçen aydınların da bütünüyle yaratıcılıktan mahrum olduklarını söyleyemeyiz.

İncelediğimiz romanlarda, gerek eski modellerin, gerekse yeni fakat yabancı modellerin nakilcisi, uygulayıcısı durumundaki aydınlar şunlardır: Ayşe(Ateşten Gömlek), Leyla(Sodom ve Gomore), Mükerrem(Gökyüzü), Sevim(Gökyüzü), Rasim(Yeşil Gece), Deli Necip(Yeşil Gece), Hafız Eyüp(Yeşil Gece), Cabir Bey(Yeşil Gece), Müderris Zühtü Efendi(Yeşil Gece), Afif Hoca(Yeşil Gece), Sarıova Maarif Müdürü(Yeşil Gece), İdadi Müdürü Talip Bey(Yeşil Gece), Necdet(Sodom ve Gomore), Hakkı Celis(Kiralık Konak), Ahmet Kerim(Hüküm Gecesi), Peyami(Ateşten Gömlek),

Maarif Müdürü Tevfik Hayri(Acımak), Mürşit(Acınak), Ali Rıza Bey(Yaprak Dökümü), Naim Efendi(Kiralık Konak), Askeri Doktor Hayrullah(Çalıkuşu), Cemil Kâmi(Sodom ve Gomore), Anlatıcı Doktor(Gökyüzü), Doktor Hikmet(Bir Sürgün), Ali Şahin(Yeşil Gece), Zehra(Acımak), Aliye(Vurun Kahpeye), Feride(Çalıkuşu), İhsan(Ateşten Gömlek), Cemal(Ateşten Gömlek), Tosun(Vurun Kahpeye), Orhan Bey(Sodom ve Gomore), Hakkı Bey(Ankara), Ahmet Celal(Yaban).

Bu aydınlar içerisinde Ayşe, Rasim, Deli Necip, Ali Şahin, İhsan, Cemal, Cemil Kâmi, Aliye, Tosun, Ankara romanının birinci bölümündeki Hakkı Bey, Zehra, Feride... kaynağını batıdan alan ve millet esasına dayanan bir modeli Türk toplum yapısına nakletmeye çalışırlar. Bunların hemen tamamı, II. Meşrutiyet sonrası dönemde ortaya çıkan aydınlardır. Dolayısıyla siyasi tarih açısından da İmparatorluk Türkiyesi için çözümlerin tükendiği bir devrin ürünleri olarak, millî çerçevede orijinal sayılabilecek özelliklere sahip, fakat evrensel manada örnekleri dışarıda bulunan bir modelin temsilcisi olurlar. Farklı mesleklere mensup bu aydınlar sayesinde millî devlet, millî kültür, millî dil, millî eğitim vs. görüşler, Türk toplumuna uygulanmaya çalışılır.

Aydınların yayıcı ve uygulayıcı fonksiyonu, mesleklerinden gelen bir özellikle öğretmenlerde daha belirgindir. Çünkü onlar, eğitim ve öğretim gibi doğrudan aktarmaya ve uygulamaya dayanan bir faaliyetin yürütücüleridirler. Nitekim romanlarda karşımıza çıkan öğretmen aydınlar, özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra kuvvetlenen ve Cumhuriyet'le uygulama alanı bulan batı tarzı bir millî modelin uygulanması ve topluma yayılması noktasında önemli görevler yüklenirler. Yeşil Gece'nin Ali Şahin'i, Vurun Kahpeye romanının Aliye'si, Acımak'ın Zehra'sı, Çalıkuşu'nun Feride'si, fikri alt yapısını batı düşüncesinden alan bir millileşme ve modernleşmenin uygulayıcısı rolüyle karşımıza çıkarlar.

Ali Şahin, toplum hayatımızda ulemadan öğretmene dönüşen öğretici insan tipinin Yeşil Gece romanındaki bir örneğidir. Ali Şahin, romanda geriliğin bir sebebi gibi gösterilen geleneğin tekrarlayıcısı olmayı reddeder; medreseden ayrılır ve iyi, doğru, başarıya ulaştırıcı, ilerletici olarak gördüğü dini tarafı zayıf, milli esaslara dayalı batı tarzı seküler bir modeli yaymaya çalışır.

Cumhuriyet'ten hemen önceki dönemin anlatıldığı romanda Ali Şahin, bir bütün olarak memleketin içinde bulunduğu durum üzerinde düşünür ve geri kalmışlığımızın sebebini yüzyıllardır devam eden "Yeşil Gece"de bulur. Çünkü Ali Şahin'e göre medreseden mezun olup Anadolu yollarına dökülen "Yeşil başlı sürü sürü baykuşlar", memleketin geri fikirli, insanlarının sefil, işlerin fena olmasının asıl sebebidirler. Bu düşünce yüzün-

den Ali Şahin, geleneği devam ettirmeyi reddedip medreseden ayrılır ve sadece pozitif bilimin yol göstericiliğini yaptığı bir çizgiyi takip ederek insanları, "Yeşil gece"nin karanlığından kurtarabilmek için öğretmenliği seçer ve Darülmuallimin'e girer. Öğretmen olduktan sonra milli fakat seküler bir medeniyet anlayışını yaymak üzere kendisine savaş alanı olarak seçtiği Sarıova kasabasına gider. Ali Şahin'in hareket noktası da tıpkı arkadaşı Necip'de olduğu gibi yeninin inşası için eskinin tamamen yıkılması gerektiği fikridir. Fakat, bahsi geçen "yeni", fen bilimleri, bilimin tek yol gösterici oluşu, akılcı din anlayışı noktalarında batıda gelişen aydınlanma hareketinden ve pozitivist felsefeden izler taşımaktadır. Dolayısıyla Ali Şahin, geleneğe bağlı bir zihniyetin, kökleri dışarda bulunan bir başka zihniyetle değiştirilmesine aracı olduğundan nakilci bir aydın durumundadır. Ancak buna, milli çerçevede yorumlar da getirmektedir.

Acımak'ın öğretmeni Zehra da romanda yer aldığı kadarıyla tıpkı Ali Şahin gibi "hurafe ve hayal ile mütemadiyen mücadele" etmek, "ilmin en müspet hakikatlerini" öğretmek gayesinde olan "müspet kafalı" bir öğretmendir. Akli bir tiptir. Katı disipliner bir düzen fikrine sahiptir. Sadece okulunu değil, hayattaki herşeyi düzene koymak, zararlıları yok etmek ister.

Vurun Kahpeye romanının öğretmeni Aliye ise, Ali Şahin gibi milliyetçi olmakla birlikte, din karşısındaki tavrı bakımından daha ılımlıdır. Aliye de tıpkı Ali Şahin ve Zehra gibi eğitim yoluyla halkı aydınlatmak düşüncesindedir. Fakat o, yüzyıllardır bir geleneğin oluşturmuş olduğu zihniyetin bu aydınlatma hareketine engel olduğuna dikkatleri çekmek ister.

Toplumu, "çağdaş" kabul edilen bir medeniyet seviyesine çıkarmanın mutlak gerekliliği, Aliye'nin kendisini bu yolda feda etmesiyle Cumhuriyet aydınları ve özellikle öğretmenler için uygulanması kaçınılmaz bir model olarak gösterilir.

Bir diğer öğretmen Feride(Çalıkuşu), uğradığı bir aşk ihaneti sonucunda düştüğü Anadolu'da Dame de Sion mektebinde almış olduğu eğitimin bir uygulayıcısı durumundadır. Öğretmenlik yaptığı okullarda eğitim usulünü, eğitim yapılan binaları değiştirmek ister. Bütün bu değişikliklerde genellikle azınlıklara mensup çocukların gittiği eski okulu Dame de Sion'u ve oradaki öğretmenleri örnek alır.

Yukarıda bahsi edilen öğretmenlerde olduğu gibi Ateşten Gömlek romanındaki Cemal ve İhsan'ı, Vurun Kahpeye romanının Tosun'u, Ankara romanının Hakkı Bey'i, bir derecede de Yaban'ın Ahmet Celal'i İmparatorluk Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte "yenileşme"nin aske-

riye mensubu yayıcı aydınlarıdırlar. Bunlar, imparatorluğun milli devlete dönüşmesinde, ihtiyacı hissedilen temellerin atılmasında ve yaygınlaştırılmasında diğer meslek mensuplarına göre daha öncelikli bir role sahiptirler. Aynı fikrin devam ettirilmesinde ve taşınmasında bahsi geçen öğretmenler ve askerlerin yanında Ateşten Gömlek'in Peyami'si, Sodom ve Gomore'nin Cemil Kâmi'si de söz konusu edilebilirler.

2-ZİHNİYET AÇISINDAN:

a-Batı Medeniyeti Taraftarı Aydınlar:

Bu gruptaki aydınları ikiye ayırmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi batıyı gerçek boyutlarıyla anlayan aydınlar, ikincisi ise derinliği olmayan bir batılılık peşinde olan alafranga aydınlar. Toplumun ilerlemesinin, batılı ülkelerin refahına araç olan her türlü müessesenin aynen alınmasıyla sağlanabileceği görüşünde olan, batı taraftarı bir zihniyete sahip batıcı aydınlar, alafranga aydınlardan aldıkları eğitimin kalitesi, içinde bulundukları toplum, zaman, devlet, siyaset ve saireye dair görüşlerinin derinliğiyle ayrılırlar. Ancak bazılarını çok kesin çizgilerle diğerinden ayırabilmek oldukça zordur. Çünkü iyi bir eğitimden geçmiş ve kendilerine has fikirlere sahip kimi batı taraftarı aydınlar vardır ki bunları, yazarlar birer alafranga aydın örneği olarak romanlarına almışlardır. Mesela Sinekli Bakkal'da Hilmi böyle bir aydın örneğidir. Yazar onun alafrangalığından sık sık bahsetmektedir. Ancak o, Ahmed Midhat Efendi'nin belirlediği alafranga aydın tipinden uzaktadır.

Servet-i Fünun romanıyla ortaya çıkan ve daha sonraki dönemlerde de İkinci Meşrutiyeti söz konusu eden romanlarda sık sık boy gösteren bu tip aydınlar, bilgi bakımından azımsanmayacak bir birikime sahiptirler. Alafrangalıklarından çok içinde bulundukları, ait oldukları topluma yabancılaşmalarıyla ön plana çıkarılmaktadırlar.

Edebiyatımızda bu tip aydının en çok bilinen ismi Yaban romanındaki Ahmet Celal'dir. Askeriye mensubu bu aydın, İstanbul'da almış olduğu eğitim ve dönemin aydın zihniyeti dolayısıyla tam bir Avrupa hayranı olmasa bile, içinde bulunduğu topluma ve bu toplumun insanına karşı batılı bir yabancı insan bakışına sahiptir. Bu bakışı, Racine, Voltaire Bacon, Shakespeare gibi batı kültürünün önemli isimleri şekillendirmektedir. Oysaki Ahmet Celal, savaşta, kolunu Anadolu insanı için kaybettiğini düşünmektedir. Bu insan ve toprağa karşı sahip olduğu batılı bakış, onlarla bir iletişim kurmasını zorlaştırdığı gibi, kendisini Anadolu'da bir Amerikan konserve kutusu gibi yabancı ve yalnız hissetmesine yol açar.

Sinekli Bakkal romanının ikinci derecedeki kişilerinden Hilmi de daha önceki bir döneme mensup Jön Türk aydını olsa da benzer bir yabancılaşmanın kurbanıdır. Hilmi, Galatasaray'ı birincilikle bitirmiş olmasına rağmen bu başarısını meslek hayatına taşıyamayarak maliyede küçük bir kâtiplik bulabilmiştir. Onun, romanın kahramanı Rabia'nın sesinin güzelliği karşısındaki tavrı ve düşünceleri ile batılı müzik ve edebiyata bakışı, batıcılığını gösteren özellikleridir. Rabia'nın klasik Türk bestelerini çok güzel seslendirebileceğini söyleyen babasına karşılık Hilmi, Rabia'nın sesini batı müziği çerçevesinde ele alır ve onun sesindeki *legatoya, kontraltoya* hayran olur; Avrupa'da olsa Rabia'nın çok ünlü bir *Prima Donna* olabileceğini ifade eder. Ancak geri kafalılığımızın buna engel olduğu düşüncesindedir. Ona göre batılı müzik ve edebiyat, hayatı anlatmaktadır. Batıyı batı yapan kıymetler, batının musikisinde, edebiyatında, fenninedir. Buna karşılık bizim halkımız tembeldir ve uyuşturucu düşüncelere sahiptir. Yüksek sınıflarımız boş ve düşük bir sefahatı yaşamaktadırlar. Bir medeniyete sahip olduğumuzdan bahsedilemez. Hilmi, bu düşüncelerinin bir tercümanı olarak Ziya Paşa'nın gazeline telmihen *küfür diyarı mamureler, kâşanelerle dolu; mülk-i İslam baştan başa viranelerle* dolu olduğunu düşünür ve dönemin pek çok Jön Türk aydınının yaptığı gibi bir Fransız vapurunda yer bularak Avrupa'ya kaçar.

Aynı türden bir kaçış hikâyesini ve batıcı aydını, Yakup Kadri'nin Bir Sürgün romanında da bulabilmekteyiz. Yaban'da aydının Anadolu'daki dramına karşılık, Yakup Kadri benzer özelliklere sahip aydınına, benzer bir macerayı bu kez Fransa'da, Paris'te yaşatır. Romanında II.Abdülhamit devrinde İzmir'de sürgünken Fransa'ya kaçan ve orada dramatik bir hayat sonunda ölen Jön Türklük eğilimlerine sahip Doktor Hikmet'in macerası yer alır.

Doktor Hikmet, batılı bir bakışa sahip olmanın ötesinde, batıya özellikle Fransa'ya karşı büyük bir hayranlık da duymaktadır. Aldığı eğitim ve okuduğu kitaplar, bu hayranlığın temel sebebidir. Aleksander Dumas, Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Hugo, Zola, Chateaubriand, Flaubert, Maupassant, Baudelaire, Verlaine, Alphonse Karr, Mm. de Stael, Maurice Barres, Lamartine, Teophile Gautiere, Sully Prudhomma, Mistral, Comtesse de Noailles, Henri de Regnier, Rostand, Bourget, Balzac, Piyer Loti gibi isimler Doktor Hikmet'in kültür dünlasını oluşturan isimlerdir. Öğrencilik yıllarından beri Les Annalles'e abonedir. Bütün bunlar aracılığıyla Fransız edebiyatını, kültürünü, Fransız ihtilal ve gidip görmediği halde Paris'i cadde ve sokaklarına kadar çok iyi bilmektedir.

Bunlara karşılık XX. yüzyılın başındaki Türkiye'yi bir zindan gibi görür. Kendisini, örf ve adetlerin paslı zincirleriyle bağlanmış bir esire ben-

zetir. Ona göre II. Abdülhamit devrinde bir Türk olmak, *geniş ve aydın hürriyet yolu*na girmenin bir engelidir. Doktor olarak bulunduğu İzmir'de sürgün hayatı kendisini sıkmaya başlayınca pek çok Jön Türk aydınının yaptığı gibi bir yabancı yolcu gemisine binerek Fransa'ya kaçar. Burada memleketini soranlara bazen İstanbullu bir Rum ve bazen de adını kimsenin pek duymadığı bir ülkenin adını söyler, milliyetini saklar. Bir nur şehri olarak gördüğü Paris'te kendisini Alphonse Karr ve Zola'nın roman kişilerine benzetir. Fransız romanlarında okuduğu hayatı ve insanları gerçek dünyada arar. Quartiere Latin kahvehanelerinde ve Montparnasse'da fikir, sanat ve edebiyat münakaşalarını dinler.

Fakat, bir müddet sonra kitaplardaki Fransa ile gerçek Fransa'nın birbiriyle aynı olmadığını anlamaya başlar. Batılı romanların birer ticaret malı, batılı insanın maddeci, insani faziletlerden uzak olduğunu düşünmeye başlar. O, okuduğu kitaplardan hareketle hayallerindeki Paris'i ararken, gerçek Paris'in yabancısı olduğu hayatı içinde kaybolur; bir Yahudi doktorun evinde ölür.

Gökyüzü romanının adı belirtilmeyen anlatıcısı da yine Jön Türk döneminin bir batıcı aydınıdır. Romanda anlatılan olayların geçtiği zaman 1930'lu yıllardır. Cumhuriyet ilan edilmiş ve inkılapların pek çoğu yapılmıştır. Romanın, altmış yaşlarındaki anlatıcı kahramanı gençliğinde bir süre tıbbiyeye devam etmiş ama siyaset hayatının cazibesi, *bozuk idare*ye karşı mücadele arzusu, memlekete hürriyeti getirebilme hevesi, onda daha üstün gelmiştir. Batıcı bir zihniyete sahip olmasında içinde bulunduğu Jön Türk çevresinin ve buralardan aldığı etkiyle okuduğu *Testü'nün Teşrihi*'nin, *Gano'nun Fiziği*'nin, Volter'in, Kont'un ve Namık Kemal'in eserlerinin, Bibliotheque Socialiste'in propaganda kitaplarının da etkisi vardır. Bunların yanı sıra kendisini yetiştirmek maksadıyla Avrupa'dan matematik, fizik, kimya, tarih, felsefe, sosyoloji alanları ile ilgili pek çok kitap getirtir. Jön Türk aydınlarının ana özelliklerden batıya aşırı bağlılığın beraberinde getirdiği, bir fırsatını bulup Fransa'ya kaçma isteği, Anlatıcı Doktor için de kaçınılmaz bir hareket olur ve Trablusgarp'da sürgünken oradan Fransa'ya geçer. Yazar, Anlatıcı Doktor'u aşırı batı hayranı özellikleri bulunan zayıf iradeli bir Jön Türk aydını olarak çizer.

Aynı romanın genç neslin aydın örneği Sevim de bir batıcı aydındır. Zira Anlatıcı Doktor'un etkisi altında kalmıştır. Amerikan Koleji'nden mezun olan Sevim, hayata bu okulun çizdirmiş olduğu bakış açısıyla bakar. Anlatıcı Doktor gibi ateistitir. Süleymaniye, Fatih, Ayasofya gibi dini sembollere yabancı olan Sevim kendisini *ileri fikirli bir yeni zaman çocuğu* kabul etmektedir. Onun batıcılığı derin bir takım düşüncelere dayanmaz. Daha çok aldığı yabancı eğitim ve okuduğu az sayıdaki kitaplarla inanmak ve inanmamak arasında sıkışan genç nesil örneğidir.

Eski Hastalık romanında Züleyha da Sevim gibi genç neslin bir batıcı aydın örneğidir. O da Amerikan kolejinde okumuştur. Yanı sıra dayısı eski diplomat Şevket Bey'in alafranga eğilimleri ile Rum ve Ermeni kızlarından oluşan bir arkadaş çevresine sahip olması, okulda öğrenci iken pazar günleri müzik ve şiir zevklerinin terbiyesi için kiliseye götürülmesi, Amerikan romanlarından etkilenmiş olması batıcı bir bakışa sahip olmasının sebeplerindendir. Böyle bir yetişme tarzı ister istemez onu millî ve manevi değerlere yabancılaşmasına, kendi milletinden olan insanlara aşağılayıcı bir gözle bakmasına ve Anadolu'yu Amerikalı bir seyyah gözüyle görmesine sebep olur. Nitekim babasının memuriyeti dolayısıyla bulunduğu Silifke'ye geldiğinde Züleyha'nın Anadolu coğrafyasına ve insanına karşı Amerikanvari bir bakışa sahip olduğunu görmekteyiz.

Batıcı aydın grubunda ele aldığımız, davranışlarında ve fikirlerinde batı medeniyetinin izlerini gördüğümüz bu aydınlar, alafranga aydınların derinliksiz dünya görüşlerine karşılık, düşünce dünyalarının derinliği ve toplumu değiştirmek isteyen önerileriyle farklılaşırlar. İçinde yaşadıkları toplumun medeniyet itibariyle batıdan farklı özelliklere sahip olduğunu yeterince kavrayamadıklarından kendi toplumlarına karşı bir yabancılaşma içine girerler.

Bir Sürgün'ün Doktor Hikmet'inde batı medeniyetine karşı duyulan ilginin hayranlık derecesine varışı tenkit edilir. Anlatıcı Doktor, batılı bilim anlayışının bir sembolüdür. Hayatını şekillendiren, anlamlandıran tek şey, bu kaynaktır. Ahmet Celal'in batılı zihniyeti, geldiği Anadolu köyünde ortaya çıkar. O, geldiği bu köye Avrupalı bir seyyah gözüyle bakar. Züleyha ve Sevim, Amerikan Koleji'nde iyi bir eğitim almışlardır. Fakat tamamen yabancı bir medeniyetin öğretmenlerinin verdiği bu eğitim onları ancak batı toplumu içinde bir yer edinebilecek seviyeye getirmiştir. Ait oldukları toplumun maddi manevi değerlerine yabancılıkları onları kendi insanlarından uzaklaştırmıştır.

Batı medeniyeti taraftarı aydınlar içinde ele alabileceğimiz ikinci grup aydınlar ise alafranga aydınlardır. Alafranga aydınlar, geçtikleri romanlarda bütünüyle batılı bir hayat tarzını yaşamak isteyen aydınlardır. Ancak bunlar, batılılaşmayı, sadece şekilde değişmek, yüzyıllardır kendisini devam ettirmiş milli ve manevi özellikleri bulunan modelin dışına çıkmak, batılı insan gibi yaşamak, giyinmek olarak anlamışlardır. Örneklerini daha ilk romanlarımızdan itibaren gördüğümüz bu aydınlar, yazarların yanlışlıklarını ortaya koymaya çalıştıkları bir bakış açısıyla verilirler. Genellikle içinde yaşadıkları toplumun problemlerinden uzaktadırlar. Çoğunluğu oluşturan gerçek halk tabakasının dışında yaşamaktadırlar. Bu aydın tipinin ortaya çıkışında yabancı kültürde eğitim almanın veya eksik

eğitimin büyük etkisi olmuştur. Cumhuriyet dönemi yazarlarınca bu tip genellikle Tanzimat devrinin veya onun uzantısının bir ürünü olarak görülmüştür.

Bu alafranga aydının ilk örneklerini Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında görmekteyiz. Bu bölümün girişinde bahsettiğimiz Felatun Bey örneği kendisinden sonra gelen ve bu noktaya temas etmek isteyen yazarlarca da örnek alınmış ve romanlarda çokça işlenmiştir. Fakat bu tip aydın meşrutiyet romanından cumhuriyet romanına doğru ilerleyen bir çizgide takip edildiğinde Ahmet Midhat Efendi'nin belirlediği sınırların dışına çıkmaya; içinde bulunduğu toplum, devlet, siyaset ve dünya ile ilgili görüşler de ileri sürmeye başlamaktadır. Bu durumda onlar alafranga aydından batıcı aydına doğru bir çizgi takip etmektedirler.

Bunlardan Ceylan(Jön Türk), batıdan gelen feminist fikirlerin bir kurbanıdır. O feminizmi içinde yaşadığı toplumun manevi değerlerini çiğnemek olarak algılar. Yaşadığı hayat, onu intihara götürür.

Emekli bir elçi olan Hüsnü Paşa(Handan), emekliye ayrıldıktan sonra da Avrupa'da yaşamaya devam eder. Onun hayat görüşünün temelinde sadece zevk ve safa vardır.

II. Abdülhamit devrinde yaşayan Asaf Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun), çevresindeki bazı insanların milliyetçi ve vatanperver olmalarını bir anlam veremez. Türk ve İslam medeniyetinin izlerini taşıyan unsurları hayatından uzak tutmak ister. Onları batılı unsurlar karşısında değersiz bulur.

Yazarın sık sık alafrangalığını belirttiği Hilmi(Sinekli Bakkal), batılı olmayı millî ve manevi değerlerden uzak durmak şık giyinmek padişaha küfretmek olarak düşünür.

Bir başka emekli diplomat olan Şevket Bey(Eski Hastalık), emeklilik günlerini, Avrupa'da görmüş olduğu salon toplantılarını, dansları çevresindeki insanlara öğretmekle geçirir.

Fahim Bey(Fahim Bey ve Biz) ise batılılaşmayı bütünüyle bir hayat problemi haline getirmiştir. Yurt dışında kâtip olarak görevliyken görevinin bir gereği gibi görüp onlarca elbise diktirmesi, ülke problemleleriyle uzaktan yakından ilgisi olmayan pek çok gereksiz bilgiye sahip oluşu, tipik alafrangalıklarındandır.

Leyla(Sodom ve Gomore), İngiliz kültürüyle yetiştiği için, bunun sonucu olarak bir İngiliz gibi davranmaktadır. Ait olduğu toplumun geleneğini ve ahlaki anlayışını göz ardı etmekte, İstanbul'u işgale gelen İngiliz askerleriyle flört etmeyi, sosyete hayatının bir gereği gibi düşünmektedir. Onun batılılık anlayışı, sadece "monden yaşamak" kelimeleriyle ifade edi-

lebilir. Batılı olmanın düşünce derinliğiyle alakalı hiçbir alt yapıya sahip değildir.

Düyunu Umumiye Müfettişi Servet Bey(Kiralık Konak), aynı tipin bir uzantısıdır. Alafranga hayat yaşamak adına sabahtan akşama kadar türlü türlü gariplikler yapar, eski eşyaları tavan aralarına göndertip evini, Avrupa'dan gelen mobilya kataloglarına göre, ayrı bir üslupta, ayrı bir renkte döşetir.

Leyla'nın babası Sami Bey(Sodom ve Gomore), Servet Bey(Kiralık Konak)'in devamıdır. Düyunu Umumiye'den emekli bu Avrupa hayranı, Fransızların çıkarları için çalışmaktadır. O kadar yabancılaşmıştır ki Türklerin işgal kuvvetlerini yenebileceğine inanmaz.

Mebus Murat Bey(Ankara) ise alafranga hayat tarzını, Cumhuriyet sonrasına da taşıyan birisidir.

Romancılarımızın çoğu, toplumumuzda yer eden bu aydın tipini genellikle Tanzimatla başlayan bir zihniyetin ürünü olarak değerlendirirler. Cumhuriyet sonrasında yazan yazarlar da aynı fikirden hareketle Tanzimat sonrasının ortaya çıkardığı bozulmadan bahsederken bunun sebepleri arasında alafranga aydınlara ve bunların yeni yetişen nesiller üzerindeki bozucu etkilerine yer verirler.

Nitekim toplumumuzun son yüzyıllarda içine girmiş bulunduğu değişme, bozulma döneminin anlatıldığı Samiha Ayverdi'nin Yolcu Nereye Gidiyorsun romanı, 1944'de yazılmış olmasına rağmen, yazar, bozulmanın temel sebeplerinden biri olarak modernleşmeyi yanlış anlayan ve uygulayan aydınları gösterir ve romanın kahramanı Adli'nin babası Asaf Bey'i bu bozulmaya yol açan Tanzimat'ın alafranga aydınlarının bir örneği olarak romana alır.

Tanzimat'ın alafranga aydınlarının Asaf Bey'de karşılığını bulan temel özelliği içinde bulunduğu topluma yabancılaşmış olmasıdır. Fransız kültürüne olan aşırı bağlılığı ve kendi millî değerlerini bunlar karşısında hor görmesi, bu yabancılaşmanın ana sebebidir. Ancak bu Asaf Bey, büyük bir hayranlık duyduğu batıyı tam olarak kavrayabilmiştir değildir.

Bu alafranga aydınlar, Felatun Beyle Rakım Efendi'nin Felatun'unun, Araba Sevdası'ndaki Bihruz'un, Şık'daki Şatırzade Şöhret Bey'in, Şıpsevdi'nin Meftun Bey'inin birer benzeridirler. Şu farkla ki sonuncular yaptıklarının bilincinde birer alafrangadırlar. Daha doğrusu kendi millî ve manevi değerlerine karşı bilinçli bir tavır alışları vardır. Bir öncekilerin davranışlarında yanlış da olsa "Batılılaşmak böyledir" fikri yatmakta iken; sonuncular, "herşey batıdadır" düşüncesinden hareket ederler.

Toplumun farklı katlarına mensup bu alafranga aydınlar, batıyı yanlış anlama ve değerlendirmenin sadece belli bir kesime ait olmadığını bize göstermektedir. Bu, toplumun herhangi bir tabakasının değil bütün toplumun bir anlayış ve değerlendiriş problemidir. Ancak yazarların ortak düşüncesi, bu alafranga aydın tipinin, Tanzimat'la başlayan yanlış batılılaşma politikalarının bir eseri olduğudur. Dolayısıyla batılılaşmanın Cumhuriyet öncesindeki şeklinin değil de Cumhuriyet sonrasında önerilen doğrultuda bir batılılaşmanın takip edilmesi gerektiği vurgulanmaya çalışılır; aydınlar, yeni değişme(terakki) programının birer prototipi olarak topluma sunulur. Cumhuriyet'in ilk on yılından sonra yazılan romanların bir kısmında ise Tanzimat'ın batılılaşma politikasının yanlışlığı kabul edilmekle birlikte çözüm olarak millî ve manevi değerlere dönüş teklif edilir.

b-Sentezciler:

Bu tip aydınlar, yerli ve batılı modellerin birleştirilmesi taraftarı olan aydınlardır. Materyal olarak aldığımız romanlarda Osmanlı -batı ve Türklük- batı sentezi taraftarı olanlar, diğer tipteki aydınlardan da sayıca fazladırlar.

Tanzimat döneminden bahseden romanlarda Tanzimat aydınları, çoğunlukla o dönemin Osmanlıcılık ve medeniyetçilik fikirleri etrafında düşünüldüklerinden karşımıza hep Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra ortaya konan medeniyetin unsurlarının batılı bir gözle yeniden düzenlenmesinin daha uygun olacağı görüşünde olan aydınlar çıkarılmaktadır. Ancak bunların bir kısmı fikir bakımından yazarlarca zayıf tutulmuş ve özellikle Cumhuriyet sonrasının yazarları, batılılaşmanın yanlış politikalarından bahsederken Tanzimatın sentezci aydınlarını zayıf birer kişilik olarak ele almışlar; böylelikle Cumhuriyet aydınlarının karşısına batılılaşmanın asıl taşıyıcı aydınının Tanzimat aydınından farklı olması gerektiğini vurgulamak istemişlerdir. Diğer taraftan ilk örnekleri 1930'lu yıllarda ortaya çıkmakla beraber 1940'lı yıllardan sonra Osmanlı ve batı sentezini temsil eden aydınların tekrar romanımıza girdiğini görmekteyiz. Fakat bu kez bakış açısı, Cumhuriyet'in ilk romancılarından farklıdır. Bu kez bahsi geçen aydınlar yer aldıkları romanlarda birer ideal kişi ve toplumun önünde birer ideal aydındırlar. Bu dönem aydınları evrensel değerler peşinde koşarken, kökü yüzyıllar öncesinde atılmış millî değerlerin göz ardı edilmeden bir evrenselliğe taşınması gerektiği teziyle ve yeni bir sentez fikriyle ortaya çıkarlar. Ancak, bu olumlu sentezci aydının, çizgilerini Tanzimat romanında Ahmet Midhat Efendi'nin koyduğu ideal sentezci aydından farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Osmanlı ve batı sentezinin Tanzimat yazarlarınca ortaya konan tipleri II. Meşrutiyet dönemi yazarlarınca küçümsenmeye, yanlış bulunmaya başlanır. Çünkü artık moda olan Jön Türklüktür. Dolayısıyla Jön Türk aydınları karşısında Osmanlı batı sentezini savunan Tanzimat aydınları, Ahmet Midhat Efendinin birer ideal aydını olmaktan çıkarak geriliğin sebebi birer aydın gibi gösterilmeye çalışılır.

1912'de yayımlanmış olmasına rağmen 1939 yıllarına kadarki zamanı II. Meşrutiyet yıllarının siyasi çekişmeleri etrafında anlatmaya çalışan Yeni Turan romanında Halide Edip, siyaset meydanında bu iki aydın tiplerini çarpıştırır. Ancak yazarın taraflı bakışı, ister istemez gözümüzde Osmanlı batı sentezini savunan siyasetçi aydınları küçük gösterir. Diğer taraftan ağırlıklı olarak Jön Türklük etrafında oluşan fikri gelişmeye batı - Osmanlı sentezinden yana olanlara göre daha fazla yer verilmiş ve eser bir hemen hemen bu düşüncenin roman formu içindeki bir manifestosu kimliğine bürünmüştür.

Bu romanda Hamdi Paşa, Yeni Turanlılar karşısında yer alan Yeni Osmanlılar partisinin önde gelen bir ismidir. Fakat, Yeni Turan'ın ideal aydınları karşısında hem karakter bakımından ve hem de fikri bakımdan oldukça zayıf çizilmiştir. Hamdi Paşa, çok ihtiraslı ve düşük karakterli bir insandır. Politika uğruna yapmayacağı hiçbir şey yoktur. Bu zayıflık ve ihtiras, kendi partisi Yeni Osmanlılar'a zarar verdiği gibi, rakip parti durumundaki Yeni Turan'ın lideri Oğuz'un öldürülmesine de yol açar. Oğuz ve Kaya gibi Yeni Turan mensuplarının, sahip oldukları Turan fikrini üst seviyede ifade edip bunu uygulama alanına taşımalarına karşılık Hamdi Paşa, görünüşte Avrupai oluşu gibi, fikir bakımından da derin bir insan değildir.

Aynı eserde Hamdi Paşa'nın yeğeni durumundaki Asım da amcasının etkisiyle Yeni Osmanlılar tarafında Osmanlı -batı sentezini savunan bir çizgide yer almıştır. Ancak ne Hamdi Paşa'da ne de Asım'da bu sentezin derinlemesine bir anlatımına veya savunmasına rastlıyoruz. Onlar daha çok Yeni Turan düşüncesini kuvvetlendiren birer zayıf rakiptirler. Fakat, amcasına göre Asım, Yeni Turan fikri karşısında daha toleranslı ve hatta kimi zaman benimser bir tavra sahiptir. Çoğu zaman Yeni Turan'ın siyasi ve sosyal faaliyetleri, romanın anlatıcısı durumundaki Asım'ın ağzından verilir.

Bu tarz bir kurgu içerisinde Halide Edip, hem fikir ve hem siyaset bakımından Osmanlı batı sentezi oluşturmaya çalışmanın yanlışlığını ortaya koymaya çalışır; diğer taraftan da bu fikre sahip olanların daha çok çıkar peşinde koşan kimseler olduklarını göstermek ister.

Kiralık Konak romanında ise bu derece fikir ile yüklenmemiş olsa da Tanzimatın bir uzantısı durumundaki Osmanlı-batıcı aydının benzer bir şekilde tenkidi yapılır. Bu kez o, fikren değil, hayat ve yeni nesiller karşısında güçsüzlüğü ve yeniliklere yön veremeyişi, değişimi yeterince doğru algılayamayışı bakımından ele alınır.

Batılılaşmanın insanlar üzerinde yapmış olduğu değişmenin anlatıldığı romanda, bu etkinin nesiller üzerindeki tahribatına ve nesiller arasında nasıl bir çatışmaya yol açtığına dikkat çekilir. Romanın kahramanı Naim Efendi, Tanzimat'la başlayan, doğulu değerleri, batının bilim ve tekniğine dayandırmak isteyen zihniyeti temsil eden bir aydın iken, sonraki nesiller, tahribata uğramış ve derinliği olmayan bir batılı hayat peşinde koşarlar.

Tanzimat döneminde ortaya çıkan veya onun bir uzantısı olarak daha sonra devletin işleyiş mekanizmasında yer eden Osmanlı batı sentezi taraftarı aydınların, geri kalmış olmanın bir sebebi gibi ele alındıkları bir diğer roman Yeşil Gece'dir.

Mesela romanın bürokrat aydınlarından Sarıova Maarif Müdürü, bu tarz bir yaklaşımla esere girmiştir. Romanın kahramanı öğretmen Ali Şahin, türbelerde yanan kandilleri söndürmek maksadıyla kendisi için bir savaş alanı olarak seçtiği Sarıova'ya geldiği ilk gün tanıştığı Sarıova Maarif Müdürü, ilk terbiyesini Babıâli'den aldıktan sonra Meşrutiyet devrini idrak etmiş klasik memurlardandır. Naim Efendi gibi iradesi zayıf bir aydındır. Tek gayesi cahil halkın itimadını kazanmak ve resmi okulları halka sevdirmektir.

Sarıova İdadi Müdürü Talip Bey de Maarif Müdürünün bir başka benzeridir. Eğitim kurumlarındaki idareciler ve öğretmenler de devletin bütün işleyişinde görülen bozulmadan etkilenmişlerdir. Bu idarecilerden biri Sarıova İdadi Müdürü Talip Bey'dir. Şahin onu, sıksık hamasetten bahseden Cabir Bey ile medreselerin yenileştirilmesi gerektiğinden bahseden Zühtü Efendi'nin bir birleşimi gibi görür. Bunların her ikisi de her devrin adamı olabilecek fırsatçı tiplerdir.

Halbuki Cumhuriyet inkılaplarının uygulanıp sonuçlarının yavaş yavaş görülmeye başlandığı dönemde yazılan romanlarda ortaya konan Osmanlı-batı sentezi taraftarı aydınlar artık olumsuz birer aydın değil, toplumun önünde asıl köklerinden kopmadan ilerlemenin birer öncüsü durumundaki ideal aydınlar şeklinde çizilmişlerdir. Bu, bir anlamda Ahmet Midhat Efendi'nin sentezci aydınına dönüş gibi görünmektedir, fakat asıl mesele Cumhuriyet sonrasının pozitivist batıcı aydına tepkide yatmaktadır. Zira pozitivist batıcı aydınları romanlarında yaratan yazarların da

katıldığı bir nokta, Cumhuriyet sonrasında arzulanan ilerlemenin sağlanamadığı ve Cumhuriyet sonrası değişme anlayışının idareci aydınlarca asıl yolundan saptırıldığıdır. Dolayısıyla modernleşmenin ne şekilde olması gerektiğini her zaman kendilerine problem eden Türk yazar aydınlarının bir kısmı, Osmanlının yüzyıllar boyunca kurmuş olduğu medeniyetten kopmadan bunların batılı bir anlayışla yeniden yoğrulması gerektiği teziyle ve yeni bir sentez fikriyle Osmanlı-batı sentezini savunan aydınlarıyla ortaya çıkarlar. Fakat bu kez bu roman aydınları, daha önceki olumlu ya da olumsuz örneklerinden farklı bir şekilde, daha derin bir bilgi birikimine sahip ve düşündükleri sentezi bir hayat tarzı haline getirmiş olarak romanlara girerler.

Son yüzyıllarda baş gösteren batılılaşma problemimizin Cumhuriyet'ten sonraki devresi üzerinde durulan Fatih Harbiye romanında Faiz Bey, bu anlamda iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Romanda doğu ve batı arasında kalarak bir bunalım yaşamaya başlayan kızı Neriman'ın kendi millî değerlerine dönmesinde önemli rolü vardır. Doğu ve batının bir sentezi yapılması konusunda açık fikirleri bulunmamakla birlikte, romanda icra ettiği görev, medenileşmenin ahlaki ve kültürel değerlerimizin kaybedilmeden ihyası ile ancak bize has bir yenilik olabileceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Onu sık sık eski kültürümüze ait bir kitabı okurken, tasavvuftan bahsederken veya ney çalarken görmekteyiz.

Tatarcık romanının Feridun Paşa'sı ise bu Cumhuriyet dönemi Osmanlı-batı sentezcisi aydınlarından farklıdır. Çünkü o doğrudan Tanzimat döneminden kalma bir aydındır. Cumhuriyet'in genç nesli içinde bir arkaik eşya gibi görünmesine rağmen, yazar onu Tanzimatla başlayan bir değişim sürecinin başlangıcındaki anlayışın sembolü gibi düşünerek romana almıştır. Yani yukarıda bahsettiğimiz Cumhuriyet sonrasının Osmanlı batı sentezcisi aydınlarından değil, o, bütünüyle Midhat Efendi çizgisindeki bir Tanzimat aydınıdır. Sık sık Paris ağzıyla Fransızca konuşur, fakat doğu ve batı medeniyetleri üzerine analitik bir düşüncesi yoktur.

Türk toplumunun çekmiş olduğu modernleşme sancılarını Cumhuriyet sonrasını içine alan bir zaman diliminde işleyen Huzur romanı, gerek bütünüyle içerik olarak ve gerek içinde yer alan aydın kişileriyle Osmanlı-batı sentezini modern anlamda işleyen ve yüksek bir fikir seviyesine çıkaran bakış açısıyla dikkat çeker.

Huzur romanında, Türk aydınları Cumhuriyet'ten sonra tarihimizi, medeniyetimizi, mimarimizi, musikimizi; millî ve manevi değerlerimizi yeniden ele alırlar. Seçilen kişiler de bu değerleri yaşayan veya değerlendirmesini yapabilecek seviyede bilgi sahibi kimselerdir. Romandaki aydın-

lardan İhsan, Mümtaz ve Nuran, batılı ve doğulu oluşu, kendi kişiliklerinde birleştirerek yeni bir ideal sentez model haline getirebilmiş kimselerdir. Yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı batı sentezi taraftarı aydınlardan farklı olarak bu aydınların, hem doğu ve hem batı üzerinde derin fikirleri vardır.

Galatasaray'da tarih hocası olan İhsan, tarih ve iktisat konularında bir hayli bilgiye sahiptir. Şiir, musiki ve resimle yakından alakalıdır. Uzun bir müddet Fransa'da kalarak kültürel bakımdan kendisini yetiştirmiştir. Jan Jores, Albert Sorel gibi pek çok bilim ve sanat adamını yakından görme fırsatı bulmuştur. Yine batılı bir sanat zevkiyle Baki, Nefi, Naili, Nedim, Galip, Dede, Itri gibi Divan şiirinin üstadlarını okur ve bu sentez bilim ve sanat zevkini romanın kahramanı Mümtaz'a da aşılar.

Son yüzyıllarda geçirmekte olduğumuz değişmelerin pek tabii olmadığı düşüncesindedir. Çünkü İhsan'a göre bu değişmeler, halkın kendiliğinden değişmesi şeklinde değildir. Zaman karşısında çabuk vaz geçen bir toplum olduğumuz ve bunun bir olgunluğa ihtiyaç gösteren değişmeyi yeterince hazmedemeyişimize yol açtığı; medenileşmemizin ancak kendi köklerimize dönmek ve tarihimize bütünlüğünü iade etmekle mümkün olacağı fikrindedir. Ona göre geçmişle alakamızı kesmediğimiz müddetce geleceğe doğru devam ederek ilerleyebiliriz. Maziyi inkar etmememiz ve batıya sırtımızı dönmememiz gerekmektedir.

Romanın kahramanı Mümtaz ise edebiyat fakültesinde asistandır. Kültür dünyasını oluşturan temeller, İhsan'ın etkisinde geliştiğinden, onunkinden farklı değildir. Mümtaz'ın tarihe, edebiyata, sanata yönelişinde; Osmanlı devirleri içinde gelişen klasik Türk kültürüne ve batı kültürüne açılışında İhsan'ın rolü büyüktür.

Regnier, Heredia, Verlaine, Baudelaire, Mallarme ve Nerval'i Baki, Nefi, Naili, Nedim, Şeyh Galib, Dede Efendi, Itri izler. Fransa'da iki yıl kalmış ve hayat, insan, edebiyat, tarih, mekân, musiki konuları üzerinde derin tahliller yapabilecek bir olgunluğa ulaşmıştır.

Mümtaz'da doğu ve batı müziği derin ruh dünyasıyla birleşerek yeni bir olgunluğa ulaşmıştır. Mahur Beste, ferahfeza, neva, sultaniyegâh, Rumeli türküleri, Trabzon türküleri; Wagner, Liszt, Debussy, Beethoven ve Bach'la birleşmiş gibidir. Klasik musikimizde ruhumuzun devam eden bir tarafını bulurken, sonsuzluk arzusunu da Debussy'de, Wagner'de dindirmektedir.

Mümtaz, İhsan gibi köklerimize dönmemiz gerektiğini ifade ederken klasik musikimizi ve klasik mimarimizi bunun iki ana kaynağı olarak görür. O, İstanbul'un mimarisinde Osmanlı kültürüne ait zengin bir dünya

bulur. Bu mimari, klasik musikimizle birleşerek geçmişin ruhunu yeniden canlandırır. Mihrimah camii, Atik Valde camii, Rum Mehmet Paşa camii, Ayazma camii; Müslüman Türk medeniyetinin manevi taraflarını hazırlayan yapılardır. Mümtaz'a göre hayat süreklidir, zaman süreklidir. Ona engel olmak mümkün değildir. Fakat onun her anında değişerek özümüzü kaybetmeden var olmak gerekmektedir. O, içinde yaşadığı anda, kendi ruhunu, derin kültürünün bir yansıması olarak geçmişi, toplumun bugüne kadar yapmış olduğu değişmeyi, doğuyu ve batı'yı bir arada bulur. Mümtaz, değişmeyen, sürekli var olan hayat unsurlarının peşinde koşmak ister.

Romanın kadın kişisi Nuran da İhsan- Mümtaz çizgisinin bir devamıdır. Boğaziçinde yetişmiş, güzel bir kadındır. Mümtaz'la yaşadığı yakınlaşma, iki insan arasındaki beraberliği aşar; tarih, musiki, mimari, kültür, medeniyet, doğu, batı konularını da içine alan ortak ve derin bir ruh haline dönüşür. Mümtaz için Nuran'ın varlığında geçmiş, gelecek, içinde bulunulan an, doğu, batı birleşir; yeni bir "terkibe" doğru yol alır. Bu birleşim yeni Türkiye'dir, yeni insanımızdır, yeni medeniyetimizdir.

Sentezci aydınların ikinci grubunda Türklük ve batı sentezinin faydasına inanan aydınlar bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu edilen romanlarda Oğuz(Yeni Turan), Kaya(Yeni Turan), Ayşe(Ateşten Gömlek), Deli Necip(Yeşil Gece), Hakkı Celis(Kiralık Konak), Ahmet Kerim(Hüküm Gecesi), Ali Şahin(Yeşil Gece), Aliye(Vurun Kahpeye), İhsan(Ateşten Gömlek), Cemal(Ateşten Gömlek), Tosun(Vurun Kahpeye), Hakkı Bey(Ankara), Neşet Sabit(Ankara), Ahmet Celal(Yaban), Adnan(Üç İstanbul), Kenan Bey(Külhani Edipler), Nihat(Mahşer), Ahmet Kerim(Hüküm Gecesi), Kıran Bey(Çete), NazımBey(Yolcu Nereye Gidiyorsun) gibi aydınlar, millet esasına dayanan değerlerimizin batılı değerlerle birleşmesinden yeni bir toplum ve yeni bir nesil oluşturulabileceğini, ancak bu şekilde modernleşebileceğimizi kabul etmektedirler.

Yeni Turan romanındaki Oğuz ve Kaya, bu fikrin temellerini hazırlarlar. Yukarıda adı geçen diğer aydınlar ise, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen bir dönem içerisinde Türkçülük fikrinden hareket ederek milli devletin kurulmasına yardımcı olurlar. Ancak bunların hepsinin ayrı anlam içeriğine sahip bir Türkçülük fikri etrafında toplandığını söylemek güçtür. Zira kuvvetli bir ideolojik bilgi ile yüklenmiş aydınların yanı sıra bu fikri sadece yüzeyde yaşayan aydınlar olduğu gibi güçlü bir iradeye sahip olanlarının yanında fikren Türkçü olmalarına rağmen irade bakımından zayıf aydınlar da vardır.

Fikri anlamda Türkçü aydınların etrafında birleştikleri nokta hemen hepsinin batılı pozitivist bir bilgiye sahip olmalarıdır. Dolayısıyla ait ol-

dukları milleti batılı bir bilgi ile donatmak, yeni bir sentezle yeni bir toplum ve insan oluşturmak ana hedefleri olmuştur.

Bu aydınlar içinde Türklük ve batı sentezini uygulayan ve bununla ilgili düşüncelerini açıklayan aydınların başında Oğuz ve Kaya gelmektedir. Ancak onlar için batı, aktarılan değil, eğitimden, kadına, devlet idaresine kadar özünü Türklükten alan her türlü işte sadece metod bakımından örnek alınması gereken bir modeldir.

Yeni Turan'ın Türkçü aydınları Oğuz ve Kaya, eğitim ve fikri donanım bakımından bir senteze varmış kimselerdir. Kaya, Fransızca bilmekte, Almanca okuyup yazabilmekte ve çok güzel piyano çalmaktadır. Yerli ve yabancı eserlerden oluşan zengin bir kütüphaneye de sahiptir. Aynı şekilde Oğuz da batılı bir eğitimden geçmiş batılı bir kafaya sahiptir. Her ikisi de kendileri gibi düşünen arkadaşlarıyla beraber almış oldukları eğitimi ve Türkçülük etrafında birleşen düşüncelerini bir parti programı çercevesinde millet hayatına yaymaya ve uygulamaya çalışırlar.

Oğuz, Yeni Turan'ın program ve politikasına, Kaya ise sosyal hayatın düzenlenmesine dair konferanslar verirler. Oğuz, devlet idaresinde *adem-i merkeziyet*in faydalı olacağı konusunda Amerika'yı örnek verir. Türk kadınlarının batılı kadınlar gibi sosyal hayat içinde aktif bir role sahip olmalarını ister. Kaya, bu düşüncenin hem iyi bir örneği ve hem de uygulayıcı bir aydınıdır.

Ateşten Gömlek'in aydın kişilerinden Cemal, İhsan ve Ayşe de batılı bir zihniyete sahip Türkçü aydınlardır. Askeriye mensubu Cemal ve İhsan, harbiyede Avrupai bir eğitimden geçmişler, Kurtuluş Savaşı yıllarında millet esasına dayanan bir hareketin içinde yer alarak kendilerini bu idealler uğruna feda etmişlerdir. Gerek Cemal ve İhsan'ın ve gerek Ayşe'nin bu sentez fikri üzerinde tahlilleri olmamakla birlikte olaylar karşısındaki tutum ve düşünceleri, onların yeni Türkiye'nin batılı bir anlayışla inşa edilmesi taraftarı olduklarını ortaya koymaktadır.

Yeşil Gece romanının kişilerinden Ali Şahin ve Mimar Deli Necip aynı sentez fikri etrafında yer alabilecek tipteki aydınlardır. Ali Şahin, ilk eğitimini medresede almış olmasına rağmen, kendisi üzerinde daha sonra devam ettiği Darülmuallim'in etkisi vardır. Öğretmen olarak atandığı kasabada, herşeyi pozitivist bir bakış açısıyla yeniden şekillendirmek, Türklüğü esas alan bir hayat kurmak, milletine bağlı, cumhuriyet perver Türkler yetiştirmek ister. Mimar Deli Necip de Ali Şahin gibi Türklük ve batı sentezi taraftarıdır ve yine onun gibi pozitivist bir anlayışa sahiptir. Yaşadıkları kasabayı Yunanlıların işgal etmiş olmasına rağmen, onun kafasında türbeler, tekkeler, dergâhlarla dolu bu yeri hükümet konakları,

belediye daireleri, adliye sarayları, bankalar, hastahaneler, okullar, sinema ve tiyatro binaları ile batılı bir mimari anlayışı etrafında donatmak vardır.

Vurun Kahpeye romanının aydınlarından Aliye ve Tosun, yukarıda bahsini ettiğimiz idealist aydınların bir benzeridirler. Aliye, aldığı batılı eğitimi Anadolu'ya taşımak isteyen öğretmenlerdendir. Geldiği Anadolu kasabası için *bir ışık, bir ana* olmak arzusundadır. Hatta bu ideali uğruna hayatını kaybeder. Tosun da bir asker aydın olarak Aliye ile aynı düşünceleri paylaşmaktadır. Millî konularda taviz vermeyen kesin bir inanca sahiptir.

Eğitimini Fransa'da tamamlayan Kıran(Çete), bir Fransızca öğretmeni olmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı zamanında görevinden ayrılarak Hatay-İskenderun civarında arkadaşlarıyla dağlara çıkar ve Anadolu'nun düşmandan kurtarılması için çarpışır. Kıran, Anadolu Türklüğünü de aşarak Ortaasya'ya uzanan güçlü bir millî duyguya sahiptir. Türk tarihinin büyüklüğünün, Türklerin Anadolu'da yine güçlü bir medeniyet kuracaklarının ifadesi olduğu fikrindedir.

Ankara romanının birinci bölümündeki Hakkı Bey de sentezci bir zihniyete sahip asker aydınlardandır. Kültür alt yapısını batılı bilgi oluşturmakla birlikte, siyasi sahada batının ikiyüzlülük gösterdiğini düşünmektedir. Bu birinci bölümde Hakkı Bey, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında İhsan, Cemal, Tosun gibi kuvvetli bir milli ruha sahip olan bir asker iken, romanın ikinci bölümünde modernleşmeyi yeterince kavrayamayan bir idareci durumundadır. Aynı romanın gazeteci kişisi Neşet Sabit, yazarın sosyal alanda yenileşmeyi gerçekleştirmede örnek tip olarak romana soktuğu bir aydındır. Ona göre modernleşmeye Türk damgasını vurmak; onu, millî iradenin, millî kültürün, millî ahlakın emrine vermek gerekmektedir. Neşet Sabit'in Türklük ve batı sentezi konularındaki düşüncelerini uygulama alanına da taşıdığını görmekteyiz. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde konferanslar vermekte, halkı aydınlatıcı romanlar ve komediler yazmaktadır.

Hakkı Celis(Kiralık Konak), Adnan(Üç İstanbul), Nazım Bey (Yolcu Nereye Gidiyorsun), Ahmet Kerim (Hüküm Gecesi), Ahmet Celal (Yaban), Nihat(Mahşer), Kenan Bey (Külhani Edipler) de bu sentezci aydınlar grubu içinde yer alabilecek aydınlardır. Ancak onlar, geçtikleri romanlarda daha çok sentezci özellikleriyle değil de yazarın temas etmek istediği başka konular etrafında işlendiklerinden, bu yönleri zayıf kalmıştır. Mesela Mahşer romanında, I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarındaki vurguncular anlatılır. Milliyetçi ve vatanını seven bir aydın olan Nihat, daha çok bu vurguncu tipleri gören bir göz durumundadır. Nihat'la aynı özelliklere

sahip Hakkı Celis'in yer aldığı Kiralık Konak'ta değişmenin genç nesil üzerindeki bozucu etkisi dile getirilir. Üç İstanbul'un kahramanı Adnan da milliyetçi ve vatanseverdir, ama o, romanda İttihat ve Terakki aydınlarının politik hırslarının bir sembolüdür. Yolcu Nereye Gidiyorsun romanında Nazım Bey, içlerinde yer almakla birlikte İttihat ve Terakkicilerin bu politik kavgalarına tahammül edemeyip onlardan ayrılan bir Jön Türk aydınıdır. Hüküm Gecesi'nde Ahmet Kerim, yine bu Meşrutiyet döneminin politik oyunlarının bir kurbanıdır. Yaban'da Ahmet Celal de Türklük ve batı sentezi içinde ele alınabilecek bir aydındır. Ancak o, bu sentezi kurmaya çalışan biri olmaktan çok sahip olduğu batılı bilginin şekillendirmesi dolayısıyla kendi halkına yabancılaşmış bir aydın örneğidir. Külhani Edipler romanında Kenan Bey, Tanzimatla başlayan değişim sürecini takip eden ve bunun sonunda varılan Cumhuriyet'i ideal bir nokta olarak gören sentezci bir aydındır.

Ele aldığımız romanlarda dini unsurların ağırlıkta olduğu bir kimliğe sahip aydınlar bulunmasına rağmen, bunu, herhangi bir yabancı sistemle birleştirip sentez seviyesine çıkaranlar yoktur. Sadece Müderris Zühtü Efendi(Yeşil Gece) ve Cabir Bey(Yeşil Gece), İslamiyet esaslı bir politika gütmeye çalışırlar. Fakat bunlar, daha çok oportünist tipler, her devre göre değişen kimseler olarak gösterilmişlerdir.

c-Geleneğe Bağlı Aydınlar:

Bu tip aydınlar, toplumda bir geleneği bulunan modelin, ortak kültürün, yüzyıllar boyunca oluşarak gelen bir zihniyetin temsilcisi ve uygulayıcısı durumundadırlar. Okullar, dini kurumlar ve toplumda kurumlaşan çeşitli araçlarla geleneğin devamlılığını sağlarlar.

Tanzimat romanında Türk toplum yapısının yüzyıllardan beri süre gelen zaman içerisinde oluşturduğu aydın tipine bilinçli olarak yer verilmediğini görmüştük. Zira böyle bir yer veriş değiştirilmek istenen tipi ve onun temsil ettiği hayat anlayışını yeniden ön plana çıkaracağından Tanzimat romanında geleneğe bağlı aydına birinci derecedeki bir kişi olarak yer verilmemiştir.

Oysa ki II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Tanzimatın devlet himayesindeki monist bakışının plural bir yaklaşıma dönüştüğünü ve bu bakış içerisinde milli ve manevi tarafları ağır basan görüşlerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Diğer taraftan roman da bu farklı bakış açılarının paralelinde bir zenginlik kazanır. Dolayısıyla eski toplum değerlerinin faydasına inanan yazarların romanlarında geleneğe bağlı aydınları birinci derecede birer kişi olarak görebilmekteyiz, buna karşılık yeni bir modelin uygula-

masından yana olan yazarlarca da ister istemez toplumda bir geleneği bulunan değerlerin temsilcisi durumundaki aydın tipler, toplumun geri kalışının birer temsilcisi olarak yer almaktadırlar.

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Amak-ı Hayal romanında, Tanzimat'tan beri ülkemizde yaygınlık kazanmaya başlayan pozitivist ve materyalist düşünce akımlarına karşılık spiritüalizmi öne çıkarmaya çalışır. Yazar, romanda manevi değerlerin savunmasını tasavvuf ehli bir aydın olan Aynalı Dede aracılığıyla yapar. Maddeler dünyasında yaşayan bir insana komik gelenecek şekilde giysisinin her tarafında renk renk yamalar, teneke ve ayna parçaları vardır. O, bu maddeler dünyasını insanın zevk ve bencilliğinin bir ürünü olarak görür. Ona göre aklın esaslarına dayanan bu dünya, bir gölge, bir oyuncak ve bir hayalden ibarettir. Akılla Tanrı'yı anlamak, bilmek imkânsızdır. İnsan aklının ortaya koyduğu bilim, varlığın gerçek yüzü karşısında bir arpacık soğanı kadar bile bir değere sahip değildir. Kâinattaki görünen, görünmeyen herşey birlik için vardır ve bunların hepsi Tanrı'nın hükmü altındadır.

Oysaki Cumhuriyet dönemi romanlarında geleneğe bağlı aydınlar içinde bu derece olumlu çizilmiş aydın tipleri bulmak biraz zordur. Aksine genellikle ait oldukları topluma ihanet eden veya çağın getirdiği ilerlemelerden toplumun geride kalmasına sebep olan birer suçlu olarak ele alınırlar. Geleneğe bağlı aydına bu yaklaşım tarzı, bize Tanzimat romancılarını hatırlatmaktadır.

Mesela, Reşat Nuri'nin Yeşil Gece romanında böyle bir perspektifin varlığını görüyoruz. Romanda medrese çevresinden gelen aydınlar, çökmeye başlayan bir medeniyetin oportünist, çıkarcı birer insanı olarak yer alırlar.

Ancak bu medreseli grubun epistemik anlamda temsilcisi gibi gösterildikleri geleneğin devamı doğrultusunda bir faaliyetleri yoktur. Bunlar, daha çok her devrin adamı olabilen fırsatçı tipler olarak gösterilmektedirler. Nitekim Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki dönemde de faal olduklarını görürüz.

Cumhuriyet sonrası yazarlarının tasavvuf çevrelerinden gelen aydınlar karşısında daha müsamahakâr olduğu görülür. Amak-ı Hayal'deki Aynalı Dede'nin bir benzerini Cumhuriyet döneminin önemli romanlarından biri olan Sinekli Bakkal'da Vehbi Dede kimliğinde bulabilmek mümkündür.

Vehbi Dede, ronanda hoşgörü, müsamaha sahibi bir din düşüncesinin temsilcisidir. Sık sık kullarının zaafını anlayan, affeden ve seven bir Tanrı'nın varlığından bahseder. Vehbi Dede, bütün kâinatı anlayan, onu

seven bir mizaca sahiptir. Dedenin felsefesi *vahdet-i vücuda* dayanır. Ona göre bütün kinler, nefretler, boğuşmalar, didişmeler aynı ilahi ressamın kullandığı başka başka boyalardır. O bütün kâinatı içine alan muazzam bir birliğin parçası olduğuna iman etmiştir. Bütün varlık ise hatta gökleri dolduran güneş sistemi bile bir gölgeden başka bir şey değildir. İnsanın gücü, bu muazzam birliği keşfetmeye yeterli değildir. Çünkü onu bir bütün halinde kavrayacak iradeden mahrumdur.

Özellikle Cumhuriyetin ilk on yılından sonra yazılan romanlarda geleneksel aydınlara veya geleneğin getirmiş olduğu değerlere bağlı bir hayat görüşü geliştiren kişilere çokca rastlanmaya başlanır. Mesela, Aliye isimli bir genç aydın kızın manevi dünyayı keşfinin anlatıldığı Batmayan Gün romanında Kerim Bey, maddi dünyanın sınırlarını aşmış, mana âlemini kavramış bir tıbbiyeli doktordur. Yine aynı yazarın Yolcu Nereye Gidiyorsun isimli romanında yer alan Cem Bey, Doktor Kerim Bey gibi geleneksel bir dünya görüşünün insanıdır. Medenileşme ihtiyacıyla beraber başlayan toplum problemlerimizin anlatılmak istendiği romanda Cem Bey, manadan maddeye doğru bir değişmenin sergilendiği toplum hayatımızda mana insanı olmayı devam ettiren geleneğin içinde yer alan mutasavvıf bir insandır. O bir gönül adamıdır, aşk adamıdır. Hayat felsefesinin temeli de budur.

Gerek Kerim Bey ve gerek Cem Bey, modernize edilmiş bir geleneğin temsilcisi durumundadırlar. Sahip oldukları tasavvuf bilgisinin yanı sıra batıyı da iyi bilen insanlardır. Kerim Bey, kendisini tıp alanında yetiştirip milletler arası üne sahip bir doktor olmanın yanı sıra felsefeye ve doğu dünyasına ait derin düşünceleriyle dikkat çekmektedir. Cem Bey ise, Tanzimat'tan itibaren akla ve bilime şüphe etmeden inanan aydınlara hitaben, birliği öğretmeyen bilimin insanı boşluktan kurtaramadığını, akla bağlı kaldıkça, onun esiri oldukça mana âleminin kapısından girilemeyeceğini anlatmaya çalışır. O, dine, akılcı yaklaşmamak gerektiği fikrindedir. Çünkü bu, insanı şekilperest yapmaktan ileri gitmez. Cem Bey, bir gönül adamıdır; maddeye ve dünyaya bağlı değildir.

Tanpınar'ın Huzur romanında da geleneğin devam ettiricisi durumundaki aydınlar yer almaktadır. Bunlar da tıpkı Vehbi Dede gibi müzisyendirler. Aziz Dede, Neyzen Emin Dede, okuyucuya romanın kahramanı Mümtaz'ın bakışıyla anlatılırlar. Mümtaz, bu musıkişinas mutasavvıf aydınlarda medeniyetimizin derin his dünyasını, doğu kültürünün yüzyıllar içinden getirmiş olduğu derinliği, aşkı, tevazuyu bulur. Batıyı inkâr etmeden bunların da devam etmesi gerektiği düşüncesindedir.

d-Kendini Arayan Aydın:

Aydın insan, esasen sürekli bir arayışın insanıdır. Ancak ele alınan eserlerde bir bilinç seviyesinin arayışı içerisinde olmaktan öte, henüz bir kimlik kurma probleminden kurtulamamış aydınları bu grup içinde ele

almayı uygun bulduk. Bu itibarla çalışmamızın başlangıcından sonuna kadar varan romanlarda sürekli olarak bir arayışın insanı olarak aydınlar karşımıza çıkmışlardır. Bunlar, ortak özellikleri bulunan bir tip oluşturmazlar. Kendi dönemleri içinde daha detaylı ele alındıklarından burada sadece ismen ve içinde bulundukları problem çerçevesinde tanıtılmaları yerinde olacaktır.

Raci(Aınak-ı Hayal), madde ve mana arasındaki arayışlarına cevabı, bir tasavvuf ehli olan Aynalı Dede'de bulur. Necdet(Sodom ve Gomore)'in, Anadolu ve Leyla(Sodom ve Gomore)'ya duyduğu aşk arasındaki gidiş gelişleri, Türk ordusunun İstanbul'a girişiyle Anadolu cephesine kayar. Osman(Sinekli Bakkal), kendisini Avrupa'dan kaldırıp getiren ruh arayışlarını Rabia ve Vehbi Dede'de sona erdirir; Türk ve Müslüman olur. Züleyha(Eski Hastalık), maddi hayat anlayışının arzularını, romanın sonunda Yusuf(Eski Hastalık) sayesinde dindirir. Neriman(Fatih Harbiye), doğu ve batı arasında uzun süre gidip geldikten sonra babasının çevresine döner. Aliye(Batmayan Gün) ve Adli(Yolcu Nereye Gidiyorsun), manevi plandaki arayışlarına Kerim Bey(Batmayan Gün) ve Cem Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun)'de cevap bulurlar. Adı belirtilmeyen Muharrir(Bir Tereddüdün Romanı) ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan değerler karmaşası içindeki arayışlarından romanın sonunda da kurtulamaz. Benzer bir problemi İçimizdeki Şeytan romanında Ömer de yaşar. II. Dünya Savaşı'na doğru gidilirken, bütün dünyayı saran bunalımdan İstanbul'daki aydınlar çevresi de etkilenmiştir. Felsefe eğitimi gören Ömer' in yüksek hayat idealleri ile basit ihtiyaçları arasındaki gidiş gelişleri dolayısıyla yaşadığı buhran, onu hapse düşmeye kadar götürür.

3-İDEOLOJİK AÇIDAN

Zihniyetin bir alt boyutu olarak görebileceğimiz ideolojik yaklaşıma göre aydınları yeniden uzun uzun ele almanın gereği yoktur. Dolayasıyla tekrara düşmeden bu çerçevede yeniden sınıflandırmak yeterli olacaktır.

Hamdi Paşa(Yeni Turan), Maarif Müdürü Reşit Nazım(Çalıkuşu), Sarıova Maarif Müdürü(Yeşil Gece), İdadi Müdürü Talip Bey(Yeşil Gece), ideolojik açından Osmanlıcılar grubuna dahil edebileceğimiz aydınlardır. Bunlar içinde bir siyasetçi olmasından dolayı, derinlemesine olmasa da Osmanlıcılığı tam bir ideoloji olarak ele alıp savunmasını yapan aydın Hamdi Paşa(Yeni Turan)'dır. Maarif Müdürü Reşit Nazım(Çalıkuşu), Sarıova Maarif Müdürü(Yeşil Gece) ve İdadi Müdürü Talip Bey(Yeşil Gece) ise idare anlayışlarında bu fikri esas alırlar.

Bu çalışmada söz konusu edilen romanlarda aydınlar fikir olarak daha çok Türkçülük etrafında toplanmış görünmektedirler. Oğuz(Yeni

Turan), Kaya(Yeni Turan), Nazım(Handan), Ayşe(Ateşten Gömlek), Rasim(Yeşil Gece), Deli Necip(Yeşil Gece), Hakkı Celis(Kiralık Konak), Ahmet Kerim(Hüküm Gecesi), Cemil Kâmi(Sodom ve Gomore), Ali Şahin(Yeşil Gece), Aliye(Vurun Kahpeye), İhsan(Ateşten Gömlek), Cemal(Ateşten Gömlek), Tosun(Vurun Kahpeye), Hakkı Bey(Ankara), Ahmet Celal(Yaban), Neşet Sabit(Ankara), Kıran Bey(Çete), Adnan(Üç İstanbul), Kenan Bey(Külhani Edipler), Nihat(Mahşer), NazımBey(Yolcu Nereye Gidiyorsun), Türkçü fikirleriyle yer alırlar.

Oğuz ve Kaya, Yeni Turan romanında bu fikrin temellerini anlatırlar. Yukarıda adı geçen diğer aydınlar ise, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar gelen dönem içerisinde Türkçülük fikrinden hareket ederek millî devletin kurulmasına yardımcı olurlar.

Cabir Bey(Yeşil Gece) ve Müderris Zühtü Efendi (Yeşil Gece) ise İslamcı aydınlardır. Cabir Bey, Hristiyan Avrupa karşısında yürütülecek tek politikanın *İttihat-ı İslam* olduğunu söyler. Müderris Zühtü Efendi(Yeşil Gece) ise batının, fen bilimlerini Araplardan aldıkları ve medreselerin batı tarzı eğitim kurumları gibi ıslah edilmesi gerektiği fikrindedir.

Materyal romanlarda ideolojik bakımdan tipleştirebileceğimiz diğer bir grup aydın da sosyalistlerdir. Adı geçen romanlarda sosyalistliğini açıkca söyleyen ve tartışmaya açan aydın genç Safa(Tatarcık)dır. Bu başlık altında yer alabilecek diğer aydınlar, genellikle bir nasyonal sosyalizmden yana tavır gösterenlerdir. Nazım(Handan), Anlatıcı Doktor(Gökyüzü), Ali Şahin(Yeşil Gece), Hilmi(Sinekli Bakkal), Zehra(Acımak), Miralay Nihat(Tatarcık), Mürşit Efendi(Acımak), bu gruba girebilecek aydınlardır. Fakat, Safa dışındakilerin Türkçülükleri, sosyalistliklerinden daha güçlüdür.

4-MESLEKİ AÇIDAN

a-Devlet Memuru Aydınlar

Devlet memuru aydınlar içinde askeriyi mensuplarının önemli bir yer tuttuğu görülür. Askeriye mensuplarının aydın sayılıp sayılmamaları konusunda birbiriyle uyuşmayan fikirlerin bulunduğunu, mesela Barchard-'ın askerleri *entelektüel*lerden saymazken; bunun aksine Geofrey Lewis'-nin, *entelektüel*leri, "okumuş insanlar" şeklinde tanımlayarak subaylarla, güvenlik güçlerini de bu gruba kattığını birinci bölümde söz konusu etmiştik. Fakat mesleklerin aydın oluşla doğrudan bir ilişkisi bulunmadığı konusundaki ortak görüşten hareketle onların sadece asker oldukları için aydın sayılmadıklarını; toplumun yönlendirilmesinde, yeni modellerin oluşturulmasında öncülük yaptıklarından, toplumun bazı değerlerini

tenkit edip yenilerini teklif ettiklerinden böyle bir sıfata layık bulunduklarını belirtelim. Eğer söz konusu edilen ülkemizin son yüzyılları ise, değişme ve yenileşme zihniyetini taşıyan önder mesleklerden biri olarak askeriye mensuplarını aydın saymamız gerekmektedir.1908-1950 yılları arasında yazılan romanlardaki Türk aydınları, sahip oldukları meslekler açısından gruplara ayrıldıklarında askeriye mensuplarının hiç de azımsanmayacak bir çoğunluk oluşturdukları görülür. Özellikle I. Dünya Savaşı ve İstiklal Mücadelesi'nin konu edildiği romanlarda asker aydınlar, birinci derecede roman kişisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Şüphesiz ki böyle bir tercih, mesleklerin gerçek hayattaki rolünden de kaynaklanmaktadır. Osmanlı toplumunda da askeriyenin etkili bir güç olması ve Tanzimat sonrasında yeniliklerin merkezine bu grubun oturtulması, askeriyenin toplum içindeki karizmasını ve popülaritesini arttırır. Siyasi gelişmelerin Tanzimattan beri ön plana çıkardığı bu meslek mensupları tabii olarak kurmak istedikleri hayata da mesleklerinin çizdirdiği bakış açısını yansıtmak istemişlerdir. Fakat bu bakışı oluşturan alt yapının kaynaklarının mensup olunan kültürden farklı olması, onları değiştirmek istedikleri kütleyle bir araya gelmeyi zorlaştırmıştır. Aslında bu sadece askerler için değil bütün aydınlar için bahis konusu edilebilir.

İncelediğimiz romanlarda Ahmet Celal(Yaban), Hakkı Bey(Ankara), Tosun Bey(Vurun Kahpeye), Cemal(Ateşten Gömlek), İhsan(Ateşten Gömlek), Feridun Paşa(Tatarcık), Miralay Nihat(Tatarcık), Nazmi Bey(Akşam Güneşi), Ali Osman(Eski Hastalık) ve Nazım Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun) asker kökenli aydınlardırlar.

Bunlardan Ahmet Celal, karamsar bir mizaca sahip olmanın yanı sıra batılı bir eğitimden geçmiş olmasından dolayı Anadolu insanı ile bir iletişim kuramayan aydını temsil eder. Hakkı Bey, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan idealist askerler içinde yer almasına rağmen savaş sonrasında, bu idealizminden uzaklaşmış ve zaman içinde karakteri bozulmuştur. Orhan Bey, bütünüyle olumsuz bir kişiliğe sahiptir. Tosun Bey, Cemal, İhsan, Ali Osman, Nazmi Bey ve Nazım Bey olumlu asker aydınlardır. Bunlardan Tosun, Cemal, İhsan ve Ali Osman, Cumhuriyet'i hazırlayan aydınlar durumundadırlar. Cemal ve İhsan yeni Türkiye için kendilerini savaş meydanında feda etmişlerdir.

Mesleki bakımdan bir diğer önemli grup öğretmenlerdir. Öğretmenlerin aydın oluşları, askeriye mensupları kadar tartışma konusu edilmemiştir. Zira bilgiyle yakından alakalıdırlar, daha doğrusu toplumda iletici, aktarıcı aydın durumunda bulunmaktadırlar.

Nurullah(Jön Türk), Kaya-Samiye(Yeni Turan), Nazım(Handan), Feride(Çalıkuşu), Aliye(Vurun Kahpeye), Zehra(Acımak), Ali Şahin(Yeşil

Gece), Rasim(Yeşil Gece), Afif Hoca(YeşilGece), İffet(Damga), Nezih Suad-Kıran(Çete), Nihat(Mahşer), Lale-Tatarcık(Tatarcık), Salim(Tatarcık), İhsan(Huzur), Mümtaz(Huzur) ve Müderris Şeref Bey(Fatih Harbiye) çeşitli eğitim kurumlarında öğretmenlik yapan aydınlardır. Ancak, bunlardan bazıları öğretmen yetiştiren okullardan mezun değillerdir. Nurullah hukuk, Feride Dame de Sion mezunudur. İffet, hukuku yarıda bırakmıştır. İçlerinde resmi devlet okullarında değil, başka kurumlarda öğretmenlik yapan veya özel ders verenler de vardır.

Meslekleri dolayısıyla ortak bir özellikleri yoktur. Daha çok yaşadıkları devrin aydın tiplerini yansıtırlar. Nurullah ve Nazım, II. Abdülhamit idaresinin kurbanları gibi gösterilmişlerdir. Kaya, II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülük politikası içinde bir öğretici olarak karşımıza çıkar. Benzer özelliklere sahip olan öğretmenler, aynı devrin bir aydını olmaları dolayısıyla Ali Şahin, Aliye, ve Zehra'dır. Bunlar, kendilerini Anadolu insanının aydınlatılmasına adamışlardır. Akılcı, bilimci, seküler bir hareket noktalarına sahiptirler. Afif Hoca ise, medrese kökenli olmakla birlikte ahlaken olumlu özelliklere sahiptir. Çünkü 1940'lı yıllara kadar yazılan romanlarda medrese mensubu aydınlar genellikle olumsuz özelliklere sahip kimseler olarak gösterilirler. Kıran ve Rasim, vatan uğruna savaşmayı öğretmenliklerine tercih ederek bu meslekten ayrılırlar; Milli Mücadele'ye katılırlar. Feride, yabancı bir kültürün etkisinde yetişmiş olmasına rağmen bir kaçış yeri olarak seçtiği Anadolu'da milli kimliğine ulaşır. Lale, Salim, İhsan, Mümtaz ve Müderris Şeref Bey ise Cumhuriyet sonrasında öğretmenlik yapan aydınlar olarak karşımıza çıkarlar. Bunlardan Lale, Cumhuriyet sonrası inkılaplarını halka anlatmak ve bu yolda halkı medenileştirmek gibi bir görev yüklenir. Salim ise, Cumhuriyet sonrası toplumunda yerini bulamamış bir öğretmendir. Galatasaray'dan sonra Sorbon'da edebiyat ve felsefe alanlarında doktora yapmış, yazdığı tezle dikkatleri üzerine çekmiş olmasına rağmen yurda döndüğünde kıymeti anlaşılamamış. Çünkü onun felsefesi, akılcı esaslara dayanmamaktadır. Halbuki, Cumhuriyet inkılapları akılcı, pozitf temellere dayanmaktadır. İhsan, Mümtaz ve Şeref Bey, Cumhuriyet sonrasında doğu ve batı arasında bir çelişki yaşayan toplumu ve fertleri derinlemesine tahlil ederler; batıyı inkâr etmeden Türk ve İslam düşüncesinin ağırlıkta olduğu bir modeli savunurlar.

Mesleki bakımdan diğer bir aydınlar grubunu doktorlar oluşturur. Doktor Hikmet(Bir Sürgün), Anlatıcı Doktor(Gökyüzü), Cemil Kâmi (Sodom ve Gomore), Askeri Doktor Hayrullah(Çalıkuşu), Hasan(Tatarcık) ve Kerim Bey(Batmayan Gün) tıbbiyeli aydınlardır. Anlatıcı Doktor, eğitimini tamamlamamıştır. Hasan ise henüz öğrencidir. Doktor aydınlar arasında ilginç olan bir noktayı belirtmek gerekir. Bu da Hayrullah

Bey(Çalıkuşu) dışındakilerin, romanlarda mesleklerinin dışında bir fonksiyon yüklenmiş olmalarıdır. Doktor Hikmet'in, Avrupa hayranlığı; birbirlerine zıt fikirlere sahip Anlatıcı Doktor ve Kerim Bey'in, inanç konusundaki tutumları; Cemil Kâmi'nin, vatanperverlik fikri, doktor oluşlarının önünde yer alır.

Bürokrat aydınlar da sayıca bir hayli fazladırlar. Hüsnü Paşa(Handan), Naim Efendi(Kiralık Konak), Ali Rıza Bey(Yaprak Dökümü), Sami Bey(Sodom ve Gomore), Faiz Bey(Fatih Harbiye) ve Şevket Bey(Eski Hastalık), ele aldığımız romanlarda bir zamanlar devletin işleyiş mekanizmasında görev almış bulunup daha sonra emekliye ayrılan aydınlardır.

Faiz Bey dışındakiler, pek olumlu özelliklere sahip değillerdir. Doğu batı problemi yaşayan toplulumuzda Naim Efendi ve Ali Rıza Bey, iyi niyetli olmalarına rağmen, kendilerinden sonraki nesillerin bozulmalarına engel olamazlar. Değişmenin, bir çöküş halini alması karşısında sadece seyirci kalmışlardır. Hüsnü Paşa, Sami Bey ve Şevket Bey, kendilerini toplum problemlerinin dışına atarak derinliksiz bir batılı hayat tarzını tercih ederler. Medenileşme problemi üzerinde düşünen ve gerçekçi teklifler sunan sadece Faiz Bey'dir.

Servet Bey(Kiralık Konak), Mürşit Efendi(Acımak), Maarif Müdürü Reşit Nazım(Çalıkuşu), Tevfik Hayri(Acımak), Sarıova İdadi Müdürü Talip Bey(Yeşil Gece), Sarıova Maarif Müdürü(Yeşil Gece), Peyami (Ateşten Gömlek), Refik Cemal(Handan), Selim Paşa(Sinekli Bakkal), Ziver Paşa(Yolcu Nereye Gidiyorsun), Hilmi(Sinekli Bakkal) ve Ahmet Fahim Bey(Fahim Bey ve Biz) ise adı geçen romanlarda devlet kurumlarında çalışan bürokrat aydınlardır.

Oğuz(Yeni Turan), Hamdi Paşa(Yeni Turan), Mebus Murat Bey(Ankara), Mebus Şerif Halil(Acımak), Mebus Alaaddin Bey(Mahşer), Cabir Bey(Yeşil Gece), Adnan(Üç İstanbul) ve Yusuf(Eski Hastalık), ise politikacı aydınlar olarak romanlarda yer alırlar. Bunlar içinde sadece Yusuf, belediye başkanlığı yapmış; diğerleri mebusluk ve nazırlık görevlerinde bulunmuş aydınlardır.

Belli bir grup oluşturan bu aydınlar dışında, Mükerrem(Gökyüzü) ve Kemal Murat(Ateş Gecesi) mühendis; Suad(Huzur), Anlatıcı Bankacı(Ayaşlı ve Kiracıları) ve Ahmet Nazif(Ankara) bankacı; Deli Necip(Yeşil Gece) mimar, Asaf Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun) Şark Şimendiferleri'nde, Ömer(İçimizdeki Şeytan) postahanede memur; Cem Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun) ise mutasarrıftırlar.

b-Devlet Memuru Olmayan Aydınlar:

İncelediğimiz romanlarda Asım(Yeni Turan), Ahmet Kerim(Hüküm Gecesi), Neşet Sabit(Ankara), Kenan Bey(Külhani Edipler), Kerim Bey(Mahşer), Anlatıcı Muharrir(Bir Tereddüdün Romanı) gazetecilik ve yazarlık yapan aydınlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bu aydınlar, mesleklerinin devlet memurluğu gibi bir bağlayıcılığının bulunmamasından dolayı aydın kimliğini diğerlerine göre daha çok yansıtırlar. Bu özelliklerinin yazarlar tarafından Ahmet Kerim, Kerim Bey, Neşet Sabit, Asım ve Anlatıcı Muharrir'de dikkate alındığını görmekteyiz. Zira adı geçen gazeteci ve yazar aydınlar, içinde bulundukları dönemin, toplumun sosyal, siyasi ve ferdi problemleri üzerinde düşünürler, bunları yorumlarlar.

Osman-Peregrini(Sinekli Bakkal), Neriman(Fatih Harbiye), Şinasi(Fatih Harbiye), Macit(Fatih Harbiye) ve Ferit(Fatih Harbiye) musikişinas; Hakkı Celis(Kiralık Konak) ise şairdir.

Neriman, Şinasi, Macit ve Ferit, musiki eğitimlerine Darülelhan'da devam etmektedirler. Bu sanatkâr aydınlar, adı geçen romanda doğu batı çatışması etrafında ele alınmışlardır; sanatkârlıkları da bu çerçeveden görülür. Mesela Macit, alafranga olduğundan keman bölümünde; Şinasi doğulu bir tip olduğundan kemençe bölümünde okumaktadır. Neriman ise, bu ikisi arasındaki tereddüdü yaşayan aydındır.

Avrupa'dan kaçıp gelmiş; Türk ve Müslüman olmuş Osman-Peregrini, fonksiyon itibariyle ele aldığımız bütün aydınlardan farklı bir özellik gösterir. Çünkü o, Tanzimat'tan beri aydınlarımızın yönelmiş oldukları istikametin tersine bir yol takip ederek doğudan batıya değil, batıdan doğuya bir zihniyet değişimine uğramıştır. Osman'ın bütün, iyi, doğru, güzel nitelikler doğudadır düşüncesi, batılı fikir akımlarına kapılıp akılcı, bilimci, pozitivist, materyalist veya ateist bir zihniyete sahip olan ve ele aldığımız romanlarda da çoğunluğu oluşturan Türk aydınlarını karşısına alır.

Devlet memuru olmayan aydınlar içinde Nurullah(Jön Türk) Adnan(Üç İstanbul), Recep(Tatarcık), Safa(Tatarcık) ve Adli(Yolcu Nereye Gidiyorsun) hukukçu aydınlardır. Bunlardan Recep ve Safa, eğitimlerine henüz devam etmektedirler. Nurullah, bir Jön Türk olduğu bahanesiyle jurnallenir ve Mısır'a kaçmak zorunda kalır. Orada özel dersler vererek hayatını devam ettirir. Adnan, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden biri olduğundan siyaset içindeki yeri, mesleğinden önde gelmektedir. Çünkü siyasetle uğraşmayı avukatlık etmekten daha büyük bir ideal olarak görür. Adli ise, Galatasaray'dan sonra hukuk eğitimi alır. Fakat mezun olduğunda mülkiye müfettişliğine atanır.

Aynalı Dede(Amak-ı Hayal) ve Vehbi Dede(Sinekli Bakkal), tasavvuf düşüncesinin temsilcisi durumundadırlar. Medrese mensuplarına karşılık yazarlar, bu mutasavvıfları olumlu birer tip olarak gösterirler.

Diğer taraftan birer meslek mensubu olmakla birlikte Doktor Kerim Bey(Batmayan Gün) ve Cem Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun) de mutasavvıf kimselerdir.

Adı geçen aydınlar, insanın yaradılış sebebiyle uyuşan kıymetlerin varlığından hareketle maddi dünyanın elle tutulur değerlerinin üstünde, manevi bir âlemin temsilciliğini yaparlar. Bu aydınlar, romanlarda hem kuru, korkutucu, batıl inançlarla karışmış din anlayışına, hem de Tanzimat sonrasında oldukça yaygınlık kazanan pozitivist ve materyalist felsefeye karşı manevi aşka dayanan, hoşgörülü bir din anlayışını ve zengin mana dünyasını savunurlar. Ancak bunlar sayıca, maddi dünyanın nimetlerinden daha fazla yararlanmayı, içinde bulundukları dünyaya daha iyi bir şekil vermeyi amaçlayan akılcı, pozitivist, materyalist veya ateist aydınlar karşısında sayıca azdırlar. Diğer taraftan yeni bir hayatın oluşturulmasında onlar kadar aktif de değillerdir.

c-Bir Mesleği Olmayan veya Mesleği Belirtilmeyen Aydınlar:

Ele aldığımız romanlarda Ayşe(Ateşten Gömlek), Sevim(Gökyüzü), Leyla(Sodom ve Gomore), Ceylan(Jön Türk), Handan(Handan), Züleyha(Eski Hastalık), Nuran(Huzur), Selma Hanım(Ankara), Vildan(Bir Tereddüdün Romanı), Mualla(Bir Tereddüdün Romanı), Aliye(Batmayan Gün), Necdet(Sodom ve Gomore), Hatemi Bey(Yolcu Nereye Gidiyorsun) iyi bir eğitim almış olmalarına rağmen bir meslek sahibi değillerdir ya da romanın içindeki fonksiyonları gereği mesleklerinin belirtilmesi yazar tarafından gerekli görülmemiştir. Fakat dikkat edildiğinde mesleği belirtilmeyen bu aydınların çoğunlukla kadın olduğu görülür. Yazarların bu kadın aydınlar için bir meslek belirtmeyi gerekli görmemiş olmaları bile, sosyal hayat içerisinde kadının erkek kadar fonksiyonel bir role sahip olması gerektiğinin tam olarak yerleşmediğini göstermektedir ki bu da kadın aydınlar açısından bir başka problemdir.

SONUÇ

Dünyanın her yerinde ve her zaman için geçerli olabilecek bir aydın tanımının yapılamadığı ve yapılamayacağı açıktır. Her devir, her coğrafya, her kültür, kendi aydın tipini de beraberinde getirmektedir. Günümüz Avrupası için Nietcshe, Sartre büyük aydınlardır. Fakat bugün aynı aydınların bir Afrika kabilesi için hiçbir anlamı yoktur. Keza İbni Sina, Farabi kendi devirlerinin en büyük aydınlarıdırlar, ancak bugün için onlar çoktan aşılmışlardır.

Batıdaki *intellectuel* de bizdeki *münevver/aydın* da pek çok aşamalardan geçerek günümüze gelmişlerdir. Bugünkü "**tenkitçi**" zihniyete sahip entellektüel anlayışı, Avrupa'da XVIII. yüzyılda doğmuş, XIX. yüzyılda kendisini kabul ettirmiştir. *İntellectuel*in aydın insana karşılık kullanılması ise batıda XIX. yüzyılın sonlarına doğrudur.

Baştan beri ele aldıklarımızı göz önünde bulundurarak "Aydın kimdir?" sorusuna **entelektüel/münevver/aydın** arasındaki anlam farkının getirdiği kavram karışıklığına düşmeden bunlara *aydın* karşılığını vererek, şu şekilde bir değerlendirme yapabiliriz:

Bütün insanlar, yaptıkları her işte biraz da düşündükleri için aydın sayılabilirler. Fakat toplum içinde gördükleri görev, aydınları diğer insanlardan ayırır. Dolayısıyla onlar toplumun sürekli düşünen insanlarıdırlar. Somut olanın ötesine geçip soyut tahliller yapabilir; halkın dar ve derinliği olmayan görüşünün ötesinde değişmez gerçekleri bulmaya, gelecek hakkında sağlam ipuçları yakalamaya çalışırlar. Toplumda beyinleriyle, zekâlarıyla, düşünceleriyle iş görürler. Bu anlamdaki aydın sanayi sonrası toplumun bir ürünüdür. Son yüzyıllarda sosyal ve siyasi alanlardaki gelişmeler, aydınları ön plana çıkarmıştır. Aydınlar toplumda belli bir sınıf oluşturmazlar; toplumun her kademesinden gelebilirler. Aralarında her bakımdan benzeşen ortak yönler yoktur. Akademik meslek mensupları, bürokratlar, mimarlar, mühendisler, avukatlar, gazeteciler, yazarlar, tiyatrocular, sanatçılar arasında ortak bir taraf bulmak zordur. Çünkü aydın olmak mesleki bilginin dışında bazı özellikler gerektirir. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

Aydınlar, hür düşünce sahibidirler. Toplumun değerlerini tahlil ve tenkit edip çağ dışı olanlarını rededer ve yeni alternatifler sunarlar. Hiçbir ideolojinin, inancın, sistemin adamı değillerdir. Kurumlaşan doktrinlere

kuşkuyla bakarlar, naslara bağlanmazlar, gelenekle savaşır, modalara teslim olmazlar. Her türlü düşünceyi; sınıfla, ırkla, cinsle ilgili öncelikleri muhakeme ederler. Peşin hükümlü değillerdir; ihtiyatlıdırlar. Gözü kapalı kalabalıkların dışında kalırlar. Toplumu yeniden değerlendirip ona şekil verirler, yeni düşünceleri uygularlar. Doğruları göstermeye çalışırlar. Aydınlar, yüksek bir kültür ortaya getirir ve bunu yayarlar. Milli olduğu gibi milli sınırları aşan modeller oluştururlar. Ortak kültürler geliştirirler. Sosyal değişmeleri etkilerler. Siyasi roller oynarlar. Topluma kılavuzluk ederler. Kültür değişimine öncülük yaparlar. Yeni bir zevkin ve üslubun yerleşmesi için çalışırlar. Halkın politik ve sosyal tercihlerini etkilerler.

Gerçek aydınlar için üniversite eğitimi şart değildir, fakat bu kurumlar yüksek seviyede bilgi ürettikleri ve verdikleri için aydın olmaya giden yolda önemli yer tutarlar. Diğer taraftan, mevki, siyasi veya idari sorumluluk sahibi bulunmak da aydın olmak için yeterli değildir. Mesleki bilgi ile aydının sahip olduğu seviye farklı şeylerdir. Fakat, gazetecilik, yazarlık gibi kimi meslekler, hür düşünceye daha yakın olduklarından, bu meslek sahipleri, aydın sayılmaya diğer meslek mensuplarına göre daha yakındırlar.

Aydın konusundaki çeşitli görüşlerden çıkardığımız bu özelliklere topluca bakıldığında, kimilerinin bir diğeriyle çeliştiği veya bu çalışmada birer tip olarak belirlediğimiz bazı aydınların bu özelliklerin dışında kalabilecekleri gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak bunların batıda ve Türk kültüründe aynı ve ayrı zaman dilimlerine ait aydın anlayışlarının yanı sıra konu üzerinde yapılan tanımlama ve yorumlamaların toplamından çıkarıldığı unutulmamalıdır. Bu karışıklık her devrin, her toplumun ve her ideolojinin kendisine has bir aydın görüşü olabileceği realitesi düşünüldüğünde ortadan kalkmaktadır.

Bu araştırmaya kaynaklık eden Türk aydınlarına gelindiğinde kelime, kavram, tip ve fonksiyon itibariyle günümüze kadar geçirmiş oldukları safhaların, batı toplum tarihi içindeki aydının seyri gibi olmadığını, tek bir çizgi üzerinde devam ve değişme yerine, Tanzimat sonrasında bir dönüşmeye uğradıklarını görürüz.

Aydın konusundaki bu dönüşme kendisini kelime boyutundan itibaren gösterir. Türk kültüründe kullanılan *münevver/aydın* kelimeleri, batıdaki *intellectuel* karşılığında Türkçe'ye XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kazandırılmış kelimelerdir. Bunların Türkçe'de entelektüel karşılığında yer almasından önce, toplumumuzda bu tip insanlar için *ulema, mütefekkir, âlim, arif, efendi, şeyh, derviş, molla, mütebahhir, hoca, bahir, allame, hâkim, güzide, kalem erbabı,ehli kalem, çelebi, edip, bilgin, okumuş adam, büyük adam* gibi kelime ve tamlamalar kullanılmıştır. Fakat bunların

hiçbiri *entelektüel* kelimesindeki anlamı vermediğinden, buna karşılık gelmek üzere önce *münevver* ve daha sonra da *aydın* kelimesi kullanılmaya başlanır. Fakat *münevver/aydın* kelimeleri de entelektüeldeki anlamı vermemektedir. Bu kelimeler her ne kadar entellektüel karşılığında düşünülmüşse de toplumu ortak medeniyete ulaştıran bir kimse anlayışını içermektedirler.

Türk aydınlarına tip açısından bakıldığında, İslamiyet öncesinin toplumunda ozanları, şamanları, baksıları, alpleri, içinde bulundukları toplumun özelliklerini en uç seviyede taşıyıp aktardıklarından birer aydın kabul edilebilirler.

İslamiyet'in kabulü, bu topluma farklı bir anlayış ve şekillenmenin yanı sıra, onu en üst özellikleriyle temsil edecek yeni tip bir aydını da getirmiştir. Bu aydınlar, kendi devirlerinde yeni kültürün birer temsilcisi olmuşlardır. Bu aydınlar, tip olarak batılı aydından tamamen farklıdırlar. Osmanlı aydınlarının çoğu medrese, enderun gibi eğitim kurumlarının yanı sıra, tekke ve dergâhlarda veya bir gelenek içerisinde usta-çırak münasebeti çerçevesinde yetişmişlerdir. Bunların bir kısmı devlet mekanizması içinde yer alan *ilmiye, seyfiye ve kalemiye*de görev almışlardır. Fakat XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan batılılaşma isteği ister istemez bu aydınları da değişmeye zorlamıştır. Tanzimat'la, batılılaşma resmi devlet politikası haline getirilince bu aydınların yerini batıdaki aydınlara az çok benzeyen yeni bir tip aydın işgal etmeye başlar. Bunlar, ya bizzat Avrupa'ya giderek, ya da yeni açılan batı tarzı okullarda kendilerini yetiştirmişlerdir. Siyasi ve sosyal şartlar, bu yeni tip aydınları ön plana çıkarırken, öncekileri kurumlarıyla beraber toplum dışına iter. Bu yeni tip aydınlar, batı bilimini, tekniğini ve önemli kurumlarını Türkiye'ye getirmek; hem toplumu, hem de siyasi yapıyı batıya benzetmek isterler. Bu anlamda çoğunlukla nakilci ve tekrarlayıcı olurlar. Tanzimat aydınları, batının yeni fikirleri ile doğunun tecrübesini birleştirmek fikrinden hareket ederler.

Cumhuriyet aydınları ise millî bir devlet, milli bir kültür, milli bir dil, millî bir ekonomi, millî bir edebiyat oluşturabilmek için çalışırlar. Fakat Tanzimat'tan itibaren aydınlarımız batılı aydınları örnek almalarına rağmen aydının batıda ulaşmış olduğu hiç bir sistemin adamı olmayan, sürekli aydınlanan, tenkitçi zihniyetiyle alternatifler sunan insan tanımına ulaşamamışlardır.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Türk aydınları üzerinde batıda gelişen pozitif felsefe etkili olmuş, buna bağlı olarak seküler bilim zihniyeti, pozitif bilimlere olan aşırı bağlılık, Türk aydınlarının bir özelliği durumuna gelmiştir.

Tanzimat'tan itibaren Türk aydınları genellikle toplumun üst tabakasından aşağıya doğru bir değiştirmeyi esas almışlardır. Bu da kimi zaman aydın ve toplum arasında kopukluğa yol açmış, yeniliklerin halk tarafından yeterince benimsenmemesine sebep olmuştur.

İdareci aydınların zihni yapılarında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e geçerken herhangi bir değişme olmamıştır. Siyasi şartların etkisiyle sadece fikirler, Osmanlıcılıktan, İslamcılığa, Türkçülüğe, Anadoluculuğa/ memleketçiliğe doğru bir değişme seyri gösterir. Fakat asıl maksat daima medeniyetçilik; yani, toplumu, batı medeniyeti seviyesine çıkarmak, batı tarzı bir toplum haline getirmek olmuştur.

Batıdaki sürekli aydınlanan, etrafını daha iyiye, daha güzele ulaşmak için tenkit eden, yeni yorumlar getiren anlamındaki *entelektüel* anlayışı ise bizde son yıllarda oluşmaya başlamıştır. Kültürümüzde aydın denince şimdiye kadar hep, toplum karşısında görevleri bulunan, misyon sahibi insan anlaşılmıştır. Bu insan ülkeyi ve Türklüğü batı karşısında düşmüş olduğu geri durumdan kurtaracaktır. Buna bağlı olarak bizde aydın, kendisini sürekli toplumun üstünde görmüş, toplumu kökten değiştirebileceğine inanmış, çoğu zaman da zihniyet bakımından toplumla ters düşmüştür.

Tanzimat'ın ilanıyla kesinlik kazanan batılılaşma düşüncesine bağlı olarak hayatımızın her sahasında değişme hareketleri kendisini göstermeye başlar. Sosyal değişmelerin bir yansıması durumundaki edebiyat da ister istemez bundan kendisine düşen payı alır; XIX. yüzyıla kadar Türk kültür hayatında görülmeyen roman, tiyatro, gazete, makale batı tarzı bir toplumun oluşturulması gerektiğini düşünen edebiyatçı aydınlarca edebiyatımıza sokulur. Bunların bir kısmının halkla daha yakından iletişim kurabilme imkânlarına sahip olması, kısa zamanda yayılmalarına, birer mesaj aracı gibi kullanılmalarına yol açar.

Özellikle roman, gerçek hayata benzeyen fiktif dünyasıyla, Tanzimat'ın edebiyatçı aydınlarına, içinde bulunulan toplumu yönlendirme imkânı verir. Böylece batılılaşmaya başlayan bir insan olarak aydın yazar, romanı aracılığıyla idealindeki kişiyi ve toplumu, okuyucuya aktarmaya; fiktif olanı, reel olanın önüne geçirmeye çalışır.

Tanzimat'ın batılılaşma endişesi dolayısıyla bu dönem romanında zihniyet bakımından başlıca sentezci ve batıcı olmak üzere iki tip aydın görülür. Daha çok Ahmet Midhat Efendi ve Mizancı Murad'ın romanlarında gördüğümüz sentezci aydın, Şinasi'nin doğuyu ve batıyı birleştirmek isteyen sentez fikrinden hareket ederler. Batıcı aydınların birinci bölümünü ise derinliği olmayan batıcı, yani alafranga aydınlar oluşturur.

Ahmet Midhat Efendi'nin, Recaizade Mahmut Ekrem'in ve Hüseyin Rahmi'nin romanlarında gördüğümüz bu alafranga aydınlar, Tanzimat'ın sentez fikrine aykırı bir şekilde sadece görünüşte batılılaşmış olan aydınlardır. Bunların alafrangalıkları, almış oldukları yanlış eğitime bağlanır ve romanlarda gülünç taraflarıyla gösterilirler.

Batıcı aydınların ikinci grubunda ise Servet-i Fünun devri romanlarında gördüğümüz aydınlar yer alır. Halit Ziya'nın, Mehmet Rauf'un ve Hüseyin Cahit'in romanlarında karşımıza çıkan bu aydın tipi, batıyı gerçekten bilen ama milli özellikleri zayıflamış, yaşadıkları toplumdan uzaklaşmış aydınlardır. Bunların çoğu artık devlete bağlı değildirler; hür teşebbüse inanırlar, serbest meslek sahibidirler. Batılı sanata, edebiyata, dile eğilimleri vardır. Her ne kadar alafranga aydınlar gibi gülünç durumlarda gösterilmeseler de içinde bulundukları toplumdan ve toplumun değerlerinden uzaktırlar.

1950'ye kadar yazılan romanlar göz önünde bulundurulduğunda, aydının, aydınlanan değil, daha çok toplumu aydınlatan; daha doğrusu aydınlatması beklenen biri olarak algılandığı görülür. Tanzimat düşüncesiyle zaten geleneğe bağlı olandan farklılaşmış ve yeni dünya değerleriyle eskinin karşısına çıkarılmış olan aydın, Tanzimat sonrasında siyasi ve sosyal oluşumların sık sık değişmesine paralel olarak roman dünyasında da aynı karmaşaya maruz kalır. Sosyal hayatın değişkenliği, modernleşmeyi bir an evvel gerçekleştirme isteğine bağlanabilir. Bu konudaki acelecilik ve sürekli değişkenlik, toplum ve fert çerçevesinde başlatılan herhangi bir yeniliğin tam olgunlaşmasına fırsat vermediğinden, bir sonraki oluşuma göre bir önceki hep zayıf görülmüştür. Nitekim bu sosyal realite, modernleşmeden çok batılılaşma diyebileceğimiz hareketin taşıyıcı metinlerinden roman ve aktarıcı tiplerinden yeni aydın bağlamında da böyledir.

Tanzimat romanında doğu ve batı arasında dengeli bir sentez kurması beklenen aydın, Servet-i Fünun romanında iç dünyasına çekilir; ferdi problemleriyle uğraşan, ama aynı zamanda batılı bir estetik zevke ve düşünceye de sahip olan bir insana dönüşür. Meşrutiyet romanı ise karşımıza milli, dini ya da sosyalist ilgileri ağır basan aydınlar çıkarır. Cumhuriyet döneminde yazılan romanlardaki aydınların durumu, Tanzimat romanında tek ideal tiple başlayıp Meşrutiyet romanında çeşitliliğe kavuşan aydının değişim çizgisine benzemektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılan romanlardaki aydınlar hemen hemen aynı ortak özellikler etrafında birleşirler. Hangi meslekten ve formasyondan gelirlerse gelsinler, bu idealist aydınlar, yüzyıllardır ihmal edildiğini düşündükleri Anadolu coğrafyasında yeni bir toplum ve insan oluşturmanın kaynağı gördükleri milli kıymetler uğruna kendi varlıklarını

feda etmeyi ve milletin devamlılığı için ferdin ihmali gerekliliğini yüce bir değer olarak algılarlar. Bu anlayışın dışına çıkan aydınlar ise, tıpkı Tanzimat'ın alafranga aydınları gibi reddedilir, zayıf görülür. !930'lu yılların ortalarından itibaren ve ağırlıklı olarak 1940-50 arası romanlarında Osmanlıya batılı bir gözle tekrar dönüş yapan sentezci, inanca bağlı değerleri ön plana çıkaran maneviyatçı ya da sosyalist ilgileri bulunan aydınlar ortaya çıkar.

Aydınlar açısından romandaki bu değişim çizgisi bize, sosyal hayattaki her yeni oluşumun başlangıçta romana tek tipte bir ideal aydın yansıttığını, bunun daha sonra çeşitlendiğini veya bir dağılmaya uğradığını göstermektedir.

Diğer bir problem de yazarların, kendilerinden önceki dönemlere mensup aydınlara bakışlarındaki değişkenlikte yatmaktadır. Mesela Tanzimat romanında ideal olarak gösterilen sentezci aydın, Meşrutiyet romanında batıyı gerçek anlamda kavrayamamış, değişimlere öncülük edememiş zayıf karakterli gösterilmişlerdir. Bunlara karşılık, daha çok Türkçülük etrafında olmak üzere, yazarın benimsediği ideolojiyi ideal anlamda temsil eden aydınlar yüceltilmişlerdir. Cumhuriyet'in ilk dönem romanlarında ise kurucu, inkılapçı aydınlar idealize edilirken, hem Tanzimat ve hem de Meşrutiyet aydınları yetersiz görülür. Bu dönem roman yazarları için Tanzimat aydınları doğu ve batı arasında kalmış garip bir mahluk, Meşrutiyet aydınları ise politik oyunlar içinde kendini kaybetmiş, vatan ve millet çıkarlarını unutmuş aydınlardır. Cumhuriyet döneminin bazı romanlarında bu tenkidin, inkılapları yeterince anlayamadıkları veya yolundan saptırdıkları düşüncesiyle Cumhuriyet'in kurucu aydınlarına da yöneltildiğini görürüz. Cumhuriyet'i hazırlayan inkılapçı pozitivist aydınların karşısına özellikle 1940 ve 1950 arası romanlarda geleneğe yönelen ama batıyı da inkâr etmeyen aydınlar çıkarılır. Bir anlamda romanda Cumhuriyet'in hazırlayıcı aydınları, Tanzimat'ın kurucu aydınlarına; 1940-50 arası aydınlar da tek tipliliği red eden özellikleriyle Meşrutiyet aydınlarına benzemektedir. Romanda sürekli bir toplanma ve dağılma biçiminde görülen bu hareketlilik, istikrarlı bir gidiş ve olgunlaşmadan mahrum kaldığı için, varlığını bir öncekinin tecrübelerine değil de sürekli olarak onun yetersizliği ve yanlışlığı tezi üzerine kuran bir aydın anlayışını bize göstermektedir.

Batılılaşma arzusu, beraberinde getirmiş olduğu taşıyıcı, aktarıcı, yönlendirici aydın tipini de Cumhuriyet sonrasına kadar gelen dönem içinde kendisiyle beraber çeşitli şekillere sokmuştur. Bu sebeple Türk romanındaki Türk aydınının özelliklerini belirlerken bunu, modernleşme anlayışıyla beraber düşünmek gerekmektedir.

Seçtiğimiz romanlarda karşımıza çıkan aydınların, son yıllarda aydının kazanmış olduğu "hiçbir sistemin, ideolojinin adamı olmayan tenkitçi zihniyete sahip, düşünen, kendisini sürekli aydınlatan insan" tanımına pek yaklaşamadıklarını ifade etmiştik. Genellikle bir inancın, bir sistemin, bir ideolojinin adamı durumundadırlar. Biraz daha açmak gerekirse, bu kişiler, ya Tanzimat öncesi klasik aydınlarımızı temsil etmektedirler, ya Tanzimat sonrasında başlayan bir değişmenin öncüsü durumundadırlar, ya da yazarların, yanlışlıklarını göstermek maksadıyla eserlerine almış oldukları henüz tam gelişmemiş veya yanlış gelişmiş bir aydın örneği olabilmektedirler. Ancak bunların şekillendirilmesinde yazarların bakış açılarına dikkat etmek gerekmektedir. Mesela Tanzimat aydınlarının genellikle yanlış batılılaşmış veya değişme karşısında iradesiz kimseler veya Jön Türk aydınlarının aşırı batı hayranı, Anadolu'ya yabancılaşmış olarak gösterilmeleri, Cumhuriyet sonrası yazarlarının yeni bir aydın tipi oluşturabilmek için eskinin reddedilmesi gerektiği şeklindeki düşüncelerinden kaynaklanır.

Aydınların büyük bir bölümünün, gelenekle savaşmayı, toplumu yeniden değerlendirip ona şekil vermeyi, yeni düşünceleri uygulamayı, sosyal ve politik roller oynamayı, topluma klavuzluk etmeyi kendilerine görev saydıklarını söyleyebiliriz. Bu özellikler içinde sosyal değişmelere yön verme isteğinin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

İşlediğimiz romanlarda ideal aydınlar, çoğunlukla, iyi bir eğitimden geçmiş kimseler olarak gösterilirler. Bunlar ya kendi devirlerinin büyük eğitim kurumlarında ya da Avrupa'da okumuşlardır. Derinliği bulunmayan bir batılılaşma örneği olarak gösterilenlerin dışındakiler, en az bir yabancı dili ve kültürü iyi bilirler. Ele aldığımız dönem içerisinde bir ilk örnek olarak Nurullah(Jön Türk), Galatasaray'dan mezun olduktan sonra Mekteb-i Hukuk'a devam eder. Bunu da yeterli görmez, özel hocalardan ders alır. Arapça, Farsça'nın yanında Fransızcası da çok iyidir. Bir son örnek olarak Mümtaz(Huzur) da Galatasaray'dan sonra Edebiyat Fakültesi'ne devam etmiş, doğu kültürünün yanı sıra, batı kültürünü de çok iyi hazmetmiş bir aydındır.

Romanda aydınların bir diğer ortak özelliği, toplumda değiştirici bir rol üstlenmektir. Bu özellik, daha çok Cumhuriyeti hazırlayan aydınlarda görülür. Handan(Handan), Gökyüzü romanında Anlatıcı Doktor, Ateşten Gömlek'te Ayşe, Cemal, İhsan; Vurun Kahpeye'de Tosun ve Aliye, Acımak'ta Zehra, Yeşil Gece'de Ali Şahin ve Mimar Necip, Yaban'da Ahmet Celal, Ankara'da Selma Hanım, Hakkı Bey ve Neşet Sabit, Eski Hastalık'ta Şevket Bey, Tatarcık'ta Lale, Recep, Safa, içinde yaşadıkları toplum adına düşünen, ona yeni bir yön çizen ve şekil vermek isteyen aydınlardır.

Bu aydınlar geçtikleri romanlarda genellikle aksiyon halinde gösterilmişlerdir. Bunların yanı sıra, soyut düşünebilen, fert ve toplumun çeşitli durumlarını yorumlayan, değerlendiren aydın sayısı da pek az değildir. Bu grupta Handan'da Handan; Sinekli Bakkal'da Vehbi Dede ve Osman; Batmayan Gün'de Doktor Kerim Bey ve Aliye; Yolcu Nereye Gidiyorsun'da Cem Bey, Hatemi Bey ve Adli, Mahşer'de Kerim Bey; Hüküm Gecesi'nde Gazeteci Ahmet Kerim; Fatih Harbiye'de Faiz Bey, Müderris Şeref Bey; Bir Tereddüdün Romanı'nda Anlatıcı Muharrir; İçimizdeki Şeytan'da Ömer ve Bedri; Huzur'da İhsan, Mümtaz, Nuran ve Suad sayılabilir. Ancak bu, birinci grupta saydıklarımızın soyut düşünceden mahrum oldukları anlamına gelmemeli. Onlar da kimi zaman çeşitli konulardaki görüşlerini dile getirirler, fakat birer hareket adamı olmaları daha belirgin özellikleridir. Bu ikinciler ise, geçtikleri romanlarda ruh ve düşünce dünyalarının derinliği ile yer alırlar.

Tabii ki bu özelliklerin Türk aydınındaki temel kaynağı batılılaşma olgusudur. Bir mecburiyet gibi toplumda yer eden değişme arzusu, toplum adına düşünen insan tipini yani aydını, bu değişmeyi sağlayacak verilere sahip olduğu düşünülen bir programla ortaya çıkarır. Batıya dönük bir toplumun ve insanın gerekliliği şeklinde beliren bu durum, nüansları bir tarafa bırakılırsa, aydın zümre arasında genel bir kabul halindedir.[1] Tanzimat aydınından Cumhuriyet sonrası aydınına gelinceye kadar, incelediğimiz romanların çoğunda, yeni hayat ve yeni insan için temel olabilecek prensipleri belirlemeye, bunları uygulamaya çalışan aydınlar vardır. Bu ortak özellik, sadece tarihi seyir içindeki sosyal ve siyasi farklılaşmalara bağlı olarak nitelik değiştirir. Tarihi seyrin bu özelliğe katmış olduğu nüansları, Meşrutiyet döneminin bir romanı olan Yeni Turan, Cumhuriyet döneminin bir eseri olan Ankara ve Cumhuriyet sonrasında yazılan Huzur romanlarında açıkca görmek mümkündür. Birinci örneğin tamamen ütopik, ikinci örneğin benimsenmeyen realite üzerine kurulu kısmen ütopik ve üçüncü örneğin toplumun tarihi ve kültürel hayatı üzerine dayanıyor olması, yazıldıkları dönemin sosyal ve siyasi tutumlarıyla yakından alakalıdır. Yeni Turan'da Oğuz ve Kaya, örneği gerçek zamanda bulunmayan, yaşanan andan yıllar sonrasına ait muhayyel bir hayatı ya-

---

[1] Romana yansıyan bu durumun, sosyal hayatın bir yansıması olduğu tartışılmazdır. Nitekim Türkiye'nin son yüzyıllardaki en temel ve birinci derecedeki problemi, kurum, fikir ve edebiyat cephelerinde kendisini kuvvetle gösteren modern bir devlet ve toplum haline gelebilme endişesi olmuştur. (Birol Emil, **Türk Kültür ve Edebiyatından 1-Meseleler-**, Ankara 1997, s.130-132.) Sosyal değişmeler konusundaki görüşlerden birisi, modernleşme arzusu bütün toplum katlarına yayılmadan önce, bu bilinci, aydınlar ve bürokratların oluşturduğu elit kesimin taşıdığını söylemektedir. (Anthony D. Smith, **Toplumsal Değişme Anlayışı**,(Çev.Ülgen Oskay) İzmir 1988, s.90-93.) Elit ve toplum arasındaki ilişkiyi ise zihni anlamda edebi metin sağlamaktadır.

şarken, Ankara romanı, beklentilerin realiteye dönüşmemesi üzerine, aydının yeni hayat ve yeni insan namına tekrar ütopyaya sığınışını anlatır. Huzur ise, yeni hayat ve yeni insan adına, aydının ileriye dönük ütopyasını kaybetmeden, toplumun tarihi arka planına dönüşünü ifade eder. Yani sadece üç eserden hareketle anlatmaya çalıştığımız yeni insan ve toplum için değerlerin ayrıştırılması ve seçilmesi konusu, birinci örnekte ütopik millilik, ikinci eserde reel millilik ve üçüncü eserde evrenselliği yakalama endişesi etrafında oluşturulur.

Özellikle Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in hazırlayıcı aydınlarında bir genel tavır olarak pozitif bilimin kesin, şaşmaz bir yol gösterici olduğu anlayışı hakimdir.

Bir Sürgün'de Doktor Hikmet, Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Vurun Kahpeye'de Aliye ve Tosun, Yeşil Gece'de Ali Şahin ve Mimar Necip, Acımak'ta Zehra böyle bir tavırla hareket ederler. İslamiyet'in şekillendirdiğini düşündükleri doğu tarzı bir kültür yapısına sahip olan Türk milletinin ilerlemesini, bilimi kendisine kılavuz edinen bir topluma dönüşmesinde bulurlar. Bu durumda adı geçen aydınlar toplumun dini inançlarının yerine seküler bir bilim anlayışını koymaya çalışırlar.

Mesela Acımak'da öğretmen Zehra, hurafe ve hayal ile durmadan savaşan; öğrencilerine sadece bilimin en müspet gerçeklerini öğretmeye çalışan biri olarak tanıtılır.

Gökyüzü'nde Anlatıcı Doktor, Allah, din, ruh, cenet, cehennem gibi konuları kendisi için uğraşılması gereken konular olarak kabul eder. Ona göre bunlar, zihinleri karıştırmakta; insanları ümit, tereddüt, korku gibi yıpratıcı duygular içinde kıvrandırmakta, milletleri, kıtaları da birbirine düşürmektedir.

Ali Şahin(Yeşil Gece), kendisi için savaş meydanı olarak düşündüğü Sarıova'ya bir öğretmen olarak geldiğinde Anlatıcı Doktorla aynı düşüncededir: Çocuklara sadece iyi ve faydalı şeyler öğretecek, dini bilgileri derine inmeden ve zararsız bir şekilde geçecek, boş inançlarla mümkün olduğu kadar mücadele edecektir.

Tabiatıyla bu pozitif bilim anlayışına sahip aydın, inanca ve geleneğe dayalı değerler çerçevesinde şekillenmiş bir toplum yapısıyla yüz yüze gelince bir çatışma yaşamakta ve yabancılaştığını farketmektedir.[2] Yazarlar,

---

[2] Çünkü modernleşme ihtiyacının beraberinde getirdiği semboller, değerler, tutumlar ve davranışlar, geleneğe bağlı toplumun aynı türdeki temelleriyle uyuşmayacaktır. Dolayısıyla bu da modernleşmenin taşıyıcısı durumundaki elit insan için bir yabancılaşmaya, içinde bulunduğu toplum ile de bir çatışmaya dönüşecektir. (Peter L. Berger, Brigitte Berger, Hansfried Kellner, **Modernleşme ve Bilinç**, (Çev.Cevdet Cerit), İstanbul 1985, s. 153.;

aydınların yabancılaşmasında, almış oldukları eğitimi birinci sebep gösterirler. Mesela Jön Türk'de Ceylan, böyle yanlış bir eğitim sonucu milli, dini ve ahlaki temellerini kaybeder. Doktor Hikmet(Bir Sürgün)'in kültür dünyasını oluşturan Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Hugo, Zola, Chateaubriand, Flaubert, Maupassant, Baudelaire, Verlaine, Alphonse Karr, Aleksander Dumas, Mm. de Stael, Maurice Barres, Lamartine, Teophile Gautiere, Sully Prudhomma, Mistral, Comtesse de Noailles, Henri de Regnier, Rostand, Bourget, Balzac, Piyer Loti gibi isimler, batılı ve özellikle de Fransızdırlar.

Yabancılaşmayı daha derinden yaşayan aydın, Yaban'daki Ahmet Celal'dir. Özellikle aydın halk kopukluğunu vurgulamak için yazılan romanda Ahmet Celal, Anadolu'yu bir kaçış yeri olarak seçer ama, hayalini kurduğu köy ile geldiği emir eri Mehmet Ali'nin köyü birbirinden çok farklıdır. O, geldiği bu köye Avrupalı bir seyyah gözüyle bakar. Ahmet Celal'in bu yaklaşımının batılı yazar ve eserlerin şekillendirdiği, yazar tarafından kuvvetle işlenir.

Batılılaşma'nın başarılması gereken mutlak bir sosyal hareket şeklinde algılanması, klasik Osmanlı aydınını romanda başkişi olmaktan uzak bırakmıştır. Yazarların Osmanlı aydınlarına bu yaklaşımları, artık onların Tanzimat'la kesinlik kazanan yeni bir devrin insanı olamayacakları fikrinden kaynaklanır. Diğer taraftan Osmanlı devlet yapısı içerisinde bizzat yer alan medrese mensuplarının olumsuz tipler olarak gösterilmesi, aynı bakışın bir sonucu olarak yeni idare anlayışında bu tip insana yer olmadığı, zira bu tipin içinde bulunduğu devlet sisteminin batı karşısında geriliğin temel sebebi olduğu görüşünden gelmektedir. Diğer bir sebep de bunların dini kaynaklı bir formasyona sahip olmalarıdır. Ancak yazarlar, resmi din anlayışının dışında bir din adamı kimliği taşıyan mutasavvıf aydınlara karşı aynı olumsuz bakışı göstermezler; bilakis, medrese mensuplarının karşısına özellikle mevlevi olan tekke mensuplarının yeniliğe açık, müsamahakâr, hoşgörüyü öne çıkaran din anlayışını koyarlar.

Raymond Aron, **Aydınların Afyonu,** (Çev. İzzet Tanju), yer ve tarih yok, 256-295; Özcan Yeniçeri, **Yozlaşma ve Yabancılaşmaya Karşı İtirazlar,** Ankara 1997, s.54-65.)

BİBLİYOGRAFYA

- ADIVAR, Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim,** 4. Baskı, İstanbul-1982.
- ADIVAR, Adnan, **Tarih Boyunca İlim ve Din,** C.1, İstanbul-1944.
- ADIVAR, Halide Edip, **Ateşten Gömlek**, İstanbul-1937.
- ADIVAR, Halide Edip, **Handan**, 4. baskı, İstanbul-1938.
- ADIVAR, Halide Edip, **Sinekli Bakkal**, 2. baskı, İstanbul-1941.
- ADIVAR, Halide Edip, **Tatarcık**, İstanbul-1939.
- ADIVAR, Halide Edip, **Vurun Kahpeye**, İstanbul-1943.
- ADIVAR, Halide Edip, **Yeni Turan**, İstanbul-1342.
- AHMET Midhat Efendi, **Felatun Beyle Rakım Efendi,** (Hazırlayan: M.Emin Ağar), İstanbul 1994.
- AHMET Midhat Efendi, **Jön Türk**, İstanbul-1326.
- AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset,** TTK. Yay., Ankara-1991.
- AKTAŞ, Şerif, **Refik Halid Karay,** Ankara-1986.
- AKÜN, Ömer Faruk, **İslam Ansiklopedisi** *"Namık Kemal"*, MEB., İstanbul 1970.
- AKÜN, Ömer Faruk, **İslam Ansiklopedisi** *"Şinasi"*, MEB., İstanbul 1970.
- ALİ, Sabahattin, **İçimizdeki Şeytan,** İstanbul 1998.
- ALKAN, Ahmet Turan, *"Siyaseti Aydınlardan Nasıl Koruyacağız?"*, **Türkiye Günlüğü,** nr.35, Temmuz-Ağustos 1995.
- ALTUNTAŞ, Turan, **Aydın Kime Denir?**, İstanbul-1991.
- ANDI, M. Fatih, **İnsan-Toplum-Edebiyat,** İstanbul-1996.
- ANDI, M. Fatih, **Roman ve Hayat,** İstanbul 1999.
- ARON, Raymond, **Aydınların Afyonu,** (Çev. İzzet Tanju), yer ve tarih yok.
- ARSLAN, Mahmut, **Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul-1987.
- **Atatürk Devri Fikir Hayatı-II** (Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, Necat Birinci, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Abdullah Uçman), KTB. Yay., Ankara-1981.

- AYNI, Mehmet Ali, **Daru'l-fünun Tarihi,** İstanbul-1995.
- AYTAÇ, Gürsel, **Yeni Alman Edebiyatı Tarihi,** Ankara-1983.
- AYVAZOĞLU, Beşir, **Geleneğin Direnişi**, İstanbul 1997.
- AYVERDİ, Samiha, **Batmayan Gün**, İstanbul-1939,
- AYVERDİ, Samiha, **Yolcu Nereye Gidiyorsun**, 3. baskı, İstanbul-1997
- BALTACI, Cahit, **XV., XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,** İstanbul-1976.
- BARBAROSOĞLU, Fatma K., **Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet,** İstanbul-1995.
- BARKAN, Ömer Lütfü, **İslam ve Türk Memleketlerinde Kolonizatör Dervişler,** İstanbul, (tarihsiz).
- BATUR, Enis, **Alternatif: Aydın**, İstanbul 1985.
- BAYKAN, Fehmi, **Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar,** Ankara-1996.
- BAYKAN, Fehmi, **Türkiye'de Aydın Efsanesi**, Ankara 1996.
- BELGE, Murat, *"Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C-1- İstanbul 1993.
- BERGER, Peter L., Brigitte Berger, Hansfried Kellner, **Modernleşme ve Bilinç,** (Çev.Cevdet Cerit), İstanbul 1985.
- BERKES, Niyazi, **Felsefe ve Toplumbilim Yazıları,** İstanbul-1985.
- BİANCHİ,T.X., **Dictionnaire Français-Turc,** Paris-1836.
- BIÇAK, Ayhan, *"Zihniyetin Yenilenmesi Sorunu"*, **Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi** 5-8 Ekim 1994, Van-1995.
- BİLGE, Mustafa, **İlk Osmanlı Medreseleri,** İstanbul-1984.
- BİRAND, Kâmuran, *"Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri"*, **Kâmuran Birand Külliyatı**, Ankara 1998.
- BİRİNCİ, Necat, *"Mehmet Kaplan'a Göre Aydın"*, **Ölümünün X. Yılında Mehmet Kaplan Toplantıları,** İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 29-30 Ocak-1996.
- BİRİNCİ, Necat, *"Ahmet Mithat Efendi'nin Önemli Bir Romanı : Müşâhedât"*, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**,Yıl 9, nr.2.
- BOTTOMORE, Tom, **Seçkinler ve Toplum**, (Çev. Erol Mutlu), Ankara-1990.
- BUHR- A. Schroeder- K. Back, **Aydınlanma Hareketi ve Felsefesi**, (Çev. Veysel Atayman), İstanbul- 1984.
- CAPRA, Fritjof, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Çev. Mustafa Armağan), İstanbul-1992.

- CELAL Nuri *"Münevverlerimiz"*, **Atatürk Devri Fikir Hayatı-II** (Hazırlayan: Mehmet Kaplan, Necat Birinci, İnci ENGİNÜN, Zeynep Kerman, Abdullah Uçman), Ankara-1981.
- CİHAN, Ahmet, **Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması**, (Basılmamış Doktora Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul-1994.
- COPLESTON, **Felsefe Tarihi -Aydınlanma-**, İstanbul-1996.
- ÇELİK, Hüseyin, *"Tanzimat Aydınlarının Eklektizmi"*, **Türkiye Günlüğü**, nr.35, Mayıs-Haziran 1995.
- ÇELİK, Hüseyin, **Ali Suavi ve Dönemi**, İstanbul-1994.
- ÇELİK, Hüseyin, **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkid**, Van-1995.
- ÇETİŞLİ, İsmail, **Memduh Şevket Esendal**, Ankara-1991.
- ÇİĞDEM, Ahmet, **Aydınlanma Felsefesi**, İstanbul- 1993.
- DERELİ, Toker, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi**, İstanbul-1974.
- DOĞAN, İsmail, **Tazminatın İki Ucu; Münif Paşa ve Ali Suavi**, İstanbul 1991.
- DOĞAN, Mehmet, **Tarih ve Toplum**, Ankara-1989.
- EMİL, Birol, **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası-1**, İstanbul-1984.
- EMİL, Birol, **Türk Kültür ve Edebiyatından 1-Meseleler-**, Ankara 1997.
- ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul-1995.
- ENGİNÜN, İnci, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul-1983.
- EREN, Hıdır, **Başlangıç Dönemi Türk Romancılığında "Kâtibim" Tipi,** İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.
- ESENDAL, M.Şevket, **Ayaşlı ve Kiracıları**, 6. baskı, Ankara-1996,
- FAZLI Necip, **Külhani Edipler-Jön Türklerden Cumhuriyete Kadar İnkılap İçinde Geçen Tarihi Zaman-**, İstanbul-1930
- FINDIKOĞLU, Fahri, **Auguste Comte ve Ahmet Rıza**, İstanbul-1962.
- FINDLEY, Carter V., **Kalemiyeden Mülkiyeye -Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, (Çev. Gül Ç. Güven), İstanbul-1996.
- FINDLEY, Carter V., **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform -Babıâli (1789-1922)**, (Çev. L. Boyacı, İ. Akyol), İstanbul-1994.

- FİNN, Robert P., **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)** (Çev. Tomris Uyar), İstanbul 1984.
- GİRGİN, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, TTK. Yay., Ankara-1994.
- GOLDNER, Alvin W., **Entelektüelin Geleceği**, İstanbul-1993.
- GÖÇGÜN, Önder, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu**, İstanbul-1987.
- GÖKBERK, Macit, **Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları,** İstanbul 1997.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, İstanbul-1969.
- GRAMSCİ, Antonio, **Aydınlar ve Toplum**, (Çev. V. Günyol, F. Edgü, B. Onaran), İstanbul-1967.
- GÜNDÜZ, Osman, **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema-I**, MEB. Yay., İstanbul 1997.
- GÜNDÜZ, İrfan, **Osmanlılar'da Devlet-Tekke Münasebetleri**, İstanbul-1984.
- GÜNGÖR, Erol, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, İstanbul-1995.
- GÜNGÖR, Erol, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, İstanbul-1993.
- GÜNGÖR, Erol, **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, İstanbul-1993.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Acımak,** 2. baskı, İstanbul-1941
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Akşam Güneşi**, 2. baskı, İstanbul-1942
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Ateş Gecesi**, İstanbul-1958,
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Çalıkuşu**, 5. baskı, İstanbul-1935
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Damga**, 2. baskı, İstanbul-1928
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Eski Hastalık**, 7. baskı, yer ve tarih yok
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Gökyüzü**, 9.baskı, İstanbul-1991
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Yaprak Dökümü**, istanbul-1930
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Yeşil Gece**, 2. baskı, yer ve tarih yok
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Şıpsevdi,** (Hazırlayan: Kemal Bek) İstanbul 1995.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Milliyetçilik, Ülkücülük, Aydınlar**, İstanbul-1995.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul(Tarih yok).
- HATEMİ, Hüsrev, **Türk Aydın,Dünü/Bugünü**, İstanbul-1991.

- HAYBER, Abdülkadir, **Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, İstanbul-1993.
- HİSAR, A.Şinasi, **Fahim Bey ve Biz**, İstanbul-1996
- HOF, Ulrich Im, **Avrupa'da Aydınlanma** (Çev. S. Şanar), İstanbul-1995.
- İLHAN, Attila, *"Aydınların Affedilmez Kopukluğu"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul-1995.
- İNCİ, Handan, **Tanzimat Devri Türk Romanında Baba**, (Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1992.
- KAPLAN, Mehmet, **Büyük Türkiye Rüyası**, İstanbul-1992.
- KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-I,** İstanbul 1995.
- KAPLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-III -Tip Tahlilleri-**, İstanbul-1985.
- KARA, Mustafa, **Bursa'da Tarikatlar Tekkeler**, Bursa-1990.
- KARAKOÇ, Sezai, *"Millet Kaderi ve Aydın"*, **Diriliş**, nr.73, 8 Aralık 1989.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Ankara**, İstanbul-1934
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Bir Sürgün**, 2. baskı İstanbul-1944
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Hüküm Gecesi**, İstanbul-1982
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Kiralık Konak**, İstanbul-1981.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Sodom ve Gomore**, İstanbul-1983
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Yaban**, İstanbul-1991
- KARAY, Refik Halid, **Çete**, İstanbul-1939
- KARLIĞA, Bekir, **İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri**, İstanbul-1993.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal-Ekonomik-Kültürel Temeller)**, İstanbul-1967.
- KAYAOĞLU, Taceddin, **Türkiye'de Tercüme Müesseseleri**, İstanbul 1998.
- KERMAN, Zeynep, **Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar**, (Doçentlik Tezi), İÜ. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-1980.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, *"Osmanlı Aydını"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul (Tarihsiz).

- KILIÇBAY, Mehmet Ali, *"Türk Aydınının Dünyasını Anlamak"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu** (Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul-1995.
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,** Ankara-1991.
- KORKMAZ, Ramazan, **Sabahattin Ali -İnsan ve Eser-**, İstanbul 1997.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Ankara-1981.
- KUNTAY, Mithat Cemal, **Üç İstanbul**, İstanbul-1976,
- KURAN, Ercüment, *"XIX. Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi"*, **Erdem**, C.6, nr.16, Ocak 1990.
- KURAN, Ercüment, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Ankara-1994.
- KUREŞI, Hüseyin, *"İslam Toplumunda Ulemanın Konumu"*, **Modern Çağda Ulema**, (Haz. E. Bagader), İstanbul-1991.
- KURTULMUŞ, Turan, **Aydın İhaneti,** İstanbul-199.
- KÜÇÜK, Yalçın, *"Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.1- İstanbul 1993.
- KÜÇÜKÖMER, İdris, **Anılar ve Düşünceler**, İstanbul-1994.
- KÜÇÜKÖMER, İdris, **Batılılaşma -Düzenin Yabancılaşması-**, İstanbul-1994.
- KÜKEN, Gülnihal, **Doğu-Batı Felsefesi Etkileşiminde İbn Rüşd ve St. Thomas Aquinas Felsefelerinin Karşılaştırılması**, İstanbul-1996.
- LE GOFF, Jacques, **Ortaçağda Entelektüeller**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul-1994.
- LEE, Nan A, **Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi**, İstanbul-1997.
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara-1996.
- MARDİN, Şerif, *"Aydınlar Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi"*, **Toplum ve Bilim**, nr.24, 1984.
- MARDİN, Şerif, *"Tanzimat ve Aydınlar"*, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul (Tarihsiz).
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri,** İstanbul 1989.
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi,** İstanbul 1992.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul 1992.
- MARDİN, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul-1996.

- MERİÇ, Cemil, *"Batıda ve Bizde Aydının Serüveni"*, **Cumhuriyet Devri Türkiye Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul-1993.
- MERİÇ, Cemil, **Mağaradakiler**, İstanbul-1978.
- MERMUTLU, Bedri, **Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi,** İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996.
- MİCHELET, **Rönesans**, İstanbul-1989.
- MİYASOĞLU, Mustafa, **Roman Düşüncesi ve Türk Romanı,** İstanbul 1998.
- MORNET, Daniel, **Fransız Edebiyatı Tarihi**, (Çev. Nevin Yürür), İstanbul-1946.
- MUSTAFA Şekip, *"Münevverlik Mefhumu"*, **Atatürk Devri Fikir Hayatı-II** (Hazırlayan: Mehmet Kaplan, Necat Birinci, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Abdullah Uçman), KTB. Yay., Ankara-1981.
- NACİ, Fethi, *"Münevverden Entel'e"*, **İdris Küçükömer, Anılar ve Düşünceler**, İstanbul-1994.
- NACİ, Fethi, **Kırk Yılda Kırk Roman**, İstanbul-1994.
- NAMIK Kemal, **İntibah,** (Hazırlayan: Yakup Çelik), Ankara 1997.
- OKAY, Orhan, **İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad**, (Tarih Yok).
- ORAN, Baskın, *"Az Gelişmiş Ülkelerde Aydın ve Milliyetçilik"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu** (Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul-1995.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, *"Türk Aydınları ve Siyaset"*, **Türkiye Günlüğü**, nr. 35, Temmuz-Ağustos 1995.
- ÖNERTOY, Olcay, **Halit Ziya Uzaklıgil-Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri**, K.B, Yay., Ankara 1995.
- ÖZBALCI, Mustafa, **Mehmet Rauf'ın Romanlarında Şahıslar Kadrosu,** MEB. Yay., İstanbul 1997.
- ÖZBİLGEN, Erol, **Pozitivizmin Kıskacında Türkiye,** İstanbul 1994.
- ÖZLEM, Doğan, *"Felsefe Geleneği ve Aydınımız"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu** (Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul-1995.
- PARLA Jale, **Babalar ve Oğullar- Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri-**, İstanbul 1990.
- PETROV, Grigoriy, **Ak Zambaklar Ülkesinde-Finlandiya**, (Çev. Türker Acaroğlu), 3. Baskı, İstanbul-1976.

- RECAİZADE Mahmut Ekrem, **Araba Sevdası,** (Hazırlayan: Hüseyin Alacatlı), Ankara 1997.
- SAFA, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul-1993.
- SAFA, Peyami, *"Münevver Kime Derler?"*, **Milliyet**, 27 Nisan 1955.
- SAFA, Peyami, **Bir Tereddüdün Romanı**, 4. baskı İstanbul-1978
- SAFA, Peyami, **Fatih Harbiye**, İstanbul-1994
- SAFA, Peyami, **Mahşer**, 4. baskı, İstanbul-1978
- SAİD, Edward, **Entelektüel** (Çev.Tuncay Birkan), İstanbul-1995.
- SARIBAY, Ali Yaşar *"Türkiye'de Postmodern Ulema"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul-1995.
- SAYBAŞILI, Kemali, *"Münevver, Entellektüel, Aydın"*, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu** (Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul-1995.
- SAYILI, Aydın, *"Batılılaşma Hareketlerimizde Bilimin Yeri ve Atatürk"*, **Erdem**, C.1, nr.2, Mayıs-1985.
- SAYIN, Önal, **Sosyolojiye Giriş**, 2. Baskı, İzmir-1994.
- SCHİMMEL, Annemarie, **Tasavvufun Boyutları**, İstanbul-1982.
- SEYPPEL, Tatyana, **Oğuz Atay'ın Dünyası,** İstanbul-1989.
- SMİTH, Anthony D., **Toplumsal Değişme Anlayışı**,(Çev.Ülgen Oskay) İzmir 1988.
- SUBAŞI, Necdet,Türk Aydınının Din Anlayışı, İstanbul 1996.
- SUBAŞI, Necdet, *"Din, Aydın, Meşrutiyyet"*, **Türkiye Günlüğü,** nr.35, Temmuz-Ağustos 1995.
- ŞEHBENDERZADE, Filibeli Ahmet Hilmi, **Amak-ı Hayal**, İstanbul-1326.
- ŞEMSEDDİN Sami, **Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat,** (Hazırlayan: M. Emin Ağar) İstanbul 1990.
- ŞERİATİ, Ali, **Kültür ve İdeoloji,** (Çev. Orhan Bekin), 2. Baskı, İstanbul-1995.
- ŞERİATİ, Ali, **Medeniyet ve Modernizm**, (Çev. F.Selim- A. Arslan), İstanbul-1980.
- ŞİNASİ, **Şair Evlenmesi,** Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, İstanbul 1982
- TANPINAR, A. Hamdi, **Edebiyat Üzerine Makaleler,** İstanbul 1992.
- TANPINAR, A. Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul-1985.

- TANPINAR, A. Hamdi, **Yaşadığım Gibi**, (Haz. Birol Emil), İstanbul-1970.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Huzur**, yer ve tarih yok,
- TEKELİ, İlhan - İlkin, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü,** TTK. Yay., Ankara-1993.
- TİMUR, Taner, **Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İstanbul-1991.
- TOURAİNE, Alain, **Modernliğin Eleştirisi**, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul-1995.
- TURAL, Sadık, **Edebiyat Bilimine Katkılar**, Ankara 1993.
- TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, İstanbul-1972.
- TÜRİNAY, Necmettin, **Abdülhak Şinasi Hisar**, İstanbul-1993.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği,** İstanbul-1996.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *"Modernitenin Son Ürünü: Müslüman Aydınlar"*, **Türkiye Günlüğü**, nr. 35, Temmuz-Ağustos 1995.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, *"Cevap V"*, **Yeni Ufuklar**, C.3, nr.16, Şubat 1955.
- UĞURCAN, Sema, *"Kiralık Konak ve Tatarcık romanlarında Nesiller"*, **Mehmet Kaplan'a Armağan**, İstanbul-1984, s.286-305.
- ULUDAĞ, Zekeriya, **Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm**, Ankara-1996.
- UZUNÇARŞILI, Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiyye Teşkilatı**, TTK. Yay., Ankara-1988.
- ÜLGEN, Erol, **Ahmet Midhat Efendi'de Çalışma Fikri**, İstanbul-1994.
- ÜLGENER, Sabri F., **Zihniyet, Aydınlar ve İzmler**, Ankara-1983.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 1994.
- ÜNVER, Süheyl, **Fatih Külliyesi ve Zamanının İlim Hayatı**, İstanbul-1946.
- VARDAR, Berke, **Aydınlanma Çağı Fransız Yazını**, Ankara-1985.
- WEBER, Max, **Sosyoloji Yazıları**, (Çev. Taha Parla), 3.Baskı, İstanbul-1993.
- YALÇIN, Alemdar, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı,** Ankara 1992.

- YAVUZ, Hilmi, *"**Aydın Kavramı ve Tanpınar'ın Huzur'u Üzerine**"*, **Kültür Üzerine**, İstanbul-1987.
- YAVUZ, Hilmi, *"Aydın, Entellektüel ve Münevver Üzerine Konuşma"*, **Kültür Üzerine**, İstanbul-1987.
- YAVUZ, Kemal, *"XIII.- XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri"*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, nr.27, İstanbul-1983.
- YENİÇERİ, Özcan, **Yozlaşma ve Yabancılaşmaya Karşı İtirazlar,** Ankara 1997.
- YETİŞ, Kâzım, *"Münevver Denilen Neleri Bilmeliydi?"*, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, nr.2, Nisan 1988.
- YETİŞ, Kazım, *"Türk Aydınının Çilesi"*, **Edebiyat Gazetesi**, nr.12, Eylül 1996.
- YETİŞ, Kâzım, **Samiha Ayverdi (Hayatı ve Eserleri)**, Ankara-1993.
- YETİŞ, Kâzım, **Samiha Ayverdi'nin Eserlerinde Milli Kültür Meseleleri ve Tasavvuf Düşüncesi**, (Mezuniyet Tezi), İÜ. Edebiyat Fakültesi, İstanbul-1974.
- YILDIRIM, Sevil, **Refik Halid Karay'ın Roman ve Hikâyelerinde Anadolu**(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1995.
- YILMAZ, Durali, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu,** Ankara 1990.
- ZİMMERMAN Carle C., **Yeni Sosyoloji Dersleri,** (Çev. Amiran Kurtkan), İstanbul 1964.
- ZİMMERMAN, Carle C., *"Aydınların Ortaya Çıkışı"*,(Çev. Nezahat Arkun), **Sosyoloji Konferansları 4. Kitap**, İstanbul 1964.

2002. 06. Y. 0001 - 2881

000221

YUNUS BALCI : 1969 yılında Ardahan'da doğdu. İstanbul'da başlayan okul hayatı, 1986'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazanmasıyla devam etti. Bu bölümden 1990 yılında mezuniyetinin ardından aynı üniversitede Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalında 1992'de yüksek lisans programını, yine aynı yerde ve alanda 1997'de de doktora programını tamamladı.

Diğer taraftan 1990-1995 tarihleri arasında İstanbul'da çeşitli okullarda Türkçe ve edebiyat öğretmenliklerinde bulundu. Halen 1995'te girdiği PAÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Yeni Türk Edebiyatı alanında öğretim üyesi olarak görev yapmaya devam etmekte, Tanzimattan günümüze kadar gelen yenileşme devri edebiyatımızın gerek edebiyat tarihi ve edebiyat türleri ve gerek genel edebiyat problemleri ve metin yorumlamayla ilgili derslerini yürütmektedir.

Çeşitli edebiyat, sanat ve kültür dergilerinde edebiyat sosyolojisi, roman, hikâye ve şiir, yazar-aydın-roman ilişkisi, zihniyet değişimi ve zihniyet-edebiyat ilişkisi üzerinde makale, araştırma ve denemeleri yayımlanmaktadır.

ISBN 975-17-2899-1

9 789751 728999

5.900.000.-TL.